ПИТИЕ́ НА РУСИ

Джанфранко ДЖИРАУДО

professore ordinario in quiescenza
dell'Università ca' Foscari di Venezia

În articolul de faţă autorul îşi propune drept scop să puncteze principalii paşi în lupta împotriva alcoolismului dusă în Rusia din secolul al XI-lea până în epoca sovietică.

Sunt aduse date cu privire la metodele de combatere a acestui fenomen în Rusia, printre care: politica ce vizează băuturile alcoolice şi monopolul asupra acestora, achiziţiile publice şi fiscalitatea, campaniile de propagandă sovietice (fără succes) împotriva consumului excesiv de alcool, precum şi încercările de a promova băuturile salbe.

Cuvinte-cheie: *alcoolism, băuturi, Imperiul Rus, Uniunea Sovietică, propagandă.*

DRINK IN RUSSIA

This article is proposing major steps aimed at restoring the fight against alcoholism in Russia since the eleventh century until the Soviet era.

Data are made with reference to the methods of struggle against this phenomenon in Russia, as well as policy on alcohol and their monopoly, public procurement and taxation, Soviet propaganda campaigns (unsuccessfully) against alcohol abuse and attempts to promote weak drink.

Keywords: *alcohol, beverages, Russian Empire, Soviet Union, propaganda.*

Повсеместно слышатся утверждения, что русские – самая невоздержанная в употреблении спиртных напитков нация и что так якобы повелось испокон веку. Зачастую эти утверждения об «исторической предрасположенности» русских к алкоголю повторяются. Однако сама история России опровергает этот миф. В дохристианскую эпоху на Руси потребление алкоголя имело место главным образом на языческих пиршествах (народный и княжеский пиры, игрища, тризны). Известно, что в Древней Руси пьянства не было вовсе. Население Древней Руси не выращивало виноград, и вино для Причастного таинства привозили из Византии. Хмельными напитками были сбродивший мёд и пиво. Общины и миры, города и села сходились на игрища, собирались на братчины, пиры и беседы. На народные пиры приглашали князя, на пир княжеский собирался народ. Всякое мирское дело непременно начиналось пиром, и поэтому в жизни народа хмельные напитки имели в основном культурное значение.

Общее заблуждение иностранцев – принимать радушные пиршества в честь гостя за повседневный обычай славян. Арабский писатель Ибн-Фодлан писал о славянских язычниках, что «они придаются питью вина неразумным образом и пьют его целые дни и ночи» [21]. Подобные утверждения встречаются и в других сайтах Интернета. Они связаны с тем образом мыслей, который считают «советским», значит – исчезнувшим благодаря распаду СССР. К сожалению, оказалось, что он сохранился и до наших дней, значит – он исконно русский. Недавно был призыв в том же духе – пресловутое циркулярное письмо академика В.А. Тишкова руководителям учреждений ОИФН РАН:

«В соответствии с протокольным решением Бюро Отделения историко-филологических наук РАН «О задачах ОИФ РАН в связи с Указом Президента Российской Федерации от 15 мая 2009 г. № 549 О Комиссии при Президенте Российской Федерации по противодействию попыткам фальсификации истории в ущерб интересам России», просим Вас представить в Отделение информацию:

1. Аннотированный перечень историко-культурных фальсификаций в областях, соответствующих основным направлениям деятельности института (с указанием основных источников, лиц или организаций, формирующих и распространяющих фальсификацию; потенциальную опасность данной фальсификации интересам России; предварительных предложений по мерам научного опровержения фальсификаций).

2. Информацию о деятельности ученых Вашего института по разоблачению фальсификаций и историко–культурных концепций, наносящих ущерб интересам России …» [20].

На наш взгляд, не подлежит сомнению то обстоятельство, что «русские», какой бы народ ни означал этот термин [2, 283-309], привыкли описывать действительность не таковой, какая она и есть, а таковой,

каковой она должна была бы быть. Существует известная национал–историогрфия, национал–филология [1,17-28], специально созданная на Руси и для Руси (Россия ли? Украина ли?). В советскую эпоху, точно так же, как и в досоветскую и постсоветскую, малейшее отклонение от нормы считалось фальсификацией.

Но, порой становится абсолютно невозможным игнорировать действительность – и тогда требуется найти виновника или виновников недопустимой ситуации. Когда стало ясным, что русские принимают чуть-чуть излишнее количество спиртных напитков, виновником *алкоголизации* простого, добродушного русского народа оказывается Царь (во всяком случае с большой буквы) Иван, и в этом отношении грознейший.

Есть другая возможность: не только одно лицо – виновник, но система, в данном случае система откупов. Позднее, в совершенно другой общественно-политической ситуации, в *алкоголизации* простого народа обвиняют еврейских кабатчиков (цитата наизусть от Бакунина).

Ох, и не всегда народ наш звался пьющим, лишь относительно недавно стали гордо кричать во всеуслышанье глупцы-простачки о том, что Русь непобедима, пока пьёт…

Статья эта о том, как на Русь-матушку накатилась хворь несусветная, хворь лютая.

Начало «водочной эры» на Руси относится к середине XVI века, ко временам Ивана Грозного. До этого массового пьянства у русских не было – преобладали слабоградусные брага, пиво, медовуха. Питие носило эпизодический, скорее ритуальный характер.

Правительство Ивана Грозного, испытывая жесточайшую нужду в деньгах, сделало продажу спиртного статьёй государственного дохода. С этого момента началась активная насильственная алкоголизация масс.

Во второй половине XVII века была утверждена винная монополия. Согласно ей, корчмы (заведения, где и кормили, и поили) были упразднены, а продажу алкоголя разрешили исключительно в царёвых кабаках. *Так было положено начало формированию мифа о повсеместном пьянстве на Руси.*

Откупной системе, введенной при Екатерине II в 1765 г. и продержавшейся вплоть до либеральных реформ Александра II (1863 г.), народ обязан тем, что были сведены на нет пиво и мёдоварение. Сначала, дабы избежать конкуренции в продаже водки, взвинтили налоги на слабоалкогольные напитки. А с 1845 года запретили распивочные пивные лавки. *Людей просто обрекли на водку* [17].

Дальше приводим вариант одного и того же представления об истории употребления спиртных напитков: *Откуда есть пошла пьянка на Руси.*

Русский народ совратили кабаки, которые появились на Руси впервые в 1552 году при Иване Грозном. До первой половины XVI века других питейных заведений, кроме корчмы, не существовало, а продажа кваса и меда была вольная. Подобное положение дел нарушил татарский «кабак».

Царь Иоанн Грозный, взяв Казань и узнав о существовании в нем Ханского кабака, страшно заинтересовался этим новым видом питейного заведения и решил культивировать его в Москве. Место для первого кабака было выбрано на Балчуге, там, где сейчас стоит одноименная гостиница. Вино в кабаке не продавалось: он был выстроен для того, чтобы царские опричники пили в нем бесплатно. Когда же время опричнины закончилось, вино стали продавать уже за деньги. Новое заведение назвали «Царев кабак», а поскольку предприимчивые бояре запретили изготовлять питие самостоятельно, народ поневоле потянулся в кабаки. Простой же люд прозвал эти заведения «кружалами» – от кружек, в которых продавалось вино. Прийти в кабак значило не только отведать браги, но и поговорить по душам. Отсюда и пословица пошла: «Людей повидать – в кабаках побывать».

Народ постепенно вошел во вкус, а цари да бояре узнали сладость легких денег и тотчас же позаботились о том, чтобы доходы от кабаков подвергались самому строгому контролю [19].

Такие толкования следует сравниват со свидетельствами современников – русских, не иностранцев, ослепленных предрассудками. В принципе, отношение церковной власти, от которого происходило гражданское законодательство, было очень простым и совершенно разумным. С XI века в епископских поучениях и в епитимейниках повторяются почти буквально отеческие назидания об единственном дозволенном режиме питания (обязательно сопровождаемого известной гимнастической практикой) для православных людей, испытывающих должный страх и трепет перед Богом.

Богъ вложилъ есть всякое похотѣние человѣку духовнымъ и телеснымъ дѣломъ: спанию время и мѣра, похотѣнию ѣдению время и мѣра, питию время и мѣра, женоложью похотѣнию время и мѣра, – что ли болевъ имена писати? Всему есть похотѣнию время и мѣра уречено, живущему въ вѣрѣ честнѣй, в крестъянствѣ. Да

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2015, nr.4(84)
Seria "Ştiinţe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.03-05

аще вся та похотѣния дѣяти будетъ безъ времене и безъ мѣры, то грѣхъ будеть въ души, а недугъ в телеси. Недугъ весь ражаетъся въ телеси человѣчи, въ кручинѣ. Кручина же съсядетъся от излишнаго пития и ѣдения, и женоложья, иже безъ времене и безъ мѣры [7, 400; 8, 690].

В поучении исповедающим, взятом из Румянцевской пергаментной Кормчей XIII века, читаем:

Ꙗжь по всѧ дни ѡдиною въ понѣдельникъ, въ средоу, въ пѧток - сочиво, а въ въторникъ и въ четвергъ и въ соуботоу рыбицѣ а медоу по г чаши въ недѣлю, и ѥгда ти г щды звонѧть, мѧса ꙗсти, а по г чашѣ пити.
Въ великый пост а недѣлю соухо чресъ день ꙗжъ, такоже и въ послѣдьнюю: а в ины понеделникы, въ средоу и въ пѧток - соухо, а въ въторник и въ четверкъ ѧ сочиво, а въ соуботоу и въ недѣлю рыбицѣ и на м моученикъ и на Благовѣщениѥ. А медоу не пии въ все говѣниѥ, тъкмо ѥгда рыбицѣ ꙗси по чаши испивай. А къ Петровоу дни сочива въкоушай по всѧ дни а по чаши испивай а въ соуботоу и въ недѣлю, и ѥгда ти щды звонѧтъ, рыбицѣ ꙗжь а по чаши испивай: такоже и къ Рожьствоу дьржи. Покланѧйжесѧ въ всѧ три посты по м а Господи помилоуи по толикоу же. [9, 122-123]

Соблюдение «времени и меры» охраняет здоровье человека, а чрезмерное употребление средств, доставляющих радость людям, – дьявольское дело.

Вы рцѣте ми, не то ли, егда пиете вино и медъ, или иное питиечрез сытостъ и наполняетеся и, то како мните вутрь себе имѣти, не яко от огня нѣкоего изгараеть. Тако бо родомъ хмель: съгрѣвая и распаляя внутрьняя, то бо есть убо душа погубляяй пламяни. Пьяницѣ бо царствия божия не приемлють, то не тако ли явѣ есть, яко всякъ пьяница погыбаеть, и от бога отлучаються, и въ негасимый вѣчный огнь посылаеми бывають. Азъ же, убо вѣру имете ми, ужасаюця, помышляя, како васъ бѣси ликують и сотона во васъ играеть и красуеться пьянству, во васъ чтему, яко нѣкоторога бога, всимъ имущимъ его; яко и дети ваша нудити покланятися пьянству. И то мните праздникъ великъ, егда вси лежать, яко мертви от пьянства, яко идоли уста имуще и язык неглаголющь, очи имуще и не видяще, нозѣ имуще и не ходяще []. Стужаю си, како паче Христа изволисте дьявола, празники бо его творите дьяволя. Егда бо упиваетеся, тогда блудите, и играете, плищете, поете, пляшете, в сопѣли сопете, завидите, рано пьете, обьѣдаетеся, упиваетеся, блюете, льстите, зло поминаете, гнѣваетеся, латетеся, хулите, осержаетеся, лжете, горьдите, кощуняете, срамословите, кличете, сваритеся, море вамъ до колѣна, смѣетеся, крадете, бьетеся, деретеся, празнословите, смерти не поминаете, спите много, осуюаете, вадите, божитеся, укаряете. клеплете, — не по истинѣ ли святое крещение стужитъ си пьяндтвом вашимъ? []. Останите, братие, окаяннаго пьянства, яко на веселие намъ богъ питие далъ есть, и тожде в подобно время, а не пьянство. Увы мнѣ! Увы мнѣ! яко оставляете бога сотворившаго васъ и прилѣпяетеся пьянству горше идолъ. Рцете ми, чим есте отлошени от невѣрныхъ, аще до пъянства упиваетеся? [7, 690].

Первым авторитетно (не эмоционально) выразил в ’80 гг. XI столетия идею о том, что пьянство – это главная причина всех грехов, киевский митрополит Иоанн II (Увы! Грек по происхождению. Еще один заблуждающийся иностранец?).

Подобаѥть сихъ всею силою възбранѧти ѥпископомъ, наоучающи ꙗко пыанъствоу злоу царства Божиꙗ лишатьсꙗ, ꙗко пыанъство иного зла послѣдоуѥть невздержаньѥ, нечистоа, блоудъ, хоуленьѥ, нечистословьѥ, да не рекоу злодѣꙗньѥ, симъ и болѣзнь тѣлеснаꙗ. [9, стлб.17]

О возможном преувеличении данных о бедах, связанных с употреблением алкоголя, говорят данные, на первый взгляд, научного характера о смертности в современной Российской Федерации. Конечно, допускаются сомнения насчет точности таких фактов.

КАТАСТРОФИЧЕСКАЯ ДЛЯ РОССИИ СТАТИСТИКА:

1. В год гибнет 500 000 - 700 000 от АЛКОЯДА.
2. 80% убийц нетрезвы в момент убийства.
3. 40% самоубийц нетрезвы.
4. 80% уже имеют ПЕРВУЮ СТАДИЮ АЛКОГОЛЬНОЙ ЗАВИСИМОСТИ, но об этом не знают.
5. В год гибнет 400 000 от ТАБАКОЯДА.

6. 70000 погибает от запрещённых НАРКОТИКОВ.
7. В 2008 г. совершено 1 700 000 ДЕТОУБИЙСТВ (абортов). Т.е. каждая 2-ая беременность закончилась детоубийством.
8. 96% ДЕТЕЙ среди русских рождаются БОЛЬНЫМИ, причина – АЛКОЯД !!! 3% из них (50.000) – умственно отсталые [5].

По мнению Б.А. Романова – автора лучшей монографии о древнерусском быте, «пьянство было униврсальным явлением» [4, 217].

В так называемом *Вопрошании Кирикове* [3] приходским священником задается новгородскому епископу вопрос (не случайно первый), требующий очень подробного ответа о святых тайнах, о духовных и светских лицах, о чрезмерном употреблении еды и спиртных напитков.

Прашахъ владыкы аще рече ѿ обьꙗденнига или ѿ пьꙗнства блюєтъ м дни опитемьй аще ли ѿ възгноусенига к дни аще ли ѿ напрасныꙗ болѣзни, а мне аще ли попъ да такоже м дни и не слоужить, с инѣмь въздержанием, аще по ноужи, ꙗко икого нарꙗдитъ слоужити за сꙗ, да не слоужить с недѣлю, и пакы начнеть слоужити, опитемью держа ѿ медоу, ѿ мꙗса, ѿмолока. Аще блюєть на дроугый день по причащенига, то иѣтоу за то опитемьи, такоже и на г и.

Обаче и въ суботоу и въ недѣлю не поститисꙗ, но инѣми дьнъми да исполнитьсꙗ м. Такоже аще ино что творꙗть. А се нѣвкотороꙁ заповѣди налѣзохъ. Аще ѿ болѣзни кто изблюєть, причастиє, г дни да поститьсꙗ, а єже єсть изблевалъ, да схранить на огни, р псалмомъ да испоєтъ, аще то пси коусꙗть, м дни да поститьсꙗ.

Издавна пьянство представляло собой социальное явление (общественную беду), но с XVI века это был и главный источник доходов государственной казны.

В XVII веке Московское государство находилось в таких неблагоприятно сложившихся внешних исторических условиях, при которых народное пьянство приняло характер социального бедствия. Особое влияние в этом отношении оказали «московская разруха», упорная многолетняя борьба на южных, западных и северо-западных рубежах Московского государства и многочисленные внутренние неурядицы. К этим внешним причинам развития пьянства на Руси необходимо прибавить и «кабацкое самоторжие», установившееся с середины XVI века. Сущность его сводилась к тому, что торговля хлебным–зеленым вином, пивом и медом делается монополией царской казны. Таким образом, со времён царя Иоанна Васильевича, сначала в Московском государстве, а в дальнейшем и в Российской империи вплоть до наших исторических дней основой государственного хозяйства является кабацкий доход. Менялась внешняя историческая обстановка, формы взимания «кабацких денег» становились все совершеннее, но сущность оставалась неизменной. Государство, осознавая еще со времён царя Алексея Михайловича весь вред и ужас повального народного пьянства, все же продолжало почти в течение четырех веков жить и развиваться за счет «напойных денег», отделываясь от решения этого больного вопроса жалкими паллиативами [12, 105].

Это не значит, что спиртные напитки стали предметом обложения с эпохи Ивана Грозного.

При всеобщем распространении потребления меда в древней Руси, «медовая дань» была, вероятно, первой формой такого рода обложения. Сведения об этом встречаются уже в X веке. Сведения о пиве становятся чаще с XV века. Пошлины с солода, хмеля и меда назывались «брашной» пошлиной. Сначала князья облагали место продажи (корчму), потом они стали заводить свои корчмы и преследовать вольные. При Иоанне III право приготовления напитков было уже казенной монополией [13, 328-330].

Насколько благоприятным в течение многих веков для государственной казны было обложение спиртных напитков свидетельствует тот факт, что еще в конце XIX века в Германии, Франции и Австрии питейные сборы составляли 1/3 всех косвенных налогов, а в России и Великобритании – даже 2/3 [13, 728].

Пьянство как исконная черта русских – миф ли это или действительность?

Условное название мифа: пьянство присуще русскому народу.

Развёрнутое описание используют, когда хотят подчеркнуть необразованность и отсталость русского народа.

Примеры использования:

Я ненавижу русскую лень, русское невежество, русское пьянство, русское равнодушие.

Не есть ли наше русское пьянство и некоторые другие сомнительные достоинства нашего народа просто следствие дурного климата? [18]

Для предотвращения последствий массового народного пьянства в разные эпохи и в разных государствах были введены нормы, известные под общим названием «сухой закон».

Цель закона: достижение трезвости или, по крайней мере, достижение такого ограничения в потреблении алкоголя, которое в ближайшей перспективе не вызовет серьёзных социальных последствий [11].

Возможно ли вести борьбу против народного пьянства на Руси (в России, в Украине, в Беларуси)? На этот вопрос можно дать три разных ответа:

1. Да, возможно, но это делается не легко, не быстро.
2. Нет, никак нельзя. Пьянство – эндемическое явление на Руси.
3. Не стоит. Пьянство – одна из бытовых традиций «русского» (не только российского) народа.

Русское пьянство. Хорошо известно, что это явление – одно из наиболее рельефных, отличительных черт русской натуры, и его корни необычайно глубоки. «Пьянство – страшное бедствие, которое переживает в настоящее время Россия, то пьянство, которое опустошает русскую землю, пожирая неисчислимые жертвы, и приносит столько бед народу, что никакие беды и напасти с ним не могут соперничать». Эти слова, сказанные в начале века доктором Латышевым А.И., и сейчас ни в коей мере не утратили своей актуальности. Многие могут возразить и сказать, что на самом деле все не так страшно и подобная оценка слишком преувеличена, просто на Руси есть давняя традиция – пить, поэтому пьянство в стране – не повальная эпидемия, а всего лишь старинный обычай [6].

В *Соборном Уложении* 1649 г. есть указание на припасы, которые могут брать с собой служилые люди, посланные в командировку в Сибирь, и среди них главное место занимают спиртные напитки:

«А которым дворяном и детем боярским и головам татарскими стрелецким, и всяким людям, которые будут на государеве службе в Сибири и в понизовых городех, даны будут проезжие грамоты, а велят им по их челобитью для тамошних служеб везти запасы сьестные, и вино, и мед, и хмель …» [6].

В том же своде законов читается довольно любопытная регламентация ситуаций, в которых дозволено употреблять алкоголь и в которых нельзя:

«А которых приводных людей на Москве в Новую четверть учнут присылати из Стрелецкого приказу, а в Стрелецкой приказ тех людей приведут стрельцы, и которых людей в Новую же четверть приведут дети боярския без вина и без табаку, а в приводе дети боярские и стрелцы скажут, что они тех людей поимали пьяных, а пили те люди на приличных дворех, а иные поиманы у приличных дворов пьяни, а про иных приводных людей дети боярския скажут, что у них тех пьяных людей отбивали торговыя всякие люди и лавошные сиделцы, а приводные люди против их речей учнут во всем запиратися, что их дети боярския и стрельцы клеплют напрасно, а иные скажут, что они пили у кого у своих, или у друга в гостех, а не в корчемных местех, а те люди, у которых они скажут, пили в гостех, пришед в Новую четверть, тех приводных людей учнут очищати, и скажут, что они пили у них в гостех, а не в корчемных местех, и про тех приводных людей, про всех сыскивати, и по сыску указ чинити, смотря по делу, до чего доведется» [6].

Сухой режим, введенный в Российской империи накануне Первой мировой войны, вызвал всеобщее одобрение и дал изумительно хорошие результаты. Конечно, можно предположить, что и в этом случае данные преувеличены.

18 июля 1914 г., в связи с начавшейся войной, царское правительство России ввело запрет на продажу алкоголя на время мобилизации, который был затем продлён до окончания войны. Введению запрета предшествовали, помимо активной деятельности русской интеллигенции, трехлетние дебаты в Государственной Думе. Результаты запрета были ошеломляющими даже для маловеров.

В 1915 г. потребление спиртного сократилось до 0,2 литра на душу населения. Производительность труда повысилась на 9-13%, несмотря на большое количество призванных в армию.

На 27-30% снизились прогулы. В Иваново-Вознесенске в 13 раз сократился производственный травматизм.

Число арестованных в пьяном виде в Петербурге во втором полугодии 1914 г. сократилось на 70%. Число вытрезвляющихся сократилось в 29 раз. Число самоубийств на почве алкоголизма в Петрограде упало на 50%. Подобные же результаты были получены ещё по 9 губерниям России.

Число денежных вкладов в сберкассы увеличилось: прирост составил 2,14 млрд. руб., против 0,8 млрд. руб. в прежние годы, до запрета.

Наряду с положительными итогами были и отрицательные, как то: тайное самогоноварение, потребление суррогатов, отравление ими, нарушение закона отдельными заводчиками.

Народ в своей основной массе горячо поддержал идею всеобщей трезвости, одобрение которой наиболее чётко было изложено в законопроекте крестьянских депутатов «Об утверждении на вечные времена трезвости в России», в преамбуле которого было записано: «Право решения быть или не быть трезвости во время войны было предоставлено мудрости и совести самого народа. Сказка о трезвости – этом преддверии земного рая – стала на Руси правдой» [11].

Снизилась преступность, затихло хулиганство, сократилось нищенство, опустели тюрьмы, освободились больницы, настал мир в семьях, поднялась производительность труда, явился достаток [11].

Самая любопытная попытка отучить русских от водки была реализована семейством Перловых – настоящей династией чайных торговцев. С самого начала они пользовались огромным успехом (и в экономическом отношении), но их борьба оказалась проигранной, а чайное товарищество «Перлов и сыновья» в 1918 году прекратило свое существование. Вот тут-то и потребовались пронырливые купцы, которые взяли бы на себя не только доставку и продажу чая, но и провели среди населения разъяснительную работу насчет того, что чай является подлинным «эликсиром долголетия». Алексей Перлов взялся за работу, засучив рукава, тем более что она сулила ему немалые барыши.

Задача, надо сказать, была непростой, но благородной – отучить русский народ пьянствовать и горланить песни, привив ему культуру тихих чайных церемоний перед светлыми ликами святых. Пить «китайскую травку» полагалось во дворе или перед окном – приставы и околоточные специально отмечали, кто на виду у всех пьет чай, а кто в темном углу глушит водку [14].

«Китайская травка» в Москве стоила в 10-12 раз дороже, чем в Лондоне, поскольку она доставлялась караванами с перегрузкой в Кяхте. До Москвы чай добирался шестнадцать месяцев. Соответственно чистый китайский чай могли купить далеко не все москвичи и петербуржцы, не говоря уже о жителях провинции. Но ведь была поставлена задача – приобщить к чаю весь народ, а не только богатеев. Как же быть? Очень просто – смешать «китайскую травку» с российским сырьем. Преимущественно использовались кипрей и бадан. Они, правда, не давали характерного чайного вкуса, не говоря уже об аромате, зато интенсивно окрашивали настой [14].

Советская агитация и пропаганда всенародной трезвости в пользу производительности труда не увенчалась успехом, без эвфемизмов – не оставила следа, кроме некоторых эффектных плакатов

На Руси, как и везде, проблема только одна – прежде всего качество напитка, а также «время и мера», как утверждали древнерусские иереи. Однако, выбратъ качественные напитки, надлежащие закуски и обстановку, в которой ими наслаждаться – искусство, которое дается далеко не всем, независимо от экономического состояния потребителя.

Литература:

1. GIRAUDO, G. Древнерусская литература и национал–филология России и Украины. В: *Literatura rusa medievală, Perspectivas actuales*. E. Mironesko Bielova ed. Universidad de Granada, 2007.
2. GIRAUDO, G. Слово Русь и связанные с ним термины. В: *Annali di Ca' Foscari*, XLVI (2007), 1.
3. GIRAUDO, G. Voprošanie Kirikovo: Remarques sur la vie d'une communeauté paroissiale dans la Rus' kiévienne du XIe siècle. В: *Harvard Ukrainian Studies*, XII/XIII (1988/1989).
4. РОМАНОВ, Б. А. *Люди и нравы Древней Руси.* Ленинград: Изд–во ЛГУ, 1947.
5. *Здоровый человек успешен*! http://www.obsheedelo.ru
6. ЛАВРОВА, Е. *Отношение к пьянству в пословицах и поговорках русского народа*. http://www.humanities.edu.ru/db/msg/39600
7. *Памятники литературы Древней Руси, XII век* / Вступ. ст. Д.С. Лихачева, сост. и общая ред. Л.А. Дмитриева, Д.С. Лихачева. Москва: Художественная литература, 1980.
8. *Памятники литературы Древней Руси*, *XII век*. Москва: Художественная литература, 1980.
9. *Русская историческая библиотека*, VI. Памятники древнерусскаго каноническаго права, стлб. 17 (Канонические ответы Митрополита Иоанна II, № 23). Санкт-Петербург, 1880.
10. *Русская историческая библиотека*, VI-VII, Санкт-Петербург, 1880-1881.
11. СИДОРОВ, В.Н. *История сухих законов*. http://www.miroslavie.ru/optimalist/sbor_st10.htm
12. СОКОЛОВ, В. *Пьянство на Руси в эпоху первых Романовых и меры борьбы с ним (По документам Разрядного приказа).* Санкт-Петербург: Голос минувшаго, 1915.
13. *Энциклопедический словарь*. Reprintnoe vosproizvedenie izdaniä F. A. Brokgauz–I. Qfron, s. l., "Terra", XLVI, с.731; см. там же, I, с.328–330.
14. http://1k.com.ua/237/details/9/1
15. http://academic.ru/dic.nsf/moscow/2367/Перловы
16. http://gendrevo.ru/index/show.php?id=21929
17. http://vodka.com.ua/articles/history/413.htm.
18. http://wiki.redrat.ru/миф:пьянство
19. http://www.drink.nov.ru/articles/art_11.shtml.
20. http://www.polit.ru:80/news/2009/07/01/falselist.html.
21. http://www.zdorovih.php?name=Articles&pa=showarticle&artiles_id=4908.
22. http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/1649.htm

Prezentat la 25.04.2015

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2015, nr.4(84)
Seria "Ştiinţe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.10-17

SCRIERI PROFETICE BIZANTINE ÎN MANUSCRISE DIN ŢĂRILE ROMÂNE (SEC. XV-XVI)

Andrei PROHIN

Universitatea de Stat din Moldova

Între lucrările de origine bizantină, cunoscute în Ţările Române, un loc aparte revine scrierilor profetice, conţinând reprezentări proprii gândirii medievale (imaginea lumii de dincolo, pedepsele/recompensele rezervate răposaţilor, durata existenţei umanităţii, evenimentele care vor preceda sfârşitul lumii etc.). În epoca medievală, genul literaturii profetice, având rădăcini biblice, a fost continuat prin intermediul vedeniilor şi apocalipselor apocrife care pretindeau a completa profeţiile biblice, precum şi al diferitelor scrieri escatologice. Scopul prezentului articol este de a elabora un repertoriu şi o tipologie a scrierilor profetice, de origine bizantină, incluse în manuscrisele din Ţările Române, din sec. XV-XVI.
Cuvinte-cheie: *scrieri bizantine, apocrife, profeţii, escatologie, manuscrise slave, Ţările Române.*

BYZANTINE PROPHETICAL WRITINGS IN MANUSCRIPTS FROM THE ROMANIAN PRINCIPALITIES (XV-XVI C.)

Among the works of Byzantine origin, known in the Romanian Principalities, a distinct place belongs to the prophetical writings which offered important knowledge for the medieval man (the image of the otherworld, the chastisements/awards reserved for the dead ones, the time span allotted to the mankind, the events that will precede the End of the world etc.). During the Middle Ages, the genre of prophetical literature, having biblical roots, was continued by means of visions and apocryphal apocalypses, pretending to fulfill the biblical prophecies. The aim of this paper is to make an inventory and typology of the prophetical writings of Byzantine origin that were included in the manuscripts from the Romanian Principalities, during the XV-XVIth centuries.
Keywords: *Byzantine writings, apocryphal prophets, eschatology, Slavic manuscripts, Romanian countries.*

Manuscrisele medievale reprezintă un izvor istoric valoros pentru a studia orizontul de cunoştinţe şi problemele care au frământat societatea românească, în diverse intervale de timp. În manuscrisele din sec. XV-XVI, un segment important îl formează lucrările de origine bizantină, traduse în limbile slavonă şi română, devenite parte din spiritualitatea creştin-ortodoxă (cărţi de cult, opere teologice, hagiografie, cronici universale, apocrife). Între operele bizantine, cunoscute în Ţările Române, un loc aparte revine scrierilor profetice care transmiteau o serie de cunoştinţe importante pentru omul medieval (imaginea lumii de dincolo, pedepsele/recompensele care-i aşteptă pe răposaţi, durata existenţei umanităţii, evenimentele care vor preceda Sfârşitul lumii etc.). În epoca medievală, genul literaturii profetice, de origine biblică, a fost continuat prin intermediul vedeniilor şi apocalipselor apocrife care pretindeau a completa profeţiile din Biblie. Scopul prezentului studiu este de a repertoria şi a clasifica scrierile profetice de origine bizantină, incluse în manuscrisele din Ţările Române, în intervalul secolelor XV-XVI. Studiul scrierilor profetice ne permite să înţelegem mai profund viaţa spirituală şi curentele de idei din spaţiul românesc medieval.

Cel mai vechi grupaj de scrieri profetice, transmise prin intermediul manuscriselor bizantine şi sud-slave, cuprinde texte narative de origine iudeo-creştină, apărute în sec. I d.Hr. Din această categorie face parte *Vedenia lui Isaia*, alcătuită la sfârşitul sec. I d.Hr. [22, 213; 26, 96]. Lucrarea este atestată în două manuscrise slave din sec. XV, ambele din Ţara Moldovei, iar în sec. XVI – într-o copie din Moldova şi în una din Ţara Românească [12, 257, 397; 13, 269; 16, 92]. Versiunea slavonă a *Vedeniei lui Isaia* zugrăveşte călătoria prorocului Isaia, aflat în stare de extaz, prin cele şapte ceruri şi categoriile de îngeri pe care le-a întâlnit. La sfârşitul *Vedeniei*, Isaia prezice Sfârşitul lumii [26, 96]. În manuscrisele slavo-române, titlurile lucrării evidenţiază conţinutul său profetic, anunţând Întruparea lui Hristos (**Видѣнıє Iсаıѫ пророка еже видѣ ѡ Христѣ**) [12, 257; 13, 269; 16, 92] şi vremurile din urmă (**Пророчьство Исаиио сына Амосова с рыданıємь и плачем ѡ послѣднıх лѣтѣхь**) [12, 397]. O lucrare având un conţinut similar, *Vedenia lui Enoh*, scrisă în greacă, în sec. I d.Hr. [22, 181], este atestată, fără titlu, într-un manuscris slav din Moldova, din sec. XVI [13, 406]. Enoh povesteşte călătoria sa la ceruri, iar la sfârşit adresează poveţe apropiaţilor săi, prevestind sancţiunile divine care-i aşteaptă pe păcătoşi [26, 40]. *Testamentul lui Avraam* (numit şi *Moartea lui Avraam*), redactat ipotetic în Egipt, în sec. I d.Hr., a circulat în manuscrise bizantine şi este atestat în două cópii slavone

din Moldova, din sec. XVI, precum şi într-o traducere românească din Transilvania, realizată la sfârşitul sec. XVI – începutul sec. XVII [14, 1257; 2, 114-115; 21, 113]. „Legenda lui Avram" mai apare în lucrarea *Carte românească de învățătură*, descoperită în localitatea Voivozi (Bihor), alcătuită de „Popa Vasile din Țara Moldovei", la începutul sec. XVII, dar care reprezintă copia unei traduceri româneşti din sec. XVI [5, 30-31]. Conform apocrifului *Testamentul lui Avraam,* sufletul patriarhului biblic a fost dus la ceruri de către arhanghelul Mihail, unde Avraam a văzut cum sunt judecate sufletele răposaților [2, 106-107]. Titlul lucrării, într-un manuscris din Moldova (1557), evidențiază conținutul său profetic: „Revelația (**ꙗвлєніє**) părintelui nostru Avraam despre testamentul arhanghelului Mihail" [14, 1257]. În manuscrisele ruse, *Testamentul lui Avraam* se intitula **Книгы Ѿкровлєниꙗ Аврамѣ** [28a, 32], imitând titlul lucrării canonice *Apocalipsa lui Ioan* (**Ѿкрьвєніє свѧтаго Иѡанна Богослова**) [12, 248; 7, 261]. Ambele titluri slavone sugerează că scrierea aparține categoriei viziunilor profetice. Cele trei apocrife citate pretind a continua tradiția profetică biblică, deoarece scrierile sunt atribuite unor proroci din Vechiul Testament (Isaia, Enoh, Avraam), iau formă de vedenii şi conțin învățături moralizatoare adresate muritorilor. Profețiile din aceste lucrări vizează, tematic, destinul postum al individului şi, într-o mică măsură, Judecata de Apoi.

Prevestirile chinurilor/recompenselor de care vor avea parte indivizii după moarte au fost continuate în perioada bizantină, prin intermediul unor apocalipse atribuite deja personajelor din Noul Testament. Din această categorie de scrieri face parte *Apocalipsa Apostolului Pavel*, scrisă în a doua jumătate a sec. IV, atestată în traducere românească în patru manuscrise din Transilvania, de la sfârşitul sec. XVI [2, 92; 21, 113; 5, 20], precum şi în manuscrisul din localitatea Voivozi (copia unei traduceri din sec. XVI), menționat mai sus [5, 30]. În lucrare se relatează călătoria Apostolului Pavel în Rai şi în Infern, unde vede fericirea de care au parte oamenii drepți şi, respectiv, chinurile păcătoşilor [2, 86-89; 19, 662]. *Apocalipsa Apostolului Pavel* a servit drept sursă de inspirație pentru o scriere similară, *Apocalipsa Maicii Domnului*, apărută în sec. IX [2, 95]. Scrierea este cunoscută în slavonă, într-un manuscris din Țara Românească (sec. XVI) [13, 324], şi în traduceri româneşti din Transilvania: două manuscrise de la sfârşitul sec. XVI [2, 103-104; 21, 113], alte două manuscrise din sec. XVII reprezentând cópii ale manuscriselor din sec. XVI [5, 30, 45]. *Apocalipsa Maicii Domnului* evocă suferințele păcătoşilor, în funcție de faptele săvârşite, iar în versiunile mai dezvoltate ale lucrării întâlnim şi viziunea Raiului, hărăzit oamenilor drepți [2, 93-95, 98]. În unele manuscrise ruseşti, aceste două apocalipse sunt însoțite de titluri caracteristice lucrărilor profetice. *Apocalipsa Apostolului Pavel* se mai numea „Vedenia (**Видение**) apostolului Pavel", iar *Apocalipsa Maicii Domnului* – „Prezicerile (**Предсказания**) arhistrategului Mihail către Preasfânta Născătoare de Dumnezeu, despre chinurile groaznice, cum se vor chinui păcătoşii" [26, 55, 463]. Din aceeaşi arie tematică face parte *Vedenia călugărului Cosma*, autorul căreia descrie, în forma unei viziuni extatice, soarta de care vor avea parte oamenii în infern şi în paradis. Originalul grec a apărut în sec. X, iar traducerea slavonă este atestată în două manuscrise din sec. XV şi două – din sec. XVI, respectiv, din Moldova şi Țara Românească [12, 354; 16, 95; 17, 107]. Încercările la care va fi supus sufletul după moarte, trecând „vămile văzduhului", sunt evocate în viziunea Sfintei Teodora, inclusă în *Viața Sfântului Vasile cel Nou* (sec. X), cunoscută într-un manuscris slav de la Muntele Athos (sec. XV) şi în altul din Moldova (sec. XVI) [12, 160-161, 167; 17, 105; 27, 37]. Astfel, scrierile apărute în perioada bizantină continuă tematica apocalipselor iudeo-creştine din sec. I d.Hr., inserând noi amănunte despre lumea de dincolo şi viitorul postum al muritorilor. Autorii se distanțează treptat de tradiția profetică a Vechiului Testament, prin evocarea personajelor din Noul Testament (Maica Domnului, Apostolul Pavel) şi a personalităților creştine (călugărul Cosma, Sf. Teodora). Evoluția lucrărilor de acest gen denotă o pronunțată tendință de a pune în circulație noi profeții şi de a le adapta canoanelor creştine, în pofida caracterului lor apocrif. Vedeniile şi apocalipsele promovau comportamentul creştin exemplar prin intermediul profețiilor despre recompensele şi pedepsele divine care-i aşteaptă pe oameni după moarte, în funcție de faptele săvârşite. În istoriografie, această categorie de scrieri profetice, având „funcție spirituală", este supranumită „apocalipsă morală" [6, 276, n.9]. În textele citate, împlinirea profețiilor este plasată, preponderent, *după* moartea individului.

Viziunile profetice consacrate Judecății de Apoi şi evenimentelor care o vor preceda formează o categorie aparte de apocalipse bizantine, supranumite „scrieri istorico-apocaliptice" [29, 7]. Prima, în ordinea cronologică a apariției, este *Apocalipsa apocrifă a lui Ioan*, redactată ipotetic în sec. V [27, 37], atestată în două cópii slave, din sec. XVI, din Moldova şi Țara Românească, în două traduceri româneşti de la sfârşitul sec. XVI, din Transilvania [13, 268, 324; 2, 124; 20, 16], precum şi în două manuscrise din sec. XVII (Transilvania), cópii de pe exemplare din sec. XVI [5, 30, 46]. Lucrarea descrie evenimentele care vor preceda Sfârşitul lumii

(o epocă de belşug şi una de secetă, domnia antihristului, venirea prorocilor Enoh şi Ilie), cataclisme naturale, Judecata de Apoi şi a Doua Venire a Domnului [26,59-60; 2, 117-118]. În traducerile româneşti, scrierea citată se numea: „Pentru Sfârşitul lumii şi pentru a Doua Venire a Domnului nostru Is. Hs." sau „Vedeniia care o au văzutu sf[â]ntul Ioan Bogoslovul în muntele Tavorului, pentru sfârşitul veacului şi pentru antihrist" [2, 123]. În *Apocalipsa apocrifă a lui Ioan* distingem câteva elemente caracteristice pentru scrierile profetice bizantine de mai târziu, precum şi, în general, pentru revelațiile profetice medievale. Lucrarea îşi arogă, prin intermediul titlului, autoritatea unei cărți canonice din Biblie (*Apocalipsa lui Ioan*), dar pune în circulație propriile preziceri. Sf. Ioan se retrage, mai întâi, din lumea profană (urcă în muntele Taborului) şi se pregăteşte ascetic (rugându-se trei zile şi trei nopți), apoi intră în stare de extaz (este răpit într-un nor luminos şi adus înaintea Domnului). Textul se structurează în forma unui dialog, cu întrebări şi răspunsuri, între Sf. Ioan şi Iisus Hristos Care-i dezvăluie tainele viitorului [2, 117; 26, 59-61]. În conținutul profețiilor din *Apocalipsa apocrifă a lui Ioan* distingem înclinația spre expunere istorică, ilustrată prin succesiunea epocilor de belşug şi sărăcie, prin descrierea domniei antihristului şi înfrângerii sale. Referindu-se la această categorie de scrieri escatologice bizantine, cercetătorul Petre Guran remarcă: „atenția acestor texte se deplasează, tot mai mult, de la realități spirituale pure spre evenimente istorice, chiar dacă sunt atribuite viitorului" [6, 275]. În opinia istoricului român, apocalipsele bizantine cu subiect istoric „abordează deschis problema istoriei: cum este organizată; dacă există un sens general al evoluției istorice şi cum este înfățişat timpul autorului în această istorie, cunoscută şi scrisă de la început până la sfârşit?" [6, 276].

Un exemplu elocvent de scriere profetică, având caracter de expunere istorică, este *Apocalipsa lui Metodie din Patara*, alcătuită la sfârşitul sec. VII, în Siria, fiind tradusă ulterior în greacă şi latină [26, 283], [19, 569]. Dacă în originalul sirian, nu se preciza identitatea lui Metodie, atunci în traducerea greacă a lucrării acesta a fost echivalat cu Metodie (?-311), episcop de Patara şi Olimp (provincia Lycia, Asia Mică) [27, 36], pentru a autoriza circulația scrierii, în calitate de operă a unui teolog cunoscut. Înainte de a primi viziunea profetică, Fericitul Metodie se roagă pentru a afla viitorul, apoi este chemat de Dumnezeu pe muntele Sinjar (nordul Irakului), unde îi sunt revelate toate generațiile şi împărățiile de pe pământ, de la Facere până la Sfârşitul lumii [27, 36]. Autorul scrierii relatează sumar istoria umanității, începând cu Adam şi Eva, apoi prezice evenimentele care vor surveni în ultimul veac (al şaptelea) al existenței lumii (dominația musulmanilor, înfrângerea lor de către ultimul împărat bizantin, domnia acestui împărat, năvălirea popoarelor Gog şi Magog, domnia antihristului şi înfrângerea sa la a Doua Venire a lui Hristos) [26, 283]. În traducere slavonă, lucrarea este atestată doar în Țara Moldovei, într-un manuscris de la sfârşitul sec. XV – începutul sec. XVI (Lința 1981, 254-257), şi în două manuscrise din sec. XVI [13, 53], [14, 1290-1291]. Metodie din Patara mai este amintit ca autor al unei lucrări (nu se precizează titlul) dintr-un manuscris slav de redacție medio-bulgară, din sec. XV, din colecția Mănăstirii Noul Neamț, astăzi pierdut. Presupunem că lucrarea dată reprezenta *Apocalipsa lui Metodie din Patara,* deoarece în acelaşi manuscris este menționat Ipolit Romanul, autor de lucrări escatologice [16, 358]. Un fragment din *Apocalipsa lui Metodie din Patara* a fost tradus în română, cu titlul „Povestea la vremea de apoi", într-un manuscris datat la începutul sec. XVII [5, 28, 120]. În manuscrisele slavo-române, *Apocalipsa lui Metodie din Patara* se intitula „cuvânt (**слово**)", asemeni discursurilor teologice, precum şi „cunoscuta povestire (**извѣстно сказаніє**)" [14, 1290-1291], expresie care sugerează că textul a dobândit consacrare şi merită încrederea cititorului. Conform unui manuscris slav, din sec. XV, provenit de la Mănăstirea Sf. Pavel (Muntele Athos), ajuns în sec. XVII, în Moldova, apocalipsa respectivă era cititā, în biserici, la 20 iunie, data comemorării lui Metodie din Patara [12, 166]. Prin urmare, apocriful fusese inclus între lucrările bisericeşti canonice. În concluzie, *Apocalipsa lui Metodie din Patara* constituie un exemplu de viziune profetică bizantină apărută în Evul Mediu care, pentru a obține autoritate, preia trăsături caracteristice scrierilor bisericeşti canonice. Lucrarea ilustrează îmbinarea dintre expunerea istorică şi profețiile apocaliptice, în cadrul aceluiaşi text.

Scrierile profetice bizantine, pentru a câştiga încredere în societate, au exploatat şi autoritatea profeților Vechiului Testament. Dintre cei 16 proroci, scrierile cărora au fost incluse în Vechiul Testament, cărturarii medievali au atribuit viziuni apocaliptice, în special, profetului Daniel. Alegerea lui Daniel, considerăm, se datora faptului că profețiile acestuia, incluse în Biblie, se refereau la Sfârşitul lumii şi instaurarea Împărăției lui Dumnezeu (temă dezvoltată amplu în Noul Testament), iar viziunile sale alegorice (colosul din patru materii, cele patru fiare ieşite din mare) rezumau evoluția istoriei umanității. Nu întâmplător, textele din *Apocalipsa lui Ioan* erau uneori atribuite profetului Daniel [25, 187]. În Imperiul Bizantin, nu mai târziu de sec. VII, au început să apară versiuni abreviate şi interpolate ale *Apocalipsei lui Metodie din Patara*, fiind

intitulate *Vedeniile lui Daniel.* Din această serie de texte face parte *Ultima vedenie a lui Daniel* (numită şi *Vedenia lui Daniel*), unde sunt prezise evenimentele care vor anticipa Sfârşitul lumii [26, 45]. În manuscrisele din Țările Române, *Vedenia lui Daniel* a fost receptată într-un complex de scrieri consacrate profetului Daniel, prezentând selecții din textul canonic al Bibliei. Apocriful bizantin *Vedenia lui Daniel* este atestat, în traducere slavonă, într-un manuscris din 1448, copiat în Țara Moldovei [16, 92], precum şi în versiune greacă, într-un manuscris din sec. XV-XVI, fără a se preciza originea sa (B.A.R., ms. grec 601 Litzica, f. 402v-404v) [10, 287]. Versiunea slavonă a apocrifului *Vedenia lui Daniel*, cunoscută în Țara Moldovei, reflectă profețiile vehiculate în spațiul bizantin, după cucerirea Constantinopolului de către cruciați, în anul 1204 [29, 207]. Mai multe fragmente canonice din cartea profetului Daniel, într-un manuscris din Moldova (sfârşitul sec.XV – începutul sec. XVI), sunt însoțite de comentarii asupra evoluției istorice din viitor („Vedenia proorocului Daniel despre cele patru fiare. Tâlcuire despre fiare") [9, 258]. Alte episoade canonice din cartea lui Daniel apar în două manuscrise din Țara Românească (sec. XVI), fiind intitulate *Prorocirea lui Daniel* (Panaitescu 1959, 109; Panaitescu 2003, 142). Unul din textele incluse în componența *Codicelui de la Tulcea* (Moldova, c. 1518-1574) poartă titlul: „Cuvântul lui Daniil proorocul despre Nabuhodonosor împăratul, cum a văzut un vis" [14, 1288]. Din cele expuse mai sus, conchidem că apocriful bizantin *Vedenia lui Daniel* a circulat în paralel cu fragmente canonice din Cartea profetului Daniel. Recurența termenilor *Prorocire* şi *Vedenie*, indiferent de conținutul textelor, denotă autoritatea de profet pe care o deținea Daniel în Evul Mediu. Apocriful bizantin *Vedenia lui Daniel* continuă tematică scrierii canonice a lui Daniel, prevestind evenimentele istorice dinaintea Sfârşitului lumii. Lucrarea în cauză constituie o probă suplimentară a interesului pe care l-au suscitat, în Evul Mediu, profețiile cu subiect istoric, dedicate evenimentelor istorice viitoare.

Un alt procedeu de a pune în circulație viziuni profetice, în literatura bizantină, era atribuirea lor unui sfânt, capabil, în virtutea vieții sale neprihănite, de a primi revelații divine. În *Viața Sfântului Andrei cel nebun* [salos] *pentru Hristos*, datată în sec. VII, IX sau X (data celui mai vechi manuscris) [4, 93], profeții escatologice conține secțiunea intitulată convențional *Apocalipsa lui Andrei Salos,* apărută nu mai târziu de sec. VIII [1, 124]. Asemeni *Apocalipsei lui Metodie din Patara*, cu care prezintă afinități [1,124; 26, 131], profețiile lui Andrei Salos se structurează în formă de expunere istorică (domniile ultimilor suverani, războaiele şi situația internă a statului bizantin, venirea antihristului şi înfrângerea sa, Judecata de Apoi). Apocalipsa este inserată într-un gen consacrat de opere bisericeşti (hagiografia), iar autorul real îşi camuflează identitatea în spatele Sfântului Andrei Salos care ar fi trăit în sec. V [4, 93]. Spre deosebire de apocalipsele examinate mai sus, în această lucrare viziunea profetică este atribuită unui sfânt „nebun pentru Hristos" (în greacă - διὰ Χριστὸν σαλός, în slavonă - **иже Х**[**рист**]**а ради жродиваго**) [13, 55], categorie de sfinți investiți cu darul de a cunoaşte informații inaccesibile profanilor [4, 795]. În *Apocalipsa lui Andrei Salos*, alături de profețiile escatologice, sunt abordate probleme teologice şi fenomene naturale (numărul cerurilor, originea fulgerelor şi tunetelor), informații care conferă scrierii un caracter de „enciclopedie medievală" [1, 125; 24, 20].

Apocalipsa Sfântului Andrei Salos este atestată în manuscrise slavo-române din sec. XVI, două provenind din Țara Moldovei [13, 55; 14, 1291] şi unul – din Țara Românească [12, 399]. În toate exemplarele citate, din *Viața Sfântului Andrei Salos* a fost copiată doar secțiunea apocaliptică („Mică alegere din viața Sfântului Părintelui nostru Andrei cel nebun pentru Hristos, cuprinzând întrebările Sfântului Epifanie cu răspunsurile Sfântului Andrei") [12, 399; 14, 1291], dovadă că anume problema evenimentelor de la Sfârşitul lumii a preocupat cărturarii. Biblioteca Mănăstirii Neamț a mai posedat un manuscris slav din Serbia (sec. XV-XVI), conținând viața integrală a Sf. Andrei Salos şi, separat, secțiunea apocaliptică [12, 162]. Reieşind din formularea titlului şi structura expunerii, apocalipsa citată se apropie de genul scrierilor cu „întrebări şi răspunsuri", consacrate subiectelor teologice [13, 403, 406]. În Bizanț, aceste lucrări erau redactate în forma unei discuții între trei ierarhi (Sf. Ioan Gură de Aur, Sf. Vasile cel Mare, Sf. Grigore Teologul), iar în manuscrisele slave puteau fi intitulate: **Разꙋмникь сїє к(с) оучител га ба и сп(с)а нашего І(с) Ха** sau **Оуказ г(с)а ншего Ис(с)а Х(с)а. Вопрос и ѿвѣ(т)** [29, 277-278; 28b, 439, 445]. Într-un manuscris de la sfârşitul sec. XV – începutul sec. XVI şi în altul din prima jumătate a sec. XVI, ambele copiate în Moldova, este inclusă versiunea slavonă a unei atare culegeri de „întrebări şi răspunsuri" (**Разоумникъ сеже есть оучитель всѣмь словесемь га нашего Іѵ Ха**), în care întâlnim şi o profeție sumară despre destinul celor 3 împărății ale lumii (greacă, bulgară, iveră/alamană) [27a; 30, 843]. De asemeni, în manuscrisele româneşti din sec. XVIII-XIX, profețiile apocaliptice sunt frecvent prezentate sub titlul „întrebări şi răspunsuri" [21, 232, 253, 277]. Prin urmare, o formă distinctă de vehiculare a profețiilor escatologice o constituiau manuscrisele miscelanee, adevărate enciclopedii medievale, structurate în formă de întrebări şi răspunsuri.

Viziunile profetice bizantine s-au dezvoltat, de asemeni, prin intermediul comentariilor teologice pe marginea Bibliei. Din această categorie de lucrări, în manuscrisele slavo-române întâlnim două opere atribuite lui Ipolit Romanul (170-236). Prima este *Cuvânt despre Sfârşitul lumii şi despre antihrist şi a Doua Venire a Domnului nostru Iisus Hristos* – atestat într-un manuscris din Moldova (sec. XV) şi în două manuscrise din Țara Românească (sec. XV, respectiv, XVI) [12, 90, 206; 13, 144]. A doua lucrare se intitulează *Cuvântul lui Ipolit Romanul, din comentariul la Daniel*, inclusă într-un manuscris din Țara Românească, din sec. XVI (B.A.R., ms. slav 310, f. 53v-54v), dar titlul său a fost omis în cataloagele lui Al.I. Iațimirski şi P.P. Panaitescu [13, 56; 30, 486]. Numele lui Ipolit Romanul mai apare în calitate de autor (nu se precizează titlul lucrării), alături de Metodie din Patara, în manuscrisul din sec. XV, citat mai sus, care a aparținut bibliotecii Mănăstirii Noul Neamț, iar apoi s-a pierdut [16, 358]. Cercetătorii apreciază că lucrarea *Cuvânt despre Sfârşitul lumii şi despre antihrist şi a Doua Venire a Domnului nostru Iisus Hristos* se inspiră din scrierea autentică a lui Ipolit Romanul, intitulată *Cercetare despre Hristos şi antihrist*, dar aparține unui autor bizantin care ar fi trăit nu mai devreme de sec. VI [25, 186-187; 26, 425; 19, 433]. În cazul celei de-a doua scrieri, *Cuvântul lui Ipolit Romanul, din comentariul la Daniel*, între operele autentice ale lui Ipolit aflăm, într-adevăr, lucrarea *Comentarii la Daniel* [19, 433]. Cercetătorii presupun însă că traducerea slavă a avut la bază o lucrare bizantină de la sfârşitul sec. IX, când au circulat profeții escatologice similare [29, 184]. Într-un manuscris slavo-român din Țara Românească (sec. XVI), alături de lucrarea *Cuvântul lui Ipolit Romanul, din comentariul la Daniel,* mai întâlnim o scriere cu tematică similară: *A lui Evpatie din Efes, despre cele necunoscute şi despre când va fi sfârşitul* [29, 183; 13, 56]. „Evpatie din Efes” a fost identificat cu Ipatie, episcopul Efesului (c. 531-532), care a decedat la o dată necunoscută, posterior anilor 537-538. Ipatie este cunoscut drept autor de comentarii la *Psalmi* şi la cărțile celor 12 proroci „mici”, din Vechiul Testament, dar originalul grec al scrierii citate mai sus nu a fost identificat. Se presupune că lucrarea a apărut, de asemeni, la sfârşitul sec. IX [29, 183-185]. Comentariile atribuite lui Ipolit Romanul prevestesc succesiunea a patru imperii în istorie, cataclismele şi nenorocirile sociale care vor anticipa Sfârşitul lumii, domnia antihristului şi a Doua Venire a lui Hristos [29, 187]. La rândul ei, lucrarea atribuită lui Ipatie din Efes argumentează durata lumii pământeşti (şapte milenii), domnia de o mie de ani a drepților, cataclismele apocaliptice [29, 190]. În concluzie, ambele comentarii au în obiectiv evenimentele care vor preceda Judecata de Apoi, deci se înscriu în tematica apocalipselor cu subiect istoric. Asemeni altor apocalipse apocrife, autorii comentariilor atribuite lui Ipolit Romanul şi Ipatie din Efes, apărute în perioada bizantină, îşi camuflează identitatea în spatele unor teologi consacrați ai Bisericii creştine.

Scenariul profetic al Sfârşitului lumii a fost abordat în mai multe omilii patristice. Astfel, în manuscrisele slavo-române din sec. XV-XVI atestăm discursurile Sfinților Efrem Sirul (c. 306-373) şi Ioan Gură de Aur (344/354-407), consacrate Sfârşitului lumii (Panaitescu 1959, 89-90, 226, 397, 405) [13, 94]. De asemeni, în spațiul românesc a circulat lucrarea teologului bizantin Andrei de Cezareea (a doua jumătate a sec. VI), intitulată *Comentariu la Apocalipsa lui Ioan* [19, 48]. Comentariul este atestat în manuscrise slavo-române din sec. XVI, dintre care trei provin din Moldova, unul – din Țara Românească, iar pentru altele două (păstrate la mănăstirea Hodoş-Bodrog din Banat, respectiv, în biblioteca Episcopiei Ortodoxe din Arad) – nu se precizează originea [12, 110; 8, 177; 7, 261; 18, 89; 3, 146; 22, 72]. Un alt exemplar al comentariului lui Andrei de Cezareea, copiat în Serbia (între anii 1399-1420), aparținea „sfintei mănăstiri Glavaciog” (Țara Românească), deja în sec. XV-XVI, după cum atestă o însemnare marginală din manuscris [12, 127-128]. Cele şapte manuscrise din sec. XV-XVI ale acestei lucrări, atestate în Țările Române, dovedesc că interpretarea profețiilor din *Apocalipsa lui Ioan,* alături de operele prorocilor Vechiului Testament, forma un conținut obligatoriu al culturii teologice din mănăstirile româneşti. Comentând simbolurile *Apocalipsei lui Ioan*, Andrei de Cezareea se referă, deopotrivă, la semnificațiile lor spirituale, precum şi la posibilele corespondente istorice din viitor (state, personalități, evenimente). Astfel, comentariile teologilor bizantini se înscriu, alături de apocalipse şi vedenii, în cadrul problematicii evenimentelor ce vor anticipa Sfârşitul lumii, sursă de nelinişti şi speculații pentru gânditorii medievali.

Motivele circulației scrierilor necanonice, conținând inclusiv profeții apocaliptice, a suscitat aprecieri în istoriografia românească. În viziunea lui N. Cartojan, „clericii, şi în primul rând călugării cari stăteau în fruntea activității de transplantare a culturii Bizanțului, au ales din literatura bizantină, în afară de literatura teologică, numai ceea ce cadra cu spiritul lor mistic şi cu caracterul naiv al poporului” [2, 11]. Autorul sugerează că asemenea lucrări suscitau interesul clericilor şi al maselor de oameni din popor. În mod similar, analizând conținutul manuscriselor slavo-române, P.P. Panaitescu concluziona: „cultura slavă este o cultură bizantină

pentru popor", „putem s-o caracterizăm ca o cultură bisericească de origine bizantino-răsăriteană, adaptată unor popoare agricole patriarhale" [15, 40-41]. Într-un studiu asupra scrierilor escatologice din Țările Române, cercetătorul Al.Mareş apreciază că „literatura apocrifă religioasă cunoscută românilor în Evul Mediu s-a transmis, în primul rând, prin mijlocirea preoților, îndeosebi a celor săteşti" [11, 401]. „Pentru preoții de mir", mai notează Al.Mareş, „din rândul cărora s-au recrutat o bună parte a copiştilor acestor texte, apocrifele religioase nu se deosebeau de scrierile religioase canonice. Datorită unei pregătiri teologice precare, preoții şi diaconii nu aveau de unde să ştie că scrierile pe care le copiau cu atâta silință erau necanonice" [11, 403]. Referindu-se la copiştii apocrifelor, Florian Dudaş notează: „Aproape toți au copiat cărțile de care s-au simțit atraşi mai mult sau care li s-au cerut, în mod firesc, acelea care erau mai mult căutate (şi greu de aflat), scrierile constituind, altfel spus, o comandă socială" [5, 155]. Astfel, cercetătorii nominalizați subliniază că apocrifele aveau popularitate, mai ales, în spațiul rural, cuprinzând deci un segment considerabil al locuitorilor Țărilor Române.

Cu toate acestea, mai multe lucrări apocrife, conținând profeții apocaliptice, se întâlnesc în manuscrise copiate la mănăstiri, integrate în cultul bisericesc. Astfel, fragmente din *Apocalipsa Apostolului Pavel*, după cum atestă unele manuscrise, se citeau în calitate de cazanie la înmormântări [5, 20]. Apocrifele *Apocalipsa Apostolului Pavel, Apocalipsa Maicii Domnului, Apocalipsa apocrifă a lui Ioan* şi *Legenda Duminicii* erau inserate în culegeri de predici şi povestiri duhovniceşti, asemănătoare, prin conținut, *Cazaniei* mitropolitului Varlaam (?-1657) [5, 30, 44-46]. *Vedenia călugărului Cosma* se întâlneşte în mineie pe luna octombrie [17, 107; 12, 146, 385]. *Vedenia lui Isaia* şi *Apocalipsa lui Andrei Salos* au fost copiate în acelaşi manuscris cu omiliile citite „În duminica lăsatului de carne" (supranumită „Duminica Înfricoşătoarei Judecăți"), „La duminica Floriilor" sau omilii despre „a Doua Venire" [12, 397-399]. Titlul *Apocalipsei lui Andrei Salos* precizează că lucrarea e „foarte folositoare" [12, 399]. Discursurile escatologice ale lui Ipolit Romanul apar într-un manuscris de „cuvinte folositoare pentru suflet", citite începând cu Postul Mare până la Rusalii [30, 751; 12, 200-201], precum şi în alt manuscris cu omilii consacrate Postului Mare [12, 88-91]. Lucrările lui Ipolit Romanul şi Metodie din Patara sunt incluse într-o culegere de predici de la Săptămâna Vameşului şi Fariseului până la Săptămâna Patimilor [16, 358; 13, 122]. Exemplele citate demonstrează că apocrifele conținând profeții apocaliptice erau citite alături de predicile canonice. În particular, lucrările care evocau Judecata de Apoi erau solicitate înaintea şi în timpul Postului Mare, perioadă de pocăință pentru creştini. Astfel, profețiile apocaliptice deveneau parte din orizontul de cunoştințe şi valori al clerului creştin, precum şi al enoriaşilor către care se adresau predicatorii. În acest sens, Petre P. Panaitescu afirma: „cultura cu caracter ascetic, mistic, nu se oprea la zidurile mănăstirilor, ci cuprindea întreaga clasă a stăpânitorilor, care se hrănea cu misticismul medieval" [15, 106]. Aşadar, profețiile apocaliptice bizantine, consacrate viitorului postum al individului şi Sfârşitului lumii, au reprezentat un reper important în conştiința omului medieval, evocând tărâmul de dincolo şi evoluția istoriei umane în viitor.

În încheierea prezentului studiu, conchidem că, în pofida reticenței autorităților ecleziastice față de apocrife, noi scrieri profetice au continuat să circule în perioada medievală. Diversitatea genurilor de texte care conțineau viziuni profetice (apocalipse, hagiografie, discursuri teologice, lucrări enciclopedice, comentarii biblice) denotă remarcabila creativitate a autorilor de apocrife, precum şi profunda cunoaştere a Bibliei. Autorii fictivi şi titlurile scrierilor profetice relevă tendința permanentă de a asigura legitimitate viziunilor profetice, raportându-le la scrierile canonice. Tematic, scrierile profetice bizantine prezic (1) destinul postum al oamenilor şi (2) evenimentele de pe pământ, care vor anticipa Sfârşitul lumii. Astfel, profețiile se structurează în corespundere cu credința creştină despre două judecăți la care omul va răspunde pentru faptele sale: după moartea fizică (judecata particulară) şi, încă o dată, la Sfârşitul lumii (judecata de obşte). Scrieri profetice de origine bizantină sunt atestate, în sec. XV-XVI, în Moldova, Țara Românească şi în Transilvania. Acest fapt confirmă teza slavistului Ioan Iufu despre „unitatea spirituală a poporului român în perioada dintre sec. XIII şi până la începutul scrisului românesc" [7, 229]. Apocalipsele apocrife se numără între primele texte traduse în limba română, în sec. XVI, în Transilvania (bunăoară, apocrifele din *Codex Sturdzanus*), dovadă a interesului pe care îl suscitau atare lucrări. Reieşind din manuscrisele examinate, apocalipsele bizantine cu subiect istoric (*Vedenia lui Daniel, Apocalipsa lui Metodie din Patara, Apocalipsa lui Andrei Salos*) sunt atestate, preponderent, în Țara Moldovei. Concomitent, în Țara Românească au circulat mai multe comentarii teologice referitoare la Sfârşitul lumii (ale lui Andrei de Cezareea, discursurile atribuite lui Ipolit Romanul şi lui Ipatie din Efes), în care, de asemeni, se conțin referiri la evenimente istorice din viitor. Având origine bizantină, aceste scrieri profetice, în mod firesc, au în obiectiv viitorul Imperiului Bizantin şi al Constantinopolului, prevestind, în special, în-

frângerea „ismaeliților" (nume generic dat musulmanilor). Majoritatea covârşitoare a scrierilor „istorico-apocaliptice", atestate în spațiul românesc, sunt incluse în manuscrise datate la răscrucea sec. XV-XVI şi în sec. XVI. Răspândirea profețiilor apocaliptice, în spațiul românesc, anume în acest interval cronologic, coincide cu împlinirea anului 7000 de la Creație (1492 sau 1513 d.Hr.), când era preconizat Sfârşitul lumii, precum şi cu proiectele politice antiotomane (eventual, de restabilire a Imperiului Bizantin), vehiculate în Europa secolului XVI. Fiind implicate în conflicte cu popoare de religie musulmană (turcii otomani, tătarii), în sec. XV-XVI, Țările Române deveneau un spațiu receptiv pentru acest gen de profeții.

Bibliografie:

1. ALEXANDER, P.J. *The Byzantine Apocalyptic Tradition.* Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 1985.
2. CARTOJAN, N. *Cărțile populare în literatura românească.* Vol. I. Epoca influenței sud-slave. Bucureşti: Editura Enciclopedică Română, 1974.
3. CONSTANTINESCU, R. *Manuscrise româneşti din colecții străine. Repertoriu.* Bucureşti, 1986.
4. *The Oxford Dictionary of Byzantium*. Editor-in-chief Al.P. Kazhdan. Vol. 1-3. New York: Oxford University Press, 1991.
5. DUDAŞ, Fl. *Manuscrisele româneşti medievale din Crişana.* Timişoara: Facla, 1986.
6. GURAN, P. Genesis and Function of the "Last Emperor" Myth in Byzantine Eschatology. In: *Bizantinistica. Rivista di Studi Bizantini e Slavi*. Serie Seconda. Anno VIII. Spoleto, Centro Italiano di Studi Sull'Alto Medioevo, 2006, p.273-303.
7. IUFU, I. Mănăstirea Hodoş-Bodrog – un centru de cultură slavonă în Banat. În: *Mitropolia Banatului*, 1963, nr.5-8, p.229-261.
8. LINȚA, E. *Catalogul manuscriselor slavo-române din Republica Socialistă România*. Vol. II (Cluj-Napoca). Bucureşti: Universitatea din Bucureşti, 1980.
9. LINȚA, E. (coord.), DJAMO-DIACONIȚĂ, L., STOICOVICI, O. *Catalogul manuscriselor slavo-române din Bucureşti.* Bucureşti, 1981.
10. LITZICA, C. *Catalogul manuscriptelor greceşti.* Bucureşti: Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl", 1909.
11. MAREŞ, Al. Trei note despre apocrifele religioase. În: *Gabriel Ştrempel la 80 de ani: o viață închinată cărții*. Satu-Mare: Editura Muzeului Sătmărean, 2006, p.395-413.
12. PANAITESCU, P.P. *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.P.R.* Vol. I. Bucureşti: Editura Academiei R.P.R., 1959.
13. PANAITESCU, P.P. *Catalogul manuscriselor slavo-române şi slave din Biblioteca Academiei Române.* Vol. II. Bucureşti: Editura Academiei Române, 2003.
14. PANAITESCU, P.P. *Catalogul manuscriselor slave.* Vol. III (601-730). [B.A.R., dactilogramă], f.a., p.1189-1459.
15. PANAITESCU, P.P. *Contribuții la istoria culturii româneşti*. Bucureşti: Minerva, 1971.
16. *Catalogul general al manuscriselor moldoveneşti păstrate în URSS. Colecția Bibliotecii Mănăstirii Noul-Neamț (sec. XIV-XIX) /* Alcăt. V.Ovcinnikova-Pelin. Chişinău: Ştiința, 1989.
17. PISCUPESCU, E.Şt. *Literatura slavă din Principatele Române în veacul al XV-lea.* Bucureşti: Tipografia Cărților Bisericeşti, 1939.
18. PISTRUI, C. Manuscrisele slave în biblioteca episcopiei Aradului. În: *Mitropolia Banatului*, tom XXII, 1972, nr.1-3, p.83-94.
19. RUS, R. *Dicționar enciclopedic de literatură creştină din primul mileniu.* Bucureşti: Lidia, 2003.
20. SIMIONESCU, E. *Monumente literare vechi: Codicele de la Cohalm*. Iaşi: Tipografia „Lumina Moldovei", 1925.
21. ŞTREMPEL, G. *Catalogul manuscriselor româneşti.* Vol. I (B.A.R., 1-1600). Bucureşti: Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, 1978.
22. TURDEANU, E. Apocryphes bogomiles et apocryphes pseudo-bogomiles (Second et dernier article). En: *Revue de l'Histoire des Religions*, tome 138, no.2. Paris, 1950, p.176-218.
23. TURDEANU, E. Autori, copişti, cărți, zugravi şi legători de manuscrise în Moldova (1552-1607) (I). În: *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A. D. Xenopol",* vol. XXX. Iaşi, 1993, p.49-90.
24. VELCULESCU, C. *Nebuni întru Hristos.* Bucureşti: Paideia, 2007.
25. *Апокалипсис Святого Иоанна Богослова. Сборник святоотеческих и богословских истолкований* / Сост. М.Барсов. Свято-Троицкая Сергиева Лавра, 1999.
26. *Словарь книжников и книжности Древней Руси* / Отв. ред. Д.С. Лихачев. Вып. I (XI – первая половина XIV в.). Ленинград: Наука, 1987.
27. ЛЯВДАНСКИЙ, А.К. и др. Апокалиптика. В: *Православная Энциклопедия*. Том III. Москва: Православная Энциклопедия, 2001, с.25-39.
28a. ТИХОНРАВОВ, Н.С. *Памятники отреченной русской литературы.* Том I. Санкт-Петербург: Общественная Польза, 1863.

28b. ТИХОНРАВОВ, Н.С. *Памятники отреченной русской литературы.* Том II. Москва: Университетская типография, 1863.
29. ТЪПКОВА-ЗАИМОВА, В., МИЛТЕНОВА, А. *Историко-апокалиптичната книжнина във Византия и в средновековна България.* София: Университетско Издателство «Св. Климент Охридски», 1996.
30. ЯЦИМИРСКИЙ, А.И. *Славянские и русские рукописи румынских библиотек.* Санкт-Петербург: Типография Императорской Академии Наук, 1905.

Abrevieri:
B.A.R. – Biblioteca Academiei Române (Bucureşti)
ms. – manuscris
n. – notă de subsol
r – recto
v – verso

Prezentat la 24.04.2015

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2015, nr.4(84)
Seria "Științe umanistice" *ISSN 1811-2668* *ISSN online 2345-1009* *p.18-27*

VISE ŞI VEDENII PROFETICE ÎN MANUSCRISE DIN ȚĂRILE ROMÂNE (SEC. XV-XVI)

Andrei PROHIN
Universitatea de Stat din Moldova

În secolele XV-XVI, în Țările Române au circulat diverse lucrări conținând vise şi vedenii profetice. O categorie importantă de vise profetice, răspândită prin intermediul surselor bizantine şi sud-slave, o constituia visul monarhic care prevestea naşterea, cariera politică sau moartea suveranului. În lucrările istorice, visele de acest gen puteau reprezenta procedee de critică sau legitimare a puterii suveranului. Tradiția viselor profetice, asociate suveranului, a avut continuitate în spațiul românesc, având în centru figurile câtorva domni ai Țării Moldovei (Ştefan cel Mare, Alexandru Lăpuşneanu, Petru Şchiopul), relatări atestate în textele narative medievale. În comparație cu visele, survenite în timpul somnului, vedeniile surveneau în stare de veghe şi, potrivit surselor examinate, din Țările Române, evocau în special probleme ale vieții spirituale.
Cuvinte-cheie: *profeții medievale, vise, vedenii, manuscrise slavo-române, tradiție bizantină.*

PROPHETICAL DREAMS AND VISIONS IN MANUSCRIPTS FROM THE ROMANIAN PRINCIPALITIES (XV-XVI C.)

During the XV-XVI c., in the Romanian Principalities has circulated a rich literature dedicated to prophetic dreams and visions. An important category of prophetical dreams, being presented in the Byzantine and South-Slavonic sources, was the monarchic dream that anticipated the birth, the political carrier or death of the sovereign. In the historical works, such dreams could represent means of criticising or legitimating the sovereign's power. The tradition of prophetic dreams assigned to sovereigns was continued in the Romanian area, being centred on the figures of several princes of Moldova (Ştefan cel Mare, Alexandru Lăpuşneanu, Petru Şchiopul). In contrast with *dreams,* that occurred while sleeping, *visions* took place while awake and, according to the Slavonic manuscripts from the Romanian Principalities, revealed mainly issues of spiritual life.
Keywords: *medieval prophecies, dreams, visions, manuscripts Slavo-Romanian, Byzantine tradition*.

Sursele medievale, deopotrivă în Europa de Apus şi în cea Răsăriteană, conțin numeroase relatări despre vise şi vedenii miraculoase, adesea însoțite de profeții ale viitorului. În raport cu alte forme de profeții medievale (scrieri escatologice, oracole, astrologie, cărți de prevestire), visele şi vedeniile formează o categorie distinctă de revelații mistice, prezentând afinități cu apocalipsele şi cu prezicerile monahilor creştini. Prin intermediul viselor şi vedeniilor se credea că omul intră în contact cu tărâmul de dincolo şi primeşte mesaje divine referitoare la evenimentele pământeşti. În particular, asemenea revelații miraculoase puteau anticipa cariera marilor personalități, întemeierea lăcaşurilor de cult, sfârşitul unei bătălii. În acest mod, visele şi vedeniile oglindeau, explicit sau alegoric, probleme centrale care frământau societatea medievală. Studiul acestor relatări ne permite a reconstitui o parte din universul mental al oamenilor medievali, angoasele şi speranțele pe care le împărtăşeau. În cadrul prezentului studiu ne propunem să aducem în atenție problematica viselor şi vedeniilor profetice, în calitate de subiect de investigație pentru istorici români şi de peste hotare, precum şi să repertoriem principalele tipuri de vise şi vedenii profetice cunoscute în Țările Române, în sec.XV-XVI, utilizând izvoare inedite şi surse publicate.

Subiectul viselor şi vedeniilor medievale se înscrie în problematica istoriei mentalităților, a imaginarului, fiind abordat în studiile unor cercetători consacrați. Astfel, medievistul francez Jacques Le Goff, în sinteza *Civilizația Occidentului Medieval* (prima ediție publicată în 1964), sublinia importanța acestui subiect: „Viața oamenilor din evul mediu este obsedată de visuri. Visuri premonitorii, visuri revelatorii, visuri instigatorii, ele sânt urzeala însăşi şi stimulentul vieții mentale" [21, 455]. Într-un studiu dedicat viselor medievale, Le Goff notează că „mediul monastic devine un mediu de visători privilegiați şi de mari producători de vise literare şi pastorale" [22, 410]. Din această categorie de relatări, opinează savantul, mai fac parte „povestirile despre călătorii pe lumea cealaltă, care se înmulțesc sub influența literaturii apocaliptice iudeo-creştine" [22, 408]. O problemă particulară, în cadrul viselor medievale, constituie interferența culturii elitare şi a celei populare. „Deşi visul a devenit în evul mediu un *topos* având în spate o lungă tradiție savantă", afirmă J. Le Goff, „recur-

gerea la vis, la „vedenii", deschide larg porţile pe unde se revarsă imaginaţia populară. Fantasmele monastice se situează la răscrucea dintre acest onirism popular şi tradiţia apocaliptică şi vizionară" [22, 170]. În monografia sa consacrată vedeniilor medievale, Ernst Benz, istoric luteran al Bisericii creştine, conchide: „Marii vizionari ai Bisericii s-au afirmat drept marii săi profeţi. Vedeniile au, în mare parte, un conţinut profetic. În acest sens, toate formele de profeţie care s-au afirmat prin intermediul profeţilor Vechiului Testament sunt reluate prin vizionarii creştini" [18, 97]. Autorul citat menţionează rolul important al personalităţilor feminine (Hildegard von Bingen, Elisabeth de Schönau) în vehicularea vedeniilor şi apelurile spre reformarea Bisericii, exprimate în cadrul vedeniilor [(18, 97-98]. Referindu-se la sursele bizantine, cercetătorul american Steven M. Oberhelman apreciază: „Cultul sfinţilor era strâns legat de vise, utilizate pentru a prezice viitorul sau a vindeca", „propaganda imperială, de asemeni, utiliza subiectul viselor pentru a demonstra originea divină a puterii împăratului" [16, 661]. În teza sa de doctorat, consacrată vedeniilor şi profeţiilor din hagiografia bizantină (sec. IX-XI), cercetătorul român Andrei Timotin conchide că visele şi vedeniile aveau un rol important în „confirmarea sfinţeniei" unei personalităţi, precum şi în „fondarea unui locaş de cult şi, eventual, de pelerinaj" [36, 48]. „O altă funcţie a vedeniilor", scrie autorul, „este a înlătura îndoielile în privinţa unei importante probleme de ordin teologic" [36, 48]. De asemenea, „un anumit număr de vedenii se referă la lumea de dincolo: recompensele celor aleşi în paradis şi pedepsele rezervate păcătoşilor în infern" [36, 49]. Aprecierile cercetătorilor nominalizaţi probează că visele şi vedeniile miraculoase interveneau în diverse domenii ale societăţii medievale, cu precădere în viaţa spirituală, având semnificaţii plurivalente.

În istoriografia românească postdecembristă s-au întreprins mai multe tentative de sincronizare cu direcţiile de cercetare din medievistica occidentală, în speţă, prin studiul viselor şi vedeniilor. Astfel, într-o comunicare prilejuită de vizita lui Jacques Le Goff la Bucureşti, în semn de omagiu faţă de problematica abordată de reputatul savant francez, istoricul Andrei Pippidi analiza sumar „Viziunea morţii şi a lumii de dincolo în vechile surse româneşti" [33]. În opinia lui A.Pippidi, problema respectivă solicită a valorifica, în paralel, sursele narative şi folclorice, dat fiind că „Evul Mediu nu s-a încheiat definitiv şi că, la nivelul mentalităţilor, ţăranul din ajunul Primului Război Mondial nu este încă foarte diferit de strămoşii săi" [33, 92]. Examinând sursele narative din spaţiul românesc, autorul conchide că, în mentalitatea premodernă, „între lumea celor vii şi tărâmul umbrelor nu sunt hotare exacte" [33, 95]. Literatura de origine bizantină, în care întâlnim frecvent asemenea relatări, observă A.Pippidi, „reuneşte miraculosul creştin şi mitologia păgână" [33, 95]. Dezideratul studierii miracolelor consemnate în sursele româneşti medievale a fost exprimat şi de istoricul Petre Ş. Năsturel (1923-2012) [29]. În particular, P.Ş. Năsturel analizează prezicerea formulată de Daniil Sihastrul către Ştefan cel Mare (după relatarea lui Ion Neculce), precum şi visele profetice ale domnului Alexandru Lăpuşneanu [29, 129, 131]. În perspectiva unor viitoare investigaţii la acest subiect, cercetătoarea Zamfira Mihail subliniază că „relatarea viselor a fost, pe parcursul mileniilor, un subiect tradiţional al conversaţiilor cotidiene, dar şi al conversaţiilor înzestrate cu informaţii mai profunde, conţinutul lor furnizând material pentru interpretarea premoniţiilor" [25, 77]. Istoricul Matei Cazacu a consacrat un volum aparte vedeniilor şi viselor premonitorii atestate în spaţiul românesc [14]. În opinia autorului, asemenea miracole „însoţesc şi definesc viaţa cotidiană a strămoşilor" [14, 12]. M.Cazacu consideră că „istoriografia românească poate şi trebuie să urmeze experienţa specialiştilor occidentali", în cadrul subiectului respectiv, dat fiind că „cercetarea modernă a integrat miracolul, viziunea şi visul premonitoriu, în cadrul larg al istoriei mentalităţilor" [14, 13]. Lucrarea lui Matei Cazacu are, preponderent, caracter descriptiv, realizând, mai curând, un repertoriu al viselor şi vedeniilor miraculoase din sursele româneşti. Aprecierile autorilor de mai sus probează că, în istoriografia românească, cercetarea subiectului respectiv se află abia la începuturi. Luând în considerare plurivalenţa viselor şi vedeniilor medievale semnalate de cercetători, vom analiza, în continuare, doar relatările care conţin preziceri ale viitorului. În prezentul studiu vom valorifica informaţiile din lucrările de origine bizantină şi sud-slavă, prezente în manuscrisele slavo-române din sec. XV-XVI, precum şi episoadele similare din sursele româneşti.

Credinţa medievală în vise şi vedenii premonitorii se întemeia, în primul rând, pe existenţa unor atare cazuri în Sfânta Scriptură (visele patriarhului Iosif, vedenia Fecioarei Maria etc.). Autorii Bibliei fac o distincţie implicită între *vedenii* (în greacă - ὕπαρ, în latină - *visio*), care survin în stare de veghe, au un mesaj clar, şi *vise* (ὄναρ, respectiv, *somnium*), din timpul nopţii, conţinutul cărora poate fi ambiguu [22, 352]. După cum atestă o traducere din Vechiul Testament (sec. XVI), copiată în Ţara Românească, această distincţie de termeni se respecta şi în sursele slavone. Astfel, profetul Daniel a avut o revelaţie profetică „în somn (вь сне)" [3, 301r], iar într-un alt caz – „în vedenie (вь ꙗвлѥнїє)" [3, 316v]. Totuşi, *visul* şi *vedenia*, în calitate de revelaţii divine,

se puteau suprapune. Conform romanului popular *Varlaam și Ioasaf*, tradus în slavonă, protagonistul său, Ioasaf, a avut „o cumplită vedenie în somn (**страшнем видени сьнием**)" [1, 221r]. În acest caz, formularea „vedenie în somn" are menirea de a distinge visul profetic de visul obișnuit. În paralel cu textul canonic al Bibliei, în cultura medievală românească au circulat mai multe legende biblice apocrife, traduse din literatura bizantină, în care sunt prezente vise și vedenii profetice. Potrivit apocrifului *Testamentul lui Avraam,* patriarhul biblic Isaac a visat un înger care a luat cununa de pe capul tatălui său, Avraam, apoi s-a înălțat la ceruri, ducând sufletul lui Avraam. Înțelegând că visul reprezenta o premoniție, Isaac îi explica tatălui său semnificația visului: „de acumu nice dirioară nu te voiu vedé", „acesta iaste îngerul și e tremesu să te ia" [17, 157; 13a, 106]. Într-o altă legendă, *Istoria prea frumosului Iosif și a prea frumoasei Asineta,* îngerul Domnului s-a arătat în vedenie Asinetei (fiica preotului elen Pentefrie), prevestindu-i „că ea va fi soția lui Iosif și că numele ei se va schimba în acela de „Cetate a mântuirii" [...] că Iosif va veni chiar în ziua aceea să o vadă" [34, 91], [13b, 75-76]. Potrivit cronicii bizantine a lui G.Hamartolos (sec. IX), tradusă în slavonă, tatăl viitorului proroc Moise, înainte de nașterea fiului său, „l-a văzut în vis mare și voinic" [34, 92]. Visul sugerează viitorul lui Moise de mare conducător al izraeliților. În manuscrisele slave din sec. XV, din colecția Bibliotecii Academiei Române (București), atestăm și alte apocrife conținând vedenii profetice, de care au parte Sf. Ioan Botezătorul, Sf. Maria, evanghelistul Matei [34, 97, 99-100]. În exemplele citate, visele profetice au caracter simbolic, alegoric, necesitând a fi interpretate, pe când în vedenie (cazul Asinetei) profeția e formulată explicit. Includerea viselor și vedeniilor în scrieri canonice și apocrife sugerează că asemenea fenomene erau caracteristice istorisirilor biblice, având popularitate în societatea vremii.

După modelul legendelor biblice, autorii bizantini au inclus vise și vedenii profetice în operele istorice, copiate ulterior în manuscrisele slavo-române din sec. XV-XVI. O primă categorie de miracole premonitorii anunța viitorul conducătorilor politici. Potrivit *Cronicii* lui Constantin Manasses (sec. XII), un vis ar fi prevestit devastarea cetății Troia de către ahei. Regina Hecuba, cu puțin înainte de nașterea fiului său, Paris, „s-a înspăimântat de visele nocturne: căci a văzut parcă o căpățână ce ardea cu foc, ieșind din pântecele ei și incendiind deodată întreaga cetate" [24, 37; 27, 242]. Conform textului cronicii, din *Codicele de la Tulcea* (Moldova, datat între 1518-1574), „auzind aceasta, Priam s-a adresat magilor; și a conchis că va fi de folos lui și cetății dacă născutul va fi dat fiarelor sau va fi aruncat la pieire în foc" [27, 242]. În schimb, traducerea slavonă a aceleiași cronici, dintr-un manuscris de la Vatican, reproduce tâlcuirea desfășurată a visului. Regele Priam „a chemat toți prorocii (**пророкы**) și magii (**вльхвы**) [...] și prorocii i-au spus următoarele: stăpâne crai, din soția ta se va naște un fiu din cauza căruia cetatea Troia va arde și se va nărui" [24, 48]. *Cronica* lui C.Manasses evocă și alte vise premonitorii. Înainte de asasinarea lui Iulius Caesar (100-44 î.Hr.), soția lui „a văzut în vis cum propria casă s-a prăbușit peste capul lui, iar soțul, plin de sânge, umilit, a căzut pe patul ei" [24, 78]. La nașterea lui Octavian Augustus (63 î.Hr.-14 d.Hr.), mama lui „a văzut în vis cum pruncul ei a fost răpit și zbura la cer" [24, 78; 27, 252]. Un vis similar a avut și tatăl lui Augustus, relatat de C.Manasses și tradus apoi de cronicarul Mihail Moxa (sfârșitul sec. XVI – prima jumătate a sec. XVII): „mainte de nașterea lui văzu tată-său un vis, că răsări soarele den trupul mueriei lui. Și spuse un filosof, deaca auzi: «O, ome, împărat a toată lumea veri naște»" [27, 125, 252]. Potrivit *Cronicii* lui Manasses, înainte de moarte, împăratului Domițian (81-96 d.Hr.) „i s-a arătat (**зрѣти мнѣше(с)**) cum mergea pe cai negri împărătești, încins cu arme, dar după ce armele s-au desprins de la sine, singur păcătosul [Domițian] și calul s-au prăbușit într-un șanț din pământ și într-o prăpastie, și veșmintele, și până la urmă a murit" [24, 86; 27, 258]. Așadar, visele evocate survin la nașterea sau înainte de moartea marilor personalități, asemănător viselor despre Avraam și Moise, menționate în apocrifele biblice. O preocupare constantă a viselor profetice este viitorul politic al suveranilor, în special evenimentele dramatice. În cazul Antichității păgâne, visele aveau caracter alegoric și necesitau interpreți specializați (numiți „magi", „proroci", „un filosof").

Visele profetice ale monarhilor din perioada creștină se disting prin apariția personajelor divine (îngeri, proroci, sfinți) care anunță explicit viitorul și fac comentarii moralizatoare. În acest sens, cronicarii G.Hamartolos și C.Manasses relatează visul împăratului bizantin Anastasie I (491-518), în care i se prevestea moartea. Reproducem episodul în traducerea lui Mihail Moxa: „oarecând durmind, el văzu un vis: un om mare (**мѫжа страшна**) ținînd o hârtie, de era numele lu Anastasie scris. Și zise cu mânie: „Bunătățile Ezechiei le văzu Dumnezeu, de-i mai déde viață 15 ani. Iar năravul tău cel rău văzu, deci țe-au tăiat den viață 15 ani". Și-l rase den hârtie. De-acii se foarte mâhni și muri curând de tunat și fulger, și fu îngropat" [27, 150, 276], [24, 114], [7, 228v]. Autorii se referă la un episod din Biblie, conform căruia Dumnezeu a prelungit viața regelui

iudeu Iezechia (716/15-687/86 î.Hr.) cu încă 15 ani (*4 Regi* 20:6) [27, 150, n. 5]. Un vis similar a avut şi împăratul bizantin Mauricius (582-602), relatat rezumativ de C.Manasses, iar într-o versiune desfăşurată – de G.Hamartolos şi M.Moxa: „văzu Mavrichie şi un vis, că-l pârâia mulţi oameni înaintea lu H[risto]s şi fu întrebat den doao să-ş iubească muncă, aicea, au nesvârşit. Elu-şi cerşu aicea. Şi zise glas: «Daţi-l să-l muncească Foca!»" [27, 157, 285; 7, 232v]. Împăratul Mauricius, într-adevăr, a fost detronat şi executat de uzurpatorul Fokas (602-610) [16, 1666]. În *Cronica* lui G.Hamartolos mai aflăm visul care a prevestit moartea împăratului iconoclast Leon V Armeanul (813-820). De această dată, nu împăratul, dar Sfântul Theodor Studitul (759-826), aflat în exil, l-a visat pe răposatul patriarh Tarasie (784-806) „condamnând nedreptăţile şi spunând cu glas înfricoşat unui Mihail: ucide-l!" [6, 149r]. În conformitate cu visul premonitoriu, Leon V a fost asasinat în biserică, în ziua de Crăciun, de susţinătorii viitorului împărat Mihail II Gângavul (820-829) [16, 1210, 1363]. Toate exemplele citate au, în calitate de protagonişti, suverani condamnaţi de cronicari pentru prigonirea creştinilor ortodocşi (Anastasie I, Leon V) sau pentru alte păcate (Mauricius). Moartea fiecăruia e prezentată drept urmare a unei sancţiuni divine, pronunţată pe lumea cealaltă şi vestită pe pământ, prin intermediul visului premonitoriu, de către mesageri cereşti ori sfinţi. Astfel, exemplele selectate din manuscrisele slavo-române confirmă concluzia lui J. Le Goff, formulată după analiza izvoarelor occidentale: „visul, vedenia devin vehiculul, forma de realizare a călătoriei pe lumea cealaltă" [22, 409].

Visele premonitorii puteau avea şi un mesaj pozitiv. În acest sens, C.Manasses relatează visul care prevestea urcarea la tronul bizantin a viitorului împărat Vasile I Macedoneanul (867-886). O traducere rezumativă a episodului aflăm în cronograful lui Mihail Moxa: „Noaptea [Vasile I] durmiia la o besérecă, anume s[ve]ti Mochie. Atunce veni sfântul de grăi preotului: „Ce dormi, de nu te scoli să bagi pre împăratul în casă?" Elu se sculă şi mérse la besérecă, de văzu un om spărtigos, cu néşte mâni groase, durmind pre pământul gol. Lui i păru o vedére, deci se turnă. Lui i veni până a treia oară şi-i spuse apoi: „Cine doarme aciia, el va fi împărat!" Atunce mérse de-l deşteptă şi-l duse în casă-ş cu ciste mare" [27, 182-183]. Spre deosebire de traducerea lui Mihail Moxa, în alte versiuni slavone ale *Cronicii* lui Manasses biserica respectivă era dedicată Sfântului Diomede, iar despre mesagerul divin se precizează doar că era „cu aripi albe (бѣлоперь)" [27, 316; 24, 176]. Conform romanului popular *Alexandria* (de redacţie sârbească), înainte de a intra în Ierusalim, Alexandru Macedon (356-323 î.Hr.) l-a visat pe profetul Ieremia care i se adresă: „Alexandre, mergi în Ierusalim şi închină-te Domnului Savaoth şi, după ce te vei fi închinat Lui, mergi contra lui Darie şi, învingându-l pe acesta, te vei numi domn al perşilor" [8, 34r]. Înaintea unei lupte cu împăratul persan Darius III (336-330 î.Hr.), profetul Ieremia din nou s-a arătat în visul lui Alexandru Macedon, povăţuindu-l: „când vei merge în luptă, să spui cu buzele tale: „unul Sfânt, unul Domn Carele a făcut cerul şi pământul, şezând pe heruvimi, şi Adana şi Savaoth Dumnezeu". Şi spunând aceasta vei învinge, chiar dacă întreaga lume nu poate să se împotrivească" [8, 43v-44r]. Alexandru Macedon a mai avut un vis profetic înainte de moarte. Dar, spre deosebire de suveranii păgâni, având vise înfricoşătoare, în cazul lui Alexandru Macedon premoniţia se prezintă ca o expunere de credinţă, menită a pregăti şi a consola omul înainte de plecarea pe lumea cealaltă. Conform traducerii româneşti a *Alexandriei*, „într-o noapte, văzu Alexandru în visu pre Ieremie prorocu. Şi zisă lui: «fătul mieu Alexandre, împlură-să 40 de ani şi să apropieră 4 stihii a trupului omenescu: fieria verde, tusă albă, sânge roşiu, ğunğiu amar, apropieră-să şi spre moarte te vor trage. Şi să ştii fătul meu, Alexandre, că trupul tău să va răsipi, că din pământ este, pământ să va face. Şi moartea ta este dela acela ce-ţi slujeşte ţiia»" [12, 108, n. 25[(autorul se referă la „Levcaduş", unul din sfetnicii lui Alexandru, care l-a otrăvit [12, 114-116]). În versiunea slavonă a romanului (B.A.R., ms. slav 357, copiat în Moldova, în a doua jumătate a sec. XVI), fragmentul citat coincide cu traducerea românească, dar conţine încă o predicţie adresată lui Alexandru Macedon: „ştiut să-ţi fie că, după ce vei înconjura întreaga lume, nu vei vedea patria ta" [8, 116r-v]. Deşi aparţine lumii păgâne, Alexandru Macedon a fost considerat, în Imperiul Bizantin, „un model de împărat ideal" şi pus în legătură cu istoria Vechiului Testament [16, 59], fapt care explică apariţiile profetului Ieremia şi referinţele la învăţătura creştină. Exemplele reproduse, avându-i drept protagonişti pe Vasile I şi Alexandru Macedon, probează că visul profetic putea fi invocat, de asemeni, pentru a demonstra legitimitatea divină a unui suveran. Astfel, visele profetice deveneau ambivalente, în funcţie de curentul de opinie la care se alinia cronicarul. Visele profetice erau atribuite, preponderent, suveranilor, reflectând astfel „tradiţia păgână conform căreia împăraţii, datorită demnităţii lor, sunt capabili să aibă vise profetice" [36, 54]. În cazul surselor medievale, J. Le Goff distinge două categorii de „visători privilegiaţi: regii şi sfinţii" [22, 395, 398]. Reieşind din visele identificate în manuscrisele din sec. XV-XVI, conchidem că operele de origine bizantină au constituit una

din căile de transmitere în Țările Române a tradiției visului profetic, înglobând elemente păgâne şi creştine; visul anunța evenimente istorice şi dezvăluia realități din lumea de dincolo. Recurența aceloraşi elemente şi scenarii în relatările despre vise şi vedenii profetice relevă existența unei viziuni coerente asupra unor atare fenomene miraculoase, parte din gândirea medievală.

O altă sursă de vise şi vedenii premonitorii, în vechea cultură românească, au constituit-o biografiile regilor sârbi. În aceste lucrări, suveranii îşi păstrează calitatea de „visători privilegiați", iar sfinții apar în calitate de mesageri divini şi protectori ai regilor. Într-un manuscris provenit din Serbia, dar ajuns ulterior în biblioteca mănăstirii Neamț [5], aflăm o copie din sec. XV a lucrării *Viețile Sfinților regi sârbi Sava şi Simion,* în prelucrarea călugărului Teodosie (sfârşitul sec. XIII). Scrierea îl prezintă pe Sf. Gheorghe drept ocrotitor al lui Ştefan Nemanja (c. 1165/1168-1196), intervenind miraculos în viața regelui. Pe când se afla în temniță, închis de frații săi, viitorul rege sârb Ştefan Nemanja se ruga astfel: „Sfinte Gheorghe, mare cuvios al lui Hristos, [...] roagă-te pentru mine Domnului tău Hristos Care a promis să-ți împlinească cererile. Şi, cu rugăciunile tale, scoate-mă din chinul acesta şi din legăturile care mă înconjoară şi să slujesc sfintei tale mijlociri în toate zilele vieții mele" [5, 6v]. Autorul hagiografiei subliniază că rugămințile lui Nemanja s-au împlinit cu prisosință: „a primit nu doar eliberarea din temniță, dar şi a fost înălțat pe marele tron al țării sale" [5, 8v]. Într-un alt caz, atunci când regatul sârb a fost atacat de „greci, franci, turci şi multe puteri ale altor neamuri" [5, 11v], regele Ştefan Nemanja a dispus să fie înălțate rugăciuni în biserica Sfântului Gheorghe: „Şi unuia dintre ierarhi s-a arătat cel grabnic la ajutor şi puternic în lupte, marele mucenic al lui Hristos Gheorghe; a venit călărind în chip de ostaş [...]. «Sunt trimis de Domnul Dumnezeu, în ajutor stăpânului tău, ca să înving cu arme puternice pe duşmanii săi şi să risipesc uneltirile lor deşarte»" [5, 12v-13r]. Ajutorul oferit de Sf. Gheorghe în lupte şi imaginea sa călare, menționate în lucrarea citată, ilustrează ipostaza pe care a ajuns, treptat, să o dețină Sf. Gheorghe în imaginarul bizantin [16, 834, 1374). Astfel, visul şi simbolismul său, în biografia regelui sârb, constituie un element de continuitate în raport cu tradițiile culturale bizantine.

În schimb, în lucrarea *Viața regelui Ştefan Dečanski* de Grigorie Țamblac (c. 1365-1419/1420), păstrată într-o copie din sec. XV (B.A.R., ms. slav 306), ocrotitor al regelui devine Sf. Nicolae. Viitorul rege Ştefan Uroš III Dečanski (1321-1331), învinuit pentru tentativa de uzurpare a tronului, a fost orbit la porunca tatălui său, regele Ştefan Uroš II Milutin (1282-1321). Conform lucrării lui Gr.Țamblac, după ce fusese orbit pe Câmpia Mierlei, Ştefan Dečanski a adormit în apropierea bisericii Sf. Nicolae: „fiind învăluit de un somn adânc, şi vede arătându-i-se un bărbat, la înfățişare aidoma unui sfânt, fiind împodobit cu haină preoțească – iar pe fața bărbatului strălucea lumina harului – i-a arătat în mâna sa dreaptă amândoi ochii lui scoşi, şi i-a spus: «Nu te întrista, Ştefane, căci în mâna mea sunt ochii tăi. [...] eu sunt, a zis, Nicolae, episcopul Mirlichiei»" (Новаковић 1877, 220-221), (Данчев 1996, 196). După ce Ştefan Dečanski s-a trezit din somn, precizează autorul, „a cunoscut şi o uşurare nu mică a bolii" (Новаковић 1877, 221), (Данчев 1996, 196). Mai târziu, în timpul unei slujbe nocturne, dedicată Sfântului Nicolae, Ştefan Dečanski „a adormit şi vede cu ochii inimii sale pe acel bărbat dumnezeiesc care i s-a arătat mai înainte [...] «ți-am spus, a vorbit, să nu te întristezi, căci în mâna mea sunt ochii tăi, şi pe aceştia ți i-am arătat. [...] după cum ți-am vorbit atunci, a spus, acum am fost trimis să împlinesc»" [39, 222; 38, 201]. În urma celor două vise premonitorii, Ştefan Dečanski şi-a recăpătat vederea. Ulterior, în timpul altui vis, Sf. Nicolae l-a avertizat pe regele sârb: „Pregăteşte-te, Ştefane, căci în curând vei pleca la Domnul" [38, 212]. În concluzie, relatările din biografiile regilor sârbi continuă tradiția vedeniei premonitorii, prin care sfântul intervine în evenimentele umane, de asemeni, exploatează tradiția visului profetic şi tămăduitor rezervat regelui. Astfel, credința în vise şi vedenii premonitorii, vehiculată în lucrări din Bizanțul medieval, cunoaşte paralele în noile state ortodoxe din Balcani.

Tradiția viselor şi vedeniilor profetice s-a afirmat, de asemeni, în sursele narative de origine românească, din sec. XVI, precum şi în câteva legende consemnate începând cu sec. XVIII. Astfel, câteva revelații profetice, din categoria viselor monarhice, sunt atribuite domnilor Moldovei, din sec. XV-XVI. O legendă de acest gen s-a constituit în jurul icoanei Sfântului Gheorghe, dăruită de Ştefan cel Mare mănăstirii Zografu (Muntele Athos). Icoana se află în biserica de hram (*katholikon*) a mănăstirii Zografu, aproape de iconostas, în partea stângă a altarului, sub un baldachin sculptat [26, 69; 35, 157]. Pe veşmântul metalic al icoanei, realizat la Sankt Petersburg, în 1838, se precizează că Sf. Gheorghe „s-a arătat în 1484 lui Ştefan cel Mare, voievod al Moldovei" [35, 157]. Cea mai veche relatare a miracolului, intitulată *О третьей иконе светаго великомученика Георгия*, se conține într-un miscelaneu din sec. XVIII (ms. slav 18), păstrat la Zografu [15, 545]. Conform scrierii, Ştefan cel Mare, după o înfrângere în război, l-a visat pe Sf. Gheorghe care îl încurajă să pornească

în luptă şi îi spuse: „acum vei cunoaşte puterea lui Dumnezeu care te-a ocrotit întotdeauna, pentru că am fost trimis la tine ca să-ți dezvălui cine va fi învingător, şi mila Sa s-a coborât asupra ta şi eu te voi ajuta în această luptă. Iar tu să refaci mânăstirea mea, care este pustiită, cu numele Zografu de la Sfântul Munte Athos. Şi trimite acolo icoana mea pe care o porți cu tine" [14, 58]. În sec. XIX, arhimandritul şi cercetătorul rus Leonid Kavelin (1822-1891) a înregistrat la Zografu o versiune orală, prescurtată, a acestei legende [14, 57]. Într-o publicație rusă anonimă, din 1867, întâlnim a doua versiune a legendei, în contaminare cu relatarea lui Ion Neculce despre mama lui Ştefan cel Mare (legenda IV din *O samă de cuvinte*) [37, 62]. O a treia versiune a legendei consemna, în 1882, etnograful român Teodor T. Burada (1839-1923): „pe când Ştefan Vodă era la Bender, în Basarabia, s-a început un război cu Tătarii, în care Domnul Moldovei a rămas învins. [...] ducându-se să se închine, a adormit în biserică, şi în somn i s-a arătat Sfântul Gheorghe, care l-a întrebat: «ce eşti aşa de înspăimântat, Ştefane? Ia icoana mea şi te porneşte spre Bahlui, că am să-ți ajut să biruieşti pe Tătari»" [11, 401]. Localizarea evenimentului „la Bender", în a treia versiune, considerăm, se datorează originii basarabene a informatorului. Deşi T. Burada nu precizează de la cine a cules legenda, aminteşte, în acelaşi context, întâlnirea sa, la Zografu, cu părintele „Neofit, călugăr român din Kişineu" [11, 401]. Discrepanțele între versiuni denotă că reperele constante ale conținutului legendei rămâneau doar Ştefan cel Mare şi icoana Sfântului Gheorghe, iar alte amănunte istorice nu s-au păstrat.

În pofida caracterului imprecis al relatărilor, o serie de cercetători români au încercat să determine data producerii evenimentului evocat în legenda de mai sus. Într-o lucrare publicată în 1938, Stoica Nicolaescu aprecia că Ştefan cel Mare a dăruit icoana mănăstirii Zografu „după victoria sa din 1476 asupra turcilor" [28, 192, n.52]. În favoarea acestei identificări se pronunță şi Matei Cazacu [14, 57]. Mai rezervat, Emil Turdeanu observa că domnul Moldovei a restaurat mănăstirea Zografu (după cum i-ar fi cerut Sf. Gheorghe) încă în 1475, din acest motiv, în opinia sa, icoana putea fi dăruită „în 1475-1476" [37, 61-62]. În aceeaşi ordine de idei, Vlad Mischevca apreciază că icoana a fost dăruită mănăstirii Zografu în 1484, dar este legată de „victoria repurtată la Podul Înalt" [26, 69]. Totuşi, identificarea evenimentului cu lupta de la Podul Înalt (1475) contrazice afirmația legendei că Ştefan cel Mare a fost înfrânt. Pornind de la mențiunea anului 1484 în inscripția de pe icoană, Damian P. Bogdan considera că este vorba despre lupta de la Cătlăbuga, datată la 16 noiembrie 1485 [28, 193, n. 52]. În acest caz, dacă admitem că Sf. Gheorghe s-ar fi arătat lui Ştefan cel Mare după o bătălie pierdută în 1484, rămâne un interval de mai multe luni până la victoria de la Cătlăbuga, pe când legenda susține că domnul Moldovei „a doua zi" şi-a strâns iarăşi oastea (Burada 1883, 410). Istoricul Tudor Teoteoi distinge două icoane ale Sfântului Gheorghe, la mănăstirea Zografu: una, „oferită mănăstirii de către voievod după victoria repurtată contra turcilor la Vaslui, în ziua de 10 ianuarie 1475" [35, 156], iar a doua icoană e cea donată în 1484, de care este legată legenda sus-menționată [35, 157]. Judecând după notele de subsol, T.Teoteoi a preluat distincția între două icoane din lucrarea lui P.Ş. Năsturel [28, 187, 191]. Însă, în repertoriul donațiilor româneşti la mănăstirea Zografu, publicat de V.Cândea, e atestată o singură icoană miraculoasă (nr. 2092) de la Ştefan cel Mare, având mențiunea anului 1484 [15, 546]. La rândul nostru, considerăm că, dintre opiniile exprimate anterior, mai plauzibilă se prezintă cea a lui St.Nicolaescu şi M.Cazacu, conform căreia Sf. Gheorghe s-a arătat, în vis, după înfrângerea de la Războieni (1476). Nu întâmplător, a doua versiune a visului miraculos s-a suprapus cu legenda a IV-a din *O samă de cuvinte,* consacrată aceleiaşi lupte şi în care se relatează întemeierea mănăstirii Voroneț „în numele Sfântului Gheorghie" [30, 107]. Înfrângerea de la Războieni a constituit o dramă cu larg ecou între contemporani şi urmaşi. Dovadă sunt apariția a trei tradiții istorice consacrate acestui eveniment (consemnate de I.Neculce), comemorarea sa, peste 20 de ani, în 1496, prin înălțarea bisericii Arhanghelului Mihail la Războieni, având o pisanie amplă care exprima, după aprecierea lui N. Iorga, „durerea unui popor întreg". Astfel, visul se înscrie într-un ciclu de legende constituite în jurul tragicei bătălii de la Războieni, evocând ajutorul oferit de Sf. Gheorghe. Inscripția de pe icoană, despre anul 1484, putea reprezenta o confuzie făcută de călugării de la Zografu, între anul donației (1484) şi anul când a survenit visul miraculos. Referindu-se la donațiile pentru Zografu (ajutoare băneşti, manuscrise, două steaguri), Emil Turdeanu remarca: „legăturile lui Ştefan cu mănăstirea Sfântului Gheorghe au şi un caracter intim, mai sufletesc, mai mistic. [...] Nu erau numai manifestări de binefacere, ci deseori dovezi de recunoştință sau de penitență, darurile ce se trimiteau atât de des la Zograf, unde-şi avea hramul Sfântul Gheorghe, eroul creştin, simbolul victoriei, aducătorul de biruințe" [37, 60-61]. În această ordine de idei, considerăm noi, visul profetic exprima devoțiunea reală a domnului Moldovei către Sf. Gheorghe, precum şi o formă de miracol premonitoriu, cunoscută în spațiul românesc.

Continuitatea tradiției viselor profetice, în spațiul românesc, este confirmată prin surse narative din sec. XVI. În manuscrisul supranumit *Apostolul Popii Bratu* (1560), din colecția Casei Dosoftei (Iaşi), aflăm două cărți de prevestire: „Din scrierea trepetnic şi povestirea viselor. Spunere despre vise" [23, 144]. Existența acestei lucrări denotă că interpretarea viselor era solicitată la acea vreme, inclusiv cu participarea unei fețe bisericeşti (popa Bratu, proprietarul *Apostolului*). În *Cuvântul pentru zidirea Sfintei mănăstiri Pângărați* (copia unei scrieri din a doua jumătate a sec. XVI)*,* ieromonahul Anastasie, egumenul mănăstirii Moldovița, afirmă că domnului Moldovei, Alexandru Lăpuşneanu (1552-1561, 1564-1568), „i s-au arătat lui în vis un voinic cu veşminte albe înbrăcat şi foarte frumos, cu dumnezeiască slavă împodobit, şi i-au zis lui: scoală-te voevodule şi degrab să mergi la Pângărați, unde petreace un sihastru Amfilohie aproape de 50 de ani, şi să zideşti întru numele mieu biserica [...] eu sânt Sfântul Dimitrie" [10, 72]. Alexandru Lăpuşneanu nu a dat curs imediat visului, dar a consultat, mai întâi, „pe cei de taină ai Curții postealnici, şi pre tot singlitul Domniei-Sale, şi sfetnici, şi pre înțelepții filosofi, şi pre cei putearnici mari boiari" (Antonovici 1909, 72). De asemeni, Alexandru Lăpuşneanu a întrebat opinia sihastrului Amfilohie care a confirmat „că de la Dumnezeu iaste videniia" [10, 73]. Într-un alt vis, la 26 noiembrie (când este pomenit Sf. Dimitrie), Alexandru Lăpuşneanu a fost îndemnat, din nou, să zidească mănăstirea. Totodată, Sf. Dimitrie i-a prezis detronarea şi a doua domnie: „din scaunul tău vei fi izgonit cu Doamna ta şi cu fiii tăi, şi într-o țară depărtată vei fu surgunit, şi apoi, nu după multă vreame, iarăş vei lua scaunul tău" [10, 74]. Cronicarul Ion Neculce (c. 1672-1745) consemna că, în vremea lui Alexandru Lăpuşneanu, unui sihastru „i s-au arătat Maica Precistă în vis şi i-au dzis să margă la Alecsandru-vodă, să-i dzică să facă mănăstirea. Şi mergând săhastrul la Alecsandru-vodă, s-au îndemnat Alecsandru-vodă de săhastru de au făcut mănăstirea Slatina" [30, 111]. Cele două relatări atestă existența unui ciclu de vise profetice, în Țara Moldovei, consacrate lăcaşurilor sfinte (Pângărați, Slatina). Asemeni viselor profetice atestate în lucrările de origine bizantină, visele din timpul lui Alexandru Lăpuşneanu privilegiază suveranul şi sihastrul, ca beneficiari ai revelațiilor, iar profețiile sunt transmise de sfinți (Dimitrie, Maica Domnului). Concomitent, în cazul Moldovei, mesajul politic al visului profetic este diminuat, în comparație cu relatările atestate la G.Hamartolos, C.Manasses şi în *Alexandria,* deşi nu lipseşte. În plus, relatarea lui Anastasie de la Moldovița denotă o atitudine rezervată față de vise premonitorii care trebuie interpretate de oameni învățați („înțelepții filosofi") şi fețe bisericeşti.

În tematica viselor monarhice, cu subiect politic, se înscrie visul survenit înainte de naşterea lui Petru Şchiopul, viitorul domn al Moldovei (1574-1578, 1582-1591). Potrivit unei relatări din 1589, consemnată de Ieremia II Tranos, patriarh de Constantinopol (1572-1579, 1580-1584, 1586-1595), „când s-a născut Petru, maică-sa a văzut acest vis. Mai întâi născuse un fiu foarte frumos şi peste puțin acesta muri. [...] Şi într-una din nopți vede cum vine un om straşnic, în veşmânt alb, [...] şi-i arată un copil în scutece. Şi-i spune: «Ia-ți fiul care plânge. [...] acesta e frumos, acesta te va cinsti, numai să-l îngrijeşti!» Şi zămisli şi născu pe preacucernicul Petru voevod" [14, 87]. Unul din cercetătorii care a publicat această relatare, Matei Cazacu, apreciază că visul respectiv „se leagă de o idee teologică veche, anume predestinarea încă din pântecele mamei pentru copilul ce se va naşte" [14, 87]. Astfel, cercetătorul recunoaşte că visul reprezintă continuarea unei tradiții mai vechi. În opinia lui M.Cazacu, „bărbatul îmbrăcat în alb [...] trebuie să fi fost Apostolul Petru, patronul copilului domnesc" [14, 87]. Totuşi, remarcăm noi, confruntând relatarea patriarhului Ieremia II cu visele profetice din cronicile bizantine, citate mai sus, expresia „un om straşnic" e o formulă consacrată pentru mesagerii din lumea de dincolo, fără a se preciza identitatea lor. În lipsa unor mărturii complementare, putem aprecia visul consemnat de patriarhul Ieremia II ca un semn de recunoştință față de Petru Şchiopul, pentru donațiile făcute mănăstirilor athonite şi Patriarhiei din Constantinopol [19, 122]. Dar visul premonitoriu putea proveni şi din anturajul lui Petru Şchiopul, pentru a compensa infirmitatea suveranului, iar patriarhul să-l fi auzit în timpul vizitei sale în Moldova [19, 122]. Ca şi în exemplele din cronicile bizantine, mama viitorului suveran primeşte visul înainte de naşterea pruncului, iar mesagerul divin („om straşnic, în veşmânt alb"), concomitent, preveseşte viitorul şi povățuieşte muritorii.

În manuscrisele slavo-române, din sec. XIV-XVI, atestăm şi exemple de vedenii care nu prevestesc viitorul, dar dezvăluie realități spirituale. Lucrările respective fac parte din povestirile ascetice preluate din literatura bizantină. Într-un manuscris slav, din al treilea sfert al sec. XIV, provenit din biblioteca Mănăstirii Noul Neamț, aflăm povestiri despre minunile care se întâmplă noaptea, în timpul privegherii la slujba de miezonoptică. Textele precizează explicit că aceste mistere au fost dezvăluite în „vedenii (**видѣнии**)" [2, 71r], unor călugări aflați „întru răpire (**вь истѹплѥнии**)" [2, 70v]. Conținutul moralizator, duhovnicesc al vedeniilor se

considera mai important decât experienţa mistică în sine. Dovadă e faptul că, în manuscrisul citat, o culegere de învăţături ascetice se intitulează „Vedenie exactă (**Видѣнїє извѣсто**) despre tăcere şi rugăciune, şi încă despre semnele harului şi ale ispitei" [2, 95v]. Lucrarea nu relatează experienţe mistice, dar analizează diverse stări spirituale: „cum să dobândeşti lucrarea (**дѣиство**)" [2, 96v], „despre amăgire (**прѣльсти**)" [2, 98r] etc. Într-un manuscris moldovenesc din 1448, atribuit lui Gavriil Uric, se relatează vedenia unui ascet despre ispitele pe care le uneltesc demonii contra oamenilor [40, 85-86], iar într-un alt manuscris din Moldova (a doua jumătate a sec. XV) este expusă vedenia unui diacon, aflat în ceartă cu un preot, despre puterea ce o are rugăciunea omului neprihănit şi miracolele care se întâmplă în timpul serviciului divin [40, 82-84]. Revelaţii cu aceeaşi tematică aflăm şi în sec. XVI [40, 86-87]. În romanul *Varlaam şi Ioasaf*, tradus în slavonă, termenul *vedenie* (**видѣніє**) desemnează atât revelaţiile mistice, cât şi întâmplările ordinare, având caracter de pilde duhovniceşti [1, 20v]. Exemplele citate atestă răspândirea vedeniilor în diverse genuri de lucrări, precum şi valenţele multiple asociate vedeniilor. În cazul monahilor creştini, darul profeţiei presupunea prevestirea viitorului, dar şi cunoaşterea stării spirituale a persoanei. În mod similar, vedeniile puteau anunţa viitorul, dezvălui lumea de dincolo sau realităţi duhovniceşti ascunse ochiului profan.

Frecvenţa relatărilor despre vise şi vedenii profetice, în manuscrisele medievale, era însoţită, concomitent, de multiple avertismente asupra pericolelor ce însoţesc asemenea experienţe mistice. În relatările analizate mai sus, autorii tind, în permanenţă, să legitimeze visul sau vedenia profetică prin integrarea lor în viaţa bisericească, prin apariţia sfinţilor creştini etc. În scrierile ascetice, copiştii atenţionează viitorii cititori, evidenţiind titlurile: „să nu crezi în vise" [31, 406], „despre cei ce se ispitesc în vis" [20, 240; 32, 74]. Într-o lucrare în limba slavonă, copiată în Moldova (sec. XVI), se afirmă explicit: „de crezi în vis, păcat îţi este" [9, 221r]. Autorul anonim citează opinia Sfântului Ioan Scărarul (570-649), potrivit căruia „cel ce crede în vise este aidoma celui ce aleargă după propria umbră" [9, 221r-v], [4, 153r]. Mai este invocată autoritatea Sfântului Efrem Sirul (c. 306-373): „în vise [apar] năluciri; celui care crede [în vise], demonii îi aduc ispite" [9, 221v]. Potrivit unei alte lucrări, „toate vedeniile (**видѣнїа**) pe care limba reuşeşte să le spună în lumea materială, închipuiri sunt ale gândurilor sufletului, iar nu lucrări ale harului" [4, 156v]. În romanul popular *Alexandria,* prietenii îl consolează pe Alexandru Macedon: „n-ar trăbui ţiia să te întristezi pentru visele de noapte, că noi nu le credem, că aşa ne pare că omulu visează, căce doarme mult şi be vin mult" [12, 108, n. 25], [8, 118v-119r]. În *Cuvântul pentru zidirea Sfintei mănăstiri Pângăraţi* (a doua jumătate a sec. XVI), Alexandru Lăpuşneanu, chiar dacă i-a vorbit în vis Sf. Dimitrie, se arăta precaut: „n-am dat crezării îndată visului, fiindcă sfânta scriptură şi părinţii noştri cei duhovniceşti ne învaţă pre noi să nu creadem visurile" [10, 73]. În aceeaşi lucrare se precizează condiţiile în care puteau fi acceptate visele profetice: „tot ce iaste spre lucru bun, spre zidirea Bisearicii, spre miluirea săracilor, spre ertarea greşiţilor, şi spre pomenirea de veacinicile munci şi de judecată, aceastea toate de la Dumnezău sânt" [10, 72]. Mărturiile citate denotă că autorităţile ecleziastice, în mănăstirile unde s-au copiat aceste lucrări, recunoşteau că visele profetice şi vedeniile reprezentau experienţe mistice, o comunicare cu lumea de dincolo, prin care creştinul putea primi revelaţii divine sau putea fi dus în ispită. Avertismentele repetate despre pericolele ce însoţesc visele şi vedeniile denotă indirect că asemenea miracole au constituit una din preocupările acelei vremi, în primul rând, a călugărilor.

În încheiere, constatăm că, în perioada sec. XV-XVI, în Moldova şi în Ţara Românească a circulat o bogată literatură consacrată viselor şi vedeniilor profetice. Tipologic, distingem vise profetice atribuite personalităţilor biblice, celor din Antichitatea păgână, împăraţilor romani şi bizantini, suveranilor sârbi, domnilor români. O categorie importantă de vise, reprezentată în sursele bizantine şi sud-slave, constituia visul monarhic care anticipa naşterea, cariera politică sau moartea suveranului. Tradiţia viselor profetice, rezervate suveranilor, a continuat în spaţiul românesc, avându-i drept protagonişti pe Ştefan cel Mare, Alexandru Lăpuşneanu, Petru Şchiopul. În operele istorice, asemenea vise constituiau instrumente de critică sau legitimare a puterii suveranului şi a mandatului său divin. Spre deosebire de *vise*, survenite în timpul somnului, *vedeniile* aveau loc în stare de veghe, dezvăluind, preponderent, realităţi ale vieţii spirituale. Astfel, profeţia se îmbina cu clarviziunea, ambele fiind însuşiri rezervate marilor duhovnici şi subordonate practicilor ascetice. Simbolismul viselor şi vedeniilor reunea elemente din Antichitatea păgână şi din creştinismul medieval, devenind astfel un vehicul al schimbului intercultural.

Bibliografie:

1. A.N.R.M., Fond 2119, inv. 2, ms. nr. 1 (anii 60-70 ai sec. XIV), f. 1r-223v (romanul popular *Varlaam şi Ioasaf*).
2. A.N.R.M., Fond 2119, inv. 2, ms. nr. 2 (al treilea sfert al sec. XIV), f. 70r-71r (Ştefan Tebanul. *Pentru privegherile de noapte aşezate la duminici şi la sfintele sărbători ale Domnului, povestiri minunate*); f. 71v-113v (Grigorie Sinaitul. *Capete foarte folositoare, prin acrostih*).
3. B.A.R., ms. slav 84 (Ţara Românească, sec. XVI), f. 297r-323v (*Prorocirea lui Daniel*).
4. B.A.R., ms. slav 130 (Muntele Athos, sec. XV), f. 149-165v (*Despre cei ce fac semne sau prorociri*).
5. B.A.R., ms. slav 134 (Serbia, sec. XV şi XVI), f. 1-100r (*Vieţile Sfinţilor Sava şi Simion*).
6. B.A.R., ms. slav 320 (Ţara Românească, mănăstirea Bistriţa, sfârşitul sec. XV), f. 1r-218r (*Cronica* lui George Hamartolos, partea II).
7. B.A.R., ms. slav 321 (Ţara Românească, sec. XV), f. 1-239r (*Cronica* lui George Hamartolos, partea I).
8. B.A.R., ms. slav 357 (Moldova, a doua jumătate a sec. XVI), f. 1r-140r (*Alexandria*).
9. B.A.R., ms. slav 552 (Moldova, sec. XVI), f. 221r-227r (*Să nu crezi în vise*).
10. ANTONOVICI, I. Un manuscris din mănăstirea Pângăraţi, judeţul Neamţului. În: *Revista pentru Istorie, Archeologie şi Filologie*, vol.X, fasc.I. Bucureşti, 1909, p.70-76.
11. BURADA, T.T. O călătorie la Muntele Athos. În: *Revista pentru Istorie, Archeologie şi Filologie*, vol.I, fasc.II. Bucureşti, 1883, p.389-408.
12. CARTOJAN, N. *Alexandria în literatura românească. Noi contribuţii (studiu şi text).* Bucureşti: Cartea Românească, 1922.
13a. CARTOJAN, N. *Cărţile populare în literatura românească.* Vol. I: Epoca influenţei sud-slave. Bucureşti: Editura Enciclopedică Română, 1974.
13b. CARTOJAN, N. *Cărţile populare în literatura românească.* Vol. II: Epoca influenţei greceşti. Bucureşti: Editura Enciclopedică Română, 1974.
14. CAZACU, M. *Minuni, vedenii şi vise premonitorii în trecutul românesc.* Bucureşti: Sigma, 2003.
15. CÂNDEA, V. *Mărturii româneşti peste hotare. Mică enciclopedie de creaţii româneşti şi de izvoare despre români în colecţii din străinătate*. Vol. I: Albania-Grecia. Bucureşti: Editura Enciclopedică, 1991.
16. *The Oxford Dictionary of Byzantium*. Editor-in-chief Al.P. Kazhdan. Vol. 1-3. New York: Oxford University Press, 1991.
17. HASDEU, B.P. *Cuvente den Bătrâni*. Tomul II: Cărţile poporane ale românilor în secolul XVI. Ediţie îngrijită şi note de G. Mihăilă. Bucureşti: Editura Didactică şi Pedagogică, 1984.
18. HVIDT, N.Chr. *Christian Prophecy. The Post-Biblical Tradition.* New York: Oxford University Press, 2007.
19. IORGA, N. *Bizanţ după Bizanţ.* Trad. L. Iorga-Pippidi. Bucureşti: Editura 100+1 Gramar, 2002.
20. IUFU, I. Mănăstirea Hodoş-Bodrog – un centru de cultură slavonă în Banat. În: *Mitropolia Banatului*, 1963, nr.5-8, p.229-261.
21. Le GOFF, J. *Civilizaţia Occidentului Medieval* / Traducere şi note de M.Holban. Bucureşti: Editura Ştiinţifică, 1970.
22. Le GOFF, J. *Creştinismul şi visele.* În: Le Goff J. *Imaginarul medieval* / Traducere şi note de M. Rădulescu. Bucureşti: Meridiane, 1991, p.350-416.
23. LINŢA, E. *Catalogul manuscriselor slavo-române din Republica Socialistă România*. Vol. I: Iaşi. Bucureşti: Universitatea din Bucureşti, 1980.
24. *Cronica lui Constantin Manasses. Traducere mediobulgară făcută pe la 1350* / Text şi glosar de I.Bogdan. Bucureşti: Atelierele grafice Socec & Co., 1922.
25. Mihail, Z. Les Apocryphes – perspectives des recherches sud-est européennes. La prospection roumaine. En: *Revue des Etudes Sud-Est Européennes*, tome XLVI, no.1-4. Bucarest, 2008, p.73-79.
26. MISCHECVA, Vl. Ştefan cel Mare şi Sfântul Munte Athos. În: *Limba Română* (Chişinău), 2004, nr.4-6 (106-108), p.66-77.
27. MOXA, M. *Cronica universală.* Ediţie critică, însoţită de izvoare / Studiu introductiv, note şi indici de G.Mihăilă. Bucureşti: Minerva, 1989.
28. NĂSTUREL, P.Ş. *Le Mont Athos et les Roumains. Recherches sur leurs relations du milieu du XIVe siècle à 1654* (Orientalia Christiana Analecta, 227). Roma, Pont. Institutum Studiorum Orientalium, 1986.
29. NĂSTUREL, P.Ş. Le surnaturel dans les sources médiévales roumaines. En: *L'Empereur Hagiographe. Culte des saints et monarchie byzantine et post-byzantine* / Textes réunis et présentés par P. Guran, avec la collaboration de B. Flusin. [Bucureşti:] Colegiul Noua Europă, 2001, p.122-136.
30. NECULCE, I. *Letopiseţul Ţării Moldovei şi O samă de cuvinte* / Ediţie îngrijită, cu glosar, indice, şi o introducere de I.Iordan. Bucureşti: Editura de Stat pentru Literatură şi Artă, 1955.
31. PANAITESCU, P.P. *Catalogul manuscriselor slavo-române şi slave din Biblioteca Academiei Române.* Vol. II / Ediţie îngrijită de D.-L. Aramă şi revizuită de G.Mihăilă. Bucureşti: Editura Academiei Române, 2003.
32. *Catalogul general al manuscriselor moldoveneşti păstrate în URSS. Colecţia Bibliotecii Mănăstirii Noul-Neamţ (sec. XIV-XIX)* / Alcăt. V.Ovcinnikova-Pelin. Chişinău: Ştiinţa, 1989.
33. PIPPIDI, A. Vision de la mort et de l'au-delà dans les anciennes sources roumaines. En: *Revue Roumaine d'Histoire*, tome XXXIII, nr.1-2. Bucarest, 1994, p.91-99.

34. PISCUPESCU, Ec.Şt. *Literatura slavă din Principatele Române în veacul al XV-lea.* Bucureşti: Tipografia Cărţilor Bisericeşti, 1939.
35. TEOTEOI, T. *Ştefan cel Mare între tradiţia bizantină şi cea apuseană*. În: *Ştefan cel Mare şi epoca sa. Culegere de studii* / Coord. T.Teoteoi. Bucureşti: Editura Universităţii din Bucureşti, 2007, p.145-201.
36. TIMOTIN, A. *Visions, prophéties et pouvoir à Byzance. Etude sur l'hagiographie méso-byzantine (IX-XI s.).* Paris, Centre d'études byzantines, néo-helléniques et sud-est européennes, Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales, 2010.
37. TURDEANU, E. *Oameni şi cărţi de altădată*. Ediţie îngrijită de Şt. S. Gorovei, M. M. Székely. Vol. I. Bucureşti: Editura Enciclopedică, 1997.
38. *Търновска Книжовна Школа. Антология* / Съст. Г.Данчев, Н.Дончева-Панайотова. София, Университетско Издателство «Св. Климент Охридски», 1996.
39. *Примери књижевности и језика старога и српско-словенскога* / Саст. Ст. Новаковић. У Београду, Изд. Државне Штампарије, 1877.
40. ЯЦИМИРСКИЙ, А.И. *Из истории славянской письменности в Молдавии и Валахии XV-XVII вв.* Санкт-Петербург: Типография И.Н. Скороходова, 1906.

Abrevieri:
A.N.R.M. – Arhiva Naţională a Republicii Moldova (Chişinău)
B.A.R. – Biblioteca Academiei Române (Bucureşti)
inv. – inventar
ms. – manuscris
n. – notă de subsol
r – recto
v – verso

Prezentat la 24.04.2015

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2015, nr.4(84)
Seria "Ştiinţe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.28-34

MERCENARI MOLDOVENI ÎN OASTEA RUSĂ (SECOLELE XVII-XVIII) – ÎNTRE „PRIETENIE" ŞI REALITATE ISTORICĂ

Ion EREMIA
Universitatea de Stat din Moldova

Secolele XVII-XVIII erau timpurile când serviciul militar aducea încă venituri. În condiţiile înnăspririi suzeranităţii otomane mulţi dintre locuitorii Moldovei, amintiţi în izvoarele istorice cu termenul *volohi*, în căutarea unei vieţi mai bune emigrau şi se înrolau în armatele străine ca mercenari în ţările: Polonia, Suedia, Rusia ş.a. Un alt curent de *volohi* veneau în Rusia împreună cu sârbii din Bulgaria sau din teritoriile habsburgice unde migraseră ceva mai înainte. Izvoarele istorice amintesc destul de clar mercenarii *volohi* în Rusia. În legătură cu acest fapt apare ca firească întrebarea: putem oare să considerăm acest serviciu militar al mercenarilor drept argument al „prieteniei milenare" dintre poporul „moldovenesc" şi cel rus, aşa cum a calificat-o istoriografia sovietică dar şi o serie de istorici contemporani? Or, mercenari volohi au existat şi în Polonia şi în Suedia, dar asemenea calificări nu au fost date. De asemenea, este arhicunoscut faptul că în armata rusă, îndeosebi începând cu perioada lui Petru I, au fost invitaţi mercenari din multe alte state ale Europei Occidentale, dar concluzia privind „prietenia milenară" cu aceste state nu a fost şi nu este lansată nici astăzi.
Cuvinte-cheie: *mercenari, volohi, Moldova, unitate moldovenească, Constantin Cantemir.*

MOLDAVIAN MERCENARIES IN RUSSIAN ARMY (DURING THE XVIIth – XVIIIth CENTURIES) – BETWEEN "FRIENDSHIP" AND HISTORICAL REALITY

In the seventeenth and eighteenth centuries military service was still an occupation that kind of income. With more and more oppressive Ottoman suzerainty, most inhabitants of Moldova, designated historical sources volochs time in search of a better life, immigrants and employed as mercenaries in the armies of foreign countries: Poland, Sweden, Russia, etc. Volochs Another wave came in Russia, together with the Serbs in the Balkans or the Habsburg possessions, which had migrated earlier. Historical sources attest in detail volochs mercenary presence in Russia. In connection with this fact, of course the question is, can we really rely on the service of these mercenaries, as an argument to demonstrate centuries-old friendship between peoples "Moldovan" and Russian, as did the Soviet historiography and carry some historians today? Volochs mercenaries have been in the service of other countries, for example, Poland and Sweden, but we have similar likes. It is well known that the Russian army, especially since Peter are invited many foreign military states in Western Europe, but the conclusion on "centuries-old friendship" with these countries was also avoided.
Keywords: *mercenaries, volochs, Moldova, Moldovan regiment, Constantin Cantemir.*

În perioada respectivă, serviciul militar era încă o ocupaţie care aducea venit. În condiţiile suzeranităţii otomane tot mai apăsătoare, mai mulţi locuitori din Moldova, în căutarea unei vieţi mai bune, emigrau şi se angajau în calitate de mercenari în oştile statelor străine: Polonia, Suedia, Rusia etc. Izolat, primii mercenari în oastea rusă sunt menţionaţi în sursele documentare încă din prima jumătate a secolului al XVII-lea, când încep să fie înscrişi în oastea rusă şi primesc moşii [1, 68-69], dar primele detaşamente organizate le avem abia din a doua jumătate a aceluiaşi secol. O horugvie alcătuită din volohi şi din sârbi a fost constituită prin anii 60 ai secolului al XVII-lea sub comanda polcovnicului de origine sârbă Dumitraşcu Raicea, care jurase credinţă ţarului. Acest detaşament „al steagurilor de moldoveni (volohi)" este primul detaşament de cavalerie uşoară format pe teritoriul Ucrainei [1,73-78].

Este de reţinut şi faptul că sârbii trec în masă în Imperiul Habsburgic în legătură cu înăsprirea dominaţiei otomane spre sfârşitul secolului al XVII-lea. Este binecunoscută marea migraţiune a sârbilor din 1690. Trecând în Imperiul Habsburgilor, sârbii au căutat să obţină un teritoriu pentru naţiunea lor, fiindcă doar autonomia religioasă nu evita ciocnirile cu administraţia austriacă şi ungară. La adunarea populară din 1694 sub egida patriarhului şi vicevoievodului, s-a hotărât să solicite împăratului habsburgic să acorde sârbilor un teritoriu special în Valahia Mică[1] situată între râurile Sava şi Drava. Leopold I permite, dar în decretul imperial nu era vorba despre careva autonomie administrativă pentru sârbi. Ulterior, la 1707 şi în anii următori sârbii solicită şi alte teritorii, dar cerinţele lor au rămas fără răspuns [9, 54-55]. Evident, această stare tensionată i-a

[1] La 1630 vlahii de aici obţin un statut special. Detalii *a se vedea:* Statuta Valachorum, 1630 (http://www.skdprosvjeta.com/page.php?id=33) (ultima accesare 15.12. 2013).

determinat pe mulţi dintre ei să răspundă pozitiv la chemările Rusiei. Dar, împreună cu sârbii, în amintitul proces de migraţiune, care a continuat pe parcursul secolului al XVIII-lea, au fost atrase şi alte etnii din Balcani, inclusiv vlahi [9,29,83,109].

Specialiştii susţin că detaşamentele de husari au apărut în armata rusă în anii 30 ai secolului al XVII-lea. Dar, ţinând cont de cheltuielile mari necesare pentru întreţinerea lor, spre sfârşitul secolului al XVII-lea acestea au rămas în număr destul de limitat. Redresarea situaţiei este atribuită de istorici lui Petru I, care pe 20 aprilie 1707 acordă un brevet moldoveanului Apostol Chigheci „ca unuia care urmează să fie comandant al steagurilor de moldoveni ce se vor aduna … ca el să primească în slujba noastră numărul de moldoveni ce i s-a poruncit, atât ofiţeri, cât şi ostaşi de rând şi în vederea viitoarei campanii să-i pregătească potrivit instrucţiei ce i s-a dat" [8, 257]. În aceeaşi zi el este primit în slujba Rusiei în calitate de comandant al Horugviei Moldoveneşti [14, vol. IV, 379]. Apostol Chigheci a depus jurământul militar obligându-se să slujească cinstit şi să depună toate eforturile pentru a înrola în detaşament moldoveni buni şi iscusiţi din punct de vedere militar [8, 369][2]. Detaşamentul nou-organizat urma să aibă 309 persoane: 1 comandant, 2 rotmiştri, 3 porucici, 3 horungi şi 300 ostaşi de rând [8, 369]. Apostol Chigheci, „moldovean de neam şi cu adevărat pravoslavnic, om de ispravă în toate, deosebit de iscusit în arta cavalerească şi care va fi credincios în slujba voastră", a fost recomandat încă la începutul lunii martie 1707, la solicitarea ţarului Petru I, de către un alt moldovean, polcovnicul Constantin Turculeţ [8, 250]. Instrucţia dată cu această ocazie de către ţar lui Apostol Chigheci stipula destul de limpede că atât ofiţerii, cât şi ostaşii să fie de „neam moldovenesc" (*Волохскаго народа*) [14, vol.IV, 380].

Mai mulţi moldoveni, care se aflau în serviciul regelui suedez şi al hatmanului Mazepa, au trecut în serviciul Rusiei. Spre exemplu, în 1709 la polcovnicul de Mirgorod au trecut doi rotmiştri împreună cu două horugvii de moldoveni [10].

Aşadar, putem afirma cu certitudine că renovarea detaşamentelor de cavalerie uşoară, numiţi ulterior husari, în armata rusă la începutul secolului al XVIII-lea a fost făcută cu participarea directă a moldovenilor, fie că este vorba de comandant, de ofiţeri sau de simpli ostaşi. Dacă în secolul al XVII-lea detaşamentele de mercenari erau utilizate pentru lupta împotriva tătarilor, polonilor, hatmanilor ucraineni, nemulţumiţi de politica Rusiei etc., în prima jumătate a secolul al XVIII-lea moldovenii sunt utilizaţi în timpul campaniilor militare ruseşti în Moldova.

Apostol Chigheci şi detaşamentul său (în aprecierea cronicarului Ion Neculce, de cca 500 de moldoveni) a participat alături de trupele ruse la Campania de pe Prut, intrând, împreună cu brigadirul Kropot, care se afla în fruntea unui detaşament de cca 3 000 de ostaşi, printre primii în Moldova [2, 380].

În ianuarie 1737 Minih indica că volohii din Polonia au fost înscrişi de el în rândurile husarilor [11, 186].

Încă din primăvara anului 1739 a fost fortificată pregătirea militară a husarilor. Aşa, conform unei dispoziţii guvernamentale, acei cazaci din Ucraina care au fost „învăţaţi în exerciţiile militare" la Riga, la general-locotenentul von Bismark, urmau să fie repartizaţi, cu voia şi ştirea generalului-feldmareşal Minih, în polcurile de draguni şi în corpul de husari (*Гусарский корпус*) [14, vol.X, 768]. A.Baiov, autorul unui studiu consacrat armatei ruse din timpul Anei Ioanovna, sublinia că în campania preconizată pentru anul 1739, ţinând cont de intenţia comandantului suprem de a invada Moldova, „volohii puteau fi foarte folositori". De aceea, au fost luate toate măsurile pentru a întări Polcul Moldovenesc. În primul rând, peste hotare au fost trimişi patru ofiţeri care au recrutat un mare număr de doritori, dar, ţinând cont de greutăţile legate de trecerea hotarului, majoritatea din ei a promis că se va alătura Polcului Moldovenesc după intrarea trupelor ruse în Moldova şi Valahia. Cât priveşte corpul de ofiţeri, la propunerea lui Constantin Cantemir, el era completat cu străini. Persoanele care se înrolau în Polcul Moldovenesc primeau salariu aşa ca şi dragunii, pentru a se asigura cu proviziile şi echipamentul necesar. În acelaşi timp, s-a hotărât ca armele cu cremene să li se dea din contul statului, iar pistoalele şi alt echipament să li se dea din acele care au fost decontate din alte polcuri, ca fiind într-o stare proastă. Pentru instruirea husarilor din Polcul Moldovenesc au sosit doi ofiţeri. De asemenea, s-a prevăzut trimiterea în Polcul Moldovenesc a 100 de cazaci care au trecut pregătirea necesară la Riga, prevedere care nu s-a mai realizat din cauza lipsei uniformei necesare pentru aceştia. Pentru completarea Polcului, Constantin Cantemir a mai primit 2 tunuri, 400 de cai, 328 de ruble, 3 000 de arşini (1 arşin=70,9 cm) de postav, 50 de corturi, 20 de tobe, 8 drapele etc. În aşa fel, către 1 aprilie 1739 Polcul Moldovenesc avea deja un

[2] Textul integral al jurământului în: Полное собрание законов Российской Империи. Собрание Первое. Том IV. 1700-1712 гг. Издательство: Тип. II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии. СПб., 1830, № 2148, с.380.

număr de 700 de luptători divizaţi în 8 companii, 4 regulate, iar 4 organizate după modelul husarilor. Singur Constantin Cantemir a fost ridicat în gradul de brigadir [6, 88-89]. În legătură cu campania care se prevedea, Minih a ordonat ca trupele să nu ia cu ele provizii suplimentare, în special vin, pentru vânzare, în afară de strictul necesar. Totuşi, ulterior, pentru unele detaşamente, în acelaşi rând şi pentru Polcul Moldovenesc, au fost făcute unele excepţii, acesta din urmă primind norma de posmagi pentru 3,5 luni [6, 97]. Evident, comandamentul militar rus îşi dădea seama că nu va putea duce cu sine întreaga cantitate necesară de pâine, de aceea se prevedea ca în Moldova pâinea să fie cumpărată sau rechiziţionată [6, 106].

Pe 15 mai 1739 Polcul Moldovenesc cu 800 de călăreţi şi 2 tunuri, dislocat în Pereiaslavl, a trecut Niprul, pe pod, prin Kiev [6, 144]. Conform planului, el urma să participe la operaţia de ocupare a Hotinului[3]. Dar despre planul năvălirii în Moldova şi Valahia Minih a anunţat generalii săi abia pe 22 mai [6, 148].

O lună mai târziu, pe 26 iunie 1739, detaşamentul polcovnicului Kapnist ajunge la Nistru, în regiunea localităţii Dzghineţ, 15 verste de la Soroca. Aici el împarte detaşamentul său în trei părţi. Una din ele, sub comanda sotnicului Afendic, un bun cunoscător al locurilor din Moldova, şi rotmistrului Polcului Moldovenesc, Ştefan Chifa, este trimisă spre Soroca. Sotnicul Afendic a reuşit să ocupe oraşul care a fost ars, iar locuitorii care nu au reuşit să fugă din oraş au fost omorâţi; doar un singur turc a fost luat prizonier. Din Soroca au fost jefuite multe bunuri: bani, cai, şei, îmbrăcăminte etc. [6, 171].

În seara zilei de 19 iulie 1739 însuşi Minih ajunge la Nistru, în regiunea localităţii Şincovăţ, situat la cca 50 de verste mai sus de Hotin, şi trimite un detaşament peste Nistru care s-a întors a doua zi încărcat cu o pradă bogată: diferite bunuri, multe animale, prizonieri moldoveni şi un ienicer [6, 188]. O săptămână mai târziu, pe 27 iulie, din tabăra de la Şincovăţ au fost trimise două detaşamente speciale: unul alcătuit din 100 de moldoveni şi 100 de alţi oşteni, în jos pe Nistru, altul, al polcovnicului Tanschi, în sus pe Nistru. Detaşamentele au primit instrucţiuni clare de la Minih: toate satele, turceşti, moldoveneşti şi lipcane să fie arse, nimic să nu fie lăsat, ca duşmanul să simtă din plin pagubele. Se făcea doar excepţie pentru satele supuşilor poloni. În aceste acţiuni a participat şi polcul lui Constantin Cantemir, care a fost trimis spre Prut pe 20 şi 29 iulie, din care expediţie s-a întors cu un mare număr de animale [6, 190].

Evident, în aceste condiţii locuitorii au părăsit satele şi s-au retras în locuri mai ferite. Totuşi, printre moldoveni erau şi „binevoitori"[4] trupelor ruse. Dintre aceştia erau Lupul din Iaşi, Petru Duca, fratele secretarului domnului Moldovei şi preotul Anania din Dubăsari [6, 108]. De asemenea, în tabăra de la Şincovăţ veneau, treptat, unii moldoveni şi se înrolau în Polcul Moldovenesc [6, 192]. Până pe 1 august 1739 în oastea rusă s-au înrolat 7 ofiţeri şi 178 de ostaşi de rând [6, 62]. Sunt interesante şi alte cifre pe care le aduce A.Baiov, potrivit cărora la începutul lunii august din numărul total al trupelor doar 636 erau moldoveni, dintre care 22 de bolnavi [6, 65]. Este de bănuit că avea loc şi un alt fenomen, anume: dezertarea oştenilor din Polcul Moldovenesc, fenomen rămas total în afara atenţiei cercetătorilor.

Pe 25 august 1739 Constantin Cantemir a foat numit în fruntea unui detaşament de 3324 de ostaşi, trupe regulate şi neregulate, în a căror componenţă a intrat şi Polcul Moldovenesc, detaşament creat cu scopul să ocupe oraşul Iaşi şi să îndemne locuitorii să primească supuşenia rusă. Personal Constantin Cantemir urma să convingă locuitorii Moldovei să se întoarcă pe la casele lor şi să strângă roada de pe câmpuri; să ajute la construcţia întăriturilor militare pentru ruşi; să propună „binevoitorilor" dintre localnici să aducă pentru oastea rusă provizii, hrană etc., promiţând pentru aceasta plată şi alte privilegii. Concomitent se anunţa că acei care nu vor fi binevoitori şi vor colabora cu duşmanul, moşiile şi animalele le vor fi confiscate pentru necesităţile armatei, iar casele le vor fi ruinate; să ocupe depozitele cu provizii aflate în raza de acţiune a trupelor de 20-30 de verste; să încerce înclinarea tătarilor din hoardele Belgorod, Bugeac, Nohai şi să-i convingă să treacă sub protecţia Rusiei; pentru acesta, prin oameni iscusiţi, să trimită la ei Manifestele lui Minih [6, 242-243].

Detaşamentul în frunte cu Constantin Cantemir nu întâlneşte nicio rezistenţă şi pe 1 septembrie 1739 ocupă oraşul Iaşi, unde peste câteva zile soseşte şi Minih [6, 242-247][5].

---

[3] А.Байов. *Русская армия в царствование императрицы Анны Иоановны. Война России с Турцией в 1736-1739 гг. Кампания 1739 г.* СПб., Электро-Типографиа Н.Я. Стойковой, 1906, с.130-131. Comandamentul trupelor ruse intenţiona să mărească Polcul Moldovenesc până la 10 companii cu un efectiv de 1 000 de ostaşi de rând, însă, din cauze rămase necunoscute, proiectul nu a fost acceptat de Petersburg (Idem, Примечания, с.32).
[4] Termenul este luat în ghilimele chiar de A.Baiov.
[5] Tratatul încheiat de boierii moldoveni cu Minih pe 5 septembrie 1739 nu constituie obiectul examinării în acest studiu.

Polcul Moldovenesc intra în componenţa garnizoanei Iaşului, dar Constantin Cantemir se ocupa şi de crearea rezervelor de provizii care erau trimise la Hotin [6, 248-249][6]. Minih se pregătea să lărgească spaţiul ocupat de trupele ruse spre hotarul cu Austria şi chiar să ocupe Valahia. Ordinul acestuia prevedea aducerea locuitorilor în supuşenie rusă, iar în cazul în care în anumite locuri ei nu se supun, să fie jefuiţi; celor care se supun să nu li se facă nimic. Polcul Moldovenesc a fost trimis spre Galaţi cu intenţia de a-l captura pe domnul Moldovei Grigore Ghica, dar, menţionează A.Baiov, Constantin Cantemir fără nicio dorinţă a părăsit Iaşii şi în vreo 4-5 zile abia a făcut 6 verste, ceea ce a permis domnului Moldovei să părăsească Galaţii. Minih şi-a exprimat nemulţumirea faţă de aceste acţiuni ale lui Constantin Cantemir, dar acesta s-a îndreptăţit prin aceea că are puţine tunuri şi puţini ostaşi pentru o asemenea operaţie [6, 251].

D.F. Maslovski, autorul unui studiu fundamental despre războiul de şapte ani, referindu-se succint şi la campania din 1739, a considerat necesar să se oprească doar la acţiunile Regimentului Moldovenesc sub comanda cneazului Constantin Antiohovici Cantemir, şi doar la partea negativă a acţiunilor acestuia. Având indicaţia să acţioneze doar împotriva turcilor, sublinia D.F. Maslovski, cneazul Cantemir, dintr-o duşmănie personală faţă de contele Potoţki, a năvălit pe moşiile acestuia pe care le-a trecut prin foc şi sabie, aşa că împărăteasa s-a obligat să plătească despăgubiri o sumă destul de semnificativă [13, 191-192].

În timpul războiului ruso-austro-turc din anii 1735-1739, Regimentul Moldovenesc de husari, alături de celelalte trei Regimente alcătuite din mercenari străini, unguri, sârbi şi gruzini[7], în vara anului 1739, având în frunte pe Constantin şi Dumitraşcu Cantemir, feciorii lui Antioh Cantemir, fostul domn al Moldovei, a participat la operaţiile militare. Detaşamentul lui Constantin Cantemir [6; 12][8] a intrat în Iaşi pe 2 septembrie 1739 şi mitropolitul şi unii boieri „i-au închinat cheile ţării şi steagurile slujitorilor. Şi s-au împreunat cu mare bucurie ş-au purces pen Ieşu" [2, 463]. După sosirea lui Minih la Iaşi, acesta i-a poruncit lui Dumitraşcu Cantemir să-l prindă pe domnul ţării Grigore al II-lea Ghica (1735-1739), dar nu a reuşit. Insuccesul l-a determinat să jefuiască cumplit Focşanii – şi partea moldovenească, şi cea muntenească. Ion Neculce menţiona că aşa „i-au prădat de-au rămas oamenii cu peili goale, numai cu sufletele". Mai mult chiar, sublinia cronicarul moldovean, „au lovitu şi pe la Mera de au luat pe Lupul aga şi pe socru-său, mitropolitul Sidis". În acelaşi timp, Constantin Cantemir a primit porunca lui Minih să vegheze „asupra Huşilor, … să ste în prejma tătarilor" [2, 464]. El reveni ulterior la Iaşi, „să hie cu boierii sinat", dar, în virtutea faptului că Austria semnase pacea cu Poarta, trupele ruse au trebuit să părăsească Moldova. Retrăgându-se din Iaşi urmau să eie sub strajă pe boierii caimacami „de n-or hi plinit banii", au căutat „în toate mănăstirili bani sau odoară, şi n-au găsit, iar haine n-au luatu în Ieş. Iar greceşti, turceşti au luat tot ce-au găsitu … Mai multu Costantin beizade (Constantin Cantemir – *I.E.*) le lua el. Iar la ţară tot au jăcuitu, şi bucate, şi borfe" [2, 465]. „Şi atunce, continuă cronicarul Ion Neculce, la purcesul lui Mineh, trimis-au de au robitu toţi oamenii den ţinutul Hotinumlui şi di pe marginea Cernăuţului. Şi i-ai trecutu cu copii, cu femei, la Mosc. Şi împărţe pre oameni ca pre dobitoaci. Unii le lua copii, alţii bărbaţii, alţii muierile. Şi-i vinde unii la alţîi fără leac de milă, mai rău decât tătarii. Şi era vreme de iarnă. Bogate lacrămi era, cît s-audze glasul la cer" [2, 466].

Afirmaţiile lui Ion Neculce sunt confirmate de un act din 14 decembrie 1739 emis de domnul Moldovei Grigore Ghica, în care se menţionează că „vinit-au oştile vjschiceşti di-au călcat şi pământul acesta, a Moldovii; cu multă pradă şi jacuri între biiaţii pământeni". Actul domnesc menţionează şi faptul că unii dintre moldoveni au trecut în serviciul Rusiei, unul dintre ei, Constantin, fiul lui Enăchiţă vistiernic „făcându-să căpitan

---

[6] Garnizoana otomană a cedat Hotinul după pierderea de către turci a bătăliei de la Stăuceni. La negocierile cu turcii asediaţi în Hotin a participat şi Constantin Cantemir, care cunoştea limba turcă (А.А. Кочубинский. *Граф Андрей Иванович Остерман и раздел Турции. Из истории Восточного вопроса. Война пяти лет (1735-1739).* Одесса, Типография Штаба военного Округа, 1899, с.478).

[7] Regimentul (rota) de husari gruzini, în număr de 87 de persoane, a fost formată prin Rezoluţia Cabinetului de miniştri din 25 martie 1738 (ПСЗРИ, т. X, 1737-1739. Москва, 1830, №7952, с.956).

[8] Pe 20 august 1739 Maria Cantemir se adresa cu o scrisoare fratelui Antioh care era în Paris, în care face aluzie la verişorii ei, Constantin A.Cantemir şi Constantin St. Cantacuzino: „Mi-e frică mai mult de arma turcească decât de boli. Dumnezeu să-l păzească de tot răul împreună cu verii mei (Constantin A. Cantemir şi Constantin St. Cantacuzino – *I.E.*) care acum luptă în numele adevăratei credinţe" (Дж.Майелларо. *Переписка кн. А.Д. Кантемира с сестрой Марией на итальянском языке. 1734-1744 гг.* În: *Archivio Italo-Russo II a cura di Daniela Rizzi e Andrej Shishkin*, Русско-итальянский архив II / Составители Даниэла Рицци и Андрей Шишкин, Салерно, 2002, с.75) (http://www.v-ivanov.it/wp-content/uploads/2013/08/russko italyansky_archiv_tom2_2002_text.pdf). Pe Cantacuzino îl aflăm în divizia a treia a armatei lui Minih (А.Байов. *Русская армия в царствование императрицы Анны Иоановны. Война России с Турцией в 1736-1739 гг. Кампания 1739 г.* СПб.: Электро-Типографиа Н.Я. Стойковой, 1906, Примечания, с.47)

de cătane la polcul lui Cantimir, au mai adunat la stiagul lui pre câțva nebuni, ce s-au potrivit lui", făcând împreună „multe urâte fapte", „jăcuind pe pământiani şi muncindu-i". Unii dintre ei „fără nici o pricină s-au hăinit", au părăsit moşiile lor şi „s-au dus cu moscalii, să le slujască lor, şi nu numai cât au jăcuit pe pământeni şi de toată hrana lor i-au păgubit" [3, 148-149].

Polcul Moldovenesc a participat şi la războiul de şapte ani. La începutul anului 1757 Polcul Moldovenesc se deplasase din locul permanent de dislocație din Ucraina în regiunea oraşului Narenburg [13, 289]. În martie 1757 Polcul Moldovenesc de husari, de rând cu celelalte polcuri[9] (sârb, unguresc, gruzin), a fost inspectat de Rumeanțev, care nu a constatat pregătirea militară necesară a acestora şi a primit hotărârea ca din fiecare polc să fie format câte un escadron pentru a fi instruit în conformitate cu cerințele: husarul trebuia să poată descăleca la timp, să poată utiliza armele de foc – pistolul, fiind călare şi după adăpost. După pregătirea necesară, de aprecierea „satisfăcător" a beneficiat doar polcul de Kiev [13, 138]. Prin ordinul din 14 mai 1757 în polcurile de husari a mai fost numit suplimentar câte un doctor [14, vol.XIV, 765]. Conform datelor oferite de D.F. Maslovski, fiecare dintre cele patru polcuri amintite avea un număr de 963 de husari. Dintre aceştia, ştabs-ofițeri – 3, ober-ofițeri – 35, caporali – 125, husari de rând – 800 [13, 172]. Totuşi, în legătură cu operațiile militare împotriva Prusiei, numărul husarilor de rând în polcurile respective a fost mărit de la 800 la 1200 [14, vol.XIV, 765].

Primele date despre participarea detaşamentelor de husari la luptele de sub Berlin sunt oferite de către generalul Cernâşiov într-un raport adresat generalului-anşef Fermor din 28 septembrie 1760. Raportul relatează despre ciocnirile din 26 septembrie de lângă Berlin, la care au participat husarii şi cazacii, generalul evidențiindu-l în mod deosebit pe polcovnicul Podgoriciani, care s-a manifestat excelent pe câmpul de luptă. Pierderile Polcului Moldovenesc au fost de 4 husari răniți [16, 4]. În acelaşi raport, Cernâşiov mai sublinia încă odată eroismul „brigadirului Krsnoşcekov, polcovnicului Podgoriciani, podpolcovnicului Tekelli, *căpitanului Polcului Moldovenesc* (numele de familie nu se indică – *I.E.*), *amintitului adiotant Panin* şi … *polcovnicului Miserev* (subl. – *I.E.*))", solicitând ca ultimii trei să fie ridicați în grad [16, 46].

Contele I.M. Podgoriciani provenea dintr-un neam de dvoreni sârbi din Dalmația şi la 1759 se înscrie în slujba Rusiei polcovnic. Devine ulterior comandant al Polcului Moldovenesc de husari. Pentru merite deosebite în timpul războiului de şapte ani i se conferă gradul militar de brigadir, rămânând în Polcul Moldovenesc. În anul 1765 este numit în fruntea nou-formatului polc Ahtârsk cu conferirea gradului militar de general-maior [7]. În polcul Ahtârsk, împreună cu I.M. Podgoriciani din Polcul Moldovenesc de husari, au mai fost transferați 15 ofițeri sârbi[7]. Este, deci, limpede că în Polcul Moldovenesc de husari intrau şi alte etnii.

Detalii interesante despre mişcarea trupelor ruse spre Berlin şi asediul oraşului aflăm din relatarea general-maiorului Totleben din octombrie 1760. El scrie că pe 26 septembrie 1760 a primit ordinul contelui Fermor să meargă spre Berlin, în acel timp fiind cantonat în satul Şenov, la o milă de Glogau, cu patru polcuri de husari şi cinci polcuri de cazaci. Primind ordinul respectiv, Totleben a luat cu sine polcurile de husari, moldovenesc, sârb şi croat şi trei polcuri de cazaci. Polcul de husari unguresc şi două polcuri de cazaci au rămas temporar pe loc. În aceeaşi zi, 26 septembrie, el a înaintat 5 mile până la Rukersdorf, situat la o milă de Sagana, unde şi-a stabilit lagărul. A doua zi, pe 27 septembrie, a mai înaintat 4 mile şi şi-a stabilit noul lagăr la Sorau. Urmează înaintarea spre Guben şi Beeskov, unde ajunge pe 30 septembrie, apoi pe 2 octombrie continuă marşul prin Storkau până la Vustergauzen. În dimineața zilei de 3 octombrie marşul spre Berlin a fost continuat de detaşamentele de husari şi draguni. În aceeaşi zi, la ora 11.00 ele ajung la Berlin în fața Porților Kotbusk (*Котбусскими воротами*) şi Gallişsk (*Галлишскими воротами*), ocupând înălțimile din fața lor [16,47]. Ținând cont de situația complicată în timpul asediului Berlinului, de împotrivirea dârză a nemților, dar şi de lipsa de provizii şi armament, Totleben hotărăşte să ocupe Kepenikul, situat pe o insulă de pe râul Şpreea, trimițând încolo un polc de cazaci şi unul de husari. Nu ştim pe care anume, pe cel moldovenesc sau unul din celelalte două. Oricum, aflând despre rezistența de la Kepenik, Totleben, cu polcurile de husari rămase cu el, se îndreaptă spre Kepenik, care, în cele din urmă, s-a predat [16, 47]. Ulterior, pentru atacul decisiv asupra Berlinului, Totleben primeşte ajutor de la contele Cernâşiov, două polcuri de pedestraşi şi două tunuri mari; în schimb el îi cedează acestuia Polcul Moldovenesc de husari. Pe 7 octombrie trupele

[9] Polcul de husari Slobodsk a fost înființat pe 21 martie 1757 (ПСЗРИ, т. XIV, 1754-1757. Москва, 1830, № 10 712, c.752), iar polcurile de husari bulgar şi macedonian au fost înființate pe 9 martie 1759 (ПСЗРИ, т. XV, 1758-1762. Москва, 1830, № 11143, c.563)

contelui Cernâşiov şi cele ale lui Totleben[10] s-au apropiat de Berlin. În urma unor lupte crâncene, pe 8 octombrie 1760 Berlinul a capitulat [16, 49-50].

Evident, după operațiile militare mulți dintre husari, ofițeri şi ostaşi de rând au fost răniți şi au pierdut capacitatea de luptă. Conform Ukazului Senatului din 28 noiembrie 1760, ei au fost trecuți în rezervă şi li s-a acordat o pensie pentru a se întreține, subliniindu-se că ei nu au altă sursă de venit, aici, în Rusia. Mai mult chiar, după decesul lor, pensia urma să fie primită de soțiile şi copiii lor, în speranța că aceştia vor completa rândurile husarilor [14, vol.XV ,569].

În anul 1761 generalul-locotenent, cneazul C.A. Cantemir era şeful Diviziei Ucrainene. În această funcție a sa el făcea încercarea, fără succes, de a rezolva un litigiu dintre polcovnicii Nepâşnâi şi Kulikovski. Nereuşind să aplaneze conflictul pe loc, Cantemir eliberează lui Nepâşnâi un paşaport, sub motivul că acesta merge cu „treburi importante" la Petersburg, pentru ca în capitala Imperiului Rus să-şi rezolve problema. Aici însă este arestat şi s-a constatat că el nu are nicio „chestiune importantă". Concomitent, s-au cerut explicații de la C.A. Cantemir, de ce el a eliberat un asemenea paşaport, fiind atenționat ca pe viitor să nu mai elibereze asemenea acte [5, 198-199].

Conform istoricului E.Albovski, pe 5 martie1763 cneazul C.A. Cantemir a fost înlăturat de la conducerea Diviziei Ucrainene din următoarele cauze:

- Fără plată a întărit după soția sa moşii[11].
- Numea cazaci pentru a efectua lucrările sale personale.
- Lua mită.

De asemenea, din banii statului, fără niciun temei legitim, a luat 2121 ruble şi 26 copeici, care aşa şi nu i-a mai întors. La toate acestea urmează Ucazul împărătesei din 15 martie 1765 care specifica că pentru toate acestea Cantemir urma să fie judecat de tribunalul militar, dar împărăteasa, din milă şi ținând cont de serviciile din războiul trecut, dar mai ales de credința cumnatului său, camergherului Passek, a hotărât pensionarea lui în gradul militar pe care îl deține. Cantemir şi-a recunoscut întreaga vină şi a fost eliberat din serviciu cu o pensie anuală de 1500 de ruble, „pentru că este străin" (*за его иностраннству*) [5, 199].

După războiul de şapte ani, Rusia începe reformarea polcurilor de cazaci, finalizată cu manifestul din 25 iulie 1765, manifest de lichidare a căzăcimii – toți locuitorii Ucrainei se egalau în drepturi cu supuşii ruşi [5, 207-211]. E.A. Şcerbinin, devenit şi primul guvernator al nou-formatei gubernii Harkov, a primit porunca împărătesei de a reforma polcurile de cazaci şi de a le transforma în polcuri de husari. Pentru realizarea reformei a fost formată „Expediția pentru formarea polcurilor de husari", la care scop au fost alocate 100 000 de ruble [5a, 3-5].

În legătură cu evenimentele descrise mai sus a avut loc şi lichidarea Polcului Moldovenesc. Anterior a fost modificat locul său de cantonament. Ca unul din polcurile de husari de elită, Polcul Moldovenesc a fost plasat pentru cantonament permanent în Kiev, dar, conform hotărârii imperiale din 11 iunie 1764, a fost aşezat pe pământurile de lângă Nipru, special destinate pentru aşezarea lui. Actul respectiv mai prevedea că acei care nu vor dori să se aşeze pe noile locuri, ofițeri sau ostaşi de rând, să fie repartizați în alte polcuri [14, vol.XVI, 795]. Se cunoaşte faptul că pe 3 martie 1765 au fost create polcurile de husari Ostrogojsk, Ahtârsk etc., în care au fost incluse şi unele escadroane ale Polcului Moldovenesc. Spre exemplu, amintitul mai sus I.M. Podgoriciani, care s-a aflat în fruntea Polcului Moldovenesc de husari, devine comandantul polcului Ahtârsk [4]. Majoritatea husarilor din Polcul Moldovenesc au fost repartizați în polcul de Samara [5a, 5].

În polcul de Harkov erau 22 de ofițeri străini, dar care, în afară de limba națională, puteau să scrie şi să citească ruseşte. Dintre aceştia erau 7 sârbi, 4 unguri, 2 moldoveni, 5 gruzini şi 4 nemți [5a, 25].

Aşadar, sursele istorice atestă cu lux de amănunte prezența mercenarilor moldoveni (volohi) în oastea rusă. În legătură cu această realitate apare, desigur, întrebarea: putem noi oare invoca serviciul mercenarilor moldoveni în oastea rusă drept argument pentru a demonstra prietenia multiseculară dintre popoarele „moldovenesc" şi rus, aşa cum proceda istoriografia sovietică şi mai procedează unii istorici şi astăzi? Moldovenii mercenari s-au aflat şi în serviciul altor state (spre exemplu, Polonia şi Suedia), dar aprecieri similare nu avem. Este binecunoscut faptul că în armata rusă, începând cu Petru I, sunt invitați numeroşi

[10] Totleben a fost învinuit de activitate subversivă împotriva statului rus. Către 11 aprilie 1763, deja 3 ani stătea în închisoare, lipsit de toate drepturile (ПСЗРИ, т. XVI, 1762-1765. Москва, 1830, № 11 794, с.222-223).

[11] Hotărârea imperială este din 15 martie 1765, moşiile luate abuziv au fost retrocedate, iar Cantemir şi-a recunoscut vina (ПСЗРИ, т. XVII, 1765-1766. Москва, 1830, № 12 356, с.87).

militari străini din statele Europei Occidentale, dar concluzia referitoare la „prietenia multiseculară" cu aceste state a fost şi este evitată.

Evident, apare şi întrebarea dacă erau în epoca respectivă aprecieri care indicau la situaţia reală. Desigur, erau. Spre exemplu, ofiţerul armatei ruse Martos, care a participat la războiul ruso-turc din anii 1806-1812, fiind pe teritoriul Moldovei din martie 1808, scria despre moldoveni că sunt străini după limbă, obiceiuri, îmbrăcăminte, mod de viaţă, dar sunt oameni buni, doar de „o religie cu noi". Referindu-se la războaiele ruso-turce din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, el scria: „*Образ тогдашней войны отвратил сердца молдавского народа от русских*" [15, 311-312].

Bibliografie:

1. EREMIA, I.A. *Ţara Moldovei şi Rusia. Relaţii politice în a doua jumătate a sec. al XVII-lea.* Chişinău: USM, 1993.
2. *Letopiseţul Ţării Moldovei … Cronici* / Îngr. textelor, glosar şi indice de Tatiana Celac. Chişinău: Hyperion, 1990.
3. *Moldova în epoca feudalismului*. Vol.VIII. *Documente moldoveneşti din secolul al XVIII-lea (1711-1750). Cărţi domneşti şi zapise* / Coordonator: membru corespondent al AŞM Demir Dragnev. Chişinău: Firma editorial-poligrafică „Tipografia Centrală", 1998.
4. *12-й Гусарский Ахтырский Её Императорского Высочества Великой Княгини Ольги Александровны полк* (http://www.imha.ru/1144537228-gusarskiy-12-go-ahtyrskiy-ee-imperatorskogo-vysochestva-velikoy-knyaginm-olgi-aleksandrovny-polk.html#.Uq) (ultima accesare 9 decembrie 2013)
5. АЛЬБОВСКИЙ, Е.А. *История Харьковского слободского казачьего полка*. Харьков, 1895.
5a. АЛЬБОВСКИЙ, Е.А. *История Харьковского полка*. Минск: Паровая Типо-литография В.Н. Соломонова, 1897.
6. БАЙОВ, А. *Русская армия в царствование императрицы Анны Иоановны. Война России с Турцией в 1736-1739 гг. Кампания 1739 г.* СПб.: Электро-Типография Н.Я. Стойковой, 1906.
7. ЖЕЛТОБОРОДОВ, А. *Сербы – офицеры Слободских гусарских полков в 60-е и 70-е гг. XVIII в.* http://rastko.rs/rastko/delo/13843%22TARGET=%22photofile%22 (ultima accesare 8 decembrie 2013).
8. *Исторические связи СССР и Румынии в XV – начале XVIII в. Документы и материалы в трех томах*. Том III, *1673-1711*. Москва: Наука, 1970.
9. КОСТЯШОВ, Ю.В. *Сербы в Австрийской монархии в XVIII веке: Монография*. Калининград: Изд.-во Калининградского ун-та, 1997.
10. КОСТОМАРОВ, Н. *Мазепа* (http://histans.com/LiberUA/5-250-01792-4/5-250-01792-4.pdf).
11. КОЧУБИНСКИЙ, А.А. *Граф Андрей Ивановичь Остерман и раздел Турции. Из истории Восточного вопроса. Война пяти лет (1735-1739)*. Одесса: Типография Штаба военного Округа, 1899.
12. МАЙЕЛЛАРО, Дж. Переписка кн. А.Д. Кантемира с сестрой Марией на итальянском языке. 1734-1744 гг. В: *Archivio Italo-Russo II a cura di Daniela Rizzi e Andrej Shishkin*, Русско-итальянский архив II / Составители Даниэла Рицци и Андрей Шишкин, Салерно, 2002, с.75 (http://www.v-ivanov.it/wp-content/uploads/2013/08/russko italyansky_archiv_tom2_2002_text.pdf).
13. МАСЛОВСКИЙ, Д.Ф. *Русская армия в семилетнюю войну*. Москва: Типография Окружного штаба, 1886.
14. *Полное собрание законов Российской Империи.* Собрание Первое. Том IV. *1700-1712 гг*. СПб.: Типография II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1830.
15. ТИТОВ, А.А. Записки инженерного офицера Мартоса о Турецкой войне в царствование Александра Павловича (1806-1812). В: *Русский архив*, 1893, ч.5-8, с.308-320.
16. *Хрестоматия по истории международных отношений* / Сост. Д.В. Кузнецов. В 5-ти книгах. [Электронный ресурс] Книга 3. Новое время. Благовещенск: Благовещенский государственный педагогический университет, 2013 (http://istfil.bgpu.ru/) (ultima accesare 5 decembrie 2013)

Prezentat la 01.04.2014

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2015, nr.4(84)
Seria "Științe umanistice" *ISSN 1811-2668* *ISSN online 2345-1009* *p.35-42*

NOI CONTRIBUȚII DOCUMENTARE REFERITOARE LA NEAMUL VĂRZĂREŞTILOR. RAMURA „TRANSNISTREANĂ”

Sergiu BACALOV
Institutul de Istorie al AŞM

Boierii Varzari au reprezentat o veche familie de nobili din Principatul Moldovei. Aceştia au jucat un rol important în istoria teritoriului carpato-nistrean. Câteva documente de arhivă inedite evidențiază unele aspecte noi privind familia nobilă Varzari şi activitatea membrilor acesteia din regiunile Ekaterinoslav şi Herson.
Cuvinte-cheie: *Moldova, Basarabia, regiunea Ekaterinoslav, regiunea Herson, Varzari, familie, boieri, nobili.*

NEW DOCUMENTS ABOUT "TRANSNISTRIAN" BRANCH OF VARZARI FAMILY
The boyars Varzari represented an old family of nobles of the Principality of Moldova. They played an important role in the history of the Carpathian-Dnistrian territory. A few inedite archival documents highlight new aspects concerning noble family Varzari in Ecaterinoslav and Herson regions.
Keywords: *Moldova, Bessarabia, Ekaterinoslav region, Herson region, Varzari, family, boyars, nobles.*

Neamul Vărzăreştilor, transnistreni, figurează printre cele mai vechi neamuri boiereşti ale Țării Moldovei [1]. Calificativul „transnistrean” este convențional, deoarece Vărzăreştii din stânga Nistrului s-au strămutat, probabil, abia în secolul al XVIII-lea. Preferăm să folosim acest termen, deoarece, la cumpăna secolelor XVIII-XIX, structurile administrative din această regiune şi-au modificat configurația şi denumirea de câteva ori (atât în perioada poloneză, cât şi în cea țaristă).

La această etapă a cercetării, ştim despre existența în stânga Nistrului, în secolele XVIII-XIX, a ramurii Vărzăreştilor descinse din Andrei Varzari. Copiii acestuia, cinci frați: Grigoraş, Mihail, Vasile, Ioniță şi Luchian, locuiau în satul Pletionâi-Taşlâc, uezdul Novomirgorod, regiunea Ekaterinoslav (în acea parte care, ulterior, a fost inclusă în componența guberniei Herson)[1]. După 1784, în contextul inițierii procedurii de verificare a nobleței locuitorilor regiunii Ekaterinoslav, Vărzăreştii din satul Pletionâi-Taşlâc au manifestat interes față de originea lor. În conformitate cu legislația imperială rusă, unii reprezentanți ai acestei ramuri au revenit la baştină, în Țara Moldovei, în căutarea dovezilor documentare referitoare la proveniența lor boierească. Astfel, grație documentelor obținute cu această ocazie (de la rude şi de la Divanul din Iaşi), precum şi în baza actelor emise de autoritățile Imperiului Rus, responsabile de examinarea nobleței, putem restabili câteva momente din istoria acestei ramuri a vărzăreştilor.

Vărzăreştii transnistreni erau originari din ținutul Lăpuşna, în care au stăpânit anumite moşii, iar alte rude ale lor locuiau în ținutul Orheiului. În privința moşiilor lăpuşnene şi orheiene ale Vărzăreştilor transnistreni, putem judeca în baza celor stăpânite de vărzăreştii rămaşi la baştină: în primul ținut ei aveau parte în moşiile Cojuşna, Drăguşeni, Fonar-Văsieni, Hlăpeşti, Iurceni; iar în al doilea – în moşiile Drăsliceni, Meleşeni, Pocşeşti, Răspopeni, Săseni, Temeleuți şi Vărzăreştii Noi. Astfel, arealul căutării locului de origine al vărzăreştilor transnistreni se restrânge semnificativ.

Strămoşii Vărzăreştilor transnistreni, sau chiar şi ei înşişi, înainte de a părăsi Moldova, făceau parte din tagma mazâlească, care era o categorie a boierimii moldoveneşti. Unele rude ale lor încă dețineau în secolul al XVIII-lea dregătorii – ranguri înalte, cum este cazul marelui armaş Simion (numit Ştefan, într-o altă versiune tradusă a documentului ce-l atestă) Varzari.

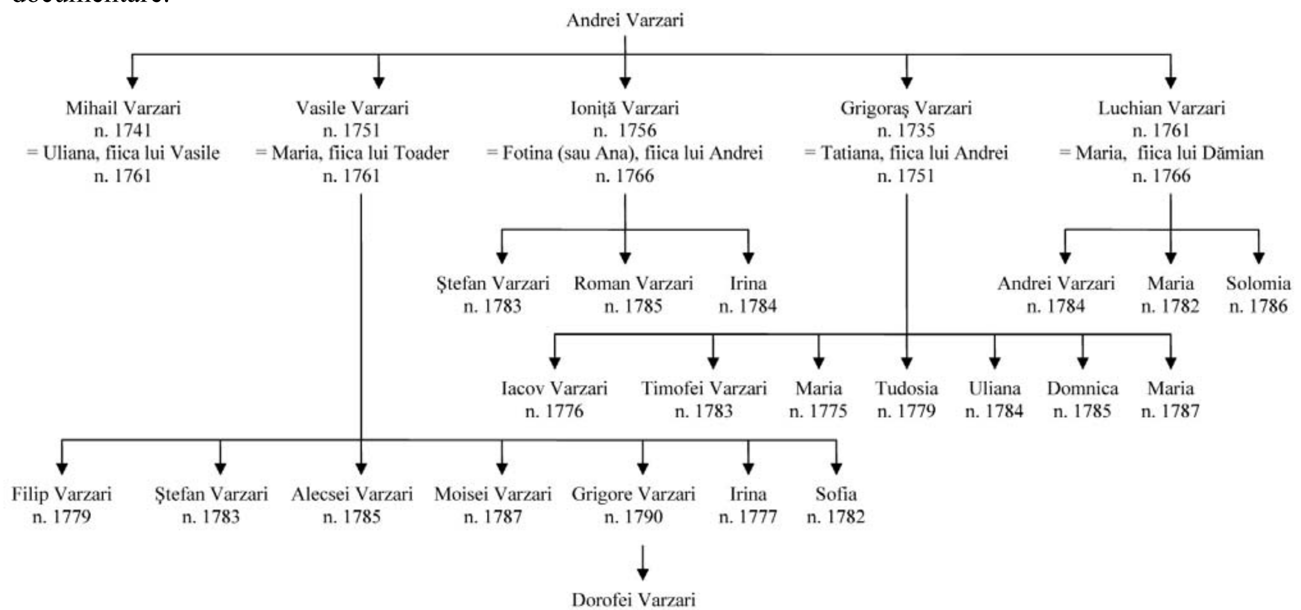
În stânga Nistrului cele cinci familii ale Vărzăreştilor (a se vedea mai jos spița genealogică întocmită în baza documentelor dosarului privind noblețea lor) nu stăpâneau pământ propriu; ei locuiau pe o moşie a statului, numită Pletionâi-Taşlâc, fapt care nu i-a împiedicat să-şi închege gospodării, să practice agricultura şi să dețină câteva mori proprii (două de apă, câte una de vânt şi pământ). Cu toate că erau ştiuți ca şleahtici moldoveni, au fost trecuți, ca oameni liberi, în categoria birnicilor.

Din Moldova Vărzăreştii transnistreni s-au întors aducând cu ei câteva documente, pe care n-au întârziat să le înfățişeze Comisiei Nobilimii regiunii Ekaterinoslav. Aceasta, examinându-le în cadrul şedinței din

[1] Acum raionul Mala Visca, regiunea Kirovograd (Ucraina).

3 aprilie 1791, a dispus înscrierea Vărzăreştilor în Cartea IV genealogică a dvorenimii din acea regiune, rezervată neamurilor nobile de origine străină. Dosarul Vărzăreştilor, grupat împreună cu alte (peste 105) dosare ale neamurilor nobile moldoveneşti care locuiau în regiunea Ekaterinoslavului, a fost expediat Departamentului Heraldic spre examinare. La 4 iulie 1808, Departamentul Heraldic a respins, în privinţa a 106 dosare (inclusiv cel al Vărzăreştilor), confirmarea nobleţei, sub motiv că ele n-au fost întocmite în conformitate cu procedura legală. Totodată, s-a acceptat posibilitatea reexaminării dosarelor, în cazul aducerii unor noi dovezi documentare.

Unele dintre cele 106 neamuri, ale căror dosare au fost respinse în anul 1808 (Onilă, Florea, Cernea, Ciucium, Jumate, Decusară, Curcencu, Popovici, Ţarălungă, Rezanul, Gheorghieş, Gheorghieş-Osinschi, Ungureanu, Latii (Lachi), Gherjevan, Sârbul, Iurcul, Bejan-Sârbul, Filidor, Harea, Harea-Gaşpar, Muntenul, Braşovanul, Boldescul, Bosie, Sclifos, Bubulici, Dâma, Revenco, Cherstin, Colceac, Varzari, Topor (două ramuri), Gâlcă-Topor, Grosul-Topor, Dârul-Topor, Veveriţă (două ramuri), Cozacenco-Veveriţă, Lungul-Veveriţă, Brânză-Veveriţă, Coroi, Danciul, Levinţa (două ramuri), Şerban, Didac, Dicescul-Budac, Budac, Laşcul (două ramuri), Grosul-Laşcul, Hodorogea, Dron (Dronov), Abaza, Ţâbulischi (două ramuri), Cozacencov, Doibani, Cozma, Zahar (Zaharov), Dragomir (Dragomirov), Tolmaciov, Voloşin-Ghidulean, Postolachi, Portărescul, Albul, Ioziţa, Armăşel, Anton, Ivaniţă, Răzmeriţă (două ramuri), Pruteanul, Hâncul, Surucean-Vidraş, Suriceanul, Soroceanul, Cotelea, Mihăiluţă, Osadcii, Bârzul, Roibul, Rubliurescul, Cociug, Gros-Lazul, Sărăcuţ, Cherdivară-Ţipordei, Vornic, Smochină, Bibescu, Hânsar, Vrabie (Vradii), Cruser, Midovici-Stravrov, Paladi etc.), ulterior au reuşit reconfirmarea nobleţei (de exemplu: ramura Grosul-Tolstoi a neamului Grosul-Topor rămasă în gubernia Herson) [2], iar alţii au trecut în Basarabia (ramura Topor a neamului Grosul-Topor) [2]. În privinţa Vărzăreştilor, nu avem siguranţa că ei au izbutit să-şi reconfirme nobleţea. Cert este faptul că, la 1863, după ce Dorofei, fiul lui Grigore, nepotul lui Vasile şi strănepotul lui Andrei Varzari, stabilit, de ceva timp, cu traiul în Basarabia (aşa cum au procedat şi reprezentanţii altor neamuri de nobili moldoveni transnistreni: Busuioc, Chetrosan, Nacul etc.; după 1812, o ramură a Vărzăreştilor a revenit în dreapta Nistrului) şi angajat în cadrul Cârmuirii Regionale a Basarabiei, solicitând, în baza deciziei din 3 aprilie 1791, înscrierea în rândul nobilimii Basarabiei, Adunarea Deputaţilor Nobilimii din Herson, ca reacţie, a declarat că decizia Departamentului Heraldic din 4 iulie 1808 n-a fost anulată. Iar la 1863, printre actele dosarului Vărzăreştilor transnistreni, expediate cu această ocazie Adunării Deputaţilor Nobilimii Basarabiei, nu se aflau alte documente decât cele examinate în anii 1791 şi 1808. De aceea, presupunem că Vărzăreştii transnistreni, între 1808 şi 1863, n-au mai încercat să obţină reconfirmarea statutului de nobili.

N-am aflat, deocamdată, dacă Dorofei Varzari a fost înscris sau nu în rândul nobilimii basarabene. Totuşi, ştim că responsabilii de la Adunarea Deputaţilor Nobilimii Basarabiei doreau să coroboreze informaţiile din dosarul Vărzăreştilor transnistreni cu cele din dosarul ramurii basarabene a Vărzăreştilor, ai căror reprezentanţi au fost confirmaţi în calitate de nobili.

Anexe

Nr.1. *Înainte de 3 aprilie 1791. Lista Vărzăreştilor din satul Pletionâi-Taşlâc şi componenţa familiilor lor*

Посемейный список

Варзарь Василий Андреев сын, от роду ему 40 лет	жена его Мария Федорова дочь, от роду ей 30 лет	у них дети: сыновья: Филипп (12), Степан (8), Алексей (6), Мойсей (4), Григорий (1); дочери: Ирина (14), София (9)
Варзарь Михайло Андреев сын, от роду ему 50 лет	жена его Ульяна Васильева дочь, от роду ей 30 лет	детей не имеет
Варзарь Иваница Андреев сын, от роду ему 35 лет	жена его Фотина Андреева дочь, от роду ей 25 лет	у них дети: сыновья: Степан (8), Роман (6); дочь: Ирина (7)
Варзарь Григорий Андреев, отставной квартермистер, сын, от роду ему 56 лет	жена его Татьяна Андреева дочь, от роду ей 40 лет	у них дети: сыновья: Яков (15), Тимофей (8); дочери: Мария (16), Тодория (12), Ульяна (7), Доминика (6), Мария (4)
Варзарь Лукиян Андреев сын, от роду ему 30 лет	жена его Мария Демьянова дочь, от роду ей 25 лет	у них дети: сыновья: Андрей (7); дочери: Мария (9), Соломия (3)

К сему списку казенные поселяне Василий, Михайло, Иваница, Григорий и Лукиян Варзари, а вместо их неграмотных по их прошению писал и руку приложил кадет Мойсей Величков.

Имеют в Новомиргородском уезде в казенном селении Плетеноташлицком жилые свои дома с разным строением усадьбами и при оных хозяйство, хлебопашество а также земляную, ветряную и водяных две мельница.

Жительствуют в казенном селении Плетеноташлицком где и по ревизии в числе казенных поселян записаны состоит.

Чинов не имеют.

Казенные поселяне.

Sursa: *Arhiva Naţională a Republicii Moldova. Fond 88, inventar 1, dosar 1601, filele 6, 6 verso, 7, 7 verso.*

Nr.2. *1791 aprilie 5. Cartea Divanului Ţării Moldovei, prin care se confirmă că Vasile Varzari şi fraţii săi, Mihail, Ioniţă, Grigoraş, Luchian, fiii lui Andrei Varzari, locuitori ai satului Pletionâi-Taşlâc, ţinutul Novomirgorod, regiunea Ecaterinoslav, anterior au trăit în Moldova, în ţinutul Lăpuşna, pe moşiile lor proprii. În Moldova ei aveau statutul de mazâli, echivalent cu cel de dvoreni sau şleahtici; plăteau dajdia mazâlească, împreună cu rudele lor din ţinutul Orhei. Faptul că aceştia provin dintr-un neam boieresc este confirmat şi de fostul mare armaş Simion Varzari, ruda lor.*

Копия.

Перевод с молдавскаго на русский диалект.

От Дивана Княжества Молдавскаго.

Известно творим сим Диванским письмом данным Василию Варзару и братьям его Михаиле, Иванице, Григорашу и Лукьяну сынам Андрея Варзаря, мазилам жительствующим ныне в Екатеринославском

наместничестве уезде Новомиргородском селении Плетеннаго Ташлыка, а прежде жительствовали в Молдавии в уезде Лапушнянском, на их вотчинах, мазилами, вместе с их сродниками, дая свою подать мазилскую т.е. дворянскую, как о сем удостоверились из поднесенных нам свидетельств, данных им от их сродников мазилов дворянов и прочих Оргеевскаго уезда, засвидетельствованных и Г.Г. Великим Спатарем Константином Доничем и бывшим Великим Апродским Ворником Николаем Балшем, сардарем Оргеевскаго уезда, сего 1791 года, марта 30 дня, по силе коих ниже усмотрено, подтверждено и засвидетельствовано и господином бывшим Великим Армашем Симионом Варзарем их сродником что точно он из сей дворянской и боярской фамилии издревли, для того по удостоверению Диванскому из свидетельств вышеписанных дано им сие Диванское Письмо для признания их везде кому ведать надлежит за мазилов т.е. дворян и мазилских сыновей издревле.

1791-го апреля 5 дня. На подлинном подписали Сергей Лашкарев, Иван Селунский, Великий Логофет Иван Стурза, Ворник Депасти, Ворник Константин Гечан, Ворник Константин Ришкан, Ворник Мойсей Стурза, Третий Логофет Хрисофодий. (М.П.)

С волошскаго на российский диалект переводил Новомиргородсаго уезда помещик подпоручик Иван Онилов.

Верно: Секретарь: <...>

Поверил Столоначальник Ф. Калеников.

Sursa: *Arhiva Naţională a Republicii Moldova. Fond 88, inventar 1, dosar 1601, fila 5.*

Nr.3. *1791 aprilie. Decizia Adunării Nobilimii din Ecaterinoslav în privința nobleții neamului Vărzăreştilor, prin care s-a hotărât înscrierea lor în cartea genealogică IV a dvorenimii acelei regiuni.*

Копия.

По Высочайше пожалованной Ея Императорским Величеством благородному российскому дворянству в 21 день апреля 1784 года Грамоты Екатеринославскаго наместничества Губернский Предводитель Дворянства, и уездные дворянские депутаты, собранные для составления дворянской родословной книги розсматривали представленные от жительствующих Новомиргородскаго уезда в селении Плетеноташлицком молдавских шляхтичей Василия, Михаила, Иваницы, Григория и Лукьяна Варзаров о дворянском их достоинстве доказательства, в которых значится: в свидетельстве данном им от Верхняго Правительства их отечества, от Дивана Княжества Молдавскаго, «известно творим сим Диванским письмом данным Василию Варзару и братьям его Михаиле, Иванице, Григорашу и Лукьяну сынам Андрея Варзара, мазилам жительствующим ныне Екатеринославскаго наместничества уезде Новомиргородском селении Плетеноташлицком, а прежде жительствовали в Молдавии, в уезде Лупушнянском, мазилами на их вотчинах, вместе с их сродниками, дая свою подать мазилскую т.е. дворянскую, как о сем удостоверились из поднесенных нам свидетельств, данных им от их сродников мазилов и прочих шляхтичей Оргеевскаго уезда, засвидетельствованных и Г.Г. Великим Спатарем Константином Доничем и бывшим Великим Апродским Ворником Николаем Балшем, сардарем Оргеевскаго уезда, сего 1791 г., марта 30 дня, после коих подтверждено и засвидетельствовано и Г. бывшим Великим Ормашем Степаном Варзаром, их сродником, что точно он из сей дворянской и боярской фамилии издревли, для того, по удостоверению Диванскому, и из свидетельств вышеписанных, дано им сие Диванское письмо, для признания их везде кому ведать надлежит за мазилов т.е. шляхтичей издревле. 1791 года апреля 5 дня. На подлинном подписали: Сергей Лашкарев, Иван Селунский, Великий Логофет, Иван Стурза, Ворник Депасти, Ворник Константин Гечан, Ворник Константин Ришкан, Ворник Михей Стурза, третий Логофет Хрисофодий. С волоского диалекта на российский переводил Новомиргородсаго уезда помещик подпоручик Иван Онилов». В списке написано: «Варзарь Василий Андреев сын, 40 лет, жена его Мария Федорова дочь, у них дети, сыновья, Филипп 12, Степан 8, Алексей 6, Мойсей 4, Гигорий 1, дочери Ирина 14, София 9; Варзарь Михайло Андреев сын, 50 лет, жена его Ульяна Васильева дочь, 30, детей не имеет; Варзарь Иваница Андреев сын, 35, жена его Анна Андреева дочь, 25, у них дети, сыновья: Степан 8, Роман 6, дочь Ирина 7; Варзарь Григорий Андреев, 56, жена его Татьяна Андреева дочь, 40, у них дети сыновья, Яков 15, Тимофей 8, дочери, Мария 16, Тодория 12, Ульяна 7, Домника 6, Мария 4; Варзарь Лукиян Андреев сын, 30 лет, жена его Мария Демьянова дочь, 25 лет, у них дети, сыновья, Андрей 7, дочери, Мария 9, Соломия 3; имеют в Новомиргородском уезде в казенном селении Плетеноташлицком жилые свои дома с разным

строением, усадьбами хозяйство и хлебопашество, а также земляную, водяную и ветряных две мельницы. Жительствуют в селение Плетенոташлицком, и по ревизии в числе казенных поселян записанными состоят, чинов не имеют. Молдавские шляхтичи».

В Высочайше пожалованной благородному российскому дворянству Грамоте, напечатано а статьях 62 в дворянскую родословную книгу а Наместничестве внести имя и прозвание всякаго дворянина в той Губернии, имением недвижимым владеющаго, и дворянство свое доказательствами утвердить могущаго, 79 родословная книга разделяется на шесть частей, 80 в четвертую часть родословной книги внесут все иностранные роды по алфавиту, в толковании: иностранные роды не иные суть, как те кои в российское подданство вступили и о коих упомянуто в указах 1795 года о пополнении разрядной родословной книги повелевая чтобы таковые царские владетельные княжеские, и иные везде честные роды, вносить в особую часть родословной книги, 85 Губернский Предводитель Дворянства той Губернии, и уездные дворянские депутаты, представленные доказательства разсматривают, и буди при размотрении доказательств единогласно, или две трети голосов находят доказательства достаточными, тогда тот род внесут в родословную книгу наместничества, и дадут тому роду Грамоту за своими подписями и с приложением печати Дворянскаго Собрания той Губернии. А в Грамоте напишут, что по представленным доказательствам, тот род внесен в родословную книгу наместничества в такой то части, 92 доказательствами не опровергаемыми благородства да будут в пункте 22 в табеле о рангах 1722 года генваря 24 дня, в конце 16 пункта написано сими словами: «в нашей службе обретающиеся чужестранные люди, имеют или своими или публичными свидетельствами, от Правительства их отечества, свое дворянство и герб доказать».

Определили: находя вышеписанные представленные Новомиргородскаго уезда от молдавских шляхтичей: Василия, Михаила, Иваницы, Григория и Лукияна Варзарев, на дворянское достоинство доказательств достаточными, по силе Высочайшей Грамоты 80 ст. и по оную толкования, внести их с семействами по списку показанными, в четвертую часть дворянской родословной книги Екатеринославскаго наместничества и на основание 85 ст. выдать в род их потомственную Грамоту. 1791 года апреля __ дня.

Подлинный за подписом Губернскаго Предводителя дворянства и уездных дворянских депутатов.

Свидетельствовал Секретарь дворянства Дмитрий Ильяшенский.

С подлинным верно: Столоначальник Гладкий.

Sursa: *Arhiva Națională a Republicii Moldova. Fond 88, inventar 1, dosar 1601, filele 8, 8 verso, 9, 9 verso, 10, 10 verso.*

Nr.4. *1808 iulie 4. Decizia Departamentului Heraldic în privința nobleții mai multor neamuri de dvoreni moldoveni, inclusiv Vărzăreştii, din regiunea Ecaterinoslavului.*

Получено 21 июля 1808 г.

№ 158.

Указ Его Императорскаго Величества Самодержца Всероссийскаго, из Герольдии Екатеринославскому Дворянскому Депутатскому Собранию.

По указу Его Императорскаго Величества по разсмотрения присланных из Новороссийскаго Губернскаго Правления доказательств о дворянстве состоящих из грамот молдавских господарей о подтверждении предписанным в них лицам за службу земель, свидетельств Дивана Княжества Молдавскаго и свидетельства разных чиновников удостоверяющих о древнем дворянстве нижеследующих фамилий, и именно: Новомиргородскаго уезда момещиков поручика Ивана и брата его Романа Ониловых; прапорщика Степана Флора, Гаврила Ефрема и Галактиона Черни, Михаила и Степана Чучуменков, прапорщика Димьяна, кадета Василия Урсатевых, Гаврилы Жуматия, Варфоломея Декусарова, Евтодия Курченка, Степана Поповича, Семена, Степана, Нания и Иакова Царалунговых, и Захария Тихонова Резануловых, Степана Станчуло, прапорщиков Филиппа и Трофима Диордияшенков, Акима Диордияшенко Осинскаго; Исаака и Ильи Унгурянов; прапорщика Ивана, Василия, Анастасия, Семена, Алексея и Гаврила Латевых; Ивана и Антона Гержевановых; Данила Бунескула и Матвея Ожевеннаго Латиевых; Михаила Латия, прапорщика Апостола Сербула, Иваницы Юркулова, и Феодора Бежана-Сербуловых, ротнаго квартемистера Василия Филидорова, Тодосия Харе, и Василия Харе Гашпаре,

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2015, nr.4(84)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.35-42

Григория Апостола и Ерофея Мунтян, Максима, Евстратия и Александра Брашевановых; Ивана, Дорофея, Торфима Болдескуловых, Гаврила и Федора Босых, Власа, Афанасия, Ивана, Терентия и Еримея Склифосовых, войска Черноморскаго полковаго хорунжскаго Романа Бабалича, капрала Дыми, и Андрона Ревенковых, прапорщика Ивана Керстина, Александра, Степана, Ивана и Калины Колчаковых, Василия, Михайлы, Ивана, Григория и Лукьяна Варзаров, Степана Топора и Кирицы Топора, Григория Гилки-Топора, полковаго хорунжаго Ивана, Ильи и Андрея Гросул-Топоров, Стратана, Лукьяна, Василия Дарул-Топоров, Константина Веверицы, Демьяна, Ивана, Софрония Козаченков-Вевериц, Иваницы, Савы, Степана, Феодора Лунгул-Вевериц, Иваница Веверщ, и Степана Бринзы-Веверщ, Григория, Драганата Кароя, Касьяна, Ивана, Феодора Данчул, и Тодора Тодосиева Данчула, Евстафия Антония Стегара, Филиппа, Андрония Левинца, Ивана, Андония Шербана, Тодора Андония Левинец, Леонтия, Андония, Василия Дидак, Лариона, Петра, Мирона, Кондрата Дическул-Будак, Леонтия Иваницы Будак, и Афтентения Минойлова Будак, Ильи Лашкула, Ивана, Николая, Григория, Фистина Лашкул, Лариона, Анастасия Гроз-Лашкул, Андрея и Степана Цырулы Лашкул, Ивана и Ивана же Годорож, Кирилла Дронова, лейб-гусарскаго эскадрона ротмистра Василия Абазы, ротмистра Афанасия Цыбульскаго, корнета Ивана Цыбульскаго, Степана Козаченков, Георгия Дойбана, Василия, Александра и Ивана Козьм, Анания и Еремея Захаровых, Павла и Ивана Драгомиров, Константина, Михаила и Мойсея Толмачев, войска Черноморскаго козиков полковаго хорунжскаго Феодора Волошина-Гидуляна, Семена, Григория, Феодора Постолатиевых, Михаила и Димитрия Портаресniловы, Симена, Андрея, Ивана, Лазара, Данила и Семена Альбуловых, Герасима Иозицы, прапорщика Семена, Никиты и Кондрата и Ильяша Армашелов, Онофрия и Степана Антоновых, Николая Иваницы, и Мирона Маюровых сынов Варламовых Размариц, Демьяна Размарицы, хорунжих: Семена, Григория, Андрея и Димитрия Прутянов, Константина Гинкула, Феодора, Степана и Лукьяна Сурачан-Жидрашов, ротнаго квартирмистера Ивана, вахмистра Гаврила, прапорщика Семена, Еремея и Григория Суричан, капитана Варлама Сорчана, квартирмистера Ивана, Фомы, Ивана, Ивана, Феодора и Петра Кательновых, Мирона и Степана, Солтана, Василия и Ивана Михайлиц, Семена ворничела Осадчаго, поручика Ивана Бырзова, хорунжаго Ивана, Филиппа, Степана, Мартына и Сергея Ройбуловых, Лария Стегаря, Давида, Семена, Ивана, и Иосифа Рублюрескулов, Гаврилы Кочуги, вахимстра Феодора и родных братьев его Григория, Василия и Ермуратия Гроз-Лазовых, Степана, Филимона, Алексея Саракуц, и вахмистра Григория Кардивари-Ципурдей, прапорщика Савы, Михаила, Георгия, Федора, Михаи, Осипа и Георгия Ворников, Петра, Феодора, Кириллы, Иваницы и Власа Смокиных, Андронатия и Герасима Бибештов, Иваницы, Максима, Илария, Георгия, Матвея, Давида и Филиппа Гинсар, Настасия, Федора и Степана Врадей, корнета Назара Старишева, Иваницы и Леонтия Крусеров, Петра Мидовича-Ставрова и капрала Степана Поладия, в Герольдии Определенно: хотя от вышеупомянутых доказательство о древнем их дворянстве грамоты молдавских господарей о подтверждении прописанным в них лицам за службу в древнейшия времена земель, свидетельства Дивана Княжества Молдавскаго и свидетельство дворян, удостоверяющие о древнем дворянстве просителей, из коих некоторыя состоят в купцах, и числе поселян и записанныими в подушной оклад и по сим доказательствам род их Екатеринославское Дворянское Депутатское Собрание внесло в дворянскую родословную книгу, но как из представленных документов не видно как близки в родстве просителя жалованыя по грамотам молдавских господарей и действительно ли они таковых древних дворян суть потомки; равным образом и в свидетельствах Дивана Княжества Молдавскаго данных доказывающих древнее дворянство написано только, что он из мазыльской породы и предки их владели землями и деревнями, но кто именно были их предки, какия на древнее дворянство и на владение деревень имели права или грамоты и точно ли просители от них происходят, доказательств и родословных от них не представлено, также неизвестно, когда они в Россию переселились и учинили ли на вечное подданство присягу и почему многия из них доказывают, что они происходят от одного с другими предка, а фамилии имеют разныя и по сим обстоятельствами Герольдия не имея в виду яснейших и согласно с указаниям начертанными в дворянской Грамоте удостоверений присутственных мест, не может нынешния представляемыя от просителей документы, яко недостаточныя представить на разсмотрение Правительствующему Сенату, о чем им объявить и дела препроводить и препровождаются Екатеринославское Дворянское Собрание с тем буди кто из них просителей представить вновь согласныя с указаниями о

древнем дворянстве доказательства и родословныя, Дворянское Собрание имеет приняв оныя разсматривать и учинтиь законное разсмотрение, и при том представлять о каждом роде особо а Герольдию.

Июля 4 дня 1808 года.

Подписали: Матвей Ватанов, секретарь Иван Сухарев, Титулярный Советник Карл Гальберг.

Свидетельствовал Секретарь дворянства Дмитрий Ильяшенский

Sursa: *Arhiva Naţională a Republicii Moldova. Fond 88, inventar 1, dosar 1601, filele 15, 15 verso, 16, 16 verso, 17, 17 verso, 18, 18 verso.*

Nr.5. *1861, noiembrie 4. Dorofei, fiul lui Grigorie, nepotul lui Vasile şi strănepotul lui Andrei Varzari, funcţionar în cadrul Cârmuirii Regionale a Basarabiei, solicită sprijinul lui Mihail A. Cantacuzino, conducătorul nobilimii basarabene, în vederea obţinerii unor documente aflate în arhiva Adunării Deputaţilor Nobilimii din Herson, care pot demonstra dreptul său la nobleţe.*

Служащаго в Бессарабском Областном Правлении Столоначальника Дорофея Варзаря

Докладная записка, ноября 4 дня 1861 года.

Его Сиятельству Господину Бессарабскому Областному Предводителю Дворянства Михаилу Александровичу Кантакузину.

Происходя от древних молдавских бояр Варзарей, я вынужден был поступить в государственную службу, на праве однодворца, потому что отец мой, случайностью записан в Бессарабские однодворцы, тогда как дед мой Василий Андреев Варзарь, вместе с отцом моим Григорием Василевичем Варзарем (как ныне я осведомился) признан дворянином по Екатеринославской, ныне Херсонской, губернии по определении Наместничества Екатеринославскаго Дворянскаго Депутатскаго Собрания, состоявшемуся 3 апреля 1791 года № 606, а кровные наши родственники Варзари, утверждены Герольдиею Правительсвующаго Сената в дворянском достоинстве и получить герольдейское утверждение, я не имею средств лично забрать справки В Херсонском Дворянском Депутатском Собрании о признании оноим деда и отца моего, а следовательно и потомков их, в дворянском достоинстве, по чему осмеливаюсь покорнейше просить распоряжение Вашего Сиятельства, как об истребовании копии определения Херсонскаго Дворянскаго Депутатскаго Собрания, так и всех документов рода Варзарей, на основании коих дед и отец мой признаны дворянами и за тем по получении оных учинить постановлении о признании меня Бессарабским Дворянином в той степени, как признаны таковыми родственники мои Герольдиею Правительсвующаго Сената.

Чиновник Дорофей Варзарь.

Sursa: *Arhiva Naţională a Republicii Moldova. Fond 88, inventar 1, dosar 1601, filele 1-1 verso.*

Nr.6. *1863 iunie 22. Ciorna demersului lui Mihail A. Cantacuzino către Adunarea Deputaţilor Nobilimii din Herson referitor la dosarul Varzăreştilor.*

22 июня 1863

«В Херсонское Дворянское Депутатское Собрание»

«От предводителя»

«Слушали в Бессарабском Областном Правлении столоначальником Дорофей Варзаря поданнаго ко мне докладною запискою, просит меня истребовать из Херсонскаго Дворянскаго Депутатскаго Собрания копию с определения состоявшагося 3.го апреля 1791 года»

«Приняв в уважение выше изложенные причины Дорофея Варзаря, я покорнейше прошу Херсонское Дворянское Депутатское Собрание выслать ко мне как копию с вышепомянутаго определения о дворянстве Василия Андреева и Григория Васильева Варзарей, так и все относящее к нему документами, для соображения оных с документами рода Варзаревых, утвердженнаго уже Герольдиею в дворянском достоинстве по Бессарабской Области»

Sursa: *Arhiva Naţională a Republicii Moldova. Fond 88, inventar 1, dosar 1601, fila 2 (cernovic).*

Nr.7. *1863 decembrie 20. Adunarea Deputaţilor Nobilimii din Herson răspunde la solicitarea lui Mihail A. Cantacuzino privitor la dosarul Varzari, constatându-se că autorităţile din Ecaterinoslav, în 1791, au decis înscrieerea Vărzăreştilor în rândul dvorenimii locale, însă Departamentul Heraldic a respins această*

hotărâre, refuzul fiind întemeiat pe fapul insuficienţei dovezilor documentare. Împreună cu răspunsul său, Adunarea Deputaţilor Nobilimii din Herson expediază la Chişinău şi documentele Vărzăreştilor.

МВД. Херсонское Дворянское Депутатское Собрание.

Декабря 20 дня 1863. № 478, Херсон.

Господину Бессарабскому Областному Предводителю Дворянства.

Депутатское Собрание по выслушание отношения Вашего Сиятельства за № 261 и справки, что в числе переданных их Екатеринославскаго Дворянскаго Депутатскаго Собрания при разграничении губернии дел о дворянских родах, имеется дело о дворянстве рода молдавских шляхтичей жительствовавших Новомиргородскаго уезда в селении Плетента(ш)лицком, Василия, Михаила, Ивана, Григория и Лукияна Варзаров, которые по определению состоявшемуся в апреле месяце 1791 года Екатеринославскаго наместничества в Коммисии о разборе дворянства предложено внести в 4 часть дворянской родословной книги тамошней губернии, по представлении дела этого в Герольдию оная, указом Екатеринославскому Дворянскому Депутатскому Собранию от 2 юля 1808 года последовавшим, дала знать о не утверждении рода Варзарей в дворянском достоинстве по недостаточности документов. О чем, для объявления Варзарам, с тем, что буди кто из них чинов не имеет и доказательств о дворянстве представить не может то в обращение таковых в податное звание, сообщено тогда же в Херсонское Губернское Правление.

Определили: О том как по справке оказалось уведомить Ваше Сиятельство приложив при том и копии, как с определения состоявшагося в Коммисии о разборе дворянства Екатеринославскаго наместничества в 1791 году, так и документов в состав его вошедших и указа Герольдии и просит распоряжения Вашего о взыскания с просителя Дорофея Варзаря за гербовую пять листов бумагу вместо которой по сему делу в сем Собрании употреблена простая всего 2 руб. с отсылкою их в местное уездное казначейство для обращения в доход казны, и о том Депутатское Собрание уведомить (означенные документы при сем препровождаются).

Губернский Предводитель Дворянства Кол<...>

Секретарь <...>

Столоначальник Ф. Каленников.

Sursa: *Arhiva Naţională a Republicii Moldova. Fond 88, inventar 1, dosar 1601, filele 3, 3 verso.*

Bibliografie:

1. BACALOV, S. Contribuţii la istoria neamului boieresc al Vărzăreştilor. În: *Anuarul Institutului de Istorie, Stat şi Drept*, 2011. Chişinău, 2012, p.67-104.
2. BACALOV, S. *Regiunea Nistrului de Jos. Istorie. Genealogie. Demografie.* Vol. I. Chişinău, 2013. Compartimentul *Contribuţii documentare la istoria şi genealogia neamului nobil Grosul-Topor din satele Palanca şi Volintiri*, p.35-61.

Prezentat la 12.04.2015

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2015, nr.4(84)
Seria "Științe umanistice" *ISSN 1811-2668* *ISSN online 2345-1009* *p.43-60*

DIMENSIUNILE ECONOMICĂ ŞI SOCIALĂ ALE PROCESULUI DE MODERNIZARE A ȚĂRII MOLDOVEI ÎN A DOUA JUMĂTATE A SEC.XVIII

Valentin ARAPU
Universitatea de Stat din Moldova

Problema dimensiunilor economică şi socială ale procesului de modernizare a Țării Moldovei în a doua jumătate a sec. XVIII este actuală prin prisma abordărilor ştiințifice interdisciplinare. Transformările din societate sunt reflectate prin investigațiile de ordin istoric, economic, social, demografic, sociologic şi juridic. Tema este cercetată pe dimensiunile didactică, economică şi socială. Pe dimensiunea didactică este elucidat conceptul de *modernizare*, fiind relevate principalele scheme de periodizare a epocii moderne în plan universal şi național. Aspectul modernizării pe dimensiunea economică este reflectat prin accentuarea rolului exercitat de centrele urbane în economia țării şi al atelierelor noi de producție în cadrul cărora procesul de muncă era organizat după modelul manufacturilor descentralizate. Majoritatea manufacturilor au fost înființate de către domnitori, marii boieri sau la porunca nemijlocită a sultanilor. Dimensiunea socială a procesului de modernizare este relevantă prin sporirea rolului şi a ponderii exercitate de către viitoarea pătură burgheză, reprezentată de negustori, meseriaşi, intelectuali, funcționari, proprietari de manufacturi şi de mici instalații industriale, cămătari, arendaşi de moşii şi de un număr însemnat de alogeni înstăriți, care, prin activitățile lor, contribuiau la dezvoltarea relațiilor pre-capitaliste.
Cuvinte-cheie: *Țara Moldovei, modernizare, epoca modernă, periodizare, economie, agricultură, centre urbane, manufactură, fiziocratism, reforme, arendare, camătă, pătură burgheză.*

ECONOMIC AND SOCIAL DIMENSIONS OF THE MODERNIYATION PROCCES OF MOLDAVIAN PRINCIPALITY IN SECOND HALF OF XVIII CENTURY

The problem of economic and social dimensions of the modernization of Moldavian Principality in the second half of XVIII century is actual through the interdisciplinary scientific approaches. The changes in society are reflected in historical, economic, social, demographic, sociological and judicial investigations. This theme is researched on didactic, economic and social dimensions. On the didactic dimension is elucidated the concept of „modernization", being revealed main periodization schemes of the modern era on the universal and national levels. Aspect of modernization on the economic dimension is reflected by emphasizing the role played by the urban centers in the country's economy and new production workshops in which the work was organized by the decentralized manufactures model. Most of manufactures have been established by the lords, great nobles or the direct command of the sultan. The social dimension of the modernization process is relevant by increasing the role and a greater share exercised by the forthcoming bourgeoisie represented by merchants, craftsmens, intellectuals, officials, owners of small manufacturing and industrial plants, moneylenders, leaseholders of estates and a large number of wealthy allogenes which, through their activities, contributed to the development of pre-capitalist relations.
Keywords: *Moldavian Principality, modernization, modern era, periodization, economics, agriculture, urban centers, manufacturing, fiziocratism, reforms, lease, usury, bourgeoisie.*

Formularea problemei. Problema dimensiunilor economică şi socială ale procesului de modernizare a Țării Moldovei în a doua jumătate a sec. XVIII prezintă interes ştiințific prin abordările complexe, pluridisciplinare şi interdisciplinare, fiind relevante în acest sens atât investigațiile istorice propriu-zise, cât şi cele din domeniile economiei, demografiei, jurisprudenței, sociologiei şi al politicilor sociale. În studiul dat vom investiga aspectele primordiale ale procesului de modernizare economică şi socială a Țării Moldovei în a doua jumătate a sec. XVIII, nuanțând, totodată, şi componenta didactică a problemei, prin reflectarea conceptului de modernizare şi a schemelor propuse pentru încadrarea epocii moderne în anumite limite cronologice.

Dimensiunea didactică. Pentru început, având în vedere şi dimensiunea didactică a studiului nostru, ne propunem să prezentăm câteva definiții ale noțiunii de modernizare, după care să trecem în revistă modele principale de delimitare cronologică a epocii moderne.

Abordarea problemei privind procesul de modernizare în plan național şi universal constituie una dintre preocupările cercetătorilor versați atât în istoria societății moderne propriu-zise, cât şi a istoricilor medievişti. Dacă pentru primii prioritatea esențială este legată de determinarea segmentului cronologic (anul, deceniul, secolul) de la care a demarat epoca nouă, modernă, atunci pentru istoricii Evului mediu unul dintre obiective constă în identificarea punctului de finalitate cronologică a Evului mediu. Demersurile istoriografice, axate

pe stabilirea limitelor cronologice ale epocii noi/moderne, au evoluat în dependență de mai mulți factori, inclusiv: a) gradul general de dezvoltare a societății; b) apartenența autorilor la anumite şcoli şi curente istoriografice; c) nivelul general de dezvoltare a ştiințelor umaniste, inclusiv a istoriei; d) caracteristicile epocii istorice concrete în care a fost elaborată schema de periodizare; e) abordările interdisciplinare ale problemei enunțate; f) originalitatea parcursului istoric al fiecărui popor şi țări în parte.

În circuitul ştiințific au fost lansate multiple definiții ale noțiunii de *modernizare* şi mult mai multe abordări ale procesului de modernizare. Într-un studiu de-al său, cercetătoarea Cristina Oghină Hariton a însumat concepțiile teoretice în domeniu elaborate de istorici, sociologi şi politologi. Cyrill E. Black remarca că modernizarea reprezintă un „proces prin care instituțiile dezvoltate istoric sunt adaptate la funcțiile schimbării rapide". Immanuel Wallerstein specifica în acest sens că „impulsul modernizator aparține statului, singura formă care are mijloacele şi interesul de a introduce modificări în structurile de rezistență ale societății". Cristina Oghină Hariton nuanța că modernizarea presupune o atitudine inițială, o credință că societatea poate şi trebuie să fie transformată, că schimbarea este dezirabilă [100, p.133-134]. Anthony D. Smith s-a referit la modernizare prin prisma națiunilor care „erau în totalitate moderne – în sensul de a fi recente, adică ulterioare Revoluției Franceze, şi de a avea componente noi, adică părți ale noii epoci a modernității şi, astfel, de a fi moderne prin definiție", ele apăreau „în mod necesar numai prin procese de „modernizare", odată cu apariția unor condiții moderne şi politici de modernizare" [114, p.34].

Ernest Gellner compara modernizarea cu „un val uriaş care a pornit asupra întregii lumi din vestul Europei, ajungând în diferite zone în momente şi cu intensități diferite", acest val de modernizare „a erodat structurile tradiționale de roluri sociale" (sătenii fiind dezrădăcinați şi împinşi spre oraşele mari), generând şi conflicte sociale „între valurile de nou-veniți şi vechi orăşeni, între orăşenii angajați în centrul oraşelor şi proletariatul şomer de la periferia acestora" [114, p.39]. O situație similară de conflict s-a creat în unele oraşe şi târguri din Țara Moldovei după anexarea Bucovinei în 1775 de către austrieci. Este cunoscut faptul că populația urbană din principat era alcătuită, în mare parte, din alogeni. În epoca medievală prezența evreilor în Țara Moldovei a fost nesemnificativă, fiind vorba doar de cazuri izolate [12, p.39] de colonizare şi a sporului natural care urma [36, p.34]. Situația s-a schimbat la finele secolului al XVIII-lea, când imigrarea evreilor a devenit fără precedent. Este semnificativ faptul că noii-veniți în Bucovina au stârnit reacția atât a localnicilor creştini, cât şi a evreilor stabiliți mai înainte. În anul 1777, conducătorul cahalei din Cernăuți, Lazăr Israel, a cerut printr-un memoriu, adresat comandamentului militar din Lemberg, îndepărtarea evreilor străini din oraşe şi târguri. Evreii nou-veniți din Suceava nu au fost admişi să intre în sinagoga din localitate, ulterior li s-a interzis să construiască case de locuit [98, p.386]. Astfel, situația descrisă demonstrează concepția lui Ernest Gellner despre apariția de noi conflicte dintre noii-veniți şi vechii orăşeni, dar cu unele deosebiri: a) noii-veniți proveneau în mare parte din mediul urban; b) valul de noi-veniți a fost provocat de factorul militar şi de legislația discriminatorie adoptată față de evrei în teritoriile anexate de Rusia şi Austria; b) conflictele sociale apărute aveau şi „un antagonism etnic" care, după Ernest Gellner, se manifestă „când noii-veniți, proletariatul dezrădăcinat, erau vizibil diferiți, aveau sisteme de credințe şi obiceiuri total diferite sau vorbeau limbi neinteligibile. În astfel de cazuri, vechii locuitori ai oraşelor recurgeau la excluderea culturală şi la rezervări de servicii pe criterii etnice" [114, p.39].

Problema periodizării istoriei epocii moderne a fost şi este abordată pe larg în istoriografie. Astfel, pe parcursul unei perioade îndelungate au fost înaintate multiple scheme de periodizare. Importanța prezentării unui model general de periodizare a epocii moderne este evidentă prin prisma formării la elevi şi studenți a competențelor necesare în ceea ce priveşte identificarea limitelor temporale generale şi concrete, a diferențelor existente în abordarea istoriei pe segmentul fiecărei țari în parte şi a evoluției continue a conceptului de periodizare a istoriei naționale şi universale. Componenta cronologică în abordarea problemelor esențiale ale epocii moderne are menirea să faciliteze elevilor şi studenților percepția şi sinteza materialului factologic, a curentelor şi doctrinelor politice, economice, filosofice etc. Anume în epoca modernă cronologia devine nu doar metodă de cercetare, cum a fost în Evul mediu, dar şi ştiință istorică de sine stătătoare. O contribuție esențială în acest sens a fost adusă de către călugării erudiți ai congregației Sfântului Maur (membrii ei numindu-se mauriştii). Congregația a fost fondată în anul 1619 la inițiativa lui dom Bénard, lansând totodată o campanie de amploare de depistare, sistematizare şi publicare a textelor medievale. Una dintre realizările notorii ale mauriştilor de la mănăstirea Saint-Germain-de-Pré a fost fundamentarea disciplinelor auxiliare ale istoriei. Prin editarea în 1639 a compendiumului de cronologie medievală, intitulat: „Art de vérifier les dates

des faits historiques, des chartes, des chroniques, et autres anciens monuments, depuis la naissance de Notre-Seigneur...", au fost puse bazele pentru constituirea cronologiei în calitatea sa de ştiinţă specială sau auxiliară a istoriei [15, p.79-88]. Referindu-se la cronologie, Aurel Sacerdoţeanu stipula că este ştiinţa care „studiază diferite forme sub care s-a măsurat timpul. Ea are în vedere erele (…), perioadele (…), anii consulatului, imperiului regalităţii, sărbătorile etc. Scopul principal este de a transforma orice sistem în ani uşor de orientat, în raport cu era noastră, înainte şi după Hr." [112, p.21]. Actualmente, cronologia este o ştiinţă care studiază sistemele de măsurare a timpului şi istoria apariţiei acestora [126, p.4].

Distinsul savant german Christoph Keller / Cellarius (1638-1707) este autorul lucrării *Historia tripartita,* în prima parte a căreia a expus istoria antichităţii până la domnia lui Constantin cel Mare (*Historia antiqua*, 1685). În cea de-a doua parte a propus limitele cronologice ale Evului mediu: perioada cuprinsă între anii 330 şi 1453 (*Historia medii aevi a temporibus Constantini Magni ad Constantinopolim a Turcis captam deducta,* 1688). În anul 1596 a fost editată cea de-a treia parte – *Historia nova*, autorul reieşind din considerentul că începutul epocii noi a demarat odată cu debutul secolului al XVI-lea [132, p.121].

În anul 1901, Grigore C. Buţureanu în manualul *Istoria nouă şi contemporană*, destinat „pentru trebuinţa" elevilor din gimnazii şi şcoli secundare de fete, clasa III, avea să plaseze începutul epocii noi, adică moderne, pentru fiecare ţară sau spaţiu geografic în mod diferit, după cum urmează: a) Franţa – domnia lui Ludovic al XIV-lea; b) Anglia – sub ultimii Stuarţi (de la Carol II (1660-1685); c) Germania – Războiul de 30 de ani şi domnia lui Leopold I (1658-1705); d) „Orientul Europei" (Rusia, Suedia, Turcia, Ţările Române) – de la 1648 [10, p.3-77]. De remarcat este şi faptul că drept punct de finalizare a epocii moderne şi, respectiv, de demarare a epocii contemporane este luat începutul Revoluţiei Franceze [10, p.78-80].

În anul 1912 Nicolae Iorga preciza că Evul mediu cuprinde epoca dintre „năvălirile sau mai bine strămutările barbarilor şi căderea oraşului împărătesc Constantinopol în mâna Turcilor" [76, p.3]. Ulterior Nicolae Iorga, în lecţia sa cu titlul sugestiv *Problema închiderii Evului mediu*, a numit câteva repere, care, deşi erau considerate drept puncte cronologice de finalitate pentru această epocă, totuşi, în viziunea autorului, nu puteau pe deplin fi acceptate: a) 1453 – „Turcii otomani, osmanlâi, ai lui Mahomed al II-lea au luat Constantinopol"; b) Descoperirile maritime ale lui Columb „nu pot fi nici ele un moment de separaţie"; c) Reforma – a fost „propusă ca element despărţitor de Germani", dar mişcarea de reformă este mai veche (mişcarea „Cluniacensilor", „fraţii vieţii comune" flagelanţii"), Reforma fiind astfel „numai continuarea în formă germană a mişcării". Nicolae Iorga constata că „Evul mediu se mântuie cu dispariţia principiului care l-a determinat şi-l menţinuse: capacitatea de creaţie a maselor populare", astfel „după 1300, moare Evul mediu", iar după anul 1400 „Marea democraţie organică a Evului mediu s-a dus" [79, p.46-49]. În Europa Apuseană persistă deja „o lume pacificată şi fericită sub sceptrul monarhiei absolute" [79, p.50].

Autorul Aurelian Sacerdoţeanu, delimitând limitele cronologice ale Evului mediu, remarca „anul căderii Romei sub barbari" 476 „când Odoacru alungă pe cel din urmă împărat roman, ca începutul Evului mediu", iar limita cronologică superioară o reprezintă „căderea Constantinopolului sub Turci în 1453, deci când cade cea de a doua capitală imperială sub barbari" [112, p.129]. În acelaşi timp, autorul este convins că „în istorie nu pot exista date fixe care să mărginească epocile, fiindcă lumea se schimbă greu şi nu sunt treceri bruşte de la un fel de a trăi şi gândi la altul" [112, p.130].

Istoricul Vasile Cristian, referindu-se sub multiple raporturi la începutul epocii moderne în istoria universală şi fiind conştient de faptul că „găsirea unui moment de demarcare între două perioade istorice este dificil de realizat", a acceptat soluţia marxistă a opţiunii pentru secolul al XVI-lea, secol care marchează trecerea la perioada modernă a istoriei universale [37, p.404-414].

Cercetătorul Alexandru-Florin Platon, relevând istoria ţărilor Europei de Apus în secolul al XVI-lea, utilizează sintagmele „tranziţia spre modernitate" [107, p.6] şi „tranziţia spre o nouă epocă istorică" [107, p.463]. În viziunea autorului, „secolul al XVI-lea acoperă, în istoria Europei, un interval mai lung decât veacul propriu-zis. El începe în 1492-1494, odată cu prima expediţie atlantică a lui Columb, şi se încheie în 1618/1648, cu Războiul de 30 de ani, care a repus în discuţie echilibrul de forţe de pe continent" [107, p.463]. Limita cronologică inferioară a epocii moderne este legată de descoperirea Americii care „a inaugurat o serie de mari schimbări în istoria civilizaţiei europene, care au aşezat-o, indiscutabil, sub semnul modernităţii" [107, p.463]. În acest context, Alexandru-Florin Platon se referă la o lucrare a lui Henri Hauser care susţinea „că veacul al XVI-lea a fost, de fapt, un secol modern" [65, passim].

Raportându-se la istoria popoarelor din sud-estul Europei în epoca modernă, Nicolae Ciachir a ales drept segment de reper pentru începutul epocii moderne secolul XVIII [22, p.52-84]. La delimitarea limitei cronologice superioare, autorul, în baza analizei relațiilor internaționale, finalizează discursul său academic cu evenimentele legate de victoria revoluției kemaliste şi proclamarea Republicii Turcia (1923) [22, p.502-509]. Într-o altă lucrare de sinteză Nicolae Ciachir identifică finalitatea epocii moderne cu anul 1919, mai bine zis – cu adoptarea Pactului Societății Națiunilor (28 iunie 1919) [24, p.280-282].

Istoricul Petre Popa prezintă în lucrarea sa „semnificația generală a modernității clasice universale (1618-1918)", drept puncte de reper fiind luate Războiul de 30 de ani (1618-1648) şi Primul Război Mondial (1914-1918) [110, p.5]. În primul compartiment, intitulat „Preludii ale modernității clasice universale", sunt prezentate în mod retrospectiv un şir de „etape, fenomene şi evenimente de mare importanță pentru debutul fizionomiei modernității universale": *Renaşterea* şi *Umanismul* (sec. XIV-XVI), *Reforma religioasă*, *Contrareforma*, *Luminismul*, descoperirea *Lumii Noi*, revoluția agrară, *mercantilismul* [110, p.7-15].

Problema identificării limitelor temporale ale epocii moderne în istoria românilor a fost dezbătută pe larg în istoriografie. Astfel, Grigore C. Buțureanu demara începutul epocii noi pentru istoria românilor cu perioada de după domnia lui Vasile Lupu în Moldova (1653) şi a lui Matei Basarab în Muntenia (1654). Pentru acest autor, epoca „nouă" este nuanțată de domniile Cantacuzineştilor în Muntenia şi a Cantemireştilor în Moldova. Epocă fanariotă (1716-1821) marchează prin sine şi finalizarea istoriei noi, odată cu introducerea domniilor pământene [10, p.69-77]. De altfel, pentru istoricii, care au scris înainte de Primul Război Mondial, evenimentele secolului XIX țineau de istoria contemporană, astfel limita cronologică de început a epocii contemporane va fi periodic deplasată [39, p.39]. Anul 1821, propus de către unii istorici români pentru începutul epocii moderne, era utilizat de către A.D. Xenopol pentru începutul epocii contemporane [27, p.14].

Nicolae Iorga aprecia că în epoca „filozofică" a secolului al XVIII-lea Principatele Române devin „monarhii moderne". În anul 1963 cercetătorul M.Anderson a propus ca începutul epocii moderne, inclusiv pentru Principatele Române, să fie situat în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea. În opinia lui J.Rohrer, spațiul românesc în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea a fost sub acțiunea activă a aceloraşi mutații reformatoare sub raport social, economic şi politic, influențat de aceeaşi ideologie înnoitoare a iluminismului. Iuliu C. Ciubotaru considera că urmează „să datăm de la 1821 epoca modernă, ceea ce reprezintă avantajul de a nu fi obligați să împingem orânduirea feudală până la mijlocul secolului al XIX-lea" [37, p.404-414]. Într-o apreciere a Ioanei Constantinescu se menționa că „destrămarea feudalismului nu a însemnat înlocuirea directă a relațiilor feudale cu relații capitaliste" [33, p.9].

Cristina Oghină Hariton constată că istoriografia plasează secolul XVIII românesc la granița dintre medieval şi modern. Astfel, secolul XVIII se plasează la debutul procesului de modernizare [100, p.133].

Cercetătorul Demir Dragnev în volumul dedicat istoriei şi civilizației medievale şi moderne timpurii în țările române a formulat unele compartimente în modul următor: „Creşterea economică şi fenomene de modernizare în Țara Moldovei (mijlocul sec. XVIII – încep sec. XIX)"; „Premisele afirmării modernizării în economia Principatelor Române în ultimul sfert al sec. XVIII - începutul sec. XIX"; Acumularea capitalurilor şi formarea pieței forței de muncă salariată"; „Procesul de modernizare timpurie" [48, passim].

Distinsul istoric român, de origine basarabeană, Leonid Boicu a elaborat un studiu sugestiv în acest sens: „A doua jumătate a sec. al XVIII-lea – început al epocii moderne în istoria României" [6, p.431]. Autorul constată că au fost întreprinse numeroase încercări de periodizare, iar soluțiile propuse nu au „întrunit sufragiile tuturor istoricilor", iar „la o schemă a periodizării (în întregul ei şi în toate compartimentele şi articulațiile ei) dată pentru totdeauna nu se va ajunge probabil niciodată" [6, p.431].

Problema periodizării şi începutului epocii moderne pentru spațiul românesc conține o notă masivă de relativism. Încercările de a stabili un an fix al lansării epocii moderne sunt sortite din start eşecului din mai multe considerente: a) tendințele efemere de modernizare a societății nu au avut un caracter consecvent, fiind adesea stopate din cauza incertitudinilor politice, inclusiv a instabilității domniilor; b) inovațiile din domeniul economic aveau un caracter duplicitar – pe de o parte, apar elemente cu caracter precapitalist, dar, pe de alta – rolul lor în societate lasă mult de dorit.

Dimensiunea economică a procesului de modernizare. Țara Moldovei traversa în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea o perioadă dificilă, legată în special de amestecul politic şi militar direct al marilor puteri în chestiunile interne ale principatului. Existența regimului fanariot în Principatele Române, caracterizat de multiplele obligații de aprovizionare cu grâne a Porții [18, p.397], rechizițiile de tot felul, distrugerile

provocate de confruntaţiile militare directe dintre Imperiul Otoman cu Austria şi Rusia, jafurile comise de armatele străine [113, p.18], precum şi importanţa poziţiei geografice în cadrul relaţiilor politice ale Porţii cu statele din centrul şi estul Europei făceau ca secolul al XVIII-lea, în aprecierea lui Dumitru Z. Furnică, să fie „secolul de cea mai apăsătoare tiranie economică exercitată de turci asupra noastră, pentru că turcii, pierzând atâtea provincii de unde îşi scoteau cele necesare, rămăsese la Nordul Dunării numai cu Ţările Române şi de aici trebuia acum să scoată cea ce scosese din toate provinciile pentru necesităţile economice ale lor, şi aceste necesităţi fiind mari, negreşit că şi exploatarea era mare şi neomenească" [53, p.XVII]. Cu toate că regimul politic fanariot nu a dus la introducerea unui „sistem economic şi fanariot opus celui din ţară", totuşi multiplele obligaţii de aprovizionare cu grâne a Porţii, rechiziţiile, distrugerile provocate de efectuarea operaţiilor militare pe teritoriul Ţării Moldovei, dezmăţul şi abuzurile provocate de armatele străine au constituit o povară grea pentru economia principatului. Cererile excesive de bani au făcut ca jaful să devină temelia întregului sistem de orânduire [111, p.393]. Domnii fanarioţi au adus cu sine „toate elementele dure, arbitrare şi uneori înfricoşătoare ale dominaţiei otomane asupra grecilor" [86, p.17], iar întreaga epocă fanariotă este apreciată de către cercetătoarea Barbara Jelavich drept „cea mai grea perioadă din istoria modernă a românilor nu numai din cauza corupţiei sistemului, ci şi a extorcărilor fiscale la care au fost supuse de către Poartă cele două provincii" [85, p.99].

Domnia fanarioţilor, trataţi de către sultan ca simpli funcţionari, nu a însemnat deloc faptul că nu erau luate în considerare interesele politice şi, în special, cele economice ale ţării. Poarta, fiind cointeresată în aprovizionarea cu bunuri alimentare, nu a putut ignora interesele vitale ale Ţării Moldovei, inclusiv păstrarea şi menţinerea unor raporturi economice favorabile cu ţările din centrul Europei, în special cu Polonia. La rândul lor, domnii fanarioţi, în măsura posibilităţilor existente, nu au ignorat interesele strategice ale ţării în aspect preponderent economic, deoarece erau cointeresaţi într-o bunăstare financiară care le-ar fi permis o domnie mai îndelungată şi o achitare cu creditorii mai rapidă.

Principala piedică care a stat în calea dezvoltării economice a ţării a fost monopolul turcesc [69, p.44]. Statutul de suveran al principatelor dunărene oferea Porţii posibilitatea de a achiziţiona din Ţara Moldovei vite, cereale, oi, unt, seu, miere, ceară necesare pentru aprovizionarea capitalei otomane [69, p.45]. Produsele menţionate erau plătite la un preţ mult mai scăzut decât cel de pe piaţă, aducând astfel enorme prejudicii economiei în ansamblu şi dereglând piaţa internă şi sistemul de preţuri [67, p.453]. Cel mai des aceste produse se plăteau sub jumătate din preţul real, fiind transportate pe gratis de către ţărani la locurile de destinaţie sau în porturile dunărene [69, p.45]. Aceste fenomene nefaste creau dificultăţi majore în calea dezvoltării comerţului exterior, îngreunând şi aprovizionarea internă.

În calea evoluţiei economice a principatului existau un şir de impedimente pe care nici domnii nu le puteau înfrunta. Unul dintre cele mai serioase obstacole în această privinţă era menţinerea a numeroase vămi interne care frânau procesul de formare a pieţii unice [119, p.31].

Resursele naturale ale Ţarii Moldovei au determinat în epoca fanariotă menţinerea activităţilor economice tradiţionale, de rând cu constituirea unor sectoare cu un anumit grad de noutate. Principatele dunărene erau considerate „Chelarul" (cămara) sultanilor, dar unele produsele ajungeau prin contrabandă în statele europene [109, p.63].

Situaţia ramurii agricole în Moldova a fost marcată de către un şir de factori naturali, în special de calamităţile dezastruoase, dar şi de invaziile de lăcuste, epizootii, epidemii şi secetă. Respectiv şi recoltele au fost în general modeste, la grâne ele fiind apreciate la producţii între 5-10 q la hectar [96, p.49].

Dintre ocupaţiile de bază ale populaţiei se evidenţiază pomicultura şi legumicultura. La începutul secolului al XVIII-lea, Dimitrie Cantemir scria că în Moldova „vei găsi nu livezi, ci păduri de pomi fructiferi. La munte fructele cresc de la sine, la şes însă trebuie să fie cultivate prin grija omului, dar tocmai de aceea sunt şi mai gustoase" [11, p.109]. Marele învăţat remarca că atunci când ostaşii poloni intrau în Ţara Moldovei pentru a lupta cu turcii „ziceau că nu au nevoie de niciun fel de provizii", fiindu-le de ajuns fructele de diferite feluri, aflate din belşug în ţară [11, p.109]. Situaţia în ramura dată s-a păstrat şi în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Drept confirmare servesc notiţele unor călători străini. Astfel, în anul 1788, călătorul italian Domenico Sestini, vizitând Moldova şi Ţara Românească, nota în zilnicul său că există „adevărate păduri de peri, meri, pruni, cireşi (…); nu numai în grădini, ci şi în păduri cresc diferite soiuri de fructe cu gust bun şi din abundenţă, fără să necesite o îngrijire specială"; fructele „au un gust excelent şi o deosebită savoare; mărul domnesc este, probabil, cel mai remarcabil din Europa, datorită mărimii, gustului şi parfumului" [122, p.46-47].

Merele de soiul domnesc erau lăudate şi de către turci [127, p.138]. Călătorul georgian Iona Ghedevanişvili constata că țara este bogată în „fructe, care sunt şi foarte ieftine", chiar şi pe timpul staționării a circa optzeci de mii de ostaşi ruşi „nu se observa o scumpire, dar numai o ieftinire" [131, p.443].

Pomicultura şi legumicultura erau ocupații rentabile, deoarece fructele şi legumele se vindeau la prețuri destul de ridicate. Astfel, într-un act al vremii se menționa că țăranii din satul Rădăşeni „au o somă mare de livezi, din care fac parte multă neguțătorie, vânzând acele poame cu preț". Dijma din fructe pe doi ani valora 700 de lei [45, p.625], care constituiau echivalentul a 350 de oi sau 70 de vaci [95, p.126-127], fapt ce ne face să presupunem că suprafața livezilor era însemnată. Sporadic domnia intervenea şi lua măsuri de protejare a livezilor. În noiembrie 1792, Al.Moruzi a întărit anafora unor boieri moldoveni prin care aceştia cereau protejarea pădurilor şi pomilor [45, p.570, 654].

O latură mai dificilă a evoluției noilor fenomene în sfera productivă o constituie cea a rolului exercitat de centrele urbane. Referindu-se la rolul exercitat de centrele urbane în economia principatului, cercetătorul Virgil N. Madgearu, într-o manieră critică, afirma că „până în a doua jumătate a sec. 19-lea oraşele noastre au fost centre de consumație, fără viață productivă proprie de oarecare însemnătate" [90, p.132].

Nu împărtăşim punctul de vedere lansat de către Virgil N. Madgearu, deoarece realitatea a fost cu totul de altă natură. În anul 1774 în Țara Moldovei existau 23 de aşezări urbane, 15 dintre care aveau sub 1.000 de locuitori, iar în 1803 numărul lor a crescut la 26 [97, p.8-15]. În total, din anul 1774 până în anii '20 ai secolului al XIX-lea în Moldova au fost create peste 40 de târguri şi orăşele [44, p.VII]. Spre deosebire de alte state din Europa de Est, oraşele din Țara Moldovei nu erau specializate în producerea anumitor tipuri de mărfuri [128, p.130]. Pentru oraşele din spațiul sud-est-european era caracteristică o pondere, destul de mare în cadrul populației urbane, a locuitorilor veniți din mediul rural. În Țara Moldovei, conform recensămintelor din anii 1772-1773 şi 1774, în opt oraşe principale 10% din locuitori le alcătuiau țăranii. În Dorohoi această cotă constituia 0,6%, în Roman – 23,1%, în Hârlău – 24,5% [128, p.131].

La mijlocul secolului al XVIII-lea existau toate condițiile pentru o dezvoltare mai favorabilă a vieții urbane. Multe dintre oraşele aflate odinioară în ruine erau reconstruite treptat. Într-un hrisov al domnului Gr.Calimachi din 1761 se specifica faptul că centrul oraşului Suceava, „care mulți ani la rând era pustiu fără case de locuit, aflându-se doar în ruine, începe a fi populat" [31, p.129-131]. Au crescut cu mult Focşanii din partea Moldovei, au fost restabilite oraşele Vaslui, Bârlad, Fălciu. În acelaşi timp, mai mulți autori, printre care şi cercetătorul Demir Dragnev, recunosc faptul că „procesul de refacere a oraşelor decurgea foarte lent" [47, p.92], în unele dintre ele (cum au fost Cotnari, Şcheia, Baia, Lăpuşna) nu a fost depăşită starea de stagnare şi aceste centre s-au transformat în sate [26, p.101-102)].

Vechiul sat de răzeşi podgoreni Odobeşti s-a transformat în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea în târg [60, p.176]. În anul 1792 a fost înființat târgul Făleşti, „care poartă, în actele vremii, şi numirile de „Chele arsă" şi „Pânzăreni" [57, p.507-508]. La 18 august 1780 Constantin Moruzi a ridicat satul Fălticeni la nivel de târg „cu dughene şi case de locuit". Târgul în cauză era numit la început Foltuceni, Fulticeni dar mai des Şoldăneşti [36, p.36]. În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea în nordul Țării Moldovei au apărut târgurile Briceni (1788-1798), Lipcani (fostul Podul), Novoselița de Jos (menționat pe harta lui Bauer/(1769-1774), Bălți (1769-1782), Otaci (existent la 10 aprilie 1781), Raşcov sau Vadu Raşcului, Teleneşti (înființat la 25 octombrie 1796) [61, p.48-51], Adjudul Nou (1794) [44, p.22], Burdujeni (1786), Tuzora (1794) [29, p.202]. La 12 iunie 1792 Alexandru Moruzi i-a aprobat lui „Constantin Mareş biv vel căpitan de Ropce" înființarea de târg pe moşia Vlădeni din ținutul Suceava [44, p.16; 55, p.4-6, 20-23]. Este semnificativ faptul că târgurile au apărut în ținuturile centrale şi în cele de nord ale Țării Moldovei. Remarcăm faptul că înființarea noilor târguri în nordul țării a constituit o urmare directă a dezvoltării relațiilor comerciale în regiune, implicit şi a raporturilor economice cu regiunile polone limitrofe.

În acelaşi timp apariția acestor târguri a fost rezultatul interacțiunii mai multor factori: îngrădirea monopolului otoman şi atenuarea regimului fanariot după încheierea păcii de la Kuciuk-Kainargi, depăşirea declinului economic în Țara Moldovei, creşterea cerințelor la mărfurile agricole pe piețele europene [29, p.202]. De altfel, pe parcursul secolului al XVIII-lea fenomenul agrarizării oraşului s-a manifestat şi în Polonia [28, p.151].

Revenind la acea afirmare categorică a cercetătorului Virgil N. Madgearu, ținem să precizăm câteva trăsături specifice ale apariției şi activității manufacturilor în Țara Moldovei. În primul rând, manufacturile înființate în Țara Moldovei reprezentau după modul de organizare a producției forma de manufactură dispersată sau descentralizată. De exemplu, pentru economia engleză o astfel de formă a manufacturii era caracteristică

pentru secolul XVI - prima jumătate a sec. XVII, fiind răspândită în special în ramura textilă a industriei şi jucând „un important rol în infiltrarea relaţiilor capitaliste" [83, p.27]. În Moldova, majoritatea manufacturilor înfiinţate arau amplasate în afara oraşelor. Suntem de părere că o astfel de amplasare reieşea din trăsăturile specifice ale economiei principatului care nici pe departe nu confirmă opinia lui Virgil N. Madgearu precum că aşezările urbane ar fi fost doar nişte simple „centre de consumaţie". Majoritatea manufacturilor au fost înfiinţate în apropierea surselor de materie primă sau în anumite localităţi amplasate favorabil în cadrul reţelei căilor de comunicaţie, care, la rândul lor, erau destinate să asigure atât aprovizionarea, cât şi realizarea produselor finite. Practic, nu era rentabil, din punct de vedere economic, de a amplasa aceste manufacturi în raza marilor oraşe. Aceasta din mai multe considerente, pe care şi le vom expune în continuare.

În primul rând, necesitatea braţelor de muncă era satisfăcută cu lucrători din sate (remuneraţi cu o plată în bani mult mai mică sau în natură) şi, în caz de necesitate, meşteri de peste hotare. Boierii aveau dreptul de a folosi şi munca scutelnicilor la aceste întreprinderi. Numărul angajaţilor permanenţi era foarte redus şi nu exista necesitatea acută în braţe de muncă. În cele câteva manufacturi existente în ţară lucrau în jur de 1000 de oameni, dintre care 60% erau angajaţi la ocnele de sare de la Târgul Ocna şi la şantierul naval din Galaţi, ambele fiind întreprinderi de stat [47, p.115].

În al doilea rând, în cazul amplasării manufacturii în oraş ar fi crescut cheltuielile de transportare a materiei prime. Costurile pentru transportul materialelor necesare ar fi fost enorme şi din cauza calităţii proaste a drumurilor [2, p.249-250].

Cel de-al treilea argument ţine mai mult de natura şi mentalitatea omului întreprinzător, înzestrat mai mult sau mai puţin şi cu spirit de aventurier. În orice ţară au activat întotdeauna întreprinzători, inclusiv proprietari de manufacturi aventurieri, care îşi conduceau mai bine afacerile, aflându-se la o depărtare mai mare faţă de autorităţi.

Odată cu încercările de limitare a monopolului otoman, întreprinse în ultimul sfert al secolului al XVIII-lea, devin posibile acumulările de capitaluri. Manufacturile devin mai numeroase şi sunt înfiinţate de către domnie, marii boieri sau chiar de unii dintre negustorii bogaţi. Cel mai des ele produceau postavuri, obiecte din piele, ceramică, sticlă, articole alimentare etc. Activitatea acestor manufacturi era asigurată şi prin invitarea unor specialişti străini din Polonia, Prusia, Silezia şi Austria.

Domnii fanarioţi, marcaţi de povara obligaţiilor fiscale faţă de Poartă, dar şi interesaţi de obţinerea unor venituri personale, au acţionat „în direcţia creşterii puterii şi resurselor financiare ale statului, fiind nevoiţi, în scopul administrării profitabile a Principatelor, să întreprindă o guvernare cu efecte modernizatoare" [100, p.135].

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea unii domni au lansat iniţiative de înfiinţare a manufacturilor. Au fost organizate „cherhanale" de potasă, care se extrăgea din cenuşă rezultată în urma arderii lemnului de anumite specii de copaci. Potasa, căreia moldovenii îi spuneau „potaş", era cerută insistent pe piaţa externă şi era utilizată „la producerea sticlei, a săpunului, la argăsit pieile, la spălarea rufelor" [62, p.209]. În urma arderii în condiţii speciale a lemnelor de stejar se obţineau două produse: potasa caustică şi aşa-zisa „cenuşă bogată", mult mai inferioară după calitate. Dar, dezvoltarea ramurii în cauză, însoţită de creşterea numărului de cuptoare (până la 30 în anul 1798), a dus la devastarea unor suprafeţe însemnate de păduri de către proprietari prin arderea copacilor [8, p.356; 117, p.356], fapt care l-a determinat pe Alexandru Callimachi să interzică această industrie [77, p.172; 34, p.76; 62, p.211-212]. Distrugerea pădurilor nu a fost cauzată numai de producerea potasei, dar şi de transformarea lemnului în mangal sau cărbune de lemn care era necesar curţii domneşti [62, p.204] şi de exporturile masive ale acestui produs în Constantinopol [99, p.99, 101]. Cercetătorul C.Şerban avea să mai constate că producerea potasei urmărea şi creşterea veniturilor personale ale deţinătorilor de păduri, fiind şi una dintre formele acumulării primitive a capitalului comercial [117, p.357].

Manufacturile înfiinţate în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea reprezintă prin esenţa lor noi forme de organizare a producţiei, marcate şi de unele circumstanţe locale; înfiinţarea lor reprezenta, inclusiv, iniţiativa domnilor sau a boierilor. În unele cazuri, manufacturile erau înfiinţate la porunca sultanului, având un singur scop, şi anume: de a asigura necesităţile Porţii cu anumite mărfuri.

În opinia lui Costin Kiriţescu, cele câteva manufacturi „au fost înfiinţate de domni şi de boieri, în goană după un mijloc suplimentar de câştig" [88, p.111]. Rolul domnilor în acest proces a constituit de fapt „impulsul modernizator", statul fiind astfel „singura forţă care are mijloacele şi interesul de a introduce modificări în structurile de rezistenţă ale societăţii" [100, p.134]. Majoritatea manufacturilor au fost înfiinţate în baza unor surse modeste. În cadrul acestor „fabrici" [63, p.227] se producea postav, sticlă, alimente, hârtie, ceramică,

îmbrăcăminte, săpun, bere [109, p.67]. Forţa de muncă era preluată din zonele rurale apropiate, iar meşterii specializaţi proveneau din Transilvania, Polonia, Austria, Germania [109, p.67].

În acelaşi timp, Poarta, într-un „Kanunname" (1792-1793, martie), cerea voievodului Moldovei „îndeplinirea multor şi multor servicii împărăteşti, prin înfiinţarea unor întreprinderi („Kerhane") de postavuri şi de alte stofe, sau altele de acest fel" [46, p.24-26]. Ulterior, sultanul Selim al III-lea a emis un firman, datat cu 2-11 aprilie 1793, cu privire la dezvoltarea agriculturii şi manufacturilor în ţările române. O clauză specială a firmanului îi cerea domnului Moldovei Mihail Şuţu îndeplinirea multor altor servicii împărăteşti, mai cu seamă prin înfiinţarea de cherhanale („çuka") şi de alte postavuri („akmişe") sau altele de acest fel, care vor aduce cu timpul foloase mari ţărilor bine păzite şi raialelor" [46, p.41-42].

Asigurarea cu braţe de muncă în cadrul salinelor nu întâlnea mari dificultăţi. Zăcăminte de sare erau atestate şi parţial valorificate la Târgu Ocna, Săcuienii, aflaţi mai la nord de Slănic; puţuri de sare sau slatine existau în apropiere de Târgu–Neamţ, în ţinutul Bacău, lângă satul Faraone; izvoare sărate se aflau în ţinutul Putnei, la vest de satul Nereju; în acelaşi ţinut era cunoscut pârăul sărat „care se varsă în Zăbala la satul Paltinul" [59, p.49]. La minele de exploatare a sării din Târgu Ocna forţa de muncă era asigurată de rufetaşi şi de un număr însemnat de condamnaţi (*osândiţi la ocnă*) care erau folosiţi numai la tăierea sării în interiorul gropilor [115, p.133]. De altfel, existenţa unor bogate resurse naturale în împrejurimile acestui oraş va favoriza „dezvoltarea mai timpurie a relaţiilor capitaliste în această zonă" [115, p.132].

O ramură profitabilă pentru domnie şi ţară era considerată cea textilă. Grigore III Ghica a acordat o atenţie mult mai mare acestei industrii comparativ cu predecesorii lui. Într-un raport al marelui vizir şi al lui Reis-efendi se menţiona: „Prin această (acţiune) numitul (voievod) urmăreşte plata datoriilor interne (ale ţării) şi scutirea (supuşilor) de dările obişnuite şi neobişnuite. Aceste condiţii avantajoase şi ocrotitoare fac ca maiştrii şi muncitorii din toate părţile să se grăbească să vină cu familiile lor (la angajare). Ducând tratative cu meşterii sosiţi, au înfiinţat în apropiere de târgul Iaşi, în localitatea numită Frumoasa, două ateliere mici drept model; iar pentru ţesutul postavului au folosit o moară în formă de vârtej, pe un râu ce li s-a părut potrivit" [64, p.23]. Raportul prezentat demonstrează că, înainte de a înfiinţa o manufactură adevărată, Grigore III Ghica a testat activitatea a două ateliere experimentale. Drept confirmare serveşte şi relatarea lui Charles de Peyssonel, datată cu anul 1762, prin care afirma că realizarea postavului francez „londrins" pe piaţa din Galaţi întâmpină o concurenţă serioasă atât din partea postavurilor importate din Polonia şi Leipzig, cât şi a postavurilor care se fabrică în ţară [103, p.203]. Polonezii de asemenea cereau, prin intermediul paşalei de Hotin, distrugerea fabricii de postav de la Iaşi pentru a înlătura concurenţa [72, p.469].

În anul 1764 Grigore Alexandru Ghica, după efectuarea unei investigaţii temeinice a terenului de către trimişi speciali, dar şi de domn personal [64, 23], înfiinţează manufactura de postav de la Chipereşti, la confluenţa Bahluiului cu Jijia („Dealul Doamnei"), acceptând şi angajarea unor specialişti polonezi şi germani [73, p.62-64; 71, p.381; 125, p.137; 99, p.94; 52, p.88, 101], fiind aduse din Polonia şi uneltele necesare [20, 487]. De tot au fost aduse 47 de familii protestante din Polonia [28, p.148]. Domnul finanţa aprovizionarea cu lână de diferite calităţi, cu unelte şi utilaj [82, p.368–369]. „Postăvăria" a fost „afierosită" mănăstirii Sfântului Spiridon pentru întreţinerea spitalului [28, p.148]. Înfiinţarea acestei fabrici, în viziunea lui Nicolae Iorga, avea scopul de a nu importa postav străin şi de a favoriza porturi de haine confecţionate din postav autohton. În una din zile, domnul Ţării Moldovei a apărut în sala divanului îmbrăcat în haine cusute din acel postav. Prin exemplul său personal domnul le-a sugerat boierilor să se îmbrace în veşminte cusute din postav de la Chipereşti, aspru, grosier, simplu şi sobru [70, p.61], care, pe lângă toate, era şi mai ieftin [78, p.18; 73, p.62]. Jean Louis Carra scria că la curtea domnului ţării „nu este voie să porţi o căciulă de aceeaşi culoare cu cea a domnitorului şi a fiilor săi, care e albă", astfel „un tânăr boier stând cincisprezece zile în temniţă şi aproape luând două sute de lovituri de nuiele la tălpi pentru că a purtat o îmbrăcăminte de mai bun gust decât cea a lui Grigore Ghica", neglijând astfel ordonanţa de combatere a luxului vestimentar [16, p.91; 81, p.33]. După spusele cronicarului Pseudo-Enache Kogălniceanu, postavul se lucra în culori diferite şi, ca mostră, a fost trimis „peşcheş" sultanului Mustafa al III-lea un sul din producţia autohtonă [89, p.120-121]. Realmente, au fost trimise zece bucăţi de postav de diferite culori [64, p.21].

Grigore III Ghica „căuta în tot chipul ca să poată găsi o mijlocire ca să poată face un lucru cari să nu fi mai fost al'dată în ţara aceasta. Şi aşa au socotit că va pute ca să facă postav aice în ţară", (…) „şi-au făcut singur mărie-sa un rând de straie de postav: libadè şi giubè şi într-o zi făr-de-veste, au eşit îmbrăcat cu ele la divan" [64, p.17]. Ceilalţi boieri au venit îmbrăcaţi în postavuri scumpe, dar au înţeles „exemplul simplicităţii

şi a bunei măsuri", venind a doua zi „la Divan îmbrăcaţi în postav de Chipireşti" [78 p.18]. În aprecierea lui Nicolae Iorga, anume din acest moment statul va întreprinde măsuri pentru „a ocroti industria pe care o întemeiase" şi „nu se întâmpla cel mai mic lucru la fabrică fără ca Ghica (…) să nu aibă cunoştinţă de dânsul şi să nu reglementeze din nou" [78, p.18]. Prin fapta sa Grigore III Ghica şi-a ruşinat sfetnicii, oferindu-le o pildă moralizatoare şi a impulsionat într-un fel meseriaşii locali care se puteau astfel mândri că produsele lor erau demne de un suveran [70, p.61]. Dar, în anul 1766 această manufactură şi-a încetat activitatea, o bună parte dintre meşteri şi lucrători plecând în Ţara Românească unde au înfiinţat o manufactură similară la Pociovalişte, lângă Snagov [82, p.369; 19, p.485-486].

Pe parcursul secolului al XVIII-lea domnia a încurajat înfiinţarea a 3-4 „fabrici" producătoare de sticlă. Toate erau aşezate pe moşii boiereşti sau mănăstireşti [117, p.354].

Prima menţiune documentară despre existenţa unei sticlării în Ţara Moldovei se află în „Condica de porunci, corespondenţe, judecăţi şi cheltuieli a lui Constantin Mavrocordat" [74, p.443], care aminteşte de existenţa în jurul anului 1740 a unei sticlării în satul Călugăra din ţinutul Bacăului. Sticlarii meşteri şi lucrători străini erau veniţi din Transilvania, se bucurau de scutiri şi privilegii, fiind obligaţi să dăruiască domniei anual câte 500 de geamuri şi câte 100 de sticle (butelii) obişnuite şi să vândă domniei, la nevoie, mărfurile cu câte 2 parale sticla [117, p.354].

O carte de scutire de dări, datată cu 30 mai 1768, îl vizează nemijlocit pe evreul Marcovici Heţel din Hârlău, care „va deschide două fabrice cu toată cheltuiala sa, una pentru sticlării şi una pentru hârtii". Domnul Grigore Callimachi poruncea ca cei „3 jidovi ci vor fi asupra fabricilor purtători de griji să nu fie supăraţi întru nimica", cei 60 de angajaţi urmau a fi scutiţi de bir, în schimb întreprinderile erau obligate să asigure curtea domnească „di 20 steclii şi din 20 bucăţi hârtii una" [84, p.73]. În septembrie 1772 Marco jidovul „din bună vrerea sa i-au vândut italianului (Petru Magi) fabrica steclăriei ca să o ţie el şi să lucreze steclărie pe tocmelile ce au avut" [84, p.74].

Petru Magi este amintit în anul 1772 ca patron al unei fabrici de sticlă şi hârtie de pe moşia Vitijeni de lângă Hârlău, folosind 30-50 de lucrători (liude) [28, p.148]. Petru Magi a muncit timp de trei luni de zile la înfiinţarea „fabricii" sale, suportând şi toate cheltuielile necesare. De la 4 septembrie 1772 cei 30 de lucrători au fost scutiţi de toate dările faţă de divan [117, p.354]. Soarta întreprinzătorului italian a fost tragică, deoarece dintr-un zapis al lui Hreşco jidovul din Hârlău, din 12 martie 1784, dat pentru „40 lei ce a luat de la Petre italianul", rezultă că Petru Magi a fost ucis de tâlhari [84, p74]. Din 1786 un oarecare Şaber (Saber), sas de origine, a devenit noul proprietar al sticlăriei, transferată pe moşia Deleni, bucurându-se şi de permisiunea domnească de a angaja 100 de lucrători străini [104, p.404; 117, p.354]. Angajaţii sunt străini „scoşi de peste hotar dintr-alte ţări", nu plăteau birul vistieriei „cât şi alte dări şi angarii ce vor fi asupra altora" pe perioada angajării în activitatea de muncă [84, p.74]. Produsele fabricate la această sticlărie erau destinate în special consumului intern.

Sticla era fabricată şi de meseriaşi în ateliere mai mici. În două acte datate cu anii 1773-1774 este amintit „Leiba jidov steclar" în legătură cu un litigiu referitor la o dugheană din Muntenime, pe locul bisericii Sfântului Nicolae [5, p.793].

Între anii 1798-1802 este atestat documentar ca proprietar de sticlărie la Miclăuşeni marele postelnic Dumitrachi Sturdza [19, p.485-488]. Sticlăria menţionată a fost condusă de evreul Avram sin Iacob [104, p.404; 19, p.487]. În registrul de cheltuială nu este indicat locul concret în care a funcţionat sticlăria. În opinia cercetătorului C.Şerban, această sticlărie a funcţionat în satul Miclăuşani sau cel puţin în apropiere de el. Anume această localitate oferea cele mai avantajoase căi de comunicaţie, era amplasată în centrul regiunii celor 17 sate de unde se achiziţiona în abundenţă cenuşa de potasă, graţie în primul rând existenţei bogatelor păduri de stejar şi fag [117, p.360].

În conformitate cu datele privind cheltuielile sticlăriei din satul Miclăuşani, în perioada anilor 1798-1802 constatăm că patronul ei a cheltuit 7220 lei şi 15 bani, dintre care numai în primul an a cheltuit cu sticlăria o sumă echivalând cu 60% din suma totală [117, p.355]. Natura cheltuielilor este următoarea: 32% pentru achiziţionarea cenuşii de potasă, 27% pentru procurarea utilajului şi materialelor de construcţii, 18,5% constituia fondul de salarizare, 22,5% reprezentau diferite cheltuieli, inclusiv pentru velniţe [117, p.355]. Sticlăria dispunea de mai multe magazii pentru depozitarea materiei prime, materialelor de construcţie, produselor alimentare pentru lucrători, cuptor pentru topirea amestecului chimic, poloboace, căzi, „căldări de la Cordon", o căsoaie pentru adăpostitul unor velniţe [117, p.355-356].

Cenuşa de potasă constituia materia primă principală la producerea sticlei. Cenuşa de potasă se obține în urma arderii lemnului şi este de culoare brun-neagră. Ea se deosebeşte de potasa sau soda caustică, care este de culoare albă şi provine din calcinarea cenuşii de potasă. Obținerea cenuşii de potasă reprezintă un proces tehnologic mai îndelungat şi necesită instalații speciale. La sticlăria din ținutul Romanului cenuşa de potasă era procurată din 17 sate învecinate: Muncelul, Lingurai, Scheia, Mogoşeşti, Oțeleni, Rădiul, Sirăței, Doljeşti, Hăndreşti, Miclăuşani, Lițca, Tătăruşi, Verăşani, Fedeleşani, Bîra, Storneşti, Merceşti. Printre angajați figura un meşter străin, Avram sin Iacob, doi morari pământeni, Mihai şi Iancu, o calfă pământean, Ion sin murar, un fecior boieresc, Chiriac, un vătaf, Mihai. Dintre persoanele nesalariate erau prezenți țărani clăcaşi, argați şi salahori, plătiți în special în natură şi rareori în bani. În total au fost colectate 3725 merțe, adică 4843 tone de cenuşă de potasă [117, p.358]. Astfel, patronul sticlăriei din ținutul Romanului s-a ocupat mai mult cu producerea de potasă şi mai puțin de confecționarea obiectelor din sticlă [117, p.360].

În anul 1752 la Iaşi funcționa un atelier de fabricare a lumânărilor, pentru activitatea căruia se investise 696 de piaştri [82, p.370]. După informațiile oferite de Iona Ghedevanişvili, în țară funcționau unități de producere a caşcavalului („kaşkakua") şi brânzeturilor care erau exportate în țări străine [131, p.446].

În Suceava funcționa o făclierie care era dată în arendă de către epitropia bisericii Sf. Neculai. La 3 noiembrie 1776 epitropia i-a anunțat pe negustorii moldoveni, greci, armeni şi evrei că dă în arendă prin licitație făclieria din localitate „şi care din neguțitori va vre să cumperi şi va da mai mult havaetul bisericii să fie volnic să o ia şi numai acela să fie volnic să facă lumânări de său i de ceară aice în târg şi să vândă, adecă numai o făclierie să fie şi va da havaetul bisericii, iară altul nu va fi volnic să facă lumânări ori de ceară ori de său" [84, p.136]. Nu s-au păstrat date concrete referitoare la organizarea activității acestei făclierii, dar procedura de dare prin mezat şi tendința de monopolizare a producției de lumânări în localitate demonstrează existența şi aplicarea unor tendințe modernizatoare în sfera economică.

La mijlocul secolului al XVIII-lea în Moldova existau şi ceasornicării. Informațiile cu referire la caracterul şi munca ceasornicarilor nu sunt complete, dar cunoaştem că Ioan Theodor Calimachi a scutit de biruri la 13 mai 1759 pe Grigore, ucenic la Aslan Ceasornicarul. Acest Grigore va ajunge în perioada lui Grigore Alexandru Ghica ceasornicarul curții, fiind boierit. Aslan Ceasornicarul este elvețianul Arlaud, fiica căruia Bălăşica va deveni soția diplomatului polon Boscamp [53, p.VI, IX].

Unele încercări de înființare a manufacturilor au fost stopate din considerente variate. După spusele lui Peyssonel, în Galați a fost înființată o casă de comerț de către negustorul francez François Thomas Linchou, întreprinderea înflorind pe vremea domniei protectorului negustorului Constantin Racoviță (1749-1753), dar suferind ulterior faliment din cauza persecuțiilor succesorului la domnie [20, p.215]. În anul 1760 frații Linchou [41, p.185, CCLXIII] intenționau să înființeze în Galați o manufactură pentru prepararea pastramei de vită, aducând în acest scop şi câțiva specialişti din Franța [103, p.199]. Proiectul nu a fost realizat din cauza decapitării la Constantinopol a fratelui mai mare François-Thomas Linchou [93, p.159].

O ramură importantă a industriei, dar care nu aducea niciun venit țării, a fost cea de producere a silitrei (salpetru sau azotat de potasiu). Acest produs era utilizat la fabricarea prafului negru de puşcă. Silitra se amesteca în proporție de 75% cu cărbune de lemn (14-15%) şi cu sulf (10-11%) [62, p.193]. Se producea în special la Soroca, Hotin, în apropiere de Țuțora la Movila Răbâiei lângă Huşi (Movila Hanului) în ținutul Fălciului [64, p.137]. În această industrie erau angajați în jur de 3000 de oameni care aveau dreptul să sape oriunde „chiar dacă ar fi să scormone pământul unei biserici" şi nu plăteau absolut nicio dare față de domnie [62, p.197]. Astfel, domnii erau adversarii principali ai acestei ramuri, dar nu o puteau interzice; drept dovadă serveşte faptul că silitra figurează deseori printre cheltuielile domniei, cum ar fi cele din anul 1777, în mărime de 2000 de lei [14, p.185]. În schimb, calitatea silitrei fabricate în Țara Moldovei era recunoscută de specialiştii din străinătate ca fiind foarte înaltă [62, 197]. Cantitatea acestui produs depăşea deseori cerințele Porții [30, p.442; 62, p.197; 64, p.137]. În acest caz, putem numai presupune că surplusul căpătat putea fi comercializat prin contrabandă în țară sau peste hotare.

În spiritul iluminismului şi al modernizării se încadrează politica promovată de domnul Alexandru Ipsilanti (1787-1788). A fost admirator al raționalismului şi iluminismului european din secolul XVIII [21, p.15], inspirându-se cu pasiune din scrierile lui Voltaire şi Montesquieu [94, p.17]. Alexandru Ipsilanti promova în politica sa idei specifice mercantilismului şi fiziocratismului [92, p.1002]. Primul curent punea accentul pe circulația mărfurilor, iar al doilea – pe sporul populației agricole. Domnul a pus accent pe redresarea economiei şi pe refacerea potențialului demografic. O parte dintre măsurile întreprinse au fost rezultatul acceptării

unor propuneri concrete din partea secretarului său Alexandre d'Hauterive, care i-a atras atenţia că „Moldova nu este locuită potrivit cu întinderea şi rodnicia sa", iar „poporaţia celor ce aduc roade folositoare este mică, iar a celor ce consumă fără folos este mai mare decât s-ar crede" [66, p.127]. În conformitate cu ideile doctrinei fiziocraţilor, domnul se pronunţa pentru sporirea agriculturii şi a creşterii vitelor [91, p.161]. În viziunea lui Nicolae Iorga, nu se putea ca Alexandru Ipsilanti, „principe luminat din secolul al XVIII-lea, să nu fie şi un adept al şcolii economice ce recomandă să nu se lase aurul a se scurge în străinătate, orice ţară trebuind să aibă manufacturi" [80, p.323].

Este cert şi faptul că multe dintre măsurile preconizate de Alexandru Ipsilanti nu au fost realizate în Ţara Moldovei, fapt explicat în mare parte prin domnia foarte scurtă, vârsta înaintată care, după spusele cronicarului, îl făcea „alb ca oaia" [50, p.60] şi declanşarea războiului ruso-austro-turc dintre anii 1787-1792.

Manufacturile înfiinţate în Moldova au avut o durată de existenţă scurtă, dovedindu-se adesea efemere, deoarece produsele lor nu rezistau concurenţei din partea mărfurilor străine [129, p.132; 96, p.56]. Acest tip de unitate de producţie nu a reuşit să se impună în perioada care ne interesează din mai multe considerente, printre care: instabilitatea politică, legislativă şi instituţională, lipsa competenţelor necesare în mediul fondatorilor, lipsa unui număr suficient de lucrători calificaţi, imperfecţiunea mecanismului de cointeresare a forţei de muncă, pasivitatea investiţiilor de capitaluri şi lipsa creditelor [96, p.56–57].

Dimensiunea socială a procesului de modernizare. Deşi reformele sociale promovate în Ţara Moldovei de către domnul Constantin Mavrocordat nu constituie un subiect de abordare specială în studiul de faţă, vom prezenta acest subiect prin prisma impactului acestor transformări asupra vieţii sociale în ansamblu. Desfiinţarea veciniei prin „Aşezământul" din 1749 a reprezentat coeziunea intereselor domniei, care tindea să sporească numărul contribuabililor, şi ale Porţii, care promova o politică tradiţională de apărare a contribuabililor de abuzurile administraţiei locale, pentru ca ei să-şi poată îndeplini obligaţiunile fiscale [47, p.69-70]. În urma reformei boierii au renunţat la dependenţa personală a vecinilor faţă de stăpâni, renunţând şi la practica de asimilare a vecinilor cu robii ţigani. În schimbul acestor cedări, boierii au primit de la domnie dreptul de a presta de la foştii vecini 24 de zile de boieresc pe an [101, p.310]. De altfel, foştii vecini puteau să-şi răscumpere cu 2 lei 12 zile de boieresc, iar restul să presteze în natură [47, p.74; 133, p.312]. Astfel, legislaţia agrară a fost promulgată în scopul solvabilităţii ţăranilor pentru ca ei să-şi onoreze cu prisosinţă dările faţă de stat.

Constantin Mavrocordat prin reformele sale, în special prin abolirea veciniei prin hrisovul dat la 6 aprilie 1749 în Ţara Moldovei, a reuşit să modifice relaţiile sociale, pregătind condiţiile pentru instaurarea unor practici economice de natură să favorizeze instaurarea economiei de piaţă. Impactul acestor reforme asupra societăţii în ansamblu a fost enorm, reformele creau condiţii pentru modernizare, influenţând totodată şi raporturile comerciale externe ale principatului. Reformele lui Constantin Mavrocordat se înscriu în procesul de modernizare a societăţii care pentru spaţiul sud-est european se manifesta şi printr-o mentalitate economică aparte, care, după părerea cercetătorului R.Avramov, era compusă din „cooperativism, etatism şi corupţie" [123, p.6].

O problemă dificilă, totodată controversată, a perioadei cuprinse este cea privind ponderea elementelor burgheze în domeniul economic. Geneza burgheziei în Ţara Moldovei şi în întreg spaţiul românesc „a avut un caracter policentrist" şi „trebuie concepută şi în cazul românesc ca un proces intern de metamorfoză" [105, p.355]. Boierimea din Ţara Moldovei, la fel ca şi nobilimea din alte state europene, avea o preferinţă pentru „o viaţă activă şi ocupaţii aşa-zis burgheze" [108, p.351-414; 118, p.165-167]. În acelaşi timp, domnii nu acceptau în funcţiile administrative reprezentanţi ai altor categorii sociale. Grigore Alexandru Ghica a emis chiar un hrisov la 12 august 1766, prin care marile dregătorii din ţară puteau fi deţinute numai de boierii mari [13, p.190)]. Mulţi dintre boieri, indiferent de rangul lor, fiind proprietari funciari şi funcţionari ai statului, nutreau dispreţ faţă de activităţile comerciale sau, dimpotrivă, tindeau să se angajeze în aceste activităţi, ce-i drept, fără a dispune de capitalurile necesare.

Conjunctura politică internaţională s-a dovedit a fi favorabilă genezei elementelor capitaliste în spaţiul sud-est european, întreg procesul a fost înlesnit de prevederile tratatului de la Kuciuk-Kainargi, clauzele căruia au favorizat în ansamblu dezvoltarea forţelor de producţie, care, la rândul lor, au stimulat procesul de creare a burgheziilor naţionale în sud-estul Europei [23, p.115].

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, în structura regimului agrar din Ţara Moldovei au avut loc transformări care prevesteau relaţii de ordin capitalist [32, p.259]. Nu supraapreciem ponderea acestor transformări, deoarece ele erau substanţial diminuate de dezastrele naturale şi militare, tehnica agricolă înapoiată, metodele rudimentare de depozitare a cerealelor (se păstrau cu predilecţie în gropi) şi fiscalitatea excesivă [34, p.25].

Răspândirea sistemului de arendare a pământului permitea stăpânilor de pământ să obţină sume de bani fără eforturi şi risc, unii dintre ei se eliberau în acest fel pentru îndeplinirea unor funcţii administrative. Afecţiunea boierilor pentru o viaţă luxoasă, lipsită de orice interes pentru agricultură, explică în mare parte răspândirea sistemului de arendare a moşiilor [32, p.259]. Boierii nu se ocupau de administrarea moşiilor lor, preferând să le dea în arendă armenilor şi evreilor [4, p.113-116]. În anul 1782 von Brognard, într-o manieră critică dar şi constructivă, constata că nu atât arendarea moşiilor era dăunătoare, cât faptul că aceste pământuri erau lucrate nu de băştinaşii, dar „cu oameni aduşi din Ungaria şi cu ruşi" [99, p.99]. Fenomenul arendăşiei, nedepăşind faza precapitalistă, a contribuit totuşi la dezvoltarea relaţiilor marfă–bani, în special în perioada imediat următoare încheierii tratatului de pace de la Kuciuk-Kainargi [32, p.260; 1, p.187]. În aspect geografic, practica arendării, mai ales a păşunilor, apare în regiunile muntoase în legătură cu comerţul de vite. De rând cu arendaşii direcţi ai moşiilor, activau arendaşi intermediari între stăpânii de pământ şi producătorii direcţi, formând de la finele secolului al XVIII-lea „o categorie de sine stătătoare, premergătoare burgheziei" [32, p.262]. În aprecierea lui C.C. Giurescu, arendaşii au reprezentat agenţii capitalismului în Ţările Române [61, p.167].

În acelaşi timp, un număr însemnat dintre negustorii din oraşe apar în documente în calitate de vânzători sau cumpărători de moşii. În anul 1779, Iordache, feciorul lui Manole neguţătorul din Botoşani, era consemnat cu o moşie la Rugăşeşti. În 1792 Iordache, cu prenumele Constantin, fiul lui Manole Varlaam, negustor, era trecut cu satul Popăuţi din acelaşi ţinut [52, p.34; 104, p.409]. Vasile Cumpănă, negustor din Iaşi, i-a vândut în decembrie 1786 lui „Iordachi Canta biv vel vornicu" părţile de moşie cumpărate mai înainte în Măgireşti, ţinutul Orheiului [43, p.325]. Procurarea proprietăţilor funciare a avut o importanţă economică, constituind în acelaşi timp şi un factor puternic de asimilare a negustorilor alogeni care se ataşau de ţara lor de adopţiune, exprimând şi interesele comunităţii [75, p.139-140]. Negustorii care deveneau proprietari de moşi nu renunţau deloc la ocupaţia iniţială, continuând să facă comerţ, să practice camăta şi tranzacţiile monetare [104, p.410]. Manole Grigore, negustor braşovean, stabilindu-se pe Uliţa Târgului de Sus din Iaşi, a cumpărat la 26 octombrie1794 un „loc de prisacă, livezi, poiană de fânaţ, pădure, casă, grajd, vie roditoare şi altele încă, aparţinând moşiei oraşului, dar fără a renunţa la ocupaţia comercială" [116, p.71].

Mulţi dintre marii negustori erau în acelaşi timp şi proprietari de capitaluri pe care la dădeau cu împrumut, luând drept ipotecă bunurile imobiliare ale datornicilor [87, p.16-17]. Astfel, ei tindeau să devină proprietari funciari sau arendaşi şi proprietari de case în oraşe. În Suceava, Ioan Capri arenda în 1782, pe un an, de la mănăstirea Solca, muntele Găina cu tot venitul lui cu 30 de lei [17, p.82], satele Iacobeşti, Măreţei şi Băieşeşti; Bogdan Moise luase în arendă satele Calafindeşti, Şerbăuţi şi Negoştina [38, p.54]; Dumitru Popovici a arendat moşiile din Bucovina ale Mitropoliei din Iaşi; evreul Marco din Suceava împreună cu Solomon din Gura Humorului au arendat în anul 1782 moşia Stulpicani de la mănăstirea Voroneţ cu 40 de lei şi dreptul de a vinde două vase de vin ale mănăstirii cu câte 45 parale vadra [17, p.82]. Ioan Capri poseda în Suceava şase case, patru locuri de casă, percepând pentru ele o chirie anuală de 2027 florini [17, p.80].

Erau frecvente şi cazurile când negustorii cumpărau direct proprietăţi funciare. În aprilie 1767, negustorul Coste Papafil din Iaşi a procurat 80 de stânjeni din moşia Tărnăşeşti în ţinutul Hârlău [5, p.320, d.27]. Acelaşi negustor a mai cumpărat de la preotul Grigoraş 125 de stânjeni din moşia Sângeri [5, p.320, d.28] şi partea de moşie a ginerelui preotului menţionat [5, p.320, d.53]. Constantin Pantazi, „cupeţ ot Suceava" a cumpărat de la Grigore Hasnăş, în vechiul ocol al Câmpulungului Moldovenesc, un vad de moară împreună cu o poieniţă la vadul cailor la un preţ de 22 de lei [42, p.76].

În secolul al XVIII-lea domnia practica şi darea în arendă, în favoarea unor negustori, a ocnelor de sare [82, p.360]. O categorie proto-burgheză era compusă din cămătarii propriu-zişi. Sunt numeroase documentele vremii care confirmă împrumuturile de bani cu dobândă. La 4 iulie 1777 Gheorghe Mătăsari, negustor în Cernăuţi, a împrumutat de la Ştefan Zota din Cadobişte 200 lei pe timp de jumătate de an, cu o dobândă de 10-12 la sută [40, p.472]. La 6 iulie 1781, Ştefan Măgărdici, armean din târgul Botoşani, cu Ştefan Ciobanul, fratele său, au confirmat primirea sumei de 350 lei împrumutaţi lui Gheorghe Mătăsaru din Cernăuţi, pentru care acesta din urmă pusese amanet o moară şi o dugheană [40, p.443].

În perioada care ne preocupă, constatăm o anumită creştere a rolului elementelor burgheze în viaţa economică şi socială a ţării, mai ales pe seama negustorilor, proprietarilor de manufacturi şi de mici instalaţii industriale, arendaşilor de moşii şi a celor ce exercitau profesiuni „libere" [61, p.243]. Procesul acumulării iniţiale a capitalului decurgea lent [49, p.240], limitându-se la cămătărie şi comerţ, iar transformarea capitalurilor căpătate în industrie era împiedicată de fiscalitatea excesivă aplicată faţă de negustorii autohtoni [129, p.131].

Dintre categoriile burgheze autohtone propriu-zise s-au evidențiat negustorii, meseriaşii, intelectualii, funcționarii [106, p.288-289, 302, 305, 311]. Procesul de constituire a elementelor incipiente ale burgheziei a fost influențat de „prezența masivă a alogenilor" care „au ocupat cu repeziciune practic toate domeniile lucrative de oarecare interes, substituindu-se autohtonilor şi făcându-le o concurență necruțătoare" [106, p.313].

În epoca enunțată burghezia din Țara Moldovei probează o acută „lipsă de maturitate", iar „geneza clasei noastre mijlocii se înscrie într-o tipologie specifică, central]- şi est-europeană prin nimic „inferioară" celei apusene, ori mai „deficitară" decât aceea" [106, p.450].

Boierii şi negustorii autohtoni au intuit ceea ce se va numi pe viitor „politică economică protecționistă". Probabil că, în mod conştient, a fost adoptat un mod lent de exploatare şi prelucrare a zăcămintelor naturale (în special aur, mercur şi cupru) pentru a diminua însuşirea lor de către fanarioți, turci şi ruşi [109, p.66].

Concluzii. În urma analizei principalelor aspecte legate de dimensiunile economică şi socială ale modernizării Țării Moldovei în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, am constatat că unele ramuri ale economiei şi vieții sociale îşi păstrau aspectul tradiționalist, pe când în alte domenii îşi fac prezența, cu un grad sporit de dificultate, elemente cu efecte modernizatoare, marcate de trăsături pre-capitaliste.

Practicarea agriculturii de către majoritatea populației țării includea trei direcții principale: cultivarea cerealelor, pomicultura şi legumicultura. Metodele şi tehnologiile principale erau tradiționale, dar totodată formele de administrare a terenurilor agricole suferă modificări importante, în special prin răspândirea sistemului de arendare a terenurilor arabile, viilor şi păşunilor. Anume sistemul de arendă permitea practicarea unor inovații şi contribuia la intensificarea relațiilor marfă-bani, deoarece produsele finale erau destinate comercializării atât pe piețele interne, cât şi externe. Mult mai vizibile erau rezultatele în sistemele de arendare a viilor şi păşunilor, deoarece în primul caz vinurile, iar în cel de-al doilea vitele îngrăşate, erau destinate în special pentru a fi comercializate pe piețele externe. De fapt, arendarea păşunilor era mai răspândită în zonele de munte şi în apropierea nemijlocită a frontierei poloneze.

Centrele urbane au exercitat un rol important în cadrul evoluției economice şi sociale, nefiind nici pe departe nişte „simple centre de consumație". Ridicarea multor aşezări rurale la nivelul târgurilor a contribuit la înviorarea şi dezvoltarea comerțului interior şi de tranzit, fenomen explicat în mare parte prin amplasarea geografică reuşită şi prin practicarea de către locuitori a meseriilor şi comerțului. Faptul că în raza oraşelor nu au fost înființate manufacturi importante nu demonstrează predilecția lor spre „consumație", dar reprezintă o trăsătură specifică a sistemului economic existent, adică amplasarea întreprinderilor în apropierea surselor de materie primă, angajarea forței de muncă ieftine din mediul rural, diminuarea cheltuielilor de transport.

Un element indiscutabil de noutate în viața economică şi socială a principatului l-a constituit înființarea unor ateliere noi de producție, în cadrul cărora procesul de muncă era organizat după majoritatea criteriilor caracteristice unor manufacturi descentralizate. Desigur, vicisitudinile epocii şi exercitarea monopolului otoman şi-au lăsat o amprentă adâncă asupra activității manufacturilor în Țara Moldovei. Astfel, majoritatea manufacturilor au fost înființate de către domnie, marii boieri sau la porunca nemijlocită a sultanilor. Meşterii angajați erau de origine străină, în special polonezi sau austrieci, personalul inferior al angajaților era constituit din țărani sau orăşeni autohtoni. Lipsa unor componente necesare procesului de producție era compensată prin importul lor din țările învecinate. Activitatea manufacturilor în Moldova s-a dovedit a fi destul de scurtă, fenomen explicat nu prin slăbiciunea sau lipsa spiritului întreprinzător al stăpânilor şi angajaților, dar prin concurența acerbă a mărfurilor străine, inclusiv prețurile mai reduse şi desele schimbări la domnie, care nici pe departe nu asigurau o stabilitate economică în țară.

Tagma persoanelor care manifestau spirit de antreprenoriat nu constituia o categorie socială propriu-zisă, iar viitoarea pătură burgheză era reprezentată de negustori, meseriaşi, intelectuali, funcționari, proprietari de manufacturi şi de mici instalații industriale, cămătari, arendaşi de moşii şi de cei ce exercitau profesiuni „libere", precum şi de un număr însemnat de alogeni înstăriți.

Practicarea ocupațiilor tradiționale ale populației şi modernizarea unor ramuri şi activități de producție permitea diversificarea produselor obținute şi a mărfurilor confecționate, care, la rândul lor, erau realizate atât în interiorul țării, cât şi destinate exportului.

Bibliografie:

1. AMĂRIUȚEI, M.-C. Vechi şi nou în Iaşii din vremea lui Grigore al III-lea Alexandru Ghica (a doua jumătate a secolului al XVIII-lea). Observații preliminare. În: *Civilizația urbană din spațiul românesc în secolele XVI-XVIII.* Iaşi: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", editor Laurențiu Rădvan, 2006, p.179-202.

2. ARAPU, V. Unele aspecte privind căile de comunicație în Moldova şi Polonia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. În: *Analele Ştiinţifice ale USM. Seria: „Ştiinţe socio-umane”*. Chişinău: Secţia Poligrafie Operativă, USM, 1999, p.248-252.
3. ARAPU, V. Comunitatea evreiască şi raporturile economice dintre Ţara Moldovei şi Polonia (a doua jumătate a sec. XVIII). În: *Studia Universitatis. Seria: „Ştiinţe umanistice”*, nr. 4(44). Chişinău: CEP USM, 2011, p.25-36.
4. ARAPU, V. Comunitatea armenească şi arendăşia proprietăţilor funciare în Ţara Moldovei (a doua jumătate a sec. XVIII – începutul sec. XIX). În: *Tyragetia. Istorie, Muzeologie*. Serie nouă. Vol. VI (XXI), nr.2, Chişinău, 2012, p.109-120.
5. Arhivele Naţionale ale României – Iaşi: ANRI 793, 5 (Pachet 793, doc. 5. Original); ANRI 793 (Pachet 793, doc. 6. Original); ANRI 320, 27 (Pachet 320, doc. 27); ANRI 320, 28 (Pachet 320, doc. 28); ANRI 320, 53 (Pachet 320, doc. 53).
6. BOICU, L. A doua jumătate a secolului al XVIII-lea – început al epocii moderne în istoria României. În: *AIIA*, tom. IX, Iaşi, 1972, p.431-453.
7. BOICU, L. *Scrieri istorice alese* / Ediţie şi studiu introductiv de Dumitru Vitcu. Iaşi: Casa Editorială Demiurg, 2011.
8. BOTEZ, C. Privire istorică asupra fondului forestier de pe teritoriul României (partea I). În: *AŞUI* (Serie nouă), Secţiunea III, C. *Ştiinţe economice*. Tomul XVI, Iaşi, 1970, p.43-56.
9. BRAUNSTEIN, S.F, PÉPIN, J-F. *Marile doctrine filosofice, politice, religioase, economice.* Bucureşti: Antet, 1996.
10. BUŢUREANU, G.C. *Istoria nouă şi contemporană*. Bucureşti: Tipografia „Dacia”, 1901.
11. CANTEMIR, D. *Descrierea Moldovei*. Bucureşti: Editura Academiei, 1973.
12. CAPROŞU, I. Camăta şi cămătarii în Moldova în epoca fanariotă. În: *AIIA*, tomul VIII, Iaşi, 1971, p.27-59.
13. CAPROŞU, I. Documente româneşti din arhive străine (secolele XVI – XVIII). În: *AŞUI* (Serie nouă), *Istorie*. Tomul XXXVII – XXXVIII. Iaşi: Editura Universităţii „Al.I. Cuza”, 1991-1992, p.273-320.
14. CAPROŞU, I. Sama vistieriei Ţării Moldovei din 1777 (II). Extras din: „*Arhiva genealogică*”, V (X), 1998, 1-2. Academia Română, Comisia de heraldică, genealogie şi sigilografie. Filiala Iaşi. Iaşi: Editura Academiei Române, 1998, p.179-229.
15. CARBONELL, Ch-O. *Istoriografia.* Bucureşti: Grafoart, 2006.
16. CARRA, J.L. *Istoria Moldovei şi a Ţării Româneşti*. Iaşi: Institutul European, 2011.
17. CEAUŞU, M-Ş., EMANDI, E.I. Aspecte din evoluţia economico-socială şi urbană a oraşului Suceava în anii 1774-1786 (I). În: *AIIA*, tom. XXV, Iaşi, 1988, p.75-96.
18. CERNEA, A. Consideraţii privind mişcările sociale în Principatele Române în ultima parte a secolului XVIII. În: *AIIA*, tom. XXVI, Iaşi, 1989, p.397-402.
19. CERNOVODEANU, P. Elemente incipiente ale burgheziei în societatea românească sub fanarioţi. În: *RI*, tom. 40, 1987, nr.5, p.479-492.
20. CERNOVODEANU, P. *Societatea românească văzută de călătorii străini (secolele XV-XVIII).* Bucureşti: Editura Academiei Române, 1973.
21. CHAUNU, P. *La civilisation de L'Europe des lumières*. Paris: Arthaud, 1971.
22. CIACHIR, N. *Istoria popoarelor din sud-estul Europei în epoca modernă*. Bucureşti: Oscar Print, 1998.
23. CIACHIR, N. *Istoria slavilor*. Bucureşti: Oscar Print, 1998.
24. CIACHIR, N. *Istoria universală modernă. Vol. II (1789-1919).* Bucureşti: Oscar Print, 1998.
25. CIOBANU, V. Aspecte ale relaţiilor comerciale dintre Moldova şi Polonia în secolul al XVIII-lea. În: *AIIA*, tom. VIII, Iaşi, 1971, p.119-144.
26. CIUREA, D. Oraşele şi târgurile din Moldova în cadrul perioadei de descompunere a feudalismului. În: *SCŞI*, Iaşi, 1956, 7, fasc. I, p.97-105.
27. CIUREA, D. Problema periodizării (rezumat). În: *AIIA*, tom IX, Iaşi, 1972, p.444.
28. CIUREA, D. Evoluţia aşezărilor şi a populaţiei rurale din Moldova în secolele XVII-XVIII. În: *AIIA*, XIV, 1977, p.135-155.
29. COCÂRLĂ, P. Târguri noi în Moldova în ultimul sfert al sec. XVIII-lea – începutul sec. al XIX-lea. În: *Conferinţa ştiinţifică jubiliară.* Rezumatele comunicărilor. Chişinău: Tipografia Centrală, 1996, p.201-203.
30. CODRESCU, Th. *Uricariul, cuprinzătoru de hrisoave, ispisoace, urice, anaforale, proclamaţiuni, hatişerife şi alte acte ale Moldovei şi Ţării Româneşti.* Tomul VI. Iaşi: Tipografia Buciumului Român, 1875.
31. CODRESCU, Th. *Uricaru sau Colecţiune de diferite acte care pot servi la istoria românilor.* Vol. XVI. Iaşi: Tipografia Buciumului Român, 1891.
32. CONSTANTINESCU, I. Arendarea moşiilor în Moldova pînă la Regulamentul Organic. În: *SMIM*, vol.VI, Bucureşti, 1973, p. 259-268.
33. CONSTANTINESCU, I. Aspecte ale destrămării feudalismului în Ţara Românească şi Moldova la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea. „Oamenii de scuteală”. În: *SMIM*, vol.IX, Bucureşti, 1978, p.9-42.

34. CONSTANTINESCU, I. Evenimentul meteorologic, agricultura şi societatea românească în „secolul fanariot". În: *SMIM*, vol.XI. *„Evul mediu românesc. O nouă abordare"*. Bucureşti: Editura Academiei Române, 1992, p.21-62.
35. CONSTANTINESCU, N.N. *Acumularea primitivă a capitalului în România*. Chişinău: Ştiinţa, 1992.
36. *Contribuţia evreilor din România la cultură şi civilizaţie* / Coordonare generală: Acad. Nicolae Cajal, Dr. Hary Kuller. Comisia naţională a României pentru UNESCO, Federaţia Comunităţilor Evreieşti din România. Bucureşti: Hasefer, 1996.
37. CRISTIAN, V. Consideraţii privind începutul epocii moderne în istoria universală. În: *AIIA*, tom.XV, 1978, p.404-414.
38. DIMITRIE, D. *Armenii ortodocşi din Bucovina*. Bucureşti: Zamca, 2010.
39. DAVIES, N. *Istoria Poloniei. Terenul de joacă al lui Dumnezeu*. Vol. I. *De la origini până în 1795.* Iaşi: Polirom, 2014.
40. *Din tezaurul documentar sucevean. Catalog de documente (1393–1849).* Bucureşti, Textul executat la I.P. „13 Decembrie", 1983.
41. *Documente privitoare la istoria românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki*. Vol. II. Supliment 1 (Culese de A.I. Odobescu). Bucureşti, Stabilimentul Grafic Socecu & Teclu, 1892.
42. *Documente din vechiul ocol al Câmpulungului Moldovenesc*. Culese, adnotate şi publicate de T.V. Stefanelli. Bucureşti: Librăria Socec & Comp., 1915.
43. *Documente privitoare la târgul şi ţinutul Orheiului.* Publicate cu un studiu introductiv de Aurel V. Sava. Bucureşti: Institutul de Istorie Naţională, 1944.
44. *Documente privitoare la istoria economică a României. Oraşe şi târguri. 1776-1861. Moldova*. Seria A. Vol. II. Bucureşti: Direcţia Generală a Arhivelor Statului RPR, 1960.
45. *Documente privind relaţiile agrare în veacul al XVIII-lea.* Vol. II. Moldova / Întocmit de Vasile Mihordea, Ioana Constantinescu, Corneliu Istrati. Bucureşti: Editura Academiei, 1966.
46. *Documente turceşti privind istoria României.* Vol. III *(1791-1812)* / Întocmit de Mustafa A. Mehmet. Bucureşti: Editura Academiei, 1986.
47. DRAGNEV, D. *Ţara Moldovei în secolul luminilor*. Chişinău: Civitas, 1999.
48. DRAGNEV, D. *Istorie şi civilizaţie medievală şi modernă timpurie. Studii şi materiale.* Chişinău: Cartdidact-Civitas, 2012.
49. DRAGOMIR, Ş. Contribuţii la cunoaşterea procesului de formare a burgheziei botoşănene (sfârşitul secolului al XVIII-lea – prima jumătate a secolului al XIX-lea). În: *SAI*, tom. XIV, Bucureşti, 1969, p.237-246.
50. Eclesiarhul Dionisie. *Hronograf (1764-1815).* Bucureşti: Editura Academiei, 1987.
51. FURNICĂ, D.Z. *Din istoria comerţului la Români. Mai ales băcănia (publicaţiune de documente inedite 1593–1855).* Bucureşti: Atelierele Grafice Socec, 1908.
52. FURNICĂ, D.Z. *Industria şi dezvoltarea ei în Ţările Româneşti*. Bucureşti: Institutul de Arte Grafice „Tiparul Românesc", 1926.
53. FURNICĂ, D.Z. *Documente privitoare la Comerţul Românesc (1473–1868).* Bucureşti: Tipografia „România Nouă", 1931.
54. GEORGESCU, V. *Istoria românilor.* Ediţia III. Bucureşti: Humanitas, 1992.
55. GHIBĂNESCU, Gh. *„T. Codrescu. Revistă istorică"*. Anul I, nr.2 (1 noiembrie). Iaşi: Tipografia „Dacia" P&D Iliescu, 1915.
56. GIURESCU, C.C. *Istoria românilor. De la moartea lui Mihai Viteazul până la sfârşitul epocii fanariote (1601-1821).* Vol. III, partea I. Bucureşti: Editura Fundaţiei pentru Literatură şi Artă „Regele Carol II", 1942.
57. GIURESCU, C.C. *Istoria românilor. Din cele mai vechi timpuri până la moartea regelui Ferdinand.* Ediţia II. Bucureşti: Cugetarea Georgescu-Delafras, 1944.
58. GIURESCU, C.C. *Istoria românilor. De la moartea lui Mihai Viteazul până la sfârşitul epocii fanariote (1601-1821).* Vol. III, partea a II-a. Bucureşti, 1946.
59. GIURESCU, C.C. *Principatele Române la începutul secolului XIX. Constatări istorice, geografice, economice şi statistice pe temeiul hărţii ruse din 1835*. Bucureşti: Editura Ştiinţifică, 1957.
60. GIURESCU, C.C. *Istoria podgoriei Odobeştilor. Din cele mai vechi timpuri până la 1918 (cu 124 de Documente inedite, 1626-1864, şi 3 reproduceri).* Bucureşti: Editura Academiei, 1969.
61. GIURESCU, C.C. *Contribuţiuni la studiul originilor şi dezvoltării burgheziei române până la 1848*. Bucureşti: Editura Ştiinţifică, 1972.
62. GIURESCU, C.C. *Contribuţiuni la istoria ştiinţei şi tehnicii româneşti în secolele XV - începutul secolului XIX.* Bucureşti: Editura Ştiinţifică, 1973.
63. GIURESCU, C.C. *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri până la moartea regelui Ferdinand.* Bucureşti: Humanitas, 2000.
64. GUBOGLU, M. Documente româneşti inedite în arhivele din Istanbul. 1766 – „Fabrica" de postav de la Chipireşti. În: *M.I.*, anul XXII, nr.5(254), mai 1988, p.19-23.

65. HAUSER, H. *La modernité du XVIe siècle*. Paris: F. Alcan, 1930.
66. HAUTERIVE / D'HAUTERIVE, A. *Memoriu asupra vechei şi actualei stări a Moldovei prezentat lui Alexandru vodă Ipsilanti domnul Moldovei la 1787.* Bucureşti: Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl", 1902. (Le comte d'Haterive. *Mémoire sur l'état ancien et actuel de la Moldavie prézenté à S. A. S. Le Prince Alexandre Ypsilanti, Hospodar Régnant, en 1787*. Bucarest, L'Institut d'Arts Graphiques „Carol Göbl", S-r Ion St. Rasidescu, 1902).
67. HEPPNER, H. Relațiile economice habsburgo-moldave în jurul anului 1800. În: *AIIA*, XXV. Iaşi, 1998, p.451-459.
68. *Instituții feudale din Țările Române. Dicționar /* Coordonatori: Ovid Sachelarie, Nicolae Stoicescu. Bucureşti: Editura Academiei, 1988.
69. IONESCU, T. Hatişeriful din 1802 şi începutul luptei pentru asigurarea pieței interne a principatelor dunărene. În: *SAI*. Vol. I. Bucureşti, 1956, p.37-78.
70. IONESCU, A.–S. Politică şi modă la cumpăna secolelor XVIII–XIX. În: *AII*, XXXIII. Iaşi, 1996, p.57-84.
71. IORGA, N. *Acte şi fragmente cu privire la istoria românilor adunate din depozitivele de manuscripte ale Apusului şi publicate cu sprijinul Ministerului de Instrucție Publică.* Vol. I. Bucureşti: Imprimeria Statului, 1895.
72. IORGA, N. *Documente privitoare la familia Callimachi*. Vol. II. Bucureşti: Institutul de Arte Grafice şi Editură „Minerva", 1903.
73. IORGA, N. *Studii şi documente cu privire la istoria românilor. Cărți domneşti, zapise şi răvaşe.* Vol. V. Bucureşti: Editura Ministerului de Instrucțiune Publică, 1903.
74. IORGA, N. *Studii şi documente cu privire la istoria românilor. Cărți domneşti, zapise şi răvaşe.* Vol. VI. Partea II. Bucureşti: Editura Ministerului de Instrucție Publică, Supliment grafic I.V. Socecŭ, 1904.
75. IORGA, N. *Negoțul şi Meşteşugurile în trecutul românesc*. Bucureşti: Institutul de Arte Grafice şi Editură „Minerva", 1906.
76. IORGA, N. *Istoria universală sau Istoria lumii după căderea Imperiului Roman de Apus. I. (476-1648).* Vălenii de Munte, Neamul Românesc, 1912.
77. IORGA, N. *Istoria industriilor la români.* Bucureşti: (Vălenii-de-Munte), Tiparul aşezământului tipografic „Datina Românească", 1927.
78. IORGA, N. *Autonomia comerțului. Conferință ținută în ziua de 29 ianuarie 1928*. Bucureşti: Tiparul românesc, 1928.
79. IORGA, N. *Probleme de Istorie universală şi românească*. Vălenii-de-Munte: Editura Fundației Culturale Cuvântul, 1929.
80. IORGA, N. *Locul românilor în istoria universală* / Ediție îngrijită de Radu Constantinescu. Bucureşti: Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, 1985.
81. IORGA, N. *Istoria relațiilor române. Antologie* / Ediție îngrijită de Florin Rotaru. Traducere de Anca Verjinschi. Bucureşti: SEMNE, 1995.
82. *Istoria României*. Vol. III. *Feudalismul dezvoltat în secolul al XVII-lea şi la începutul secolului al XVIII-lea. Destrămarea feudalismului şi formarea relațiilor capitaliste* / Redactor responsabil academicianul A.Oțetea. Bucureşti: Academiei, 1964.
83. *Istoria modernă a Europei şi Americii*. I. Autori: Eugen Certan, Mihai Cojocariu, Vasile Cristian, Constantin Drachenberg, Demir Dragnev, Gheorghe Gonța, Efim Levit, Nina Petrovschi, Valentin Tomuleț. Chişinău: Lumina, 1995.
84. *Izvoare şi mărturii privitoare la evreii din România /* Volum întocmit de L.Benjamin, M.Spielman, S.Stanciu. Vol.II, partea 2. Bucureşti: Hasefer, 1990.
85. JELAVICH, B. *Istoria Balcanilor. Secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea.* Vol. I. Iaşi: Institutul European, 2000.
86. JEWSBURY, G.F. *Anexarea Basarabiei la Rusia: 1774-1828. Studiu asupra expansiunii imperiale*. Iaşi: Polirom, 2003.
87. KIRIȚESCU, C.C. *Politica de credit a României în perspectiva trecutului şi viitorului*. Bucureşti: Curierul Judiciar S. A., 1942.
88. KIRIȚESCU, C.C. *Sistemul bănesc al leului şi precursorii lui.* Vol. I. Partea 1-2. Bucureşti: Editura Academiei, 1964.
89. KOGĂLNICEANU, P-E. Letopisețul Țării Moldovei de la domnia întâi şi până la a patra domnie a lui Constantin Mavrocordat Voievod (1733-1774). În: *Cronici moldoveneşti /* Ed. A.Ilieş şi J.Zmeu. Bucureşti: Minerva, 1987, p.1-153.
90. MADGEARU, V.N. *Agrarianism, Capitalism, Imperialism. Contribuții la studiul evoluției sociale româneşti*. Cluj-Napoca: Dacia, 1999.
91. MATEI, D.V. Iluminism şi modernism în politica social-economică a unor domnitori fanarioți din veacul al XVIII-lea. În: *SAI*, LIII–LIV, Bucureşti, 1986, p.157-167.
92. MATEI, D.V. Iluminism şi modernism în politica reformatoare a domnitorului Alexandru Ipsilanti. În: *RI*, tom.40, 1987, nr.10 (octombrie), p.997-1016.

93. MIHORDEA, V. *Politica orientală franceză şi ţările române în secolul al XVIII-lea (1749–1760).* Bucureşti, f. e., 1937.
94. MISCHEVCA, V., ZAVITSANOS, P. *Principele Constantin Ypsilanti (1760-1916).* Chişinău: Civitas, 1999.
95. MURARIU, I. Preţurile cu care se vindeau unele mărfuri în Moldova la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea. În: *Carpica*, VII, 1975, p.123-148.
96. MUREŞAN, M. *Istoria economiei. Epoca modernă şi contemporană*. Bucureşti: Editura Economică, 1995.
97. NEGRUŢI, E. Clasificarea localităţilor urbane din Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Consideraţii demografice. În: *AIIA*, tom. XII, Iaşi, 1975, p.1-15.
98. NEGRUŢI, E. Imigrarea evreilor în Moldova la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi în prima jumătate a secolului al XIX-lea. În: *Itinerarii istoriografice* / Volum coordonat de Gabriel Bădărău. Iaşi, 1996, p.385-400.
99. NETTA, G. *Expansiunea economică a Austriei şi explorările ei orientale*. Bucureşti: Cartea Românească, 1931.
100. OGHINĂ, C.H. Modernizarea societăţii româneşti în secolul al XVIII-lea. O perspectivă istoriografică. În: *AŞU* (Serie nouă), *Istorie*. Tomul XXXVII–XXXVIII. Iaşi: Editura Universităţii „Al.I. Cuza", 1991-1992, p.133-139.
101. PANU, Gh. *Cercetări privitoare la starea ţăranilor în veacurile trecute.* Vol. I. Bucureşti: Institutul de Arte Grafice „Eminescu", 1910.
102. PĂLTANEA, P. Comerţul Moldovei cu Apusul Europei prin Galaţi în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea. În: *Danubius*. *Istorie*. Galaţi, 1970, p.197-218.
103. PEYSSONNEL, Ch. de. *Traité sur le commerce de la Mer Noire*. Tome second. Paris: Chez Cuchet, 1787.
104. PLATON, A.F. *Burghezia română. Geneză şi ideologie. (Teza de doctorat).* Iaşi: Universitatea „Al.I. Cuza", 1995.
105. PLATON, A-F. Geneza burgheziei în Principatele Române (a doua jumătate a secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea). Consideraţii preliminare. În: *Itinerarii istoriografice* / Volum coordonat de Gabriel Bădărău. Iaşi, 1996, II, p.353-371.
106. PLATON, A.F. *Geneza burgheziei în Principatele Române (a doua jumătate a secolului al XVIII-lea – prima jumătate a secolului al XIX-lea). Preliminariile unei istorii.* Iaşi: Editura Universităţii „Al.I. Cuza", 1997.
107. PLATON, A-F, RĂDVAN, L., MALEON, B-P. *O istorie a Europei de Apus în Evul Mediu. De la Imperiul Roman târziu la marile descoperiri geografice (secolele V-XVI)*. Bucureşti: Polirom, 2010.
108. PLATON, Gh. Consideraţii privind situaţia numerică şi structura boierimii din Moldova în preajma revoluţiei de la 1848. În: *Populaţie şi societate*. *Studii de demografie istorică* / Sub redacţia academicianului Ştefan Pascu, vol.II. Cluj-Napoca, 1977, p.351-442.
109. POPA, P. *Istoria economiei naţionale a României (I)*. Piteşti: Editura Universităţii din Piteşti, 1999.
110. POPA, P. *Trei secole de istorie modernă universală (1618-1918). De la Oliver Cromwell la Vladimir Ilici Lenin.* Piteşti: Paralela 45, 2010.
111. ROSETTI, R. *Pământul, sătenii şi stăpânii în Moldova*. Bucureşti: Socec, 1907. 555 p.
112. SACERDOŢEANU, A. *Îndrumări în cercetări istorice*. Bucureşti: Casa Şcoalelor, 1945.
113. SIRUNI, H.Dj. O năvălire necunoscută a bandelor turceşti în Ţările Române. După documente turceşti din Arhivele Statului. Extras din: *Revista Arhivelor*, IV, 1/1940. Bucureşti: Cartea Românească, 1940.
114. SMITH, A.D. *Naţionalism şi Modernism*. Chişinău: Epigraf, 2002.
115. STOICA, C. Dezvoltarea economico-socială a oraşului Târgu Ocna în epoca modernă. În: *Carpica*, vol. XXIV, Bacău, 1993, p.129-151.
116. STOIDE, C.A., CAPROŞU, I. *Relaţiile economice ale Braşovului cu Moldova de la începutul secolului al XVIII-lea până la 1850.* Chişinău: Universitas, 1992.
117. ŞERBAN, C. Ştiri despre o sticlărie în ţinutul Romanului la sfârşitul secolului al XVIII-lea. În: *SMIM*, 1, 1956, p.353-366.
118. ŞERBAN, L. Începuturile afirmării burgheziei româneşti pe plan politic şi juridic. În: *AUB*. *Filozofie*, Anul XVIII, 1969, nr.1, p.161-176.
119. TODERAŞCU, I. Preocupări pentru îmbunătăţirea mijloacelor de navigaţie în Principatele Române (prima jumătate a sec. al XIX-lea). În: *AŞU* (Serie nouă), Secţiunea III, *Istorie.* Tomul XX, fascicula 1, 1974, p.31-43.
120. TOMULEŢ, V. *Basarabia în epoca modernă (1812-1918) (Instituţii, regulamente, termeni).* Chişinău: Lexon-Prim, 2014.
121. URECHIA, V.A. *Istoria românilor.* Tomul VII. Seria 1774-1800. Bucureşti: Tipografia şi Fonderia de Litere „Thoma Basilescu", 1894.
122. VĂRZARU, S. *Prin Ţările Române. Călători străini din secolul al XIX-lea*. Bucureşti: Sport – Turism, 1984.
123. АВРАМОВ, Р. *Стопанският XX век на България*. София: Център за либерални стратегии, 2001.
124. АРШ, Г.Л. *Этеристское движение в России*. Москва: Наука, 1970.
125. БЕРЕЗНЯКОВ, Н.В. *Турецко-фанариотский гнёт в Молдавии. Борьба молдавского народа против турецко-фанариотского феодального гнёта в XVIII веке.* / Феодальные отношения в период XIV–XVIII веков (Сборник статей) / Под ред. А.Д. Удальцовой и Л.В. Черепнина. Кишинёв, 1957, с.129-163.

126. БРОДНИКОВ, А.А. (составитель). *Курс лекций «Вспомогательные исторические дисциплины»*. Новосибирск: Новосибирский государственный университет, 2012. / http://gf.nsu.ru/docs/koi/annot_hist_.pdf
127. ГУБОГЛУ, М. Турецкий источник 1740 г. о Валахии, Молдовии и Украине. В: *Восточные источники по истории народов юго-восточной и центральной Европы*. Москва: Наука, 1964, с.131-161.
128. ДРАГНЕВ, Д.М., КОКЫРЛЭ, П.С. Село и город Молдавии в начальной стадии кризиса феодальной системы. В: *Взаимосвязи города и деревни в их историческом развитии.* XXII Сессия Всесоюзного симпозиума по изучению проблем аграрной истории. Тезисы докладов и сообщений, Минск, 11-14 октября 1989 г., с.128-131.
129. *История Молдавской ССР. С древнейших времён до наших дней*. Кишинёв, Штиинца, 1982. 551 с.
130. *История России: Учебное пособие для вузов, а также коледжей, лицеев, гимназий и школ.* Том 1 / Составители: М.М. Горинов, А.А. Горский, А.А. Данилов и др. Москва: Владос, 1995.
131. МАЧАРАДЗЕ, В. Грузинский путешественник XVIII века Иона Гедеванишвили о Молдове и Валахии. В: *RESEE*. Tome XVIII, nr.3. Bucarest: Éditions de l'Académie de la République de Roumanie, 1970, p.434-459.
132. СЕМЁНОВ, Ю.И. *Философия истории. Общая теория, основные проблемы, идеи и концепции от древности до наших дней.* Москва: Основные тетради, 2003.
133. СЕМЁНОВА, Л.Е. *Княжества Валахия и Молдавия. Конец XIV – начало XIX вв. (Очерки внешнеполитической истории).* Москва: Индрик, 2006.
134. *Человек на Балканах. Государство и его институты: гримасы политической модернизации (последняя четверть XIX – начало XX вв.).* Санкт-Петербург: АЛЕТЕЙЯ, 2006.

Lista abrevierilor:

AII - Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol" din Iaşi.
AIIA – Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A. D. Xenopol" din Iaşi
AUB – Analele Universităţii Bucureşti
AŞUI – Analele Ştiinţifice ale Universităţii „Al. I. Cuza" din Iaşi.
Carpica – Carpica. Muzeul Judeţean de Istorie şi Artă din Bacău.
MI – Magazin Istoric.
RESEE – Revue des études sud-est européennes.
RI – Revista Istorică.
SAI – Studii şi Articole de Istorie.
SCŞI – Studii şi Cercetări Ştiinţifice. Istorie.
SMIM – Studii şi Materiale de Istorie Medie.

Prezentat la 30.04.2015

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2015, nr.4(84)
Seria "Ştiinţe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.61-72

ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЕ СВЕДЕНИЯ О БОЛГАРАХ СЕВЕРНОГО ПРИЧЕРНОМОРЬЯ В КОНЦЕ XVIII ВЕКА

Иван ДУМИНИКА

Великотырновский университет «Св. св. Кирилл и Мефодий», Болгария;
Молдавский государственный университет

INFORMAŢII ISTORIOGRAFICE DESPRE BULGARII DE PE COASTA DE NORD A MĂRII NEGRE LA SFÂRŞITUL SECOLULUI AL XVIII-lea

În articol sunt analizate lucrările care au abordat acest subiect luat ca tematică. Autorul reflectă dispute istoriografice referitoare la problema privind emigrarea bulgarilor la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi stabilirea lor ulterioară în sudul Malorosiei şi pe teritoriul dintre Prut şi Nistru. Sunt prezentate lucrări care reflectă colonizarea civilă şi militară a regiunii. Sunt prezentate opiniile şcolilor istorice cu referire la problema privind participarea voluntarilor bulgari în formaţiunile de husari şi în cadrul acestora în războaiele ruso-turce. Autorul scoate în evidenţă şi dezbateri ce reflectă dezvoltarea social-economică a emigranţilor bulgari. Ca obiect de cercetare a istoricilor a devenit şi legislaţia ţaristă, cu ajutorul căreia erau atraşi şi stabiliţi colonıştii transdanubieini. Se face referire şi la atestarea primelor aşezări ale bulgarilor pe teritoriul dintre Prut şi Nistru. Sunt trecute în revistă argumentele cercetătorilor asupra problemei cu privire la periodizarea etapelor de emigrare, datarea primelor colonii, dar şi stabilirea satelor din Bulgaria de unde au fugit bulgarii. Sunt trasate concluzii asupra unor probleme puţin prezente în istoriografie sau care în general nu se regăsesc, deocamdată, în cadrul acesteia.

Cuvinte-cheie: *bulgari, emigraţie, Basarabia, Coasta de Nord a Mării Negre, colonie, istoriografie.*

HISTORIOGRAPHICAL INFORMATION ABOUT THE BULGARIANS NORTHERN BLACK SEA COAST IN THE LATE 18th CENTURY

The article contains analyzes of works concerning the subject. Problems are discussed thematically. Thus, the author reflected the historiographical debates on the causes of migration of Bulgarians in the late 18th century, their further life order in the south of Malorussia and the territory between Prut and Dniestr. There are presented works which reflect the popular and military colonization of the region. Are allocated the views of historical schools on the participation of the Bulgarian volunteers in royal hussar regiments and active actions hed by them during the Russian-Turkish wars. Are also reflected discussions on socio-economic development of Bulgarian immigrants. Royal legislation on the issue of Bulgarians' attracting and relocating has become one of the research problems here. There are listed severe discussions regarding the question of the first attestation of the Bulgarians between Prut and Dniester. Author presents arguments of some researchers on the issue of periodization of the Bulgarians resettlement dating from the first settlements, as well as their starting points in the Bulgarian lands. Conclusions concern problems that are poorly or not at all represented in the historiography.

Keywords: *Bulgarians, emigration, Bessarabia, Northern Black Sea coast, colony, historiography.*

Вопрос переселения и устройства иммигрантов из болгарских земель на территории Северного Причерноморья в конце XVIII в. нашел свое отражение в различных исследованиях, статьях, публикациях и заметках этнографического, статистического, краеведческого и исторического характера. Сразу же оговоримся, что под понятием «Северное Причерноморье» мы подразумеваем название северных земель бассейна Черного моря, расположенных на территориях современных стран – Республики Молдова, Украины, России и Румынии. Прежде всего, остановимся на некоторых работах, затрагивающих вопрос более ранней аттестации присутствия здесь болгар. Освещая период до XVIII в., болгарские исследователи П.Атанасов, И.Богданов, П.Бойчева, Д.Райков, П.Русев и А.Давидов затрагивают в основном вопросы культурного взаимодействия болгар и соседних народов посредством распространения болгарской церковной литературы и деятельности представителей болгарского духовенства в Дунайских княжествах и России [70; 3; 68; 12; 11; 67). Российские историки Н.Капчерев и А.Муравьев лишь частично, но упоминают о некоторых представителях болгарского происхождения, находившихся на службе при императорском дворе [39; 58]. В свою очередь, болгарские исследователи В.Трайков и Н.Жечев в работе «Българската емиграция в Румъния XIV в. – 1878 г.» остановились на

освещение «жизни болгарской эмиграции в Валахии», тогда как болгарам Молдавского княжества почти не уделено внимания. Это, по мнению авторов, задача для последующих исследований, когда будут изучены архивные документы, хранящиеся в архиве города Яссы [74, с.11]. В многотомном энциклопедическом труде «История на България» переселение данного периода также рассматривается в общем плане для Валахии, Молдовы и Трансильвании. Практически отсутствует информация о болгарах в Буджаке [33, с.240-251). Одним из первых, кто специально остановился на проблеме иммиграции болгар в Пруто-Днестровское Междуречье в XV – начале XVII в., был российский историк С.Муртузалиев. Этому вопросу была посвящена его статья, которая, впрочем, основана лишь на уже изданных документах и публикациях. Все же его заслуга состоит в том, что он сумел систематизировать и дать должный анализ этим источникам [59, с.74-82]. Скудность информации о болгарах этого периода в пределах Российской империи объясняет болгарский исследователь А.Андреев. В своей статье он утверждает, что в XVI−XVII вв. в России все восточнославянские народы наделялись термином «греки», который в нашем случае отражал не этническую, а религиозную принадлежность, т.е. подчиненность греческой церкви. Несмотря на это, основываясь на архивных документах, а также путевых заметках болгарских духовников, исследователь приходит к выводу, что в этот период на территории Российской империи проживали, в основном, болгарские духовные лица и торговцы. Утверждается также, что в Малороссии уже в XVII в. была образована болгарская колония, куда часто поставлялась болгарская религиозная литература [1, с.84-85, 91].

Более полно описано переселение болгар в Северное Причерноморье в последующий период, т.е. в XVIII веке. Вопросы, касающиеся этой проблемы, можно разделить на несколько категорий: это народная и военная колонизация в пределах окраин России, и в особенности на южной Украине, а также заселение и обустройство болгар в Междуречье Прута и Днестра.

По поводу причин переселения болгар в данный период в историографии существует несколько мнений. Основной мотив сводится к нежеланию болгар смириться с османским гнетом и к опасениям репрессий со стороны властей из-за участия в боевых действиях царских войск [72, с.5; 29, с.512; 40, с.296; 73, с.17; 3, с.52-53; 37, с.43; 49, с.158].

О том, что грабежи и насилия разбойничьих банд кэрджалиев, междуусобицы местных турецких феодалов были основной причиной, вынудившей болгар к бегству к северу от Дуная, говорят К.Иричек, Н.Начов и В.Мутафчиева [32, с.375; 61, с.17-25; 60, с.416].

И.Мещерюк, С.Димитров, К.Манчев и А.Ганчев считают, что экономическое положение Османской империи явилось фактором переселения болгар. В частности, они придерживаются точки зрения, что втягивание Османской империи в XVIII в. в европейский капиталистический рынок и расширение товарно-денежных отношений вели к реформированию старых экономических норм и к замене их новыми. Эти процессы привели к увеличению налогов и усилению экономического гнета. Особенно это прослеживалось там, где были сосредоточены важные порты и крепости и проходили военные и транзитные пути в Добруджу и Россию, поэтому, по мнению упомянутых авторов, болгарское население этих территорий особенно сильно подвергалось ассимиляции и насилию со стороны турок [46, с.22; 21; 9-10; 15, с.13]. В данном контексте интерес представляет и мнение болгарского историка В.Дяковича. Он указывает на три причины, приведшие к переселению болгар: это «тяжелое положение под османским игом (злоупотребление налогами, работорговля, ущемление религиозной свободы, разбои, насилия и грабежи османских янычар), народные восстания, войны Османской империи с другими державами» [27; 66]. Эксплуатация богачей-чорбаджиев, преследование турецких чиновников и грабительские набеги разбойников, по мнению В.Зеленчука, являлись основными внутриосманскими факторами, генерировавшими процесс переселения болгар в конце XVIII в. [30, с.65].

Аналогичная причина выявляется и у болгарских переселенцев из пределов Габсбургской империи. Их миграцию в Россию украинский историк В.Мильчев объясняет рядом причин. По его мнению, каждая из них была настолько весомой, что именно она могла стать решающей. Это «невыполнение австрийским правительством обещанных в конце XVII в. привилегий; отчаяние болгарских поселенцев в возможности освобождения Габсбургами их этнических территорий на Балканах; притеснения католичества, особенно иезуитов; стремление окатоличить или обратить в унию православных болгар; наступление местных феодалов, которые желали закрепостить болгар; крайне жесткая дисциплина, насаждавшаяся австрийским военным командованием в ландмилицейских полках, что приводило к

противостоянию балканцев с немцами» [48, с.27]. Со своей стороны, болгарский исследователь И.Тютюнджиев усматривает в бегстве болгар в пределы России четыре причины: во-первых, это давление со стороны венгерских католиков, которые мстили болгарам за их участие в подавлении венгерского восстания 1703–1711 гг.; во-вторых, усиление влияния России среди православного мира (после покорения Азова в 1696 г.), что способствовало переселению болгар в пределы восходящей империи; в-третьих, болгары перестали надеяться (после заключения Карловицкого мира 1699 г.) освободить свою родину с помощью Австрии, и, в-четвертых, поворотным моментом стало для болгар объявление Россией войны Порте 25 февраля 1711 г. Тогда 3 марта Петр I обратился с манифестом за помощью к балканским народам, обещая им свободу. Автор также выражает уверенность, что в переселении болгар именно в Россию была заинтересована и Австрия, так как она видела в ней своего эвентуального союзника в борьбе с Портой [75, с.132]. Ст.Дойнов, в свою очередь, усматривает в переселении австрийских болгар главным образом результат агитационной миссии русских агентов [22, с.27].

Другая причина сводится к планомерной политике России по колонизации своих малозаселенных и необработанных южных окраин. Как одно из следствий этого процесса, произошло образование двух административно-территориальных единиц на востоке и западе Малороссии. Основываясь на общей религиозной и этнической принадлежности балканских народов, проживавших там, эти единицы получили название Новосербия и Славяносербия. Эту точку зрения поддерживают также исследователи Г.Писаревский [64, с. 338-340], Н.Державин [19, с.29] В.Кабузан [36, с.45-78], С.Бернштейн [10, с.46], А.Гарабедян, Р.Комсалова [16, с.150] и В.Мильчев [50, с.30-42]. Последний добавляет, что немалую роль в привлечении болгар сыграли обещанные привилегии. Так, в условиях Османской империи, когда крестьянское население было юридически подневольным, обещанные права и привилегии «казались для них манной небесной» [50, с.33]. Для примера приводятся болгары из с. Долни Богров, предместье Софии, переселение которых в 1765 г. в Киевскую губернию не было связано с итогами русско-турецких войн; здесь на первый план выступало желание «повысить свой юридический статус и экономическое состояние, что гарантировали царские привилегии» [50, с.34]. В то же время исследователи В.Шишмарев и Е.Белова склонны видеть причину народной колонизации в экономических факторах. Так, по их мнению, развитие промышленности в сильнозаселенных центральных районах выдвинуло вопрос о расширении площадей для хлебопашества за счет новых земель юга. Это, по их мнению, подвигло правительство принять спешные меры по скорейшему освоению пустовавших степей [82, с.29-30; 9, с.56].

О совокупности экономических и политических причин, заставивших болгар покинуть родные пределы, говорят и молдавские болгаристы И.Грек и Н.Червенков [17, с.11]. Исследователь Д.Димитров попытался систематизировать причины переселения болгар, отметив, что они стали жертвами не зависящих от них обстоятельств, вызванных к жизни глобальным противостоянием двух империй – Османской и Российской. Первая из них, эксплуатируя и угнетая болгарский народ, вынуждала его покидать отчизну, а вторая – Российская, в поисках для себя одновременно политических и экономических выгод, поощряла болгар селиться в её пределы, используя их затем по своему усмотрению [20, с.8].

По поводу военной колонизации болгарская исследовательница Румяна Михнева указывает на желание некоторой части болгар поступить на военную службу. Как правило, их зачисляли в полки, охранявшие южные рубежи Российской империи. Автор заключает, что к этому их подвигало не только желание спастись от османского ига, но и «стремление к действиям против османского владычества в пользу начинавшейся тогда возрождаться национальной идеи» [57, с.75]. Исследовательница Е.Белова отмечает, что миграция балканских народов на территорию Южной Украины в 50-е гг. XVIII в. носила преимущественно военный характер. По ее мнению, правительство Елизаветы Петровны, создавая военные поселения, решало две важнейших задачи: во-первых, поставить заслон на границе; во-вторых, оградить данную территорию от запорожцев, чей политический и социальный статус мешал проведению централизованной политики [9, с.50]. Со своей стороны В.Мильчев усматривает в военной колонизации несколько причин внешнего и внутреннего характера: во-первых, это внешнеполитический курс Российской империи, который был направлен на ликвидацию турецко-татарского влияния в Северном Причерноморье и надежную защиту своих южных границ; во-вторых, царизм стремился противопоставить военные земледельческие формирования запорожским казакам из

южно-украинских районов, и, в-третьих, колонизация была обусловлена желанием к переселению южнославянского населения Баната, которое не было довольно тем, что австрийское правительство не соблюдало их прав [53, с.10; 47, с.154].

В историографии приводится информация относительно устройства болгарских переселенцев. Историк Ст.Дойнов на основе архивных материалов представил картину образования первых военно-земледельческих поселений в Новороссийском крае. По его данным, их основу составляли гусары и пандуры, занимавшиеся военными и хозяйственными делами. Автор заключает, что несмотря на привилегии, которыми пользовались болгары, их жизнь была сложной, так как им приходилось участвовать как в укреплениях крепостей, так и в военных действиях вдали от своих селений [24, с.273-282; 22, с.39-52]. Исследователи В.Шишмарев и В.Мильчев подробно описали процесс переселения болгар из села Алфатар, близ болгарского города Силистра, в 1774 г. в пределы Южной Украины. Отражены все тяготы, которые испытали беженцы в пути [82, с.52-60: 49, с.157-168]. М.Гавазов описал последовавшее устройство этих болгар в селении Ольшанка [14]. Положение болгар в Киевской губернии, и в особенности тех, кто проживал в старейшем из болгарских сел Украины − Борщаговке, описывает В.Мильчев. Он исследует обстоятельства возникновения этого села. На широком материале исторических источников, в первую очередь архивных, им были выяснены причины, ход и условия переселения жителей села Богданов Дол, что в Западной Болгарии, на новое место. Автор заключает, что хотя это поселение имело сельскохозяйственную ориентацию, желающие могли в соседнем Киеве записаться в разряд мещан и купцов [50, с.38-39]. Существенно, что В.Мильчев на основе архивных данных установил более раннюю дату образования этой колонии – она сводится к 1765 г. [54, с.212]. Со своей стороны Г.Аствацатуров, пользуясь источниками, показал положение болгар Левобережья Днестра. Он указал и на неизученный аспект этой темы, заключавшийся в бегстве жителей Тираспольского уезда на правый берег Днестра. Он впервые обратил внимание на то, что этот процесс нельзя рассматривать лишь как страх крепостного права, но как недовольство различными денежными и натуральными податями. Он же уточняет, что неустойчивость национального и численного состава в Левобережном Поднестровье в конце XVIII в. объясняется отсутствием у царского правительства четкой программы заселения вновь приобретенных земель. В то же время им признается, что подобные неудачи обусловили принятие целого пакета вполне конкретных указов по устройству болгар [2, с.83-84].

Положительную роль болгарских переселенцев в развитии аграрной инфраструктуры Южной Украины отразили В.Мильчев и Ст.Дойнов. Последний отметил, что на новых территориях болгары проявили свой интерес к земледелию, и в особенности к форме землевладения. Отмечается заинтересованность царских властей в интенсивном освоении целинных степей и в дальнейшем привлечении к этому процессу переселенцев. По мнению исследователя, это являлось главной причиной того, что царское правительство не распространило крепостное право на болгарских переселенцев. Более того, в первые неурожайные годы государство всячески поддерживало болгарского сельскохозяйственного производителя. Со своей стороны В.Мильчев указал, что благодаря болгарам здесь появляются новые сорта злаков, фруктов, овощей и ягод, а также не известные до того времени породы скота и методы его выращивания. Особо он выделял вклад болгар в развитие виноградарства и огородничества, а также отмечал, что ввиду привезенных сюда новых сортов злаков юг Украины превратился в самый крупный центр по производству товарного хлеба [55, с.214; 52, с.435-443; 22, с.176-178].

Затронут в историографии и вопрос участия болгар в царских военных подразделениях. Исследователь В.Мильчев, основываясь главным образом на архивных данных, выявил два болгарских гусарских полка (Болгарский и Македонский) в составе Новосербского военного корпуса [49, с.77]. Официальное разделение полков на Болгарский и Македонский дало основание македонскому историку А.Матковски утверждать, что это «два различных национальных формирования: болгарский и македонский» [45, с.260]. Это, по нашему мнению, не соответствует реальности. Так, В.Мильчев на основе источников показал, что основной контингент этих полков составляли ольшанские болгары [49, с.77]. Г.Занетов и С.Пишчевич отмечают, что в состав этих полков входили болгары из различных регионов болгарских земель. Так, в Болгарском полку преобладали переселенцы из Молдовы, Венгрии и Польши, а в Македонском – из юго-западных болгарских земель [28, с.849-898; 65, с.373-474]. По мнению И.Тютюнджиева, в Македонском полку преобладали влахи (арумыны) – переселенцы из Македонии, и «вероятнее всего, этот фактор и повлиял на различные названия двух полков» [75, с.134]. М.Костич

говорит о том, что ввиду единого этнического происхождения военных часто переводили из Болгарского в Македонский полк и наоборот [44, с.90]. В.Хевролина называет эти формирования «однонациональнми военными частями», подразумевая, что речь идет о болгарах [78, с.209]. Болгар среди гусарских полков выделяют также В.Кабузан, Ю.Дегтярев и Т.Кандаурова. Авторы, в основном, опираются на статистические данные об этническом составе этих военных формирований [36, с.54; 18, с.230-231; 38, с.97-99]. В свою очередь И.Тютюнджиев и Ст.Дойнов показали участие гусарских полков в военных действиях русской армии на территории Дунайских княжеств и болгарских земель. Не осталось без внимание и участие болгарских добровольцев на стороне царизма в борьбе с османским господством [75, с.135; 24, с.211-229]. В этом же контексте болгарский историк К.Калчев говорит о 3 000 добровольцах во главе с болгарином полковником Назаром Каразиным, участвовавших в русско-турецкой войне 1768-1774 гг., а затем мигрировавших в пределы Российской империи [37, с.42].

Украинский историк Ф.Шевченко отразил финансовое состояние болгарских военных, придя к выводу, что в отличие от военного командования, которое получало от 1200 до 1800 рублей в год, простые солдаты за тот же период получали мизерные деньги – 36 рублей. Это вынуждало многих оставлять военную службу и заниматься земледелием [81, с.69]. В таком ключе мыслит и В.Мильчев, отметивший, что болгары могли рассчитывать на особый статус – военного поселенца, лишь тогда, когда в Северном Причерноморье была напряженная обстановка, в противном случае их переводили в категорию простых земледельцев [51, с.79].

О болгарах среди украинских казаков в Бугском казачьем войске и в Задунайской сечи, а также об их участии в военных действиях, написали историки Ф.Шевченко, А.Бачинский и Е.Бачинская. Они оценили их боевые качества, а также сообщили о последовавших льготах, на основании которых болгары обустроили свои поселения на территории Херсонского уезда [81, с.67-86; 7, с.30-31; 8, с.283-286].

Царское законодательство, затрагивавшее вопросы привлечения и устройства болгар, также явилось объектом исследования. Историк Е.Белова предприняла анализ русских законодательных актов, в которых речь шла о болгарах-переселенцах. Она приходит к выводу, что хотя первые указы и поощряли иностранную колонизацию, однако не регулировали денежные отношения между государством и первыми колонистами. Отсутствие четко выработанной программы по привлечению и обеспечению поселенцев привело к необоснованной трате средств из государственного бюджета [9, с.75]. Исследователь В.Синица подробно останавливается на законах, регламентировавших статус военных поселенцев. Он приходит к выводу об их выгоде для болгар, так как они предоставляли им широкие права и привилегии, что обусловило активное участие болгар в военных формированиях [71, с.14-18]. Исследовательница А.Бажова также видит положительную сторону царских законов, затрагивавших колонистов. В особенности она выделяет Указ императрицы Елизаветы Петровны от 24 июля 1752 г., согласно которому две переселенческие области объявлялись бестаможенными экономическими зонами. Это означало, что колонисты могли продавать свой товар русским купцам по высокой цене. Тем самым, заключает автор, царское правительство было заинтересовано, чтобы переселенцы более усердно обрабатывали свои наделы. В свою очередь, В.Мильчев указывает на отрицательные стороны некоторых законов, особенно тех, которые были изданы в 1767 г. По его утверждению, в экономическом плане они навязывали прежде всего болгарам Киевской губернии так называемую круговую поруку, а также ограничивали свободу передвижения. Это, по мнению автора, тормозило развитие производственных сил колонистской общности [50, с.39-40].

Правовой статус, права и льготы иммигрантов, которые определялись целым рядом ордеров, указов, манифестов и законов, проанализировал С.Петков. Он пришел к выводу, что льготная политика в отношении иностранных переселенцев диктовалась политическими целями, стоявшими перед правительством и способствовавшими укреплению позиций Российской империи в Северном Причерноморье [63, с.19-21].

Касательно вопроса о первой аттестации болгар в Бессарабии, в историографии существует несколько мнений. Самую раннюю дату называет С.Муртузалиев, отмечая, что еще с целью заселить обезлюдевшие завоеванные территории османский султан переселял туда болгар. Так, по его мнению, произошло в 1484 г., когда в крепости Килия были обустроены болгары из города Силистра. Им надлежало заниматься рыболовством и платить за это налоги османской казне [59, с.77]. Исследователь С.Бернштейн считал, что самые ранние сведения о болгарах в Буджаке стоит относить к середине

XVII в. Его утверждение основывается главным образом на описании путешествия антиохийского патриарха Макария, который в 1657 г. в г. Измаиле отметил среди проживавших там народов и болгар [10, 45]. В то же время Д.Минчев отмечает, что первые болгарские переселенцы проникают в Бессарабию в 1752 г. [89, с.7], тогда как Г.Занетов и В.Дякович считают, что появление болгар в Буджаке произошло между 1752 и 1753 гг., когда 70 болгарских семейств основали селение Чешма [28, с.5; 27, с.78]. Между тем И.Нистор датирует это время 1769 годом [91, с.94]. Эту дату подтверждают также Г.Мунтяну-Мургоч [90, с.20] и И.Попеску [92, с.110]. Известный исследователь истории Днестровско-Прутского Междуречья в XVIII в. Д.Хайдарлы также придерживается мнения о раннем проникновении болгар в Буджак. В одной из своих статей он отмечает, что имеющиеся источники позволяют ему судить о том, что группа «задунайских переселенцев скорее всего поселилась здесь до русско-турецких войн 1768-1774 гг.». Более того, по его утверждению «переселенцы из Болгарии осели в селении Волканешты в 1732 г.» [77, с.488]. Со своей стороны, российский ученый А.Скальковский утверждает, что первым официальным упоминанием о болгарских выходцах в Бессарабии следует считать промежуток 1769-1791 гг., когда болгары поселились в крепостях Килия, Бендер, Аккерман и Измаил, в городах Кишиневе и Рени, на землях молдавских бояр и «вместе с ногайцами в кышлах» [72, с.4-5. Подробнее о его биографии и творческой деятельности см.: 25, с.101-113]. Позднее это мнение поддержали Н.Державин и А.Арборе [19, с.10; 85, с.10]. Тогда как А. Клаус уверен, что именно с 1760 по 1791 г. болгары впервые переселяются в Бессарабию. Он связывает этот период с началом «безостановочного, более или менее значительного переселения татар из Бессарабии в Турцию» [40, с.296]. В свою очередь Г.Писаревский связывает появление болгар с русско-турецкой войной 1787-1791 гг. Тогда, по его мнению, на левом берегу Днестра была поселена 831 семья болгар, но так как из них 51 семья бежала в Молдавское княжество, все «сомнительные и склонные к побегу болгары в числе 287 семей были переведены на левую сторону реки Буг» [64, с.338]. Со своей стороны, З.Арборе отмечает, что «перейдя Дунай, болгары остановились в Молдавском княжестве, откуда позже, между 1789-1791 гг., с разрешения господаря перешли в Бессарабию» [85, с.101]. Румынский историк Шт.Чобану вообще считал, что мнение о переселении болгар в Буджак во второй половине XVIII в. не имеет серьезного обоснования, так как переселенцы не могли жить рядом с ногайцами, являвшимися мусульманами и союзниками османов, и скорее всего первое проникновение болгар в Междуречье Прута и Днестра можно датировать периодом 1806-1812 гг., когда ногайцы были эвакуированы оттуда [86, с.35].

Стоит отметить, что в исторической науке была предпринята попытка периодизации массового проникновения болгар в Бессарабию в XVIII в. Так, А.Скальковский делит процесс переселения болгар на два этапа. Они совпадают с периодами ведения русско-турецких войн 1769-1774 гг. и 1787-1791 гг. [72, с.12]. Болгарский исследователь Й.Титоров соглашается со А.Скальковским, указав лишь, что второй период оканчивается годом позже, т.е. 1792, а также добавив еще и третий период переселения, сводящийся к 1792-1804 гг. Последний этап он назвал «кърджалийски времена», т.е. период, когда в болгарских землях заправляли разбойничьи банды местных феодальных владетелей [73, с.14]. Исследователь С.Бернштейн связывает переселения с событиями истории России второй половины XVIII века. Первый этап сводится к 1752-1754 гг. Второй и третий этапы связываются с русско-турецкими войнами 1768-1774 гг. и 1787-1791 гг. [10, с.47-48]. Представляет интерес подход, предложенный А.Шабашовым. Признавая наличие двух этапов, отмечаемых С.Бернштейном, автор поставил задачу определить, «было ли в тот период два или только одно значительное, а другое «немассовое» переселение». Основываясь на имеющихся свидетельствах, он утверждает, что хотя они имеют разрозненный и опосредованный характер, все же говорят в пользу того, что имело место именно два более или менее значительных и более или менее сопоставимых переселения. Полагаясь на эти источники, автор предлагает сместить верхнюю планку для первого этапа переселения к 1770 г., «так как тогда произошла осада Бендерской крепости и переход части ногайцев в российское подданство» [80, с.109, 111]. Русский исследователь Н.Лашков указал на прямую связь русско-турецких войн второй половины XVIII – первой трети XIX в. с переселением болгар в Бессарабию. По его подсчетам наблюдались три массовых переселения: после русско-турецкой войны 1787-1791 гг. и во время войн 1806-1812 гг. и 1830-1834 гг. О нескольких этапах переселения говорит и Г. Мунтяну-Мургоч. Он делит их на три незначительных – 1769-1770 гг., 1789-1792 гг., 1806-1812 гг., и одно самое массовое,

после 1828 г. [90, с.20]. В свою очередь Шт.Чобану напрямую связывает миграционные волны с русско-турецкими войнами: 1768-1774 гг., 1787-1791 гг., 1806-1812 гг. и 1828-1829 гг. [88, с.34]. Со своей стороны, Ал. Арборе предложил периодизацию, состоящую из трех крупных валов: 1769-1791 гг., 1801-1812 гг., 1828-1829 гг. [85, с.20-21]. Д.Минчев, опираясь на источники, приводит свою периодизацию: 1752-1754 гг., 1769-1774 гг., 1787-1792 гг., 1792-1804 гг., 1806-1812 гг. и 1828-1829 гг. [89, с.9]. Другой румынский деятель К.Брэтиану делит колонизацию Буджака на два массивных вала: 1787-1791 гг. и 1806-1812 гг. [86, с.75]. Более обширна периодизации В.Дяковича, который предложил восемь периодов переселения: I-й период – до 1769 г., II-й – 1769-1774 гг., III-й – 1787-1791 гг., IV-й – 1792-1806 гг. (кърджалийски години), V-й – 1806-1812 гг., VI-й – 1828-1829 гг., VII-й – 1853-1856 гг. и VIII-й – после 1856 г. [27, с.78-85]. Относительно процесса заселения земель и освоения новых территорий, исследовательница Е.Белова выделила четыре больших этапа: I – вторая половина XVIII в., период единичного переселения болгар; II – 1800-1827 гг. – этап трех миграционных волн, для данного этапа не указываются точные хронологические отрезки переселений; III этап делится на два периода: первый – 1828-1829 гг., по мнению автора на данном этапе эмиграция носила единичный характер; второй период – около 1829-1830 гг., для него показательна массовая миграция болгарского населения из Болгарии в Россию и Дунайские княжества; третий период включает 1831-1834 гг. – реэмиграция болгар, которая являлась следствием того, что малоимущие болгары не стремились удержаться на новом месте; IV этап автор связывает с политической обстановкой в 50-60-х гг. XIX в. в Юго-Восточной Европе [9, с.222-224].

Расходятся исследователи в данных, отражающих общее количество болгар в Бессарабии до начала XIX в. Так, А.Скальковский утверждает, что так называемые «старые болгары», т.е. те, кто проживали в Бессарабии между 1769 и 1791 гг., насчитывали до 2000 душ обоих полов [72, с.4-5]. Молдавские болгаристы И.Грек и Н.Червенков отмечают лишь, что до русско-турецкой войны 1806-1812 гг. здесь проживало 8 000 задунайских переселенцев [17, с.12-13]. В свою очередь А.Шабашов, опираясь на «Ведомости о числе семейств задунайских переселенцев 1818 г.», пришел к выводу, что «старых болгар» насчитывалось 2 294 семьи или 11 080 человек [80, с.108-109]. Относительно общей численности болгарских переселенцев в пределах Российской империи также нет точных данных. Так, например, В.Кабузан, основываясь на архивных данных, пришел к выводу, что к 1761 г. в Новосербии проживало всего 6305 душ обоего пола [36, с.54]. В.Синица утверждает, что к 1764 г. максимальное число славяно-сербских поселенцев не превышало 10 тысяч человек. В то же время, по его мнению, общее число поселенцев в Новосербии и Славяносербии составляло до 25 тысяч, «главным образом, из Османской империи и австрийских владений» [71, с.16]. Как видим, исследователи не выделяют из этой общей массы болгар. Более точен В.Мильчев, определивший, что к 1770 г. в бассейне р.Синюха (приток бассейна Южного Буга) проживало около 4 000 болгар [52, 84]. В другой статье тот же автор утверждает, что на самом деле численность болгар была бóльшей. Для её установления он предлагает провести анализ антропонимии имен, фамилий, прозвищ, этнонимов переселенцев, которые отмечались в официальных документах. Но и в данном случае исследователь признает, что существует опасность в ошибочной трактовке данных [56, с.140-144]. Со своей стороны Ст.Дойнов, опираясь на источники, утверждает, что к началу русско-турецкой войны 1806-1812 гг. во всем Новороссийском крае проживало не менее 17 000−18 000 болгар [23, с.299-301; 22, с.65].

Частично в историографии прослеживается положение болгар в помещичьих имениях Бессарабии. Исследовательница Е.Белова отметила, что до начала XIX века болгар в Бессарабии, ввиду их малочисленности, не рассматривали как народность, способную заселить новые земли на юге. Согласно её утверждению, это являлось одним из факторов поселения болгар на помещичьих землях рядом с молдавскими цэранами (крестьянами) [9, с.74]. О тяжелом положение переселенцев в боярских имениях говорил Ст.Дойнов, и, по его мнению, это являлось одним из факторов их бегства на свободные земли юга Бессарабии [22, с.169-170]. Не останавливаясь подробно на этом вопросе, И.Грек и Н.Червенков приводят ошибочные данные о хронологии появления первых селений задунайских переселенцев. Например, они утверждают, что колонии Татар-Копчак и Бешгиоз были основаны в 1791 г., что, по нашему мнению, не соответствует действительности. Отметим в данном контексте, что такими неточностями грешат многие краеведы, датирующие ранние поселения болгар в Буджаке. Считаем, что к заблуждению исследователей привела «Перепись задунайских переселенцев в Бессарабии 1818 г.»,

где отмечается, что в отдельном селении расположились две группы иммигрантов: те, которые «переселились в предпоследнюю войну 1787-1792 гг.», и семьи, «перешедшие в последнюю войну 1806-1812 гг. и после оной». Проанализировав списки, мы установили, что в документах отмечалось не время поселения в будущей колонии, а дата перехода в Бессарабию и последовавшего устройства на помещичьих землях и в других молдавских селениях. Подчеркнем, что эти списки уже являлись объектом исследования. В частности, они впервые были опубликованы М.Попруженко, который, к сожалению, не проанализировал их подробно [66, с.10-20]. Стоит отметить, что данный вопрос затронули и молдавские исследователи Г.Кышлалы и Л.Реулец. В ряде статей ими были уточнены недостатки этих списков и более того – данные были дополнены новыми архивными сведениями. Авторы установили, что отражая однородную в целом социальную среду переселенцев, документы переписи содержат единичную информацию о выходцах из дворян, сведения об участниках Болгарского земского войска (онбаши и булюкбаши), духовных лицах, старостах и ворниках в каждом селении. Ими также была поднята на новый исследовательский уровень проблема так называемых внутренних переселений болгар, когда колонисты селились в помещичьих селениях, а затем переходили на казенные земли Буджака. Отражены миграционные процессы из одной колонии в другую, а также предпринята попытка выявления количественного и социального состава переселенцев. На основе архивных документов ими определены и некоторые исходные селения переселенцев в болгарских землях и установлены даты переселения в Бессарабию [41, с.141-154; 69, с.92-106; 42, с.95-105]. В свою очередь молдавский историк И.Киртоагэ, описывая Буджак, утверждает, что во многих селениях, где проживали болгарские переселенцы, селились румынские иммигранты. Кроме того, в некоторых колониях им были выявлены «коренные румыны». Некоторые данные автора вызывают сомнение. Во многом приводимые статистические показатели сводятся к предположению, что, например, в «таком-то селении могло бы проживать столько-то румын», или «не исключено, что среди «старых колонистов» могли быть и коренные румыны» [87, с.154, 167]. По вопросу устройства болгар в бессарабских городах Кишинев и Измаил И.Дундаров и В.Пелин представили опубликованные архивные документы из Национального архива Республики Молдова. Эти источники имеют характер господарских грамот, которые давали разрешение болгарам оседать в городах. С их помощью можно установить количественный состав переселенцев этого периода. Эти документы отражают также заинтересованность администрации Молдавского княжества в привлечении болгарских торговцев именно в города [26].

В историографии ощущается недостаточность в подробном изучении социального состава переселенцев этого периода. Первые шаги по специальному изучению болгарского дворянского сословия были сделаны П.Павловым. Однако он на основе уже изданных источников описал род Стояна Прочелника, служившего при молдавском господарском дворе в XIV−XV вв. и входившего в Господарский совет [62, с.107-112]. Относительно болгар – представителей высшего сословия в XVIII в. интересные документы были обнародованы молдавским историком С.Бакаловым. Им, в частности, установлено, что среди переселенцев интересующего нас периода находились и представители зажиточного класса, которые в Бессарабии стали крупными собственниками земли и дворянами. В данном контексте представляет интерес его статья о болгарском роде Главче, представители которого в 80-е−90-е гг. XVIII в. переселились в Молдавское княжество, а затем перешли в Бессарабию. На основе архивных данных явствует то, как из простых купцов они стали молдавскими боярами, а затем и бессарабскими дворянами [6, с.81-94].

Существует также определенный пробел относительно истории первых поселений задунайских переселенцев в Буджаке. Имеющиеся краеведческие работы по истории таких сел, как Авдарма, Конгаз, Гайдары, а также города Вулканешты, содержат ощутимые неточности как в вопросе датирования основания этих населенных пунктов, так и в определении прародины переселенцев. Так, например, в работе по истории села Гайдар П.Чеботарь, опираясь на те же «Списки задунайских переселенцев в Бессарабии 1818 г.», о которых мы говорили выше, ошибочно считает, что оно было заселено после русско-турецкой войны 1787-1791 гг. [79, с.3]. В таком же контексте написана работа по истории села Конгаз. Авторы хотя и принимают за основу официально установленный 1811 г. как дату образования села, все же выражают уверенность, что оно возникло «намного раньше» [76, с.13]. В периодизации основания города Вулканешты С.Булгар доходит до 1732 г., указывая на некий список, в котором можно распознать фамилии и имена жителей Вулканешт того времени. Более того, он сообщает, что

населенный пункт с таким названием зафиксирован в 1605 г. [13, с.5]. Считаем, что в дальнейших исследованиях особенно краеведы должны применять широкий спектр архивных источников (журналы общественного правления, рапорты, допросы и т.д.), в первую очередь тех, что касаются бегства переселенцев из помещичьих владений на казенные земли. Эти документы, как уже было отмечено выше, широко представлены Г.Кышлалы и Л.Реулец [41, с.141-154]. Отметим лишь, что процесс датирования сел является сложным. Историки по разному подходят к этому вопросу. До начала XIX в. мы не располагаем официальными датами об основании болгарских сел, которые зафиксировали бы молдавские документы. Существующее на данный момент датирование было представлено позднее царскими чиновниками, как например А.Скальковским, на основе личных наблюдений и общений со старожилами [71]. Это, в свою очередь, говорит о необходимости критического подхода к существующей информации.

Почти не изучен вопрос об определении исходных пунктов переселенцев в болгарских землях. В историографии были предприняты неудачные попытки в этом плане, когда указывались исходные села без опоры на архивный документ [79, с.3]. Историками и краеведами не учитываются также публикации по истории сёл, предпринятые в Болгарии, в которых можно найти достаточно данных о переселении именно в этот период [61; 31; 34]. В качестве основного источника могут служить также документы, опубликованные И.Дундаровым, В.Пелином, Г.Кышлалы и Л.Реулец. В этих источниках прослеживается информация о некоторых населенных пунктах в Болгарии, откуда выехала часть переселенцев [26; 41, с.141-154]. Посредством анализирования некоторых болгарских фамилий, имеющихся в архивных списках (ревизских сказок, метрических книг), также можно установить места, откуда прибыли переселенцы. Так, например, в некоторых случаях встречаются фамилии, созвучные родному городу или селу переселенца: например, Гено Эдернели означало, что, вероятно, он происходил из города Адрианополя или одноименного округа, и т.д.

Вышеизложенное свидетельствует, что, к сожалению, в исследуемой нами историографии по данному вопросу существуют определенные пробелы, требующие дальнейшего исследования. Все ещё слабо исследована проблема появления и устройства первых переселенцев на территории Бессарабии в указанный хронологический период. До сих пор не установлена общая численность, а также социальный состав болгарских переселенцев этого периода. Не выработана единая периодизация переселенческих волн из болгарских земель в пределы Пруто-Днестровского Междуречья. Почти не изучен вопрос о темпах переселенческого движения болгар в Бессарабию. Не установлено, откуда, из каких регионов и населенных мест прибывали из болгарских земель переселенцы, и не указаны места, через которые проходили переселенцы на пути в Северное Причерноморье. Не выявлено соотношение свободной народной колонизации и официально дозволенного и регулируемого царскими властями переселенческого движения. Почти не затронута также проблема реэмиграции болгар в пределы Дунайских княжеств. Наконец, неполно рассмотрен вопрос о взаимоотношениях болгарских переселенцев, молдавских помещиков и властей. Все это требует дальнейших более подробных научных изысканий с привлечением архивных материалов.

Литература:

1. АНДРЕЕВ, А. Сведения за българи в Северното Черноморие през XVII век. В: *БСП*. Изследвания и материали. Том втори. Велико Търново, 1993, с.84-93.
2. АСТВАЦАТУРОВ, Г. Переселение болгар в левобережное Поднестровье в конце XVIII века. В: *Relaţiile moldo-bulgare*. Chişinău, 1998, с.81-85.
3. АТАНАСОВ, Г., ЛИПЧЕВ, Р., ДОНЧЕВ, К., ХИНЕВА, М., МАРИНОВ, М. *История на Алфатар.* Алфатар: Издава Община, 1995. 224 с.
4. АТАНАСОВ, П. *Българо-руски литературни връзки през XVII–XVIII в.* София: Наука и изкуство, 1986. 166 с.
5. Югославяне в России в 50-70 гг. XVIII века. В: *Југославенские земле и Росија у XVIII веку*. Београд. 1986, с.226-228.
6. БАКАЛОВ, С. Главче: молдавский боярский и бессарабский дворянский род болгарского происхождения. В: *Бесарабските българи: история, култура и език*. Кишинев, 2014, с.81-94.
7. БАЧИНСКИЙ, А. Българи в Отвътдунавската Сеч. В: *Векове*. София, 1974, № 2-3, с.30-31.
8. БАЧИНСКАЯ, Е. Болгары в казачьих формированиях южной Украины в конце XVIII–XIX в. В: *БСП*. Том седми. Велико Търново, 2000, с.283-286.

9. БЕЛОВА, Е. *Миграционная политика на юге Российской империи и переселение болгар в Новороссийский край и Бессарабию (1751–1871).* Москва: РГОТУПС, 2004. 230 с.
10. БЕРНШТЕЙН, С. Основные этапы переселения болгар в Россию в XVIII–XIX вв. В: *Советское славяноведение*. Москва, 1980, № 1, с.42-59.
11. БОГДАНОВ, И. *Тринадесет века българска литература.* Том 1. София: АИ «Проф. Марин Дринов», 1999. 440 с.
12. БОЙЧЕВА, П. Към въпроса за участието на среднобългарската литература в церковно-политическия живот на Молдова през XV–XVI в. В: *БСП*. Том първи. Велико Търново, 1992, с.82-91.
13. БУЛГАР, С. *Страницы истории города Вулканешты.* Часть первая. Кишинев: Tipografia Centrală, 2010. 688 с.
14. ГАВАЗОВ, М. *Алфатарские българи в Олшанка: минало, бит, съвремие: 230 години от тяхното изселване.* Силистра: Ковачев, 2004. 98 с.
15. ГАНЧЕВ, А. Процесс адаптации болгарских переселенцев к новым условиям Бессарабии на протяжении первой половины XIX века. В: *Одеська болгаристика*. Одеса, 2005-2006, № 3-4, с.13-24.
16. ГАРАБЕДЯН, А., КОМСАЛОВА, Р. Переселение болгар и сербов в Россию во время Петра Великого и его наследников. В: *Сеоба Срба у Руско царство половином 18 века*. Нови Сад, 2005, с.146-163.
17. ГРЕК, И., ЧЕРВЕНКОВ, Н. *Българите от Украйна и Молдова. Минало и настояще.* София: Издательска къща Христо Ботев, 1993. 296 с.
18. ДЕГТЯРЕВ, Ю. Сказание о земле Славяносербской. В: *Сеоба Срба у Руско царство половином 18 века*. Нови Сад, 2005, с.222-242.
19. ДЕРЖАВИН, Н. *Болгарскія колоніи въ Россіи (Таврическая, Херсонская и Бессарабская губерніи). Матеріалы по славянской этнографіи. Сборник за народни умотворения.* София, 1914. Кн. XXIX. 224 с.
20. ДИМИТРОВ, Д. Болгарское переселение в Украину и Крым (К истории южно-славянских передвижений XVIII–XIX вв.). В: *Ленинградский государственный историко-литературный институт / Сборник работ студентов-выдвиженцев, аспирантов и научных работников*. Ленинград, 1931, с.1-19.
21. ДИМИТРОВ, С., МАНЧЕВ, К. *История на балканските народи.* София: Парадигма, 1999. 431 с.
22. ДОЙНОВ, С. *Българите в Украйна и Молдова през Възраждането (1751–1878).* София: АИ «Марин Дринов», 2005. 362 с.
23. ДОЙНОВ, С. Преселнически движения от българските земи по време на руско-турските войни през първата половина на XIX в. В: *Българското Възраждане и Русия*. София, 1981, с.290-316.
24. ДОЙНОВ, С. Първите български военно-земледелски селища в Русия през XVIII век. В: *БСП*. Том седми. Велико Търново, 2000, с.273-282.
25. ДРОСНЕВА, Е. Аполон Александрович Скалковски и българите (предварителни бележки). В: *БСП*. Том първи. Велико Търново, 1992, с.101-113.
26. ДУНДАРОВ, И., ПЕЛИН, В. *Грамотите на молдовските князе за приемането и настаняването на българи в Молдова през 1790-1810 г.* Ямбол: Изд. Къща «Жельо Учков», 2005. 148 с.
27. ДЯКОВИЧ, В. *Българска Бесарабия. Историко-етнограффски очеркъ съ спомени за генерала Иван Колев оть съучениците му по гимназия съ отечественици: Вл. Дякович, Д. И. Николаев, П. Бачурски и д-р К. Бачурски.* София: Печатница на Акц. Д-во «Радикал», 1918. 246 с.
28. Българските колонии в Русия. В: *Периодическо списание на Българското книжовно дружество в Средец*. Средец, 1891, № 37-38, с.177-193; 1892, № 39, с.378-385; 1895, № 48, с.849-898.
29. ЗАЩУК, А. Этнография Бессарабской области. В: *ЗООИД*. Одесса, 1863, Т.V, с.491-586.
30. ЗЕЛЕНЧУК, В. *Население Бессарабии и Поднестровья в XIX в.: Этнические и социально – демографические процессы*. Кишинев: Штиинца, 1979. 288 с.
31. ЗЛАТЕВ, Л., ДИМИТРОВ, И. Етнодемографско развитие на Русе и Русенско през османското иго (XV−XIX в.). В: *ИПр*. София, 1986, кн.10, с.58-68.
32. ИРЕЧЕК, К. *Княжество България*. Т. 2. Пловдив: Издател Хр. Данов, 1899. 943 с.
33. *История на България.* Том 4. София: Издателство БАН, 1983. 402 с.
34. *История на град Ямбол.* Съст. Ж. АТАНАСОВ. София: Отечествен фронт, 1976. 541 с.
35. *Енциклопедия «България».* Том 5. София: Издателство на БАН, 1986. 890 с.
36. КАБУЗАН, В. *Заселение Новороссии (Екатеринославской и Херсонкой губерний) в XVIII – первой половине XIX века (1719–1858).* Москва: Наука, 1976. 306 с.
37. КАЛЧЕВ, К. *Българската етническа общност в Бесарабия (XIX-XX в.). Възникване, развитие, принос в общонационалните процеси.* Велико Търново: Унив. Изд. «Св.св. Кирил и Методий», 2009. 262 с.
38. КАНДАУРОВА, Т. Военные поселения в Европе и России XVIII–XIX веков. В: *Новая и новейшая история*. Москва, 2010, № 5, с.84-109.
39. КАПТЕРЕВ, Н. *Характер отношений России к православному Востоку в XVI и XVII столетиях.* Сергиев Посад: Издание книжного магазина М.С. Елова, 1914. 592 с.

40. КЛАУС, А. *Наши Колонии. Материалы по истории и статистике иностранной колонизации в России.* Вып. I, СПб.: В типографии В.В. Нусвальта, 1869. 641 с.
41. КЫШЛАЛЫ, Г., РЕУЛЕЦ, Л. Архивные источники о формировании гагаузского и болгарского населения Буджака в начале XIX века (источниковедческий анализ). В: *Курсом развивающейся Молдовы*. Т. 10. Москва, 2010, с.141-154.
42. КЫШЛАЛЫ, Г., РЕУЛЕЦ, Л. Перепись задунайских переселенцев в Бессарабии 1818 г.: именные списки и итоговые ведомости. В: *Бесарабските българи: история, култура и език*. Кишинев, 2014, с.95-105.
43. *Бессарабия. К столетию присоединения к России. 1812–1912 гг. Географический и историко-статистический обзор состояния края.* Кишинев: Тип. Бессарабского губернского правления, 1912. 231 с.
44. КОСТИЋ, М. Српска насеља у Русији – Нова Србија и Славеносрбија. В: *Српски етнографски зборник*, књ XXVII, Београд, 1923, с.1-135.
45. МАТКОВСКИ, А. *Македонският полк во Украйна.* Скопје: Мисла, 1985. 288 с.
46. МЕЩЕРЮК, И. *Переселение болгар в Южную Бессарабию 1828-1834 гг. (Из истории развития русско-болгарских дружеских связей).* Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1965. 208 с.
47. МИЛЬЧЕВ, В. Два хусарски полка с българско участие в системата на държавната военна колонизация в южна Украйна (1759–1762/63). В: *Исторически преглед*. София, 2002, № 5-6, с.154-165.
48. МИЛЬЧЕВ, В. Ролята на австро-турското съперничество на Балканите за преселването на българи в Руската империя през първата половина на XVIII в. В: *Списание на българската академия на науките*. София, 2010. Кн. 6, с.26-33.
49. МИЛЬЧЕВ, В. С Дуная на Синюху: к истории заселения Ольшанки алфатарскими болгарами. В: *Очерки истории, языка и культуры ольшанских болгар*. / Под общ. ред д.и.н., проф. В. И. Мильчева. Киев: Скиф, 2013, с.157-168.
50. МІЛЬЧЕВ, В. Болгари в системі іноземної цивільної колонизації в Україні (1762–1768 рр). В: *Българска Бесарабия* (Страници от историята на българите в Бесарабия и Приазовието). Випуск втори. Болград, 2003, с.30-42.
51. МІЛЬЧЕВ, В. Болгарський гусарський поселений полк (1776–1783). В: *България: метрополия и диаспора /* Сборник по случай 65-годишнината на д.и.н. Николай Червенков. Кишинев, 2013, с.74-81.
52. МІЛЬЧЕВ, В. Болгарські переселенці на землях запорозьких казаків пид час російсько-турецької війны 1768–1774 років: миж антипатією та компліментарністю. В: *БСП*. Изследвания и материали. Том девети. Одеса, 2006, с.77-84.
53. МІЛЬЧЕВ, В. *Болгарські переселенці на півдні України. 1724–1800 рр.* Київ-Запоріжжя: Тандем-У, 2001. 198 с.
54. МІЛЬЧЕВ, В. Внесок господарств болгарських переселенців в аграрну інфраструктуру пивденної України XVIII ст. В: *Дриновський збірник*. Т. IV. Харків-София, 2011, с.435-443.
55. МІЛЬЧЕВ, В. Перше поселення болгар-колоністів в Україні: з історії виникнення Борщагівської колонії у 1765 р. В: *Музейний вісник*. Запоріжжя, 2011 Вип. 11 (2), с.213-222.
56. МІЛЬЧЕВ, В. Проблема ідентифікації болгар у загальнобалканській імміграційній хвилі до Південної України у XVIII ст. В: *Південна Україна: проблеми історичних досліджень.* Збірник наукових праць. Частина I. Миколаїв, 1998, с.140-144.
57. МИХНЕВА, Р. Български преселници на служба в Русия през 30-те и 40-те години на 18 век. В: *ВЕКОВЕ*. София, 1979, № 6, с.74-75.
58. МУРАВЬЕВ, А. *Сношение России с Востоком по делам церковным.* Том 1. СПб: В типографии III Отделения Собст. Е.И.В. Канцелярии, 1858. 367 с.
59. МУРТУЗАЛИЕВ, С. Емиграция на българи в Пруто-Днестровското междуречие през XV в. – началото на XVII в. В: *БСП*. Том втори. Велико Търново, 1993, с.74-82.
60. МУТАФЧИЕВА, В. *Кърджалийско време.* София: Издателство на БАН, 1993. 415 с.
61. НАЧОВ, Н. *Калофер в миналото, 1707–1877*. София: Калоферска дружба в София, 1927. 654 с.
62. ПАВЛОВ, П. Родът на стоян Прочелник – стар български болярски род в Молдова през XIV–XV вв. В: *БСП*. Том трети. Велико Търново, 1994, с.107-112.
63. ПЕТКОВ, С. *Болгарская диаспора в Украине: правовое положение (XVII–XIX вв.).* Запорожье, 1997. 66 с.
64. ПИСАРЕВСКИЙ, Г. *Из истории иностранной колонизации в России в XVIII в. (По неизданным архивным документам).* Москва: Печат. А.И. Снегеревой, 1909. 342 с.
65. ПИШЧЕВИЋ, С. *Мемоари*. Нови Сад: Матица српска; Београд: Српска књижевна задруга, 1972. 620 с.
66. ПОПРУЖЕНКО, М. Из материалов по истории славянских колоний в России. В: *ЗООИД*. Одесса, 1910, Т. XXVIII, с.1-34.
67. РАЙКОВ, Д. *Българите и България в старата руска книжнина: Свидетелства за българското историческо и ръкописно наследство в руската книжнина от XVIII и XIX век.* София: Лубомъдрие, 2002. 384 с.

68. РАЙКОВ, Д. *Българите и България в чуждестранната книжнина: Свидетелства за българското историческо наследство в чуждестранната книжнина от епохата на Възраждането.* София: Отечествен фронт, 1989. 464 с.
69. РЕУЛЕЦ, Л., КЫШЛАЛЫ, Г. Первая перепись задунайских переселенцев в Бессарабии как исторический источник. В: *България: метрополия и диаспора* / Сборник по случай 65-годишнината на д.и.н. Николай Червенков. Кишинев, 2013, с.92-106.
70. РУСЕВ, П., ДАВИДОВ, А. *Григорий Цамблак в Румъния и в старата румънска литература.* София: Издателство на БАН, 1966. 198 с.
71. СИНИЦА, В. Проблема югославянской эмиграции в русской политике 50–60-х годов XVIII в. В: *ВБГУ*, сер. III, 1974, № 1, с.14-18.
72. СКАЛЬКОВСКIЙ, А. *Болгарскiя колонiи в Бессарабiи и Новороссiйскомъ крае. Статистическiй очеркъ А. Скальковскаго.* Одесса: Въ Типографiи Т. Неймана и Ко., 1848. 132 с.
73. ТИТОРОВ, Й. *Българите в Бесарабия.* София: Печатница на Г.А. Ножаров, 1903. 335 с.
74. ТРАЙКОВ, В., Жечев Н. *Българската емиграция в Румъния XIV век–1878 година и участието и в стопанския, обществено-политическия и културния живот на румънския народ.* София: Наука и изкуство, 1986. 390 с.
75. ТЮТЮНДЖИЕВ, И. Български военни формирования в Украйна през XVIII век. В: *БСП*. Том четвърти. Велико Търново, 1995, с.131-136.
76. ФРАНГУ, Ф., ФУРТУНЭ, П., ФУРТУНЭ, А. *Конгаз.* Кишинев: б.и., 2012. 500 с.
77. ХАЙДАРЛЫ, Д. Юг Пруто-Днестровского междуречья в XVII–начале XIX вв.: этно-миграционные аспекты. В: *Курсом развивающейся Молдовы*. Т.2. Москва, 2007, с.480-496.
78. ХЕВРОЛИНА, В. Из истории создания сербских военных формирований в России. В: *Југославенские земле и Росија у XVIII веку*. Београд. 1986, с.203-221.
79. ЧЕБОТАРЬ, П. *Село Гайдар.* Кишинев: Pontos, 2012. 132 с.
80. ШАБАШОВ, А. К вопросу о переселении болгар и гагаузов в Российскую империю и Бессарабию. В: *България: метрополия и диаспора* / Сборник по случай 65-годишнината на д.и.н. Николай Червенков. Кишинев, 2013, с.107-117.
81. ШЕВЧЕНКО, Ф. Серби і болгари в українському козацькому війську XVII−XVIII ст. В: *Питання історії та культури словян*. Київ: 1963, ч.I, с.67-86.
82. ШИШМАРЕВ, В. *Романские поселения на юге России.* Ленинград: Наука, 1975. 244 с.
83. ЦВИРКУН, В. Переселение из Юго-Восточной Европы в Россию в XVIII в. (вопросы периодизации). В: *Россия и Юго-Восточная Европа*. Кишинев, 1984, с.54.
84. ARBORE, Z. *Basarabia în secolul XIX.* Bucureşti: Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl", 1898. 642 p.
85. ARBORE, A. *Informaţiuni etnografice şi mişcări de populaţiune în Basarabia sudică şi în Dobrodjea în veac.XVIII – XIX cu specială privire la coloniile din aceste regiuni*. Cernăuţi: B. Vacarescu, 1929. 106 p.
86. BRĂTIANU, C. *La Bessarabie. Droits nationaux et historiques.* Bucarest: Editura: Semne,1943. 205 p.
87. CHIROAGĂ, I. *Din istoria Moldovei de Sud-Est: Până în anii '30 ai sec. al XIX-lea.* Chişinău: Museum, 1999. 224 p.
88. CIOBANU, Ş. *Basarabia. Populaţia, istoria, cultura.* Chişinău: Ştiinţa, 1992. 155 p.
89. MINCEV, D. *Bulgarii din Basarabia de sud.* Constanţa: Imprim. „Grafica modernă", 1938. 48 p.
90. MUNTEANU–MURGOCI, G. *La population de la Bessarabie*: *étude démographique avec cartes et tableaux statistiques avec cartes et tableaux statistigues.* Paris: S.T., 1920. 80 p.
91. NISTOR, I. Populaţia Basarabiei 1812−1918. В: *Arhiva pentru ştiinţa şi istorie socială*. Bucureşti, 1919. an. I, № 1, p.86-96.
92. POPESCU, I. *Basarabia. Studiu istoric, politic, etnografic.* Chişinău: Tipografia Eparhială „Cartea Românească", 1932. 118 p.

Prezentat la 15.02.2015

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2015, nr.4(84)
Seria "Ştiinţe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.73-79

ROLUL NEGUSTORILOR ALOGENI ÎN PROCESUL DE CONSTITUIRE A BURGHEZIEI COMERCIALE DIN PRINCIPATUL MOLDOVA (sfârşitul sec. al XVIII-lea – începutul sec. al XIX-lea)

Irina CEREŞ

Universitatea de Stat din Moldova

În articol este a investigat rolul comercianţilor străini în crearea burgheziei comerciale în Principatul Moldova (de la sfârşitul secolului al XVIII – începutul secolului al XIX-lea).

La sfârşitul secolul al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea burghezia comercială a Principatului Moldova a fost o categorie ce se afla într-o stare de formare. Astfel, se poate considera că negustorii străini au fost un element important în formarea lentă a burgheziei din zona carpatică.

Negustorii străini stabiliţi în Moldova s-au dovedit a fi un factor de progres în ceea ce priveşte evoluţia economiei locale, au contribuit la diversificarea activităţilor economice, la dezvoltarea comerţului interior şi exterior, precum şi la consolidarea rolului burgheziei în formarea categoriilor profesionale productive şi dinamice – de meşteşugari şi meseriaşi.

Cuvinte-cheie: *burghezie comercială, comerţ, Principatul Moldova, comercianţi locali, negustori străini.*

LE RÔLE DES MARCHANDS ALLOGÉNIQUES DANS LE PROCESSUS DE FORMATION DE LA BOURGEOISIE COMMERCIALE DE LA PRINCIPAUTÉ DE MOLDAVIE (À LA FIN DU XVIIIÈME SIÈCLE – DÉBUT DU XIX ^{ÈME} SIÈCLE)

La Bourgeoisie commerciale de la Principauté de Moldavie existante à la fin du XVIIIème siècle – début du XIXème siècle constitue une catégorie sociale en phase embryonnaire. Ses représentants sont généralement des éléments allogènes, avec peu d'autochtones. On sait qu'en effet toute bourgeoisie a commencé son développement à l'aide des étrangers. La séparation de ceux-ci s'est produite uniquement après une certaine période de temps, après avoir fait leur éducation économique dans le pays d'origine. On rencontre le même processus au cas des Principautés Roumains. Les commerçants étrangers ont constitué l'un des éléments les plus importants dans le processus lent de cristallisation de la bourgeoisie autochtone. Par leurs activités commerciales et par leurs propres intérêts ils on contribué à faire évoluer les activités de commerce de type traditionnel, en les connectant aux formes correspondantes qui se manifestaient dans l'espace Ouest Européen.

La bourgeoisie nationale a été consolidée progressivement, assez hétérogène du point de vue ethnique et social. Une partie des commerçants étrangers a été assimilée, en s'identifiant à la fois avec le pays d'adoption et avec le group social d'origine. On mentionne ainsi l'exemple des grecques, des arméniens et des aroumains avec un rôle très important dans la formation de la bourgeoisie nationale.

Les commerçants étrangers installés en Moldavie se sont avérés un facteur certain de progrès pour l'économie locale, en contribuant à la diversification des activités économiques. Ce faisant, ils ont eu une contribution majeure au développement du commerce interne et externe, à la consolidation de la bourgeoisie nationale et à l'épanouissement des autres catégories professionnelles connexes: les artisans et les petits entrepreneurs.

Mots-clés: *bourgeoisie commerciale, commerce, la Principauté de Moldavie, commerçants locaux, commerçants étrangers.*

Interesul nostru faţă de această problemă, precum şi diversitatea interpretărilor istoriografice, denotă importanţa şi locul deosebit ce i-a revenit acestei stări sociale la începutul epocii moderne, sau, cum menţionează cercetătorul român Alexandru Florin Platon, „… tocmai fiindcă desemnează, cu un alt nume, însuşi ţesutul vital al istoriei epocii moderne" [1, p.1].

La sfârşitul sec. al XVIII-lea – începutul sec. al XIX-lea în Principatul Moldova nu exista o burghezie naţională bine consolidată, atât din cauza consecinţelor generate de regimul suzeranităţii otomane, cât şi ca urmare a intervenţiilor frecvente şi dezastruoase ale armatelor ţariste în timpul războaielor ruso-austro-turce din a doua jumătate a sec. al XVIII-lea – începutul sec. al XIX-lea. Ruinarea economică a cauzat mari daune comerţului şi, respectiv, a influenţat negativ procesul de construire a burgheziei comerciale, îndeosebi a celei naţionale.

Cunoaştem că, în fond, orice burghezie şi-a început dezvoltarea cu ajutorul străinilor, de care s-a putut lipsi numai cu timpul, după ce în curs de veacuri şi-a făcut educaţia economică la şcoala lor. Acelaşi lucru s-a

întâmplat şi în Principatele Române. În sec. al XVIII-lea burghezia din Principatele Române se afla abia la începuturile sale, remarcându-se mai mult prin activităţi comerciale ce generau acumularea de capital. În structurile ei şi-au găsit locul negustorii şi deţinătorii de întreprinderi, cămătarii şi alţi posesori de capital, care dobândiseră experienţă în activităţile economice, investind surplusul veniturilor şi câştigurilor în afacerile productive. Compoziţia socială a acestei clase în devenire este extrem de diversă: de la boieri şi clerici arendaşi, practicând negoţul sau figurând în postură de proprietari de manufacturi şi prăvălii pentru desfacerea mărfii proprii, până la negustori specializaţi, în speţă toptangii, care aveau legături cu străinătatea. Ei operau cu poliţe, deţineau case de comerţ cu ramificaţii externe, la nivelul cel mai de jos sunt întâlniţi în număr mare negustori şi meseriaşi mărunţi (mărchitani), care desfăceau bunuri cu bucata, de natură agroalimentară sau vestimentară, în dughenele de pe uliţele târgurilor şi oraşelor sau marfă de calitate inferioară produsă în ateliere rudimentare, deservind şi lumea rurală. În rândurile negustorilor se aflau şi destui alogeni (greci, armeni, germani şi evrei) organizaţi în bresle separate. Această categorie socială amorfă şi fără trăsături specifice nu putea alcătui un „tiers état" (o stare a treia), lipsindu-i nu doar coeziunea, dar şi „inteligheţia", acea pătură de intelectuali liberi profesionişti, capabilă să-i asigure individualitatea prin făurirea unei ideologii proprii [2, p.217-228; 3, p.480].

Numărul mic al negustorilor autohtoni, la sfârşitul sec. al XVIII-lea – începutul sec la XIX-lea, ne dovedeşte că burghezia naţională este la începutul constituirii sale ca clasă socială. Armenii, grecii şi evreii umpleau, alături de alte grupuri ale burgheziei în formare – români, germani sau maghiari, un gol în structura economico-socială a ţării, cea a păturii comercianţilor, care asigura circulaţia mărfurilor de la producători şi proprietari la consumatori.

Procesul de geneză şi evoluţie a burgheziei comerciale în Principatul Moldova a fost generat de multipli factori interni şi externi, atât de ordin economic, cât şi de ordin politic. Numeric redusă, lipsită de autonomie socială, într-o continuă fluctuaţie de efective şi eterogenă din punct de vedere etnic, burhezia comercială din Principatul Moldova continua să fie reprezentată în mare parte de negustori străini – armeni, greci, evrei etc., care vor deveni elementul comercial dominant. Aceasta se explică parţial prin faptul că, potrivit tradiţiilor seculare, ocupaţia de bază a moldovenilor era agricultura şi creşterea vitelor.

Chiar dacă D.Cantemir menţiona că „printre moldoveni rar care este negustor, ei consideră tot felul de comerţ drept înjosire, excepţie făcând doar vânzarea fructelor de pe pământurile proprii" [4, p.151]. Aceeaşi constatare o face şi cercetătorul P.Kuniţki la începutul sec. al XIX-lea, care menţiona că la moldoveni „...e o ruşine să fii meşteşugar... De o stimă mult mai mare se bucură plugarul sau păstorul, decât orişicare maiestru (meşteşugar – *I.C.*) [5, p.30]. Dimitrie Cantemir aminteşte şi de un soi de prejudecată trufaşă a moldovenilor, care-i făcea să ignore această îndeletnicire: „Negustorii străini – scria Cantemir în „Descriptio Moldaviae" – turci, evrei, armeni şi greci, pe care obişnuit îi numim gelepi, şi-au însuşit, din pricina nepăsării a lor noştri, tot comerţul Moldovei... Un moldovean este rareori negustor. Căci moldovenii sunt din naştere atât de trufaşi şi de leneşi, încât socotesc ruşinos orice fel de negustorie în afară de vânzarea roadelor pe care le capătă de la pământurile lor. Aceasta este, cred eu, pricina cea mai de seamă că rar se află în Moldova târgoveţ bogat" [6, p.297-299]. Cu toate acestea, este prea puţin probabil de a explica preponderenţa negustorilor străini în comerţul ţinutului numai prin ireverenţa moldovenilor faţă de comerţ.

Cauza principală se cere a fi căutată în specificul dezvoltării social-economice a Moldovei în secolele precedente, determinate în mare parte de regimul de dominaţie turco-fanariot, în exploatarea maselor populare de către feudalii locali şi străini, în jafurile frecvente întreprinse de oştirile osmane şi în dezastrul economic pricinuit ţinutului în urma ostilităţilor ruso-turce din a doua jumătate a sec. al XVIII-lea – începutul sec. al XIX-lea. O influenţă negativă a avut-o şi faptul că ţăranii moldoveni erau obligaţi să asigure Poarta cu pâine, legume, materiale de construcţie etc., la preţuri fixe – dictate de Stambul [7, p.116].

Nu ştim sigur ce a împiedicat negustorii autohtoni să se implice activ în comerţ şi să întrebuinţeze şi ei metodele folosite de negustorii străini, în special de către evrei: ireverenţa faţă de negoţ, lipsa capitalului comercial sau demnitatea, mândria şi prestanţa?!

În schimb, cunoaştem că evreii nu cunoşteau nicio tradiţie, „ei trec ca setoşi de câştig, nimic nu-i demoralizează, nicio vorbă nu-i descurajează, nicio aroganţă nu-i jigneşte. Ei acceptă cu umilinţă sau cel puţin în tăcere observaţiile cele mai severe, asprimile cele mai tari şi câteodată cele mai nedrepte. Ei solicită cu umilinţă o comandă de la cel care i-a gonit cu un minut mai înainte, dar un nou refuz nu-i descurajează, sunt flexibili, pătimaşi la câştig. Îi găseşti peste tot, aleargă din producător în producător, căutând marfă, stabilind

prețuri, făcând târguri, totul cu o ardoare, o îndemânare şi o pricepere surprinzătoare, nu este părăsit niciodată de prudență, ordine şi economie" [8, p.308-309]. Nu este afacere care să nu-i intereseze. Breslaşii blănari din Moldova confirmă că „nația evreiască se amestecă fără îndrituire în toate" [9, p.33]. La fel şi D'Hauterive menționa că „trebuie să dăm evreilor ceea ce este a lor, sunt cumpătați, plătesc dările fără vorbă, se îmbogățesc încet şi nu-şi trimit agonisirile peste hotare" [10, p.131]. Tot el menționează că înainte de pătrunderea evreilor în comerțul Moldovei pieile de iepure se aruncau. Ei au fost cei care le-au pus în valoare, iar pe vremea sa Moldova deja exporta în țara nemțească peste 100.000 de bucăți pe an, care erau găsite ca cele mai frumoase din Europa [10, p.132-133]. Acelaşi călător aprecia că „evreii acestei țări au moravuri deosebite, care îi deosebesc de toți ceilalți evrei din Turcia şi restul lumii. Lăcomia lor nu este atât de urâtă, nu sunt atât de pişicheri, atât de necurați şi nu sunt atât de înjurați ca în altă parte.

Profitând de faptul că o clasă de mijloc autohtonă era abia în curs de formare, negustorii străini şi-au consolidat pozițiile în Principatul Moldova. Ei profitau de experiența şi de relațiile pe care le aveau în acest domeniu, în țară şi în străinătate, şi de solidaritatea specifică lor. În ultimul sfert al sec. al XVIII-lea, numărul negustorilor a crescut nu doar ca o consecință a dezvoltării forțelor de producție, dar şi datorită unor înlesniri acordate de domnii Țărilor Române. Pe lângă faptul că nu trebuiau să se confrunte cu concurența localnicilor, negustorii străini deseori erau invitați să vină şi să practice comerțul. Domnitorii pământeni, apoi cei regulamentari au oferit numeroase hrisoave de învoire pentru aşezare în oraşe şi sate, pentru fondarea de mici târguri pe moşiile ce le aparțineau sau pe ale unor boieri interesați în creşterea numărului celor ce le puteau plăti un „bezmân" convenabil. Aici menționăm pe Anastase Başotă, Constantin Balş, Iordache Rusett, Costache Conachi, Ana Balş, angrenați şi în alte activități economice în afara agriculturii. La începutul secolului al XlX-lea, în Moldova sosesc tot mai mulți evrei care continuă procesul de „împopulare, reîmpopulare şi întemeiere a târgurilor şi târguşoarelor", după cum se exprima Elias Schwarzfeld, început în secolul al XVIII-lea. Este perioada în care sunt înregistrați într-un număr tot mai mare în oraşele Moldovei. Se consideră că primul târguşor întemeiat de evrei a fost Onițcanii. Alături de alți alogeni, evreii au fost chemați să înființeze târguri şi aşezări noi, cum ar fi, de exemplu, Vădeni, numit ulterior Mihăileni, şi Burdujeni (țin. Suceava – 1792), Teleneşti (țin. Orhei – 1794), Pânzăreni (țin. Iaşi), Sulița (țin. Botoşani – 1806) etc. În această perioadă, evreii au contribuit la fondarea multor noi târguri, câte 3-4 în fiecare județ, sau chiar mai mult. Negustorii străini au îndeplinit şi rolul de creditori ai domnilor Moldovei. Domnitorii au sprijinit negoțul practicat de străini în Moldova, fiindcă îl considerau drept o îndeletnicire utilă, rentabilă şi indispensabilă. Acest sprijin fiind motivat de considerente financiare. Ei devin indispensabili domniei pentru procurarea sumelor de bani necesare cumpărării sau confirmării tronului, dar şi pentru plata la timp a haraciului şi a celorlalte obligații băneşti. Unii domni au încercat să-i protejeze şi să ia măsuri în favoarea negustorilor pământeni, reînnoindu-le vechile hrisoave, ca să facă față mai uşor concurenței celor străini. Printr-un hrisov din septembrie 1783 domnul Alexandru Constantin Mavrocordat a acordat unele privilegii breslei negustorilor din Iaşi [11, p.37-43; 12, p.76]. După acest hrisov trebuiau să se călăuzească şi ceilalți negustori de prin oraşele şi târgurile Moldovei. O parte din aceste prevederi se regăsesc şi în hrisovul lui Alexandru Ioan Mavrocordat din noiembrie 1786, dat breslei negustorilor pământeni din Iaşi [11, p.43-47; 13, p.81-82]. În acest sens, mai menționăm privilegiul dat de Mihai-Vodă Suțu (1794) negustorilor pămînteni din Botoşani, care prevedea scutiri de desetină, de sjubje, de angării, ocrotire la iarmaroace şi la câşle, favoruri la arendarea de moşii, în schimb pentru bir şi „ajutorul" de 30 de bani de casă la tezaurul negustoresc [12, p.79].

Secolul al XVIII-lea înregistrează o creştere a ritmului de imigrare a armenilor, evreilor şi grecilor în Țările Române. Fenomenul se află în strânsă legătură cu direcțiile noi spre care se angajase societatea românească. Ei erau atraşi nu doar de bogățiile țării, de materiile prime şi produsele pământului, de diverse privilegii, ci şi de drumurile comerciale moldoveneşti, care rămâneau singurele artere comerciale între comerțul românesc şi cel occidental şi oriental.

Negustorii alogeni se adaptau uşor civilizației, negoțului, meseriilor şi capitalismului incipient, necesare societății româneşti. În acest context, ei au contribuit la formarea pieței interne, având un rol important în continuitatea şi regularitatea schimbului, în fluxul permanent al mărfurilor, în integrarea noului organism economic în cuprinsul pieței europene. Dezvoltarea schimburilor în interiorul Moldovei între anii 1791 şi 1812 derivă din creşterea numărului de negustori şi a ramurilor de negoț, înființarea de noi târguri, activitatea iarmaroacelor şi a târgurilor săptămânale, înmulțirea dughenelor la oraşe. În anii 1791-1812 în Moldova şi-au desfăşurat activitatea numeroşi negustori sudiți, din care făceau parte şi mulți negustori pământeni, care cu scopul de a

se bucura de anumite privilegii fiscale şi judecătoreşti au intrat în această categorie. Cu toate acestea, în Moldova s-a dezvoltat şi o pătură a negustorilor pământeni, însă mulţi negustori, nedispunând de capitaluri, făceau parte din starea a III-a; având capitaluri mici, aceştia erau, de obicei, cârciumari sau precupeţi [14, p.271].

Negustorii alogeni beneficiau de privilegii din partea domniei de a achiziţiona bunuri funciare pe teritoriul celor două ţări române, case cu prăvălii şi dughene în aşezările urbane şi în general li se acordau scutiri faţă de domnie, iar la târgul permanent sau periodic plăteau o taxă mai mică decât cei băştinaşi. Ei practicau comerţul cu toptanul sau ridicata, încercând uneori să acapareze şi comerţul cu amănuntul. Negustorii pământeni erau reduşi în general la comerţul mic, unde se apărau cu greu, cu hrisoavele pe care încercau să le obţină de la domni, de comerţul negustorilor străini. Cu toate că se bucurau de privilegii din partea domniei, majoritatea negustorilor alogeni cer protecţie consulară, pentru a beneficia şi de protecţia diplomatică a diferitelor puteri europene. Calitatea de „sudiţi" le oferea o serie de privilegii economice, juridice şi personale. Suditul era scutit de impozit, plătea o taxă vamală de 3% ad valorem şi se bucura de libertatea de a face comerţ pe tot teritoriul ţării. Nu puteau fi arestaţi sau condamnaţi la amenzi fără a fi înştiinţaţi. Persoana şi domiciliul ei erau inviolabile.

În faţa negustorilor străini, protejaţi de atotputernica autoritate consulară, domnia era neputincioasă să apere interesele negustorilor pământeni. Pe lângă concurenţa pe care o aveau din partea negustorilor străini, negustorii pământeni sufereau şi din cauza boierimii, care prin influenţa ei socială şi politică încălca toate regulile comerţului, făcând negustorilor concurenţă. Pământenii se luptau, în micul lor negoţ, cu asupriri de tot felul, încât V.A. Urechia se întreba: *„Cum era posibil să facă vr'o treabă bietul neguţitoraşu în asemenea condiţiuni?"* [15, p.213]. Deşi regula era ca vama târgului să fie plătită de cumpărător, catalogul vămilor pe 1792 şi 1803 stabileşte că atunci când o mănăstire sau un boier cumpără grâu, bivoli sau cai pentru trebuinţa gospodăriei sale, vama târgului cade în sarcina vânzătorului. Existenţa „narturilor" [16, p.231, 302, 308], preţurile pe care periodic domnia le schimba la diferite produse vândute la oraşe la fel împiedicau activitatea negustorilor autohtoni. Din cauza situaţiei privilegiate a negustorilor străini, procesul de formare a burgheziei locale în ţară decurgea anevoios, chiar dacă la 1808 narturile s-au desfiinţat, rămânând numai la pâine, carne şi lumânări [17, p.108]. În timpul războiului ruso-turc din anii 1806-1812, în condiţiile când Moldova era ocupată de armatele ruse, iar în Divanul Moldovei funcţia de preşedinte o deţinea consulul rus, o parte considerabilă a activităţii comerciale era îndreptată în vederea satisfacerii cerinţelor armatei ruse şi apărării intereselor economice şi politice ale Rusiei. Administraţia rusă din Principate depune eforturi considerabile în atragerea negustorilor străini pe piaţa moldovenească, acordându-le diverse înlesniri şi privilegii în comerţul interior şi în exportul mărfurilor în guberniile interne ruse. Ele au deschis negustorilor alogeni – evrei, greci, armeni etc., destul de receptivi la diverse forme şi căi de îmbogăţire, noi pieţe de desfacere a mărfurilor şi noi surse de acumulare a capitalului comercial. Aceştia, beneficiind, în baza legii de la 1 ianuarie 1807, de comerţul liber, fără plata prestaţiilor şi a taxelor în primele 6 luni [18, p.709], au găsit în această regiune, ce nu dispunea de o industrie proprie, condiţii favorabile de activitate şi o piaţă sigură de desfacere a mărfurilor industriale. Nu întâmplător, în această perioadă numărul negustorilor străini creşte considerabil.

Alături de negustorii străini, de înlesnirile acordate negustorilor au beneficiat şi meseriaşii din guberniile ruse şi ucrainene încadraţi în comerţul din Ţările Române în timpul războiului ruso-turc din anii 1806-1812. Numai în oraşul Chilia în 1808 se ocupau cu comerţul şi cu diferite meşteşuguri 26 de persoane din Moscova, Simferopol, Nikolaev, Cernigov, Orlov, Riga, Viniţa, Odesa, Oriol, Kozelsk şi din alte oraşe ale guberniilor Podolia, Herson, Tavria etc. [19, p.24]. În anul 1809, 434 de cetăţeni ruşi se ocupau în Moldova cu meşteşugăritul şi comerţul, inclusiv: în judeţul Iaşi – 219 persoane, Orhei – 89, Covurlui – 57, Tutova – 17, Soroca – 16, Făleşti – 12, Roman – 6, Hârlău – 6, Tecuci – 5, Botoşani – 5 şi Cârligătura – 2 persoane [20, p.2-9]. Preponderenţa negustorilor şi a meşteşugarilor din guberniile interne ruse şi ucrainene în Moldova şi în Ţara Românească, ocupate de armatele ruse, se explică prin faptul că ei „…niciodată şi nicăieri nu au fost supuşi la niciun fel de impozite băneşti şi alte prestaţii, dar totdeauna au fost liberi în relaţiile comerciale, fără niciun fel de restricţii" [20, p.1]. În ianuarie 1810, în Chişinău au primit cetăţenie rusească patru armeni care s-au transferat aici cu traiul din Imperiul Austriac [21, p,17-18]. Ţinând cont de conjunctura epocii, mulţi negustori armeni aflaţi în Principate au purtat în secret o susţinută activitate diplomatică în favoarea politicii ruseşti. Negustorii armeni din Moldova se ocupau intens nu doar cu comerţul interior, deţinând pârghii importante ale comerţului, ei erau strâns legaţi şi de pieţele externe austriece şi ucrainene. Drept exemplu: în 1810 armeanul Ovanes Mihailovici, negustor din oraşul Iaşi, împreună cu un angajat a primit buletin de identitate pentru

a trece liber în oraşul Odesa, unde avea să se ocupe cu comerţul pe parcursul a 3 luni [22, p.72]. În anul următor au luat calea spre Odesa pentru a se ocupa cu comerţul negustorii armeni S.Ovanes şi A.Carapet [23, p.5,12]. În acelaşi an, supusului moldovean armeanului T.Arutiunov i-a fost înmânat buletin de identitate pentru a trece prin vama de la Movilău şi a se ocupa cu comerţul pe parcursul a 3 luni în oraşul Berdicev [23, p.19].

Măsurile întreprinse de ţarism au contribuit la consolidarea pe piaţa Principatelor Române a negustorilor străini – greci, armeni, evrei, ruşi, ucraineni, bulgari etc. Negustorii străini constituiau cea mai mare parte a burgheziei comerciale din Principatul Moldova, beneficiind de privilegiile comerciale acordate de către ţarism.

Negustorii alogeni – greci, armeni, evrei, cauzau mari prejudicii nu doar negustorilor moldoveni, în număr mic, dar şi populaţiei săteşti şi orăşeneşti, de la care procurau diferite mărfuri şi produse alimentare. Generalul rus Kozacikovski scria în raportul din martie 1819 „Descriere succintă a Basarabiei" că „... toate sferele comerţului au fost acaparate de greci şi evrei care i-au oprimat pe moldovenii molatici şi ursuzi în speculaţii şi au devenit unicii negustori" [24, p.12]. Din raportul lui Kozacikovski observăm atitudinea evreilor, grecilor şi armenilor faţă de comerţ: „... trebuie neapărat să fie evitate orice relaţii cu evreii care sunt avizi, lacomi şi foarte mult prigonesc poporul amăgindu-l la cântar... şi, pe cât e posibil, şi cele cu arendaşii greci şi armeni, mari meşteri de a transforma 500 de lei în 100 de mii, în zece ani" [24, p.22-23].

Activitatea comercială a negustorilor alogeni din Moldova poate fi justificată şi prin ceea ce afirmă N.Djuvara, care, analizând interesul evreilor faţă de comerţul moldovenesc, menţiona că el a fost generat de „…lipsa unei clase mijlocii bine structurate, în stare să se apere, pasivitatea ţăranilor, complicitatea boierilor pe care-i serveau cu multă dibăcie, ca oameni buni la toate, ca zarafi şi, mai ales, ca stăpâni de cârciumi la sate" [25, p.180]. Aceeaşi situaţie era şi în Basarabia. Iu.Ianson menţiona că atitudinea de dispreţ a moldovenilor faţă de evrei nu-i împiedica pe ultimii „…să-i ţină strâns în mâinile lor şi să-i exploateze pe locuitorii moldoveni, nepăsători şi molatici, chiar şi pe moşierii-boieri şi arendaşi" [26, p.137]. În schimb, armenii, grecii şi evreii aveau pasiunea afacerilor, gustul fructificării capitalului şi spirit de iniţiativă. Din acest considerent, îi mai surprindem în ipostazele de creditori sau debitori. Ei combinau activităţile negustoreşti cu zărăfia, devenită foarte profitabilă, păstrându-şi importanţa şi la începutul sec. al XIX-lea în sud-estul Europei.

Moldova prezenta, din punct de vedere comercial, avantajul că se găsea pe marele drum al negoţului, unde negustorii străini îşi desfăceau mărfurile şi întreţineau relaţii comerciale cu ţările vecine. Analizând activitatea comercială a negustorilor străini în Principatul Moldova, putem constata că negoţul practicat de ei era socialmente util. Cunoscând bine cerinţele pieţei şi mărfurile solicitate de consumatorii autohtoni, ei au vândut atât mărfuri de lux solicitate de domnitor şi de boierii din anturajul Curţii Domneşti, cât şi mărfuri necesare ţăranilor.

Prezenţa masivă a alogenilor se explică prin faptul că ei au fost aduşi în Principate de puternicele curente comerciale care au integrat Răsăritul şi Imperiul Otoman în „economia-lume" europeană, etnicii străini au ocupat cu repeziciune practic toate domeniile lucrative de oarecare interes, substituindu-se autohtonilor sau făcându-le o concurenţă necruţătoare. Fie că au fost armeni şi greci, evrei sau ruşi etc., alogenii s-au folosit în reuşita lor nu doar de largul concurs al autorităţilor, dar, neîndoielnic, şi de spiritul elementului indigen, ceva mai lent în organizare şi iniţiative. Faptul reiese din documentele epocii, care ni-i înfăţişează pe alogeni ocupând mai toate ramurile profesionale cunoscute, de la „băcani" şi „bogasieri" la „cojocari" şi „cârciumari". Cunoştinţa tehnicii şi mentalităţii comerciale care animă negustorii ar fi, credem, una din cauzele înlăturării de pe piaţă a negustorilor autohtoni. Îndeletnicirea cu comerţul este în primul rând practică, iar de râvna şi priceperea negustorului depinde succesul comercializării mărfurilor sale. Aşadar, nu simpla naţionalitate a unui negustor poate fi generatoare a unor urmări fecunde, ci tehnica şi spiritul care domină afacerile sale.

J.L. Carra nota că „comerţul intern sau cu cei din ţările vecine este făcut aproape în întregime de străini, iar autohtonii trebuiau să se mulţumească, în majoritatea cazurilor, doar cu schimbul din interiorul ţării" [27, p.238-239]. Inegalitatea lor cu autohtonii se observă şi din repartiţia activităţilor comerciale. Dacă negustorii pământeni practicau 24 ramuri de negoţ, supuşii străini practicau 40, iar evreii 41. În Iaşi, pământenii erau angajaţi în 9 ramuri de comerţ, supuşii străini în 25, iar evreii în 11, dar în cele mai rentabile [28, p.420-422]. În istoriografia românească a fost înaintată ideea integrării românilor în lumea modernă occidentală, într-un proces de modernizare capitalistă a societăţii, prin activitatea comercială a evreilor, drept argument înaintându-se faptul că „capitalul comercial de la Viena, Berlin, Paris şi Londra era în posesia sau cel puţin sub influenţa evreilor, că legăturile comerciale dintre Ţările Române şi Occidentul Europei se stabileau prin intermediul lor" [29, p.30]. Într-adevăr, prin Moldova trecea drumul comercial care lega Apusul de Orient, iar negustorii străini erau mijlocitori comerciali între aceste două lumi.

Negustorii alogeni au jucat un rol însemnat în dezvoltarea comerţului exterior al ţărilor române, în lărgirea pieţei interne şi în introducerea şi generalizarea unor practici comerciale înaintate. Activitatea lor a dus la dinamizarea comerţului exterior al ţării, la consolidarea legăturilor dintre cele trei ţări române. Practicarea meseriilor şi comerţului de către negustorii străini aflaţi în Principatul Moldova a contribuit la diversificarea activităţilor economice, la dezvoltarea negoţului intern şi extern, la progresul general al societăţii româneşti.

Substituirea negustorilor autohtoni prin emigranţii străini a fost posibilă, întrucât ei nu au putut rivaliza nici cu experienţa economică, nici cu relaţiile de pe continent ale noilor veniţi. Formarea burgheziei naţionale a fost dezavantajată şi de liberalismul economic excesiv, care nu a înţeles necesitatea aplicării unor măsuri protecţioniste, de spijinire şi încurajare a elementului autohton.

Cu toate că „caracatiţa negustorilor străini" încerca să-şi întindă tentaculele asupra comerţului, asupra vieţii social-politice din Principatul Moldova, prezenţa şi activitatea lor a avut şi rol pozitiv. Deseori, în mod inevitabil calităţile le-au fost ignorate, iar defectele exagerate. Însă, negustorii alogeni, prin dinamismul activităţii lor şi capitalurile consistente angajate în tranzacţionarea mărfurilor, au constituit factorii dinamici de impulsionare a dezvoltării sud-estului european. Prin consistenţa capitalurilor investite de către ei în operaţiunile de import-export s-au dovedit vectorul dezvoltării comerţului exterior al Ţărilor Române. Prin activitatea negustorilor străini comerţul Ţării Moldova este antrenat pe orbita pieţei internaţionale, contribuind şi la revigorarea circulaţiei mărfurilor între târguri şi oraşe. Ei au constituit unul dintre elementele importante în procesul lent de formare a burgheziei în spaţiul extracarpatic, iar prin activităţile lor comerciale şi prin satisfacerea propriilor interese au contribuit la ruperea comerţului de tradiţionalism, făcând cunoscut negoţul autohton cu formele şi tipurile celui din apus.

Burghezia comercială din Principatul Moldova prezenta la sfârşitul sec. al XVIII-lea – începutul sec. al XIX-lea o categorie embrionară, caracterizându-se printr-o compoziţie preponderent alogenă (evrei, greci, armeni etc.) cu prea puţine elemente autohtone. Asupra constituirii burgheziei comerciale din Principatul Moldova au influenţat factorii locali specifici spaţiului balcano-danubiano-pontic. Printre factorii, care au contribuit într-o măsură apreciabilă la întârzierea consolidării unei burghezii naţionale puternice, putem menţiona decalajul ştiinţific şi tehnologic, slaba dezvoltare industrială, dominaţia străină, existenţa unui liberalism economic excesiv, lipsa unor măsuri protecţioniste etc. Fiind mai bogaţi şi deţinând capitaluri mult mai mari, negustorii străini au subminat poziţiile burgheziei comerciale autohtone, limitându-i posibilităţile de a se încadra în activităţi comercial-industriale avantajoase şi de a acumula capital comercial. Cu toate acestea, burghezia naţională s-a format în mod succesiv, fiind destul de neomogenă din punct de vedere etnic şi social, afirmându-se în lupta existenţială cotidiană. O parte din negustorii străini s-au asimilat, identificându-se cu idealurile ţării, dar şi cu cele specifice grupului din care făceau parte. În această privinţă avem exemplul grecilor, armenilor şi al aromânilor, care au îndeplinit un rol important în consolidarea burgheziei autohtone.

Burghezia comercială din Principatul Moldova ce se forma era alcătuită, în fond, din alogeni – armeni, greci, evrei, care deţineau cea mai mare parte din capitalul comercial, constituind, astfel, elita comercială a ţării. Negustorii alogeni stabiliţi în Moldova s-au dovedit un factor cert de progres al economiei locale, au contribuit la diversificarea activităţilor economice, la dezvoltarea comerţului interior şi exterior, la maturizarea burgheziei şi la consolidarea rolului categoriilor profesionale productive şi dinamice – meşteşugari şi mici meseriaşi.

Bibliografie:

1. PLATON, A-F. *Geneza burgheziei în Principatele Române (a doua jumătate a secolului al XVIII-lea – prima jumătate a secolului al XIX-lea). Preliminariile unei istorii*. Iaşi: Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 1997. ISBN 973-9149-90-1
2. GIURESCU, C.C. *Contribuţii la studiul originilor şi dezvoltării burgheziei române până la 1848*. Bucureşti: Editura Ştiinţifică, 1972.
3. CERNOVODEANU, P. Elemente incipiente ale burgheziei în societatea românească sub fanarioţi. În: *Revista de Istorie*, 1987, nr.5, tom. 40, p.479-492.
4. CANTEMIR, D. *Descrierea Moldovei*. Bucureşti: Minerva, 1986.
5. КУНИЦКИИ, П. *Краткое статистическое описание Заднестровской области, присоединенной к России по мирному тракту, заключенному с Портою Оттоманской в 1812 г.* Санкт Петербург, 1913.
6. CANTEMIR, D. *Descriptio Moldaviae*. Bukarest: Kriterion Könyvkiadó, 1973.
7. AISR. F. 560, inv. 12, d. 59, f. 116.

8. LEFEBVRE, Th. *Études diplomatiques et économiques sur la Valachie*. II. Paris, 1858.
9. IORGA, N. Breasla blănarilor din Botoşani. Bucureşti: Socec, 1911). Extras din: *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice*, Seria 2, Tom. XXXIV, p.1-43.
10. D'Hauterive, Alexandre-Maurice Blanc de la Nautte Comte. *Memoriu asupra vechei si actualei stari a Moldovei prezentat lui Alexandru Vodă Ipsilante Domnul Moldovei la 1787*. Bucureşti: Editura Academiei Române, 1902.
11. CODRESCU, Th. *Uricariul Cuprinzătoriu de hrisoave, anaforale şi alte acte ale Moldovei din suta a XIV-a până la a XIX-a, partea a II-a*. Iassy: Tipografia Buciumului Românu, 1871.
12. IORGA, N. *Istoria comerțului românesc. Epoca mai nouă*. Bucureşti: Tipografia „Tiparul Românesc", 1925.
13. BOGDAN, N.A. *Din trecutul comerțului moldovenesc şi mai ales al celui ieşean*. Iaşi, 1925.
14. PLATON, Gh. Observații cu privire la populația târgului Bârlad la mijlocul secolului al XIX-lea. Extras din culegerea: *Studii şi articole de istorie*, vol. VIII. Bucureşti, 1966, p.269-279.
15. URECHIA, V. *Istoria Românilor*. Curs făcut la Facultatea de Litere din Bucureşti, tom. VII, seria 1774-1800. Bucureşti: Tipografia şi fonderea de litere Thoma Basilescu, 1894.
16. URECHE, V. *Istoria Românilor*, seria 1786-1800, tomul II al seriei, vol. IV. Bucureşti: Tipografia „Gutenberg" Joseph Gobl, 1892.
17. OȚETEA, A. *Pătrunderea comerțului românesc în circuitul internațional* (*în perioada de trecere de la feudalism la capitalism*). Bucureşti: Editura Academiei R. S. România, 1977.
18. Arhiva Națională a Republicii Moldova (în continuare – AN RM), F. 1, inv.1, d. 2286, f. 709.
19. AN RM. F. 1, inv.1, d. 57, f. 24.
20. Ibidem, d. 580, f. 1-9.
21. Ibidem, d. 1906, f. 17-18.
22. Ibidem, d. 1318, f. 72.
23. Ibidem, d. 3263, f. 5, 12 verso, 19.
24. Arhiva Istorică Militară de Stat din Rusia (Moscova), (*AIMSR)*. F. AM, inv. 182"[a]", cert. 7, f. 12.
25. DJUVARA, N. *Între Orient şi Occident. Țările române la începutul epocii moderne (1800-1848*). Bucureşti: Humanitas, 1995. ISBN 973-28-0523-4
26. ЯНСОН, Ю. *Статистическое исследование о хлебной торговле в Одесском районе*. Санкт Петербург, 1870.
27. *Izvoare şi mărturii referitoare la evreii din România* / Volum întocmit de L.Benjamin, M.Spielmann, S.Stanciu; prefață de Dr. Moses Rosen; cuvânt înainte de Gh.Platon. Bucureşti: Hasefer, 1990, vol.II/2.
28. PLATON, Gh. *Moldova şi începuturile revoluției de la 1848*. Chişinău: Universitas, 1993. ISBN 5-632-01032-8
29. ROMAN, V. *România în Europa.* Ediția a 2-a completată şi actualizată. Bucureşti: Editura Tehnică, 1994. ISBN 973-31-0700-x

Prezentat la 22.04.2015

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2015, nr.4(84)
Seria "Ştiinţe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.80-84

MOSCHEI TRANSFORMATE ÎN BISERICI ORTODOXE DUPĂ ANEXAREA BASARABIEI LA IMPERIUL RUS

Igor BERCU

Universitatea de Stat din Moldova

Sfârşitul secolului XVIII – începutul secolului al XIX-lea a fost marcat de o largă confruntare de forţe şi interese ale marilor puteri în sud-estul Europei. Un rol important în aceste confruntări l-au jucat Imperiul Otoman şi Imperiul Rus. Războiului ruso-turc din 1806-1812 s-a încheiat cu semnarea Păcii de la Bucureşti, în mai 1812. Ca urmare a acestui tratat, teritoriul de est al Moldovei, numit în Iaşi teritoriul „dincolo de Prut", a fost anexat de către Imperiul ţarist.

Noua administraţie a luat o serie de măsuri care au avut ca scop consolidarea administraţiei ţariste în noul teritoriu dobândit. O parte importantă din teritoriul anexat anterior a aparţinut aşa-numitului guvernământ otoman – „r0", adică teritoriu administrat direct de către Istanbul, care a fost înfiinţată în Moldova în timpul secolului al XV-lea – începutul secolului XVIII.

Printre problemele majore ce urmau a fi soluţionate de către administraţia ţaristă a fost şi problema statutului aşa-numitelor proprietăţi musulmane, care au fost înfiinţate pe teritoriul unităţilor administrative otomane de-a lungul secolelor.

Metodele folosite au fost simple, dar foarte eficiente. Deoarece populaţia aproape în întregime musulmană a părăsit teritoriul după 1812, moscheile au fost transformate în biserici ortodoxe cu aprobarea înaltului cler şi a autorităţilor civile ţariste. Pe 21 august 1813 Decretul ţarului Alexandru I a oficializat existenţa „Arhiepiscopiei Chişinăului şi Hotinului", care a legalizat transformarea moscheilor în biserici creştine ortodoxe, aceasta din urmă fiind una dintre principalele metode de a impune dominaţia spirituală rusă în Basarabia.

Cuvinte-cheie: *unitate administrativă, tratatul de pace de la Bucureşti, Basarabia, exarh, cetate, mitropolit, moschee.*

MOSQUES CONVERTED TO THE ORTHODOX CHURCH; AFTER THE ANNEXATION OF BESSARABIA BY THE RUSSIAN EMPIRE

Late 18th century – beginning of the 19th century was marked by a broad confrontation of forces and interests of the Great Powers in southeastern Europe. An important role in these confrontations has played Ottoman Empire and Russian Empire. Russo-Turkish War of 1806-1812 ended with the signing of the Peace of Bucharest on May 16/28 1812. Following this treaty, the Eastern territory of Moldavia, called in Jassy the territory "beyond the Prut River" was annexed by the Tsarist Empire.

The new administration has taken a number of measures which were aimed at strengthening the Tsarist administration in the new acquired territory. An important part of the annexed territory previously have belonged to the so-called Ottoman „re'âyâ", i.e. territory administered directly by Istanbul which was set up in Moldavia during the late 15th century - beginning of the 18th century.

Besides the major issues that had to settle the tsarist administration, there was the issue of status of the so-called pious Muslim properties that were established on the territory of the Ottoman administrative units throughout the centuries.

The methods used were simple, but highly effective. Since almost entirely Muslim population left the territory after 1812, the mosques have been transformed to Orthodox churches with the approval of the high clergy and Tsarist civil authorities. On August 21, 1813 the Tsar's Alexander I Decree established a new „Archdiocese of Chisinau and Hotin" which legalized turning mosques into Christian Orthodox churches, the latter being one of the main methods of imposing Russian spiritual dominance in Bessarabia.

Keywords: *Administrative unit, Bucharest peace treaty, Bessarabia, exarch, fortress, Metropolitan, mosques, Muslims, Orthodox Christians, Orthodox churches, ottoman „re'âyâ", Patriarchate, Principality of Moldavia, Prut-Dniester space, Russian Empire, the Ottoman Empire.*

Expansiunea otomană la nord de Dunăre în spaţiul pruto-nistrean în perioada sfârşitul secolului al XV-lea – începutul secolului al XVIII-lea s-a soldat cu importante anexări teritoriale din contul Ţării Moldovei efectuate de către Poarta Otomană.

Astfel, campania întreprinsă împotriva Ţării Moldovei de către *sultân*-ul Bayezid al II-lea s-a soldat cu pierderea celor două cetăţi – Chilia şi Cetatea Albă. Imediat după cucerire, după cum relatează cronicarul turc Tursun-bei, *sultân*-ul „*a numit în cele două cetăţi cadii şi sangeacbei*" [5, p.78]. La rândul său, un alt cronicar turc, Aşîk-paşa-zade, menţionează, că după ce cade Chilia „*bisericile au fost transformate în meceturi*" [5, p.99].

A urmat numirea unui „*cadiu şi s-a citit hutbe islamic*" [5, p.99]. Pe lângă bisericile transformate în moschei, de regulă cele din oraşele şi cetăţile cucerite, în localităţile rurale au fost ridicate şi unele moschei noi.

Războiul ruso-otoman din 1806-1812 şi încheierea păcii de la Bucureşti s-au soldat cu anexarea Basarabiei de către Rusia ţaristă. Tratatul de pace între Imperiul Rus şi Sublima Poartă a fost semnat pe data de 16/28 mai 1812 la Bucureşti de către comandatul suprem al armatei ruse, contele Mihail Illarionovici Kutuzov şi marele vizir Ahmed paşa. Articolele IV şi V din acest tratat stabileau divizarea în două a Ţării Moldovei şi răpirea de către Imperiul Rus a regiunii dintre Prut şi Nistru, denumită de la acea dată în viitor Basarabia [1, p.13] (suprafaţă de 45.630 km^2).

Articolul IV stipulează: „Prutul, de unde acest râu pătrunde în Moldova, până la vărsarea lui în Dunăre, apoi din acest loc malul stâng al acestui fluviu până la Chilia şi la vărsarea sa în Marea Neagră, vor forma hotarul celor două imperii: Rusia şi Turcia" [6, p.197). Iar articolul V practic îl completează pe cel anterior, specificând: „Partea din Moldova aşezată pe malul drept al Prutului este părăsită şi dată Sublimei Porţi, iar Înalta Poartă otomană lasă Curţii imperiale a Rusiei pământurile din stânga Prutului, împreună cu toate fortăreţele, oraşele şi locuinţele care se găsesc acolo, precum şi jumătate din râul Prut, care formează frontiera dintre cele două imperii" [6, p.197].

La începutul războiului ruso-otoman din anii 1806-1812, administraţia militară rusă de ocupaţie a trecut localităţile din *re'âyâ*-lele otomane şi cele din Bugeacul tătărăsc în subordinea Divanului Ţării Moldovei. Raptul teritorial al Basarabiei la 1812 a avut repercusiuni semnificative de perspectivă şi asupra unităţilor administrativ-teritoriale otomane din stânga Prutului. Astfel, s-a încheiat dominaţia otomană în această regiune. Pentru a-şi întări poziţiile în acest spaţiu nou-cucerit Imperiul ţarist a întreprins un şir de măsuri de ordin politic, social, economic şi, nu în ultimul rând, spiritual.

După semnarea păcii de la Bucureşti, 16/28 mai 1812, Poarta Otomană definitiv îşi pierde dreptul de a menţine administraţia şi efectivele armate în „*re'âyâ*"-lele situate în spaţiul pruto-nistrean, care s-au retras din zona respectivă la începutul războiului. Noua unitate administrativă, organizată şi încorporată în Imperiul Rus, practic în totalitate a fost părăsită de populaţia musulmană. Conform datelor statistice ce vizează situaţia etnică şi confesională în perioada anilor 1845-1846 în oraşele Hotin, Chilia, Reni, târguşorul Şaba şi judeţul Bender [4, f.2-11], populaţie musulmană şi fundaţii ale acestora nu se atestă. Excepţie face doar oraşul Ismail, unde sunt menţionaţi 25 de musulmani, 23 de bărbaţi şi două femei [4, f.8]. Majoritatea bărbaţilor, circa 21, erau înrolaţi în diverse unităţi militare ale armatei ruse ce staţionau în oraşul Ismail; prin urmare, puteau nici să nu fie băştinaşi, ci recrutaţi din alte provincii cu populaţie musulmană ale Rusiei. Către mijlocul secolului al XIX-lea, acest oraş-port prezintă un centru comercial important pentru Basarabia, dar din cauza concurenţei dure din partea porturilor Galaţi, Brăila şi a orientării negustorilor basarabeni spre portul franc Odesa, Ismailul n-a îndreptăţit aşteptările instituţiilor imperiale şi regionale.

Pe lângă probleme de ordin major, pe care trebuia să le soluţioneze pacea de la Bucureşti, exista şi problema reglementării statutului proprietăţilor religioase musulmane rămase pe teritoriul ocupat de către armata Imperiului ţarist [3, Fond 2, inv.1, d. 152]. Noua administraţie foarte bine înţelegea că instituţiile religioase joacă un rol important în promovarea valorilor spirituale în cadrul societăţii. Prin urmare, pe lângă masurile de ordin politic, economic şi administrativ promovate de noua conducere, o atenţie deosebită ţarismul a acordat religiei şi instituţiilor ecleziastice. O asemenea politică exemplar se încadra în ideea pe care şi-a asumat-o Imperiul Rus, de protectoare a creştinilor ortodocşi din Imperiul Otoman. Semnarea ucazului ţarului Alexandru I, pe data de 21 august 1813, prin care se înfiinţa noua „Arhiepiscopie a Chişinăului şi Hotinului" [7, p.225], care cuprindea Basarabia, întreaga gubernie a Chersonului, vechea Ucraină a Hanului, poate fi concepută ca o exprimare hotărâtă a acestei politici.

În perioada lunilor noiembrie-decembrie 1806 unităţile militare ruse au ocupat cetăţile Hotin, Bender, Akkerman, Chilia şi Ismail. Garnizoanele otomane capitulează, deşi în anumite cazuri puteau face faţă asediului armatei ruse. Pe 23 noiembrie 1806 „generalul Meiendorf s-a apropiat de Bender. Deoarece trupele sale nu dispuneau de artilerie grea, armata rusă nu era în stare nici să asalteze, nici să bombardeze cetatea. Dar comandamentul cetăţii, fiind lipsit de voinţă, cum numai a aflat despre apropierea ruşilor de Bender, îndată a şi trimis un parlamentar cu propunerea de a preda cetatea în caz dacă i se va permite garnizoanei să plece la Ismail. Generalul Meiendorf a acceptat această condiţie" [9, p.24]. Capitularea şi retragerea garnizoanelor otomane din cetăţile bazinului pruto-nistrean în dreapta Dunării a fost urmată şi de un exod masiv al populaţiei musulmane din această regiune.

Proprietăţile imobile ale musulmanilor în majoritatea cazurilor trec în administrare autorităţilor militare ruse. Din cadrul acestora făceau parte şi moscheile, care pe parcursul perioadei sfârşitul secolului XV-lea – secolul al XVIII-lea au fost transformate din biserici în moschei sau nou-întemeiate în unităţile administrativ-teritoriale otomane situate pe teritoriul Ţării Moldovei. De regulă, moscheile cu un rang mai înalt ca importanţă se construiau în interiorul cetăţilor otomane, iar acestea se completau cu cele construite în suburbii. Cifra moscheilor construite în cetăţi sau suburbii varia de la una până la trei.

Una dintre primele moschei transformate în biserică ortodoxă cu hramul *Acoperemântul Maicii Domnului* este cea din comuna Ursoaia, judeţul Tighina. Acest fapt este confirmat de scrisoarea trimisă Mitropolitului şi Exarhului Moldovei, Ţării Româneşti şi al Basarabiei, Gavriil Bănulescu-Bodoni, de către preotul Marco Popovski, pe data de 12 octombrie 1808 [2, f.1). Preotul din comuna Ursoaia aducea la cunoştinţă că „deşi în acea localitate este un număr mare de locuitori de credinţă ortodoxă, dar biserică nu au, iar prin aceasta sunt lipsiţi de posibilitatea de a asculta cuvântul domnului. Ridicată acolo şi rămasă după turci moscheea, fiind o construcţie solidă, e convenabil s-o transformăm în biserică" [2, f.1].

Prezintă interes faptul că, la cel moment, asemenea responsabilităţi Exarhul Moldovei Gavriil Bănulescu-Bodoni nu le lua de sine stătător. Preasfinţia Sa se adresează preşedintelui Divanurilor Moldovei şi Valahiei, Serghei Serghievici Kuşnikov, după permisiunea de acceptare şi susţinere a iniţiativei preotului Marco Popovski, cu atât mai mult că „necesarele obiecte de cult, sacristia şi cărţile enoriaşii se obligă să le procure rapid" [2, f.1]. Demersul efectuat a găsit o susţinere totală din partea administraţiei ţariste. Preşedintele Divanurilor Moldovei şi Valahiei n-a ezitat să-l înştiinţeze pe Exarhul Gavriil Bănulescu-Bodoni că „cea ce se referă la o posibilă transformare, rămasă după turci, în satul Ursoaia din raiaua Bender, moscheii într-o biserică parohială pentru cei ce mărturisesc credinţa ortodoxă, este dată prescripţie Divanului (moldovenesc), ca construcţia moscheii să fie pusă la dispoziţie pentru ceruta folosinţă în deplină şi nerestricţionată utilizare a clădirii, la dispoziţia administraţiei spirituale locale" [11, p.90].

Una dintre cele mai puternice cetăţi construite de către Poarta Otomană pe teritoriul Ţării Moldovei „din ordinul lui Soliman" [8, p.10] a fost cetatea Bender. Aici au fost concentrate şi dislocate importante trupe otomane, pentru a ţine sub control instituţia domniei, dar care servea totodată şi un avanpost pentru desăvârşirea expansiunii otomane spre nord şi nord-est. Pe parcursul timpului turcii au construit în cetate mai multe moschei.

Într-o descriere a Basarabiei efectuată de Pavel Sviniin, consilier de stat al Rusiei ţariste, datată cu ziua de 1 iunie 1816, acesta susţine că până la ocuparea de către ruşi a cetăţii Bender, 24 noiembrie 1808, în fortăreaţă existau „3 geamii turceşti, dintre care una este transformată în biserică rusească în numele sfântului cneaz Alexandr Nevski, iar celelalte – în magazii" [10, p.297]. Biserică *Sf. Alexandru Nevski* a fost prefăcută dintr-o geamie în „1807 cu străduinţa protoiereului Ştefan Şamraevski" [8, p.32], care a „primit binecuvântarea prealuminatului mitropolit ieşean Veniamin" [8, p.32].

În luna august 1809 locuitorii orăşelului Tomarova scriau Exarhului Gavriil Bănulescu-Bodoni că „în oraşul Tomarova până la moment nu există o biserică creştină" [11, p.90], deoarece aceste locuri erau stăpânite de vrăjmaşii neamului lui Hristos, iar acum, când turcii au fost izgoniţi, orăşenii şi-au propus să ridice o biserică de piatră şi chiar au adunat o anumită sumă de bani. Totodată, se atenţionează că în Tomarova există o geamie părăsită de către turci şi rugămintea este ca Preasfinţia Sa să binecuvânteze repararea şi transformarea respectivei geamii împreună cu minaretul său în biserică creştină, iar banii adunaţi vor fi folosiţi pentru înfrumuseţarea noului lăcaş.

Pe data de 4 august 1809 în orăşelul Reni a avut loc „sfinţirea" bisericii *Ioan Botezătorul*. Şi în acest caz localnicii au fost susţinuţi atât de către Exarhul Moldovei, Ţării Româneşti şi al Basarabiei, Gavriil Bănulescu-Bodoni, dar şi de preşedintele Divanurilor Moldo-Valahiei, senatorul S.S. Cuşnicov.

Conform unui inventar intitulat „Raportul protoiereului Fiodor Maleavinskii despre permisiunea sfinţirii în oraşul Ismail moscheii în biserică şi despre numire în ea a preotului Fiodor Glyzin" [11, p.91] din 11 martie 1810, moscheea turcească din această urbe a fost transformată în biserică ortodoxă cu hramul *Înălţării Domnului*.

În ceea ce priveşte ţinutul şi oraşul Chilia, sunt atestate mai multe exemple de transformare a moscheilor turceşti în biserici ortodoxe aflate în subordinea Patriarhiei Ruse. O primă sursă relevantă în acest sens este inventarul nr. 58 datat cu data de 15 aprilie 1810, care conţine „raportul protoiereului Fiodor Maleavinskii despre permisiunea de a transforma în oraşul Chilia moscheea în biserică" [11, p.92]. În acelaşi an protoiereul Fiodor Maleavinskii transformă moscheea turcească din cetatea Chiliei în biserică ortodoxă cu hramul *Adormirii Maicii Domnului*.

Cu toate acestea, în anul 1813 Societatea negustorilor şi micii burghezii maloroşi, prin intermediul protoiereului Fiodor Maleavinskii, se adresează Preasfinţitului Dimitrie (Sulima) cu rugămintea ca una din cele trei moschei turceşti, care se aflau la periferia oraşului Chilia şi erau folosite la acel moment în calitate de spitale, să fie transformată în biserică cu hramul *Acoperământul Maicii Domnului*. Motivul invocat servea faptul că la biserica *Adormirii Maicii Domnului* din cetate era departe de mers, în special pentru priveghi pe timp de noapte. Pe lângă aceasta, pe timp de noapte porţile cetăţii se închideau.

Astfel, reprezentanţii respectivei Societăţi propuneau ca moscheea turcească ce se afla în centrul pieţei de la periferia oraşului să fie transformată în biserică ortodoxă şi să fie transferat în ea clerul creştin din biserica cetăţii. Un argument în plus pe care îl invoca protoiereului Fiodor Maleavinskii în acest sens era faptul că din cauza ordinii instituite în cetate preotul este lipsit de posibilitatea de a-i împărtăşi în timp de noapte pe cei care brusc se îmbolnăveau. În privinţa transferului tuturor obiectelor de cult din biserica cetăţii în noul locaş de cult ortodox protoiereului nu era de acord cu locuitorii Chiliei. După părerea lui, biserica ortodoxă din cetate trebuia păstrată pentru „militari şi preoţii regimentului" [11, p.95] dislocaţi în cetate.

Drept rezultat al acestei intervenţii din partea Societăţii negustorilor şi micii burghezii, dar şi al poziţiei luate de protoiereului Fiodor Maleavinskii în acest sens, Preasfinţia Sa Dimitrie (Sulima) printr-o rezoluţie a poruncit pe data de 5 februarie: „Biserica *Adormirii Maicii Domnului* în cetate să rămână aşa cum este, iar pentru cei care locuiesc la periferie se dă binecuvântare să fie sfinţită moscheea şi transformată în biserică cu haramul *Acoperemântul Maicii Domnului*" [11, p. 95].

De regulă, procesul transformării moscheilor turceşti în biserici ortodoxe în fostele „*re'âyâ*"-le otomane constituite pe teritoriul Ţării Moldovei pe parcursul secolelor era susţinut atât de noile autorităţi ecleziastice, cât şi de administraţia ţaristă. În cazul bisericii cu hramul *Acoperemântul Maicii Domnului* din Chilia au apărut anumite disensiuni între cele două componente.

Tentativei de executare de către protoiereul Fiodor Maleavinskii a rezoluţiei semnate de Preasfinţia Sa Dimitrie s-a opus şeful poliţiei din Chilia. Argumentul invocat era faptul că cele trei moschei turceşti ce se aflau în suburbiile Chiliei au fost transformate: una în arsenal, a doua în spital, iar cea de a treia în club. Şeful poliţiei orăşeneşti a fost susţinut de comandatul cetăţii Chilia, general-maiorul I.Hartingh.

A fost necesară intervenţia Mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni, ca pe data de 1 octombrie 1813 protoiereul Fiodor Maleavinskii să sfinţească clădirea fostei moschei turceşti, care a fost transformată în biserică ortodoxă cu *Acoperemântul Maicii Domnului*.

Lăcaşe de cult musulmane existau nu doar în aşezări de tip urban şi cetăţi, dar şi în cele rurale. În acest sens este relevant exemplul moscheii din satul Galileşti. În aprilie 1811 locuitorii din trei sate: Galileşti, Zolocari şi Izamsait din ţinutul Chiliei se adresează cu o cerere către autorităţile Dicasteriei Exarhale a Moldovei de a transforma moscheea din satul Gălileşti în biserică ortodoxă. Totodată, sătenii se obligau că după ce moscheea va fi sfinţită ei o vor asigura cu toate cele necesare pe cont propriu. Exarhul Gavriil Bănulescu-Bodoni pe acest demers a pus următoarea rezoluţie: „… moscheea cu cunoştinţa guvernului civil să fie transformată în biserică şi sfinţită" [11, p.92]. Dicasteria Exarhală a emis un ucaz protoiereului Fiodor Maleavinskii de a susţine iniţiativa benefică venită din partea locuitorilor acestor sate, iar preot în noua biserică se preconiza a fi trimis Nicolai Bilinski.

Prezintă interes faptul că după ce moscheea turcească din satul Galileşti a fost transformată în biserică, iar preot în noul locaş de cult a fost numit Nicolai Bilinski, între credincioşii bisericii cu hramul *Adormirii Maicii Domnului* şi părinte s-au creat divergenţe serioase. În anul 1813 sătenii au iniţiat un proces împotriva Protoiereului de Leova Simeon Mahovskii şi preotului Nicolai Bilinski. Creştinii acestei biserici îl învinuiau pe preot de faptul că a adus prejudicii serioase bisericii cu buna ştire a Protoiereului de Leova Simeon Mahovskii sub oblăduirea cărui se aflau. Drept prejudiciu era invocată procedura vinderii vitelor, jertfite de sătenii creştini pentru procurarea obiectelor de cult şi a celor necesare pentru a dota biserica. Vitele sătenilor erau vândute la un preţ redus de către părintele Nicolai Bilinski pe piaţa Chiliei, tot celor care au jertfit aceste vite în folosul comunităţii bisericeşti.

La începutul anului 1813 locuitorii satului Hasanspahi din ţinutul Chiliei cer permisiunea de la Preasfinţia Sa Dimitrie, episcopul-vicar de Bender şi Akkerman, de a sfinţi fostul lăcaş de cult musulman şi de a-l transforma în biserică cu hramul *Sfântului Arhanghel Mihail*. Fără să primească acceptul autorităţilor laice, locuitorii acestui sat au împodobit această clădire, au cumpărat cărţi şi obiecte de cult; plus la aceasta, au adunat 300 de lei pentru cele trebuincioase. Ei erau încrezuţi că Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni în totalitate

va susţine această iniţiativă, deşi procedura de transformare a clădirilor fostelor moschei turceşti în biserici ortodoxe necesita prezentarea unui certificat de la autorităţile laice. Cu toate acestea, pe data de 20 februarie 1813 biserica cu haramul *Sfântului Arhanghel Mihail* a fost sfinţită.

Procesul transformării moscheilor turceşti în biserici ortodoxe din Basarabia a fost unul amplu şi ireversibil. Acest fenomen în totalitate şi-a găsit sprijinul atât din partea autorităţilor laice, cât şi a celor ecleziastice, instituite în Basarabia după anexarea ei la Imperiul Rus în 1812. El perfect se înscria în politica de dominaţie spirituală a populaţiei locale promovată de către autorităţile ţariste.

Bibliografie:

1. ARBORE, Z. *Dicţionarul geografic al Basarabiei*. Chişinău: Museum, 2001.
2. *Arhiva Naţională a Republicii Moldova.* Fond 1, Cancelaria gubernatorului Basarabiei, inv.1, d. 442.
3. *Arhiva Naţională a Republicii Moldova.* Fond 2, Cancelaria gubernatorului Basarabiei, inv.1, d. 152.
4. *Arhiva Naţională a Republicii Moldova.* Fond 2, Cancelaria gubernatorului Basarabiei, inv.1, d. 5064.
5. *Cronici turceşti privind Ţările Române. Extrase.* Vol. I. Bucureşti: Editura Academiei, 1966.
6. MUŞAT, M., ARDELEANU, I. *De la statul geto-dac la statul român unitar*. Bucureşti: Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1983.
7. NISTOR, I. *Istoria Basarabiei*. Chişinău: Cartea moldovenească, 1991.
8. POŞTARENCU, D. *Din istoria Tighinei*. Chişinău: Universitas, 1992.
9. АНДРИАНОВ, Л.М. *Русско-турецкая война 1806-1812 гг.*, том. I. С-Пб, 1885.
10. СВИНЬИН, П.П. Описание Бессарабской области. В: *Записки Одесского общества истории и древностей.* Том VI. Одесса, 1867, с.173-349.
11. ХАЛИППА, И. Мечети, превращенныя въ церкви въ пределахъ Бессарабии (1808-13 г.г.). В: *Труды Бессарабской Губернской Учёной Архивной комиссии*. Том первый. Кишинёв, 1900, с.89-96.

Prezentat la 25.04.2015

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2015, nr.4(84)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.85-101

INSTITUIREA ŞI ACTIVITATEA COMISIEI REGIONALE DE PE LÂNGĂ ADUNAREA DEPUTAȚILOR NOBILIMII DIN BASARABIA PENTRU ÎNTOCMIREA RECENSĂMÂNTULUI FISCAL AL POPULAȚIEI DIN 1824

Valentin TOMULEȚ
Universitatea de Stat din Moldova

În prezentul demers ştiinţific autorul analizează, în baza izvoarelor de arhivă inedite, modalitatea de instituire şi activitate a Comisiei Regionale din cadrul Adunării Deputaţilor Nobilimii din Basarabia în scopul întocmirii unui nou recensământ fiscal al populaţiei.

Autorul demonstrează că ţarismul a manifestat un interes special faţă de studierea situaţiei demografice din regiune în scopul impunerii fiscale şi asigurării armatei ruse cu produse alimentare, furaje, încartiruirii ostaşilor, în condiţiile unui eventul război cu Imperiul Otoman, dar şi în scopul asigurării armatei ruse de ocupaţie din regiune.

După efectuarea, în scurt timp după anexare, a recensământului populaţiei din 1817, în scopul depunerii de către populaţie a jurământului de credinţă împăratului rus şi determinării numărului de contribuabili în teritoriul nou-anexat, ţarismul avea nevoie de un nou recensământ al populaţiei care ar fi reflectat mult mai veridic numărul familiilor de contribuabili din Basarabia. Acest interes a fost dictat de faptul că în scurt timp după anexarea regiunii la Imperiul Rus în provincie au avut loc schimbări importante în structura socială şi demografică. În plus, despre unele categorii sociale şi fiscale privilegiate ale populaţiei, cum ar fi: boiernaşii, mazilii, ruptaşii, ruptaşii de vistieria şi ruptaşii de cămară, nu se ştia aproape nimic. În acest scop, la 21 februarie 1824 pe lângă Adunarea Deputaţilor Nobilimii din Basarabia este instituită Comisia Regională pentru întocmirea recensământului fiscal al populaţiei.

Cuvinte-cheie: *politică socială, recensământ fiscal, structură socială, boier, boiernaş, mazili, ruptaşi, mic-burghezi, ţărani.*

ESTABLISHMENT AND ACTIVITY OF REGIONAL COMMISSION ATTACHED TO ASSEMBLY OF DEPUTIES OF NOBILITY IN BESSARABIA FOR PREPARATION OF TAX CENSUS OF POPULATION IN 1824

In the given article, based on unpublished archive sources, the author examines the establishment and activity within the Assembly of Deputies of Nobility in Bessarabia of the Regional Commission for drawing up of a new tax census of population.

The author demonstrates that Tsarism expressed a particular interest to study the demographic situation in the region for imposition of tax and in order to insure Russian army with food, forage, quartering of soldiers, in an eventual war with the Ottoman Empire, but also to supply the needs of the Russian occupation army in the region.

After performing, shortly after annexation, the population census in 1817, in order for the population to submit the oath of allegiance to Russian Emperor and for determining of the number of taxpayers in the newly annexed territory, Tsarism needed a new census, which could reflect more accurately the number of families of taxpayers in Bessarabia. This interest was dictated by the fact that shortly after annexation to the Russian Empire in the province occurred important changes in the social and demographic structure. In addition about some social and tax privileged categories of population such as *boiernaşii*, *mazilii*, *ruptaşii*, *ruptaşii of treasury* and *ruptaşii of pantry*, almost no one knew anything. For this purpose on February 21, 1824 attached to Assembly of Deputies of Nobility in Bessarabia there is instituted the Regional Commission for the preparation of the tax census of population.

Keywords: *social policy, tax census, social structure, landlord, country squire, to banish, tax payers, petty-bourgeois, peasants.*

După anexarea în 1812 a teritoriului dintre Prut şi Nistru la Imperiul Rus, administraţia imperială întreprinde măsuri concrete în vederea includerii teritoriului nou-anexat în sistemul economic şi politic imperial, în care scop administraţiei civile din regiune îi sunt date dispoziţii de a întreprinde măsuri urgente şi eficiente întru soluţionarea acestor sarcini stringente imperiale[1]. Implementarea acestor măsuri a finalizat cu o creştere rapidă a numărului de colonişti transdanubieni, de colonişti germani, elveţieni şi de imigranţi din guberniile interne ruse, a numărului de negustori străini, îndeosebi greci, armeni şi evrei. Ca urmare, se consolidează puternic

[1] Exemplu în acest sens pot servi instrucţiunile comandantului-şef al armatei ruse de la Dunăre, amiralului P.V. Ciciagov, date la 23 iulie 1812 guvernatorului civil al Basarabiei S.D. Sturdza, referitor la modalitatea de administrare a teritoriului anexat (Arhiva Istorică de Stat din Rusia / AISR, F. 19, inv. 3, d. 125, f. 50-54 verso).

poziţiile elementului alogen, în special ale negustorilor, care deţineau monopolul asupra exportului de cereale şi produse animaliere din Basarabia prin porturile dunărene – Ismail, Reni, Chilia şi prin portul-franc[2] Odesa[3]. Toate acestea determină anumite schimbări şi în structura socială şi etnică a societăţii basarabene. Rezultatul acestei politici şi-a găsit exprimare în consolidarea dominaţiei economice şi politice a ţarismului în Basarabia.

În scurt timp, la 29 aprilie 1818, este adoptat Regulamentul privind organizarea administrativă a regiunii Basarabia, care prevedea acordarea unei autonomii limitate şi provizorii regiunii anexate. Regulamentul a stabilit statutul de regiune al Basarabiei în componenţa Imperiului Rus, a determinat ca centru regional administrativ oraşul Chişinău, a confirmat noua împărţire administrativ-teritorială a regiunii (Basarabia a fost divizată în 6 ţinuturi: Hotin, Iaşi, Orhei, Bender, Akkerman şi Ismail), a instituit organele regionale supreme – Consiliul Suprem, Guvernul Regional, Tribunalul Regional Penal şi Tribunalul Regional Civil, instituţiile ţinutale etc. [14, p.1-26].

Concomitent, au fost depuse şi eforturi substanţiale în vederea studierii resurselor economice ale Basarabiei, a situaţiei sociale şi demografice din regiune, în care scop pe parcursul a mai multor ani au fost instituite comitete şi comisii speciale, în provincie fiind trimişi împuterniciţi speciali care urmau să studieze la faţa locului situaţia din provincia nou-anexată şi să raporteze instituţiilor imperiale.

Autorităţile imperiale au manifestat un interes special faţă de studierea situaţiei sociale şi demografice din regiune în scopul impunerii fiscale şi asigurării armatei ruse cu produse alimentare, furaje, încartiruirii ostaşilor, în condiţiile unui eventual război cu Imperiul Otoman, dar şi în scopul asigurării armatei ruse de ocupaţie din regiune.

După efectuarea, în scurt timp după anexare, a recensământului populaţiei din 1817, în scopul depunerii de către populaţie a jurământului de credinţă împăratului rus şi determinării numărului de contribuabili în teritoriul nou-anexat, ţarismul avea nevoie de un nou recensământ al populaţiei care ar fi reflectat mult mai veridic numărul familiilor de contribuabili din Basarabia. Acest interes a fost dictat de faptul că în scurt timp după anexarea regiunii la Imperiul Rus în provincie au avut loc schimbări importante în structura socială şi demografică. În plus, despre unele categorii sociale şi fiscale privilegiate ale populaţiei, cum ar fi boiernaşii, mazilii, ruptaşii, ruptaşii de vistierie şi ruptaşii de cămară, nu se ştia aproape nimic.

În acest scop s-a hotărât ca pe lângă Adunarea Deputaţilor Nobilimii din Basarabia[4] să fie instituită o Comisie Regională specială pentru întocmirea unui nou recensământ fiscal al populaţiei. În aşa fel, perfectarea unui asemenea recensământ fiscal al populaţiei a fost încredinţată nobilimii basarabene, iar urmărirea procesului de desfăşurare a recensământului fiscal urma să fie încredinţată unor persoane speciale numite din partea Coroanei.

Comisia Regională de pe lângă Adunarea Deputaţilor Nobilimii din Basarabia pentru întocmirea recensămintelor populaţiei *(Областная комиссия при Дворянском Депутатском Собрании для составления переписей населения)* a fost instituită prin decizia Consiliului Suprem al Basarabiei[5] din 21 februarie 1824 (după alte date, din 8 februarie 1824), în scopul întocmirii unui recensământ fiscal al populaţiei[6]. Asemenea recensăminte aveau loc regulat în Imperiul Rus încă din sec. al XVIII-lea[7].

---

[2] ***Porto-franco*** *(port liber)* – termenul „porto-franco" desemnează un port, sau un cartier din port, despărţit vamal de restul teritoriului ţării, în care, potrivit unei convenţii speciale, mărfurile importate, exportate sau aflate în tranzit nu sunt supuse taxelor vamale sau altor formalităţi fiscale [7, 260]. Potrivit decretului din 4 iulie 1819, de statutul de porto-franco a beneficiat portul Odesa [12, p.257].

[3] *A se consulta* în acest sens: [2, p.239-250; 3, p.47-53; 4, p.76-78; 5, p.326-330].

[4] ***Adunarea Deputaţilor Nobilimii din Basarabia*** – organ deliberativ suprem al nobilimii din Basarabia, instituit în baza Regulamentului din 29 aprilie 1818. Potrivit Regulamentului, prin intermediul Adunării Deputaţilor Nobilimii nobilimea din Basarabia avea dreptul de a alege şi a destitui din funcţii funcţionarii instituţiilor regionale şi de a numi tutorele proprietăţilor funciare moşiereşti. Adunarea Deputaţilor putea alege, din rândurile nobilimii, mareşalul regional al nobilimii, dar care urma să fie confirmat în funcţie de guvernatorul militar. În competenţa mareşalului regional al nobilimii era satisfacerea cerinţelor comunităţii nobiliare din Basarabia şi apărarea intereselor văduvilor şi orfanilor din această categorie socială. Pentru perfectarea documentelor, care dovedeau provenienţa nobiliară a fiecărui boier, în Consiliul Suprem al Basarabiei era alcătuit un registru nobiliar *(дворянская книга),* în care erau incluse familiile nobiliare. Mareşalul regional al nobilimii era membru al Consiliului Suprem al Basarabiei şi era considerat a doua persoană după guvernatorul civil [14, p.24].

[5] ***Consiliul (Sfatul) Suprem al Basarabiei*** – organ suprem legislativ, administrativ şi judecătoresc instituit în Basarabia la 28 august 1816 din membrii celor două departamente ale Guvernului Regional, reorganizat (*în izvor* – instituit) la 29 aprilie 1818 şi abilitat să exercite funcţii organizatorice, administrative, economice şi judecătoreşti [1, p.29; 14, p.2].

[6] Arhiva Naţională a Republicii Moldova (ANRM), F. 3, inv. 1, d. 429, f. 109-109 verso; F. 88, inv. 1, d. 94, f. 1-2.

[7] După anexarea Basarabiei la Imperiul Rus în provincie a fost menţinută practica fiscală existentă în Principatul Moldovei încă din sec. al XVIII-lea, când evidenţa contribuabililor era efectuată pornind de la numărul de familii existente în fiecare aşezare rurală sau urbană [15, 7]. Această modalitate de evidenţă a numărului de contribuabili s-a păstrat şi în Basarabia până la mijlocul anilor '30 ai sec. al XIX-lea.

Instituirea Comisiei a fost precedată de dispoziţia guvernatorului general al Novorosiei şi rezidentului plenipotenţiar al Basarabiei M.S. Voronţov din 27 noiembrie 1823 adresată Cârmuirii Regionale a Basarabiei, în care era stipulat că, în baza Regulamentului privind organizarea administrativă a regiunii Basarabia din 29 aprilie 1818, Administraţia Financiară a Basarabiei trebuie să deţină registrele şi listele tuturor locuitorilor regiunii pentru fiecare oraş, târg şi sat, cu compartimentarea locuitorilor în clase (stări sociale) conform nivelului de avere, cu indicarea privilegiilor de care beneficiază fiecare categorie socială sau fiscală în parte. Deşi scopul petrecerii recensământului era unul fiscal şi viza mărirea încasărilor în buget, M.S. Voronţov argumenta necesitatea unui asemenea recensământ prin aceea că informaţiile obţinute vor fi utile pentru asigurarea bunăstării poporului, astfel încât niciun locuitor să nu fie supus unor încasări suplimentare şi inechitabile. Consiliul Suprem al Basarabiei urma să instituie comisii ţinutale alcătuite din nobili şi funcţionari din partea instituţiilor regionale şi ţinutale, care aveau să se preocupe de organizarea şi desfăşurarea unui asemenea recensământ fiscal la faţa locului, fără a-i sustrage pe localnici de la muncile lor cotidiene agricole[8].

M.S. Voronţov scria că prin această dispoziţie urmăreşte scopul „…de a confirma numărul locuitorilor sedentari ai regiunii Basarabia, de a consolida caracterul popular şi, în general, bunăstarea populaţiei din provincie, prin intermediul unui recensământ corect şi al unei încasări echitabile a dărilor, în special a prestaţiilor locale, care vor fi împărţite în mod egal şi inofensiv între toţi locuitorii"[9]. În continuare guvernatorul scria că în lipsa unui asemenea recensământ „…în timpul încasării prestaţiilor locale frecvent se vor comite abuzuri şi încălcări, ceea ce va amplifica nemulţumirile şi revoltele în rândurile populaţiei. Acum, datorită acestei dispoziţii, dezordinile şi abuzurile ce afectau populaţia vor fi pentru totdeauna lichidate, iar locuitorii în scurtă vreme vor simţi adevăratele foloase de pe seama acestei decizii"[10]. Deci, administraţia imperială, în persoana guvernatorului general al Novorosiei şi rezidentului plenipotenţiar al Basarabiei M.S. Voronţov, a putut camufla prin fraze pompoase scopul adevărat al recensământului fiscal al populaţiei, care urma să fie efectuat în provincia nou-anexată.

La 30 ianuarie 1824, în şedinţa consultativă a Consiliului Suprem al Basarabiei este examinată dispoziţia lui M.S. Voronţov, în care se constată că „…cauza principală a dezordinilor în timpul încasării dărilor rezidă în necunoaşterea până în prezent a numărului exact de locuitori ai acestei regiuni care plătesc dări, dajdia, birul şi prestaţii locale, cum ar fi: mazilii[11], ruptaşii[12], ţăranii, armenii, evreii etc.; anume din această cauză are loc încasarea nefondată a dărilor, care a contribuit, în cele din urmă, la creşterea datoriilor faţă de stat"[13].

---

[8] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 95, f. 1-1 verso.
[9] Ibidem, f. 2.
[10] Ibidem, f. 2-2 verso.
[11] ***Mazil*** *(mazâl)* – în limba română a avut două sensuri: **1.** boier (dregător) înlocuit (mazilit) din dregătorie, care păstra toată viaţa titlul dregătoriei, precedat de particula *biv* (adică, *fost, ex.*). **2.** Înmulţindu-se şi căzând „la sărăcie", mazilii au devenit o categorie socială care păstra amintirea boieriei; era mai numeroasă decât boierimea în slujbă şi lupta împotriva declasării prin jalbe pentru păstrarea privilegiilor de altădată. În Basarabia, ***mazilii*** constituiau o categorie socială privilegiată, similară şleahtei poloneze. Ei sunt urmaşii boierilor moldoveni şi ai boiernaşilor, care şi-au obţinut pe timpul domnitorilor moldoveni slujbe, până la rangul de *vel şătrar* (Arhiva Istorică de Stat din Rusia (AISR), F. 560, inv. 6, d. 575, f. 3). Cuvântul „mazil" este de provenienţă turcică şi însemna „destituiţi din serviciu, în retragere". El a apărut în Moldova în perioada dominaţiei otomane, la începutul sec. al XVII-lea şi era utilizat oficial atât cu referire la domnul Moldovei, care era înlocuit de un succesor numit de guvernul turc, cât şi cu referire la boieri, pe care noul domnitor îi înlocuia cu alţii, confirmaţi în acest titlu. După anexarea, în 1812, a Basarabiei la Imperiul Rus, mazilii şi-au păstrat denumirea şi statutul. În 1818 ei au fost confirmaţi în drepturi şi şi-au păstrat acele drepturi şi privilegii, de care au beneficiat în trecut în Moldova. Ei nu puteau fi pedepsiţi fizic, fără aprobarea judecăţii; plăteau în folosul statului impozitul denumit dajdie, ce constituia 14 lei anual de la fiecare familie, şi participau la îndeplinirea prestaţiilor după obiceiul vechi. În 1847, mazilii împreună cu urmaşii ruptaşilor au fost egalaţi în drepturi cu odnodvorţii – categorie privilegiată de ţărani în Rusia. Astfel, din terminologia oficială a imperiului a fost exclus cuvântul *mazil*. (AISR, F. 1291, inv. 48, 1904, d. 6, f. 109-111; ANRM, F. 5, inv. 3, d. 747, f. 167 verso)
[12] ***Ruptaşi*** – categorie socială privilegiată; descendenţi din familii de preoţi; nu puteau fi supuşi pedepselor corporale fără decizia judecăţii; plăteau impozitul denumit dajdie, câte 15 lei de la fiecare familie şi achitau plata pentru prestaţii deopotrivă cu mazilii (AISR, f. 560, inv. 6, d. 575, f. 3; ANRM, F. 5, inv. 3, d. 747, f. 167 verso). Ruptaşii se împărţeau în trei grupuri: ruptaşi (descendenţi ai clerului), ruptaşi de vistierie şi ruptaşi de cămară. *Rupta de cămară* şi *Rupta de vistierie* erau strămoşii străinilor, care s-au aşezat în Basarabia până la anexarea ei la Imperiul Rus, şi micii slujitori, în special cei care se ocupau cu negoţul şi meşteşugăritul, beneficiau de diferite privilegii şi plăteau impozite în haznaua statului – *cămară, vistierie* (ANRM, F. 2, inv. 1, 1823-1824, d. 862, f. 113). Pentru a li se recunoaşte apartenenţa la categoria respectivă de contribuabili, ruptaşii din Basarabia, la fel ca şi mazilii, au prezentat instituţiilor regionale actele care urmau să confirme statutul lor atât în 1816, cât şi în 1834. De la 10 martie 1847 ei sunt transferaţi în categoria de odnodvorţi, concomitent cu mazilii.
[13] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 95, f. 4.

Drept argument M.S. Voronţov aducea scăderea numărului populaţiei de la 81982 de familii în 1823 la 79455 familii în 1824, reducere care, în viziunea lui, nu putea să se producă atât de brusc în decursul unui an[14].

La 21 februarie 1824, Consiliul Suprem al Basarabiei a confirmat dispoziţia lui M.S. Voronţov de a fi instituită în oraşul Chişinău, pe lângă Adunarea Deputaţilor Nobilimii din Basarabia, Comisia Regională pentru realizarea unui recensământ fiscal al populaţiei[15]. Preşedinte al comisiei (în izvor – *prezident*) a fost desemnat preşedintele Adunării Nobiliare din Basarabia, funcţionarul de clasa a VI-a Ioan Mihail Sturdza, iar ca membri – deputaţii Consiliului Suprem al Basarabiei, funcţionarul de clasa a VIII-a Gheorghe Emanuil Donici şi nobilul Ioan Egor Russo; din partea Coroanei – funcţionarul de clasa a VI-a F.F. Vighel[16]. În calitate de secretar al comisiei a fost numit secretarul Adunării Deputaţilor Nobilimii din Basarabia, funcţionarul de clasa a X-a Lugovski[17].

La 1 martie 1824 dispoziţia Consiliului Suprem al Basarabiei este examinată şi confirmată în şedinţa Guvernului Regional la Basarabiei. S-a hotărât de a da dispoziţie tuturor şefilor de poliţie şi isprăvniciilor[18], în oraşe – funcţionarilor poliţieneşti, în ţinuturi – ocolaşilor[19] şi vorniceilor[20], în moşii – proprietarilor şi administratorilor de moşii ca aceştia să ajute şi să susţină activitatea comisiilor. Populaţia era obligată să asigure membrii comisiilor cu transport în timpul deplasării lor dintr-un sat în altul, în baza certificatelor eliberate de Guvernul Regional, fără însă a reţine aceste transporturi. În componenţa comisiilor ţinutale a fost numit câte un comisar ţinutal[21] local: în ţinutul Orhei – nobilul Izman, în ţinutul Iaşi – funcţionarul de clasa a XIV-a Zagura, în ţinutul Bender – nobilul Manolache Russu, în ţinutul Akkerman – funcţionarul de clasa a X-a Alexeev şi în ţinutul Ismail – funcţionarul de clasa a XII-a Gurski[22].

În plus, în baza dispoziţiei lui M.S. Voronţov din 22 februarie 1824, în componenţa comisiilor ţinutale au fost numiţi şi conţopişti, care erau funcţionari din partea Coroanei: în ţinutul Iaşi – locotenent-colonelul în retragere Malievski, în ţinutul Hotin – locotenent-colonelul în retragere Milaşevici, în ţinutul Orhei – locotenent-colonelul în retragere Râmovici, în ţinutul Akkerman – funcţionarul de clasa a XII-a Malevici şi în ţinutul Bender – maiorul Kalakuţki[23]. Prin urmare, activitatea comisiilor ţinutale era sub supravegherea directă a foştilor militari ruşi.

La 28 februarie 1824, întrebarea privind efectuarea unui recensământ fiscal al populaţiei din Basarabia este discutată în şedinţa Comisiei Regionale de pe lângă Adunarea Deputaţilor Nobilimii din Basarabia pentru întocmirea recensământului fiscal al populaţiei. Comisia a hotărât să se adreseze Guvernului Regional al

---

[14] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 95, f. 4 verso.
[15] Ibidem, f. 8.
[16] Ibidem, F. 3, inv. 1, d. 429, f. 109-109 verso.
[17] Ibidem, F. 88, inv. 1, d. 95, f. 8-8 verso.
[18] ***Ispravnic*** – dregător însărcinat cu conducerea unui ţinut sau a unui judeţ. Această instituţie a fost păstrată în Basarabia şi după anexarea ei la Imperiul Rus[18]. Potrivit Regulamentului din 29 aprilie 1818, multe probleme referitoare la viaţa economică şi socială erau rezolvate de administraţia ţinutală şi orăşenească. În ţinuturi era instituită administraţia ţinutală în persoana ispravnicului (căpitan-ispravnic), care deţinea drepturile poliţiei ţinutale. La postul de ispravnic puteau fi numiţi doar boieri moldoveni, care au depus jurământ de credinţă Rusiei, sau ruşi (AISR, F. 1308, inv. 1, 1816-1822, d. 8, f. 112 verso).
[19] ***Ocolaş*** – în Moldova, în sec. al XVIII-lea, slujbaş însărcinat cu strângerea dărilor. În Basarabia – conducătorul administrativ al unui ocol (ANRM, F. 2, inv. 1, d. 586, f. 20; d. 675, f. 254-255). Regulamentul privind administrarea Basarabiei din 29 aprilie 1818 prevedea că fiecare ţinut se va împărţi în ocoale, în care va fi ales, din rândurile locuitorilor care dispun de proprietate, câte un ocolaş, iar în sate – câte un vornic [14, p.14].
[20] ***Vornic*** – în Basarabia cu înţeles de primar al unui sat sau târg. În actele ruseşti din perioada respectivă cuvântul *„vornic"* figurează sub forma de *„dvornic"* (ANRM, F. 2, inv. 1, d. 110, f. 65). Din Compartimentul VII (3 puncte) al Proiectului Regulamentului din 1819 aflăm că vornicii erau numiţi în funcţie de către ispravnici şi împuterniciţi cu funcţii poliţieneşti (ANRM, F. 3, inv. 1, d. 47, p. II, f. 271-272 verso; [1, p.166]).
[21] ***Comisar de ţinut*** *(comisar militar)* – persoană numită din rândurile boierilor moldoveni care, în perioada războiului ruso-turc din anii 1806-1812, alături de ispravnici avea grijă de aprovizionarea armatei ruse cu alimente şi furaje şi care era împuternicită să asigure ordinea în ţinut. Potrivit altor surse, în 1809, pentru a asigura executarea de către populaţie a prestaţiilor şi contribuţiilor mereu crescânde, pe lângă ispravnic a fost instituită şi funcţia de *comisar militar*.
După anexarea în 1812 a Basarabiei la Imperiul Rus, comisari erau numiţi membrii Consiliului orăşenesc, condus de poliţmaistru. Conform Regulamentului privind organizarea administrativă a Basarabiei din 29 februarie 1828, ei erau numiţi comisari speciali de district (частный пристав). Acolo unde nu erau comisari speciali de circumscripţie, în componenţa Consiliului orăşenesc intrau doi ratmani din partea Magistraturilor sau Ratuşelor. Tot comisari mai erau numiţi şi unii funcţionari ai carantinelor. Comisarii erau numiţi în funcţie de rezidentul plenipotenţiar al Basarabiei, iar ulterior – de guvernatorul general al Novorosiei şi Basarabiei [6, p.301].
[22] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 95, f. 10.
[23] Ibidem, f. 21-21 verso, 22.

Basarabiei cu rugămintea de a i se pune la dispoziţie toate documentele de care dispune la moment în legătură cu recensământul fiscal[24].

Documentele de arhivă ne dau posibilitatea să urmărim în detalii activitatea acestei comisii. Din demersul de la 5 martie 1824 adresat Comisiei Regionale de pe lângă Adunarea Deputaţilor Nobilimii din Basarabia privind alcătuirea recensământului fiscal al populaţiei aflăm că „…în 1816, în urma relaţiilor rezidentului plenipotenţiar al Basarabiei I.M. Hartingh cu ministrul de Finanţe al Rusiei, a fost instituit un Comitet special pentru alcătuirea recensământului populaţiei din regiunea Basarabia, care şi-a întreţinut activitatea până la sosirea în regiune a fostului rezident plenipotenţiar, general-locotenentului A.N. Bahmetev, dar ce măsuri a întreprins Comitetul în vederea alcătuirii recensământului nu se cunoaşte"[25].

Crezând că aceste documente se află în arhiva Guvernului Regional al Basarabiei, comisia nou-instituită a cerut să i se pună la dispoziţie, cât mai urgent, listele recensământului precedent al populaţiei. Investigaţiile care s-au desfăşurat în Guvernul Regional al Basarabiei au demonstrat următoarele:

1. În 1816, în perioada administrării regiunii de către general-maiorul I.M. Hartingh, din dosarele care se află în Arhiva Administraţiei Financiare a Basarabiei, începute de Departamentul II al Guvernului Regional, s-a constatat că la 12 noiembrie 1815 a fost instituit un Comitet împuternicit să impună populaţia la plata birului; însă, faptul că s-a petrecut sau nu un asemenea recensământ nu poate fi constatat din dosarele respective.

2. În 1817, după cum se poate constata din dispoziţia rezidentului plenipotenţiar al Basarabiei A.N. Bahmetev din 29 iulie 1816 cu privire la supunerea populaţiei jurământului de credinţă Rusiei, de către unii moşieri şi funcţionari, iar în oraşe de poliţia orăşenească au fost alcătuite listele locuitorilor, care au fost transmise Consiliului Suprem al Basarabiei: primele – la 11 ianuarie 1820, iar cele din urmă – la 11 septembrie 1819.

3. Din arhiva fostului Comitet Provizoriu al Basarabiei[26] au fost transmise Consiliului Suprem al Basarabiei listele postelnicilor, mazililor, ruptaşilor, ruptaşilor de vistierie şi ale mic-burghezilor. Listele boiernaşilor[27] în arhiva guvernului n-au fost depistate.

4. Organele de poliţie şi dumele orăşeneşti au prezentat listele populaţiei Guvernului Regional al Basarabiei: din Akkerman – în 1820 şi 1821, din Hotin – în 1821, din Otaci – în 1821, din Chilia – în 1821, din Reni – în 1822, din Bălţi – în 1822 şi din Bender – în 1823.

5. În 1823, în urma unei circulare a Guvernului Regional al Basarabiei, poliţiile orăşeneşti şi cele locale au prezentat listele contribuabililor pentru anul 1823 (în afară de ţinutul Bender) şi listele mazililor şi ruptaşilor (în afară de ţinuturile Ismail şi Iaşi)[28]. Respectiv, toate aceste liste au fost puse la dispoziţia Comisiei Regionale de pe lângă Adunarea Deputaţilor Nobilimii din Basarabia pentru întocmirea noului recensământ fiscal[29].

---

[24] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 94, f. 3-3 verso.

[25] Ibidem, d. 95, f. 27-27 verso.

[26] ***Comitetul Provizoriu al Basarabiei (1816-1818)*** – Comitet instituit la 4 iulie 1816, în care au intrat: din rândul boierilor moldoveni – general-maiorul Ilie Catargi, funcţionarul de clasa a V-a Alexandru Ghica, funcţionarul de clasa a V-a Iordache Millo, spătarul Iancu Sturdza, spătarul Iordache Bucşănescu, funcţionar de clasa a VIII-a, spătarul Panait Cazimir, banul Teodor Başotă, căminarul Ioan Pruncul, stolnicul Matei Râşcanu şi din partea Coroanei – funcţionarul de clasa a VI-a Matei Krupenski şi funcţionarul de clasa a VII-a Aleksei Iuşnevski. În funcţia de preşedinte al Comitetului a fost desemnat guvernatorul civil al guberniei Ekaterinoslav, funcţionarul de clasa a IV-a Ivan Hristofor Kalagheorghe, iar mai târziu Nedoba (1817-1818), care se supuneau nemijlocit rezidentului plenipotenţiar A.N. Bahmetev. Comitetul era ierarhic superior Guvernului Regional. Şef al cancelariei Comitetului a fost numit A.P. Iuşnevski. Alături de problemele majore legate de modernizarea formelor administraţiei de stat, Comitetul urma să contribuie la elaborarea proiectului Regulamentului de administrare a Basarabiei, să opereze anumite modificări în statele de funcţie din cadrul instituţiilor regionale şi ţinutale, să stabilească apartenenţa locuitorilor la categoriile sociale privilegiate, să organizeze studierea bogăţiilor naturale, să mărească veniturile de stat făcând ordine în sistemul fiscal, să determine volumul comerţului interior şi exterior pornind de la principiile comerţului liber, determinând necesităţile şi câştigul pe care îl poate avea statul, să alcătuiască regulamentul privind stabilirea în regiune a coloniştilor, să verifice corespunderea datelor statistice alcătuite de Guvernul Regional privitor la diverse întrebări cu situaţia reală din regiune, să asigure ordinea publică şi paza de frontieră etc. [6, p.336].

[27] ***Boiernaşii*** constituiau categoria cea mai de jos a boierimii. Ei s-au format, în fond, din boierii mai săraci sau decăzuţi, fie prin ascensiunea unor mici stăpâni de pământ care ajungeau să capete o slujbă sau o dregătorie inferioară – de la polcovnici, postelnici, vel-căpitani şi până la vel-şătrari (ANRM, F. 2. inv.1, d. 1199, f. 14). După anexarea Basarabiei la Imperiul Rus autorităţile imperiale i-au egalat pe boiernaşi în drepturi cu nobilii ruşi, acordându-le diferite privilegii. În Regulamentul organizării administrative a regiunii Basarabia din 29 aprilie 1818 se menţiona că „sub denumirea de boiernaşi se subînţelege nu clasa de provenienţă nobiliară şi care nu a ajuns la ranguri boiereşti mari, dar cei care au obţinut funcţii până la vel-şătrar. Ei vor beneficia de drepturi de nobleţe personale" [14, p.17]. Însă, această categorie socială ce beneficia de privilegii era neînsemnată.

[28] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 95, f. 28-29.

[29] Ibidem, f. 29-29 verso.

La 9 martie 1824, în şedinţa Comisiei Regionale de pe lângă Adunarea Deputaţilor Nobilimii din Basarabia pentru întocmirea recensămintelor populaţiei s-a hotărât, reieşind din decizia Consiliului Suprem al Basarabiei, să se dea dispoziţia ca în tipografia din localitate să fie tipărite 5000 de formulare ale recensământului şi 6000 exemplare de etichete pentru comisiile ţinutale, care vor fi prezentate Departamentului executiv al Guvernului Regional al Basarabiei[30].

Peste o zi, la 10 martie, Comisia Regională pentru întocmirea recensămintelor populaţiei a confirmat listele conţopiştilor, funcţionari din partea Coroanei în comisiile ţinutale (în comisia din Iaşi – locotenent-colonelul în retragere Malievski, în cea din Hotin – locotenent-colonelul în retragere Milaşevici, în cea din ţinutul Orhei – locotenent-colonelul în retragere Râmovici, în cea din Akkerman – funcţionarul de clasa a XII-a Malevici şi în cea din Bender – maiorul Kalakuţki), şi ale comisarilor din partea isprăvniciilor (în comisia din Orhei – nobilul Izman, în cea din Iaşi – funcţionarul de clasa a XIV-a Zagura, în cea din Bender – nobilul Manolache Russo, în cea din Akkerman – funcţionarul de clasa a X-a Alekseev, în cea din ţinutul Ismail – funcţionarul de clasa a XIV-a Samohvalov şi în cea din Hotin – funcţionarul de clasa a XIV-a Gurelâi)[31]. Mareşalul regional al nobilimii Ioan Mihail Sturdza a numit şi el reprezentanţi în comisiile ţinutale: în cea din ţinutul Orhei – funcţionarul de clasa a IX-a Ianov, în cea din Iaşi – medelnicerul Enache Panaite, în cea din Hotin – moşierul Iordache Dimitriu, în cea din Bender – sublocotenentul în rezervă A.Gaius, în cea din Akkerman – nobilul Ioan Botezatu şi în cea din ţinutul Ismail – nobilul T.Peresteri[32].

La 14 martie 1824, Comisia Regională discută întrebarea privind necesitatea listelor locuitorilor din fiecare ţinut, perfectate în timpul recensămintelor trecute, de care trebuie să dispună fiecare comisie ţinutală pentru comparaţie. Un interes deosebit prezentau listele postelnicilor, mazililor, ruptaşilor şi ruptei de vistierie, confirmaţi în această calitate în anii precedenţi de către Comitetul Provizoriu al Basarabiei, care urmau a fi prezentate comisiilor ţinutale[33].

Pentru traducerea unor documente din limba română în rusă, Comisia Regională l-a invitat în calitate de traducător pe funcţionarul de clasa a XIV-a Cernevici, care timp de 7 ani (20 septembrie 1818 – 10 noiembrie 1825) exercita funcţia de traducător în cadrul Consiliului Suprem al Basarabiei, cu condiţia ca după finalizarea lucrului acesta să revină în Consiliu[34].

La 16 martie 1824 Comisia Regională, în baza dispoziţiei Consiliului Suprem al Basarabiei, a început elaborarea unei Instrucţiuni pentru comisiile ţinutale, care urmau să se ocupe de desfăşurarea noului recensământ fiscal al populaţiei[35]. Instrucţiunea conţinea 18 puncte şi reflecta modalitatea de funcţionare a acestor comisii. În preambulul Instrucţiunii era specificat clar că „comisiile ţinutale sunt instituite în scopul alcătuirii recensământului fiscal al populaţiei”[36].

Direcţia economico-financiară a Guvernului Regional punea la dispoziţia comisiilor ţinutale listele locuitorilor Basarabiei, perfectate de poliţiile orăşeneşti şi de către ispravnici, pentru a fi impuşi dărilor. Comisiile ţinutale aveau următoarele funcţii:

1. Sosind în oraşul ţinutal, comisia se convoca în şedinţă şi, împreună cu lucrătorii din poliţie, conducându-se de instrucţiunile Comisiei Regionale, concretiza listele familiilor impozabile, începând de la târguşor, sat, cătun, moşie etc. Recensământul era alcătuit cu ajutorul ocolaşilor şi vornicilor, iar în localităţile care erau amplasate pe moşiile proprietarilor funciari – cu ajutorul proprietarului sau al administratorului de moşie, care erau obligaţi să-i ţină la evidenţă pe toţi contribuabilii.

2. Comisiile ţinutale alcătuiau listele contribuabililor conform unor formulare speciale tipărite, care erau puse la dispoziţie de direcţia executivă a Guvernului Regional. Listele erau alcătuite separat pentru fiecare sat în parte, pentru fiecare stare socială, cum ar fi: separat pentru mazili, separat pentru ruptaşi, separat pentru ruptaşii de cămară, separat pentru negustori, separat pentru mic-burghezi, separat pentru ţărani, separat pentru armeni, separat pentru evrei etc.

3. Comisiile ţinutale erau obligare să prezinte lunar listele contribuabililor în Comisia Regională. În cazul în care comisiile ţinutale întâlneau greutăţi în desfăşurarea recensământului, raportau despre aceasta

[30] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 94, f. 5-5 verso.
[31] Ibidem, f. 6-6 verso.
[32] Ibidem, f. 6 verso-7.
[33] Ibidem, f. 8-8 verso
[34] Ibidem, f. 9.
[35] Ibidem, d. 95, f. 35.
[36] Ibidem, f. 35. Despre conţinutul detaliat al instrucţiunii *a se vedea*: Ibidem, f. 35-40.

Comisiei Regionale, care era obligată să le ajute. În alte cazuri comisiile puteau apela la ajutorul preoţilor parohiilor locale, care cunoşteau numărul populaţiei din fiecare localitate.

4. Când comisiile ţinutale treceau cu lucrul dintr-un sat în altul, locuitorii erau obligaţi să-i asigure pe cei trei membri ai comisiei cu transport, separat pentru fiecare membru în parte, cu o căruţă trasă de trei cai, care, după finalizarea lucrului, urma să fie întoarsă imediat sătenilor. Asigurarea transportului de către locuitori se făcea în baza certificatelor *(открытый лист)* prezentate de membrii comisiei, puse la dispoziţie de Guvernul Regional, şi nu de ispravnici.

5. Conform Regulamentului privind administrarea Basarabiei din 29 aprilie 1818, boiernaşii beneficiază de dreptul nobililor personali şi sunt scutiţi de plata impozitelor. În cazul în care văduvii boiernaşi sau copiii de boiernaşi se vor căsători cu reprezentanţi ai altor categorii sociale, comisiile urmează să-i înscrie în categoria mazililor. În felul acesta se va proceda şi cu copiii protoiereilor, care urmau să fie incluşi în categoria ruptaşilor.

6. În Basarabia s-au aşezat cu traiul mulţi şleahtici, transferaţi din alte gubernii ale Rusiei, ale căror documente încă n-au fost examinate de Guvernul Regional. În cazul în care aceste persoane nu vor dispune de certificate prezentate de Adunarea Deputaţilor Nobilimii din Basarabia, care atestă provenienţa lor nobiliară, ele vor fi incluse în liste separate care vor fi prezentate Comisiei Regionale.

7. Este cunoscut faptul că mulţi ţărani, pentru a evita plata impozitelor, prevăzute pe lângă prestaţiile locale, au rugat să fie înscrişi în categoria feţelor bisericeşti şi aceste cereri au fost satisfăcute. Pentru a evita ulterior asemenea situaţii, iar vistieria statului pentru a nu pierde sume importante de bani, comisiile ţinutale urmau să ceară informaţii de la preoţii parohiilor săteşti despre numărul preoţilor din fiecare parohie. Aceste persoane urmau să fie înscrise într-o listă specială, care trebuia prezentată Comisei Regionale.

8. Comisiile ţinutale trebuiau să manifeste prudenţă la alcătuirea listelor evreilor din oraşe şi târguri, din considerentul că comunităţile orăşeneşti evreieşti de multe ori camuflează numărul adevărat al populaţiei, fapt bine cunoscut.

9. Pentru a preîntâmpina nemulţumiri şi proteste în rândul populaţiei, membrii comisiilor ţinutale trebuie să manifeste atenţie şi bunăvoinţă în timpul recensământului fiscal, să dovedească populaţiei că recensământul se înfăptuieşte în interesul şi beneficiul lor.

10. Pentru alcătuirea recensământului fiscal, comisiile ţinutale aveau la dispoziţie 6 luni, începând de la data primirii dispoziţiei, timp suficient pentru finalizarea lucrului, iar listele urmau să fie prezentate Comisiei Regionale. Funcţionarul din partea Coroanei care activa în comisia ţinutală era remunerat (250 rub. argint lunar) din banii încasaţi din prestaţiile locale, iar în cazul în care comisia va finaliza lucrul înainte de termenul stabilit de 6 luni, el va primi salariul pentru întreaga perioadă de timp stabilită de regulament. În cazul în care comisia ţinutală nu va finaliza lucrul în termenul stabilit, acesta nu va mai fi remunerat.

11. Primind datele recensământului fiscal de la comisiile ţinutale, Comisia Regională le examina minuţios, dacă nu cumva s-a strecurat vreo greşeală, după care trimitea un exemplar al recensământului Guvernului Regional, iar altul – Consiliului Suprem Regional al Basarabiei. Comisia Regională avea dreptul să se adreseze privitor la toate întrebările administraţiei locale şi persoanelor responsabile, care erau obligate să-i acorde ajutorul solicitat. Primind de la Comisia Regională formularele pentru întocmirea recensământului fiscal, Departamentul executiv al Guvernului Regional tipărea un număr suficient de exemplare şi le prezenta Comisiei, după care aceasta din urmă le punea la dispoziţia comisiilor ţinutale[37].

Din Instrucţiune mai aflăm că recensămintele fiscale urmau a fi perfectate în limba rusă, în două exemplare, conform formei prezentate de Comisia Regională. În recensământ era introdusă fiecare persoană căsătorită, văduv sau văduvă care aveau copii apţi de muncile agricole[38].

La finele fiecărei luni, comisiile ţinutale urmau să prezinte Comisiei Regionale registre cu numărul de familii înregistrate. După finalizarea lucrului, comisiile ţinutale erau obligate să prezinte registrele fiscale, cu semnătura tuturor membrilor, Comisiei Regionale[39].

În aceeaşi zi, la 16 martie 1824, textul Instrucţiunii a fost tradus în limba română şi semnat de toţi membrii Comisiei Regionale. Decizia respectivă a fost adusă la cunoştinţă Consiliului Suprem al Basarabiei şi rezidentului plenipotenţiar al Basarabiei[40].

[37] ANRM, F. 3, inv. 1, d. 429, f. 109 verso-111; F. 88, inv. 1, d. 95, f. 35-40.
[38] Ibidem, F. 88, inv. 1, d. 95, f. 35 ferso-36.
[39] Ibidem, f. 39-40.
[40] Ibidem, d. 94, f. 10.

La 22 martie 1824, Comisia Regională examinează două dispoziţii ale Departamentului executiv al Guvernului Regional – din 15 şi 19 martie 1824, din care se poate constata că Guvernul Regional punea la dispoziţia Comisiei certificatele *(открытые листы)* necesare membrilor comisiilor ţinutale, în baza cărora comunităţile săteşti îi asigurau cu transport pentru a se deplasa dintr-un sat în altul, având cu ei fişele pentru perfectarea recensământului fiscal şi etichetele care urmau să fie înmânate evreilor înscrişi în recensământul fiscal, tipărite în tipografia din localitate[41].

Între timp, mareşalul regional al nobilimii Ioan M. Sturdza, deputaţii Emanuil Donici, Ioan E. Russo şi membrul din partea Coroanei F.F. Vighel trebuiau să treacă la îndeplinirea dispoziţiei. Ioan M. Sturdza avea să numească câte 6 nobili în fiecare comisie ţinutală pentru a începe lucrul. Consiliul Suprem al Basarabiei era informat despre nobilii şi ţinutul în care aceştia au fost numiţi. Guvernul Regional numea din fiecare ţinut câte un comisar în comisiile ţinutale pentru a urmări desfăşurarea recensământului. Guvernatorul general al Novorosiei şi rezidentul plenipotenţiar al Basarabiei trebuia să facă legătură cu administraţia coloniştilor transdanubieni pentru a organiza recensământul fiscal şi în aceste colonii, concomitent să le transmită şi formularele respective, în baza cărora puteau primi informaţii veridice despre numărul bulgarilor şi altor etnii aflate în sudul Basarabiei[42].

Din discuţiile purtate în Comisia Regională la 22 martie 1824 putem constata că în baza dispoziţiei Consiliului Suprem al Basarabiei fiecare comisie ţinutală a fost alcătuită din trei membri: un funcţionar din partea Coroanei, un nobil de încredere şi cu experienţă din partea Adunării Deputaţilor Nobilimii din Basarabia şi un comisar din partea isprăvniciilor[43]. Din dispoziţia din 4 martie 1824 a Consiliului Suprem al Basarabiei emisă Comisiei Regionale constatăm că rezidentul plenipotenţiar al Basarabiei M.S. Voronţov a numit din partea Coroanei în comisiile ţinutale pe următoarele persoane: în Comisia de ţinut Hotin – pe colonelul în rezervă Milaşevici, Orhei – pe locotenent-colonelul în rezervă Râmovici, Iaşi – pe colonelul în rezervă Malevski, Akkerman – pe funcţionarul de clasa a XII-a Voskoboinikov, Ismail – pe căpitanul în rezervă Malevici şi în Comisia de ţinut Bender – pe maiorul în rezervă Kalakuţki[44]. Din dispoziţia Guvernului Regional din 1 martie 1824 constatăm că şi Guvernul Regional a numit în comisiile ţinutale câte un comisar din partea isprăvniciilor: în Comisia de ţinut Orhei – pe nobilul Izman, Iaşi – pe funcţionarul de clasa a XIV-a Zagura, Bender – pe nobilul Manolache Russo, Akkerman – pe funcţionarul de clasa a X-a Alekseev, Ismail – pe funcţionarul de clasa a XIV-a Samohvalov şi în comisia de ţinut Hotin – pe funcţionarul de clasa a XIV-a Gurski (după alte date, Gurelâi)[45]. La rândul său, şi mareşalul regional al nobilimii a numit în comisiile ţinutale reprezentaţii săi: în Comisia de ţinut Orhei – pe funcţionarul de clasa a X-a Ianov, Iaşi – pe nobilul Manolache Buzica (după alte date, medelnicerul Enache Panaite), Hotin – pe moşierul Iordache Dimitriu, Bender – pe sublocotenentul în rezervă Afanasie Gaius, Akkerman – pe nobilul Ioan Botezatu şi în Comisia de ţinut Ismail – pe nobilul Fotachi Peresteri[46].

Comisiile regionale au primit documentele de rigoare pentru desfăşurarea recensământului, copiile listelor nobililor, boiernaşilor, mazililor, ruptaşilor şi ruptaşilor de cămară confirmaţi deja în această categorie socială şi fiscală, un număr suficient de fişe pentru perfectarea recensământului fiscal şi etichete care urmau a fi înmânate evreilor înscrişi în recensământul fiscal: Comisia de ţinut Orhei – 1210 exemplare de fişe, Iaşi – 1050, Hotin – 1040, Bender – 700, Akkerman – 500 şi Comisia de ţinut Ismail – 700 de exemplare[47]. După aceasta comisiile ţinutale urmau să purceadă la desfăşurarea recensământului fiscal.

Reieşind din considerentul că Comisia ţinutală Orhei întâmpina greutăţi în ce priveşte desfăşurarea recensământului fiscal: neprezentarea la timp a nobilului Izman, numărul destul de mare de locuitori ai oraşului regional Chişinău, ai celor cinci târguri – Orhei, Călăraş, Criuleni, Hânceşti şi Rezina (după numărul populaţiei, târgul Orhei putea fi comparat cu oricare oraş din Basarabia, în afară de Chişinău, iar în ţinutul Orhei, destul de mare după teritoriu, densitatea populaţiei la fel era destul de mare), Comisia Regională a decis, în şedinţa din 12 aprilie 1824, ca, pentru a uşura activitatea Comisiei ţinutale Orhei, să ceară Consiliului Suprem al Basarabiei şi rezidentului plenipotenţiar al Basarabiei instituirea în oraşul Chişinău a unei comisii speciale pentru desfăşurarea recensământului fiscal în acest oraş[48].

[41] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 94, f. 11-11 verso.
[42] Ibidem, F. 3, inv. 1, d. 429, f. 109 verso-111; F. 88, inv. 1, d. 95, f. 35-40.
[43] Ibidem, F. 88, inv. 1, d. 94, f. 11 verso.
[44] Ibidem.
[45] Ibidem, f. 11 verso-12.
[46] Ibidem, f. 12.
[47] Ibidem, f. 12 verso.
[48] Ibidem, f. 16-17 verso.

Reieşind din prevederile Regulamentului privind organizarea administrativă a regiunii Basarabia din 29 aprilie 1818, în care era stipulat că locuitorii situați pe pământurile statului plăteau pentru folosirea acestor pământuri de la fiecare familie câte un cervoneț[49], iar de la fiecare burlac[50] câte jumătate de cervoneț şi având în vedere că în dispozițiile Consiliului Suprem al Basarabiei privind efectuarea recensământului fiscal al populației comisiile ținutale urmau să alcătuiască recensământul fiscal pe familii, iar despre burlaci nu se prevedea nimic, Comisia Regională a decis la 12 aprilie 1824 să se adreseze Consiliului Suprem al Basarabiei şi rezidentului plenipotențiar al Basarabiei cu întrebarea: trebuie efectuat sau nu recensământul burlacilor situați pe pământurile statului?[51]

La 12 aprilie 1824, Comisia Regională examinează adresa din 2 aprilie a şefului Cancelariei guvernatorului general al Novorosiei şi rezidentului plenipotențiar al Basarabiei, care amintea că, în baza Regulamentului organizării administrative a regiunii Basarabia din 29 aprilie 1818, Administrația financiar-economică a Guvernului Regional trebuie sa dețină registrele şi listele personale ale tuturor contribuabililor, pentru fiecare oraş, târg şi sat în parte, cu compartimentarea locuitorilor în categorii sociale şi indicarea stării materiale a acestor familii, a privilegiilor de care beneficiază fiecare categorie în parte. În viziunea şefului Cancelariei, aceste informații erau strict necesare pentru colectarea impozitelor şi dărilor locale *(земские повинности)*, astfel încât niciun locuitor să nu fie supus unor impozite şi dări suplimentare[52]. La dispoziția lui M.S. Vorontov, Comisia Regională urma să aducă această adresă la cunoştința comisiilor ținutale, care, la rândul lor, trebuiau să înştiințeze populația în limbile moldovenească (română) şi rusă despre urmările benefice ale recensământului[53].

Conform Instrucțiunii, Administrația financiar-economică a Guvernului Regional trebuia să pună la dispoziția comisiilor regionale listele locuitorilor pentru o mai exactă efectuare a recensământului. Dar, reieşind din considerentul că Administrația financiar-economică a Guvernului Regional avea permanent nevoie de aceste liste, iar multiplicarea lor necesita timp şi cheltuieli, funcționarii Administrației urmând a fi sustraşi de la muncile cotidiene, aceasta a intervenit către Consiliul Suprem al Basarabiei cu rugămintea ca listele respective să fie puse la dispoziție de administrația locală – organele de poliție săteşti şi orăşeneşti, care dețin asemenea liste. La 12 aprilie 1824, Comisia Regională cere de la Consiliul Suprem al Basarabiei să dea dispozițiile de rigoare ca administrația locală să prezinte comisiilor ținutale aceste liste[54].

În şedința din 10 februarie 1825 Consiliul Suprem al Basarabiei constată că o parte din comisiile ținutale au finalizat lucrul şi au prezentat listele în Comisia Regională, dar aceasta încă nu le-a prezentat Direcției economico-financiare a Guvernului Regional[55].

Activitatea comisiilor ținutale şi a Comisiei Regionale de pe lângă Adunarea Deputaților Nobilimii din Basarabia s-a soldat cu întocmirea recensământului fiscal din 1824[56].

Listele contribuabililor pe familii din satele, târgurile şi oraşele Basarabiei întocmite în anul 1824 sunt depozitate în fondul Administrația Financiară a Basarabiei (fondul 134), iar datele comisiilor ținutale – în fondul Adunarea Deputaților Nobilimii din regiunea Basarabia (fondul 88) al Arhivei Naționale a Republicii Moldova.

---

49 ***Cervoneț*** (de la polon. – *czerwony – frumos, de aur)* – monedă de aur rusească, de o valoare de 3 ruble, similar ducatului sau țechinului italian. Denumirea cervonețului provine de la culoarea aurului de probă înaltă. Primii cervoneți care corespundeau standardului – ducatului din aur (3,4 gr.) au început a fi bătuți în Rusia din 1701 la dispoziția lui Petru cel Mare [16, p.531; 13, p.576]. Potrivit altor surse, monedele turceşti care circulau în Basarabia se limitau în fond la „…cervoneții turceşti care se află în circulație în număr destul de mare în această provincie". Prin dispoziția guvernatorului civil I.M. Hartingh din 29 decembrie 1813, s-a interzis ca această monedă se fie primită în vistieria statului, sub pretextul cantității reduse şi calității proaste a aurului şi din cauza instabilității cursului, care poate cauza vistieriei mari prejudicii (ANRM, F. 5, inv. 2, 1813, d. 51, f. 9-9 verso). *Cervoneți* (în actele vremii, redactate în ruseşte, *ducații* erau numiți *cervoneți*) erau şi ducații olandezi, care circulau în Basarabia la cursul de 12 lei şi ducații austrieci – la cursul de 11 lei şi 30 parale (ANRM, F. 5, inv. 2, 1813, d. 51, f. 17-17 verso)[49].

50 ***Burlac*** – persoane de sex masculin, din categoria țăranilor, care în timpul efectuării recensămintelor fiscale din anii '20-'50 ai sec. al XIX-lea erau holtei. După atingerea majoratului aceştia erau înscrişi în liste separate de cele ale familiilor din care proveneau (AISR, F. 1181, inv. 15, d. 94. f. 57).

51 ANRM, F. 88, inv. 1, d. 94, f. 18-18 verso.

52 Ibidem, f. 19.

53 Ibidem, f. 19 verso-20.

54 Ibidem, f. 20 verso-21 verso.

55 Ibidem, F. 3, inv. 1, d. 568, p. I, f. 171 verso.

56 Ibidem, F. 134, inv. 2, d. 780, p. I-IV, passim.

Datele privind numărul populaţiei care urma a fi supusă dărilor fiscale, conform recensământului fiscal din Basarabia din 1824, sunt sistematizate în Tabelul 1.

Tabelul 1

Numărul locuitorilor (familii) din Basarabia, de diferite categorii sociale, conform datelor recensământului fiscal al populaţiei din 1824*

Judeţele, oraşele	***Categoriile sociale ale populaţiei***						
	Birnici	**Mazili**	**Ruptaşi**	**Burlacii**	**Neînscrişi în categoriile sociale**	**În total**	**Raportul, în %**
Orhei	24155	1490	905	-	288	**26838**	**25,6**
Iaşi	22100	637	642	-	256	**23635**	**22,5**
Hotin	24037	110	133	-	166	**24446**	**23,3**
Bender	8406	123	55	607	799	**9990**	**9,5**
Ismail	4165	7	19	1204	625	**6020**	**5,3**
Akkerman	5800	3	7	3312	628	**9750**	**9,3**
or. Chişinău	2844	28	248	268	904	**4292**	**4,1**
În total	**91507**	**2398**	**2009**	**5391**	**3666**	**104971**	**100,0**
În %	**87,2**	**2,3**	**1,9**	**5,3**	**3,5**	**100,0**	**-**
Datele recensământului precedent	79729	2081	670	-	-	82480	-
Spor natural	11778	317	1339	5391**	3666**	22491	-

* ANRM, F. 88, inv. 1, d. 100, f. 202.
** Neînregistraţi în recensămintele fiscale precedente.

Datele Tabelului 1 atestă că în Basarabia, conform datelor recensământului fiscal, au fost înregistrate 104971 de familii ce includeau 91507 (87,2%) familii de birnici, 2398 (2,3%) familii de mazili, 2009 (1,9%) familii de ruptaşi, 5391 (5,3%) familii de burlaci şi 3666 (3,5%) familii neînscrise în categoriile sociale nominalizate. Comparativ cu recensământul precedent, în 1824 numărul total de familii a crescut de 1,3 ori (constituind un spor total de 22491 familii), inclusiv birnici – de 1,2 ori (11778 familii), mazili – de 1,2 ori (317 familii) şi ruptaşi – de 3,1 ori (1339 familii). Referitor la numărul de burlaci şi familii neînscrise în categoriile sociale nominalizate, recensămintele anterioare nu conţin informaţii de acest gen; respectiv, nu este posibil de a face o comparaţie similară celorlalte categorii sociale.

În 1824, majoritatea populaţiei era concentrată în 3 ţinuturi ale Basarabiei: în ţinutul Orhei – 26838 (25,6%) familii, în ţinutul Hotin – 24446 (23,3%) şi în ţinutul Iaşi – 23635 (22,5%) familii, ceea ce constituia 71,4% din numărul total al populaţiei din întreaga provincie.

Datele privind numărul populaţiei de diferite categorii sociale care urmau să fie supuse dărilor fiscale, repartizate pe oraşe şi judeţe, conform recensământului fiscal din 1824, sunt sistematizate în Tabelul 2.

Deşi datele din Tabelul 2 nu coincid, din mai multe considerente, cu datele sistematizate în Tabelul 1, ele atestă totuşi aceeaşi tendinţă, destul de stabilă, de urbanizare a provinciei: în oraşele Basarabiei erau concentrate 11952 (11,7%) familii, iar în judeţe – 90266 (88,3%) familii.

Chiar şi fără numărul populaţiei orăşeneşti, în 1824 majoritatea populaţiei rurale era concentrată în cele 3 ţinuturi de centru şi nord ale Basarabiei: în ţinutul Orhei – 26834 (29,7%) familii, în ţinutul Hotin – 23371 (25,9%) familii şi în ţinutul Iaşi – 22832 (25,3%) familii, ceea ce constituia 80,9% din numărul total al întregii populaţii.

Trebuie să constatăm că din numărul total de 11952 familii ce locuiau în cele 7 oraşe ale Basarabiei (în afară de Chişinău), 6538 familii (54,7%) reveneau birnicilor creştini, 1598 familii (13,4%) birnicilor evrei, 5 familii (0,04%) ruptaşilor, 3050 familii (25,5%) burlacilor şi 761 familii (6,4%) celor neînscrişi, iar din numărul total de 90266 familii ce locuiau în cele 6 ţinuturi 78024 familii (86,4%) reveneau birnicilor creştini, 3914 familii (4,3%) birnicilor evrei, 2373 familii (2,6%) mazililor, 1275 familii (1,4%) ruptaşilor, 494 (0,5%) ruptei de vistierie, 2215 familii (2,5%) burlacilor şi 1959 familii (2,2%) celor neînscrişi.

Tabelul 2

Numărul locuitorilor (familii) din Basarabia, de diferite categorii sociale, conform datelor recensământului fiscal al populației din 1824*

Orașele**, județele	***Categoriile sociale ale populației***									
	Birnici creştini	**Birnici evrei**	**Mazili**	**Ruptaşi**	**Rupta de vistieria**	**Rupta de cămara**	**Burlaci**	**Neînscrişi**	**În total**	**Raportul, în %**
Orașele										
Bălți	401	387	-	-	-	-	-	-	**788**	**6,6**
Hotin	487	624	-	-	-	-	-	-	**1111**	**9,3**
Bender	1079	235	-	-	-	-	73	80	**1467**	**12,3**
Ismail	1722	147	-	-	-	-	685	109	**2663**	**22,3**
Reni	348	26	-	2	-	-	165	202	**743**	**6,2**
Akkerman	1667	117	-	3	-	-	1902	364	**4053**	**33,9**
Chilia	834	62	-	-	-	-	225	6	**1127**	**9,4**
În total	**6538**	**1598**	**-**	**5**	**-**	**-**	**3050**	**761**	**11952**	**100,0**
În %	**54,7**	**13,4**	**-**	**0,04**	**-**	**-**	**25,5**	**6,4**	**100,0**	**-**
Județele										
Orhei	23476	676	1490	619	274	12	-	287	**26834**	**29,7**
Iași	20178	1134	639	490	177	-	-	214	**22832**	**25,3**
Hotin	21029	1950	110	133	-	-	-	149	**23371**	**25,9**
Bender	8241	154	125	12	43	-	440	708	**9723**	**10,8**
Ismail	1878	-	6	17	-	-	290	334	**2525**	**2,8**
Akkerman	3222	-	3	4	-	-	1485	267	**4981**	**5,5**
În total	**78024**	**3914**	**2373**	**1275**	**494**	**12**	**2215**	**1959**	**90266**	**100,0**
În %	**86,4**	**4,3**	**2,6**	**1,4**	**0,5**	**0,01**	**2,5**	**2,2**	**100,0**	**-**
Numărul total	**84562**	**5512**	**2373**	**1280**	**494**	**12**	**5265**	**2720**	**102218**	**-**
În %	**82,7**	**5,4**	**2,3**	**1,3**	**0,5**	**0,01**	**5,2**	**2,7**	**100,0**	**-**

* ANRM, F. 88, inv. 1, d. 100, f. 184-185.
** În raport lipsesc datele pentru oraşul Chişinău (*a se vedea* Tabelul 1).

Şi mai semnificativ este raportul numărului populației (în comparație) din mediul urban şi cel rural: birnici creştini – 78024 familii (92,3%) şi 6538 familii (7,7%); birnici evrei – 3914 familii (71%) şi 1598 familii (29%); mazili 2373 familii (100%) – toți din mediul rural; ruptaşi – 1275 familii (99,6%) şi 5 familii (0,4%); rupta de vistieria 494 familii (100%) – toți din mediul rural; rupta de cămară 12 familii (100%) – toți în mediul rural; burlaci – 2215 familii (42%) şi 3050 familii (58%) şi neînscrişi – 1959 familii (72%) şi 761 familii (28%).

Datele statistice ale recensământului fiscal din 1824 ne oferă informații despre numărul locuitorilor, conform categoriei sociale şi etnice, pe fiecare ținut sau localitate în parte. Datele privind numărul locuitorilor din unele localități ale ținutului Bender (în care au fost depistați mazili şi ruptaşi, dar şi alte categorii sociale), conform recensământului fiscal din 1824, sunt sistematizate în Tabelul 3.

Conform datelor incluse în Tabelul 3, mazili şi ruptaşi au fost înregistrați doar în 37 de sate, din cele 84 înregistrate la 1824 în ținutul Bender. Din punct de vedere social, în aceste sate au fost înregistrate 4614 familii, inclusiv: 3615 (78,4%) familii de țărani birnici, 176 (3,8%) familii de fețe bisericeşti, 12 (0,3%) familii de boiernaşi, 42 (0,9%) familii de şleahtici, 111 (2,4%) familii de mazili, 56 (1,2%) familii de ruptaşi, 4 (0,09%) familii de armeni şi 189 (4,1%) familii de evrei. Din localitățile cu cel mai mare număr de familii evidențiem satele: Gura Galbinei (391 familii), Cainari (245 familii), Cimişlia (231 familii), Djumani (222 familii), târgurile Căuşeni (298 familii) şi Leova (267 familii). Aceste date confirmă că recensământul fiscal din 1824 constituie un izvor important pentru studierea istoriei locale, a diferitelor categorii sociale ale populației din mediul rural la mijlocul anilor '20 ai sec. al XIX-lea.

Tabelul 3

Numărul locuitorilor din ţinutul Bender, conform datelor recensământului fiscal al populaţiei din 1824*

Târguri şi sate	În total (familii)	*Inclusiv*							
		Ţărani	Feţe bisericeşti	Boiernaşi	Şleahtici	Mazili	Ruptaşi	Armeni	Evrei
Căuşeni	298	198	2	1	7	2	1	2	75
Bulboaca	66	50	5	-	1	1	-	-	1
Copanca	187	166	8	-	1	-	1	-	2
Puhoi	109	95	4	2	-	3	2	-	2
Djumani	222	202	9	-	-	1	1	1	4
Gangura	137	118	7	-	-	1	6	-	2
Sieţi	76	26	3	-	7	1	-	-	2
Baimaclia	47	38	-	-	-	1	2**	-	-
Cioara Murza	79	42	2	-	-	1	-	-	1
Batâr	81	67	3	-	-	1	-	-	1
Abaclâgeaba	138	92	5	-	-	3	-	-	1
Sadaclia	75	-	-	-	23	28	5**	-	1
Cimişlia	231	170	5	4	-	10	-	-	1
Javgur	85	70	4	-	-	-	1	-	1
Cenac	110	93	5	-	-	1	1	-	1
Cainari	245	230	8	-	-	2	3	-	-
Carabunah	150	139	7	-	-	-	1	-	-
Speia	92	85	5	-	3	-	9	-	-
Dubăsarii Vechi	180	158	9	-	-	1	5	-	1
Cobusca	37	17	3	2	-	9	3	-	-
Luţeni	110	102	5	-	-	1	-	-	1
Todireşti	40	38	-	-	-	1	-	-	1
Cocialia	67	59	3	-	-	1	-	-	-
Plişeni	38	34	-	-	-	1	-	-	-
Ganiceni	78	60	5	-	-	5	-	-	-
Larga	83	67	6	1	-	3	-	-	-
Cania	9	3	2	-	-	4	-	-	-
Hăsnăşenii Noi	52	29	5	-	-	15	1	1	-
Leova	267	94	10	-	-	3	1	-	79
Mingir	76	55	4	-	-	1	1	-	-
Cadâr	64	53	1	-	-	1	-	-	-
Arac	76	63	4	-	-	5	-	-	-
Sărăţica	170	157	5	-	-	1	2	-	-
Sarata	175	158	5	-	-	-	1	-	-
Gura Galbinei	391	343	14	2	-	3	-	-	8
Coşcalia	135	120	6	-	-	-	7**	-	-
Başcalia	138	124	7	-	-	-	2	-	4
În total* **	**4614**	**3615**	**176**	**12**	**42**	**111**	**56**	**4**	**189**
În %	**100,0**	**78,4**	**3,8**	**0,3**	**0,9**	**2,4**	**1,2**	**0,09**	**4,1**

* ANRM, F. 88, inv. 1, d. 97, f. 91-98 verso.
** Ruptaşi de vistieria
*** În total, conform documentului, în ţinutul Bender erau înregistrate 84 sate, cu o populaţie de 10163 familii. În Tabel n-au fost incluşi burlacii, străinii, velicoruşii, ucrainenii, militarii în retragere, persoanele care n-au fost incluse în nicio categorie socială, acestea fiind puţine la număr (8,9%).

Datele privind componenţa etnică şi socială a populaţiei oraşului Reni, conform datelor recensământului fiscal al populaţiei din 1824 (19 august), sunt generalizate în Tabelul 4.

Tabelul 4

Componenţa etnică şi socială a populaţiei oraşului Reni, conform datelor recensământului fiscal din 1824 (familii)*

19 august 1824

Categorii etnice şi sociale	*Numărul total al populaţiei*											
	Familii	*Familii de văduvi*	*Familii de văduve*	*Burlaci*	*Neînscrişi în recensămintele fiscale anterioare*		*Infimi*		*Colonişti transdanu-bieni*		*În total*	*Raportul, în %*
					Fam.	*Bur.*	*Fam.*	*Bur.*	*Fam.*	*Bur.*		
Velicoruşi	216	4	2	80	12	10	-	-	-	-	**324**	**15,7**
Moldoveni	631	7	20	24	15	1	11	9	-	-	**718**	**34,8**
Bulgari	76	4	7	2	-	2	-	-	11	-	**102**	**4,9**
Ruptaşi	135	4	-	-	2	1	-	-	26	1	**168**	**8,1**
Armeni	33	1	-	4	-	1	-	-	-	-	**39**	**1,9**
Greci	24	1	-	3	-	-	-	-	-	-	**28**	**1,4**
Străini	4	-	-	1	4	1	-	-	-	-	**10**	**0,5**
Şleahtici	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	**3**	**0,2**
Mazili	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	**1**	**0,1**
Evrei	638	7	2	1	16	4	-	-	-	-	**668**	**32,4**
În total	**1761**	**28**	**31**	**115**	**49**	**20**	**11**	**9**	**37**	**1**	**2062**	**100,0**
Raportul, în %	**85,4**	**1,4**	**1,5**	**5,6**	**2,4**	**1,0**	**0,5**	**0,4**	**1,8**	**0,1**	**100,0**	**-**

* ANRM, F. 88, inv. 1, d. 98, f. 54, 55 verso-56.

Datele Tabelului 4 atestă că la data de 19 august 1824 în oraşul Reni au fost înregistrate 1761 (85,4%) familii de orăşeni, 115 (5,6%) burlaci, 31 (1,5%) familii de văduve, 28 (1,4%) familii de văduvi, 49 (2,4%) familii şi 20 (1%) burlaci neînscrişi în recensămintele anterioare, 11 (0,5%) familii şi 9 (0,4%) burlaci de infimi, 37 (1,8%) familii şi 1 (0,1%) burlac de colonişti transdanubieni. Din punct de vedere etnic şi social, oraşul Reni prezenta următorul raport: 718 (34,8%) gospodării sau familii de moldoveni, 668 (32,4%) – de evrei, 324 (15,7%) – de velicoruşi, 168 (8,1%) – de ruptaşi, 102 (4,9%) – de bulgari, 39 (1,9%) – de armeni, 28 (1,4%) – de greci, 10 (0,5%) – de străini, 3 (0,2%) – de şleahtici şi 1 (0,1%) burlac din categoria mazililor.

Deşi datele recensământului fiscal din 1824 sunt contradictorii şi nu totdeauna coincid, nu sunt specificate clar din punct de vedere etnic şi social, ele totuşi ne dau posibilitatea de a le compara cu statisticile anterioare (spre exemplu, din 1820 şi 1823 pentru oraşul Chişinău). Exemplu în acest sens pot servi datele recensământului fiscal pentru oraşul Chişinău efectuat între 17 iunie 1824 şi 14 ianuarie 1825, elucidate în Tabelul 5.

Datele Tabelului 5 denotă elocvent că statistica recensământului fiscal din 1824 nu este una perfectă şi strict delimitată din punct de vedere social, etnic şi confesional. Administraţia regională nu făcea mari distincţii în această compartimentare şi, ca rezultat, în compartimentul categorii etnice au intrat şi unele categorii sociale, cum ar fi boiernaşii, şleahticii, mazilii şi ruptaşii. Tot aici au mai fost incluşi convertiţii, văduvii, infantilii, străinii, eteriştii etc. În pofida acestui fapt, unele tendinţe totuşi pot fi observate. În oraşul Chişinău, conform datelor recensământului fiscal din 1824, predominau evreii ce constituiau 1236 (39,9%) familii, urmaţi de 930 (30%) familii de moldoveni, 426 (13,8%) familii de velicoruşi, 117 (3,8%) familii de bulgari, 50 (1,6%) familii de armeni şi 36 (1,2%) familii de greci. În plus, datele recensământului fiscal din 1824 atestă micşorarea numărului de contribuabili, spre deosebire de statistica din 1820 şi 1823, fapt ce îngrijora administraţia regională şi imperială. Datele recensământului fiscal din 1824 mai includ compartimentul familii înscrise în liste speciale, în care au intrat o parte din şleahtici transferaţi din alte gubernii ale Rusiei, ale căror documente încă n-au fost examinate de Guvernul Regional. În aceste liste au mai fost incluşi şi unii ţărani, care în trecut, pentru a evita plata impozitelor, la rugămintea lor au fost înscrişi în categoria feţelor bisericeşti, iar acum urmau să fie înscrişi într-o listă specială, care trebuia prezentată Comisei Regionale.

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2015, nr.4(84)
Seria "Ştiinţe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.85-101

Tabelul 5

Componenţa etnică şi socială a populaţiei oraşului Chişinău, conform datelor Dumei orăşeneşti din 1820, 1823 şi recensământului fiscal din 17 iunie 1824 – 14 ianuarie 1825*

Categorii etnice şi sociale	Categorii etnice şi sociale									
	Conform statisticii din 1820		Conform statisticii din 1823		Conform recensământului din 1824		Nu s-au prezentat		Înscrişi în liste speciale	
	Fam.	Burl.	Fam.	Burl.	Fam.	Burl.	Fam.	Burl.	Fam.	Burl.
Velicoruşi	466	157	355	179	**426**	**174**	40	5	108	66
Moldoveni	1065	65	1060	34	**930**	**59**	135	6	151	81
Bulgari	467	-	216	-	**117**	**8**	455	-	17	5
Ruptaşi	-	-	-	-	**188**	-	-	-	60	5
Greci	30	-	46	-	**36**	**2**	1	-	5	2
Armeni	111	2	52	3	**50**	**9**	61	-	1	4
Evrei	990	4	1194	-	**1236**	**6**	191	-	286	87
Boiernaşi	-	-	-	-	-	**18**	-	-	1	-
Şleahtici	32	-	43	-	-	-	43	-	10	-
Mazili	-	-	-	-	-	-	-	-	28	-
Convertiţi	12	-	-	-	-	-	12	-	3	3
Văduvi	88	-	37	-	-	-	-	-	-	-
Infantili	53	-	54	-	**49**	-	5	-	-	-
Străini	160	-	79	-	**65**	**3**	92	-	11	5
Eterişti	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3
Din alte oraşe	-	-	-	-	-	-	-	-	4	-
În total	**3474**	**228**	**3136**	**216**	**3097**	**279**	**1035**	**11**	**685**	**261**

* ANRM, F. 88, inv. 1, d. 100, f. 198-199.

Alte date statistice ale recensământului fiscal din 1824 reflectă o compartimentare mult mai exactă a numărului populaţiei pentru anumite categorii sociale, cum ar fi birnicii, mazilii şi ruptaşii, sistematizate în Tabelul 6.

Tabelul 6

Numărul locuitorilor din Basarabia (familii), de diferite categorii sociale, conform datelor recensământului fiscal din 16 decembrie 1824*

Judeţele	Categoriile sociale ale populaţiei**							
	Birnici	În %	Mazili	În %	Ruptaşi	În %	Raportul, în %	
							Mazili	Ruptaşi
Orhei	22654	28,4	1233	59,3	429	60,0	**5,4**	**1,9**
Iaşi	19353	24,3	600	28,8	158	23,6	**3,1**	**0,8**
Hotin	20899	26,2	145	7,0	25	3,7	**0,7**	**0,1**
Bender	8307	10,4	92	4,4	42	6,3	**1,1**	**0,5**
Ismail	3446	4,3	8	0,4	11	1,6	**0,2**	**0,3**
Akkerman	5070	6,4	3	0,1	5	0,7	**0,1**	**0,1**
În total	**79729**	**100,0**	**2081**	**100,0**	**670**	**100,0**	**2,6**	**0,8**

* ANRM, F. 88, inv. 1, d. 100, f. 191-191 verso.
** În Tabel n-au fost incluse 877 familii de ţigani ai Coroanei şi 33 familii de ţigani contestate de stat şi moşieri, prezentate de Oficiul regional din Basarabia pentru ţiganii domneşti în septembrie 1823.

Datele Tabelului 6 atestă că la 16 decembrie 1824 din cele 9729 familii de birnici înregistraţi în listele fiscale 22654 (28,4%) familii erau concentrate în ţinutul Orhei, 20899 (26,2%) – în ţinutul Hotin şi 19353

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2015, nr.4(84)
Seria "Ştiinţe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.85-101

(24,3%) familii – în ţinutul Iaşi, ceea ce constituie aproximativ 79% din numărul total al birnicilor; din 2081 familii de mazili, respectiv 1233 (59,3%) – în ţinutul Orhei, 600 (28,8%) – în ţinutul Iaşi şi 145 (7%) de familii în ţinutul Hotin, ceea ce constituie mai mult de 85% din numărul total al mazililor; din 600 familii de ruptaşi, respectiv 429 (60%) – în ţinutul Orhei, 158 (23,6%) – în ţinutul Iaşi şi 42 (6,3%) – în ţinutul Bender, ceea ce constituie 80% din numărul total al ruptaşilor.

La 27 ianuarie 1826, în şedinţa consultativă a Consiliului Suprem al Basarabiei (*prezenţi:* guvernatorul civil ad-interim şi preşedinte al Tribunalului Penal al Basarabiei, membru din partea Coroanei, funcţionarul de clasa a V-a Arseniev, mareşalul regional al nobilimii, funcţionarul de clasa a V-a Başotă, deputaţii: al doilea postelnic Măcărescu, jitnicerul Semion Glavce, funcţionarul de clasa a IX-a Ianov şi funcţionarul de clasa a VI-a Stamo) au fost analizate rezultatele recensământului fiscal al populaţiei din 1824 (în afară de oraşul Chişinău, din considerentul că rezultatele recensământului au fost prezentate abia la mijlocul anului 1825)[57]. În timpul discuţiei s-a constatat că în numărul băştinaşilor sunt incluşi şi un anumit număr de străini, raznocinţi[58] şi alte categorii de persoane al căror statut social încă nu a fost definitivat. Ca rezultat, conform listelor fiscale aprobate, la prestarea impozitelor şi dărilor erau impuse doar acele persoane (familii) al căror statut social a fost stabilit. La 17 aprilie 1825, în baza dispoziţiei Consiliului Suprem al Basarabiei, registrele fiscale au fost prezentate Administraţiei Financiare, cu specificarea că în listele respective n-au fost incluşi unii raznocinţi şi unele categorii de persoane al căror statut social încă nu a fost stabilit, dosarele cărora se află în proces de examinare. În această categorie mai intrau şi unii foşti funcţionari care refuzau să presteze impozitele şi dările locale, sub pretextul că sunt de viţă nobilă, dar care n-au prezentat comisiei de rigoare argumentele corespunzătoare[59]. Consiliul a decis ca toţi raznocinţii şi copiii lor, care au fost înscrişi în registrele fiscale separate şi care n-au putut dovedi că provin din viţă nobiliară sau din categoria boiernaşilor, să fie impuşi la plata birului; în cazul în care aceştia vor demonstra provenienţa lor nobiliară, de plata acestor dări şi prestaţii să fie scutiţi. Toţi străinii care vor rămâne cu traiul în Basarabia şi îşi vor procura imobile şi proprietăţi funciare vor fi supuşi, începând cu 1825, dărilor şi prestaţiilor de rând cu poporul simplu[60].

Analiza activităţii Comisiei Regionale de pe lângă Adunarea Deputaţilor Nobilimii din Basarabia şi a comisiilor ţinutale pentru întocmirea recensământului fiscal al populaţiei din 1824 ne permit să concluzionăm că în timpul perfectării recensământului administraţia regională şi imperială a menţinut practica fiscală deja existentă în Principatul Moldovei, când numărul populaţiei era stabilit nu conform sexului, ci conform numărului de familii. Drept dovadă a traducerii în viaţă a unei asemenea practici serveşte faptul că în anul 1833, urmând să pună la dispoziţia Ministerului de Finanţe al Rusiei informaţii statistice, autorităţile regionale din Basarabia au raportat că nu dispun de date privind numărul populaţiei pe sexe, precum a solicitat ministerul, din simplul considerent că „în Basarabia recensămintele locuitorilor se efectuează nu după numărul de suflete, ci după numărul de familii, separând de acestea doar numărul burlacilor"[61].

Recensământul fiscal al populaţiei din 1824 a constituit un mijloc important de înregistrare a populaţiei. În timpul efectuării recensământului populaţia era numărată în funcţie de comunitatea din care ea făcea parte – obştea sătească sau comunitatea orăşenească, fără a se ţine cont de locul real de trai. Din acest considerent, în timpul efectuării recensământului, în numărul populaţiei urbane nu erau incluşi ţăranii stabiliţi în oraşe, ei fiind trecuţi în listele contribuabililor ale satelor pe care le-au părăsit. O situaţie similară exista şi în privinţa mic-burghezilor[62]. Deşi unii dintre ei locuiau în sate, aceştia erau consideraţi locuitori ai oraşelor, întrucât figurau

[57] ANRM, F. 3, inv. 1, d. 430, p. II, f. 69, 73.
[58] ***Raznocinţi*** – grup de populaţie din Imperiul Rus, din sec. XVIII-XIX, neconstituită juridic, care avea studii, se ocupa, în fond, cu munca intelectuală şi nu era inclusă în niciuna din categoriile sociale; raznocinţii nu beneficiau de dreptul de nobili personali [11, 221]. Potrivit unui raport al guvernatorului Basarabiei pentru anul 1828, *raznocinţii* constituiau persoanele aflate în serviciul statului, dar care nu au ajuns până la treapta de ober-ofiţer, la fel şi persoanele care, în general, nu se referă la niciuna din categoriile sociale (ANRM, F. 2, inv. 1, d 1199, f. 3 verso).
[59] ANRM, F. 3, inv. 1, d. 430, p. II, f. 73-73 verso.
[60] Ibidem, f. 73 verso-74.
[61] Ibidem, F. 2, inv. 1, d. 1895, f. 47.
[62] ***Mic-burghezi*** – categorie socială formată în cea mai mare parte din mici producători şi mici comercianţi, cunoscuţi sub denumirea generică de *meşciane* şi care formau cea de-a treia grupare (după intelectualitate şi negustori), în care era împărţită populaţia urbană din Rusia. Mic-burghezii constituiau un grup social ierarhic inferior din cadrul populaţiei orăşeneşti, supus impozitului pe cap de locuitor (capitaţiei), prestaţiilor şi recrutării; aveau dreptul să se angajeze în calitate de salariaţi, să practice meşteşugăritul şi comerţul cu amănuntul [7, p.193-194].

în listele comunităţilor mic-burghezilor[63], specifice doar mediului urban. Ca rezultat, această particularitate a recensământului fiscal al populaţiei din 1824 nu a permis de a stabili numărul exact al populaţiei din mediul urban şi al celei din mediul rural. În plus, deoarece recensământul avea un caracter fiscal, unele persoane impozabile (ce-i drept, într-un număr mic) au reuşit să se eschiveze de la înscrierea în listele contribuabililor. Concomitent, în recensământ nu era înregistrată întreaga populaţie, fiind omise persoanele scutite de impozite. Recensământul fiscal din 1824 conţinea şi date incomplete referitoare la numărul sufletelor de sex feminin [8, p.75]. Ca rezultat, recensământul fiscal al populaţiei din 1824 a indicat un număr al populaţiei mai mic decât cel real din Basarabia.

Începând cu anul 1835, când pe întreg teritoriul Imperiului a fost realizat un nou recensământ fiscal al populaţiei, întocmit deja după alte principii, sursele statistice basarabene ce includ listele contribuabililor din localităţile rurale şi urbane conţin deja şi informaţii despre numărul locuitorilor după sexe. Noul recensământ fiscal calcula numărul populaţiei nu după numărul familiilor (gospodăriilor), dar după numărul membrilor de sex masculin şi feminin la data efectuării lui. Registrele erau alcătuite din două părţi: fila (din stânga) ce fixa persoanele de sex masculin, începând cu capul familiei, după care urmau feciorii în ordine descrescândă, părinţii sau alte rude, în cazul în care aceştia locuiau împreună cu această familie, vârsta fiecărui membru al familiei, anul de deces al persoanelor de sex masculin, anul şi locul de transferare cu traiul în altă localitate. Fila a doua (din dreapta) avea aceeaşi structură, dar fixa persoanele de sex feminin după aceleaşi principii ca şi fila întâi, fără a se indica însă anul de deces al persoanelor de sex feminin. Recensământul indică şi legăturile de rudenie din cadrul familiei: soţ-soţie, fiu-fiică, tată-mamă, bunel-bunică, cumnat-cumnată etc. Recensămintele care au urmat (1850 şi 1858) indică şi vârsta membrilor familiei de sex masculin, comparativ cu recensământul fiscal precedent, din 1835 sau din 1850.

Prin urmare, începând cu anul 1835, populaţia din Basarabia, ca şi cea din guberniile interne ruse, era numărată nu ţinându-se cont de numărul familiilor, ca în trecut, dar în funcţie de comunitatea din care ea făcea parte – obştea sătească sau comunitatea orăşenească, fără a se ţine cont de locul real de trai al locuitorilor. Din acest considerent, în timpul reviziilor nu erau incluse în numărul populaţiei rurale sau urbane acele persoane care, din alte motive personale, de ocupaţie sau de serviciu, la data efectuării recensământului se aflau în altă localitate. Respectiv, ele erau trecute în listele contribuabililor în satele sau oraşele unde erau domiciliate. Ca urmare, o asemenea modalitate de alcătuire a reviziilor a influenţat negativ determinarea numărului exact al populaţiei rurale şi urbane, constatare pe care au făcut-o majoritatea cercetătorilor care s-au preocupat de această problemă [10, 9 etc.]. De menţionat şi faptul că recensămintele se înfăptuiau în scopuri fiscale. Din acest considerent, unele persoane impozabile reuşeau să se eschiveze de la înscrierea în listele contribuabililor. În plus, din listele contribuabililor erau omise persoanele scutite de impozite şi cele care la momentul efectuării recensământului beneficiau de anumite înlesniri şi privilegii. Ele conţineau şi date incomplete referitoare la numărul sufletelor de sex feminin. Totodată, recensămintele fiscale nu conţin date cu privire la persoanele decedate de sex feminin. Prin urmare, recensămintele fiscale indicau un număr al populaţiei mai mic decât cel înregistrat în mediul rural sau urban la data efectuării recensământului [17, p.201-202].

Bibliografie:

1. MIHAIL, P., MIHAIL, Z. *Acte în limba română tipărite în Basarabia. I. 1812-1830*. Bucureşti, 1993.
2. TOMULEŢ, V. Activitatea comercială a negustorilor armeni în Basarabia în prima treime a sec. al XIX-lea. În: *Tyragetia*. Anuarul Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei. Anuar IV-V. Chişinău, 1997, p.239-250.

[63] ***Comunitatea mic-burghezilor*** – comunitate constituită în mediul urban, în Basarabia, după anexarea ei în 1812 la Imperiul Rus, potrivit principiului social, etnic şi religios, în scopul organizării activităţii economice, spirituale şi reglementării repartizării impozitelor şi prestaţiilor. După anexarea Basarabiei la Imperiul Rus populaţia orăşenească se împărţea în aceleaşi categorii sociale ca şi cea din guberniile interne ruse, potrivit Regulamentului orăşenesc din 1785 – negustori, meşteşugari, mic-burghezi etc. Din aceste categorii cea mai numeroasă era comunitatea mic-burghezilor, care avea un şir de particularităţi. Din comunitatea mic-burghezilor din oraşele Basarabiei făceau parte câteva categorii care beneficiau de o situaţie juridică specială: mazilii, ruptaşii, rupta de vistieria şi rupta de cămara. Aceste categorii de populaţie plăteau un impozit mai mic ca celelalte categorii sociale şi puteau fi supuse pedepselor corporale doar în baza deciziei judecătoreşti [9, p.71].
În afară de comunităţile constituite după principiul social, categoria mic-burghezilor mai includea şi comunităţi unite după principiile *etnic* (comunitatea moldovenilor, grecilor, bulgarilor, velicoruşilor, armenilor, evreilor etc.) şi *religios* (credincioşilor de rit vechi, evreilor convertiţi la ortodoxism etc.), precum şi comunităţi formate pornind de la perioada când au venit în oraş – *comunităţi noi* şi *comunităţi vechi*. Având în vedere faptul că numărul anumitor comunităţi permanent creştea, de pe seama coloniştilor, pentru comoditatea redistribuirii impozitelor comunităţile se împărţeau, în unele cazuri, de câteva ori. Ca rezultat, s-au format comunităţi *de la prima împărţire* şi comunităţi *de la a doua împărţire* [9, p.71-72].

3. TOMULEŢ, V. Influenţa activităţii comerciale a negustorilor evrei asupra evoluţiei stărilor mijlocii din Basarabia (anii 1812-1868). În: *Symposia professorum*. Seria *Istorie.* Materialele sesiunii ştiinţifice din 4-5 mai 2001. Chişinău: ULIM, 2001, p.47-53.
4. TOMULEŢ, V. Negustori greci în oraşele Basarabiei în anii '30-'60 ai sec al XIX-lea. În: Conferinţa ştiinţifică internaţională. *Raporturile moldo-grece în contextul relaţiilor internaţionale: Probleme şi perspective*. Chişinău, 2002, p.76-78.
5. TOMULEŢ, V. Influenţa activităţii negustorilor alogeni – evrei, greci şi armeni asupra constituirii burgheziei comerciale naţionale din Basarabia (1812-1868). În: *Filosofie. Ştiinţă. Politică: realizări, implementări, perspective.* Materialele Conferinţei internaţionale din 28-29 noiembrie 2002. Chişinău, 2003, p.326-330.
6. TOMULEŢ, V., *Basarabia în epoca modernă (1812-1918) (Instituţii, regulamente, termeni)*. Vol. I. Chişinău, 2012.
7. TOMULEŢ, V. *Basarabia în epoca modernă (1812-1918) (Instituţii, regulamente, termeni)*. Vol. II. Chişinău, 2012.
8. АНУЧИН, Д. Россия. Население. В: *Энциклопедический словарь* / Издатели: Ф.А. Брокгауз, И.А. Ефрон. СПб., 1899, том XXVII[a] (54), с.74-76.
9. ЖУКОВ, В.И. *Города Бессарабии 1812-1861 годов. Очерки социально-экономического развития*. Кишинев, 1964.
10. ЗЕЛЕНЧУК, В.С. *Население Бессарабии и Поднестровья в XIX в. (Этнические и социально-демографические процессы).* Кишинев, 1979.
11. ЛУРЬЕ, Ф.М. *Российская история и культура в таблицах*. СПб., 1998.
12. ПСЗРИ. Собр. I, т. XXXVI, 1819, № 27866. СПб, 1830, с.257-258.
13. *Российский гуманитарный энциклопедический словарь*. Том III. Москва, 2002.
14. *Устав образования Бессарабской области 1818 г*. Кишинев, 1818.
15. ХАЛИППА, И. Роспись землевладения и сословного строя населения Бессарабии по данным переписи 1817 года. В: *Труды Бессарабской губернской ученой архивной комиссии*, т. 3. Кишинев, 1907.
16. *Энциклопедический словарь* / Издатели Ф.А. Брокгауз, И.А. Ефрон. Т. XXXVIII["а"]. СПб., 1903.
17. ЯЦУНСКИЙ, В.К. О выявлении и публикации источников по социально-экономической истории России XVIII-XIX вв. В: *Археографический ежегодник за 1957 год.* Москва, 1958.

Prezentat la 20.02.2015

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2015, nr.4(84)
Seria "Ştiinţe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.102-104

ASPECTE DIN ISTORIA CIRCULAŢIEI MONETARE ÎN GALAŢI ÎN SECOLUL AL XIX-LEA. MATERIALE DIN ARHIVELE MINISTERULUI DE EXTERNE AL FRANŢEI

Elena ARCUŞ-JANTOVAN
Universitatea de Stat din Moldova

Amplasarea geografică a Galaţiului a jucat un rol foarte important în realizarea şi dezvoltarea legăturilor economice nu doar la nivel naţional, ci şi internaţional. Din acest considerent, încă din secolul al XVIII-lea prin Galaţi avea să se realizeze o mare parte din comerţul de la Dunărea de Jos. După semnarea tratatului de la Adrianopol comerţul cunoaşte o mai mare dezvoltare, mai evidentă din 1837, când Galaţiul este declarat port liber. Respectiv, analizând cum se desfăşura comerţul în acest oraş, în care se aduceau mărfuri din multe părţi ale lumii, se poate observa foarte clar şi tipurile de monede care erau utilizate în comerţ, luând în considerare instabilitatea monetară care se menţinea în secolul al XIX-lea până în 1867, când are loc reforma monetară şi leul devine monedă naţională. Prin Galaţi operaţiile comerciale se efectuau foarte intens în secolul al XVIII-lea. Călătorii străini (Anthoine Antoine-Ignace de Saint-Joseph, W.Chzanovski etc.) oferă o seamă de informaţii importante în acest sens. Piastrul şi paraua serveau ca monede de calcul. În arhiva diplomatică a Ministerului Afacerilor Externe din Paris se păstrează fonduri ce conţin corespondenţa comercială cu oraşul Galaţi, din care putem desprinde ce tipuri de monede erau utilizate în exprimarea valorii mărfurilor, fiindcă preţul era exprimat atât în unităţi franceze, cât şi străine. Astfel, când se reglementau preţurile, acestea erau exprimate în piaştri, florini, franci, livre etc. Ceea ce denotă, pe de o parte, complexitatea şi caracterul constant al legăturilor comerciale, iar, pe de altă parte, greutăţile întâmpinate de locuitori la procurarea mărfurilor în urma tuturor schimbărilor din circulaţia monetară, căci în aşa circumstanţe speculaţiile erau uşor de realizat. Deci, analizând circulaţia monetară din Galaţi, se poate de înţeles care era situaţia generală a circulaţiei monetare în ambele principate române.
Cuvinte-cheie: *Galaţi, Dunărea de Jos, Imperiul Otoman, circulaţie monetară, curs monetar, reformă monetară.*

ASPECTS DE L'HISTOIRE DE CIRCULATION MONNAIE EN GALAŢI XIX-E SIÈCLE. MATÈRIAUX DE ARCHIVES DU MINISTÈRE DES AFFAIRES ÉTRANGÈRES DE LA FRANCE

La situation géographique du Galaţi a joué un rôle très important pour établir et développer des liens, non seulement au niveau national, mais aussi au niveau international. Particulièrement compte tenu de son importance économique pendant le XVIIIe siècle, par Galaţi s'effectuait une grande partie du commerce dans le bas-Danube. Avec la signature du traité d'Andrinople se produit un développement du commerce et une prospérité plus évidente en 1837 quand Galaţi est déclaré un port franc. En examinant comment se passait le commerce dans cette ville, on peut remarquer les types de pièces de monnaie qui ont été utilisés dans le commerce, compte tenu de l'instabilité monétaire qui est maintenue au XIXe siècle, jusqu'en 1867, quand la monnaie nationale devient le „leur". Des opérations commerciales sont effectuées très intensément au XVIIIe siècle. Les voyageurs étrangères. nous offrent une information particulièrement importante concernant ces opérations (Anthoine Antoine-Ignace de Saint-Joseph, W. Chzanovski, etc.). La monnaie turque, la *piastre* et le *para* ont servi comme monnaie de calcul. Les Archives diplomatiques du ministère d'Affaires étrangères à Paris contiennent des fonds avec la correspondance commerciale du Galaţi, d'où nous pouvons tirer quel genre de pièces de monnaie ont été utilisés dans l'expression de la valeur des marchandises, parce que les prix étaient exprime en unités françaises et étrangères. On est évident que quand se réglementaient les prix, ils étaient exprimés en piastres, florins, francs, livres, etc. Ce qui d'un point de vue révèle la complexité des liens commerciaux et d'un autre point, la spéculation a été facile a cause de tous les changements dans la circulation monétaire. En conclusion on peut dire qu'en analysant le commerce de Galaţi, on peut entendre la situation générale de la circulation monétaire des principautés roumaines.
Mots-clés: *Galaţi, Bas-Danube, Empire Ottoman, circulation monétaire, cours monétaire, réforme monétaire.*

Prin amplasarea sa geografică, Galaţiul a jucat un rol foarte important în realizarea şi dezvoltarea legăturilor nu doar la nivel naţional, ci şi internaţional. Anume luând în considerare importanţa sa ca centru economic, încă din secolul al XVIII-lea, prin Galaţi avea să se realizeze o mare parte din comerţul de la Dunărea de Jos. Importante puteri aveau să înfiinţeze aici viceconsulate şi consulate (Rusia, Franţa, Anglia, SUA), iar odată cu semnarea tratatului de la Adrianopol dezvoltarea comerţului ia amploare, care se face mult mai evidentă din 1837, când Galaţiul este declarat port liber. Respectiv, analizând cum se desfăşura comerţul în acest oraş, în care se aduceau mărfuri din multe părţi ale lumii, se poate observa foarte clar şi tipurile de monede care erau utilizate în comerţ, ţinând cont de instabilitatea monetară care se menţinea în secolul al XIX-lea până în

1867, când are loc reforma monetară, iar leul devine monedă naţională. Prin Galaţi operaţiile comerciale se efectuau foarte intens în secolul al XVIII-lea. Călătorii străini oferă o seamă de informaţii importante în acest sens. De exemplu, în descrierea comerţului din zona Mării Negre din 1774 se menţionează că din Moldova prin Galaţi se transportă la Constantinopol aceleaşi articole ca şi în Valahia [3, p.7]. Un călător polonez, W.Chrzanovski, publică la Varşovia în 1780 o serie de scrisori. În scrisoarea a treia din Galaţi menţionează că în port sunt produse ale moldovenilor şi valahilor ce urmează a fi transportate pe Marea Neagră [9, p.237]. Călătorii oferă date referitoare la comerţul Galaţiului şi în secolul al XIX-lea. Francezul Thouvenel a călătorit în perioada Regulamentului Organic de la Brăila şi până la Galaţi, menţionând că în port se importă postav, stofe de bumbac, mătăsuri etc. [7, p.519]. În urma adoptării Regulamentului Organic se stabilesc ca monede legale galbenul, rubla şi sorocovăţul. Aceasta a devenit o problemă în rândul populaţiei, precum şi în Galaţi, unde se întrebuinţa aproape numai irmilicul (monedă turcească ce a circulat în Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea). În principate aceeaşi monedă avea, de regulă, trei cursuri: al vistieriei, al Iaşiului şi al Galaţiului, de unde şi o seamă de variaţii ale cursului monetar, cursul pe piaţa Galaţiului fiind cel mai mare. De exemplu, după cursul vistieriei rubla echivala cu 10,20 lei, la Iaşi cu 12 lei, iar la Galaţi cu 15 lei [10, p.212-224].

Comerţul de exporturi cu Galaţi în anul 1845 a cunoscut o creştere notabilă şi, în opinia contemporanului acestor evenimente, Xavier Hommaire Del Hell, se pare că urmează să se dezvolte din ce în ce mai mult. În acelaşi timp, principatele, susţine el, nu pot să satisfacă comenzile care le vin din Franţa şi Anglia, deoarece recoltele nu au fost foarte bune, iar costurile sunt foarte ridicate: 7 franci 30 cenţi pentru o încărcare de la Galaţi la Marseille [6, p.211]. Luând în considerare monopolul turcesc, este de la sine înţeles rolul pe care îl juca moneda turcească, piastrul şi paraua (40 de parale echivalează cu un piastru), ce serveau ca monede de calcul, căci în comerţul principatelor erau implicate o seamă de monede europene. Către sfârşitul secolului al XVIII-lea, de exemplu, cătina se vinde de la 50 la 70 piaştri pentru o sută de ocale. Transportul de bunuri la fel era exprimat în aceste monede [8, p.336]. În principiu, transportul de bunuri era considerat destul de economic. În 1778 transportul unei carete de la Bucureşti la Giurgiu era de la 3 piaştri până la 3 piaştri şi jumătate, preţul variind în dependenţă de distanţă. În Moldova erau aceleaşi preţuri, transportul unei carete de la Iaşi la Galaţi costă de la 5 piaştri la 5 şi jumate [8, p.338]. Însă, odată cu dezvoltarea comerţului european, economia Imperiului Otoman a început să fie încorporată tot mai mult, începând cu anul 1760, în Reţeaua Europeană de plăţi multilaterale [5, p.144]. În arhiva diplomatică a Ministerului Afacerilor Externe din Paris se păstrează fonduri ce conţin corespondenţa comercială cu Galaţi, din care putem desprinde ce tipuri de monede erau utilizate în exprimarea valorii mărfurilor. De exemplu, în 1813 ministrului Afacerilor Externe de la Paris îi este prezentată o listă de preţuri pentru aprobare, o listă cu costuri ordinare şi extraordinare în ceea ce ţine de relaţiile consulare dintre Franţa şi Galaţi din al doilea trimestru al anului 1813, ce era exprimată în piaştri, în total suma fiind de 251 de piaştri turceşti (se stipulează că sunt piaştri turceşti, probabil, din considerentul ca să apară confundări, căci turcii au bătut aceste monede după modelul piaştrilor spanioli (piaştri, pilaştri, după cei doi pilaştri de pe revers), cărora le-au dat numele groşi, subdivizaţi în parale) [1, p.21-22].

În altă scrisoare de la Galaţi, din 13 aprilie 1853, adresată ministrului Afacerilor Externe, se menţionează că anul 1852 a fost pentru comerţul cu Galaţi mai lucrativ decât cel precedent. Cifrele privind exporturile din Galaţi în 1852 denotă un an prosper. El a depăşit pe cel din anul precedent cu 1.387.517 franci, ridicându-se la 10.843.949 franci, iar această creştere se datorează exportării grâului, care a echivalat cu 1.248.480 franci; exportul porumbului, dimpotrivă, a scăzut – de la 5.780.448 franci la 5.377.656 franci [2, p.21-25].

Într-o altă scrisoare, de pe 15 mai 1853, adresată ministrului Afacerilor Externe, sunt indicate tarifele pentru trecerea mărfurilor de la Viena la Constantinopol, respectiv: de la Viena la Galaţi, iar de la Galaţi la Constantinopol. Acestea fiind exprimate în florini, de la Viena la Galaţi necesită 100 florini, iar de la Galaţi la Constantinopol 140 florini. Pasagerii se bucură de transport gratuit şi de 50 livre de bagaj. În scrisoare e indicat că florinul echivalează cu 2 franci şi 25 cenţi. Această nouă cale accelerează relaţiile comerciale între oraşele Imperiului Otoman situate pe Dunăre şi capitala Austriei, care va deveni punctul principal din Europa centrală spre capitala Turciei [2, p.31-32]. Din acelaşi fond, în Buletinul cu preţurile la pâine şi carne stabilite la Galaţi, din 15 ianuarie, 13 martie 1856, preţurile sunt exprimate în unităţi străine şi în unităţi franceze. De exemplu, preţul la pâinea de primă calitate este de 4 piaştri sau 0,82 cenţi, iar la rubrica Observaţii se menţionează că e pâine de lux (Fig.1) [2, p.126-133]. Thibault Lefebvre, un alt călător francez, publică la 1857 la Paris lucrarea sa privitor la Ţara Românească, pe care o vizitase recent. El expune unele date în legătura cu

constituirea societăţii imperiale şi regale de navigaţie cu vaporul de la Linz la Galaţi, ce făcea trei servicii: navigaţie rapidă pentru călători, navigaţie pentru călători şi mărfuri, vapoare cu punte pentru transportul exclusiv de mărfuri. În opinia lui, preţurile sunt destul de moderate, iar cu timpul vor scădea, informând că transportul de la Viena la Galaţi costă 100 de livre vieneze [4, p.290-292]. Atât din menţiunile călătorilor, cât şi din documentele de arhivă, dar şi din studiile recente constatăm că atunci când se reglementau preţurile, acestea erau exprimate în piaştri, florini, franci, livre etc. Ceea ce, pe de o parte, atestă complexitatea şi caracterul constant al legăturilor comerciale, iar, pe de altă parte, greutăţile întâmpinate de locuitori la procurarea mărfurilor, în urma tuturor schimbărilor din circulaţia monetară, căci în aşa circumstanţe speculaţiile erau uşor de realizat.

Astfel, putem concluziona că, analizând circulaţia monetară din Galaţi, putem lesne înţelege care era situaţia generală privind circulaţia monetară din ambele principate, care au fost mereu nevoite să se conformeze la schimbările ce aveau loc în circulaţia monetară, în domeniul politic şi în cele din urmă la consecinţele reformei monetare din 1867, care nu a putut imediat să aducă cu ea şi o stabilitate, aceasta urmând să se creeze cu timpul.

Consulat de France à Galatz

Bulletin du prix du pain & de la viande de boucherie à Galatz le 13 Mars 1856.

Désignation des objets	Unités étrangères					Unités Françaises					Observations
	Poids	Prix actuel	Prix d'après le précéd. Bulletin	Différence en plus	Différence en moins	Poids	Prix actuel	Prix d'après le précéd. bulletin	Différence en plus	Différence en moins	
Pain de 1re qualité	Oka	4. Ps	4 Ps	"	"	Kilogr.	0.82c	0.82c	"	"	Pain de luxe
-id.- de 2e "	id	1.24 40	2. "	"	16	"	0.33c	0.41c	"	0.8	très ordinaire
Boeuf	id.	3. "	3. "	"	"	"	0.60c	0.60c	"	"	
Veau	id	4. "	4. "	"	"	"	0.82c	0.82c	"	"	On en trouve peu
Mouton	id	2.20	2.20	"	"	"	0.51c	0.51c	"	"	

Fig.1 ADMAE, *Correspondance commerciale, Galatz*, 1837-1863, vol.1, p.133.

Bibliografie:

1. ADMAE *Correspondance Commerciale, Galatz*, vol.1, 1806-1814.
2. ADMAE *Correspondance commerciale, Galatz*, vol.1, 1837-1863.
3. Anthoine Antoine-Ignace de Saint-Joseph. *Essaie Historique sur le commerce et la navigation de la Mer-Noire.* Paris, 1805.
4. BUŞĂ, D. *Călători străini despre Ţările Române în secolul al XIX-lea. Serie nouă, vol. VI (1852-1856) /* Coordonator: Daniela Buşă. Bucureşti, 2010.
5. FLYNN, D.O., GIRALDEZ, A., Richard von GLAHN. *Global Connections and monetary history, 1470-1800.* Burlington, 2003.
6. HOMMAIRE Del Hell X. *Voyage en Turquie et en Perse.* Paris, 1854.
7. IORGA, N. *Istoria romănilor prin călători.* Bucureşti, 1981.
8. LEBEL, G. *La France et les Principautés Danubienes (Du XVIe siecle a la chute de Napoleon 1er).* Paris, 1955.
9. PANAITESCU, P.P. *Călători poloni în Ţările Române*. Bucureşti, 1930.
10. ZANE, G. *Economia de schimb în principatele române*. Bucureşti, 1930.

Prezentat la 15.04.2015

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2015, nr.4(84)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.105-109

EVREII DIN BASARABIA ŞI ARMATA ŢARISTĂ: STUDIU INTRODUCTIV

Alexandr ROITMAN
Universitatea de Stat din Moldova

Destul de frecvent întâlnim opinia (fie empirică, fie cu caracter livresc) că evreii nu au făcut serviciul militar şi că sunt străini acestei ocupații, motivele aduse pentru acest fapt fiind diverse: de la natura fricoasă a evreului până la lipsa simțului patriotic. Izvoarele documentare aduc un alt punct de vedere la acest subiect. Deşi nu poate fi negată prezența literaturii care studiază în speță acest subiect pentru întreg Imperiul Rus, nu găsim studii care ar cuprinde minimum minimorum aceeaşi tematică dar pentru spațiul românesc, sau măcar o parte din acest spațiu. O atenție deosebită se acordă legislației care a fost instituită pe parcursul secolului XIX, în vederea reglementării unui domeniu vechi al funcționării statului în condițiile nou-create. Cazul specific al Basarabiei se manifestă şi în această sferă, populația evreiască, de rând cu locuitorii nativi, de mai multe ori fiind exclusă din procesul general de recrutare. Motivele, cauzele şi efectele acestei politici pe larg sunt expuse în cele ce urmează.
Cuvinte-cheie: *serviciu militar, Imperiul Rus, evrei basarabeni, cadru legal.*

BESSARABIAN JEWS AND THE TSARIST ARMY: INTRODUCTORY STUDY
Within the Russian Empire the compulsory military service for the Jewish population was introduced in 1827. The author of the military reform was Nicholas I, he did truly believe that the reform will integrate better the Jews in Russian society; In some extent he was right. For Bessarabia, the law entered into force in 1877, with all the consequences of the tsarist recruitment "rekrutchina". Comparing the situation with other empires/countries the striking difference was in the fact that in European countries Jews acquired certain rights together with the obligations of the military service. In other words Jews entering the army in Europe became full-flagged citizens, in the Russian Empire this was not the case. Whereas Jewish soldiers in Europe after completing the military service could enjoy the fully "emancipation", the Russian Jews had some privileges which contributed only to "partial social insertion" in the Russian society. Legal framework settled for the "military initiative" as in the other fields of Jewish life, determined a dramatic change within the Jews as culture, inner life and mentality.
Keywords: *military service, Russian Empire, Bessarabian jews, legal framework.*

Temele „perene" ale istoriografiei evreieşti şi-au găsit reflectare în anecdotele care circulau în perioada respectivă şi care circulă până în prezea acesteia ca o entitate nouă în cadrul Imperiului Rus a fost meritul personal al țarului Nikolai I. Militarizareant. Excepție nu a fost şi tema privind serviciul militar şi recrutarea în armata rusească. Un exemplu ar fi: „Rabinovici scoate capul din tranşee şi strigă în direcția inamicului – Nu trageți, aici sunt oameni!". Serviciul militar la evrei, o temă pe larg abordată de către istoricii ruşi şi cei occidentali, nu se regăseşte în istoriografia Republicii Moldova.

De ce populația evreiască nu a fost impusă recrutării ordinare până la 1827, iar în cazul Basarabiei evreii nu erau obligați să satisfacă serviciul militar până în anul 1874? Aceste şi alte întrebări urmează a fi discutate în continuare. Deşi Imperiul Rus în permanență ducea războaie şi avea nevoie de armată puternică şi numeroasă, până în anul 1827 populația evreiască din Imperiu nu era supusă recrutării. Campaniile militare din 1768-1774, 1787-1791, 1806-1812, 1828-1829, 1853-1856, 1877-1878, 1914-1918 au solicitat resurse importante umane şi materiale din partea Imperiului Rus, metodele pentru identificarea acestora fiind, după cum vom putea observa, foarte diverse.

Reorganizarea armatei ruse şi edificare societății ruse pe timpul acestuia a fost adusă la cote maxime, nici până şi nici după societatea rusă nu a avut parte de un asemenea sistem de valori bazate pe formule exclusiv militariste. Se spunea că țarul purta brâul strâns într-atât de tare, încât atunci când ajungea la sfârşitul zilei era într-o stare apropiată de leşin; se pare că şi întreaga Rusie se afla strânsă în acest brâu sufocant.

Din primele zile după urcarea la tron țarul Nikolai I (1825-1855) a intrat în euforie de la ideea de reformatare a populației evreieşti din Imperiu. El considera că înrolarea evreilor în armata rusească ar fi cea mai bună metodă de dizolvare a evreilor în populația ortodoxă, iar cel mai bun mijloc pentru această integrare a fost considerată recrutarea obligatorie, idee împărtăşită de Ministerul Afacerilor Interne în 1826. Până în anul 1827, adică până la reformă, evreii satisfăceau serviciul militar în natură, fiecare familie evreiască achita, prin intermediul Kagalului, 500 de ruble în schimbul fiecărui recrut. Prezintă interes faptul că statul era

cointeresat în forma naturală a serviciului militar, căci trezoreria era în mare câştig în asemenea condiţii. Din această cauză propunerea ţarului a stârnit discuţii aprige în Senat şi un val de nemulţumire din partea unor miniştri, care erau categoric împotriva acestei măsuri [3, p.222].

Potrivit lui M.Mysh, de la populaţia evreiască anual erau recrutaţi 10 persoane la 1000 de persoane, pe când populaţia ne-evreiască oferea doar câte 7 recruţi la fiecare 2 ani. În 1853, potrivit unei legi experimentale cu caracter provizoriu, comunităţilor evreieşti şi evreilor în mod individual li se permitea ca în locul lor să prezinte spre satisfacerea serviciului militar coreligionari capturaţi care nu dispuneau de acte de identitate.

Evident, reacţia populaţiei evreieşti a fost dezacordul total şi inacceptabilitatea categorică, condiţionate de frica şi anxietatea faţă de noi măsuri represive şi eforturi de emulaţie din partea statului. Această lege a fost, dacă e să o abordăm din punctul de vedere al iniţiativei legislative, nu însă al impactului obţinut, ci al celui dorit – a doua ca anvergură şi idee de asimilare progresivă, prima în acest şir fiind legea ţarului Alexandru I din 1817 privind trecerea evreilor la creştinism.

La 26 august 1827 ţarul Nikolai I a introdus recrutarea obligatorie a populaţiei evreieşti în cadrul Zonei Evreieşti. Această măsură energică de integrare a evreilor în societatea rusă nu a cunoscut precedent în politica rusească nici până, nici după Nikolai I, tentativele Ekaterinei a II-a şi reformele liberale ale împăratului Alexandru I fiind în această privinţă acţiuni cel puţin sfioase din punctul de vedere al impactului asupra evoluţiei populaţiei evreieşti.

Aici se cere adusă experienţa ţărilor occidentale în această privinţă. Astfel, introducerea în ţările din Europa a recrutării obligatorii a evreilor a pus capăt legislaţiei excluzive pentru evrei, în mare parte contribuind la integrarea evreilor în viaţa social-politică. În Austria, Prusia şi Franţa, nemaivorbind de SUA, serviciul militar a contribuit la transformarea relaţiei dintre stat şi societate, „comunitatea supuşilor" devenind „comunitatea cetăţenilor". Armata trebuia să devină acel instrument prin intermediul căruia putea fi creat şi educat un nou individ, acel „cetăţean-soldat", despre care vorbea Jean-Paul Bertaux. În ţările europene evreii au apărut în listele recruţilor numai după ce le-au fost garantate drepturi egale cu restul populaţiei, fie odată cu emanciparea totală sau parţială [1, p.207].

În Austria, recrutarea evreilor a început în 1788-1789, în Franţa în 1792, în Prusia în 1813, pe când legea privind toleranţa, care garanta egalitatea în drepturi, a fost introdusă în Austria în 1782, în Franţa în 1791, iar în Prusia în 1813, cele două extreme pentru Imperiul Rus fiind 1827 şi 1917 [1, p.208]. Serviciul militar în sine era perceput drept mijloc foarte bun pentru educarea, omogenizarea societăţii.

Prezentul demers nu are ca scop să demonstreze că evreii din Imperiul Rus erau patrioţi (sau să infirme acest fapt) şi că toate speculaţiile la subiect nu au niciun temei istoric; ne propunem o analiză riguroasă a legislaţiei imperiale, precum şi a cazului special al Basarabiei în acest context. Ceea ce se impune ca un imperativ al cercetării subiectului este de a identifica care a fost atitudinea evreilor faţă de armata rusească, precum şi atitudinea armatei faţă de evrei.

În istoriografia din Republica Moldova putem găsi referinţă doar la faptul că evreii din Basarabia au fost supuşi înrolării în armată către anul 1874, fapt ce poate fi pus la îndoială.

În anul 1827 a fost adoptată *Legea despre satisfacerea în natură a serviciului militar de către evrei, cu abolirea plăţii în bani*. Această lege prevedea satisfacerea serviciului militar de către evrei, stoparea colectărilor de bani în vederea înlocuirii serviciului de alternativă cu cel natural, autorităţile motivând această metamorfoză prin faptul că evreii care vor satisface serviciul militar vor dobândi noi cunoştinţe utile pentru ei şi pentru stat.

Statutul despre recruţi şi Serviciul Militar al Evreilor reprezintă un document foarte interesant. Acesta avea 14 compartimente:

- Despre legile generale care se răsfrâng asupra populaţiei evreieşti;
- Despre modalităţile de satisfacere a serviciului militar de către evrei;
- Despre recrutarea din rândurile evreilor;
- Despre obligaţiile comunităţilor evreieşti;
- Despre rânduiala recruţilor şi cataloagele de recruţi;
- Despre obligaţiile personale ale evreilor;
- Despre chitanţe;
- Despre evreii care se eliberează de la recrutare;
- Despre jurământ;

- Despre distribuirea evreilor, îndreptați pentru serviciul militar;
- Despre obligațiunile evreilor în timpul serviciului militar în termen;
- Despre evreii dezertori;
- Despre înlesnirile acordate soldaților evrei;
- Despre ritualurile religioase ale soldaților evrei.

Capitolul întâi stipula că, în ce priveşte serviciul militar, începând cu anul 1827, evreii sunt tratați egal conform legislației cu toate celelalte popoare din Imperiu. Deci, nu se mai practica eliberarea totală a evreilor de la serviciul militar, iar toate legile care au existat până atunci în această privință nu mai erau valabile.

Capitolul doi prevedea faptul că evreii trebuie să satisfacă serviciul militar în natură. Derogarea se făcea doar pentru comunitățile care nu vor avea datorii față de stat şi pentru acelea care nu vor avea datorii față de persoanele fizice sau juridice din regiune. Toate datoriile se consideră valabile atât timp cât nu vor fi declarate nevalabile de către autorități. Evreii prezentați de către comunități spre recrutare trebuie să aibă vârsta între 12 şi 25 de ani. Evreii care sunt sub vârsta de 12 ani sau a căror vârstă depăşeşte 25 de ani nu sunt recrutați. Evreii recrutați trebuie să fie complet sănătoşi şi să nu aibă defecțiuni fizice care nu le-ar permite efectuarea serviciului militar, celelalte caracteristici fizice stipulate de Regulamentul de recrutare general nefiind luate în calcul.

Capitolul trei se referă la faptul că evreii prestează recruții pe comunități aparte şi independent de populația creştină.

Capitolul patru stabileşte faptul că comunitățile evreieşti sunt responsabile pentru efectuarea corectă a recrutării. Comunitatea trebuie să aleagă de la 3 până la 6 persoane responsabile care se vor ocupa exclusiv de chestiunea recrutării, acestea urmând să prezinte comunității un raport despre acțiunile lor. Responsabilii puteau chiar să primească onorarii pentru lucrul efectuat. Acei responsabili care vor comite fraude, vor fi condamnați conform legii. Comunitățile au dreptul să recruteze pe orice evreu, în orice perioadă, care, după părerea lor, nu plăteşte impozitele, este vagabond ori comite fărădelegi. Acesta poate fi cu uşurință recrutat. În acest caz, comunitățile vor putea primi şi o recompensă pentru evreii din această categorie.

Capitolul cinci presupune existența unei rânduieli speciale de recrutare a evreilor. În acest scop trebuie formate liste speciale sau cataloage, în care să fie înscrise toate familiile dintr-o anumită circumscripție, adică comunitate. Listele trebuie întocmite la fiecare 3 ani cu luarea în calcul a numărului potențial de recruți existenți. Tot la fiecare 3 ani trebuie să se ducă evidența noilor recruți şi a celor care nu mai fac parte din această categorie. Câte un exemplar al cataloagelor trebuie prezentat la Camera de Trezorerie, care verifică corectitudinea cataloagelor.

Capitolul şase prevede ca evreii să se conformeze deciziilor comunității în legătură cu recrutarea, iar fiecare evreu care va fi introdus în catalog ca apt de a fi recrutat să nu se eschiveze de la decizia comunității. Evreii pot să delege în locul lor o altă persoană, tot din evrei, dornică de a satisface serviciul militar. În acest caz, persoana dornică trebuie să îndeplinească o scrisoare în care să certifice că o face de bunăvoie şi nesilită de nimeni. Familia care nu a furnizat un recrut trebuie să-i ofere familiei ce a făcut-o o sumă bănească, a cărei mărime o stabileşte comunitatea. Dacă cineva din recruți nu a fost introdus în listă, iar apoi a fost depistat, acesta este recrutat fără rând. Dacă cineva din recruți va încerca să se automutileze, pentru a se eschiva de la serviciul militar, acela va fi încorporat în forțele armate fără rând; mai mult ca atât, din aceeaşi familie va mai fi încorporat un recrut, cu precădere la o vârstă redusă.

Capitolul şapte stipulează interzicerea procurării chitanțelor de recrut de la creştini; chitanțele pot fi primite în locul unui recrut evreu numai de la evrei.

Capitolul opt stabileşte că pot fi eliberați de la serviciul militar negustorii şi rabinii confirmați în funcție, care trebuie să prezinte un certificat de rigoare. Rabinii primesc această înlesnire personal, ea nu se răspândeşte însă şi asupra familiei rabinului. Evreii care au învățat în şcoala generală, au trecut prin cele 3 etape de învățământ – primar, mediu şi superior – sunt eliberați definitiv de la serviciul militar. Copiii mici, care învață în şcolile generale o profesiune utilă, sunt eliberați de la satisfacerea serviciului militar pe perioada studiilor. Evreii care posedă adeverințe de maiştri şi lucrează la fabrici la fel sunt eliberați de la satisfacerea serviciului militar. Evreii care sunt de acord cu strămutarea lor pe terenuri speciale, pentru a se ocupa de agricultură, se eliberează de la serviciul militar (întreaga familie) pentru o perioadă de 50 de ani, eliberarea fiind valabilă doar dacă coloniştii vor continua să se ocupe de agricultură. Evreii care împreună cu copiii lor se ocupă, din inițiativă proprie, de agricultură, activitatea lor fiind rezultativă, au dreptul la o amnistiere de la serviciul militar pentru 25 de ani.

Capitolul nouă se referă la jurământul pe care evreii trebuie să-l depună odată cu încorporarea în armată. Evreii care nu au împlinit majoratul nu trebuie să depună jurământ atunci când sunt încorporaţi în forţele armate. Evreii cu vârsta cuprinsă între 18 şi 25 de ani jură după toate canoanele în prezenţa rabinului şi a autorităţilor, precum şi a comunităţii.

În capitolul zece se stipulează că evreii cu vârsta de până la 18 ani trebuie să fie dislocaţi în instituţiile de pregătire pentru serviciul militar, iar evreii cu vârsta peste 18 sunt înrolaţi în armata regulată.

Capitolul unsprezece prevede obligaţiile evreilor în timpul serviciului militar: soldaţii evrei trebuie să execute toate ordinele cu stricteţe, neexecutarea ordinelor, fie şi din careva motive religioase, va duce la pedepsirea imediată a vinovatului. Pentru neexecutarea ordinelor, soldaţii vor fi exilaţi în Siberia la munci silnice.

Capitolul doisprezece se referă la evreii care dezertează sau se eschivează de la recrutare. Orice recrut care a dezertat până la încorporare este lăsat pe seama comunităţii şi aceasta, în decurs de 3 zile, trebuie să ofere un alt recrut. Recruţii care au fugit deja după încorporare sunt lăsaţi pe seama Administraţiei militare. Evreii care vor ajuta recruţii să evadeze sau îi vor adăposti pentru o perioadă cât de scurtă vor fi supuşi pedepsei prin încorporare imediată sau, dacă nu vor fi apţi de serviciu militar, vor fi exilaţi în Siberia la munci silnice. Comunitatea în care va fi depistat evreul dezertor va fi obligată să plătească o amendă de 1000 de ruble. Dacă cei care vor adăposti dezertorii se vor dovedi a fi neevrei, aceştia trebuie judecaţi conform legii. Cei care vor ajuta la denunţarea sau capturarea evreilor dezertori vor primi o recompensă în sumă de 100 de ruble din partea statului.

Capitolul treisprezece se referă la posibilele înlesniri acordate celor care au făcut serviciul militar în termen. Astfel, evreii care vor demonstra pe parcursul serviciului militar aptitudini deosebite şi vitejie, trebuie să fie aduşi la cunoştinţa comandamentului militar. Militarii evrei care vor satisface serviciul cu rezultate bune vor avea posibilitatea să fie angajaţi în servicii civile. Copiii evrei au dreptul să fie eliberaţi din slujba militară odată cu atingerea vârstei de 18 ani.

Capitolul paisprezece stipulează drepturile evreilor de a-şi exercita nevoile cultului religios. Toate ritualurile credinţei iudaice sunt permise în toate manifestările doar în timpul liber de la serviciul militar. Evreii au dreptul, dacă se află într-o localitate în care există o sinagogă şi un rabin, să frecventeze acestea şi să apeleze la nevoie la rabin. Dacă însă în localitate nu există nici rabin şi nici sinagogă, evreilor li se permite să facă o adunare comună şi să se roage împreună cu alţi evrei. Dacă într-o garnizoană evreii sunt într-un număr mai mare de 300 de persoane, atunci, cu consimţământul Şefului militar, aceştia pot beneficia de un rabin plătit din banii statului.

Statutul care a obligat evreii să satisfacă serviciul militar, inopinat a dus de fapt şi la schimbarea integrală a modului lor de viaţă. Evreii cantonişti trebuiau să renunţe în mare parte la practicile religioase de odinioară; vârsta fragedă la care erau recrutaţi copiii evrei nu a putut să nu ducă la urmări serioase pentru evoluţia acestui popor. Anul 1827 a generat schimbări radicale în viaţa propriu-zisă a evreilor, s-a schimbat şi situaţia lor în statul rus. Către mijlocul secolului XIX procesul de asimilare a cunoscut deja cote considerabile, creştinarea populaţiei evreieşti la fel s-a făcut observată: la acea perioadă deja şi-au făcut apariţia familii mixte. Schimbare radicală a suferit şi natalitatea, aceasta fiind în scădere, iar situaţia insuportabilă a generat un puternic exod de populaţie evreiască din Imperiul Rus. Procesul emulaţiei şi asimilării nu a fost de oprit nici în Basarabia.

La 16 decembrie 1846, ministrul de Interne informează că împăratul a ordonat ca evreii din Basarabia, pe parcursul anilor 1847 şi 1848, să fie supuşi unui recensământ, în vederea încorporării în armată în următoarea etapă de recrutare conform principiilor generale.

Prin scrisoarea nr.194 din 22 ianuarie 1847, Cancelaria general-gubernatorului Basarabiei şi Novorosiei informa Consiliul Regional al Basarabiei că împăratul, după ce a consultat jurnalele Comitetului Evreiesc cu privire la extrapolarea recrutării militare asupra evreilor din regiunea Basarabia, a menţionat că, potrivit Regulamentului din 1816, şi locuitorii autohtoni ai Basarabiei au fost eliberaţi de la serviciul militar, pentru o perioadă nedefinită, pe motiv că timp de două decenii aceştia nu au avut ocupaţii militare şi că această stare socială a fost dată uitării. Cu toate acestea, s-a ordonat, pentru revenirea lor la activitatea militară, să fie formată o strajă pe linia Prutului şi a Bucovinei. În această ordine de idei s-a propus introducerea unei plăţi, după exemplul guberniei Akkerman: în locul recrutării populaţiei Basarabiei în armată, acesteia să i se dea posibilitatea de a satisfacerii serviciul militar în natură în schimbul plăţii pentru fiecare recrut, daca există o asemenea dorinţă.

Potrivit scrisorii nr.307 a MAI din 28 februarie 1847, în virtutea păstrării de către populația din Basarabia, conform statutului din 1819, a privilegiilor pe care le avea până la 1812, boernaşii, mazilii şi ruptaşii (care tradițional plătesc dajdia) sunt o categorie aparte față de restul populației Basarabiei – țăranii – şi nu pot fi recrutați conform principiilor generale în armată.

La 18 octombrie 1851 Senatul a audiat raportul ministrului Apărării din 26 septembrie 1851, prin care s-a comunicat despre lipsa impedimentelor pentru recrutarea evreilor din Basarabia conform principiilor generale. Recrutarea evreilor va fi începută odată cu etapa a 10-a în fâşia vestică a Imperiului, numărul recruților fiind stabilit conform prevederilor Manifestului Împăratului.

În 1853 se semnala despre inoportunitatea recrutării populației Basarabiei, la subiect revenindu-se în anul 1860. În 1855 apare un nou act legislativ care suspendă recrutarea evreilor din Basarabia pentru acel an. În afară de Basarabia de la recrutare au fost eliberate guberniile: Poltava, Cernigov, Harkov, Ekaterinoslav, Herson şi Taurida.

Astfel, conform prevederilor legislative, în 1856 evreii din colonia evreiască Valea lui Vlad au fost eliberați de la serviciul militar pentru o perioadă de 50 de ani.

În vederea stabilirii practicii în acest sens în spațiul românesc, Ministerul Afacerilor Externe al Rusiei a făcut o interpelare la consulatul său în Moldova (Iaşi), privind legislația ce reglementa recrutarea populației în armată. Astfel, s-a comunicat că „serviciul militar în termen nu a fost niciodată substituit cu vreo plată, la fiecare 6 ani de la 1000 de locuitori de sex masculin se înaintau 20 de recruți. Evreii din acea localitate care a înaintat recruți erau obligați să suplinească pe cei ieşiți în rezervă timp de 6 ani". A fost transmisă şi o copie (tradusă din limba franceză) a Legii privind serviciul militar în Moldova, semnată de Alexandru Ioan Cuza.

În anul 1860, datorită implicației personale a contelui Stroganov, prin rezoluția împăratului din 24 octombrie, evreii din Basarabia au fost eliberați de la recrutarea în armată, fiind egalați în acest sens cu locuitorii nativi ai Basarabiei.

La 4 august 1861 împăratul a dispus eliberarea evreilor de la serviciul militar, până la rezolvarea definitivă a chestiunii privind satisfacerea serviciului militar de către populația din Basarabia.

Din cauza fragmentării informației la subiect prin diferite dosare ale Arhivei Naționale, a fost destul de dificil a stabili următoarele acțiuni ale autorităților în vederea rezolvării subiectului în cauză. Cert este faptul că deja în 1874 populația evreiască din Basarabia era supusă recrutării conform ordinii generale prevăzute de legislația rusă la acel moment. Dat fiind faptul că acest studiu este unul introductiv, ne asumăm angajamentul de a reveni la subiect cu noi apariții.

Bibliografie:

1. ПЕТРОВСКИЙ-ШТЕРН, И. Николай I и еврейская рекрутчина: новые контексты. В: *Русский Сборник: Исследования по истории России.* Том VII. Военная политика Николая I. Москва, 2009, с.206-237.
2. ПЕТРОВСКИЙ-ШТЕРН, И. *Евреи в русской армии (1827-1914)*. Москва: Новое Литературное Обозрение, 2003.
3. ФЛИСФИШ, Э. *Кантонисты*. Израиль: Effect Publishing, 1980.

Notă: Articolul este realizat în cadrul Proiectului „*Valorizarea patrimoniului național documentar al Republicii Moldova (surse istorico-religioase)*" înscris în Registrul de Stat al proiectelor din sfera ştiinței şi inovării cu cifrul 15.817.06.22F.

Prezentat la 15.02.2015

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2015, nr.4(84)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.110-116

ÎNCADRAREA ŞLEAHTEI POLONEZE ÎN RÂNDURILE NOBILIMII DIN BASARABIA PE PARCURSUL SECOLULUI Al XIX-lea
(Cazul familiilor de nobili Celinski şi Cernilev/Cernelevski)

Cristina GHERASIM
Universitatea de Stat din Moldova

În articolul dat, în baza documentelor de arhivă inedite şi a studiilor monografice publicate, vom analiza problema privind încadrarea nobilimii alogene în rândurile nobilimii din Basarabia, având ca exemplu şleahta poloneză.

Basarabia, fiind amplasată strategic, a prezentat un interes deosebit în politica de extindere a Imperiului Rus. Din acest considerent, țarismul, odată cu anexarea acestui teritoriu, a căutat să-şi creeze aici o baza socială care să susțină şi să promoveze politica imperială. Pe lângă acordarea diferitelor privilegii populației autohtone, în special boierimii, administrația imperială a promovat o politică de colonizare a teritoriului dintre Prut şi Nistru şi de infiltrare în rândul boierimii autohtone a nobililor sau simplilor funcționari de origine rusă, precum şi unora veniți din Austria, Polonia etc.

Ca rezultat, pe parcursul sec. al XIX-lea, alături de boierii autohtoni, în procesul de confirmare a titlurilor nobiliare la Comisia instituită în acest sens s-au încadrat şi reprezentanți ai nobilimii alogene. Analizând dosarele depuse de şleahta poloneză, observăm că reprezentanților acesteia li se confirma titlul nobiliar în urma prezentării unei adeverințe care certifica că Adunarea Deputaților Nobilimii din Podolia deja recunoscuse apartenența nobiliară a solicitantului.

Însă, depistăm şi cazuri când reprezentanților şleahtei poloneze, după mai multe încercări, nu li se confirma titlul nobiliar, cu toate că Adunarea Deputaților din Podolia îi recunoscuse deja în rândul nobilimii. Din această categorie face parte, spre exemplu, familia de nobili Cernelevski, membrilor căreia la 18 decembrie 1802 Adunarea Deputaților din Podolia le-a confirmat titlul nobiliar, ca urmaşi ai boierului moldovean, paharnicului Andronache Cernelevski. Însă, urmaşilor săi le-au fost respinse toate cererile depuse, din considerentul că din dosarul analizat de către Adunarea Deputaților Nobilimii din Podolia lipsesc actele care ar adeveri că Adronache Cernelevski a deținut rangul de paharnic, precum şi faptul că solicitanții nominalizați sunt urmaşi direcți ai acestuia. În situația creată membrii familiei Cernelevski cer să fie acceptați în categoria odnodvorților din Basarabia.

Astfel, odată cu infiltrarea persoanelor alogene în rândurile nobilimii basarabene, s-a produs schimbarea componenței etnice, rusificarea şi deznaționalizarea acestei categorii sociale.

Cuvinte-cheie: *politică imperială, Basarabia, nobilime, şleahtă poloneză.*

THE ASSIMILATION OF POLISH NOBILITY AMONG BESSARABIAN NOBILITY DURING XIXth CENTURY. (Case study: noble family Celinski and Cernilev/Cernelevski)

In the article, based on archive documents and published monographic studies, to treat the problem of assimilation of allergenic nobles by Bessarabian nobility, having as example the polish nobles.

Being strategically, located Bessarabia was of particular interest in expansion policy of the Russian Empire. For these reasons, once the territory annexed, the tsarist searched to create a social base here to support and promote imperial policy. Besides granting various privileges to the native population, especially to the nobility, the imperial administration directed an intense colonization policy of the territory between Dniester and Prut and infiltration of Russian nobles or just simple clerks of Russian origin, coming from different parts such as Poland, Austria etc. among native nobility.

As a result, during the XIXth century, alongside with local boyars in the confirmation of titles of nobility, at the commission created to this purpose, were registered representatives of allergenic nobility. Analysis of the files submitted by polish nobility revealed that their noble titles were confirmed after the presentation of a certificate certifying the applicant's noble affiliation by Assembly of Deputies of nobility from Podolia. There are as well cases of refusal of confirmation of titles to the polish nobility. After several attempts, titles were still not recognized though the Assembly of Deputies of nobility from Podolia has previously accepted it. Such is the case of Cernelevski family. In December 1802, the Assembly of Deputies of nobility from Podolia confirmed the title to Andronache Cernelevski as successor of Moldavian boyar but refused it to his heirs motivating by the fact of absence of documents testify their family ties. In this situation, the Cernelevskis requested to be accepted in the odnodvorets category from Bessarabia.

So once the infiltration of the allergenic people among Bessarabian nobility accomplished, this led to changing ethnic composition, russification and denationalization of this social category.

Keywords: *imperial policy, Bessarabia, nobility, Polish caboodle.*

Un rol aparte în procesul de colonizare a Basarabiei le-a revenit polonezilor, care pe parcursul întregului sec. al XIX-lea au migrat în această regiune, unde, de regulă, se bucurau de drepturi şi privilegii.

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2015, nr.4(84)
Seria "Ştiinţe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.110-116

Analizând literatura de specialitate, putem constata că problema legată de încadrarea şleahtei poloneze în rândurile nobilimii basarabene nu este tratată în mod special în lucrările monografice sau în studii separate. Deşi revista *Analecta Catolică,* publicaţie ce pune în discuţie diverse probleme legate de populaţia catolică, are un compartiment aparte consacrat studierii comunităţii poloneze din Basarabia, unde cercetătorii Dinu Poştarencu, Sergiu Tabuncic, Valentin Constantinov pun în discuţie unele problemele legate de urmele poloneze în trecutul Rusei, descrierea vieţii unei familii poloneze, persecuţia unor polonezi din judeţul Hotin, acestea nu se referă la şleahta poloneză. Recent, problema şleahtei poloneze, în special privind încadrarea acesteia în rândurile nobilimii basarabene, a fost analizată într-un studiu realizat de cercetătorul Sergiu Bacalov [3, 253-288]. Însă, sursa de bază ce ne permite studierea situaţiei şleahtei poloneze în Basarabia după anexarea ei la Imperiul Rus reprezintă dosarele depozitate în Fondul 88 – Adunarea Deputaţilor Nobilimii din Basarabia, precum şi în alte fonduri ale Arhivei Naţionale a Republicii Moldova, care au rămas necercetate până în prezent.

Unii reprezentanţi ai şleahtei poloneze, doritori de a li se confirma titlul nobiliar şi a fi introduşi în Cartea Genealogică a neamurilor nobiliare din Basarabia, au întâlnit unele probleme legate de prezentarea actelor doveditoare a nobleţei. Spre exemplu, în 1820, unii reprezentanţi ai şleahtei poloneze din Bender au adresat o plângere administraţiei ţariste, în care se plângeau de faptul că sunt trataţi de administraţia locală ca oameni de o categorie socială inferioară, din considerentul că documentele ce ar confirma titlul lor nobiliar au fost pierdute [11, 184]. Problema dată apare mai târziu şi la polonezii aflaţi în alte oraşe ale Basarabiei. Astfel, la 18 aprilie 1825, Adunarea Deputaţilor Nobilimii din Basarabia, prezidată de mareşalul regional al nobilimii Ioan Constantin Başotă, în prezenţa deputaţilor: nobilul Ioan Canano, serdarul Teodor Măcărescu, serdarul Pavel Măcărescu, clucerul Anton Burda, nobilul Iordache Feodosiu, a pus în discuţie plângerea şleahtei poloneze din Chişinău. Din cauza că nu le era recunoscută nobleţea, aceştia sunt nevoiţi să achite impozite, însă ei au venit în Basarabia cu permisiunea administraţiei imperiale, fiind în căutarea unui refugiu asigurat. De aceea, s-a hotărât că reprezentanţii nobilimii poloneze trebuie să prezinte certificate eliberate de Adunarea Deputaţilor Nobilimii din alte gubernii ale Imperiului Rus unde au avut viză de reşedinţă, prin care să se adeverească că ei sau strămoşii lor într-adevăr au fost confirmaţi în titlul nobiliar [2, inv. 1, d. 167, f. 27-27 verso, 28-28 verso, 29-29 verso]. O altă problemă consta în faptul că documentele prezentate de şleahta poloneză erau scrise în limba poloneză. La 4 decembrie 1825, Adunarea Deputaţilor Nobilimii din Basarabia, prezidată de mareşalul regional al nobilimii Ioan Başotă, a studiat informaţia cu privire la problema sus-menţionată. Conform informaţiei, stabilim că, în scopul realizării inventarierii documentelor şleahtei poloneze, au fost depuse trei cereri (din 1 iunie 1825, din 13 august 1825 şi din 3 septembrie 1825) pe numele Adunării Deputaţilor Nobilimii din Basarabia cerându-i să trimită un traducător la administraţia regională, pentru a studia documentele scrise în limba poloneză. Însă, organul nobilimii a respins cererea din considerentul că nu dispune de o asemenea persoană [2, inv. 1, d. 167, f. 71-71 verso], problema rămânând nerezolvată.

Ulterior, la 20 decembrie 1826, Adunarea Deputaţilor Nobilimii din Basarabia a pus din nou în discuţie problema şleahtei poloneze. Problema consta în faptul că în ultimii ani au fost depuse foarte multe dosare cu referire la confirmarea nobleţei diferiţilor reprezentanţi ai nobilimii alogene. Însă, documentele din multe dosare sunt eliberate cu foarte mult timp în urmă, în unele nefiind indicate privilegiile acordate nobililor prin Hrisovul din 1785, emis de Ecaterina a II-a[1]. În baza celor analizate, Adunarea Deputaţilor Nobilimii din Basarabia a hotărât să fie întocmită lista acestor persoane care să fie prezentată Adunării Deputaţilor Nobilimii din Podolia, iar aceasta să confirme dacă persoanele respective deţin cu adevărat titlurile indicate şi dacă au fost confirmate în rândul nobilimii din gubernia Podolia [2, inv.1, d. 210, f. 130-130 verso].

Analizând datele depistate din recensămintele populaţiei, constatăm că reprezentanţii şleahtei poloneze din Basarabia erau în număr destul de mic, comparativ cu alte categorii etnice. Astfel, conform datelor din 1828, în Basarabia, din numărul total al populaţiei (506415 persoane) şleahtei poloneze îi revenea doar 118 (0,02%) persoane [1, inv.1, d. 1199, f. 63]. Însă, în urma procesului de colonizare numărul lor a crescut, astfel încât, conform recensământului din 1897, în Basarabia locuiau deja 11696 polonezi, dintre care 7432 de sex masculin şi 4264 de sex feminin, constituind 0,6% din numărul total al populaţiei [13, XXI]. Tot din datele

[1] Hrisovul emis la 21 aprilie 1785 de către Ecaterina a II-a *(Грамота на права, вольности и преимущества благородного российского дворянства)*, prin care nobilimea rusă obţinea un şir de privilegii: drepturi personale (dreptul de a apăra onoarea şi viaţa, dreptul de a poseda blazoane proprii, serviciul de stat devine opţional); drepturi la proprietate (dreptul de a deţine proprietăţi funciare şi ţărani şerbi, scutirea de toate dările şi prestaţiile, dreptul de a se ocupa cu activitatea industrială şi comercială, dreptul la crearea unui organ al nobilimii – Adunarea Nobilimii) etc.

acestui recensământ constatăm că din comunităţile alogene din Basarabia polonezii se află pe locul doi după nivelul ştiutorilor de carte, reprezentând 55,6% din numărul total de polonezi existenţi în această provincie a Imperiului Rus, fiind întrecuţi doar de germani – 63,5% [13, XX].

Astfel, referindu-se la componenţa nobilimii din Basarabia, A.Nakko menţionează că aici sunt familii boiereşti greceşti vechi şi vechi boieri titulari moldoveni, care au primit cetăţenia Rusiei; poţi întâlni greci, armeni ori moldoveni veniţi în Basarabia în căutarea fericirii, care capătă averi şi, folosindu-se de nefuncţionalitatea conducerii, caută şi dovedesc apartenenţă lor nobiliară; or, reprezentanţi ai şleahtei din Polonia care, deşi au venit aici cu doar câteva ruble în buzunar, deţineau funcţii în poliţie sau, arendând proprietăţi, deveneau mari proprietari funciari. Astfel se întâmplă că de cele mai dese ori cei care erau cu adevărat nobili, din lipsa de resurse financiare, nu puteau căpăta documentele şi dovezile care ar confirma apartenenţa lor nobiliară, iar cei care aveau bani, deşi nu erau după provenienţă nobili, obţineau acest titlu [12, 150].

Deci, treptat reprezentanţii şleahtei poloneze se încadrează în rândul nobilimii basarabene, fiindu-le confirmat titlul nobiliar. De exemplu, în 1837, Dimitriu, mareşalul regional al nobilimii, a înaintat în Consiliul Regional al Basarabiei o listă de 57 familii de aristocraţi polonezi, cerând recunoaşterea drepturilor lor nobiliare. Din ei, au fost recunoscuţi şi incluşi în Cartea Genealogică a neamurilor nobile din Basarabia următoarele familii: Urbanovici, Delimorkov, Oseţki, Gurski, Lazo, Nedzelinski, Coliski, Pragniţki şi altele [12, 170]. Celorlalte familii le-a fost recunoscut dreptul şi privilegiile de care beneficiau nobilii ruşi. Din aceste familii putem menţiona: Tolmacevski, Iliniţki, Bacinski, Cerneavski, Popovski, Leviţki, Zinkevici, Berkovi, Radulov, Petraşevski, Juravski etc. [12, 170].

Ca rezultat, pe parcursul sec. al XIX-lea, alături de boierii moldoveni autohtoni, în procesul de confirmare a titlurilor nobiliare desfăşurat de Comisia instituită pentru confirmarea titlurilor nobiliare[2] s-au încadrat reprezentanţi ai nobilimii alogene. În urma cercetărilor a zeci de dosare ale nobilimii autohtone depozitate în fondurile Arhivei Naţionale a Republicii Moldova de către această comisie, constatăm că multor nobili nu li se recunoştea nobleţea. În acelaşi timp, funcţionarii alogeni, care nu erau de neam nobil, erau trecuţi fără nicio piedică în Cartea Genealogică a neamurilor nobile din Basarabia. Acest fapt denotă că guvernul rus punea obstacole în confirmarea gradului de nobleţe boierilor basarabeni, temându-se de ei ca de o forţă politică; dimpotrivă, era interesat în diluarea şi dispersarea acestei categorii sociale [6, 181].

Deci, printre reprezentanţii nobilimii alogene, care pe parcursul sec. al XIX-lea au optat pentru recunoaşterea şi confirmarea titlului nobiliar, se aflau şi reprezentanţi ai şleahtei poloneze.

Analizând dosarele prezente în fondul 88 (Adunarea Deputaţilor Nobilimii din Basarabia) al Arhivei Naţionale a Republicii Moldova, identificăm un şir de reprezentanţi ai şleahtei poloneze care au prezentat documente doveditoare a nobleţei: Petraşevski, Borşevski, Brodescu, Soltovski, Celinski, Berezovski, Afanasi, Cerneşevski, Prohniţki etc. [2, inv. 1, d. 74, 127, 136, 140, 150, 179, 307 etc.]

Analizând dosarele depuse de şleahta poloneză, observăm că reprezentanţilor acesteia li se confirma titlul nobiliar în urma prezentării unor certificate care adevereau că Adunarea Deputaţilor Nobilimii din Podolia deja recunoscuse apartenenţa lor nobiliară. Spre exemplu, Vasile Prohniţki (51 ani), locuitor al ţinutului Bender, a înaintat Adunării Deputaţilor Nobilimii din Basarabia o cerere prin care roagă ca el, soţia sa Ermina (30 ani) şi feciorii: Iacob (19 ani), Ioan (18 ani) şi Tudor (8 ani) să fie confirmaţi în rang nobiliar, fiind incluşi în Cartea Genealogică a neamurilor nobiliare din Basarabia. Drept argument principal pentru confirmarea nobleţei acesta a prezentat traducerea raportului Adunării Deputaţilor Nobilimii din Podolia cu privire la confirmarea nobleţei sale şi a fratelui său, Anton Prohniţki [2, inv.1, d. 307, f. 9-9 verso]. Conform raportului Adunării Deputaţilor Nobilimii din Podolia, emis la 11 decembrie 1802, lui Anton şi Vasile, fiii lui Petru Prohniţki, le-a fost confirmat titlul nobiliar, ei fiind incluşi în Partea I a Cărţii Genealogice a neamurilor nobile din gubernia Podolia. Ca dovadă a apartenenţei lor la rangul nobiliar aceştia au prezentat certificatele de naştere eliberate la 8 decembrie 1802 de Consistoriul Duhovnicesc al ţinutului Baltic, care confirmau că Petru şi Ecaterina Prohniţki are doi feciori: Vasile născut la 20 aprilie 1777 şi Anton – la 10 iulie 1779 [2, inv. 1, d. 307, f. 6-6 verso, 7-7 verso]. În baza acestor documente reprezentanţilor familiei Prohniţki le-a fost recunoscut titlul nobiliar, fiind incluşi în rândurile nobilimii basarabene.

Aceeaşi situaţie o identificăm şi în cazul familiei de nobili polonezi Celinski. Conform documentelor existente, la 9 noiembrie 1827, în adresa Adunării Deputaţilor Nobilimii din Basarabia a fost depusă o cerere

[2] Despre activitatea Comisiei provizorii instituite în 1816 pentru cercetarea nobleţei familiilor boiereşti din Basarabia *a se vedea* mai detaliat: Tomuleţ, vol. I, 304-307.

semnată de Grigorii, fiul lui Erasmus Celinski şi de Ion şi Pantelimon, fiii lui Iosif Celinski, locuitori ai oraşului Chişinău. Drept argument au prezentat extrasul din hotărârea Adunării Deputaţilor Nobilimii din Podolia, eliberat la 2 decembrie 1819, şi adeverinţa nr. 24 din 5 februarie 1820, eliberată de acelaşi organ, ambele dovedind că ei sunt membri ai familiei Celinski şi sunt de provenienţă nobilă. Ca rezultat, lor le-a fost recunoscut titlul nobiliar şi au fost incluşi în Partea I a Cărţii Genealogice a neamurilor nobile din Basarabia. Totodată, în cerere sunt prezentate şi date despre componenţa familiilor lor, adică despre persoanele cărora urmează să li se confirme apartenenţa nobiliară: Grigorii (67 ani) căsătorit cu Parascovia (50 ani), primul fiu al lor – Ion (30 ani), soţia acestuia Xenia (24 ani), cu copiii lor Foca (13 ani), Stepanida (6 ani), Eva (1 an) şi al doilea fiu al lor – Avram (25 ani) căsătorit cu Marfa şi copiii lor: Daniel (2 ani) şi Xenia (1 an)); Ion (40 ani), fiul lui Iosif, cu soţia sa Marina (32 ani) şi copiii lor: Ion (10 ani), Anton (7 ani), Feodosiu (7 ani); şi Pantelimon (30 ani) cu soţia sa Parascovia (20 ani) [2, inv. 1, d. 150, f. 13-13 verso]. Potrivit extrasului prezentat, se confirmă că Adunarea Deputaţilor Nobilimii din Podolia, prezidată de mareşalul regional al nobilimii Mihail Kuţkevici, a examinat cererea nobililor Iosif şi Grigorii Celinski, locuitori ai guberniei Kiev, şi a recunoscut nobleţea lor. Adunarea Nobilimii îşi argumentează decizia în baza următoarelor documente: actul care se referă la pierderile suferite de localitatea Markuşov pe timpul refugiului regelui Carol XII *(„небытности короля”)*, unde este menţionat ca membru al administraţiei nobilul Anton Celinski, străbunicul actualilor solicitanţi, certificatul de naştere al lui Grigore (9 mai, 1760) şi al lui Iosif (1768), precum şi o adresare a membrilor familiei Celinski către nobilul Malinovschi, prin care primii pretind la o parte din proprietatea funciară a acestuia, unde este argumentată provenienţa lor de la nobilul Anton Celinski. În baza acestor documente, Adunarea Deputaţilor Nobilimii din Podolia a recunoscut nobleţea lui Iosif şi Grigorii Celinski [2, inv. 1, d. 150, f. 14-14 verso, 15-15 verso]. În conformitate cu cererea şi documentele prezentate, Adunarea Deputaţilor Nobilimii i-a recunoscut pe Grigorii, fiul lui Erasmus Celinski, pe Ion şi Pantelimon, fiii lui Iosif Celinski, ca nobili din regiunea Basarabia.

În unele cazuri, cum este, de exemplu, cel al familiei Brodescu, dacă reprezentantului şleahtei îi fusese recunoscut de Adunarea Deputaţilor Nobilimii din Podolia titlul nobiliar, el putea să nu fie confirmat în rândul nobilimii basarabene, dar i se păstrau toate privilegiile şi drepturile pe care le deţinea deja nobilimea autohtonă, aşa cum era prevăzut de ordonanţa Guvernatorului general al Novorosiei şi Basarabiei M.S. Voronţov, emisă în 1825.

Însă, depistăm şi cazuri când reprezentanţilor şleahtei poloneze, după mai multe încercări, aşa şi nu li se confirma titlul nobiliar, cu toate că Adunarea Nobilimii Deputaţilor din Podolia îi recunoscuse deja în rândul nobilimii. Din această categorie face parte, spre exemplu, familia de nobili Cernilev / Cernelevski, arborele genealogic al căreia este reprezentat în Anexa 1.

Într-o cerere depusă la 9 martie 1840 de Nicolai Cernilev, locuitorul satului Ţareuca, judeţul Orhei, acesta roagă ca Adunarea Deputaţilor Nobilimii din Basarabia să-i elibereze un certificat care să confirme că fii săi Ioan, Pahomii şi Ştefan aparţin categoriei sociale a nobililor. Drept argument prezentând hotărârea aceluiaşi organ din 25 februarie 1831, prin care acestora le-au fost recunoscute drepturile şi privilegiile acordate nobilimii, hotărârea Adunării Deputaţilor Nobilimii din Podolia din 18 decembrie 1802 şi certificatele de naştere ale fiilor săi eliberate de Consistoriul Duhovnicesc din Chişinău cu nr. 5791, 5792, 5793, 5794 [2, inv. 1, d. 150, f. 32-32 verso].

O nouă cerere este depusă deja de Ion, Pahomii şi Ştefan Cernilev la 26 februarie 1854, care, în baza aceloraşi documente prezentate de tatăl lor, roagă să le fie confirmată nobleţea [2, inv. 1, d. 150, f. 35-35 verso]. În această situaţie, membrii cancelariei Adunării Nobilimii din Basarabia adresează, la 7 februarie 1862, un demers către acelaşi organ din Podolia, rugând să le elibereze dosarul familiei Cernilev/Cernelevski, inclusiv toate documentele doveditoare a nobleţei. Răspunsul este trimis la 10 martie acelaşi an, prin care mareşalul regional al nobilimii este anunţat că membrii familiei Cernilev/Cernelevski au fost confirmaţi în titlu nobiliar în baza deciziei Adunării Nobilimii din Podolia din 18 decembrie 1802. Totodată, se aduce la cunoştinţă că, în baza informaţiei nr.597 din 11 martie 1841, cu privire la lista persoanelor care, deşi au fost recunoscute ca nobili, nu au fost introduse în Cartea Genealogică a neamurilor nobile din Podolia şi urmează a fi incluse în categoria persoanelor impozabile, sub nr.62 sunt şi reprezentanţii familiei Cernelevski – Ion şi Dementii [2, inv. 1, d. 150, f. 47-47 verso].

Concomitent, familia Cernilev/Cernelevski se confruntă cu problema schimbării numelui, în diferite documente acesta fiind diferit. Astfel, la 31 octombrie 1863, Consistoriul Duhovnicesc din Chişinău trimite un demers sub nr.6736, prin care anunţă Adunarea Deputaţilor Nobilimii din Basarabia că la el a parvenit o cerere de la Isidor Cernilev, care solicită eliberarea certificatului de naştere, însă în registrul parohial tatăl său

este înscris cu titlul de nobil şi cu familia Cernealevski, iar în lista persoanelor care s-au împărtăşit sunt indicate familiile Cerneavski, Ceornei. Membrii Consistoriului roagă ca Adunarea Nobilimii să lămurească întrebarea dată, indicând care este familia adevărată a lui Nicolae Cerneliev şi cărei categorii sociale acesta aparţine [2, inv. 1, d. 150, f. 52-52 verso]. Situaţia respectivă se repetă mai târziu cu un alt reprezentant al familiei Cernilev/Cernelevski. La 12 iunie 1873, Consistoriul Duhovnicesc din Chişinău depune un demers, cu nr.3650, prin care informează Adunarea Deputaţilor Nobilimii din Basarabia că locuitorul satului Şestaci, judeţul Soroca, numindu-se Gavril Cernilev, roagă să i se elibereze certificat de naştere. În registrul parohial pentru anul 1848 de la biserica Sfântul Nicolai din satul Şestaci sub nr.8 este indicat despre naşterea şi botezul lui Gavril, fiul lui Nichita Dementii Cernilev. Însă, în lista persoanelor care s-au împărtăşit pentru diferiţi ani găsim diverse înscrieri: Nichita Cernevski, Ciorneavski, Ciornevţki. Şi în cazul acesta membrii eparhiei roagă ca Adunarea Nobilimii Deputaţilor Nobilimii din Basarabia să-i elibereze date concrete privind familia solicitantului şi cărei categorii sociale el aparţine, pentru a i se putea elibera certificatul de naştere [2, inv. 1, d. 150, f. 82-82 verso].

O nouă cerere este adresată Adunării Deputaţilor Nobilimii din Basarabia de către Ion, Pahomii, Ştefan şi Isidor Cernilev/Cernelevski la 10 februarie 1871, prin care aceştia informează că tatălui lor Nicolae, alături de alţi reprezentanţi ai familiei, le-au fost recunoscute drepturile şi privilegiile acordate nobilimii de către Adunarea Deputaţilor Nobilimii din Basarabia la 25 februarie 1831, confirmate prin certificatul nr.1285, eliberat de acelaşi organ la 17 decembrie 1834. Prezentând certificatele de naştere eliberate de Consistoriul Duhovnicesc din Chişinău, sub nr.7107, 5792, 5791, 5793, care dovedesc că sunt fiii legitimi ai lui Nicolae Cernilev, aceştia roagă să fie confirmaţi în categoria nobililor din Basarabia [2, inv. 1, d. 150, f. 59-59 verso]. În această situaţie, Adunarea Deputaţilor Nobilimii din Basarabia transmite un nou demers către acelaşi organ din Podolia, cerând să i se elibereze dosarul familiei Cernilev/Cernelevski, necesar pentru confirmarea reprezentanţilor acesteia în categoria nobililor. Ca rezultat, la 27 septembrie 1871 Adunarea Deputaţilor Nobilimii din Podolia prezintă mareşalului regional al nobilimii din Basarabia o informaţie, prin care i se aduce la cunoştinţă că la 18 decembrie 1802 membrii familiei Cernilev/Cernelevski au fost recunoscuţi ca nobili, fiind urmaşii lui Andronache Cerneli, boier din Ţara Moldovei care deţinea rangul de paharnic, ceea ce-i dădea dreptul la nobleţe ereditară. Însă, în baza deciziei din 11 martie 1841 cu privire la persoanele cărora le-a fost recunoscut titlul nobiliar, dar care n-au fost incluse în Cartea Genealogică a neamurilor nobile din Podolia, printre cei incluşi în categoria persoanelor care achită impozite se numără şi membrii familiei Cernilev. De asemenea, Adunarea Deputaţilor Nobilimii din Podolia informează că dosarul cu toate documentele în baza cărora le-a fost confirmat, la 1802, titlul nobiliar a fost pierdut [2, inv. 1, d. 150, f. 62-62 verso].

Primind această informaţie, la 12 februarie 1873 Adunarea Deputaţilor Nobilimii din Basarabia, prin intermediul poliţiei orăşeneşti, îi informează pe Ion şi Isidor, locuitori ai or. Chişinău, şi pe Pahomii şi Ştefan, locuitori ai judeţului Orhei, despre răspunsul primit de la Adunarea Nobilimii din Podolia cu privire la cazul familiei lor, indicându-li-se totodată să adere la altă categorie socială, alta decât nobilimea, pentru a nu fi traşi la răspundere [2, inv. 1, d. 150, f. 72-72 verso].

În situaţia creată, Pahomii, Ştefan, Ion şi Isidor Cernilev/Cernelevski, respectiv locuitori ai satului Gordineşti, târgului Lipceni, judeţul Orhei, şi ai oraşului Chişinău informează, la 19 aprilie 1873 Adunarea Deputaţilor Nobilimii din Basarabia despre faptul că au fost depuse două cereri (la 25 februarie 1854 şi la 10 februarie 1871), în care se argumenta că sunt urmaşii lui Nicolae, care a fost recunoscut ca nobil în Podolia, fiind urmaş al boierului moldovean Andronache Cernilev, care deţinea rangul de paharnic. În conformitate cu legislaţia din Basarabia, acestuia i se permite dreptul la nobleţe prin ereditate. Cererile lor au fost însă respinse, din cauză că ei n-au fost incluşi în Cartea Genealogică a neamurilor nobile din regiunea Podolia. În conformitate cu decizia din 25 martie 1841, ei au fost excluşi din categoria nobililor, iar documentele care dovedesc că sunt urmaşi ai paharnicului Andronache lipsesc. Din aceste considerente, cer să fie incluşi în categoria odnodvorţilor[3]. Pentru care fapt roagă să le fie eliberate toate documentele depuse pentru a fi prezentate Consiliului regional, unde urmează să fie analizate pentru a fi incluşi în această categorie socială [2, inv.1, d. 150, f. 67-67 verso].

Pentru a fi incluşi în categoria odnodvorţilor, la 14 aprilie 1873 ei prezintă un certificat semnat de reprezentanţii societăţii odnodvorţilor din satul Lipceni, ţinutul Orhei, eliberat lui Pahomii, Ştefan, Nicolae şi Evstratii, care atestă că locuiesc în această localitate. În adeverinţă sunt indicaţi şi membrii familiei lor: Pahomii (45 ani)

[3] ***Odnodvorţi*** – categorie socială privilegiată din Rusia, apoi din Basarabia, scutită de prestaţii, care îşi are propria cârmuire sătească şi care, în loc de impozitul pe familie (birul), plăteşte o dare numită dajdie, mai mică decât birul. (Tomuleţ, vol. II, 2012, 221-224).

căsătorit cu Natalia (40 ani) şi copiii: Vasile (25 ani), Gheorghe (14 ani), Vasiliţa (11 ani), Aculina (18 ani), Ecaterina (8 ani), Elena (5 ani); Ştefan (40 ani) căsătorit cu Feodosia (26 ani), copiii: Timofei (4 ani), Elisabeta (6 ani), Elena (2 ani); Evstratii (40 ani), soţia sa Aculina (23 ani), copiii: Andrei (4 ani), Paraschiva (3 ani). Semnatarii confirmă că aceştia duc un mod de viaţă decent, cinstit şi sunt un exemplu al bunăvoinţei şi cumsecădeniei, din care considerent la cererea lor de a fi incluşi în rândul odnodvorţilor îşi dau acordul. Această adeverinţă este semnată de un grup de odnodvorţi: Climente Duca, Vasile Duca, Gheorghe Duca, Gheorghe Guma, Vasile Guma, Constantin Guma, Mihail Guma, Ion Guma, Alecu Stratan etc. [2, inv.1, d. 150, f. 112-112 verso].

Deci, analizând aceste documente, putem constata că în Basarabia existau situaţii când nobililor nu le era recunoscută nobleţea şi, respectiv, nici privilegiile specifice acestei categorii sociale. Din acest considerent ei erau nevoiţi să adere la alte categorii sociale, mai puţin privilegiate. În cazul familiei Cernilev/Cernelevski aceştia tind să fie incluşi în categoria odnodvorţillor, la fel o categorie socială privilegiată din Basarabia, în care, după 1847, au fost incluşi mazilii şi ruptaşii, scutită de prestaţii, care avea propria cârmuire sătească şi care, în loc de impozitul pe familie (birul) plătea o dare numită dajdie, mai mică decât birul.

Ulterior, reprezentanţii acestei familii doresc să beneficieze de privilegiile acordate nobilimii. La 9 noiembrie 1878, Ştefan Cernilev cere ca Adunarea Deputaţilor Nobilimii din Basarabia să confirme statutul deţinut de tatăl său, Ion Cernilev, care a fost confirmat în categoria stării sociale nobiliare. El avea nevoie de această confirmare pentru a o prezenta organelor militare în scopul obţinerii scutirii de serviciul militar [2, inv.1, d. 150, f. 118]. La confirmarea dată el urma să anexeze şi certificatul semnat de mai mulţi nobili din Basarabia, prin care se confirmă că el într-adevăr este unicul fiu al lui Ion (60 ani) şi Maria (55 ani) Cernelevski, care, fiind în etate, au nevoie de îngrijire [2, inv.1, d. 150, f. 119]. Deci, prin aceste acţiuni Ştefan Cernilev dorea să fie scutit de serviciul militar.

Ulterior, reprezentanţii familiei Cernilev/Cernelevski din nou încearcă să-şi confirme nobleţea. La 23 mai 1880 ei roagă Adunarea Deputaţilor Nobilimii din Basarabia să le elibereze un certificat care ar confirma provenienţa lor nobiliară. Acest certificat urma să le permită deplasarea în gubernia Podolia şi în Principatul Moldova, în scopul identificării documentelor ce le-ar certifica nobleţea: în primul rând, că provin de la paharnicul Andronache, boier moldovean, menţionând că n-au obţinut acest titlu până acum din lipsa surselor financiare [2, inv.1, d. 150, f. 122-122 verso, 123]. Deci, reprezentanţii familiei Cernilev/Cernelevski continuă să solicite confirmarea nobleţei. Totodată, faptul că membrii acestei familii, reprezentanţi ai nobilimii alogene, n-au fost recunoscuţi ca nobili, se încadrează în categoria excepţiilor.

La sfârşitul sec. al XIX-lea continuă procesul de confirmare a titlurilor nobiliare ale nobililor din Basarabia. Analizând datele din tabelul ce urmează, constatăm că raportul este în defavoarea elementului autohton, adevăraţi urmaşi ai boierilor moldoveni. Venim, astfel, cu un nou argument în susţinerea ideii că guvernul rus a dus nu doar o politică de rusificare a populaţiei din Basarabia, dar în mare măsură s-a străduit să „crâmpoţească" pătura nobiliară, pentru a-i slăbi capacitatea de rezistenţă naţională şi pentru a diminua influenţa acesteia în administraţia locală. Numărul urmaşilor din familiile vechi boiereşti este mult mai mic comparativ cu numărul familiilor din celelalte categorii alogene. Între anii 1871-1880, numărul reprezentanţilor din categoria boierilor vechi a fost de aproximativ 109, iar al celor din categoriile nou-apărute pe teritoriul provinciei – de 160. În anii următori acest decalaj se accentuează şi mai mult. Astfel, numărul reprezentanţilor nobilimii noi a crescut simţitor, ceea ce a dus la schimbarea componenţei stării sociale nobiliare din Basarabia (*a se vedea* Tabelul).

Tabel

Numărul familiilor nobiliare cărora le-a fost recunoscut / confirmat titlul de nobil între anii 1871-1915*

Anii	Numărul familiilor vechi boiereşti	În %	Numărul familiilor noi apărute pe teritoriul Basarabiei	În %
1871-1880	47	13,2	59	12,2
1881-1890	92	25,8	104	21,6
1891-1900	99	27,7	126	26,0
1901-1910	74	20,7	122	25,3
1911-1915	45	12,6	71	14,7
În total	**357**	**100,0**	**482**	**100,0**

* Văcăraş 2000, 10.

În concluzie putem constata că prin politica promovată de administrația imperială în Basarabia în sec. al XIX-lea au loc schimbări importante în componența etnică a nobilimii autohtone şi, ca urmare, imense proprietăți funciare au nimerit în mâinile nobilimii noi alogene, fidele regimului țarist.

Prin aceste acțiuni se urmărea reducerea numărului nobilimii autohtone. Astfel, dacă la început nobilii erau aproximativ în majoritate originari din Moldova, treptat ei devin o minoritate, iar în prim-plan se afirmă aşa-numita nobilime nouă reprezentată de ruşi, armeni, greci, polonezi etc., cei care, deşi nu aveau origine nobiliare, cumpărau, falsificau diferite documente şi îşi confirmau titluri nobiliare. La finele dominației ruse aceştia au devenit majoritate, nobilimea veche titulară fiind restrânsă, atât în număr, cât şi în drepturi. La sfârşitul secolului al XIX-lea constatăm o schimbare a situației nobilimii din Basarabia.

Astfel, odată cu infiltrarea alogenilor în rândurile nobilimii basarabene s-a produs schimbarea componenței etnice, rusificarea şi deznaționalizarea acestei categorii sociale.

Bibliografie:

1. Arhiva Națională a Republicii Moldova, Fond 2.
2. Arhiva Națională a Republicii Moldova, Fond 88.
3. BACALOV, S. Diversitatea etnosocială a elitei basarabene. Studii de caz: Boierii moldoveni Bostan, Şleahticii polonezi Levițchi, Negustorii germani Ghermanson. În: *Studii de arhondologie şi genealogie*. Chişinău, 2013, p.253-288.
4. POŞTARENCU, D. Neamul Doliwa-Dobrowolscki din Basarabia. În: *Analecta Catholica*, III, (2007). Chişinău, 2008, p.407-422.
5. POŞTARENCU, D. Persecutarea unor polonezi din județul Hotin după insurecția poloneză din 1863. În: *Analecta Catholica*, IV, (2008). Chişinău, 2010, p.225-234.
6. SAMOILENCO, V. Boierimea din Basarabia în secolul al XIX-lea. Statutul ei juridic şi social. În: *Frontierele spațiului românesc în contextul european*. Oradea, 2008, p.178-191.
7. TOMULEȚ, V. *Basarabia în epoca modernă (1812-1918), (Instituții, regulamente, termeni)*. Vol. I. Chişinău, 2012.
8. TOMULEȚ, V. *Basarabia în epoca modernă (1812-1918), (Instituții, regulamente, termeni)*. Vol.II. Chişinău, 2012.
9. TSIGANENKO, L.F. Дворянство Бессарабской губернии: территориальные, историко-правовые и социальные особенности становления (первая половина XIX века). În: *Analele Universității „Dunărea de Jos"*. Tom.V, *Istorie*. Galați, 2006, p.111-120.
10. VĂCĂRAŞ, V. Nobilimea Basarabiei în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. În: *Destin românesc*. *Revistă de istorie şi cultură* (Chişinău/Bucureşti), 2000, nr.4, p.3-46.
11. КАЗИМИРОВИЧ, В. Страницы истории поляков Молдавии. В: *Русин* (Кишинев), 2006, №4, c.183-190.
12. НАККО, А. *Бессарабская область в историческом, экономическом и статистическом отношении (рукопись).* Кишинев, 1879. (Manuscrisul se păstrează în fondul de manuscrise al bibliotecii Universității de Stat din Odesa).
13. Первая всеобщая перепись населения Российской Империи 1897 г., том III. Бессарабская губерния. Издание Центрального статистического комитета Министерства внутренних дел / Под редакцией Н.А. Пройницкаго, www.NLR.ru.

Prezentat la 19.04.2014

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2015, nr.4(84)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.117-123

ÎNVĂȚĂMÂNTUL PRIMAR ÎN COLONIILE GERMANE DIN BASARABIA SUB REGIMUL ȚARIST (A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI XIX – ÎNCEPUTUL SECOLULUI XX)

Ilie GULICA
Universitatea de Stat din Moldova

Şcoala germană, în urma procesului de formare în prima jumătate a secolului al XIX-lea, începând cu anii 1860 este supusă treptat controlului din partea statului.

Ca urmare, s-a încercat o rusificare cuprinzătoare a acestor instituții de învățământ, însă demersul respectiv a fost deranjat de diverşi factori de conjunctură, în special de lipsa profesorilor de limbă rusă. Cu toate acestea, acțiunea a continuat în deceniile ce au urmat, prin introducerea predării limbii ruse – la început în clasa a treia, apoi în clasa întâi. În consecință, procesul de alfabetizare a scăzut față de perioada în care şcoala germană s-a bucurat de libertate – fenomen înregistrat şi în alte comunități etnice ale Imperiului Rus.

Cuvinte-cheie: *colonie, învățământ primar, rusificare, imperiu, şcoală, națiune, cultură, stat-națiune, grup minoritar, identitate națională.*

PRIMARY EDUCATION IN THE GERMAN COLONIES IN BESSARABIA UNDER THE TSARIST REGIME (SECOND HALF OF THE XIX – EARLY XX CENTURY)

The German school, after the process of foundation in the first half of XIXth century, beginning with the years 1860 is supposed gradually to the control of the state. First, it is controlled by the Ministry of Public Education through the Ministry of Imperial Domains from Odessa, but then, beginning with 1880 years, the intermediary of this ministry was suppressed.

As results, it was attempted a comprehensive Russification of these educational institutions, but the respective demarche was disturbed by various conjuncture factors, especially the lack of teachers of Russian language. However, the action continued during the decades that followed by introducing the teaching of Russian language, at the beginning in the third grade, then in the first grade. Consequently, the literacy process has decreased compared to the period in which the German school enjoyed freedom, a phenomenon recorded also in other ethnic communities of Russian Empire.

Keywords: *colony, primary education, russification, empire, school, nation, culture, stat-nation, minority group, national identity.*

La mijlocul secolului al XIX-lea, în Rusia s-a dezvoltat ideea de națiune. Guvernul rus, împins de cercurile de intelectuali, urma să realizeze această transformare modernizatoare. Avându-se în vedere că în Imperiul Rus coabitau populații de naționalitate, limbă şi cultură diferite, crearea statului-națiune trebuia să ducă în mod inevitabil la rusificarea grupurilor minoritare. Pentru început, cel mai afectate de procesul rusificător au fost popoarele care aveau aceeaşi confesiune cu populația dominantă – ucrainenii, bieloruşii şi moldovenii [2, p.158]. În cadrul acestor regiuni se deschideau şcoli în baza Legii învățământului primar din 1864, care prevedea predarea obligatorie în limba rusă. În ce priveşte comunitățile catolice şi reformate, acestea şi-au păstrat dreptul de a avea învățământ în limba maternă până la mijlocul anilor 1880.

Obiectivul demersului nostru este de a descrie particularitățile dezvoltării şcolilor germane în Basarabia. Deşi titlul acestui text indică drept cadru cronologic a doua jumătate a secolului XIX – începutul secolului XX, pentru a prezenta organizarea învățământului german, am fost obligați să ne întoarcem puțin mai devreme, la prima jumătate a secolului XIX, perioadă în care se constituie rețeaua de şcoli parohiale germane între Prut şi Nistru.

De asemenea, trebuie să menționăm că în fiecare regiune națională a Imperiului învățământul primar funcționa având la bază statute şi legi diferite, reguli şi instrucțiuni provizorii emise de către guvernul țarist prin instituțiile Ministerului Învățământului Public. În afară de şcolile ministeriale de o clasă, în circumscripțiile de învățământ Vilno, Kiev, Varşovia, Odesa ş.a., populate de către neruşi, Ministerul Învățământului Public deschidea şcoli ministeriale model de o clasă şi de două clase. Într-o serie de regiuni cu populație nerusă funcționau şi alte şcoli primare, de genul celor parohiale, care funcționau în conformitate cu Regulamentul din 1828, cu Legea învățământului din 1874, precum şi şcoli mixte (ruso-alogene) deschise în baza Legii din

1870. Şcolile naţionale se deosebeau după durata studiilor, specificul administrării, finanţării, controlului pedagogic, vârstei de primire la şcoală etc. [9, p.28]

În provinciile baltice, de exemplu, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea funcţiona o reţea largă de şcoli luterane; fenomenul analfabetismului nu constituia aici o problemă. Însă, guvernul ţarist, printr-o serie de acte legislative, care aveau drept scop împiedicarea germanizării copiilor, a preluat aceste instituţii de învăţământ în mâinile sale şi a introdus predarea în limba rusă. Mai mult, în urma ucazului ţarului Alexandru al III-lea din 17 mai 1887 a fost introdusă predarea obligatorie a religiei şi muzicii bisericeşti în germană, rusă, estonă şi letonă, în funcţie de originea naţională a elevilor, celelalte discipline se predau în rusă cu folosirea limbii materne la etapa iniţială de studii. În curând însă, permisiunea de a folosi limbile materne a fost suprimată [2, p.162].

În acelaşi timp, Biserica Luterană, cea care adăpostea şcolile primare, a fost supusă unor atacuri vehemente, prin limitarea activităţii pastorilor şi reducerea numărului acestora. În unele regiuni ale Livoniei şi Estoniei au fost convertite cu forţa la ortodoxie sate întregi, prin promisiuni de avantaje materiale. Din moment ce noii convertiţi încercau să revină la religia strămoşilor lor, aceştia cădeau sub incidenţa legii care interzicea unui ortodox să-şi schimbe confesiunea. În 1880, şcolile parohiale au fost laicizate şi trecute sub autoritatea Ministerului Învăţământului Public, ceea ce era un mijloc de a le rusifica. Astfel, influenţa germanilor în provinciile baltice a fost redusă [2, p.163].

În cazul şcolilor din coloniile germane din Basarabia, Direcţia Şcolilor populare a fost mai puţin vehementă sau, probabil, forţa de rezistenţă a celor din urmă a fost mai mare, de vreme ce procesul de laicizare a acestora a continuat aici până la sfârşitul secolului al XIX-lea.

* * *

Deşi legislaţia privind şcolile pentru alogeni a fost lent aplicată în coloniile germane din Basarabia, insistăm asupra acesteia pentru a compara drepturile la educaţia în limba maternă la alogenii catolici şi reformaţi şi la cei ortodocşi. Mai întâi trebuie să specificăm că şcolile alogenilor se aflau în afara sistemului general educaţional. Acestea se instituiau în baza Legii promulgate la 26 martie 1870, conform căreia comunităţile respective erau împărţite în două grupe: alogenii creştini şi tătarii mahomedani: „Şcolile primare pentru alogenii creştini trebuie să aibă drept scop instruirea moral-religioasă şi afirmarea credinţei ortodoxe, precum şi rusificarea prin afirmarea în ortodoxie şi familiarizarea cu limba rusă".

Conform acestei legi, obiectivul învăţământului primar pentru cei dintâi era instruirea moral-religioasă, consolidarea confesiunii ortodoxe şi familiarizarea cu limba rusă; însă pentru toţi minoritarii creştini erau obligatorii următoarele: a) „instrumentul instruirii primare a fiecărui neam să fie limba lor maternă; b) învăţătorii şcolilor alogene să fie din mediul neamului alogen respectiv şi, în acelaşi timp, să fie buni cunoscători ai limbii ruse ori să provină din ruşi ce posedă limba alogenă în cauză; c) să se acorde atenţie instruirii femeilor, deoarece limba maternă şi particularităţile naţionale ale minorităţii sunt păstrate şi menţinute cu precădere de mame; d) particularităţile sistemului de învăţământ al fiecărui grup de alogeni constau mai ales în importanţa pe care trebuie să o aibă limba maternă a alogenilor în şcolile elementare".

În acest sens, legea prevedea următoarele măsuri: a) pentru copiii minoritarilor foarte puţin rusificaţi şi care aproape că nu vorbeau limba rusă urmau să se întemeieze şcoli speciale, în care predarea iniţială să se efectueze în limbile alogenilor, iar copiii acestora să înveţe limba maternă după manuale scrise în aceeaşi limbă. Drept cărţi de învăţătură serveau abecedarele, rugăciunile necesare, scurtele povestiri din Vechiul şi Noul Testament, precum şi cărţile cu caracter moral-religios.

„Pentru a uşura învăţarea limbii ruse", toate acestea urmau să fie tipărite cu litere ruseşti, fiind sau nefiind traduse în rusă. Totodată, cu ajutorul limbilor băştinaşilor, în baza instruirii intuitive, copiii trebuiau să înveţe limba rusă vorbită şi, imediat ce însuşeau un număr destul de impunător de cuvinte şi expresii ruseşti, începeau să înveţe ruseşte (cititul şi scrisul), continuând în acelaşi timp să înveţe a vorbi ruseşte; această instruire intuitivă şi învăţătura de carte trebuia să se completeze tot timpul şi să se ajute reciproc, contribuind atât la dezvoltarea intelectuală a copiilor, familiarizându-i cu lumea înconjurătoare, cât şi la o mai bună însuşire a limbii ruse, cu traducerea obligatorie a textului rus în limba locală a alogenilor. Socotitul copiii de asemenea îl învăţau mai întâi în limba lor maternă, apoi şi în limba rusă. După însuşirea suficientă de către copii a limbii ruse, religia se preda în baza principiilor generale; în plus, se repeta în limba rusă istoria religiei cu completările necesare, se învăţa rugăciunile principale în limba rusă şi slavă bisericească şi se preda pe scurt Catehismul. Muzica bisericească, ca mijloc important de instruire a alogenilor, urma să fie introdusă în toate şcolile, fiind executată atât în limba alogenilor, cât şi în limba slavă bisericească.

Stabilirea detaliilor pentru realizarea unei asemenea programe şi determinarea duratei pentru instruirea elementară şi de mai departe a copiilor alogeni era lăsată pe seama directorilor de şcoli. În şcolile alogene cu reguli de instruire menţionate mai sus se organizau cursuri pentru instruirea fetelor: „a) În localităţile cu populaţie mixtă, ruşi şi alogeni, se întemeiază şcoli elementare comune pentru unii şi alţii, în care tot procesul de instruire se efectuează în limba rusă de către învăţători care posedă atât limba rusă, cât şi limba localnicilor, care însă este permisă a fi utilizată doar pentru explicaţii orale. Dacă asta va fi insuficient, pentru copiii alogeni, până când aceştia vor însuşi limba rusă în aşa măsură ca să poată învăţa împreună cu copiii ruşi, se organizează secţii speciale în şcoli, în baza mijloacelor locale ale alogenilor. Pe lângă astfel de şcoli se organizează cursuri pentru instruirea fetelor; b) În sfârşit, pentru alogenii rusificaţi care locuiesc amestecaţi cu ruşii ori compact se întemeiază şcoli elementare în baza principiilor comune pentru şcolile ruseşti."

La 26 octombrie 1870, Ministerul Învăţământului a aprobat unele articole suplimentare privind regulile de examinare a celor ce vor să devină învăţători în şcolile alogene. De la aceştia se cerea să poată citi liber cărţile editate în limba localnicilor (cu grafie rusă) şi să-şi expună clar gândurile în limba respectivă. O asemenea cunoaştere era considerată suficientă, deoarece prin instruirea alogenilor nu se urmărea dezvoltarea graiurilor în cauză, ci invers – folosirea acestora în procesul de însuşire a limbii ruse pentru „a-i include pe alogeni în mediul culturii şi al familiei ruse". În acest context, atestarea cunoaşterii limbilor băştinaşilor nu necesită o examinare specială; în decursul a două lecţii cel examinat trebuia să utilizeze „acolo unde era necesar" limba locală [7, p.29].

Subliniem că creştinii neortodocşi, spre deosebire de alogenii ortodocşi din Imperiul Rus, aveau dreptul să aibă învăţământ în limba maternă. În plus, în şcolile germane din Basarabia, care se aflau în afara controlului din partea Direcţiei şcolilor populare şi a Consiliului eparhial şcolar, această lege nu a influenţat nicicum procesul didactic până la începutul deceniului al nouălea al secolului al XIX-lea.

* * *

Şcoala germană din Basarabia s-a născut şi s-a dezvoltat în condiţii de cvasitotală autonomie culturală. În afară de legi bisericeşti şi decrete promulgate de Comitetul de Asistenţă Socială a coloniştilor cu sediul la Odesa, legi emise între anii 1827 şi 1850, care impuneau obligativitatea şcolii pentru copiii între 7 şi 14 ani, precum şi frecventarea şcolii duminicale (*Kinderlehre*) de la 15 la 18 ani, primele decenii ale veacului al XIX-lea nu înregistrează o atenţie legislativă deosebită în ceea ce priveşte şcoala coloniştilor. Deşi anul şcolar dura numai în sezonul rece – din octombrie până la sfârşitul lui martie (ca în cazul românilor) – frecventarea şcolii nu era optimă. Prin aceasta se explică de ce Comitetul de Asistenţă Socială din Odesa a repetat regulamentul privind obligativitatea şcolară. Copiii erau folosiţi din plin la muncile în câmp vara şi la cele în gospodărie în restul anului [4, p.42], situaţie caracteristică şi localităţilor populate de români. Toate problemele de organizare a şcolii cădeau în sarcina învăţătorului sau a pastorului care făcea şi oficiul didactic.

Printr-o instrucţiune pentru coloniile germane din Rusia Nouă din 1801 învăţătorul avea toată puterea instrucţiei comunităţii sale, răspunzând doar în faţa Direcţiei Ministerului Învăţământului Public. Deşi învăţătorul depindea financiar de comunitate, greutatea pe care i-o acorda tradiţia organizării bisericeşti (fie catolice, fie luterane, mai ales de formă pietistă) îi lăsa deplina libertate de decizie în ceea ce priveşte domeniul instructiv-educativ. Această situaţie de principiu, menţionează Luminiţa Fassel, nu trebuie idealizată, deoarece momente dizarmonice între unii şi alţii nu au fost chiar rare.

Şcolile coloniştilor au fost dintru început şcoli bisericeşti sau ale comunităţii. Această caracteristică este atestată printr-un ordin din 1832 către administraţia şcolară rusă din Odesa. În primele decenii din viaţa coloniilor germane basarabene, cel care efectua atât serviciul religios, cât şi învăţarea copiilor, era paraclisierul-învăţător (*Küsterlehrer*). Acest tip de pedagog, religios şi laic totodată, este creaţia Reformei.

Totuşi, el nu este numai o caracteristică a bisericii luterane; la foarte multe popoare, şcolile confesionale, care au precedat cele laice, organizate pe lângă biserici şi mănăstiri, au cunoscut tipul de *Küsterlehrer*, de cele mai multe ori un călugăr cu ştiinţă de carte. La populaţia română din Basarabia acest tip de iniţiator şi îndrumător al copiilor de vârstă şcolară a fost cel obişnuit, până la deschiderea de şcoli laice [4, p.43]. Însă, după cum arată rezultatele controlului efectuat de către Constantin P. Ianovski, directorul Şcolilor populare din Basarabia, în 1867 paraclisierii reprezentau majoritatea dintre învăţătorii şcolilor populare şi confesionale (125) [11, p.363].

Noţiunea de küster s-a instituit ca particularitate a germanităţii basarabene, fapt care, după evacuarea şi stabilirea în Germania a acesteia, a dus la unele dificultăţi birocratice în procesul de integrare socială. În

Basarabia, *der Küster* avea nevoie de o calificare foarte largă – cei mai mulți fiind învățători – pentru care, din 1848, Sinodul de la Odesa a decretat un examen special. Această regulă s-a menținut în toată perioada rusească. Trebuie să menționăm că sursele arată că la 1891 în majoritatea localităților germane învățătorul avea şi funcția de küster [4, p.44].

Şcolile coloniştilor au fost de la început şcoli bisericeşti sau ale comunității. Această condiție este atestată printr-un ordin din 1832 către administrația şcolară rusă din Odesa. Actele de predare a şcolilor către Ministerul Învățământului Public denotă modalitatea de întreținere a şcolilor de către comunitățile germane. Învățătorul, în afară de activitatea sa cuprinsă în cadrul şcolii, deținea funcția de *küster* şi copist sătesc, conform unei înțelegeri cu comunitatea [4, p.44]. În schimbul acestor servicii, acesta primea pe an drept salariu o anumită sumă de ruble şi câte o merkă (unitate veche de măsură rusească a corpurilor friabile, aproape egal unui pud; recipient cu un asemenea volum) din partea fiecărei familii. Mărimea salariului depindea de cantitatea de grâu ce i se acorda: dacă i se oferea un salariu anual până la 100 de ruble, i se dădea o cantitate mai mare de grâu, dacă i se achita un salariu de până la 200 de ruble, i se dădea o cantitate mai mică de grâu [1, p.4]. De menționat că salariul unui învățător într-o şcoală germană nu era mai mare decât al unui învățător dintr-o şcoală populară. Încălzirea era asigurată de către localnici cu lemne. În plus, învățătorul avea în posesie zece desetine. Comunitatea nu mai achita nimic în plus pentru întreținerea şcolii. De exemplu, în localitatea Blumental (Lopatnic) învățătorul mai deținea funcțiile de küster şi de copist sătesc. Pentru aceasta comunitatea îi achita drept salariu anual 75 de ruble şi câte o merkă de grâu din partea fiecărei familii, în total 64 de merci (1048,32 kg) [1, p.5]. Sătenii erau obligați să furnizeze lemne de foc [1, p.5]. Pentru comparație, o comunitate populată de români, din cauza diferitelor tipuri de şcoli ale statului rus: de zemstvă, de voloste, populară, ministerială şi parohială, era obligată să achite concomitent pentru întreținerea tuturor acestor şcoli, accesibilitatea cărora fiind infimă.

Până la 1864, întreaga activitate şcolară era sub controlul bisericii. Pastorul avea obligația să efectueze inspecții şcolare şi chiar examene. În afara pastorului, inspecțiile se mai făceau şi de persoane din ierarhia superioară a bisericii. Aceste controale nu vizau doar pregătirea religioasă a elevilor în mod particular, ci instrucția lor în general. De aceea, inspecțiile au avut drept efect îmbunătățirea reală a procesului de studii. Metoda respectivă a fost adusă de colonişti din patria lor de origine, cu deosebire din Wurttemberg.

Începând cu 1864, după Fassel, autoadministrarea şcolii germane se clatină serios „odată cu subordonarea acesteia Direcției şcolilor populare din Basarabia", „cei care se ocupă acum de controlul învățământului german sunt inspectorii" [4, p.45]. Trebuie să menționăm că funcția de inspector şcolar a fost instituită în Imperiul Rus în 1871, deci cu şapte ani mai târziu. Nu excludem faptul că cei care inspectau şcolile germane începând din această perioadă erau nişte funcționari şcolari ordinari de la Circumscripția de învățământ Odesa. Conform legislației şcolare adoptate în această perioadă, dreptul de control al bisericii se reduce doar la predarea religiei. Celelalte obiecte rămâneau doar în suveranitatea învățătorului, asupra căruia biserica nu mai avea nicio putere [4, p.45] . În realitate însă, lucrurile au continuat să se desfăşoare ca odinioară, deoarece, în cele mai dese cazuri, în localitățile germane din Basarabia învățătorul deținea în acelaşi timp funcțiile de küster şi de copist. În plus, până în 1891, cei care numeau sau, cel puțin, recomandau învățători pentru şcolile germane erau pastorii [1, p.5].

Pe de altă parte, introducerea limbii ruse în şcolile coloniştilor din Basarabia a variat de la localitate la localitate, căci faptul a depins, în ultimă instanță, de posibilitatea practică de a găsi cadre să poată preda această limbă. La Wernerschule, pentru perioada 1844–1907, predarea stabilă a disciplinelor în limba rusă a fost făcută de şase învățători, dintre care doi germani din Țările Baltice şi patru ruşi. Însă, şcoala primară din aceeaşi localitate, Sărata, nu dispunea până în 1895 de niciun învățător rus. La Borodino, pe lista învățătorilor dată de Ernst Höger, ca profesori de rusă apar, începând cu 1880, numai nume germane. În localitatea Poştal, pe lista învățătorilor care au predat limba rusă între 1890 şi 1918 nu se află niciun nume rusesc. Alte localități au primit învățători ruşi, dar destul de târziu: la Paris abia din 1890 se înregistrează şi nume ruseşti, de fapt, începând cu trecerea şcolilor germane în administrația Ministerului Învățământului Public [1, p.5-6].

În 1871, guvernul rus a anulat dreptul coloniştilor la autoadministrare, ceea ce, pentru domeniul învățământului, a însemnat trecerea în subordonarea Ministerului Învățământului Public. Forul intermediar era Ministerul Domeniilor Imperiale din Odesa. Statul cerea coloniştilor ca 2/3 din disciplinele predate în şcoli să fie predate în limba rusă. Acest lucru nu a însemnat pierderea dreptului la şcolile confesionale. Atâta vreme cât amestecul de la centru nu atingea nici predarea religiei şi nici orice activitate a şcolii care ținea de tradițiile practicii confesionale, nu putem menționa decât că statul a intenționat să rusifice, prin intermediul şcolii, populațiile neruseşti [4, p.46].

Limba rusă este decretată ca limbă a administraţiei în coloniile germane, iar în şcoli învăţătorii erau obligaţi, chiar şi cei de germană, să susţină examen la această disciplină. Însă, coloniştii au beneficiat de două avantaje ca procesul de rusificare să fie încetinit: a) lipsa unor cadre calificate, de naţionalitate rusă, care să se încadreze în şcolile germane din Basarabia; b) înarmarea absolvenţilor de la Wernerschule (Sarata) cu cunoştinţe de limbă rusă şi încadrarea lor ca profesori de limba rusă [4, p.49].

Pentru perioada de început la Wernerschule se prevedeau şase ore şi materiile cuprinse în programa şcolară în limba rusă erau rusa (ca disciplină), geografia şi istoria Rusiei; în germană se predau religia, germana, istoria şi geografia generală, aritmetica, caligrafia, muzica şi desenul. Între 1871 şi 1876 materiile în rusă se predau aici de către fostul ofiţer de carieră Constantin Sergheievici Karpov, care, prin formaţie, era un om cu cunoştinţe vaste. De aceste cunoştinţe însă elevii nu au putut profita din plin, deoarece a început să manifeste treptat indiferentism faţă de obligaţiile sale [4, p.49].

După desfiinţarea Comitetului de Asistenţă Socială din Odesa (1871), şcoala germană din sudul Rusiei a trecut sub directa supraveghere a Ministerului Domeniilor Imperiale din Odesa. Rolului statului se accentua în educaţia copiilor din colonii, însă introducerea limbii ruse în şcolile primare era frânată de factori conjuncturali [4, p.50].

La 28 mai 1881 s-a decretat ieşirea şcolii de sub tutela Ministerului Domeniilor Imperiale din Odesa şi subordonarea ei directă Ministerului Învăţământului Public, dispoziţie ce a mărit puterea statului asupra şcolii germane, care îşi menţinuse destulă independenţă şi după desfiinţarea autoadministrării (1871). Inspectorii şcolari ruşi au luat oficial sub control şcoala germană. Predarea limbii ruse se făcea sub directa supraveghe a oficialităţilor, iar din 1883 s-a decis introducerea limbii ruse ca limbă de predare în toate şcolile germane din Rusia [4, p.51].

Procesul de penetrare a limbii ruse a consolidat capacitatea organizatorică a coloniştilor. Autorităţile ruseşti au lăsat chiar şi în această perioadă libertăţi ce asigurau coloniştilor conservarea identităţii lor naţionale: şcoala, ca proprietate a comunităţii, de aici libertatea de alegere şi încadrare a învăţătorilor, precum şi salarizarea lor; libertatea religioasă şi asigurarea cultului în limba maternă; libertatea de convieţuire compactă.

La zece ani după trecerea şcolii germane de sub tutela Ministerului Domeniilor Imperiale de la Odesa sub cea a Ministerului Învăţământului Public, la 28 ianuarie 1891 a fost publicat un proiect de lege în care se preciza dependenţa şcolilor germane de Ministerul Învăţământului Public, prevăzându-se din nou ca 1/3 din materii să fie predate în limba rusă. Ca şi la decretele anterioare, şi la acest proiect de lege s-a opus aceeaşi rezistenţă. În acelaşi timp, s-a înregistrat trecerea în continuare a şcolilor germane sub administraţia Ministerului Învăţământului Public.

În acelaşi an opt şcoli parohiale germane au trecut în subordinea ministerului de resort. Este vorba despre şcolile din Blumental, Ghirtengei, Gofnujdorf, Jozefsdorf, Kurub, Matilden, Novîi Nicolaevsc, Strembe (denumirile localităţilor ar putea fi ortografiate incorect). Actele de predare-primire a acestor şcoli cuprind date privind inventarul instituţiilor de învăţământ, date despre învăţători, biblioteci, disciplinele predate etc. Conform actelor respective, şcolile au trecut în componenţa autorităţilor responsabile de educaţie din unităţile administrative din care făceau parte. „În baza dispoziţiei din 22 noiembrie 1890 şi a executării dispoziţiei respective din 11 aprilie 1891, la propunerea directorului Şcolilor populare din Basarabia (25 iunie 1891), în prezenţa inspectorului Şcolilor populare din Basarabia, F.F. Miller, la 6 decembrie 1891 şcoala germană parohială din Blumental a fost transmisă volostei Gura Galbenă, judeţul Bender, în subordinea Ministerului Învăţământului Public”.

În momentul transmiterii, se menţionează în actul de predare-primire, s-a constatat că această instituţie de învăţământ nu avea proprietăţi, folosea localul şi mobila Casei de rugăciuni. Învăţătorul Carol Friedrich Schneider era ofiţer în rezervă. Acesta a încheiat cursurile şcolii bisericeşti şi comandei militare de studii; avea certificatul pastorului Faltin privind numirea sa în calitate de küster al elevilor. În ziua transmiterii şcolii în administraţia Ministerului Învăţământului Public şcoala avea 25 de băieţi şi 20 de fete, în total 45 de elevi. În această instituţie de învăţământ se preda religia, limba germană, aritmetica şi limba rusă [1, p.6-7] .

O altă şcoală parohială transmisă volostei Căinari, judeţul Bender, sub administraţia Ministerului Învăţământului Public, a fost cea din Ghirteilei (*Ghirteileiskaia şkola*). „În afară de tabla din clasă – arată sursa – şcoala nu are niciun fel de proprietăţi, foloseşte mobila Casei de rugăciuni. Învăţătorul mai deţine funcţia de küster şi cea de copist. Conform înţelegerii cu comunitatea satului, primeşte anual 200 de ruble şi câte o merkă de grâu din partea fiecărei gospodării, în total 32 de merci. Locuitorii asigură localul cu lemne de foc, mai

mult nu plătesc nimic. Învăţătorul Johannes Cliperem a absolvit cursurile şcolii bisericeşti şi are două recomandări privind îndeplinirea cu succes a funcţiei de învăţător în decurs de cinci ani la şcoala bisericească din gubernia Herson, precum şi certificat emis de către pastorul Faltin. Şcoala are 15 băieţi şi 15 fete. Se predau disciplinele: religia, limba germană, aritmetica şi, de curând, a început să se predea limba rusă."

La 19 noiembrie 1891 a avut loc transmiterea şcolii parohiale din Minciug (Gofnutodorf), judeţul Bender, în subordinea Ministerului Învăţământului Public. S-a constat că şcoala nu are proprietăţi, foloseşte localul şi mobila Casei de rugăciuni. Învăţătorul era küster şi copist al comunităţii, primea anual un salariu de 260 de ruble. În această instituţie de învăţământ se predau aceleaşi discipline: religia, limba germană, aritmetica şi, de curând, a început să se predea limba rusă [1, p.7].

Potrivit Luminiţei Fassel, toate localităţile germane din Basarabia dispuneau de clădiri ale şcolilor [4, p.48]. Sursele citate mai sus arată contrariul. Nu excludem faptul că comunităţile germane declarau inventarul sumar al şcolilor din cauza predării acestora ministerului de resort. În plus, se observă că, deşi fusese instalat demult controlul inspectorilor şcolari, învăţătorii erau în continuare numiţi de către o autoritate bisericească [1, p.5-7]. O altă trăsătură a şcolii parohiale germane era frecventarea cu regularitate a şcolilor atât de către fete, cât şi de către băieţi [1, p.5-10], ceea ce se explică prin faptul că Reforma, cu organizarea învăţământului în ţările germane, a acordat fetelor, indiferent de condiţia lor socială, dreptul de a frecventa şcolile primare [3, p.108]. Totodată, documentele arată că limba rusă a început să fie predată în anumite instituţii de învăţământ abia din acest an, 1891 [1, p.2-7].

În ce priveşte asigurarea cu cărţi, în majoritatea şcolilor predomina literatură germană: lăzi cu abecedare germane şi ruse, „noul alfabet rus", Catehismul lui Martin Luther, Noul Testament, Metodica la aritmetica lui Keller, volume pentru lectură Leicht, Nirits, Jacobs, Trefendt, Kimmel, Rebe, Zilber, Gutenberg, Plininger, V.Saksper, cărţi de explicare a religiei, Gramatica germană a lui Getsinger etc. [1, p.2-10].

În 1892, Ministerul Învăţământului Public a emis o lege prin care se cerea ca în şcoala germană numai zece ore pe săptămână să se facă în limba maternă (la germană şi religie), restul să se predea în rusă. Introducerea limbii ruse s-a făcut, în cele din urmă, nu din clasa întâi, aşa cum se prevedea, ci din clasa a treia. Şi aceasta pentru ca elevul să se poată adapta la conţinutul programei şcolare mai întâi în limba sa maternă. Începând cu clasa a treia însă, limba rusă se preda masiv, cu 19 ore pe săptămână (limba propriu-zisă, dar şi aritmetica). După alte surse, introducerea limbii ruse în unele şcoli germane din Basarabia s-a făcut chiar din clasa întâi şi abia printr-un manifest din 17 octombrie 1905 s-a trecut la predarea în limba rusă din clasa a treia. O programă analitică din 1902-1903 atestă că limba rusă era prevăzută începând cu clasa întâi [4, p.53].

* * *

Odată cu trecerea şcolilor parohiale germane în subordinea Ministerului Învăţământului, putem admite o involuţie în ceea ce priveşte alfabetizarea, fenomen înregistrat în alte regiuni ale Imperiului populate de alogeni. Conform recensământului din 1897, cei mai instruiţi dintre naţionalităţile Basarabiei erau germanii (63,5% din numărul lor total), urmaţi de polonezi, evrei, ruşi [10, p.20]. Aceste date vin în contradicţie cu rezultatele controalelor efectuate până atunci de către autorităţile responsabile de educaţie din Basarabia.

Spre exemplu, conform controlului efectuat de către directorul Şcolilor populare din Basarabia, Ianovski, în 1867 nivelul alfabetizării coloniştilor germani din Basarabia era similar celui din Germania, după cum notează însuşi şeful autorităţilor responsabile de învăţământ din regiunea dintre Prut şi Nistru. „Printre ţăranii de pe proprietăţile de stat şi cele ale nobililor, constituind majoritatea populaţiei din Basarabia (588.854 de locuitori), un elev revenea la 182 sau, mai exact, la 200 de oameni; în staniţe, un elev revenea la 98 de locuitori; urmează coloniştii bulgari şi ţăranii de stat şi, în cele din urmă, coloniştii germani, la care ştiinţa de carte era dezvoltată la fel ca în Germania!" – scrie Ianovski [11, p.364].

Ulterior, conform statisticii învăţământului public din Basarabia, în 1876 în Basarabia existau 25.096 de elevi. În acest număr intrau şi elevii şcolilor germane cu „învăţătura lor obligatorie", „având un caracter deosebit", aceştia constituind 6518, dintre care 3244 erau fete. În ce priveşte numărul şcolilor, acestea constituiau 38 din totalul de 400 de şcoli ale Direcţiei şcolilor populare din Basarabia. Trebuie să menţionăm că buna funcţionare a şcolilor din coloniile germane era arogată de către reprezentanţii Direcţiei şcolilor din Basarabia ca rezultat al „grijii lor" pentru locuitorii acestei gubernii a Imperiului [8, p.11]. Mai târziu, la 1906, conform datelor statistice ale Zemszvei Guberniale din Chişinău, în Basabia funcţionau 69 de şcoli germane, având 9737 de elevi (în judeţul Bălţi – 4, în judeţul Cetatea Albă – 46, în judeţul Chişinău – 1, în judeţul Ismail – 4, în judeţul Orhei – 1, în judeţul Soroca – 3, în judeţul Tighina – 10) [6, p.263].

Observăm că, în urma controlului efectuat de Ianovski, precum şi potrivit statisticii Direcţiei Şcolilor populare din Basarabia, s-a constatat „învăţătura obligatorie" la germanii din Basarabia, iar datele recensământului din 1897 arată că doar 63,5% din această etnie ştiau carte. În ţările baltice, de exemplu, a fost demonstrat acest regres al alfabetizării după rusificarea şcolilor: «Dans une ecole esthonienne de jeunnes filles, l'inspecteur des ecoles primaires declara tres nettement dans une adresse aux eleves: ‚Jeunnes filles, apprenez le russe, le russe est plus important que la religion. A quoi vous sert la religion? (!)' Les tristes resultats de cette politique russe dans les ecoles ne se firent pas attendre. En 1881, il n'y avait que 2% d'illetres parmi les Estoniens, en 1892, on en comtait deja 12% et en 1899, le pourcentage s'etait deja eleve a 20%... Au XIX eime, sous la direction des proprietaires et des predicateurs baltes, se developpa un eiseignement populaire letton floressant. Deja en 1881, 98% des enfants astreints a visiter l'ecole, remplissaient leurs devoirs, tandis qu'en 1896, d'apres les rapports officiels il y avait encore 70% d'illetres parmi les recrues levees en Russie» [5, p.89].

Nu excludem că un asemenea fenomen era propriu coloniştilor germani din Basarabia.

În concluzie, menţionăm că şcoala germană, după procesul său de constituire în prima jumătate a secolului al XIX-lea, începând cu anii 1860 este supusă treptat controlului din partea statului. Mai întâi, aceasta este controlată de către Ministerului Învăţământului Public prin intermediul Ministerului Domeniilor Imperiale din Odesa. Ulterior, însă (începutul anilor 1880), intermedierea acestui din urmă minister a fost suprimată.

Drept rezultat, s-a încercat o rusificare amplă a acestor instituţii de învăţământ, însă demersul respectiv a fost zădărnicit de diverşi factori de conjunctură, în special de lipsa învăţătorilor de limba rusă. Cu toate acestea, acţiunea a continuat în deceniile care au urmat prin introducerea predării limbii ruse, mai întâi din clasa a treia, apoi din clasa întâi. În consecinţă, procesul de alfabetizare a înregistrat un regres comparativ cu perioada în care şcoala germană se bucura de libertate, fenomen înregistrat şi în alte comunităţi etnice din Imperiul Rus.

Bibliografie:

1. Arhiva Naţională a Republicii Moldova. Fond 316, inv. 5, dosar 117.
2. BOGDAN, H. *Histoire des peuples de l'ex U.R.S.S. Du Ixe siecle a nos jours*. Librairie Academique Perrin, 1993.
3. CHAUNU DE L'INSTITUT, P. *La Civilisation de l'Europe des Lumiere*. Paris: Flammarion, 1982.
4. FASSEL, L. *Istoria şcolii germane din Basarabia.* Disponibil: www.alil.ro/wp-content/uploads/2012/08/LUMINIŢA-FASSEL.pdf
5. Inorodetz *La Russie et les peuples allogenes. Avec une carte ethongraphique de la Russie*, 1917.
6. MARIAN, L. Cultura şi şcoala. În: *Basarabia: Monografie* / Sub îngrijirea Dlui Ştefan Ciobanu. Impimăria Statului din Chişinău, 1926.
7. NEGRU, Gh. Documente referitoare la problema şi mişcarea naţională în Basarabia (a doua jumătate a sec. al XIX-lea – începutul sec. al XX-lea). În: *Revista de Istorie a Moldovei*. Anul V, 1994, 2 (18).
8. *Итоги деятельности и средств содержания Бессарабской народной школы за последнее десятилетие 1876-1886* / По официальным данным составил В.Н. Белый, инспектор Народных училищ Бессарабской губернии. Кишинев, 1887.
9. ОСОСКОВ, А.В. *Начальное образование в дореволюционной России (1861-1917)*, Москва: Просвещение, 1982.
10. *Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897г. III. Бессарабская губерния.* Издание Центрального Статистического Комитета Министерства Внутренних Дел, 1905.
11. О состоянии народных училищ в Бессарабии (Из отчета, составленнаго г. директором училищ Бессарабской области К.П. Яновским). В: *Журнал Министерства Народного Просвещения*, часть XXXIX. С.-Петерсбург, 1868.

Prezentat la 16.04.2014

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2015, nr.4(84)
Seria "Ştiinţe umanistice" *ISSN 1811-2668* *ISSN online 2345-1009* *p.124-129*

АНАРХИСТЫ МОЛДОВЫ НА ПЕРЕЛОМЕ ЭПОХ (1900-1911 гг.)

Виктор САВЧЕНКО
Одесский университет внутренних дел

ANARHIŞTII DIN MOLDOVA LA RĂSPÂNTIE DE SECOLE (1900-1911)

În articol sunt luate în vizor structura socială şi cauzele apariţiei unei mişcări anarhiste în gubernia Basarabia a Imperiului Rus la începutul secolului XX, acţiunea unor grupuri anarhiste-comuniste în Chişinău şi Akkerman (Cetatea Albă). Sunt subliniate legăturile strânse ale anarhiştilor din Moldova cu partenerii lor politici din Odesa, care s-au axat pe acte de teroare politică şi economică organizate în comun cu anarhiştii din Odesa.

Cuvinte-cheie: *terorism anarhist, propagandă anarhistă, expropriere.*

LES ANARCHISTES DE MOLDOVA A LA CHARNIERE DE DEUX EPOQUES (1900-1911)

L'article s'intéresse à la structure sociale et aux causes de l'émergence d'un mouvement anarchiste dans le gouvernement de Bessarabie de l'Empire russe au commencement du XX siècle, à l'action de certains groupes d'anarchistes-communistes à Chisinau et à Akkerman (Bilhorod-Dnistrovskyi). L'article insiste sur les liens étroits que les anarchistes de Moldova entretenaient avec leurs amis politiques d'Odessa, en évoquant les actes de terreur politique et économique qu'ils organisaient conjointement avec les anarchistes d'Odessa.

Mots-clés: *anarchistes, terreur, propagande anarchiste, expropriation.*

Начало XX века в Российской империи выглядело достаточно банальным и ничто не предвещало революционной бури. К 1900 г. в Российской империи не было ни одной крупной и влиятельной политической партии, и если бы кто-либо только предположил, что через пять лет начнется революция, а через шестнадцать царизм падет и империя развалится, его бы сочли сумасшедшим. Но в городских трущобах зрел разрушительный бунт, патриархальный русский мир стал меняться, а отношение к власти становилось критическим, а иногда и враждебным.

В Кишиневе в 1900 г. сформировалось несколько радикальных политических кружков в среде еврейской молодежи (еврейское население города в нач. XX в. насчитывало ок. 45%). С 1886 г. в Кишинёве действовала группа «Ховевей Цион», в 1897 г. сионисты организовались в первый социал-демократический кружок, в первые годы XX в. появились организация «Агуддат Исраэль», группа партии Бунд. В 1899 г. в Кишиневе прошла первая забастовка. В 1900 – 1902 гг. бессарабские социал-демократы подчинялись решениям Одесского комитета РСДРП, а кишиневские социалисты-революционеры – областному комитету ПСР, который также находился в Одессе.

На рубеже веков в Кишиневе возникла «Южная группа анархистов – коммунистов» (лидер Моисей Ханжи), которая стала первой анархистской группой в Российской империи. Группа целиком состояла из еврейской молодежи и до 1903 г. находилась в глубоком подполье, не попадая в поле зрения полиции, проводя устную пропаганду среди местных еврейских ремесленников [1]. Оппозиционность еврейского населения усилилась в результате еврейской эмансипации, в городах появилось новое поколение разорвавших с синагогой и кагалом молодых людей. Оно готово было взяться за револьверы и бомбы во имя социалистических идеалов. В 1903-1905 гг. некоторые анархистские группы Российской империи полностью состояли из еврейской молодежи (в Белостоке, Вильно, Житомире) [2].

На мировоззрение евреев Российской империи особое влияние оказал кишинёвский погром 6-7 апреля 1903 г. После этой трагедии либеральная и социалистическая пресса постоянно возвращалась к этой теме, всплывали новые подробности погрома и преступного поведения властей, что радикализировало отношение населения к власти. Так, В. Жаботинский писал: «Кишиневская резня сыграла крупную роль в нашем общественном сознании, потому что мы тогда обратили внимание на еврейскую трусость» [3]. После этого погрома стали создаваться отряды еврейской самообороны, богатые евреи жертвовали значительные суммы на контрабандную закупку оружия для самообороны. Нарождающееся анархистское движение стало союзником самообороны, рекрутируя из нее в свои ряды наиболее радикальных боевиков.

В начале 1900-х гг. русские анархисты в Лондоне сотрудничали с 16 местными еврейскими анархистскими группами, в которых было много выходцев из Кишинева и местечек Молдовы. Анархист

Н.Музель–Рогдаев писал: «...пропаганда анархизма концентрировалась главным образом в Женеве и Лондоне… в первом городе – среди русской молодежи, во втором – среди многочисленного еврейского пролетариата, в квартале Уайчепель» [4, с. 284]. В Лондоне в 1885 г. был создан еврейский «Международный клуб по просвещению трудящихся», который под влиянием П. Кропоткина превратился в центр анархистского движения. В конце XIX в. этот клуб стал издавать еженедельную анархистскую газету на языке идиш «Арбейтер фрайнд» («Друг рабочего»), «издание федеративных идишеговорящих анархистско-коммунистических групп Великобритании и Парижа». С 1900 г. в Лондоне на языке идиш издавался анархистский журнал «Жерминаль». Лондонские анархисты издали около полумиллиона анархистских брошюр и книг. Эти издания ориентировались как на еврейских эмигрантов из Российской империи, проживавших в Великобритании, Германии, Франции, так и на еврейское население «черты оседлости» Российской империи [5, с. 7-16].

«В первые годы текущего столетия многие товарищи возвратились из Лондона обратно в Россию для постановки анархической пропаганды посредством нелегальных групп… Постепенно наладилась подпольная связь между Россией и Лондоном, поддерживавшаяся путем живой переписки и специальными посланцами. Масса литературы на русском и еврейском языке переправлялась контрабандой из Лондона в Россию, чтобы содействовать неустанной работе товарищей», писал анархист Р.Рокер [6, с. 2-3].

Анархистские газеты и журналы на идиш, брошюры М.Бакунина и П.Кропоткина через одесский порт и «окна» на границе нелегально доставлялись в Бессарабию, где находили своего читателя. В 1905 г. в Российской империи началась революция, а в Кишинёве состоялась конференция анархистов Бессарабской губернии. К осени 1905 г. анархистские группы существовали в Кишиневе, Оргееве, Бендерах, Бельцах, Хотине, Аккермане, Измаиле. Наиболее известна кишиневская группа анархистов-коммунистов И. Альтмана, в которой было несколько реэмигрантов из Лондона. Эта группа провела первые акты экономического террора в Кишиневе [7].

В Одессе с 1903 г. стало формироваться анархистское подполье, осенью 1904 г. одесская группа анархистов принимает название «Рабочая группа анархистов-коммунистов «Хлеб и Воля» (ок. 60 активных членов). В формировании этой группы активное участие принимали кишиневские анархисты. Так, в начале 1905 г. в Одессе была арестована анархистская группа В.Мейера – М.Алешкера «Морица», в которой из 12 человек двое были кишиневцами: Моисей Магазинер (Грабинин), анархист с 1903 г., студент, обучавшийся в университетах Женевы и Лондона, и слесарь Мойше Черняк (он же Натан Гринфельд) [8, л. 80–88]. В 1905-1907 гг. в одесских анархистских группах действовали: С.Г. Браверман – «Срулик Кишиневский», Р.Г. Майденберг, А.Г. Майденберг, Ш.Д. Фельдман, А.М. Аникст, А.И. Цукерман-Беркович, Ц.М. Шустер-Фишфкдер, Н.Я. Гринфельд, С.Т. Патлажан, М.Патлажан-Каминская, Х.В. Гифон, Б.Абрамов – из Кишинева; А.А. Рубель – из Измаила, И.В. Бойковский – из Оргеева; И.Ивасенко, К.Овчаренко, Н.Оробец-Воробьев, Ф.Федосеев – из Аккермана и др. [9, с. 37, 88, 138, 474, 509, 584, 609, 661].

Осенью 1905 г. в Одессе начал действовать (изготавливать бомбы и писать анархистские листовки) подпольный анархо-синдикалистский «Союз коммунистов». Его создателями были реэмигранты из Великобритании: техник Л.Гершкович и его жена модистка Р.Г. Майденберг – «Роза Кишиневская». Известно, что Р.Г. Майденберг была одной из первых анархисток Кишинева (вступила в анархистскую группу в 1900 г.), в 1902-1904 гг. она ездила по городам Бессарабской губернии с целью создания анархистских групп. Третьим организатором одесского «Союза коммунистов» был Л.Г. Симанович – бывший социал-демократ из Бендер. Очевидно, он поддался агитации «Розы Кишиневской» и был втянут ею в 1904 г. в анархистское движение. Одесская полиция в декабре 1905 г. арестовала 17 членов «Союза коммунистов», среди которых было множество выходцев из Бессарабской губернии (кишиневские мещане – ювелир С.Кравец (проживал в Лондоне и США, в 1903 г. переехал в Одессу) и А.Майденберг; мещане из Аккермана – Ю. Лившиц и Х. Аксельрод [10].

В конце 1905 г. в Одессе существовала автономная группа анархистов-коммунистов под руководством Мойши-Герш Патлажана (вскоре был казнен) и его сестры Малки Патлажан. Эта группа наполовину состояла из бывших кишиневцев и поддерживала постоянную связь с кишиневскими анархистами (брат и сестра Патлажан приехали в конце 1904 г. в Одессу из Кишинева) [11, с. 8].

В формировании «Союза коммунистов» и группы «Патлажан» прослеживается общая тенденция для анархистских групп 1903-1905 гг. – ставка на этнических евреев как на основной оппозиционный слой общества, связь с еврейскими организациями (прежде всего с еврейской самообороной).

В группе одесских анархистов-«безмотивников», которая 17 декабря 1905 г. произвела взрыв в одесском кафе Либмана (взрыв имел резонанс по всей Российской империи), оказался житель Бендер и Кишинева поляк Станислав Шашек [9, с. 631]. В федерации анархистов-синдикалистов «Новый мир», которая располагалась в Одессе, одним из лидеров был «Сашка» Задорожный – сын помощника полицейского пристава из Кишинева, а руководительницей одесской группы анархистов-коммунистов «Черное знамя» была двадцатисемилетняя мещанка из Кишинева Эстер – Бейла Толцис (она же «Елена Чуприна», «Варя»), игравшая не последнюю роль среди анархистов Кишинева [11, с. 15].

Во второй половине января 1906 г. лидеры группы «Черное знамя» организовали в Кишиневе конференцию анархистов-коммунистов (по разным данным конференция собрала от 21 до 60 боевиков, председательствовал на ней Л.Лапидус, Одессу представлял И.Гроссман, среди участников были: И.Доценко, Ф.Зубар, В.Виноградов, М.Елин и др.). Собравшиеся отрицательно относились к участию анархистов в профсоюзах, которые, по их мнению, приучали рабочих к легализму и борьбе за минимальные требования, выступили против организующейся в партии буржуазии, партийной пропаганды социалистов. Анархист С. Сибиряков в своих воспоминаниях утверждал, что 1-я конференция анархистов-коммунистов прошла в Кишиневе в декабре 1905 г. на квартире А.М. Гиттермана, в ней участвовали кишиневские анархисты Б.Бошоер, И.Альтман, Р.Тульчинская, Н.Гох [12, с. 102].

На кишиневской конференции была создана «Русская террористическая летучая группа анархистов» (руководитель Л.Лапидус – «В. Стрига»). В эту «группу» вошли опытные террористы нескольких городов западных и южных губерний Российской империи. Конференция приняла решение провести ряд крупных покушений в Российской империи и за границей, наметила ближайшие акции и распределила в них роли. «Охотничьи команды» анархистов должны были начать антибуржуазный террор – «нападать на врага, с целью дезорганизовать его, смутить, сбить с позиции». Ряд участников конференции, называвших себя «коммунарами», решили, что в данный момент пролетариат находится в «экстазе революционного состояния» и нужно немедленно поднять тотальный бунт в одном из крупных рабочих мегаполисов на юге империи с целью организации «временной революционной коммуны» [13, с. 292-294].

В 1906 г. в Кишиневе появляется кружок «Одесской группы анархистов-коммунистов» [14, л. 22]. В начале февраля 1906 г. в Кишиневе шесть вооруженных анархистов, зайдя в магазин Баша, потребовали 500 руб. Получив отказ, они бросили в магазин бомбу. Газеты сообщали, что «в Кишиневе это первый случай» [15]. Возможно, в этот кружок входил и А.Непомнящий, член группы одесских анархистов-коммунистов, занимавшихся экспроприацией и вымогательством денег в Одессе и Кишиневе [16, л. 2–4].

В кишиневской анархистской группе начинали свою деятельность В.Е. Баранченко (в 1917 г. депутат Кишинёвского Совета рабочих депутатов, организатор профсоюзов в Кишинёве, делегат IV Всероссийского съезда профсоюзов в 1921 г.) и С. М. Клейнер (в 1920 г. – член президиума Ростовского совета, в 1929-1930 гг. – заместитель председателя СНК Узбекистана, в 1936 - 1937 гг. – член СНК СССР, в 1929-1937 гг. – член ЦИК СССР).

Весной 1906 г. анархисты Кишинева, Каменец-Подольска, Винницы, Одессы, Болграда, Аккермана, Оргеева, Хотина, Измаила, Новосельцево и других населенных пунктов создали «Подольско-Бессарабский крестьянский союз анархистов-коммунистов». Этот «союз» выпускал в 1906-1908 гг. листовки (например, «Голод. Невежество. Страх»), проводил террористические акты и экспроприации, но главная задача «союза» заключалась в организации тотального крестьянского бунта [17, л.8]. Анархисты Бессарабии входили в тактические союзы с партиями Бунд, РСДРП и ПСР для противодействия погромам и борьбы с отрядами «Союза русского народа».

В декабре 1907 г. полицией было разгромлено одесское отделение «Подольско-Бессарабского крестьянского союза анархистов-коммунистов», подготавливавшее убийство председателя Одесского военно-окружного суда Г.М. Нищенкова. Среди прочих арестованных были кишиневцы М.Патлажан и Т.Фельдман [18].

Для того, чтобы «раздобыть» денег для лаборатории по изготовлению бомб и типографии для одесской группы «Черное знамя», было решено совершить несколько экспроприаций в Кишиневе: банкирской конторы Белоцерковского и конторы фирмы Бродского. Эти акты взялась провести «Автономная боевая группа» Баруха Беркова (В.Иоселевич, И.Сафьян, В.Гофман, Ш.Ройх, Янкель Шмидман – «Гарский») [19, л.28]. Им в помощь были направлены «кишиневцы» М.Броун, А.Фельдман, «Ленка-Гимназистка», которые намечали ряд терактов в Кишиневе (убийство пристава Кишиневского городского участка Хаджи-Коли (известен тем, что несколько раз арестовывал Г.Котовского) [20, л.87].

18 апреля 1907 г. группа Б.Беркова во время нападения на контору Белоцерковского в Кишиневе попала в засаду и оказала вооруженное сопротивление во время ареста. Четыре боевика из группы были арестованы, Я.Шмидман скрылся с частью захваченных денег, однако вскоре и он был задержан полицией [21]. Б.Берков был вскоре казнен, члены группы И.Сафьян и Ш.Ройх были приговорены к вечной каторге, М.Броун – к 20 годам каторги, Я.Шмидман и В.Иоселевич – к 12 годам каторги [22, л. 5–6].

Другая группа «Черного знамени» В. Подвысоцкого была арестована в мае 1907 г. во время ограбления банка в Кишиневе. 15 октября в Одессе были казнены шестеро членов группы (некоторые из них перешли в анархистскую группу из РСДРП): В.Подвысоцкий, А.Белов, Ф.Ичитовкин, М.Кодзюба, К.Недорезов, П.Федышкин. Один член группы П. Шеффер, участник анархического движения в Кишиневе, был приговорен к смертной казни, замененной на бессрочную каторгу. 9 февраля 1908 г. он был убит тюремными надзирателями [23, с.42].

В середине 1907 г. полицией была разгромлена кишиневская группа анархистов-коммунистов «Хлеб и Воля», но в городе оставалось еще несколько анархистских групп [24, с.7].

Особые отношения у одесских анархистов сложились с бессарабским городом Аккерманом (ныне Белгород-Днестровский). Аккерманская группа анархистов–коммунистов (созданная осенью 1905 г., руководители М.Козубченко, Р.Гринберг) совершила несколько вооруженных ограблений, создала лабораторию по изготовлению бомб [25, л. 4–8]. Административно высланные в Аккерман анархисты Александров, Пилькевич и Петров от имени одесской группы анархистов-коммунистов отправили богатому домовладельцу Доброву «несколько писем с требованием денег под угрозой лишить жизни», захватили до 30 тыс.руб. Анархисты П.Кулешев и В.Захаров выезжали в Аккерман, где содействовали местной группе анархистов-коммунистов в подготовке взрывов зданий уездного земства, отделения «Союза Русского народа» и дома правого политика В.Пуришкевича [26].

В нач. 1905 г. была создана группа анархистов-коммунистов Хотина, которую в 1906 г. возглавил народный учитель, бывший член РСДРП В.С. Горбенко – «Володя Хотинец» [9, с. 127]. В 1908 г. лидером группы стал А.Дудниченко. По полицейским сводкам к концу 1906 г. группа насчитывала 30 чел., из них было 8 солдат, несколько крестьян и гимназистов [27].

Хотинская группа «специализировалась» на транспортировке анархистской контрабанды (литературы, оружия, нелегалов), проведении агитации среди крестьян, прибегала к экспроприациям. Будучи на границе с Австро-Венгерской империей, хотинская группа курировала основные анархистские «окна» на границе. Для этих целей были созданы «дочки» – группы в селах на Днестре и Пруту: Атаки, Пригородок, Липканы. В деле «революционной контрабанды» хотинская группа тесно взаимодействовала с подобными группами в Каменец-Подольском и Черновцах (в Черновцах были расположены анархистская база, поддерживавшая связь с Лондоном, Нью-Йорком и Парижем, анархистская типография, центр по переходу российской границы и закупки оружия, которыми руководил Н.Музель-Рогдаев. Известно, что в октябре 1908 г. группа Н.Музеля «Буревестник» осуществила ограбление почты в Хотине; в 1909 г. провела через «окна» на границе несколько десятков анархистов [28]. До 1916 г. хотинская группа переправляла оружие и анархистскую литературу вглубь Российской империи [29].

Одним из лидеров хотинской группы анархо-синдикалистов был Т.П. Бабий – «Самсонов» (в 1920-1924 гг. – нач. секретного отдела ВЧК, в 1927-1941 гг. – управляющий делами ЦК ВКП(б), Коминтерна). В январе 1907 г. Т.Бабий организовал летучий отряд анархистов «Разрушай и созидай», который проводил экспроприации, осуществлял поджоги помещичьих имений на Хотинщине [30]. 1908 р. в Аккермані існував «Боевой отряд южной группы анархистов-разрушителей», що виступав за створення федерацій анархистов «Разрушай и созидай» [31, л. 2 об].

В 1908-1909 гг., когда в украинских и российских губерниях империи анархистское движение пошло на спад и сократилось количество организаций анархистов, в Бессарабской губернии анархисты-коммунисты продолжали активные действия, издавали свой рукописно – гектографический журнал «Разрушение» (4 номера). В Черновцах в 1908 г. на украинском языке издавались две анархистские газеты «Гасло» и «Боротьба», которые завозились в Российскую империю контрабандой через Хотин, Слободзею, село Топоровец под руководством анархистов Н.Зейдмана и И.Тернюка [32].

В 1908-1910 гг. в Кишиневе, Болграде, Хотине, Измаиле продолжают существовать анархистские группы, некоторые анархисты из Кишинева выезжают в другие города для проведения террористических актов. Так, в 1909 г. за подготовку покушения на начальника одесского жандармского управления полковника А.Померанцева был арестован анархист-коммунист Д. – Л. Покупец, «Давуд Кишиневский» [33, л. 12 – 16, 90].

Кишиневская полиция сумела ликвидировать местную группу анархистов-коммунистов (состоявшую в большинстве из гимназистов) только в сентябре 1911 г., после того, как кишиневские анархисты «засветились», отпечатав и распространив две листовки – «К солдатам» и «Первое мая» [34]. Тогда же была ликвидирована группа террористов анархистов-коммунистов, подготавливавшая экспроприации в Аккермане (П.Головко, Горбань, Клеменс, Пекаров) [35].

Анархистское движение в Бессарабской губернии охватило небольшую, но активную часть еврейской ремесленной и учащейся молодежи в городах Кишинев, Бельцы, Измаил, а также некоторых крестьян и рабочих украинского происхождения в Хотинском и Аккерманском уездах Бессарабии, где украинское население было доминирующим. Молдаване практически не участвовали в анархистском движении в силу культурно-исторической традиционности, религиозности. Незначительная численность промышленных рабочих в городах Бессарабии ограничивала возможности анархистов, основным объектом пропаганды которых был рабочий класс (как это было в главных центрах анархизма – Одессе, Екатеринославле (Днепропетровске).

По приблизительным подсчетам в анархистском движении 1900-1911 гг. принимало участие ок. 300–350 жителей Бессарабской губернии. Такая же тенденция сохранялась и в 1917-1919 гг., когда в Молдове анархистское движение пыталось возродиться в виде «Ассоциации Бессарабских анархистов», однако успеха не имело.

Литература:

1. *Анархизм* // Электронная еврейская энциклопедия// eleven.co.il/article/10219
2. Центральний державний історичний архів України (далее ЦДІАУ). Ф. 385. Оп. 1. Д. 1175.
3. БУДНИЦКИЙ, О. Евреи и революция 1905 года в России: Встреча с народом. В: *Неприкосновенный запас*. Москва, 2005, № 6(44) http://magazines.russ.ru/nz/2005/ 6/bud15.html
4. Доклад Н.И. Рогдаева (Россия) на Международном анархическом конгрессе 1907 г. в Амстердаме. В: *Анархисты. Документы и материалы*. Том 1. 1883-1916 гг. Москва: РОССПЭН, 1998, т.1, с.281-300.
5. MALINOVSKI, A. *Mit wolnosci*. Warsawa, 1983.
6. РОКЕР, Р. Кропоткин и еврейское рабочее движение. В: *Голос труда*. Буэнос-Айрес, 1924, 16 августа.
7. Державний архів Одеської області (далие ДАОО). Ф. 2. Оп.4. Д. 8592, лл. 12, 19 об.
8. ДАОО. Ф. 634. Оп. 1. Д. 267, лл. 3-60.
9. *Политическая каторга и ссылка. Биографический справочник членов Общества политкаторжан и ссыльнопоселенцев*. Москва, 1929.
10. ЦДІАУ. Ф. 386. Оп. 1. Д. 593.
11. ДАОО. Ф. 2636. Оп. 1. Д. 410.
12. СИБИРЯКОВ, С. Взрыв на Свечном. В: *Пути революции*. Харьков, 1925, №2, с.101-110.
13. Чернознаменцы и безначальцы. Михаилу Бакунину (1876-1926). В: *Очерки истории анархического движения в России*. Москва, 1926, с.279-298.
14. ДАОО. Ф. 634. Оп. 1. Д. 103.
15. Русское слово, 1906, 11 февраля.
16. ДАОО. Ф. 2. Оп.4. Д. 8088.
17. ДАОО. Ф. 2. Оп. 4. Д. 8610.
18. ЦДІАУ. Ф. 385. Оп. 1. Д. 2258, лл. 1 – 56; Ф. 335. Оп. 1. Д. 152, л. 91.
19. ЦДІАУ. Ф. 268. Оп. 1. Д. 178.
20. ЦДІАУ. Ф. 385. Оп. 1. Д. 2131.

21. СИБИРЯКОВ, С. БЕРКОВ, Б. *Каторга и ссылка*, 1927, № 31, с.248-250; СИБИРЯКОВ, С. Памяти Петра Шеффера. В: *Каторга и ссылка*, 1926, № 1 (22), с.240.
22. ДАОО. Ф. 2636. Оп. 1. Д. 332.
23. DULSCHI, S., DULSCHI I., Câteva consideraţii noi privind apariţia şi activitatea anarhiştilor în Basarabia. În: *Revista Militară*, 2009, Nr.1-2, p.40-44.
24. Государственный архив Российской Федерации (далее ГАРФ). Ф. 102. Оп. 234 (1907). Д. 12, ч. 4 л. А.
25. ЦДІАУ. Ф. 348. Оп. 1. Д. 379.
26. ЦДІАУ. Ф. 335. Оп. 1. Д. 3, л. 3; Д. 14, лл. 562-566; Ф. 385. Оп. 1. Т. 2. Д. 1927, л. 22; *Буревестник*. Женева – Париж, 1907. Сентябрь – октябрь (№ 6-7).
27. ЦДІАУ. Ф. 275. Оп. 1. Д. 1700, л. 7; ГАРФ. Ф. 102. Оп. 237 (1907). Д. 12, ч. 45.
28. ЦДІАУ. Ф. 274. Оп. 1. Д. 2434, л. 20; Ф. 268. Оп. 1. Д. 583, л. 43; Ф. 301. Оп. 1. Д. 1421, лл. 28, 186. 204; ГАРФ. Ф. 102. Оп. 237 (1909). Д. 12, ч. 45 А, л. 115.
29. ЦДІАУ. Ф. 301. Оп. 1. Д. 1421, л. 28; Ф. 1262. Оп. 1. Д. 19, л. 402; Ф. 385. Оп. 2. Д. 214, л. 9; Галузевий державний архів Служби беспеки України. Ф. 13. Д. 415. Т. 2, л. 26.
30. САМСОНОВ, Т.П. *Вне закона*. Москва: Изд.-во Моск. товарищества писателей, 1933. 213 с.
31. ДАОО. Ф. 2. Оп. 4. Д. 8889.
32. ЦДІАУ. Ф. 268. Оп. 1. Д. 455, лл. 4 – 6; Ф. 1599. Оп.1. Д. 356, л. 101; Ф. 268. Оп. 1. Д. 455, лл. 1-2, 8, 28.
33. ЦДІАУ. Ф. 385. Оп. 1. Д. 2388.
34. ЦДІАУ. Ф. 268. Оп. 1. Д. 701, л. 32; Оп. 2. Д. 137, л. 15; Ф. 301. Оп. 1. Д. 1495, л. 177; *Дело труда*. Париж, 1929, № 46-47, с.16; ДРИКЕР, Н. Материалы к истории анархистского движения в годы реакции. В: *Пути революции*. Харьков, 1925, №4 (7), с.76.
35. ЦДІАУ. Ф. 385. Оп. 1. Д. 47, л. 112; Д. 2548, л. 3.

Prezentat la 15.02.2015

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2015, nr.4(84)
Seria "Ştiinţe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.130-137

ÎNVĂŢĂMÂNTUL SECUNDAR DIN BASARABIA ÎN PRIMII ANI DUPĂ UNIRE

Vasile CREŢU
Universitatea de Stat din Tiraspol (Chişinău)

În articolul de faţă autorul se referă la învăţământul secundar din Basarabia în primii ani de după Unire, care constituie o etapă foarte importantă în dezvoltarea sistemului educaţional. Din aceste motive, autorităţile centrale de la Bucureşti au acordat o atenţie deosebită şcolilor secundare pe parcursul întregii perioade interbelice.
Cuvinte-cheie: *educaţie secundară, Basarabia, gimnaziu, liceu, naţionalizare a sistemului de învăţământ, curriculum, autorităţi şcolare, comisii de liceu.*

SECONDARY EDUCATION IN BESSARABIA IN THE EARLY YEARS AFTER THE UNION IN 1918
This article is about the secondary education in Bessarabia in the early years after the Union, which constitutes a very important stage in the development of the educational system. For these reasons, the central authorities from Bucharest granted particular attention to the secondary schools throughout the interwar period.
Keywords: *Secondary education, Bessarabia, Gymnasium, Lyceum, Nationalization of the education system, curriculum, School authorities, Secondary school committees.*

După Marea Unire de la 1918, învăţământul secundar din Basarabia a cunoscut un proces de modernizare caracterizat prin intensivitate, extensivitate, dar şi sub aspect calitativ. Învăţământul de toate gradele, în cadrul României interbelice, a fost acea instituţie asupra căreia s-au exercitat cele mai benefice influenţe din partea Guvernului şi Parlamentului, dar şi a opiniei publice în general. Niciunul din factorii politici nu a negat importanţa şcolii, iar statul a alocat din bugetul său pentru educaţie o medie anuală de 12,5%.

Până în 1918 învăţământul secundar din Vechiul Regat era organizat pe baza legii lui Spiru Haret din 1898, cu 8 clase, împărţit în două cicluri: ciclul inferior, cu 4 clase (*Gimnaziu*), şi ciclul superior, tot cu 4 clase (*Liceu*). Gimnaziul era unitar, iar liceul era împărţit în trei secţii: clasică, reală şi modernă.

Odată cu abolirea ţarismului în 1917, în Basarabia începe o vastă mişcare de deşteptare naţională. În programele tuturor organizaţiilor, asociaţiilor, mişcărilor care s-au înfiinţat în urma acestor evenimente se revendicau cerinţe privind naţionalizarea învăţământului, introducerea limbii române în şcolile de toate treptele, inclusiv în cele secundare. În manifestul Comitetului Profesorilor şi Învăţătorilor Moldoveni se propune Zemstvei guberniale a Basarabiei: „...ca să-i adune încă în vara aceasta pe toţi profesorii şi învăţătorii moldoveni la nişte cursuri în care să le dee îndrumare trebuitoare, ca la începutul anului şcolar 1917 să se poată deschide pretutindeni şcoli moldoveneşti" [1, p.103]. În hotărârea adunării delegaţiilor din plasa Lăpuşna, care s-a întrunit în mai 1917, se menţiona în punctul 2 că „...toată învăţătura în şcolile noastre să se facă în limba moldovenească" [1, p.104]. În rezoluţia congresului corpului didactic moldovenesc, care şi-a desfăşurat lucrările între 25 şi 28 mai 1917, găsim şi decizia (alături de celelalte), conform căreia „...de la 1 septembrie 1917 şcolile din satele moldoveneşti sau în majoritate moldoveneşti se vor preface în şcoli moldoveneşti... Să se deschidă şcoli moldoveneşti şi la oraşe...În Chişinău şi în ţinuturile unde moldovenii sunt în majoritate să se deschidă încă de la 1 septembrie 1917 câte un gimnaziu de băieţi şi câte unul de fete" [1, p.111]. În septembrie 1917 Zemstva gubernială a adoptat hotărârea, care prevedea: „În şcolile mijlocii din oraşele Basarabiei să se înveţe limba moldovenească ca învăţătură îndatoritoare pentru toţi şcolarii moldoveni" [1, p.128]. În conformitate cu cerinţa comitetului ostăşesc de la Odesa de a fi naţionalizat nu doar învăţământul primar, ci şi cel secundar, pe lângă Comisia şcolară moldovenească a fost creată o subcomisie specială pentru învăţământul secundar. La şedinţa din 25 septembrie 1917 această subcomisie a prezentat un raport detailat cu privire la şcolile secundare din Basarabia, la care s-a hotărât următoarele: „Având în vedere că cea mai mare parte din locuitorii Basarabiei sunt moldoveni, comisia a hotărât să roage sfaturile pedagogice ale şcolilor mijlocii să eie următoarele măsuri pentru adevărata învăţare a limbii moldoveneşti: a) Să hotărască că toţi ucenicii moldoveni din toate clasele sunt datori să înveţe limba moldovenească,...c) Numărul de lecţii de limbă moldovenească să fie deopotrivă cu limba rusească" [1, p.136]. Aşadar, se vede clar avântul care-l manifestau organizaţiile, comitetele, mişcările din Basarabia în vederea introducerii limbii române în şcoli şi studierii materiilor şcolare în limba română.

După Unirea de la 1918 problema naţionalizării sistemului de învăţământ secundar era destul de acută, deoarece abia atunci au început să se deschidă licee pentru băieţi şi licee pentru fete cu predare în limba română. De aceea, dincolo de situaţia moştenită din trecut, era nevoie de modificări esenţiale în întregul proces de instruire şi educaţie. Ştefan Ciobanu, în lucrarea sa cu privire la această problemă, menţiona: „Revoluţia de la 1917 şi Unirea au adus un nou curent în învăţământul din Chişinău. La 1917 se manifestă tendinţa de a crea şcoli în limba naţională, dar în lipsă de elemente didactice pregătite pentru şcoala naţională, în lipsă de manuale, introducerea principiului naţionalizării întâmpină dificultăţi... se înfiinţează şcoli noi, cum este şcoala normală de băieţi, şcoala de conducătoare de grădini de copii,...o şcoală medie. Pe când sub regimul rus, şcoala secundară era destinată numai pentru copiii de funcţionari şi de oameni cu dare de mână, pe când în aceste şcoli aproape nu erau copii de ţărani şi moldoveni, nu se găseau decât de la 3 până la 15 la sută" [2, p.94].

Fiind cointeresat de înfăptuirea schimbărilor radicale în învăţământul secundar, şeful învăţământului secundar dl Popovschi la 4 iunie 1918 înaintează către Directoratul de Instrucţie Publică un raport detailat, în care se arăta scopul şi principiile naţionalizării învăţământului secundar. Se menţiona că scopul procesului de naţionalizare era „...aşezarea învăţământului public în astfel de condiţii, ca necesităţile culturale ale fiecărei naţionalităţi să fie satisfăcute cât mai echitabil din punct de vedere al autonomiei naţionale" [3, p.94].

Se propunea ca naţionalizarea să fie înfăptuită după următoarele principii: 1. Fiecare naţionalitate care convieţuieşte între hotarele Basarabiei are dreptul să-şi înveţe copiii în şcolile naţionale. 2. Se confirmă libertatea părinţilor în alegerea şcolii pentru instruirea copiilor. 3. Se declară dreptul fiecărei naţionalităţi de a avea şi de a deschide atâtea şcoli, de câte este nevoie. 4. În şcoală toate obiectele urmau să fie predate în limba naţionalităţii căreia îi aparţine şcoala. 5. Fiecare şcoală este datoare să primească mai întâi copiii naţionalităţii respective ca contingent principal şi numai în cazuri excepţionale se permite admiterea copiilor de alte naţionalităţi.

Dreptul de a fi profesori în şcolile naţionale îl aveau cu preponderenţă persoanele ce aparţineau naţionalităţii respective. Dar, în virtutea unor cauze, cum ar fi: lipsa oamenilor potriviţi, caracterul obiectului, insuficienta pregătire a candidatului, se permiteau şi aici excepţii. Acest raport conţinea şi structura planului de învăţământ al şcolii secundare, care era compus din două părţi. În partea întâi erau incluse obiectele ce serveau intereselor statului, iar partea a doua cuprindea obiectele care în mod nemijlocit răspundeau nevoilor naţionalităţii respective [3, p.327].

Partea fundamentală a planului de învăţământ constituia acel minimum de material de învăţământ, care trebuia să fie introdus în programul fiecărei instituţii de învăţământ care funcţiona pe teritoriul Basarabiei. Astfel, *limba română, istoria* şi *geografia* alcătuiau prima categorie de obiecte obligatorii – pârghia materiilor de învăţământ pentru fiecare şcoală.

A doua categorie de obiecte obligatorii formau specificul planului de instruire pentru un tip respectiv de şcoli. Prin urmare, pentru şcoala reală disciplinele ce se învăţau în mod obligatoriu erau matematica şi ştiinţele naturale. Se prevedea de asemenea predarea acestor obiecte în şcoala secundară în limba naţionalităţilor cărora le aparţinea şcoala respectivă.

Partea a doua (privată) a programului de învăţământ se baza pe principiul autonomiei naţionalităţilor. În raport se menţiona că de rând cu obiectele obligatorii, menţionate mai sus, în planul de învăţământ vor fi incluse şi disciplinele care vor fi considerate necesare naţionalităţii căreia îi aparţinea şcoala dată. Limba, literatura şi istoria minorităţii etnice constituiau obiectele ce puteau fi incluse în programul de învăţământ.

În acest raport se înaintează un şir de măsuri concrete care vor grăbi procesul de naţionalizare a şcolii secundare din Basarabia, principalele măsuri propuse fiind următoarele: predarea tuturor obiectelor în limba naţională; numărul de elevi în fiecare clasă să nu depăşească cifra de 40; se considera că limba română, istoria şi geografia României în toate instituţiile şcolare trebuie să fie predate de persoane române şi exclusiv numai în limba română.

Reieşind din componenţa etnică a populaţiei Basarabiei, unde „...moldovenii alcătuiau 70%, ucrainenii – 10%, evreii – 8,2%, velicoruşii – 4,2%, bulgarilor le revenea 3,1% şi un neînsemnat procent de alte naţionalităţi ca polonezii, grecii, armenii etc." [4, f. 6 verso, f. 7]. S-a constatat că numărul de instituţii şcolare destinate diferitelor naţionalităţi trebuie să corespundă cu numărul populaţiei. Conform acestui raport, drepturi depline de a avea instituţii şcolare asigurate de către stat le aveau numai moldovenii, ucrainenii, evreii, velicoruşii şi bulgarii.

La 1918 în Basarabia funcţionau 21 instituţii şcolare secundare pentru băieţi, care într-o măsură oarecare se bucurau de drepturi acordate de stat. Aceste şcoli erau: gimnaziile 1, 2, 3, 4 din Chişinău; gimnaziile din

Akkerman, Bender, Bălţi, Bolgrad, Ismail, Cahul, Hotin, Soroca, Orhei şi Rezina; şcolile reale din Chişinău, Comrat şi Bender. Tot aici putem menţiona şi seminarul duhovnicesc, şcoala de viticultură, şcoala comercială din Chişinău şi şcoala tehnică din Soroca [4, f. 7]. Potrivit raportului, moldovenilor le reveneau 14 şcoli de băieţi, ucrainenilor – 2 şcoli, evreilor – 2, velicoruşilor – 1, bulgarilor – 1 şi o şcoală era destinată naţionalităţilor „fără deosebire" cu predarea în limba de stat.

Totodată, raportul mai prevedea repartizarea teritorială a şcolilor între naţionalităţi, în felul următor: moldovenilor le reveneau gimnaziile 1 şi 3 din Chişinău, gimnaziile din Bender, Bălţi, Ismail, Orhei, Soroca, Cahul şi şcoala reală din Chişinău, liceul din Rezina, seminarul duhovnicesc cu clase paralele pentru ucraineni, şcoala de viticultură şi şcoala secundară tehnică din Soroca [4, f. 7]. Ucrainenilor le reveneau şcolile de la Hotin şi Akkerman. Gimnaziul nr. 4 din Chişinău şi şcoala reală din Bender erau destinate evreilor. Gimnaziul nr. 2 din Chişinău era repartizat velicoruşilor, iar şcoala reală din Comrat – bulgarilor; pentru toate celelalte naţionalităţi – şcoala comercială din Chişinău cu predare în limba de stat. În afară de aceasta, gimnaziul din Bolgrad, care se afla într-un ţinut cu populaţie amestecată, urma să fie întreţinut prin mijloace particulare din fondul Societăţii moldoveneşti şi bulgare cu clase paralele – atât pentru moldoveni, cât şi pentru bulgari [4, f. 7 verso].

Aceeaşi repartizare urma să se efectueze şi în privinţa celor 17 gimnazii de fete din Basarabia, printre care erau următoarele: Şcoala eparhială din Chişinău, gimnaziile nr.1 de fete din Chişinău, nr.2 „Principesa Dadiani", nr.3 „Nagovschi", nr.4 „Baron V. Heiking", nr.5 „Remezov", gimnaziul din Akkerman. La Bender erau următoarele instituţii: gimnaziul nr.1 orăşenesc, gimnaziul nr.2 „Boico", gimnaziul nr.3 „Gherasimenco"; la Bălţi – gimnaziul „Gheuşke"; la Ismail, Bolgrad, Orhei, Soroca, Hotin, Comrat – alte gimnazii (fără specificare). Luând în considerare procentele corespunzătoare ale populaţiei, şcolile cu drepturi depline pentru moldoveni alcătuiau 11,2%, pentru ucraineni – 1,7%, pentru evrei – 1,47%, pentru bulgari – 0,6%, pentru ruşi – 0,79% şi celorlalte naţionalităţi le reveneau 0,45% [4, f. 7 verso]. Acesta era planul de repartizare a localurilor de învăţământ pentru naţionalităţile ce convieţuiau pe teritoriul Basarabiei. Cercetând cu atenţie acest raport, ne convingem că interesele şi drepturile minorităţilor naţionale nu erau ştirbite.

În noiembrie 1918 autorităţile şcolare superioare, şi anume: Directoratul Învăţământului Secundar şi Superior s-a adresat Directoratului Instrucţiunii Publice din Basarabia cu rugămintea de a se trimite următoarele informaţii: „1. Câte licee, gimnazii şi şcoli pregătitoare au început să funcţioneze, câte nu şi din ce cauză; 2. La care din şcoalele de categoriile mai sus pomenite nu s-au prezentat încă directorii; 3. S-au ţinut sau nu examene de admitere destinate moldovenilor; 4. În ce limbă s-au ţinut aceste examene; se vor indica şcolile în care limba a fost cea rusească... 6. Câţi elevi de naţionalitate română şi câţi de naţionalitate străină au fost primiţi în clasa I a şcolilor destinate moldovenilor; 7. Câţi învăţători din dreapta Prutului au fost numiţi în Basarabia şi în ce localităţi 8....a) Lista corpului didactic de la toate şcolile secundare cu detalii asupra titlurilor, nivelul de pregătire, naţionalităţii, anilor de serviciu şi locului unde au funcţionat înainte; b) Lista şcolilor de stat şi particulare, cu dreptul de stat certificate, care au desfiinţat clasa I şi pentru care motive" [5, f. 69].

Autorităţile şcolare, ţinând cont de începutul naţionalizării şcolilor secundare, de introducerea studierii limbii române de către elevi şi de greutăţile cu care se confruntau ei, a emis o circulară prin care se solicita ca tot corpul didactic să-şi îndeplinească îndatoririle „...cu tot tactul pedagogic şi cu cea mai mare atenţie faţă de elevi, dându-şi seama de situaţia grea" [5, f. 71]. La fel, s-a atras atenţia asupra disciplinei şcolare şi extraşcolare. Lecţiile să se desfăşoare în cel mai serios mod, din activitatea şcolară lichidând „...deprinderile şi apucăturile potrivnice scopului înalt al învăţământului, elevii să nu privească studiile şcolare ca o distracţie, ci ca un lucru serios" [5, f. 71]. Totodată, se accentua că sunt interzise expresii şi măsuri jignitoare faţă de elevi, „... care ar putea compromite ideea înaltă a educaţiei tinerimii în spirit naţional". În cazuri necesare se vor aplica numai acele măsuri administrative, care sunt prevăzute în regulamentul şcolar. Îndeosebi se insistă asupra faptului că nu se admite presiunea fizică asupra elevilor din partea profesorilor, în caz contrar se vor lua măsuri severe, chiar până la destituire din funcţie.

Cu toate acestea, în unele instituţii şcolare se mai întâlneau şi acte de nesupunere faţă de profesori din partea unor elevi. Spre exemplu, pe 17 februarie 1919 pe numele directorului gimnaziului nr.4 din Chişinău a parvenit o plângere de la profesorul de istorie. Se reclama că, prezentându-se în faţa elevilor clasei a VII-a, la prima lecţie de istorie, li s-a propus înainte de începerea orei să se recite rugăciunea, însă niciunul nu a îndeplinit această cerinţă. Ca urmare, profesorul a fost nevoit să părăsească clasa şi să nu mai petreacă lecţia [6, f. 129].

Una dintre primele probleme care s-a pus imediat după Unire a fost unificarea învățământului secundar într-un singur tip de şcoală pe întreg teritoriul țării, deoarece, după cum s-a menționat, până la 1918 erau tocmai patru tipuri de şcoli primare şi secundare: basarabeană, bucovineană, ardeleană şi cea din Vechiul Regat. Şcoalei îi lipsea în primul rând unitatea, „...acea unitate fundamentală, care izvorăşte din nevoile permanente şi istorice ale pământului şi poporului" [7, p.1]. Şcoala secundară din România unită prezenta un conglomerat nu doar de tipuri, ci şi de concepții pedagogice, regulamente, tradiții etc. „Toate aceste tradiții şi concepții pedagogice s-au ciocnit şi ... în tot cuprinsul țării s-a încins o luptă înverşunată între aceste curente în jurul unei singure chestiuni: care din toate regulamentele şcolare ... ar fi cel mai bun şi cel mai potrivit pentru şcoala din întreaga țară" [8, p.8, 9]. Această luptă se dădea pe paginile revistelor pedagogice, se manifestau certuri, discuții încinse, care influențau negativ bunul mers al procesului de instruire.

Şcoala din provinciile alipite avea particularitățile sale: tradiții, concepții care au pătruns adânc în conştiința societății şi a corpului didactic, care nu puteau fi negate, şterse atât de uşor şi care trebuiau luate în considerare de către autoritățile centrale şcolare. În articolul său din revista pedagogică „Şcoala" profesorul Ion Macovei menționa: „Aproape fiecare şcoală secundară din Basarabia e condusă după concepțiunea ... conducătorului ei şi majorității corpului didactic: acolo unde în fruntea şcolii stă un director basarabean se mențin mai multe tradiții ale fostei şcoli ruseşti, ... acolo unde şcoala este condusă de director din Vechiul Regat, Bucovina sau Ardeal se aplică aproape în întregime regulamentul şcolar respectiv, dându-se adeseori naştere deferitelor conflicte, care în modul cel mai dureros compromite ideia şcolii româneşti în Basarabia" [8, p.13]. Dânsul concluzionează că numai o reorganizare esențială a sistemului de instruire din întreaga țară, bazat pe revizuirea tuturor regulamentelor şcolare locale, ar scoate şcoala din situația grea în care se află. El pleda pentru o şcoală „nouă" şi „unică", pentru un regulament unic, „...care ar cuprinde spiritul național sănătos al şcoalei din Vechiul Regat, democratismul şi umanismul şcolii basarabene, conştiinciozitatea dăscălimii bucovinene ieşite din şcoala nemțească" [8, p.13].

Însă, chestiunea privind unificarea învățământului şi adoptarea unui singur regulament şcolar pentru întreg sistemul de instruire secundar trebuiau făcute cu multă atenție şi tact din partea autorităților şcolare superioare şi a celor locale, trebuia să se țină cont de faptul că procesul de naționalizare încă nu era finalizat. Autoritățile şcolare doreau ca acest proces să decurgă mai rapid, fapt ce a provocat disensiuni cu Asociația Corpului Didactic. Spre exemplu, în decembrie 1921 Directoratul Instrucțiunii Publice din Basarabia a primit un ordin cu nr.167, prin care liceelor din Basarabia li se aducea la cunoştință că ele sunt obligate la mijlocul anului şcolar să introducă orarul şi programele analitice din Vechiul Regat. În legătură cu această dispoziție s-a iscat un conflict între Asociația Corpului Didactic şi Directorat. S-au adus argumente întemeiate împotriva aplicării acestui ordin, precum că: „Trecerea de la un sistem la altul constituie o problemă foarte grea, care cere timp îndelungat, o programă bine chibzuită ... La acestea ... se mai adaugă şi dificultățile legate de trecerea de la o limbă la alta, deoarece nici elevii, nici profesorii în bună parte nu posedă limba română în aceeaşi măsură ca în Vechil Regat" [9, p.20]. Comitetul Asociației Corpului Didactic din Basarabia, secția secundară, a cerut cu insistență anularea acestui ordin din motivul că la mijlocul anului şcolar nu pot interveni „orice schimbări în orar şi program, care ar putea stingheri mersul învățământului" şi că „...în Basarabia, în momentul de față şcoala trece nu doar de la o limbă la alta, dar şi de la o organizațiune şi un sistem...la altele; prin urmare, orice schimbări serioase nu ar putea avea loc decât la începutul anului" [10, p.29].

Cu atât mai mult nu se putea trece atât de rapid la programele şi regulamentele unice, pentru că erau încă multe licee şi gimnazii care se aflau încă la etapa procesului de naționalizare, adică erau seminaționalizate. Analizând dările de seamă către Directorat pe parcursul anilor şcolari 1919/20, 1920/21, ne putem convinge că ele se aflau în proces de naționalizăre. Ponderea elevilor moldoveni era încă destul de mică în majoritatea instituțiilor şcolare din provincie. Drept rezultat, şcolile predestinate moldovenilor erau populate cu elemente neromâneşti. Astfel, după cum menționa Şt. Ciobanu; „...la liceul „M. Eminescu" circa 70% din elevi erau evrei; liceul cel mai bine organizat din Chişinău înregistrează şi astăzi (la finele perioadei interbelice – *n.a.*) aproximativ 50% elevi evrei" [11, p.77]. Aceeaşi situație era specifică şi pentru alte şcoli secundare din provincie. De exemplu, potrivit datelor statistice ale gimnaziului din Tarutin pentru anul şcolar 1918/19 cu privire la naționalitatea elevilor, din cei 230 de elevi doar unul era de origine română, 124 erau de origine germană, 77 – evrei etc. [12, f. 1].

Din datele statistice pentru anul şcolar 1919/20, la liceul de fete din or. Bender prezentate Directoratului aflăm că, la cursul inferior, din totalul de 86 eleve doar 25 erau de origine română, iar la cursul superior – clasele V, VI, VII şi a VIII-a, din 109 eleve câte erau de tot, doar 16 erau de origine română [13, f. 20].

La liceul nr.4 de băieţi „Alecu Russo" din Chişinău, din totalul de 144 elevi înscrişi în anul şcolar 1920/21 la cursul inferior şi la cel superior niciun elev nu era de origine română. În ce priveşte cadrele didactice care activau în acest liceu: din totalul de 15 profesori doar 4 erau români [14, f. 1, 5].

Într-o situaţie mai bună, comparativ cu alte şcoli, se afla liceul nr.1 de fete din Chişinău, la care în anul şcolar 1918/19 îşi făceau studiile la cursul inferior şi la cel superior, conform datelor, 195 vorbitoare de limbă română şi 111 eleve de alte naţionalităţi. În anul următor de studii, 1919/20, ponderea elevelor de altă origine a scăzut de la 111 până la 87 şi, respectiv, a elevelor de origine română a crescut cu trei, ajungând la cifra de 198 [15, f. 2].

Numărul mare al elevilor de alte naţionalităţi în şcolile secundare din Basarabia se explică şi prin faptul că acestea în majoritate erau amplasate în zonele urbane, unde ponderea elementului străin era mai mare decât cel român, iar cei de la sate în mare parte, nu aveau posibilitatea să-şi continue studiile în aceste instituţii de învăţământ. În 1919 Directoratul Instrucţiunii Publice a cerut de la direcţia şcolii medii nr.2 din Chişinău să se facă o investigaţie şi să prezinte informaţia privitor la originea populaţiei care locuieşte în preajma acestei şcoli. Răspunsul a fost următorul: „Populaţia care locuieşte în oraş pe aproape de şcoala medie nr.2 este – majoritatea ruşi şi ovrei, puţini moldoveni şi ucraineni..." [6, f. 5].

În fine, pentru a încheia cu naţionalizarea învăţământului secundar poate fi prezentată „Darea de seamă nr.691 a Comisiei de unificare pentru Basarabia" de pe 13 octombrie 1921, în care la compartimentul învăţământul secundar se relatează următoarele: „Programa tuturor şcolilor normale este cea locală, însă cu tendinţa de apropiere de programa din Vechiul Regat. Liceele se românizează treptat şi sunt aproape cu desăvârşire românizate, cele mai multe fiind naţionalizate complet. Programa este cea din Vechiul Regat cu mici modificări impuse de starea de tranziţie. Regulamentele şcolare de asemenea, păstrându-se numai organizaţia locală a sfaturilor pedagogice, ... şi sfaturilor părinteşti ... Drepturile profesorilor basarabeni au fost recunoscute de către Minister, aşa cum au fost ele fixate de Directoratul General al Instrucţiunii din Basarabia, urmând ca o lege specială să le consacre definitiv. Şcolile medii în număr de 25 sunt complet românizate, iar alte 8 sunt ale minorităţilor respective. Programa şi regulamentele sunt acelea ale cursului inferior de liceu din Vechiul Regat" [16, f. 96, 102]. De fapt, opera de naţionalizare a învăţământului secundar iniţiată de autorităţile şcolare în 1918 s-a încheiat cu succes în anul 1922.

La evoluţia învăţământului secundar a contribuit substanţial *campania de construcţii a lăcaşelor şcolare* demarată în anul 1922 de către autorităţile şcolare superioare. În afară de şcoli primare au fost construite şi şcoli normale, licee şi gimnazii. Se simţea o lipsă acută de licee şi gimnazii, mai ales în zonele rurale. Lipsa lor s-a simţit şi mai mult atunci când numărul şcolilor primare a crescut într-o proporţie foarte mare, însoţită de dorinţa crescândă a elevilor de a-şi continua studiile în gimnazii şi licee.

Directoratul de Instrucţiune Publică a propus încă în 1918 să se deschidă „...cel puţin trei şcoli industriale, o şcoală comercială, o şcoală de agricultură şi două gimnazii, toate acestea aşezate la locuri potrivite prin provincie ... Deocamdată vom transforma şcoala de două clase din Chişinău, care ne aparţine, în şcoală profesională de fete, unde fetele de la ţară, pe lângă cei patru ani de învăţătură în care vor studia istoria, limba română, geografia ... religia, matematica ... gospodăria, vor învăţa în ateliere separate: croitoria, broderia ... ţesutul, astfel încât vor ieşi gospodine model, care să fie pildă pentru ţărancele de la sate" [17, f. 14].

În 1923 ministerul de resort a proiectat construcţia şcolilor secundare în aşa centre ale Basarabiei, ca: Orhei, Ismail, Bălţi, Soroca şi Chişinău [18, p.14]. Unele din aceste lăcaşe au fost date în exploatare în 1928, iar celelalte (de exemplu, la Orhei, Ismail) erau la etapa de finisare. Spre regret, ele încă erau destul de puţine la număr în raport cu numărul elevilor absolvenţi ai şcolilor primare, mai ales în zonele rurale. Mulţi dintre aceşti copii nu aveau posibilitatea să treacă de la şcoala primară la cea secundară, adică să aibă acel „...drum deschis la toate ştiinţele, pe care sunt în stare să le însuşească după capacităţile lor fireşti" [19, p.61].

La numărul insuficient de şcoli secundare se referea N.Visterniceanu, în revista pedagogică „Şcoala" (anul 1922), menţionând următoarele: „Potrivit datelor Directoratului, în 1922 în jud. Chişinău avem 180 de şcoli primare. Dacă am presupune că în anul curent au absolvit şcoala primară 5 copii, putem vedea că avem 900 de copii pregătiţi pentru a continua cursurile. Încotro se vor duce? În tot jud. Chişinău există o singură şcoală medie (Gânceşti). Vă puteţi închipui, pe câţi din aceşti 900 de copii ea îi poate servi. Mai avem în jud. Chişinău şi trei licee româneşti, la Chişinău. Pe câţi copii aceste şcoli îi pot adăposti? De fapt, anul curent în primele clase liceele din Chişinău nu au avut decât aproape 90 de elevi – ţărani. Prin urmare, majoritatea covârşitoare a absolvenţilor din şcolile primare vor fi nevoiţi să se întoarcă înapoi în mediul rural, în aceeaşi întunecime de unde au ieşit" [20, p.11].

În contextul celor expuse, C.Popescu, referindu-se la numărul mic de şcoli secundare în provincie, menţiona că „forţa unei naţiuni se măsoară prin numărul impresionant de cetăţeni ştiutori de carte" şi nerespectarea acestei condiţii duce inevitabil la consecinţe destul de grave. Referindu-se la starea învăţământului din Basarabia, el constată cu durere că în circumstanţele economice de astăzi „...urmarea liceului pentru copiii clasei ţărăneşti este lucru imposibil. Cei care, cu toate acestea, se strecoară, fac parte din numărul celor mai fericiţi. Rămâne la dispoziţia populaţiei sărace de la sat... 34 şcoli medii pentru 2 mln. 500 mii locuitori !...O şcoală medie pentru 135 mii de locuitori" [21, p.32-33]. Şi în concluzie relatează că populaţia de la sate începe să se deştepte şi „înţelege rostul şcoalei şi a preţui foloasele ei". Populaţia nu se mai mulţumeşte doar cu şcoala primară, ea caută una mai superioară. El propune autorităţilor şcolare să susţină acest tip de şcoală „închinat îndeosebi clasei ţărăneşti, dându-i o organizare solidă potrivit scopului şi timpului".

Chestiunea privind construcţia şi amplasarea localurilor de şcoli medii în zonele rurale a fost pusă în discuţie de Parlamentul României. Astfel, în şedinţa de la 16 martie 1921 deputatul Haneş a făcut următoarea comunicare: „Organele noastre superioare, care au răspândirea culturii poporului, s-au gândit ca pe lângă intensificarea învăţământului primar ... să pună la îndemână unei cât mai mari părţi din populaţia din pătura ţărănească un învăţământ mijlociu. Din acest gând a pornit iniţiativa colegului nostru D-l Angelescu, care fiind ministru ... a înfiinţat o serie de gimnazii săteşti. Criteriul după care trebuia să se aleagă localitatea unde să ia fiinţă aceste şcoli a fost – depărtarea de localităţi cu şcoli similare, desimea populaţiei şi cerinţele unei culturi mai înaintate din partea locuitorilor ei" [22, f. 157].

Din aceste considerente, statul român pe toată perioada interbelică, cu excepţia anilor 1929-1933 de criză economică, a depus mari eforturi şi a făcut suficiente sacrificii materiale pentru construirea edificiilor destinate şcolilor secundare. C.Angelescu menţiona: „S-au dat în fiecare an sute de milioane din creditele extraordinare şi s-au prevăzut în bugetele anuale sume însemnate, care se destinau aceluiaşi scop. Aceste sume însă nu ar fi fost suficiente pentru a acoperi toate nevoile de construcţii, cu atât mai mult că dezvoltarea enormă ce luase învăţământul după război nu îngăduia ca aceste construcţii să fie repartizate pe un lung şir de ani, căci nu aveam unde instala şcoalele" [18, p.16].

La construcţia şcolilor secundare au mai contribuit şi comitetele şcolare, care au fost înfiinţate în Basarabia, în anul 1921, prin Decret–Lege. Astfel, comitetele şcolare activau nu doar în cadrul şcolilor primare, dar şi în cele secundare. În Capitolul 5, art.14, din acest Decret se prevede: „Pe lângă fiecare şcoală secundară se instituie câte un comitet şcolar cu scopul de a ajuta la întreţinerea materială a acestor şcoale şi de a stabili o legătură mai strânsă între şcoală, familie şi societate în interesul instrucţiunii şi educaţiei elevului" [23, p.7]. Comitetul şcolar secundar era compus din: directorul şcolii, doi profesori ai şcolii şi patru membri aleşi dintre părinţi de adunarea generală.

Prin aportul adus de comitetele şcolare secundare au fost înregistrate rezultate bune în ce priveşte construcţia de şcoli şi întreţinerea lor într-o stare satisfăcătoare. Aceste rezultate nu ar fi putut atinse fără contribuţia părinţilor, primăriilor şi preturilor judeţene. Fără ele, după cum relata C.Angelescu, „... nu s-ar fi putut construi sute de clădiri şcolare, răspândite ... în toate părţile ţării şi care au schimbat cu totul faţa învăţământului nostru. S-au construit 45 de licee şi s-au complectat cu noi clădiri 32 de localuri existente ... Soroca, Tighina" [18, p.17].

Însă, pentru ca şi copiii din zonele rurale să aibă acces la şcolile secundare, era necesar ca pe lângă ele să fie construite şi internate. Părinţii de la sate nu-şi puteau trimite copiii la şcolile secundare de la oraşe, deoarece, pe de o parte, viaţa era prea scumpă, iar, pe de altă parte, nu se găseau gazde şi, dacă totuşi se găseau, plata chiriei era destul de mare. Chiar din primii ani după Unire, autorităţile şcolare au lansat iniţiativa pentru construcţia de internate pentru elevii nevoiaşi şi, în special, pentru copiii de ţărani, care veneau la oraşe pentru a urma cursurile în învăţământul secundar teoretic sau practic. Această problemă devenise acută mai ales pentru teritoriile alipite, în special pentru Basarabia, unde în oraşe ponderea vorbitorilor de limbă rusă era cu mult mai mare decât a celor de limbă română şi din această cauză chestiunea internatelor era destul de principială, necesitând soluţionare cât mai urgentă.

Problema privind participarea copiilor de la sate la sistemul de educaţie secundar a fost abordată pe larg şi la şedinţele în plen ale Parlamentului României. Pe marginea acestui subiect, deputatul basarabean S.Panfil a făcut o interpelare către ministrul Educaţiei Naţionale, în care îl întreabă dacă este la curent cu faptul „... că populaţia şcolară de la şcoalele secundare din Basarabia cuprinde abia 10% fii de moldoveni de la ţară – acest procent fiind media de la toate şcoalele şi de toate gradele ... În Basarabia sunt şcoli care abia ating 1% copii,

fii de moldoveni de la ţară – adică, de acolo de unde s-a păstrat tezaurul românismului în provincia noastră. Şi dacă dumneasa are cunoştinţă de această situaţie atât de dureroasă, ce măsuri a binevoit a lua pentru a în-drepta acest pericol de invazie a elementului minoritar în şcoala românească şi a încuraja aducerea la şcoală a elementului moldovenesc din provincia de la răsăritul ţării?" [24, f. 138]. În continuare el îi aminteşte ministrului că acum un an în urmă a cerut crearea unui local şcolar în Chişinău, unde să fie primiţi cei mai buni copii de moldoveni, recrutaţi din toate şcolile primare, „care ... să fie o contrapondere elementului minoritar în provincia noastră". Ministerul de resort i-a promis că va fi construit acest cămin şcolar, însă „...a trecut un an şi mai bine şi noi, cei din Basarabia, suntem nevoiţi cu sufletele îndurerate să vedem elevi, fii de minorităţi în şcolile româneşti, cu dascăli români şi plătiţi de statul român, cu banii adunaţi din truda bunului moldovean, care în ţara lui nu poate să-şi trimită odrasla la învăţătură. Prevăd în viitor, când elementul românesc va lipsi de la treburile obşteşti pentru motivul că nu e pregătit culturaliceşte, prevăd o lipsă de conducători izvorâţi de acolo" [24, f. 138]. În fine, solicită ministrului să se aloce din bugetul ministerului cel puţin 5 mln. lei pentru construirea sau procurarea unui local, unde să fie înfiinţat „căminul elevilor din şcoalele secundare – fii de moldoveni".

Astfel, campania de construcţie a edificiilor şcolare secundare iniţiată de autorităţile şcolare superioare a adus totuşi rezultate destul de benefice. Au fost construite şcoli nu doar în capitalele de judeţe, ci şi în alte localităţi în apropiere de zonele rurale. Cele mai multe şcoli secundare au fost întemeiate în intervalul de timp de la Unire (1918) până în 1924. În total au fost ridicate 17 lăcaşe şcolare, în medie câte trei şcoli pe an. După cum relata Şt.Ciobanu, la finele anului 1924 „... în Basarabia funcţionau 67 şcoli secundare de stat în afară de cele normale, profesionale, comerciale, industriale, agricole etc. Aceste 67 şcoli aveau 434 de clase, 716 profesori şi 15 mii 337 de elevi" [25, p.252-253].

Cu toate că autorităţile şcolare superioare, pe parcursul anilor 1918-1928, prin diferite ordonanţe, circulare, hotărâri încercau să standardizeze învăţământul pentru a se lichida diferenţele de programe, regulamente etc., totuşi el continua să rămână neunificat. Problemele erau destul de complicate şi o asemenea situaţie nu mai putea fi tolerată mai departe. Se simţea acut necesitatea stringentă a unei legi unice, a unei reforme pe întreg teritoriul ţării. În acest context, o importanţă deosebită a avut-o *Legea pentru organizarea şi funcţionarea învăţământului secundar teoretic,* votată în şedinţa Parlamentului şi promulgată pe 15 mai 1928. De fapt, această lege a fost modificată, completată pe tot parcursul perioadei interbelice. Însă, aceste modificări operate nu au fost decât modificări ce ţin de unele detalii, principiile de bază ale legii din 1928 rămânând neschimbate.

Aşadar, în rezultatul reformelor adoptate în domeniul educaţional, şcoala românească interbelică a continuat drumul pe calea modernizării, reuşind să obţină rezultate destul de importante printr-un învăţământ de calitate, compatibil cu cel din ţările europene.

Bibliografie:

1. CIOBANU, Ş. *Unirea Basarabiei. Studiu şi documente cu privire la mişcarea naţională din Basarabia în anii 1917-1918*. Chişinău: Universitas, 1993.
2. CIOBANU, Ş. *Chişinăul*. Bucureşti, 1925.
3. POPOVSCHI. Raport privitor la problema naţionalizării şcoalelor secundare. În: *Şcoala Basarabiei*. 1920-1921, nr.4, p.94.
4. A.N.R.M., Fond. 2108, inv. 1, dos. 16.
5. Ibidem, dos. 15.
6. Ibidem, Fond. 1772, inv. 1, dos. 5.
7. În: *Şcoala*. 1921, nr.1-4, p.1.
8. MACOVEI, I. Din problemele şcolare curente. În: *Şcoala*, 1921, nr.1-4, p.8, 9.
9. CHICU, Gh. Cu prilejul unei circulări. În: *Şcoala*, 1922, nr.5-6, p.20.
10. CHICU, Gh. Cu privire la introducerea orarului şi programelor analitice de la 1 ianuarie 1922. În: *Şcoala*, 1922, nr.5-6, p.29.
11. CIOBANU, Ş. *Basarabia/ populaţia, istoria, cultura*. Chişinău: Ştiinţa, 1992.
12. A.N.R.M., Fond. 2108, inv. 1, dos. 8.
13. Ibidem, inv. 2, dos. 12.
14. Ibidem, inv. 5, dos. 43.
15. Ibidem, inv. 2, dos. 21.

16. A.N.I.C., Bucureşti, Fond. P.C.M., dos. 21/1921.
17. A.N.R.M., Fond 70, inv. 2, dos. 214.
18. ANGELESCU, C. *Evoluția învățământului primar şi secundar în ultimii 20 ani*. Bucureşti: Curentul, 1940.
19. POPESCU, C. Bazele învățământului obligatoriu. În: *Şcoala*, 1922, nr.9-10, p.61.
20. VISTERNICEANU, N. Problema naționalizării în Basarabia. În: *Şcoala*, 1922, nr.9-10, p.11.
21. POPESCU, C. 34 şcoli pentru 2.500 000 locuitori. În: *Şcoala*, 1922, nr.9-10, p.32-33.
22. A.N.I.C., Bucureşti, Fond P.C.M., dos. 23/1921, vol. I.
23. Decret-Lege pentru înființarea şi organizarea comitetelor şcolare. În: *Şcoala*, 1921, nr.1-4, p.1-18.
24. A.N.I.C., Bucureşti, Fond P.C.M., dos. 11/1937.
25. CIOBANU, Ş. *Basarabia*. Chişinău: Universitas, 1993.

Prezentat la 07.05.2015

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2015, nr.4(84)
Seria "Ştiinţe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.138-145

COMITETELE ŞCOLARE DIN BASARABIA INTERBELICĂ: CONTRIBUȚII LA DEZVOLTAREA ÎNVĂȚĂMÂNTULUI

Gheorghe PALADE

Universitatea de Stat din Moldova

În acest studiu sunt analizate aspecte privind activitatea comitetelor şcolare înfiinţate în România din iniţiativa ministrului Instrucţiunii C.Angelescu prin Decretul-lege din iulie 1919. Obiectivul lor principal era mobilizarea eforturilor şi mijloacelor populației din mediul rural şi urban la construcția localurilor de şcoli. Drept urmare a activităţii acestora şi a susținerii financiare din partea statului extinderea şcolară a cunoscut proporţii sporite, numărul de şcoli primare în Basarabia dublându-se, de la 1383 în anul 1918 la 2628 în 1940.

Pe lângă construirea şi întreţinerea şcolilor, comitetele şcolare au avut în responsabilitatea lor asigurarea şcolilor cu material didactic şi cărţi pentru instruirea elevilor, fapt confirmat de numeroase demersuri şi solicitări adresate *Casei Şcoalelor* în acest scop. O importanţă deosebită au avut acţiunile comitetelor şcolare conjugate cu cele ale corpului didactic pentru realizarea obligativităţii învăţământului primar şi asigurarea frecvenţei şcolare. În Basarabia, unde, drept urmare a regimului ţarist, domina analfabetismul şi ignoranța populației, acest proces a fost mai dificil decât în celelalte provincii româneşti. Comitetele şcolare aveau în competența lor şi aplicarea amenzilor pentru absentarea elevilor de la şcoală. Documentele analizate demonstrează că în multe cazuri acestea erau nevoite să reducă amenzile şcolare din cauza situației materiale precare a populației rurale, care se înregistra mai ales în anii secetoşi.

Acțiunile întreprinse de comitetele şcolare au fost mai eficiente în perioada guvernărilor liberale din anii 1922-1926 şi 1934-1937, acestea fiind încurajate energic de Ministerul Instrucţiunii Publice condus de C.Angelescu. Construcţiile şcolare erau propagate prin conferinţe publice, cinematograf, decernarea cu medalii a persoanelor cu merite deosebite. În aceşti ani cu stricteţe erau aplicate prevederile Legii privind obligativitatea învăţământului primar. Sporirea numărului de şcoli în Basarabia, reducerea analfabetismului, cultivarea ataşamentului populaţiei faţă de şcoală au fost, incontestabil, şi rezultate ale activităţii comitetelor şcolare.

Cuvinte-cheie: *comitete şcolare, buget, construcţii şcolare, obligativitatea învăţământului, învăţământ primar, amenzi şcolare, corp didactic, frecvenţă şcolară.*

SCHOOL OF COMMITTEES BASARABIA INTERWAR:
CONTRIBUTIONS TO THE DEVELOPMENT OF EDUCATION

This study analyses the issues related to the activity of the school committees created in Romania at the initiative of the C. Angelescu, the Minister of Education, by the Decree-law of July 1919. Their core objective was to mobilize efforts and the means of the rural and urban population with the aim to build schools. As a result of these committees activity and due to the financial aid provided by the government, the number of education institutions increased significantly. Thus, the number of primary schools in Bessarabiadoubledfrom1383 in the year 1918 to 2628 in the year 1940.

Besides building and maintaining schools, the school committees were responsible for ensuring schools with teaching supplies and books for pupils, which is confirmed by several official requests submitted tot he *Casa Scoalelor* Publishing house in this respect. The school committees and the teaching staff contributed a lot to the establishing of the obligatory primary education and ensuring school attendance among pupils. As compared to the rest of the Romanian provinces, this process was more difficult in Bessarabia, where people were illiterate and ignorant as a consequence of the tsarist regime. The school committees were entitled to apply fines to pupils who missed classes. The analyzed documents show that, in many cases, committees had to reduce the school fine due to the rural population's difficult material circumstances that occurred especially during drought years.

The school committees' activities were more efficient during liberal governments form 1922-1926 and 1934-1937, as they were truly encouraged by the Ministry of education led by C. Angelescu. Building schools was promoted during public conferences, in cinemas, in public ceremonies of awarding medals for special merits. During the se years, the provisions of the law on the obligatory primary education were complied with very strictly. The increase of the number of schools in Bessarabia, the reduction of illiteracy, the forming of peoples' love for school was also the merit of the school committees.

Keywords: *schools committees, budget, school construction,* obligatory *education, primary education, schools fines, teaching staff, school attendance.*

În lucrările istorice şi pedagogice cu referire la politica educaţională a statului român interbelic sunt abordate componentele esenţiale ale instruirii şcolare, precum: legislaţia, regulamentele privind activitatea corpului

didactic, programele analitice, măsurile de combatere a analfabetismului etc. Nu sunt analizaţi însă unii factori importanţi ce au determinat extinderea învăţământului primar şi secundar după Unirea din 1918. Lipsesc informaţii şi caracteristici privind activitatea comitetelor şcolare, rolul acestora în procesul de extindere a învăţământului, de asigurare a şcolilor cu material didactic şi cărţi, de realizare a obligativităţii învăţământului primar. Excepţie în acest sens este cercetătoarea I.Livezeanu care în lucrarea din 1995 evidenţiază contribuţia comitetelor şcolare la construcţia localurilor de şcoli, apreciind în lumina documentelor şi a publicaţiilor din epocă misiunea lor deosebită [14, p.49-51]. În contextul prezentării politicii guvernului liberal al lui Ion C. Brătianu din 1918-1919 şi cercetătoarea C.Neagu caracterizează obiectivele comitetelor şcolare cuprinse în legea de constituire a acestora [15, p.128-129]. Rămân încă puţin cunoscute formele şi mijloacele de activitate a comitetelor şcolare în condiţiile specifice ale Basarabiei, unde, drept urmare a regimului ţarist, domina analfabetismul şi ignoranţa populaţiei.

În anii ce au urmat Unirii de la 1918, autorităţile statului român, lipsite de suficiente mijloace materiale, au fost nevoite să caute soluţii adecvate situaţiei, transferând o parte importantă a problemelor cu care se confrunta sistemul de învăţământ către comunităţile locale. Pe lângă alte măsuri, menite să asigure cuprinderea tuturor copiilor cu şcoala primară, la 24 iulie 1919, din iniţiativa Ministerului Instrucţiunii Publice condus de C.Angelescu, a fost adoptat Decretul-lege pentru organizarea comitetelor şcolare. Se prevedea înfiinţarea acestora pentru toate tipurile de şcoli, atât în mediul rural, cât şi în cel urban. Conform articolului 1 al Decretului, în fiecare judeţ se înfiinţa un comitet şcolar judeţean, iar în fiecare oraş câte un comitet şcolar comunal. Comitetele şcolare erau alcătuite din reprezentanţi ai corpului didactic, ai autorităţilor comunale, ai părinţilor elevilor şi ai cetăţenilor interesaţi de „bunul mers al învăţământului şi de răspândirea culturii în popor". Comitetele erau abilitate cu largi atribuţii: colectarea de mijloace financiare; mobilizarea forţei de muncă voluntară la lucrările de construcţie a localurilor de şcoală; supravegherea respectării obligativităţii învăţământului primar; înzestrarea şcolilor cu cărţi şi material didactic necesar. În responsabilitatea lor mai era să contribuie la înfiinţarea muzeelor şcolare, a bibliotecilor şi atelierelor de lucru [12, p.127-144].

După adoptarea legii s-a urmărit cu insistenţă prin dispoziţii şi circulare ministeriale înfiinţarea comitetelor şcolare în toate localităţile unde deja funcţionau ori abia luau naştere şcoli primare. Rapoartele revizoratelor şcolare din Basarabia indicau la faptul că în anul de studii 1923-1924 reţeaua comitetelor şcolare cuprinseseră majoritatea comunelor. Organizarea şi activitatea lor era coordonată şi supravegheată de Casa Şcoalelor, instituţie autonomă pe lângă Ministerul Instrucţiunii. În acest sens, revizorul şcolar al judeţului Lăpuşna, Gheorghe Druţă, scria în 1923 administraţiei Casei Şcoalelor: „Avem onoarea a Vă raporta ca răspuns la ordinul Dv. din 1 februarie a.c. 1668, că în toate satele din judeţul nostru, unde sunt şcoale primare, sunt organizate comitete şcolare" [5, d. 252/1923, f. 58].

Un rol mobilizator în acest proces l-a avut Congresul Reprezentanţilor Comitetelor Şcolare întrunit la Bucureşti în zilele de 5-7 iulie 1924. Hotărârile adoptate cu participarea delegaţilor basarabeni au concretizat modalităţile de înfiinţare şi autorizare a comitetelor şcolare, constituirea lor în oraşe, principiile de activitate. Comitetele şcolare urbane urmau să fie alcătuite din 9 membri. Organul reprezentativ de adoptare a celor mai importante decizii privind funcţionarea lor era Adunarea generală, „compusă din părinţii elevilor respectivi ai şcoalei şi din toţi acei care se interesează şi dau dovezi că lucrează în domeniul culturii neamului nostru înscrişi ca membri până la data adunării". Una dintre decizii se referea la şcolile din mediul rural: „Să se înfiinţeze comitete şcolare în toate comunele rurale, iar cu autorizarea comitetelor şcolare judeţene, bazată pe avizul revizorului şcolar respectiv, să se înfiinţeze asemenea comitete în fiecare sat ori cătun, unde există o asemenea şcoală." [13, p.575]. Cât priveşte atribuţiile comitetelor şcolare, congresul decidea ca acestea „să se îngrijească exclusiv de nevoile materiale şi gospodăria şcoalei şi construcţiei, iar chestiunile de învăţământ să rămână în atribuţia autorităţilor şcolare" [13, p.574]. Erau astfel delimitate funcţiile comitetelor şcolare de cele ale corpului didactic şi ale direcţiei instituţiei de învăţământ.

Pentru stabilitatea funcţionării o mare importanţă avea corectitudinea şi eficienţa gestionării bugetului lor. În decembrie 1923 Casa Şcoalelor s-a adresat cu o circulară comitetelor şcolare primare, rurale şi urbane şi comitetelor grădiniţelor de copii dispunând reglementarea exerciţiului bugetar al acestora. Se prevedea ca anul financiar al comitetelor şcolare să fie sincronizat cu cel al comunelor şi judeţelor, şi anume: de la 1 ianuarie a fiecărui an. Totodată, urma a fi modificat regulamentul comitetelor şcolare privind întrunirea adunărilor generale în corespundere cu începutul exerciţiului financiar. Până la modificarea respectivă rămânea în vigoare convocarea adunărilor comitetelor şcolare rurale în cursul lunii noiembrie, iar a adunărilor generale ale celor urbane şi judeţene – în luna decembrie.

Prin această circulară se prevedea întocmirea bugetului de către comitetele şcolare şi votarea acestuia în cadrul adunărilor generale. Comitetele rurale înaintau bugetele spre verificare şi aprobare comitetelor şcolare judeţene, iar cele urbane – comitetelor comunale urbane. În termen de o lună de la votarea lor de către adunările generale, acestea erau prezentate Casei Şcoalelor.

La întocmirea bugetelor comitetelor şcolare urbane se luau în considerare necesităţile şcolilor arătate de către directorii instituţiilor. Pentru gestionarea bugetului, la partea de venituri şi cheltuieli se anexau state dezvoltatoare, în care se fixau pentru fiecare şcoală în parte sumele ce li se acordau, indicându-se destinaţia lor: reparaţii, întreţinere, cheltuieli de cancelarie etc. [8, p.713]. Toate acestea erau supuse dezbaterilor adunărilor generale pentru a evita, astfel, diferite plângeri la adresa comitetelor şcolare privind modalitatea de repartizare a banilor. În acelaşi mod procedau şi comitetele comunale urbane repartizând mijloacele financiare între şcolile primare şi grădiniţele de copii din oraşele respective.

Comunele rurale erau obligate prin lege să dea pentru întreţinerea şcoalelor 14 la sută din totalul veniturilor ordinare şi extraordinare, iar pe baza Legii învăţământului primar Ministerul Instrucţiunii a fixat şi cel de Interne a obligat comunele urbane să dea la întreţinerea şcolilor primare şi a grădiniţelor de copii 10% din venituri. Aceste prevederi se refereau numai la şcolile publice [8, p.714].

Într-o altă circulară, Casa Şcoalelor constata că multe comitete rurale nu trimiteau comitetului judeţean gestiunile şi actele justificatoare spre verificare, neexercitându-se astfel niciun control asupra veniturilor şi mai ales asupra cheltuielilor. Se menţiona de asemenea faptul că unele comitete şcolare judeţene, deşi aveau contabili verificatori, nu urmăreau gestiunile bugetare ale comitetelor şcolare rurale. Pentru a înlătura aceste neajunsuri, se prevedea: „Gestiunile şi actele justificative ale comitetelor şcolare rurale se vor verifica după sistemul ce se practică pentru verificarea bilanţului bugetar al băncilor populare" [8, p.715]. Inspectorii activităţii extraşcolare, revizorii şcolari şi controlorii financiari de pe lângă inspectoratele şcolare regionale erau obligaţi să verifice în cursul lunilor ianuarie-martie gestiunile comitetelor. Comitetele şcolare rurale erau grupate în cercuri fixându-se zilele pentru primirea unor delegaţi cu gestiunea şi actele justificative privind exerciţiul bugetar al anului 1923 şi bugetul de venituri şi cheltuieli pe anul 1924. Fiecare cerc înregistra cele constatate într-un proces-verbal, acesta fiind înaintat comitetului şcolar judeţean [8, p.715].

Contribuţia comunelor la formarea bugetului comitetelor şcolare era esenţială, fapt ce explica numeroasele demersuri ale acestora, în caz de refuz din partea unor primării de a respecta cota de 14% din venituri prevăzută pentru întreţinerea şcolilor. În februarie 1937, preşedintele comitetului şcolar judeţean Bălţi s-a adresat Ministerului Instrucţiunii menţionând în baza unor situaţii create în sate: „art.40 din Regulamentul pentru organizarea comitetelor şcolare prevede ca pentru întreţinerea şcolilor comunale rurale comunele sunt obligate să contribuie cu cota de 14%, procentul acesta se calculează la totalul veniturilor comunei şi se percepe şi la plusul de încasări constatate la sfârşitul anului peste prevederi bugetare". Se menţiona, totodată, că această cotă nu putea fi redusă de consiliul comunal sau de delegaţia judeţeană. Astfel de demersuri aveau la bază faptul că în bugetele comunale în multe cazuri nu se prevedea cota de 14%, administraţia locală făcând referire la art.161 din Legea Învăţământului primar, care prevedea doar „obligaţiunea comunelor de a întreţine şcoala" [5, d. 83/1937, f. 3].

O imagine clară privind bugetul comitetelor şcolare ale comunelor urbane este cuprinsă în „Darea de seamă asupra activităţii Consiliului Municipal Chişinău în anul 1928". Cu referire la activitatea Comitetului şcolar comunal, erau menţionate 27 şcoli de băieţi, 15 şcoli de fete şi 26 grădiniţe de copii aflate în subordine. Pentru întreţinerea şi asigurarea şcolilor cu material didactic, Consiliul a repartizat acestor instituţii subvenţia de 6.800.000 lei. În opinia raportorilor, suma respectivă înlesnea „satisfacerea celor mai urgente nevoi, resimţite de şcolile primare municipale: plata combustibilului, gospodăria, cancelaria, servitorii, reparaţiile, iluminatul, chiria directorilor şi directoarelor fără locuinţă pe lângă şcoli, chiria localurilor de şcoli, întreţinerea atelierelor, material didactic, mobilier şcolar, ajutorarea copiilor săraci, întreţinerea medicilor şcolari, subvenţia pentru întreţinerea cancelariei comitetului şcolar, plata personalului, plata servitorului comitetului şcolar, cheltuieli de deplasare, cumpărarea comptoarelor, organizarea primei colonii şcolare, instalarea luminii electrice în şcoli, cumpărarea cinematografelor şcolare şi transformarea în local de şcoală a construcţiilor din strada Haralabie nr.36" [20, p.122]. Această enumerare minuţioasă a cheltuielilor financiare pe care le făcea Comitetul şcolar comunal din Chişinău permite, prin analogie, a constata componentele cheltuielilor bugetare ale comitetelor din alte oraşe ale Basarabiei, precum Bălţi, Soroca, Orhei, Tighina etc.

Prin Regulamentul de funcţionare, comitetele şcolare urmau să fie asigurate cu registrele necesare pentru evidenţa activităţii şi contabilitate. Drept argument facem referire la un demers al comitetului şcolar din

localitatea Costiujeni, suburbie a Chişinăului, adresat Casei Şcoalelor din martie 1923, prin care se solicita: jurnal de casă şi „partiz de venituri şi cheltuieli"; registre cu cotor de chitanţe pentru sumele încasate; registre pentru înscrierea recipiselor şi altor acte de valoare consemnate de comitet şi alte instituţii publice; registru de procese-verbale; condică de expediţie; registru de intrare şi ieşire; „carte de aur a donatorilor"; registru de ordonanţe; registru chitanţier; registru de inspecţie şi control; registru pentru notarea lucrărilor făcute fără plată [5, d. 252/1923, f.50].

Astfel, se observă modalitatea de funcţionare a comitetului cu birocraţia caracteristică şi pentru alte instituţii şcolare. Important este, însă, să apreciem stricteţea deosebită a evidenţei tuturor activităţilor desfăşurate de comitetele şcolare, în special a celor care ţineau de bugetul lor, de sursele de venituri şi utilizarea mijloacelor financiare acumulate, de raporturile cu instanţele superioare. În acelaşi context menţionăm şi obligativitatea înregistrării donaţiilor făcute de persoane fizice, instituţii publice sau întreprinderi şi a lucrărilor făcute gratuit de locuitori.

Revizoratele şcolare judeţene urmau cu stricteţe dispoziţiile Casei Şcoalelor şi prevederile Regulamentului de funcţionare a comitetelor şcolare. În atenţia lor era în special modalitatea de constituire a acestora. Aceasta o putem desprinde din circulara revizorului şcolar al judeţului Bălţi Atanasie Necula adresată şcolilor primare la 17 octombrie 1927. Cu referire la lege el indica la structura comitetului şcolar: „Face parte de drept din comitet: 1) primarul comunei; 2) preotul ales de preoţii din comună; 3) învăţătorul titular ales de învăţătorii titulari din comună". Urma apoi desemnarea a patru membri de către alegătorii din localitate, unul dintre ei fiind ales preşedinte, iar învăţătorul ales din rândurile corpului didactic era secretarul comitetului. Comitetul comunal era aprobat de Comitetul judeţean, devenind funcţional legal numai după depunerea jurământului [6, inv. 1, d. 74, f. 24].

Locuitorii din comune, părinţii elevilor manifestau interes deosebit pentru corectitudinea alegerilor membrilor comitetelor şcolare. În iulie 1934 dosarul privind alegerile comitetului şcolar din comuna Borogani, judeţul Cahul, a fost înaintat Administraţiei Casei Şcoalelor, pe motiv că ele fusese contestate de o parte a locuitorilor.

Şi în alte cazuri alegerile membrilor comitetului şcolar provocau neînţelegeri şi proteste din partea sătenilor. Astfel, la Casa Şcoalelor parvenea în 1937 o informaţie privind alegerea comitetului şcolar în comuna Slobozia Mare, judeţul Ismail, cu implicarea insistentă a directorului şcolii Victor Terzi. Drept urmare a protestului ce a urmat, la recomandarea instituţiei centrale, preşedintele comitetului şcolar judeţean era delegat în acea comună pentru clarificarea situaţiei [5, d. 431/1937, f. 39]. Fără a trece cu vederea neregulile invocate, subliniem că oricare ar fi fost încălcările comise, însuşi faptul contestării alegerilor în aceste comune şi prezentarea dosarelor la Bucureşti pentru a fi revăzute rezultatele lor demonstrează importanţa şi autoritatea pe care o aveau comitetele şcolare în rândurile populaţiei.

După cum am menţionat, unul dintre principalele obiective ale comitetelor şcolare era mobilizarea eforturilor locuitorilor din comune la construirea localurilor de şcoală, fără de care obligativitatea învăţământului primar, prevăzută prin Legea din 1924, nu putea fi realizată. Comitetele şcolare, susţinute de autorităţile locale, au desfăşurat o largă campanie de colectare a mijloacelor financiare, de convingere a sătenilor să asigure cu munca proprie şi cu materiale construirea şcolilor. Participarea populaţiei la construirea localurilor şcolare avea o semnificaţie deosebită, depăşindu-se aspectul material şi financiar. În mai multe rânduri, ministrul C.Angelescu sublinia importanţa concursului populaţiei rurale, mai ales prin munca proprie, la înălţarea localurilor de şcoală. El menţiona: „Contribuţia muncii la ridicarea altarelor de lumină este nu numai muncă de folos obştesc, ci ea este şi un mijloc de educaţie socială şi de deprinderi de solidaritate" (BAR, varia 4). Tot el evidenţia entuziasmul pe care-l manifestau ţăranii în procesul de construire a şcolilor: „Săteanul nostru a dovedit că, sub aparenta amorţeală şi a nepăsării, ascunde cea mai desăvârşită înţelegere a bunului public, şi când e convins şi însufleţit, e capabil să săvârşească lucrările şi acţiunile cele mai mari şi cele mai importante" (BAR, varia 4).

Activitatea comitetelor şcolare în acest sens era încurajată pe diverse căi. Importantă a fost instituirea în anul 1923 a medaliei „Răsplata muncii" pentru construcţii şcolare. Regulamentul medaliei prevedea conferirea acesteia „...persoanelor care au contribuit în orice fel la construirea localurilor de şcoală" [8, p.259-261].

Procesul de construire a şcolilor era mediatizat pe larg în presă, iar listele cu persoane decorate cu medalia „Răsplata muncii" pentru construcţii şcolare erau publicate în Buletinul Ministerului Instrucţiunii. Astfel, la solicitarea ministrului C.Angelescu. în aprilie 1936, prin decret regal, unor învăţători, directori de şcoli, preoţi,

primari ş.a. din localităţile judeţului Bălţi li s-a conferit, pentru construcţii şcolare, medalia „Răsplata muncii": clasa I – 7 persoane; clasa II – 32 persoane. Cu aceeaşi medalie au fost decorate alte 9 persoane, reprezentanţi ai corpului didactic şi ai administraţiei din judeţul Lăpuşna [4, d. 63/1936, f. 24; 4, d. 69/1936, f. 128). Medalia a fost decernată şi altor intelectuali şi funcţionari administrativi care participaseră activ la construirea localurilor de şcoli.

Campania de popularizare a construcţiilor şcolare era susţinută şi prin conferinţe prezentate de către membrii corpului didactic. În anul de studii 1924-1925 conferinţe intitulate „Construcţia localurilor de şcoli" au fost ţinute în cadrul cercurilor culturale învăţătoreşti din judeţul Bălţi. În acelaşi context se înscriau şi conferinţele cu tematică conexă, precum: „Obligativitatea învăţământului", „Foloasele învăţăturii şi obligativitatea ei", „Foloasele învăţăturii de carte pentru fiecare locuitor" [5, inv. 1, d. 44, f.9/11]. Astfel, cercul „Unirea" a ţinut conferinţe cu tematica menţionată în satele Pârliţa târg, Chirileni, Todireşti, Petreşti, Pârliţa sat, Alexeevca, Stânjineni [5, inv. 1, d. 44, f.9/11].

Construirea noilor localuri de şcoală treptat s-a extins cuprinzând o mare parte a satelor basarabene. Numărul acestora a sporit mai ales în anii 1922-1926, când în fruntea Ministerului Instrucţiunii s-a aflat C.Angelescu. În anul de studii 1926-1927 în Basarabia funcţionau 2114 şcoli primare şi grădiniţe de copii, cu 367 mai multe decât în anul 1920-1921, acestea cuprinzând 275.667 de copii. O mare parte din ele mai activau încă în localuri închiriate, care nici pe departe nu corespundeau condiţiilor necesare instruirii [2, p.78; 8, p.243].

Criza economică din 1929-1933 a afectat puternic întregul sistem de învăţământ, iar comitetele şcolare au fost puse în imposibilitatea de a colecta mijloacele necesare pentru construirea localurilor de şcoală, bugetele lor fiind reduse şi din cauza situaţiei materiale precare a populaţiei. Multe lucrări de construcţie au fost sistate, localurile de şcoală rămânând doar cu pereţii ridicaţi. În acest context menţionăm că de la începutul anului 1934, odată cu instalarea unei noi guvernări naţional-liberale şi cu revenirea lui C.Angelescu în fruntea Ministerului Instrucţiunii, campania de construire a localurilor de şcoală cu participarea locuitorilor din comune a fost reluată. Pentru a cunoaşte realităţile şi a stabili formele şi mijloacele de activitate, ministerul a repartizat noi inspectori şcolari de circumscripţie „în locul celor care nu s-au prezentat", numind totodată şi 52 de subrevizori şcolari. Printr-o decizie specială din 15 ianuarie 1934 în funcţia de inspector general al învăţământului secundar şi primar a fost delegat Constantin Holban, un bun cunoscător al instituţiilor şcolare din Basarabia. Acesta era împuternicit cu „atribuţiuni administrative asupra tuturor instituţiilor şcolare şi culturale de grad secundar şi primar şi a tuturor organelor de conducere şi control" [4, d. 6/1934, f. 2].

În majoritatea rapoartelor primite de la inspectorii şcolari se constata situaţia îngrijorătoare în care se aflau şcolile drept urmare a crizei economice. În acest sens facem referire la raportul inspectorului Minea Titus, care scria despre şcolile din judeţele Bălţi şi Hotin: „Materialul didactic cam în genere e lipsă. Se simte nevoia înzestrării şcolilor cu material didactic. [...] Cu ocazia întocmirii tablourilor şi datelor statistice asupra şcolilor şi populaţiei şcolare din 1928 şi 1933, am observat un vădit regres. Şcolile lăsate în nepăsare ajunseseră pe marginea prăpastiei" [4, d. 6/1934, f. 10-11]. O situaţie similară era descrisă de către inspectorul judeţelor Lăpuşna şi Orhei. În raportul prezentat Ministerului se menţiona faptul că frecvenţa şcolară atingea cota de 40% din numărul celor înscrişi pe liste [4, d. 6/1934, f. 15]. Un alt reprezentant al Ministerului Instrucţiunii, D.Nadă, inspectorul judeţelor Cahul şi Tighina, sublinia în darea de seamă pentru ianuarie 1934: „...am stabilit că numărul şcolilor primare a scăzut între 1928-1933, pentru că a scăzut simţitor şi numărul corpului didactic, că construcţiile şcolare rămân neterminate. Numărul elevilor a scăzut simţitor prin propaganda făcută contra şcoalei şi pentru suspendarea obligativităţii şcolare..." [4, d. 6/1934, f. 18]. În rezultatul analizei acestor rapoarte Ministerul Instrucţiunii, Casa Şcolaleor, autorităţile şcolare judeţene au întreprins acţiuni energice, situaţia în domeniul construcţiilor şcolare schimbându-se simţitor. Drept argument menţionăm datele prezentate de C.Angelescu cu ocazia deschiderii anului şcolar 1936-1937. El atrăgea atenţia corpului didactic la aspectele principale ale învăţământului primar, referindu-se şi la construcţiile şcolare: „În anul şcolar 1935-1936 s-au terminat multe din cele aproape 4000 de localuri noi de şcoală începute în 1933, urmând ca celelalte să fie terminate în anul acesta şi să se înceapă alte clădiri, necesare învăţământului nostru (...), pentru ca toţi copiii obligaţi să urmeze şcoala primară să aibă localurile de şcoală necesare, localuri higienice şi construite după toate cerinţele pedagogice" [2, p.3]. Deşi informaţiile se refereau la situaţia generală pe ţară, ele erau relevante şi pentru Basarabia, tabloul cuprinzând şi construcţiile şcolare din spaţiul Pruto-Nistrean.

Conform legii de înfiinţare, comitetele şcolare aveau în obligaţiunile lor şi înzestrarea şcolilor cu material didactic şi cărţi, necesare procesului de instruire. În iunie 1923 Ministerul Instrucţiunii şi Casa Şcoalelor au

adresat comitetelor şcolare un apel prin care era exprimată voinţa de a le sprijini în eforturile lor privind realizarea acestui obiectiv. Demersul era explicat prin faptul că Decretul-lege din iulie 1919 trecuseră în administrarea acestor instituţii „aproape toate fondurile de care dispunea Casa Şcoalelor, pentru dotarea cu cărţi şi materiale de învăţământ, iar prin art.2 din acest Decret-lege dă în seama comitetelor şcolare sarcina de a înfiinţa biblioteci, muzee, laboratorii, ateliere, grădini şcolare etc." Se menţiona apoi că multe comitete nu dispuneau de fonduri pentru procurare de cărţi şi material didactic şi în mare parte nu cunoşteau nici cărţile „mai potrivite pentru şcolari şi popor", nici materialul didactic care se găsea în comerţ, nici Casele de edituri de la care le puteau procura [5, d. 315/1923, f. 5].

În anii ce au urmat, comitetele şcolare se adresau Casei Şcoalelor cu numeroase demersuri, solicitând material didactic, cărţi, utilaje pentru biblioteci etc. Pentru argumentare ne vom referi la câteva dintre ele, conţinutul lor fiind tipic pentru toate celelalte. Astfel, comitetul şcolar al Şcolii primare mixte din comuna Tătăruşii Noi, judeţul Soroca, s-a adresat în ianuarie 1928 administraţiei Casei Şcoalelor cu cererea de a-i fi eliberat „tot ce se găseşte la depozitul Casei Şcoalelor necesar pentru înzestrarea şcolii menţionate" [5, d. 1043/1928, f. 29]. În alte cazuri erau specificate tipurile de material didactic solicitat. Cu ocazia inaugurării deschiderii şcolii primare „Regele Carol I", comitetul şcolar comunal din Cetatea Albă s-a adresat la 23 septembrie 1934 Casei Şcoalelor, solicitând tablouri istorice, religioase, hărţi şi alte materiale didactice. Drept răspuns, instituţia respectivă a aprobat o listă care cuprindea 30 de titluri [5, d.719/1934, f. 75]. În acelaşi an Casa Şcoalelor a aprobat repartizarea unor biblioteci şcolare şi a materialelor didactice şcolilor din satele judeţului Soroca: Mărculeşti, Rediu Mare, Mereşeuca, Ţaul, Baxani, Parcani [5, d. 722/1934, f. 384-388].

Casa Şcoalelor impunea cerinţe stricte privind utilizarea materialului didactic şi a cărţilor puse la dispoziţia şcolilor. Repartizarea lor era însoţită, de regulă, de note explicative cu cerinţe obligatorii adresate revizoratelor şcolare judeţene: „Vă rugăm a lua dispoziţiuni ca la orice inspecţie ce se va face acestei şcoale să se cerceteze ce utilizare se dă materialului şi bibliotecii şi în ce stare se află…" [5, d. 719/1934, f. 28; 5, d. 485/ 1935, f. 2].

Ilustrativ în acest sens era cazul gimnaziului din Cimişlia care primiseră în februarie 1935 de la Casa Şcoalelor o bibliotecă şi diverse materiale didactice. Odată cu aceasta gimnaziului îi erau formulate anumite exigenţe: „Materialul va fi trecut în inventarul şcoalei şi al comitetului. Veţi confirma Casei Şcoalelor primirea, arătând numărul ordinului de aprobare şi al notei mai sus primite". Totodată, direcţia gimnaziului era avertizată că „în caz dacă mai primiseră în timp de şase ani precedenţi material didactic (bibliotecă) ori fusese trimis acelaşi obiect (cărţi) pentru a doua oară fără a fi restituit, era răspunzătoare şi impusă pe cale legală să plătească costul obiectului/cărţii, după preţul fixat la acel moment" [5, d. 48/1935, f. 6].

De rând cu alte laturi ale asigurării procesului de instruire, comitetele şcolare erau responsabile de supravegherea frecvenţei şcolare şi de aplicarea obligativităţii învăţământului primar. În acest sens Ministerul Instrucţiunii a emis în 1926 o directivă, prin care concretiza modalitatea de aplicare a amenzilor pentru absenţe şcolare. Conform acesteia, la sfârşitul fiecărei săptămâni, după amiază, directorii şcolilor urmau să înainteze delegaţiei comitetului şcolar lista elevilor care au absentat nemotivat mai mult de 3 zile în cursul săptămânii, arătând şi motivele invocate (BOMIP 1926, nr. 2, 385).

Rolul comitetelor şcolare în procesul de realizare a obligativităţii învăţământului primar şi asigurării frecvenţei şcolare era evidenţiat într-o circulară a revizorului şcolar judeţean Bălţi Atanasie Necula, din 15 august 1927. El recomanda: a-i obliga pe învăţători să viziteze pe elevii lor la domiciliu „spre a sfătui pe părinţi să-i trimită regulat la şcoală, punându-se în vedere obligaţiunile şi pedepsele legii şi notându-şi starea lor materială". Totodată, la deschiderea anului şcolar, directorul instituţiei ori un învăţător delegat de consiliul şcolii urma să rostească „o cuvântare, arătând rostul şcolii şi obligaţiunile puse de Legea Învăţământului primar învăţătorilor, comitetului şcolar, perceptorului pentru asigurarea bunei frecvenţe". Fiecare comitet şcolar era dator sa-şi aleagă până la 15 septembrie delegaţia împuternicită să aplice amenzile şcolare. În conformitate cu această directivă, toţi învăţătorii erau obligaţi să prezinte în fiecare sâmbătă câte o listă a elevilor care aveau cel puţin 3 absenţe în cursul săptămânii. Ca şi în anii precedenţi, el insista: „Până la 15 septembrie fiecare comitet şcolar este dator să-şi aleagă delegaţia care va aplica amenzile şcolare încheind proces-verbal...". La recomandarea lui, delegaţia comitetului şcolar urma să fie formată din directorul şcolii, primarul sau delegatul satului. Comitetul era liber să aleagă corespunzător unor situaţii concrete o altă componenţă a delegaţiei [6, Fond 1477, 4, inv. 1, d.74, f. 3-4].

Amenzile şcolare aplicate cu stricteţe în perioada guvernărilor liberale au contribuit incontestabil la sporirea frecvenţei şcolare. Fără a prezenta un tablou general sub acest aspect, aducem unele date privind amenzile

şcolare în localităţile din judeţul Bălţi. În septembrie 1923 fusese amendaţi pentru absentarea elevilor de la şcoală locuitorii satului Cupcini – 48 părinţi, comunei Hârceşti – 105, satului Zăbriceni – 60; majoritatea elevilor aveau lipse de 4-5 zile [6, Fond 1477 inv. 1, d. 39, f. 764, f. 769, f. 779-780]. În comuna Brătuşeni, între 12 septembrie şi 30 octombrie erau înregistrate amenzile pentru 63 elevi care aveau în medie câte 8 zile lipsă. Aceeaşi situaţie se înregistra în comuna Pârliţa, Slobozia [6, Fond 1477 inv. 1, d. 39, f. 782, f. 785-786]. Similar, erau amendaţi pentru absenţele elevilor şi părinţii din alte localităţi.

În anumite situaţii, comitetele şcolare, luând în considerare situaţia materială precară a populaţiei, insistau la reducerea amenzilor şcolare pe care trebuiau să le achite conform legislaţiei. În cererile respective de cele mai multe ori se făcea referire la recoltele proaste din cauza condiţiilor climaterice nefavorabile. Un caz aparte, dar ilustrativ în acest sens, a fost aplicarea în anul 1934 a unor amenzi reduse de către comitetul şcolar din satul Pavlovca, judeţul Cetatea Albă. Drept urmare, s-a decis ca pe viitor amenzile şcolare să fie aplicate de Consiliul învăţătorilor. În demersul adresat instanţelor superioare se menţiona: „Comitetul şcolar, care cunoaşte starea materială a locuitorilor, aplică amenzi mai mici decât cele ce ar dori să le aplice învăţătorii, care nu voiesc să vadă şi latura materială a locuitorilor, în judecarea listelor de amenzi şcolare, din care cauză se nasc neînţelegeri între învăţători şi membrii comitetului". Comitetul judeţean solicita Casei Şcoalelor să aprobe ca soluţionarea acestei chestiuni să fie pusă în seama Comitetului Şcolar Central". Refuzul la acest demers era explicit: „Vă facem cunoscut că noi nu putem schimba legea" [5, d. 183/1934, f. 3]. Astfel, în acest caz mărimea amenzilor aplicate rămânea neschimbată, solicitarea comitetului şcolar fiind respinsă.

În multe cazuri comitetele şcolare se adresau cu demersuri direct ministrului, considerând astfel posibilă soluţionarea problemei amenzilor. În februarie 1926 primăria oraşului Ismail, Comisia interimară şi serviciul administrativ au adresat ministrului C.Angelescu rugămintea de a dispune anularea deciziei direcţiei şcolii din suburbia Necrasovca-Veche, privind amenzile impuse populaţiei pentru absentarea copiilor de la şcoală [4, d. 119/1926, f. 36]. Era anexată şi o copie a referatului prezentat de delegatul local, în care se menţiona că amenzile erau impuse pe nedrept: „1). Părinţii au toată bunăvoinţa de a trimite copiii la şcoală, dar, din nenorocire, localul şcoalei noastre e aşa de puţin încăpător încât nu poate cuprinde decât 1/3 parte din populaţia înscrisă pe anul curent; 2). Cea mai mare parte din părinţii împovăraţi cu familie grea, cu familie din câte 2-3 copii, sunt lipsiţi de mijloace materiale pentru a le procura cele necesare pentru îmbrăcăminte, cărţi, ceea ce îi determină să-şi reţină copiii acasă" [4, d. 119/1926, f. 37]. Constatăm deci că, pe lângă starea materială instabilă a sătenilor, erau şi alte cazuri ce determinau absentarea elevilor de la şcoală, printre acestea fiind şi insuficienţa spaţiului necesar instruirii în sălile de clasă.

În anii guvernării liberale (1934-1937), autorităţile şcolare insistau cu stricteţe la respectarea principiului obligativităţii frecventării lecţiilor de către elevi, deşi aceasta era dificil de realizat, din mai multe motive, în special din cauza muncilor agricole la care aceştia erau nevoiţi să participe. La sfârşitul anilor '30, conform datelor lui I.Nistor, frecventarea şcolii primare (curs elementar) alcătuia 77,58% din numărul elevilor înscrişi pe liste [19, p.309].

Comitetele şcolare participau şi la realizarea unor măsuri ce urmăreau lichidarea analfabetismului în rândurile populaţiei adulte. Într-un raport din decembrie 1924 adresat revizoratului şcolar al judeţului Bălţi, directorul şcolii din satul Stedleni comunica datele privind tinerii care urmau cursurile de adulţi, solicitând şi „bani pentru încălzit şi luminat". Totodată, era anexat un proces-verbal, menţionându-se că la 6 decembrie cu concursul delegatului comitetului şcolar se încheiaseră recensământul tinerilor în vârstă de 16-18 ani, pentru înscrierea la şcoala de adulţi în anul de studii 1924-1925 [6, 4, inv. 1, d. 39, f. 504-505]. Erau întreprinse şi măsuri de explicare a necesităţii ştiinţei de carte pentru populaţia care, în virtutea împrejurărilor, depăşiseră vârsta şcolară.

În concluzie menţionăm că, prin acţiunile întreprinse, comitetele şcolare au constituit în anii '20-30 ai sec. XIX un factor important al procesului de extindere şcolară şi consolidare a învăţământului în Basarabia. Drept urmare a unei energice campanii de construire a localurilor de şcoală, dar şi a sprijinului financiar acordat de instituţiile statului, numărul de şcoli în anii 1918-1940 a sporit de la 1383 până la 1628, cuprinderea tuturor copiilor cu instruirea primară devenind o realitate.

Comitetele şcolare au îndeplinit şi dificila misiune de aplicare a amenzilor şcolare, contribuind astfel la realizarea prevederilor Legii din 1924 privind obligativitatea învăţământului primar. În consecinţă, către sfârşitul anilor '30 nivelul frecvenţei a sporit simţitor.

Important pentru procesul de instruire a fost activitatea comitetelor şcolare în scopul asigurării şcolilor cu material didactic şi cărţi. Drept dovadă a insistenţei manifestate în realizarea acestui obiectiv sunt numeroasele demersuri adresate Casei Şcoalelor şi repartizarea materialelor solicitate în şcoli.

Bibliografie:

1. ANGELECU, C. *Evoluția învățământului primar şi secundar în ultimii 20 de ani*. Bucureşti: Imprimeriile „Curentul", 1940.
2. ANGELECU, C. *Legea pentru învățământul primar al statului (şcoale de copii mici, şcoale primare, şcoale şi cursuri de adulți, şcoalele şi clasele speciale pentru copii debili şi anormali educabili) şi învățământul normal primar*. Bucureşti: Cartea Românească S.A., 1925.
3. ANGELESCU, C. *La deschiderea noului an şcolar 1936-1937*. Bucureşti, 1936.
4. ANR MIP: Arhivele Naționale ale României. Fond Ministerul Instrucțiunii Publice.
5. ANR CŞc: Arhivele Naționale ale României. Fond Casa Şcoalelor.
6. ANM: Arhiva Națională a Republicii Moldova. Fond 1477.
7. BAR: Biblioteca Academiei Române. Arhiva Dr. C.Angelescu. Manuscrise.
8. BOMIP 1923: Buletinul Oficial al Ministerului Instrucțiunii Publice, 1923, nr.258.
9. BOMIP 1926: Buletinul Oficial al Ministerului Instrucțiunii Publice, 1926, nr.4-5.
10. CAZACU, P. *Zece ani de la unire. Moldova dintre Prut şi Nistru, 1918-1928.* Chişinău: Universul, 1928.
11. CIOBANU, Şt. *Basarabia. Populația, Istoria, Cultura.* Chişinău: Ştiința, 1992.
12. HAMANGIU, C. *Codul general al României: Legi uzuale,* vol.IX-X. Bucureşti: Alcalay, 1919-1922.
13. *Lamura.* Revistă de cultură generală. Bucureşti: Imprimeria Fundației culturale „Principele Carol", 1924, nr.12.
14. LIVEZEANU, I. *Cultură şi naționalism în România Mare 1918-1930*. Bucureşti: Humanitas, 1995.
15. MIP 1925: Ministerul Instrucțiunii Publice. *Lege pentru învățământul primar al statului*. Bucureşti: Cartea românească, 1925.
16. MO 1919: *Monitorul Oficial*, 1919, 24 iulie, nr.78.
17. MO DAD 1924: *Monitorul Oficial. Dezbaterile Adunării Deputaților*, 1924, nr.110.
18. NEAGU, C. *Guvernul Liberal Ion C. Brătianu (29 noiembrie/12 decembrie 1918 – 27 septembrie 1919). Politica internă.* Iaşi: CERMI, 1998.
19. NISTOR, I. *Istoria Basarabiei*. Bucureşti: Humanitas, 1991.
20. PMC 1929: Primăria Municipiului Chişinău. *Darea de seamă asupra activității Consiliului Municipal în anii 1926, 1927 şi 1928.* Chişinău: Tipografia „Dreptatea", 1929.

Prezentat la 30.04.2014

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2015, nr.4(84)
Seria "Ştiinţe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.146-158

ACTIVITATEA CENTRULUI DE INFORMAŢII „B" AL ARMATEI ROMÂNE ÎN TIMPUL BĂTĂLIEI PENTRU ODESSA (1941)

Pavel MORARU
Universitatea „Lucian Blaga" din Sibiu

La 22 iunie 1941, Armata română s-a angajat în războiul împotriva U.R.S.S., în vederea eliberării Basarabiei şi a nordului Bucovinei de sub ocupaţia sovietică. Însă, ofensiva a fost continuată şi la est de Nistru, urmărindu-se înfrângerea totală a adversarului.
În teritoriul dintre Nistru şi Bug, cea mai importantă bătălie a fost cea pentru Odessa, care a însemnat lupta pentru stăpânirea întregului spaţiu transnistrean.
Misiunea pentru cucerirea Odessei i-a revenit Armatei a IV-a române, care până la victoria din 16 octombrie 1941 şi-a fundamentat deciziile tactico-militare pe datele furnizate de serviciile de informaţii ataşate. Unul dintre acestea era Centrul de Informaţii „B", care, în principal, pe baza informaţiilor obţinute de la prizonieri şi dezertori, a reuşit să pună la dispoziţie date importante armatelor de operaţiuni.
Cuvinte-cheie: *Armata română, activitate de informaţii, centru de informaţii, prizonier de război, Odessa.*

CENTER "B" INTELLIGENCE ACTIVITY OF ROMANIAN ARMY DURING THE ODESSA BATTLE (1941)
On June 22, 1941, the Romanian Army had engaged in the war against the USSR, in order to liberate Bessarabia and Northern Bukovina from Soviet occupation. But then the offensive continued even on the eastern side of Dniester, intending the total defeat of the opponent.
In the territory between the Dniester and the Bug, the most important battle was that for Odessa, that aimed for the possession of the whole Transdniestrian territory.
The mission for occupation of the Odessa was due to Romanian Fourth Army, which until the victory from October 16, 1941, has substantiated its strategic military decisions based on intelligence services' information. One of those services was the Information Centre "B". It was able to provide important data to the operation armies basing mainly on information obtained from prisoners and deserters.
Keywords: *Romanian Army, intelligence activity, intelligence centre, prisoner of war, Odessa.*

1. Organele de informaţii româneşti pe frontul Odessei (1941). Centrul de Informaţii „B"

După eliberarea Basarabiei şi a nordului Bucovinei (22 iunie – 26 iulie 1941) de sub ocupaţia sovietică, unităţile Armatei române au continuat luptele împotriva inamicului şi dincolo de Nistru. Această decizie, luată de conducerea României, se baza pe concepţia militară a luptei contra adversarului până la capitularea lui.

În teritoriul dintre Nistru şi Bug, confruntarea cea mai crâncenă şi îndelungată cu forţele sovietice a fost pentru cucerirea oraşului Odessa, care a însemnat însăşi bătălia pentru Transnistria, fiind şi „una din cele mai mari operaţii de asediu din secolul XX". Această misiune au executat-o unităţile Armatei a IV-a române.

Victoria obţinută la 16 octombrie 1941 împotriva unui duşman deosebit de puternic (Armata sovietică era cotată la acea vreme ca a doua din Europa, iar după unele studii recente – chiar şi prima din lume [10]; forţele sovietice angajate în această bătălie nu au depăşit 150.000 de militari din trupele de uscat, 1.000 de avioane şi întreaga Flotă militară sovietică a Mării Negre, iar efectivele româneşti au constat din 400.000 de militari, 650 de avioane, două vedete rapide, un submarin şi câteva sute de piese de artilerie, sprijinite de două escadrile de bombardament în picaj germane) s-a realizat cu mari pierderi şi sacrificii: pe parcursul luptelor (8 august – 16 octombrie 1941) Armata a IV-a română a înregistrat 17.729 de morţi, 63.345 de răniţi şi 11.471 de dispăruţi, iar unităţile Armatei roşii în perioada 2 iulie – 16 octombrie au avut pierderi şi mai grele: circa 160-180.000 de morţi şi răniţi şi 66.000 de prizonieri luaţi de Armata română [11, 70].

Locul central în fundamentarea deciziilor militare ale unităţilor militare române l-a avut fluxul informativ asigurat de serviciile de informaţii româneşti. Pe frontul Odessei acţiunea informativă şi contrainformativă era asigurată de câteva structuri specializate, printre care centrele înaintate ale S.S.I. [7] şi Centrul de Informaţii „B" al M.St.M. al Armatei române. Centrul înaintat Nr. 1 al S.S.I. (sau Centrul Informativ *Galaţi*) era condus de căpitanul Nicolae Tomescu, în timp ce Centrul înaintat Nr. 2 al S.S.I. (sau Centrul Informativ *Iaşi*) s-a aflat sub comanda maiorului Gheorghe Balotescu, care va deveni, imediat după cucerirea Odessei şi pe

tot parcursul războiului, şef al Centrului de Informaţii Nr. 2 *Chişinău* al S.S.I. (numit şi Centrul Nr. 2 Est sau Centrul *Basarabia*) [11, p.112].

„În cursul lunii septembrie 1941, – îşi amintea colonelul I. Lissievici, şeful Secţiei I Informaţii din S.S.I. – Centrele Informative Iaşi [Nr. 2] şi Galaţi [Nr. 1] continuau să acţioneze pe frontul Armatei a 4-a, primul activând în zona Corpului 1 Armată aflat cam la centrul dispozitivului (din a treia decadă a lunii septembrie 1941 a operat pe lângă Corpul 3 Armată român – *n.n.*), iar secundul în zona Diviziei 21 Infanterie de la extrema dreaptă a acestuia. Cum Armata a 4-a întâmpina mari dificultăţi în înaintarea sa spre Odessa, şefii celor două centre informative au încercat să obţină informaţii din zona frontului trupelor inamice, făcând uz de agenţi. Imediat ce mi s-a raportat despre aceste încercări, am dispus să se renunţe la ele; dificultăţile de a strecura agenţi prin frontul inamic erau aşa de mari, încât toţi riscau să fie arestaţi. În atari condiţii, aceşti agenţi sigur ar fi dăunat intereselor noastre şi în niciun caz să ne ajute. Totuşi, pentru obţinerea de informaţii din zona dispozitivului inamic, am dispus ca ambele centre informative să intensifice şi să aprofundeze interogarea prizonierilor sovietici, aceştia constituind principala sursă informativă, faţă cu posibilităţile noastre. Ştirile importante şi urgente interesând *Marile Unităţi* române să fie comunicate direct şi acestora, spre a putea fi exploatate la timp" [3, 149-150]. Deoarece „în acei ani căutarea şi procurarea informaţiilor s-au bazat pe exploatarea informativă a prizonierilor şi a documentelor găsite pe câmpul de luptă", au avut loc „foarte puţine angajări de informatori" [3, 194].

Centrul de Informaţii „B" era unul dintre organele informative şi contrainformative ale Armatei, constituite încă la începutul anilor 30 şi instalate pe graniţele României (în Est, Vest şi Sud; în Nord acţiunea informativă era mai slabă, având în vedere bunele relaţii cu Polonia [9, 81-82]), pentru acţiunea externă [4, 135]. Pentru acţiunea internă, în centrele importante din România (Bucureşti, Iaşi, Cluj-Napoca, Chişinău), Armata dispunea de aşa-numitele *Birouri Statistice Militare* – organe de informaţii, numite astfel pentru a camufla atribuţiile lor informative şi contrainformative [2, 48].

Sediul Centrului s-a aflat la Chişinău (la Cernăuţi activa Centrul de Informaţii „A") şi avea printre misiuni culegerea informaţiilor militare din spaţiul sovietic. Dar, odată cu declanşarea războiului, s-a pus în mişcare spre Est, însoţind armatele de operaţiuni. La conducerea Centrului era lt.-col. Alexandru Ionescu, de la numele căruia Centrul a primit denumirea conspirativă de *Alion* (de la primele două litere ale prenumelui şi primele trei litere ale numelui).

În bătălia pentru Odessa a fost ataşat Comandamentului Armatei a IV-a române şi a înaintat împreună cu unităţile de operaţiuni, până în Crimeea şi Taman (pe lângă postul de comandă al Corpului de Cavalerie). În primele luni ale anului 1943 a început pregătirile pentru retragerea la Tiraspol, fiind înlocuit în Crimeea de Subcentrul Nr. 6 „Simferopol" (condus de maiorul Vasile Patriche) şi Subcentrul „Taman" (nou înfiinţat) al Centrului de Informaţii „H" [4; 5]. La 12 mai 1943 a plecat din Simferopol eşalonul Centrului „B", cu destinaţia Tiraspol.

Odată instalat la Tiraspol, Centrul „B" s-a ocupat de identificarea, arestarea şi cercetarea paraşutiştilor şi partizanilor, precum şi a suspecţilor din Transnistria. Rezultatele activităţii erau raportate M.St.M. (Secţiei a II-a), Armatei a III-a şi Corpului 3 Armată român (prezentând la anumite perioade de timp câte o *Sinteză Contrainformativă asupra situaţiei generale din Transnistria*), iar alte structuri informative din zonă erau informate numai „spre ştiinţă".

La începutul anului 1944, la Odessa acţiona Subcentrul Nr. 5 Informaţii al Centrului „B", condus de maiorul Theodor Botezatu şi care a trecut în subordinele Centrului „H". Subcentrul „Odessa" urma să asigure acţiunea informativă şi contrainformativă în zona de la sud de linia Zuri – Jerebkovo – Semenovka din sectorul trupelor române.

Spre sfârşitul lunii martie 1944, „Biroul Lt.-colonel Alion" s-a evacuat din garnizoana Tiraspol, deplasându-se împreună cu Comandamentul Armatei a IV-a române spre Iaşi [4, 137-139].

La 29 martie 1944, Secţia a II-a a M.St.M. a stabilit limitele zonelor de acţiune ale Centrelor „A", „B" şi „H":

- ✓ între Centrul „A" şi „B" – Târgu Frumos (la Centrul „A"), Băceşti, Stănişeşti, Tecuci (la Centrul „B");
- ✓ între Centrul „B" şi „H" – Orhei (la Centrul „H"), Vorniceni, Bujorul, sud Albiţa, râul Prut până la vărsarea lui în Dunăre (la Centrul „B").

Axul de deplasare pe timpul operaţiunilor a centrelor informative era: Fălticeni, Roman, Bacău, Focşani (pentru Centrul „A"), Iaşi, Vaslui, Bârlad, Nămoloasa (pentru Centrul „B"), Chişinău, Huşi, Bârlad, Focşani (pentru Biroul Statistic Militar Chişinău). Rezidenţa Iaşi a Biroului Statistic Militar Chişinău trecea în sub-

ordinele Centrului „B", iar Biroul Statistic Militar Chişinău urma să se retragă din Chişinău spre vest la Focşani [4, 219].

După ieşirea României din războiul antisovietic (23 august 1944), centrele informative de la graniţa de răsărit (din Basarabia şi Bucovina) au fost desfiinţate sau plasate pe Frontul din Vest pentru a sprijini informativ unităţile Armatei române în campania antihitleristă.

În teritoriile eliberate/ocupate de trupele sovietice a urmat acţiunea structurilor de contrainformaţii SMERŞ, de identificare şi arestare a agenturii româneşti [7, 269-290; 8].

2. Activitatea informativă a Centrului „B" în bătălia pentru Odessa

Exploatarea prizonierilor şi a documentelor găsite pe câmpul de luptă au constituit principalele surse de informare pentru structurile speciale româneşti în luptele pentru Odessa. Ele au adus suficiente date cu caracter militar despre inamic, mulţumind comandamentele unităţilor române din zonele respective. La 30 august 1941, Corpul 3 Armată prin adresa nr. 22.711 i-a comunicat M.C.G. român că, în timpul operaţiilor de la est de Nistru, personalul S.S.I. care activa în sectorul de front repartizat „a depus o muncă neobosită în culegerea informaţiilor ce le-au comunicat la timp şi care exploatându-le a ajutat mult mersul operaţiilor prin indicarea dispozitivului şi organizării de apărare a inamicului" [11, 64].

Ion Lissievici relata că prizonierii erau utilizaţi în principiu numai pentru procurare de informaţii externe, în limita capacităţii şi cunoştinţelor mai mult sau mai puţin restrânse ce le aveau în legătură cu unitatea, eventual Marea Unitate, din care făceau parte [3, 192].

Pentru lucrul cu prizonierii, Secţia a II-a a M.St.M. al Armatei române a elaborat *Instrucţii speciale pentru exploatarea prizonierilor*. Potrivit lor, cel ce interoga trebuia să cunoască foarte bine organizarea unităţilor inamice, activitatea lor din sectorul respectiv, dotarea cu armament şi caracteristicile acestuia etc., „pentru a nu se lăsa indus în eroare de prizonieri, în mod voit sau din ignoranţa acestora". Se atrăgea atenţia asupra faptului că „interogatoriul trebuie luat cu bunătate şi răbdare, fără asprime şi se vor face toate eforturile ca să se dea prizonierilor ceva mâncare înainte şi tutun, dacă nu au". Fiecare prizonier trebuia interogat în parte (nu în grup). Prizonierul care refuza să ofere informaţii trebuia lăsat şi interogat mai târziu. Exploatarea informativă a prizonierilor urmărea obţinerea de informaţii noi, dar şi verificarea informaţiilor deja cunoscute (dispozitivul unităţilor sovietice pe teren, efective, pierderi suferite, rezervele unităţilor, amplasarea armamentului greu, câmpuri minate, fortificaţii etc.) [6, 45-47].

Unii prizonieri şi dezertori au oferit informaţii puţine, din cauza aflării scurte pe front. Alţii, fiind tanchişti, aviatori, marinari etc., au oferit informaţii tehnice şi operative preţioase. Atât prizonierii, cât şi dezertorii erau din diverse pături sociale (învăţători, ingineri, ţărani, muncitori), de diferite etnii (ruşi, ucraineni, caucazieni, moldoveni) şi din diverse regiuni ale U.R.S.S. – Ural, Crimeea, Odessa, din satele moldoveneşti din Crimeea şi din stânga Nistrului.

Printre agenţii trimişi în liniile inamice de către Centrul de Informaţii „B" au fost: Mălai Mare, Crăciun Volodea [1, 551] şi alţii.

Cunoaşterea adversarului era de importanţă capitală. Aceasta presupunea o muncă minuţioasă – de procurare (prin dezertori şi prizonieri) şi verificare a datelor şi informaţiilor, în vederea stabilirii dispozitivului şi a intenţiilor inamicului. Se lucra exact ca la un puzzle. Totodată, trebuia urmărită starea de spirit a adversarului şi a populaţiei din spatele frontului inamic. Trebuia aflat şi ceea ce ştia adversarul despre dispozitivul inamic. În funcţie de întregul tablou care se contura, erau luate deciziile şi măsurile cele mai potrivite situaţiei.

Pe parcursul acestei campanii, „notele informative" zilnice, înaintate de organele informative armatelor de operaţiuni, conţineau în special date referitoare la: trupele inamice din linia I-a, amplasarea unităţilor de rezervă, mişcarea trupelor, intenţiile inamicului, dotarea lui, moralul ostaşului sovietic şi român, starea de spirit a populaţiei din regiune etc. De asemenea, erau întocmite rapoarte pe o anumită problemă – *Dislocarea unităţilor* (sovietice – *n.n.*) *în jurul Odessei* (29 august 1941) [1, 144-150 a], *Modul de recrutare a echipelor de spioni şi a bandelor de terorişti la N.K.V.D. din Odessa* (1 septembrie 1941) [1, 209-210], *Organizarea N.K.V.D. şi G.U.G.B. (Comisariatul Poporului de Interne şi Direcţiunea Siguranţei Statului)* (2 septembrie 1941) [1, 525-534], *Apărarea Odessei* (3 septembrie 1941) [1, 243-247], *Unităţi de tancuri aflate în sectorul Odessa* (12 septembrie 1941) [1, 394-402], *Modul cum se face propaganda în Armată* (sovietică – *n.n.*) (17 septembrie 1941) [1, 514-516], *Organizarea Secţiei Speciale a ministerului din Direcţiunea Siguranţei Statului* (sovietic – *n.n.*) (19 septembrie 1941) [1, 521-522], *Lucrări subterane la Odessa şi împrejurimi* (2 octombrie 1941) [1, 627-630] etc., etc. De asemenea, cele două centre informative au reuşit să procure

mai multe materiale necesare, cum ar fi: o hartă sovietică a Odessei (din 1929) [1, 140, 775], schiţa cu punctele principale de alimentare cu apă a oraşului Odessa (cu excepţia uzinei de apă de la Belaievka) (septembrie 1941) [1, 561-562]; către data de 14 septembrie 1941 au identificat amplasamentul a 75 de depozite din Odessa (cu indicarea străzii şi a naturii mărfurilor depozitate), 7 garaje mari (parcuri auto) [1, 769-773].

După cucerirea Odessei (16 octombrie 1941), unii prizonieri şi dezertori, originari din Odessa, au oferit servicii benevole, pentru identificarea comuniştilor şi a altor elemente ostile noii autorităţi [1, 706].

La 17 august 1941, Centrul „B", în baza informaţiilor obţinute de la prizonierii sovietici Bondarenko Vasili (din Novo-Alexandrovca) şi Natik Vasili (din comuna Danilovca, regiunea Cernigov) [1, 13] a aflat, deşi tardiv, date interesante despre dispozitivul militar sovietic de pe linia Nistrului, pe care Armata română deja o depăşise. Era vorba despre fortificaţiile formate din ambrazuri şi cazemate, de la Dubăsari şi până la Maiaki (sectorul – ukrepraion nr. 82, cu postul de comandă la Tiraspol), în care se aflau şase batalioane de mitraliere, fiecare cu câte cinci companii (toate în linia I). Pentru descrierea unei cazemate, a fost luat exemplul cazematei nr. 651. Ea era amplasată la liziera de nord-vest a satului Butur, într-o stâncă, la o distanţă de 600 de metri de Nistru. Avea o cupolă de oţel, sub care era instalată o mitralieră cu un dispozitiv pentru trageri antiaeriene şi asupra ţintelor terestre. La 4 august 1941, o parte din aceste batalioane au primit ordin să se retragă [1, 16-17]. Prizonierul Natik relata că batalioanele s-au retras pe direcţia Odessa. „Mâncare caldă nu am avut. Comandanţii mei au fugit şi mai târziu nu s-au întors, decât numai unii din ei. Pe comandantul Batalionului meu nu l-am mai văzut. Starea de spirit între soldaţi este foarte nemulţumită, mai cu seamă din cauza grabei cu care fug toate autorităţile comuniste, furând şi luând cu ele tot ce e mai bun" [1, 13].

S-a adus la cunoştinţă şi ceea ce a declarat, la mijlocul lunii august 1941, prizonierul Avetisian Babken (din oraşul Kars, Turcia): „Regimul în Armata roşie era insuportabil. Comandamentul nu se simţea stăpân pe situaţie şi integral se afla sub controlul comisarilor politici. Pentru cele mai simple suspiciuni, organele unităţilor speciale şi oamenii lor de încredere [îl] cercetau pe comandant. […]. În general, nimeni nu ar fi putut să se erijeze în apărător al vreunuia dintre aceşti ofiţeri arestaţi (în anii 30 – *n.n.*), căci ar fi fost considerat şi acesta duşman al poporului". În privinţa moralului ostaşului sovietic, prizonierul relata: „Pe timpul operaţiunilor, starea de spirit a ofiţerilor şi a soldaţilor era foarte redusă. În fiecare zi se mărea numărul dezertorilor. În ultimul timp, predarea la inamic a luat o formă îngrijorătoare, căci se producea în masă. […] Erau timpuri când nu se dădea masa câte două-trei zile. Au fost multe cazuri când ofiţerii inferiori şi soldaţii rămâneau cu picioarele goale, din cauza lipsei de încălţăminte. Unităţile duceau lupte fără a cunoaşte situaţia şi misiunea, deoarece lipsea conducerea marilor unităţi. Comandanţii nu cunoşteau deloc situaţia de pe front. Astfel, din momentul retragerii Regimentului (din care a făcut parte prizonierul – *n.n.*) de la Prut şi până ce a ajuns în apropiere de Odessa, nimeni nu avea cunoştinţă de situaţia adevărată a frontului. În ziare se spunea întotdeauna că situaţia este neschimbată, deşi ei înşişi parcurseseră în retragere câteva sute de kilometri. În ultimul timp, mare parte din soldaţi şi ofiţeri au fost împuşcaţi pentru dezertări şi refuzul de a executa ordinele. Conform ordinului dat de Stalin, organele militare şi civile erau datoare ca, în retragerea lor, să distrugă tot ce e mai de preţ. Din cadrele celor mai credincioşi soldaţi din unitate se formau echipe, care urmau să rămână în spatele frontului germano-român. Acestora li se dădeau misiuni teroriste. Cu recrutarea acestor elemente se îndeletniceau organe[le] speciale. Comandantul unităţii respective nu era informat despre felul cum se organizau aceste echipe. Mulţi ofiţeri şi soldaţi nu se predau Armatelor româno-germane numai pentru motivul că au fost avertizaţi că aici prizonierii sunt schingiuiţi şi împuşcaţi. Însuşi prizonierul declară că stătea la îndoială dacă e cazul să se predea. Ajungând însă aici, a constatat că tot ceea ce li se spunea acolo sunt minciuni şi că este foarte bine tratat de autorităţile noastre militare" [1, 108 a-110]. Un alt prizonier, Suvorchin Clement, comisar politic, declara că „se simţea jenat în a explica soldaţilor pierderile Armatei germane, care, după relatările sovietice, se ridicau la 10.000 avioane, pe când ale ruşilor de abia au atins cifra de 700" [1, 514].

De la etnicul german de pe Volga, Felde Karl (din colonia Grium), luat prizonier, serviciile de informaţii româneşti au obţinut noi date despre situaţia germanilor din U.R.S.S. Prizonierul era în grad de locotenent, cult, urmând doi ani de zile Institutul Pedagogic din oraşul Engels şi un an şi jumătate Şcoala Militară de Infanterie din Astrahan, pe care a absolvit-o la 15 iunie 1941. A fost repartizat în sectorul nr. 82 fortificaţii din Tiraspol. Deoarece era de origine etnică germană, prizonierul spunea că „a fost tot timpul suspectat şi persecutat".

La 22 iunie 1941, batalionul lui a primit ordin să treacă Nistrul şi să ocupe cazematele construite de autorităţile româneşti în anul 1940. Apoi, până la 18 iulie militarii, împreună cu civilii mobilizaţi, au săpat tranşee

la Gâsca, nord-vest Căuşeni şi vest Zaim. La 18 iulie postul de comandă al batalionului său s-a retras la 2 km nord-est de Tiraspol. La începutul lunii august a început retragerea pe direcția Suclea – Strassburg – Iasska – Odessa.

În privința moralului soldatului sovietic prizonierul a declarat că, „dacă stai de vorbă separat cu câte un soldat sovietic, acesta recunoaşte că ar abandona bucuros arma şi s-ar preda. […] În general, soldații sovietici nu-ți pot da seama de sensul războiului pentru ei. Cea mai mare parte din ei sunt nemulțumiți de regimul sovietic, care le-a distrus căminurile şi i-a lăsat să trăiască în mizerie".

Despre locurile natale prizonierul spunea că acolo locuiau aproximativ un milion de etnici germani, colonizați încă de pe timpurile împărătesei Ecaterina a II-a. Dintre ei, doar foarte puțini erau membri ai Partidului Comunist. Până în anul 1929 au avut un nivel de trai satisfăcător. Dar, a urmat perioada de colectivizare a agriculturii, care a dus la pauperizarea populației şi la deportarea în Siberia a aproximativ 30% din germanii de acolo, pe motiv că erau țărani înstăriți. Apoi, în anul 1933 s-a declanşat foametea, care în unele colonii germane a dus la moartea a 50% din populație [1, 116-119].

Un alt prizonier, Țibulski Ilia din satul Loev, de lângă Kiev, interogat în acele zile de la mijlocul lunii august 1941, a declarat că „la începutul războiului starea de spirit a soldaților şi ofițerilor era mai ridicată. După câtva timp, când s-a aflat de înaintarea germană şi pierderea unei bune părți de teritoriu, chiar în rândurile ofițerilor au început comentarii. Aceştia criticau întrucâtva conducerea Armatei Roşii şi începeau să-şi dea seama de realitate". Soldații îi întrebau pe superiorii lor: „Unde sunt tancurile noastre? Unde sunt avioanele noastre? De ce linia Stalin a fost străpunsă atât de repede de Germani, când era considerată ca cel puțin egală cu linia Maginot sau Siegfried?" [1, 121-124].

Aceeaşi stare precară a moralului soldatului sovietic era relatată şi de un alt prizonier, Iakovlev Ivan din satul Pojario, regiunea Novgorod: „Faptul că unitățile sovietice se retrag mereu a produs o impresie foarte rea asupra soldaților şi ofițerilor. Nu mai există încrederea în conducerea Armatei Roşii. Au crezut la început că vor rezista pe Nistru, însă, văzând că au fost împinşi mai departe spre Est, au început să-şi dea seama de situația gravă în care sunt. Nimeni nu le dădea explicații asupra cauzei retragerii" [1, 127].

Printre primele informații despre situația din Odessa au fost cele obținute la 23 august 1941 de la prizonierul Boltnev Vasili (din comuna Verhne-Spaskoe, regiunea Tambov). Acesta declara că „din discuțiile auzite de la ofițeri ştiu că Odessa este apărată de trei Divizii. În jurul oraşului sunt făcute fortificații importante compuse din şanțuri de tragere, şanțuri antitanc, foarte mari, rețele de sârmă şi numeroase câmpuri de mine. Toate drumurile sunt minate şi barate. Din discuțiile auzite, conchid că rezistența principală se va face pe linia aceasta, care se întinde în jurul oraşului, la o distanță de circa 5-10 km de la lizierele lui. Oraşul este şi el minat. Au mai avut speranțe că întăririle eventuale vor sosi dinspre Marea Neagră, astăzi eu văd imposibilitatea unei asemenea realizări" [1, 30; 44].

Informațiile privind fortificațiile din jurul Odessei au fost confirmate şi de prizonierul Troz Ivan, care a spus: „Şanțuri antitanc sunt săpate în jurul Odessei, în fața cărora sunt întinse rețele de sârmă pe trei rânduri de pari. După aceste şanțuri sunt săpate şanțuri de tragere cu locaşuri pentru mitraliere. Acest brâu de fortificații se întinde de la lizierele oraşului, la o distanță de cca 6-8 km, şi se întinde de la malul Mării Negre la Nord-Est de Odessa, până la Marea Neagră, la Sud de Odessa" [1, 37].

Un alt prizonier, Leontovici Nikolai din Odessa, spunea că şanțurile antitanc sunt pe două rânduri, la vreo 15 km de Odessa, şi între ele sunt câmpuri minate. Prizonierul Leontovici declara că „comandantul meu (locotenentul Tkacenko al Regimentului 161 Infanterie), după cum am aflat, este şi el luat prizonier. El este unul dintre cei mai răi comunişti, care a împuşcat vreo 19 oameni până acum, cari au vrut să se predea. Din păcate, nu l-am văzut printre prizonieri. Noi ne-am fi predat demult, dacă nu era dânsul, care încontinuu umbla în spatele nostru cu revolverul şi pentru cel mai mic semn de frică sau nedorință de a lupta ne împuşca. În ochii mei au fost împuşcați doi soldați cari i s-au părut suspecți. Toți soldații din regimente discută încontinuu posibilități de fugă, însă locul fiind deschis nu se prea poate fugi". Despre populația din Odessa prizonierul informa că „aşteaptă cu nerăbdare intrarea trupelor româneşti în oraş", cu excepția evreilor, care „cu toții aproape s-au refugiat din oraş în carierele de piatră din Holodnaia Balka, unde s-au ascuns" [1, 39].

La 23 august 1941, informații despre situația din porturile Odessa şi Sevastopol au fost furnizate de către prizonierul Botto Antonio. La Odessa erau: un crucişător, cu aproximativ 14 tunuri şi 3 tunuri antiaeriene; 2 canoniere, cu câte 5 tunuri; circa 10 vânători de submarine. Pe insulele Berezani şi Pervomaisk de lângă Oceakov, la intrarea în limanul Niprului şi a Bugului, se aflau tunuri de coastă, îndreptate spre mare, precum

şi tunuri antiaeriene. În portul Sevastopol se aflau: un vas de linie, cu mai multe tunuri de diferite calibre; 5 crucişătoare, hidroavioane, torpiloare, vase de pază, şalupe, submarine, vase comerciale etc. Vasele comerciale din portul Odessa, aproximativ 30, erau toate întrebuințate pentru transportul din Odessa în Marea Azov şi în portul Novorossiisk a diferitelor instalații şi materiale de război. Vasele de pasageri – vreo patru la număr, dotate cu mitraliere antiaeriene – erau folosite la transportul răniților.

Prizonierul interogat a mai relatat că la începutul lunii august 1941 vaporul de pasageri „Lenin", de 4.500 de tone, s-a ciocnit de mine, în apropierea farului Sarîci, scufundându-se în timp de trei minute. S-ar fi înecat 1.200-1.300 de oameni, iar comandantul vasului s-a împuşcat. Prizonierul a spus că mai cunoaşte încă două cazuri similare: în luna iulie, două vapoare, trecând prin zona minată a strâmtorii Kerci, s-au ciocnit de mine proprii – unul s-a scufundat, iar al doilea, avariat, a fost remorcat în portul Kerci. Prizonierul susținea că aceste cazuri au avut loc din cauza că comandanților celor două vase nu li s-au furnizat informații privind zonele minate.

Concluzia principală a acestui interogatoriu a fost că autoritățile sovietice au o mare grijă în a păstra secretul referitor la zonele minate din mare, încât nu le oferă date nici comandanților de nave comerciale [1, 132-135].

Prizonierul Anisimov Nikolai, din Regimentul 161 Infanterie, a oferit date despre flota aeriană din Odessa. El a indicat două aerodroame pe care le cunoştea, cu hangare la suprafață şi în subteran şi un aerodrom pentru hidroavioane, în dreptul satului Usatovo, pe malul estic al Limanului Hadjibei. El estima că pe cele trei aerodromuri erau circa 200 de avioane şi 20 de hidroavioane.

Şi el a indicat existența şanțurilor antitanc, mari, pe două linii, pe drumul Odessa – Nikolaev, la 16 km de Odessa, lângă satul Alexandrovka. Şanțuri de tragere erau în jurul oraşului, pe mai multe rânduri, iar rețelele de sârmă erau pe trei rânduri. Şoselele şi drumurile de acces în oraş erau barate cu bârne. Şi el confirma existența mai multor câmpuri de mine, precum şi minarea mai multor obiective importante din oraş.

Prizonierul Anisimov spunea şi el că populația evreiască a oraşului s-a refugiat în satele din apropierea Odessei şi că „aproape toți" evreii din Chişinău se aflau refugiați la Odessa. Evreii de la Chişinău ar fi încercat să meargă spre Nikolaev, dar nu au reuşit să treacă Bugul şi au revenit la Odessa [1, 40].

Informații prețioase a oferit şi civilul Pasek Anatoli, originar din Odessa, mobilizat la săpat şanțuri antitanc la Novîi Kotovsk. El a vorbit despre fortificațiile din jurul Odessei: cazemate şi adăposturi betonate (după Krivaia Balka, pe malul Mării Negre, în regiunea Arcadia şi colonia Lustdorf), şanțuri antitanc (la Krivaia Balka şi suburbia Moldovanca), şanțuri de tragere (în partea de nord-vest şi vest a oraşului, la 10 km de lizierele lui) etc. Artileria grea se afla la Arcadia, Lustdorf, Luzanovca, Langeron.

Prizonierul semnala că „în oraşul Odessa se găsesc multe catacombe, intrarea în care duce dinspre Marea Neagră, de la Langeron, de la Arcadia şi de la strada Kirilenko nr. ?, de la Monumentul lui Voronțov. În ultimul timp, aceste catacombe, care duc sub întreg oraş[ul], sunt puternic păzite de militari. Se construia ceva în aceste catacombe, însă nu ştiu ce. Toate fabricile sunt minate" [1, 41].

Un alt prizonier, Lescinski Ivan, originar din Odessa, a dat informații referitoare la centralele electrice din Odessa, la una dintre care a lucrat şi el. Lescinski spunea că o uzină a fost demontată şi evacuată la Samara, iar alta a fost închisă.

Despre fortificațiile de lângă Odessa acesta spunea că sunt alcătuite dintr-un şanț antitanc, o linie de sârmă ghimpată pe trei rânduri şi un şanț de tragere. Linia de fortificații se întindea „de la Marea Neagră, începând de la liziera com. Luzanovca, la 1 km spre Nord-Est, continuă în jurul oraşului, şi anume: până la Limanul Kuialnik, în dreptul Sanatoriului, între Kuialnik şi Hadjibei, până în dreptul Holodnaia Balka şi de la Holodnaia Balka trece pe la Zastava I-a, trece peste C.[alea] F.[erată], ceva mai sus de Zastava şi pe urmă, ocolind oraşul dinspre Vest, iese la Marea Neagră, dincolo de Lustdorf". Prizonierul a oferit informații şi despre amplasamentul bateriei de coastă, a artileriei grele („la Luzanovca, 300 m Nord de liziera satului, în Grigorievca, sunt 5 tunuri, care bat peste 25 km pe Jivakova Gora, între limanuri, mai sus de Soldatskaia Slobodka") şi a unui aerodrom (la Strelbişnoe Pole), unde s-ar fi aflat maximum 60 de avioane (aerodromul de la Zastava a fost evacuat). Hidroavioane se aflau pe Limanul Hadjibei, vizavi de Sanatoriu.

A indicat locul unde îşi avea sediul N.K.V.D.-ul din Odessa – „pe strada Marazlevskaia, lângă parc, vizavi de str. Polițeiskaia" şi miliția oraşului – „pe str. Preobrajenskaia 48 sau 50, unde a fost mai înainte Prefectura de Poliție".

În privinţa populaţiei evreieşti a oraşului, el spunea că „au expediat familiile lor spre Ural, Samara şi Siberia, însă sunt mulţi rămaşi în Odessa din cauza greutăţilor de transport. Cei cari sunt cu servicii au fost obligaţi să rămână şi de aceea nu au putut pleca din oraş" [1. 4, 42].

Cu completări importante referitoare la fortificaţiile din Odessa a venit prizonierul Tcacenko Evghenie, originar din Ilansk, „de pe C.[alea] F.[erată] transsiberiană", inginer de profesie: „Jivakova Gora este organizată cel mai puternic: are numeroase cuiburi de mitraliere şi şanţuri de tragere numeroase. Lângă Luzanovca, pe drumul spre Nicolaev şi Voznesensk, sunt făcute la fel numeroase şanţuri anticar şi şanţuri de tragere. Între Zastava 1 şi Zastava 2 se găsesc numeroase cazemate betonate. Pe malul Mări Negre, până la Lustdorf, sunt amenajate multe baterii de coastă. Pe rada portului [Odessa] am văzut 3 sau 4 crucişătoare şi cca 30 de distrugătoare. Submarine am văzut cca 30. Cred că armata care apără Odessa nu dispune [de] mai mult de 50-60 avioane" [1, 43-43 verso].

La 28 august 1941, Corpul 5 Armată îi raporta Comandamentului Armatei a IV-a despre un important dezertor, care s-a predat Diviziei 13 Infanterie*. Era vorba despre Erei Alexandru Dimitrovici, care s-a declarat „Inspector al regiunii Odessa pentru trupele de marină" şi cunoştea „în detaliu situaţia din regiunea Odessa". În această adresă era subliniat că, „deoarece la început [Erei Alexandru] avea impresia că va fi executat şi a început să plângă, Comandamentul C.[orpului de] A.[rmată] s-a angajat pe *cuvânt de onoare* că viaţa îi este salvată, în scopul de a obţine informaţiile pe care le veţi vedea Dvs. Ca atare, vă rugăm să binevoiţi a dispune să nu se calce cuvântul pe care l-am dat, mai ales că, din toate relaţiunile pe care le avem, este un instrument demn de încredere şi de la care se poate obţine o diversitate de informaţiuni de importanţă imediată şi generală (organizare politică etc.). Rugăm să binevoiţi a-i acorda un tratament deosebit de bun şi să ne confirmaţi primirea". Dezertorul a fost trimis spre o exploatare informativă urgentă, Centrului de Informaţii „B" [1, 13].

În urma cercetărilor efectuate de Centrul „B" s-a stabilit că Erei Alexandru era un important funcţionar al N.K.V.D.-ului din Odessa – delegat al Secţiei Speciale, cu atribuţii de control asupra activităţii şi verificării loialităţii comandanţilor, comisarilor şi a efectivului marinei din întreaga zonă a districtului Odessa. Deci, cunoştea foarte bine situaţia politico-militară din Odessa.

El a oferit informaţii exacte (aflate în curs de verificare) despre dispozitivul defensiv al trupelor sovietice din jurul Odessei din data de 27 august 1941, amplasamentul spitalelor militare, al şcolilor militare, despre aerodroame etc. Era dată fiecare unitate militară din jurul Odessei, cu numele comandanţilor.

În privinţa fortificaţiilor din Odessa, dezertorul declara că „baricadele din interiorul oraşului sunt dispuse pe mai multe linii, cuprinzând în medie câte două străzi mari. Sunt construite din saci de pământ, stâlpi de stejar, având în faţă raiuri (traverse – *n.n.*) de cale ferată. Lucrări în beton nu există. Baricadele sunt fără şanţuri. Pot fi distruse cu tunul. Au în faţă rezervoare de sticlă cu benzină, prevăzute cu dispozitivul de percuţie a capsei pentru aprinderea benzinei sub greutatea tancului". Dezertorul vorbea despre existenţa a câtorva linii circulare de baricade: „Linia I trece pe lângă Şcoala Osaviahim, lângă Luzanovca. Linia II-a, Depozitele de cereale. Linia a III-a, uzinele *Octeabriscaia Revoluţia.* Linia a IV-a, Abator. Linia a V-a, Leninscaia Miliţia. Linia a VI-a, sub podul căii ferate".

Dezertorul Erei susţinea că digul spre limanul Hadjibei era minat, cu scopul distrugerii lui la momentul potrivit, pentru inundarea terenului, unind limanul şi Marea. Însă, el spunea că o adevărată inundare nu se va putea realiza (apa va avea doar 15 cm adâncime), deoarece limanul şi Marea aveau atunci cam acelaşi nivel.

Erei era de părere că dacă atacul împotriva Odessei „ar fi fost dat acum 6 zile (adică, la 23 august – *n.n.*), când nu începuse încă construcţia baricadelor, atunci cucerirea Odessei ar fi fost mai uşoară".

Referitor la moralul populaţiei, dezertorul spunea că aceasta era nemulţumită din cauza problemei alimentare: „Zarzavaturi se găsesc foarte greu, iar celelalte alimente lipsesc cu desăvârşite. S-au introdus cartele pentru pâine şi chiar pentru apă. O persoană matură are dreptul la 5 litri de apă pe zi. Cartele de pâine nu se eliberează, decât celor cari lucrează la baricade şi obstacole antitanc". Era prezentat cazul unei femei de 60

* Despre modul cum s-a predat Erei Alexandru aflăm din „Interogatoriul" luat lui Kilius Alfred din Odessa (de origine etnică germană, lucrător la un atelier de mobilă), cu care împreună a dezertat. Cei doi erau vecini la Odessa şi în data de 27 august 1941, pe la ora 10 dimineaţa, Erei a venit la Kilius şi i-a arătat un manifest românesc, în care era prezentată situaţia frontului. I-a propus să plece amândoi şi să se predea trupelor româno-germane, motivând că viaţa lui este în pericol, deoarece i s-a ordonat să execute mai multe persoane, dar a refuzat să o facă. În seara zilei au plecat spre front şi au trecut de linia sovietică. Au înaintat pe întuneric şi, când au auzit vorbă străină, Kilius a început să strige în germană „Camarazi germani, veniţi aici. Noi ne predăm". S-au apropiat câţiva soldaţi români, cărora li s-au predat [1, 187-188].

de ani, căreia nu i s-au eliberat cartele pentru pâine decât după ce a fost dusă la ridicarea baricadelor. „Autorităţile sovietice fac zilnic razii prin oraş, prin tramvaie şi pieţe publice, ridicând orice bărbat valid, precum şi femei fără copii, cari sunt forţaţi să contribuie la lucrările de apărare a oraşului". De asemenea, nemulţumirile populaţiei erau legate şi de lipsa veniturilor, avându-se în vedere că multe întreprinderi au fost închise sau evacuate spre interiorul U.R.S.S. În acest context, era comentat nefavorabil ordinul lui Stalin de aplicare a „tacticii pământului pârjolit", care putea complica şi mai mult situaţia populaţiei. Dezertorul spunea că populaţia aştepta „cu nerăbdare căderea Odessei", pentru ca situaţia alimentară şi umanitară să nu devină şi mai complicată.

Lipsa alimentelor era resimţită şi în Armata Roşie din cauza dificultăţilor din transporturi. În schimb, comandanţilor de unităţi li se distribuia zilnic câte 200 gr. de rachiu, iar soldaţilor – câte 100 gr. Rezervele de hrană ale oraşului permiteau o rezistenţă de aproximativ 15 zile.

Radio Odessa funcţiona numai prin difuzoarele instalate în stradă şi transmitea comunicatele de război şi alarmele aeriene. Locuitorii oraşului au fost obligaţi să predea autorităţilor aparatele de radio de care dispuneau. Cei care nu le-au predat ar fi fost condamnaţi la 8-10 ani de închisoare.

Manifestele lansate de avioanele germane au avut un impact foarte mare asupra populaţiei. Deşi citirea şi răspândirea lor era interzisă (era prevăzută o pedeapsă de 10 ani de închisoare), foarte mulţi continuau să le difuzeze şi să le comenteze favorabil. Prizonierul sugera ca să fie făcute manifeste în care să se spună că trupele româno-germane au ocupat oraşele Nikolaev şi Oceakov şi că, în consecinţă, rezistenţa Odessei este inutilă. De asemenea, era propusă difuzarea manifestelor şi în primele linii ale frontului sovietic, unde ostaşii puteau lua cunoştinţă de ele cu o mai mare uşurinţă.

Dezertorul Erei spunea că existau foarte mulţi ostaşi sovietici care nu doreau să lupte. Dintre aceştia, 52 au fost împuşcaţi în noaptea de 20 spre 21 august.

Arhiva N.K.V.D.-ului din Odessa a fost evacuată în oraşul Ulianovsk, lângă Ural. Tot acolo au fost evacuaţi şi condamnaţii politici.

Centrul „B" considera că dezertorul cunoştea mult mai multe date interesante şi că nu a putut fi exploatat informativ foarte bine, deoarece era extrem de obosit: a fost adus la Centru la 28 august 1941, la orele 21, după un drum cu maşina de circa 160 de km a fost interogat până la ora 03.30 dimineaţa, după ce în ziua precedentă a fost interogat şi la alte eşaloane militare pe la care trecuse [1, 144-150 a; 181-184 a].

În zilele următoare, Erei Alexandru a mai fost exploatat informativ şi Centrul „B" a reuşit, în baza datelor furnizate, să elaboreze un vast studiu, intitulat „Organizarea N.K.V.D. şi G.U.G.B. (Comisariatul Poporului de Interne şi Direcţiunea Siguranţei Statului)", în care era prezentată structura şi misiunea fiecărei subdiviziuni din cadrul N.K.V.D. şi G.U.G.B., modul de recrutare a agenturii, lista de agenţi deconspiraţi cu care a lucrat Erei [1, 525-534*].

Cel ce a dezertat împreună cu Erei, Kilius Alfred, vecinul său, a relatat că autorităţile sovietice au evacuat din Odessa „aproape toate instalaţiile din fabrici şi uzine", le-au încărcat pe vase, vagoane şi locomotive şi le-au transportat în interiorul U.R.S.S. A fost evacuată şi „aproape 50% din populaţia oraşului Odessa", iar cea mai mare parte a celor rămaşi „aşteaptă să fie dezrobiţi de sub jugul comunist". Aprovizionarea oraşului cu produse alimentare nu se putea face, iar pentru apă erau introduse cartele, deoarece apa nu mai era furnizată prin conducte. Informaţii cu caracter militar Kilius nu a putut oferi [1, 187-188].

De la mai mulţi prizonieri şi dezertori interogaţi Centrul „B" a aflat că autorităţile au dispus ca apărarea Odessei să se facă până la ultima suflare. Pentru a putea menţine disciplina militară, autorităţile au recurs la măsuri represive extrem de dure: „Dacă în timpul luptelor un Comandant se ascunde, poate fi împuşcat chiar de trupe din subordine. La comanda unităţii va putea trece un Plutonier sau chiar un soldat destoinic. Ofiţerul are dreptul să împuşte pe orice soldat, care nu trage în inamic, se ascunde sau se retrage fără ordin. Dacă unitatea este încercuită, trebuie să încerce prin toate mijloacele să iasă din această situaţie. Cine propune să se predea inamicului, fie chiar Comandantul Regimentului, să fie împuşcat pe loc" [1, 235].

Păstrarea disciplinei militare prin forme extrem de represive era confirmată şi de alţi prizonieri (Bogomolov Leonid, Belinschi Alexei, Morozov Alex), care veneau cu exemple concrete, la care au fost martori, despre împuşcarea soldaţilor, care se retrăgeau fără ordin, de către comandanţi sau comisarii politici. Ca o

* Din cauza restricţiilor de volum, documentul respectiv nu îl publicăm aici, urmând să-l introducem în circuitul ştiinţific, în unul din studiile noastre ulterioare.

măsură de disciplinare era şi propaganda tot mai puternică din unităţile operative desfăşurată de comisarii politici. Aceştia spuneau soldaţilor că cei făcuţi erau împuşcaţi de trupele româno-germane, după ce erau într-un mod cumplit maltrataţi. Se mai spunea că este practicată „castrarea bărbaţilor şi femeilor, spre a opri dezvoltarea poporului ucrainean" [1, 192-193].

Cu toate acestea, moralul militarilor sovietici din apărarea Odessei era scăzut. Ei considerau că Odessa oricum va cădea şi rezistenţa lor este inutilă, că sunt trimişi de comandanţii lor la moarte sigură, fără niciun rost [1, 228-229].

Prizonierul Rilic Grigore a confirmat starea morală deplorabilă a soldaţilor sovietici care apărau Odessa. Unităţile lor erau într-o continuă retragere, dezorientate, fără a mai crede în victorie. În schimb, ofiţerii considerau că „vor sosi ajutoarele şi că până la urmă vor învinge". Ei îşi explicau retragerea ca fiind o manevră tactică („Comandantul Superior ştie ce face") şi erau încrezuţi că „va sosi momentul când vor putea lua iniţiativa operaţiunilor". În acelaşi context, el spunea că armata are ordin „să apere Odessa, fără gând de retragere", deoarece „acest port este cheia Mării Negre şi, în caz de pierdere, ar da inamicului posibilitatea să-şi instaleze baze, care implicit ar înlesni căderea regiunii petrolifere de la Baku – Batum etc." [1, 224-227].

Foarte mulţi soldaţi se automutilau (împuşcături în pulpă sau în palmă) şi aceste acte nu erau condamnate de camarazi. Aveau loc şi mutilări reciproce [1, 317].

Despre situaţia din oraşul Odessa a relatat şi dezertorul Svetlicinîi Gleb, de 54 de ani, domiciliat în Odessa. Era artist la Teatrul de Operă şi Balet din Odessa. A fost mobilizat la săpat tranşee şi a lucrat „cu majoritate femei şi vreo 50 de bărbaţi". Apoi, bărbaţii au fost luaţi pe 24 august pe front. În ziua următoare Svetlicinîi a trecut linia frontului şi s-a predat trupelor române.

Despre situaţia din oraş el a povestit următoarele: „Oraşul este baricadat la fiecare colţ de stradă cu saci de nisip, bare de fier şi sârmă ghimpată. […]. În Odessa armată nu mai este. Tramvaiele circulă normal. Preşedintele Consiliului Municipal Calcenko a propus predarea oraşului, pentru că nu au alimente decât pentru 10 zile. Propunerea a fost respinsă de membrii partidului. Evacuarea din Odessa pe mare este imposibilă din cauza avioanelor române. În gara Dalniki sunt multe vagoane pline cu diferite încărcături destinate evacuării, cari au rămas pe loc. Fabricile demontate au fost de asemenea încărcate în aceste vagoane. Toate locomotivele au fost evacuate cu vapoarele. Predarea oraşului s-a discutat pe la 10 august, însă organizaţia partidului bolşevic s-a opus. În Odessa sunt cca 400.000 locuitori care nu au mâncare nimic. Populaţia totală este de 700.000 de oameni. Alimente nu sunt. Pentru o pâine aştepţi 2 zile la rând, altfel altul îţi ia locul şi nu ai pâinea. Panica este mare când apar avioanele româneşti. Carne nu există. Ţăranii nu vor să primească bani ruseşti, din care cauză nu vând nimic. Oraşul este bombardat încontinuu. Strada principală este distrusă de bombardamente aeriene. Cel mai puternic bombardament a fost în ziua de 23 iulie. În oraş populaţia evreiască formează 2/3 din numărul total [al populaţiei] şi jumătate din ei sunt evacuaţi. În Odessa se găseşte multă miliţie călare, refugiată din toată Ucraina de Sud-Vest. Organizaţia comsomolistă din oraş este foarte activă şi recrutează oameni pentru front. Comsomoliştii sunt înarmaţi cu revolvere Nagant. Majoritatea sunt evrei. Toată populaţia din centrul oraşului este evacuată la câmp şi în suburbii. Fabricile le-au aruncat în aer. În caz de cădere a oraşului, vor fi aruncate în aer toate instalaţiile. Uzina electrică încă lucrează, dar oraşul nu are lumină" [1, 213].

Sintetizând datele obţinute de la militarii români, la 27 august 1941 Centrul „B" a dat următoarele aprecieri activităţii inamicului pe câmpul de luptă: „a) Este specialist în ceea ce priveşte camuflarea. Foloseşte foarte bine terenul. Te lasă să te apropii până la 5-10 metri, când deschide focul, fără ca – până aici – să fi fost observat; b) Foloseşte Brandt-urile cu foarte multă eficacitate. Trupele noastre sunt îngrozite de efectul acestora, al căror calibru este de 45, 50, 52, 107 şi 120 m.m., ultimele două trăgând chiar până la 6.000 m; c) Trage foarte bine: un singur tun antitanc a putut scoate din luptă 8 care de luptă de ale noastre; d) Este fanatic. S-au văzut luptători sovietici care au tras şi aruncat grenade până în momentul când carul nostru de luptă a trecut peste el, fără a se fi predat; e) Întrebuinţează sticle cu benzină, pentru aprinderea carelor, aruncând sticla în şenilă. Prin spargerea sticlei, benzina se împrăştie, iar tubul din interior, cu materie inflamabilă, provoacă aprinderea benzinei, care – la rându-i – în contact cu uleiul de la şenilă, incendiază carul; f) Este perfid. Exemplu: ridică mâinile în sus, în semn de predare, strigând: *Tovarişci, predaiomsea.* La apropierea ostaşilor români, mitralierele lor intră în acţiune, secerându-i. […]. Şi alt exemplu: întrebuinţează brasardele galbene, în special în incursiuni, pentru a induce în eroare trupele noastre; g) Sunt maeştri în organizarea terenului, întrebuinţând totdeauna perdelele de protecţie, aflate pe teren, cari pe hartă nici nu sunt trecute.

O Companie numai, bine amplasată la teren, este capabilă să oprească înaintarea unei întregi Divizii, prin acţiuni de flanc bine alimentate cu foc, organizând, din loc în loc, curse. […]. Impune el câmpul de bătaie pe anumite direcţiuni, pe cari totdeauna le predomină. Manevrează foarte bine în retragere; h) Cu o Baterie de artilerie grea (numai 3 tunuri) şi 2 de câmp a fost în stare să facă faţă, în foarte bune condiţiuni, în sectorul unei întregi Divizii româneşti, executând tot felul de trageri şi, în special, de hărţuială; i) Nu face economie de muniţiuni. Într-un câmp de luptă, în urma sovieticilor retraşi, s-au văzut adăposturi improvizate din lăzi de muniţiuni şi grămezi întregi de mii de tuburi trase, alături; j) Tatonează, prin deschidere de foc în diferite puncte ale frontului, pe trăgătorii noştri, pentru a le stabili conturul şi forţa. De cele mai multe ori, ai noştri le-au făcut jocul, răspunzând pe toată linia şi indicându-le astfel atât poziţia ocupată, cât şi tăria dispozitivului, consumând inutil cantităţi enorme de muniţiuni. În felul acesta, la o Divizie s-au consumat 126.000 cartuşe într-o zi, fără ca morţii şi răniţii sovietici să fi depăşit cifra de 600 oameni" [1, 167-168].

În privinţa trupelor române, aceeaşi sinteză semnala: „a) Arată timiditate în toate acţiunile. Această timiditate este – în bună parte – imprimată de comandanţii înşişi, cari nu impulsionează la timp exploatarea unui succes în câmpul tactic. La aceasta se mai adaugă groaza ce-i stăpâneşte în urma efectului proiectilelor de Brandt ruseşti. Se pare că ruşii au prins această slăbiciune a ostaşului român şi o speculează la maximum. b) Nu se cunoaşte îndeajuns întrebuinţarea Brandt-urilor. […]; c) Baza de foc de mitraliere nu se formează; d) S-a remarcat că activitatea comandanţilor de Batalioane, comandanţilor secunzi şi a comandanţilor de Regiment pe câmpul de luptă este mult redusă; în schimb, această activitate este compensată de acea a ofiţerilor inferiori şi a Domnilor Generali, Comandanţi de Mari Unităţi, foarte des văzuţi şi întâlniţi până în primele linii; e) Nu se foloseşte bine terenul; [militarii] se leagă de şosea sau creste, ceea ce atrage cu uşurinţă focul inamic; f) Nu se curăţă bine localităţile. Au fost cazuri când unităţi româneşti au dormit în acelaşi cantonament cu unităţi sovietice şi a doua zi sovieticii, trezindu-se mai devreme şi dând peste români, au început lupta la grenadă, producându-le mari pierderi (cazul unui Batalion de R.[egimentul] 22 I.[nfanterie]); g) Se anunţă atacul cu 7-8 ore înainte, ceea ce face ca trupa să stea sub presiune, iar prin anumite mişcări pregătitoare să se descopere inamicului intenţiunea. Alteori, ordinul de atac soseşte cu întârziere. […]. Aceasta dă loc la acţiuni disperate, stânjenind coordonarea în câmpul tactic; h) Nu se exploatează succesul unei acţiuni (unitatea respectivă – *n.n.*) agăţându-se de obiectiv, când, de cele mai multe ori, ar fi trebuit să împingă [atacul] după inamicul care se retrăgea. Au fost cazuri când inamicul, fugind şi văzând că după el nu vine nimeni, s-a oprit şi a trimis patrule de contact înapoi, pentru a vedea unde sunt românii, înapoindu-se şi regrupându-se pe poziţia ce ar fi trebuit să fie ocupată de români. Efectivele se reduc pe câmpul de luptă prin reaua-credinţă a unora dintre ostaşi. Un exemplu: la căderea unui rănit, se reped câte doi ostaşi ca să-l conducă înapoi, chiar dacă rana este foarte uşoară şi rănitul s-ar putea transporta singur. Însoţitorii nu apar decât după sfârşitul luptei. […]. Din acest punct de vedere, se remarcă lipsa de organizare a asistenţei medicale pe câmpul de luptă. Nu există cuib de răniţi la Campanie şi nici post de prim ajutor la Batalion şi de aceea ostaşii profită şi fac ce vor; i) Echipele de împrospătare cu muniţiuni la Companii, profitând de lipsa de control şi întrebuinţare, rămân în urmă şi se dedau la acte nepermise de furtişaguri prin sate; j) În dosul frontului, nenumăraţi soldaţi rătăciţi, cu sau fără intenţiune, de unităţile lor. […]. Alţii, încă de la trecerea Prutului şi a Nistrului şi-au pierdut unităţile şi le caută şi astăzi. Sunt parte dintre ei arestaţi la Companiile de Poliţie ale marilor Unităţi, aşteptând să li se facă acte de dare în judecată, când locul lor ar fi cu mult mai indicat pe linia de luptă, unde efectivele se resimt atât de mult".

Printre lipsurile şi nevoile de la unităţi, care scădeau forţa combativă a ostaşului român, erau semnalate: hrana dată ostaşilor o dată pe zi, în timpul nopţii (era propusă acordarea hranei de rezervă, pe care soldatul să o poată consuma în timpul zilei); lipsa tutunului la ostaşii din linia întâia; foarte mulţi soldaţi erau plini de paraziţi; insuficienţa îmbrăcămintei şi a încălţămintei; activitatea defectuoasă a poştei militare (care afecta moralul soldatului).

Referitor la folosirea tancurilor în lupte, era subliniată defectuoasa folosite a tancurilor în grupuri mici, precum şi inadmisibilitatea defectării tancurilor după 3-4 km parcurşi, aşa cum se întâmpla. În schimb, era lăudată cooperarea dintre artilerie şi infanterie. Artileria trăgea foarte bine, lucru remarcat atât de ostaşii români, cât şi de prizonierii sovietici [1, 168-170].

La 1 septembrie 1941, prizonierul lt. aviator Radionov Leonid a furnizat informaţii importante despre aviaţia sovietică – unităţi (staţionate în principal în Crimeea), performanţa aparatelor de zbor din dotarea Armatei Roşii (a cinci tipuri de avioane) etc. [1, 220-223].

În aceeaşi zi, spionul Radionov Mihail (cu numele identic cu cel al prizonierului aviator) a relatat despre modul de recrutare a spionilor şi teroriştilor de către N.K.V.D.-ul din Odessa (el fiind unul dintre cei recrutaţi şi instruiţi). În clădirea fostului Sanatoriu Dzerjinski, „de la sfârşitul liniei de tramvai Nr. 17", erau aduşi indivizi din închisoarea oraşului Odessa, în vederea instructajului pentru misiuni de spionaj şi terorism. Pregătirea dura până la o săptămână de zile, cursanţii fiind instruiţi cum să se comporte pe teritoriul inamicului, cum să culeagă informaţii despre trupele româno-germane, cum să întrebuinţeze grenadele, dinamita, cum trebuie distruse podurile, liniile telefonice şi telegrafice. Lor li se prezentau „indivizi cari se întorceau din misiune, menţionând că şi-au făcut datoria de comunişti şi că aceştia vor fi decoraţi". Printre cursanţi erau şi femei, pregătite pentru misiuni de spionaj.

Spionul spunea că el ştie sigur că au mai fost trimise echipe de spioni în Basarabia, prin Limanul Nistrului. El a fost trimis, cu încă doi bărbaţi şi o femeie – originară din Cetatea Albă şi fostă studentă la Iaşi – într-o misiune de şase zile (19-24 august), pentru a culege informaţii despre trupele române.

La sediul N.K.V.D.-ului din Odessa, Radionov a văzut „o maşină infernală, care era păzită şi care trebuia pusă în funcţiune pentru a arunca clădirea în aer" [1, 209]. Această informaţie, din păcate, se va confirma: la 22 octombrie 1941, clădirea N.K.V.D.-ului a sărit în aer, luând viaţa a 86 de militari români, 15 militari germani şi 2 civili [7, 158-159].

Eliberarea deţinuţilor din închisoarea oraşului Odessa era confirmată şi de alţi prizonieri, care spuneau că au fost scoşi din închisoare deţinuţii care aveau până la cinci ani de condamnare, pentru a fi trimişi pe front; deţinuţii cu un termen mai mare de condamnare, inclusiv deţinuţii politici, au fost evacuaţi în interiorul U.R.S.S.

La 3 septembrie 1941 a fost prezentată o „notă informativă" consistentă, cu nr. 190, elaborată în baza informaţiilor oferite de prizonierul Blekerov Vladimir. Acesta declara că „din primele zile ale războiului, populaţia Odessei şi din colhozurile învecinate a fost mobilizată pentru lucru. Femeile de la 17 până la 50 de ani şi bărbaţii de la 17 până la 55 de ani au fost luaţi la săpatul tranşeelor şi [la] diferite lucrări de organizare a terenului. […]. Trupele nu sapă şanţuri, decât cu rare excepţii (amplasamente de mitraliere şi artilerie). Oraşul Odessa este baricadat în prezent cu material scos din pavaj, saci cu nisip şi materiale de fierărie". Prizonierul spunea că la apărarea oraşului vor fi folosite: „Unităţile care se retrag de pe front spre Odessa, de-a lungul căii ferate; Garnizoana oraşului de pe lângă comandamentul Districtului Militar Odessa. Batalioanele de asalt; Unităţile de rezervă (organe de mobilizare); Miliţia oraşului; Întăriri venite pe Mare, de pe frontul Mării Negre, în special flota Mării Negre (artilerie de coastă, bastimente, hidroaviaţia). […]. Toată speranţa apărării Odessei stă în flota Mării Negre, în aviaţie şi hidroaviaţie. […]. Apărarea oraşului se bazează de asemenea pe lupta de stradă, la care va trebui să ia parte toată populaţia oraşului (muncitorii din fabrici sunt organizaţi în Batalioane, constituite în fiecare fabrică încă de la începutul războiului)".

Prizonierul mai atrăgea atenţia că „bătălia [de] la Odessa va fi foarte crâncenă, pe motivul că, odată cu luarea Odessei, se termină cu Frontul Sudic, Sovietele pierzând ieşirea la Marea Neagră în acest sector".

Prizonierul insista şi pe folosirea mai largă a armei propagandistice. El spunea că este necesară o mai deasă lansare din avioane a manifestelor adresate soldaţilor sovietici, care erau cu moralul zdruncinat (nu mai vroiau să lupte). Folosirea acestui mijloc putea cruţa viaţa unui număr mare de persoane, din ambele părţi. Prizonierul spunea că aceste lansări trebuie să fie mai precise, deoarece, de câte ori a văzut lansări de manifeste, ele ajungeau ori în câmpul gol, ori în liniile româneşti.

Situaţia militară şi psihologică era în favoarea trupelor româno-germane, deoarece, după cum spunea prizonierul, „în 24 ani de stăpânire sovietică n-a văzut niciodată o astfel de zăpăceală, dezorientare şi dezorganizare în rândurile comandanţilor. Înjurări, neînţelegere între cei mai mari, ameninţări cu revolverul, disperare, iată starea de spirit, moralul în rândurile trupei roşii. De remarcat că, cu tot pericolul de a fi executaţi pentru trădare ca prizonieri, atât luptătorii, cât şi familiile acestora, în nicio campanie a Armatei sovietice (cu Japonia, Polonia şi Finlanda) nu au fost dezertări în masă, în rândurile trupei, ca în războiul actual".

Prizonierul estima că „Odessa va cădea peste 5-6 zile (în realitate a căzut doar în data de 16 octombrie – *n.n.*), populaţia civilă a oraşului fiind pregătită să primească armatele învingătoare. Starea de asediu, întunericul din oraş, canonada de artilerie zi şi noapte au exasperat populaţia oraşului. Portretul lui Stalin şi ale celorlalţi fruntaşi comunişti au fost demult arse în foc. Toţi îşi pun aceeaşi întrebare: ce stăpânire va veni? Acest lucru nu se ştie!" [1, 243-247].

Despre necesitatea amplificării acţiunii propagandistice vorbeau şi agenţii Mălai Mare şi Crăciun Volodea. Ei au fost în Odessa şi au văzut acolo basarabeni evacuaţi de autorităţile sovietice, despre care propaganda

sovietică spunea că aceştia „fug de teroarea fasciştilor”. Aşa că era necesară o activitate propagandistică românească mai intensă, care să explice că dezertorii nu vor păţi nimic. Mulţi civili şi militari sovietici nu fugeau peste linia frontului, fiindu-le frică că vor fi torturaţi şi executaţi, preferând să suporte dezastrul războiului [1, 553].

La 12 septembrie 1941, Centrul „B” a înaintat „nota rezumativă” cu rezultatul exploatării informative a prizonierului sovietic Konovalenko Donat. Acesta a relatat despre dispozitivul Regimentului 31 Infanterie (cu postul de comandă la Iosefsthal) din care a făcut parte şi s-a pronunţat asupra acţiunii trupelor române: „Artileria acţionează mai mult asupra localităţilor, comunicaţiilor şi rezervelor. Aruncătoarele Brandt acţionează foarte eficace. Infanteria română acţionează timid, nu foloseşte terenul, nu face salturi cu repeziciune dintr-o poziţie pe alta. […]. Aviaţia română în ultimul timp este aproape inexistentă. Patrule de 3-4 avioane evoluează din când în când, fără a acţiona prin foc”. Fiind întrebat, cât crede că va mai rezista Odessa, prizonierul a spus: „Cu actualul Comandament român şi cu forţele aflate pe front, aşa cum ele sunt conduse şi acţionează, apărarea Odessei va mai putea dura încă circa 20-30 zile” [1, 375-377].

La 26 septembrie 1941, Centrul „B” a prezentat o „notă rezumativă” asupra mai multor documente militare sovietice capturate şi traduse. Din studiul lor reieşea că aprovizionarea trupelor sovietice se făcea destul de greu, din lipsa mijloacelor de transport; în noaptea premergătoare atacului, prin incursiuni (executate de voluntari), sovieticii urmăreau capturarea de militari inamici, în vederea stabilirii dispozitivului militar advers; bătaia în unităţi era practicată pe scară largă etc. [1, 644-648].

În urma schimbului de informaţii cu autorităţile militare germane, Centrul „B” a adus la cunoştinţă, la 14 septembrie 1941, despre galeriile subterane de la Odessa, care prezentau un mare pericol pentru securitatea trupelor şi autorităţilor româno-germane: „O mare parte din oraşul Odessa este aşezat pe un teren de piatră galbenă calcaroasă (Terţiar), având excavaţiuni subterane. Din această rocă, care cuprinde scoici, case de melci etc., sunt construite, în marea lor majoritate, casele din Odessa. Deoarece la suprafaţa terenului nu există cariere (exploataţiuni de piatră), care să fi fost exploatate, se poate conchide că exploatarea s-a făcut din galerii a căror întindere trebuie să fie mare (având-se în vedere mărimea oraşului). Prezenţa acestor subterane a fost stabilită din timp de către geologi[i] militari. Intrările erau în special puţurile de mină şi pivniţele, şi multe pivniţe ale caselor (clădiri oficiale, etc.) sunt în legătură cu galeriile subterane. Nu este cunoscut dacă toate galeriile comunică între ele şi mai degrabă trebuie presupus că există o compartimentare. Este stabilit în mod precis că aceste galerii (scobituri subterane) se găsesc pe de o parte în zona dintre port şi coastă imediat la Sud (de port) şi o vâlcea uşoară (o slabă denivelare) la Vest de oraşul vechi. În malul abrupt, la Sud de port, se deschid câteva galerii de mină, dar nu se cunoaşte deloc dacă aceste galerii duc la încăperi mai mari. În orice caz, aceste intrări pot fi uşor folosite şi serveau pentru scoaterea molozului. În orice caz, pot fi găsite mai uşor decât intrările aflate în oraş. În medie, excavaţiunile se află la 10-15 m adâncime, însă unele pot fi şi la o mai mică adâncime. S-a întâmplat chiar ca unele case să se prăvălească (fiind construite pe excavaţiunile puţin adânci). Aceste excavaţiuni sunt proprietatea municipiului şi existau planuri ale acestor galerii şi intrări. Aceste planuri n-au fost încă găsite. Pe timpuri, înainte de sosirea ţarilor în Odessa, galeriile erau cercetate de poliţie numeroasă, deoarece se temea de atentate cu dinamită. Acest pericol există azi în cel mai înalt grad […]”. Era atrasă atenţia asupra necesităţii cercetării amănunţite a intrărilor în catacombe, pentru a înlătura eventualele pericole ce puteau veni din subteran [1, 593-595]. După cum s-a adeverit ulterior, în catacombele Odessei s-a ascuns o importantă grupare de partizani sovietici, conduşi de căpitanul Aleksandr Molodţov, care urma să acţioneze împotriva autorităţilor româneşti [7, 174-181]. La această „notă” era ataşată şi o schiţă a catacombelor Odessei, primită de la autorităţile militare germane [1, 593].

Tot de la autorităţile militare germane s-a putut afla că „catacombele din Odessa se întind aproape pe sub întregul oraş. În cartierul evreiesc Moldovanca se găsesc peste 100 de intrări, o parte zidite, o parte ascunse în case. O parte din aceasta se întrebuinţează ca adăposturi A.[nti] A.[eriene], o parte ca depozite de muniţiuni, în multe cazuri este pericol de dărâmare”. La „notă” era ataşată o hartă cu intrările cunoscute în catacombe, aflate pe litoralul Mării Negre [1, 590].

Informaţii importante despre catacombele Odessei au fost furnizate de Centrul „B” la 2 octombrie 1941, în urma interogării civilului Kononerenko Stepan, venit benevol în satul Catargi pentru a da informaţii trupelor române. Despre galeriile subterane de la Odessa acesta a declarat următoarele: „Între satul Nerubaiskoe şi Odessa există un tunel de [o] lungime [de] circa 6 km, în zig-zag, având dimensiunea între 3-4 metri lungime şi 2 ½ meri înălţime. Tunelul acesta începe de la liziera de Nord a satului Nerubaiskoe (la circa 100 metri Est

de drumul ce vine dinspre Fomina Balca). O altă intrare, care comunică cu acelaşi tunel, se găseşte tot la liziera de Nord a satului Nerubaiskoe, la circa 200 metri Vest de acelaşi drum. Mergând pe acest drum, circa 300 metri spre Sud, în interiorul satului Nerubaiskoe, din partea de Vest, se găseşte o gură de beci, care de asemenea comunică cu tunelul de mai sus. Iar la distanţă de 1.000 metri, în partea stângă, se găseşte o a doua gură de beci. În interior, aceste catacombe au mai multe ramificaţii, care merg pe sub satul Nerubaiskoe, iar tunelul principal se continuă până sub satul Usatovo, unde are o altă serie de ramificaţii. La circa 400 metri Vest de Biserica din Usatovo, se găseşte o intrare care comunică cu tunelul de mai sus. De ambele părţi ale pârâiaşului, care trece prin satul Usatovo, de la Sud spre Nord (ce se varsă în Limanul Hagibei), sunt o serie de intrări în catacombe, cu următoarele denumiri: *Paşcovo Vîezd* (în partea de Est a pârâiaşului), *Hrişovo Vîezd* (la intrarea pârâiaşului în sat) şi *Borodatovo Vîezd* (la Vest de pârâiaş, aproape de liziera de Sud a satului). Toate aceste intrări comunică între ele şi se concentrează împreună cu *Paşcovo Vîezd,* continuându-se până la mijlocul satului Kuialnik. Aici, ieşirea din catacombă se află în curtea locuitorului Ivanov Vasili Ivanovici, ce se află la mijlocul satului". Kononerenko Stepan a mai indicat pe hartă intrările în catacombe din localităţile Krivaia Balka, Holodnaia Balka, Fomina Balka, Usatovo, Odessa. Se mai aducea la cunoştinţă că „catacombele specificate mai sus, din satele Usatovo şi Nerubaiskoe, au posibilitate să adăpostească, în bune condiţiuni, foarte mulţi partizani şi chiar trupe. Aceasta deoarece o mare parte din puţurile din aceste sate sunt construite în aşa mod, încât au comunicaţie cu catacombele, care, în general, sunt la o adâncime între 10 şi 15 metri. Prin aceste puţuri, sub masca scoaterii apei cu găleata, se poate transmite mâncare, armament, muniţii etc. În anii 1918 şi 1919 aceste catacombe erau folosite de grupe de partizani comunişti, care luptau contra armatei albe şi armatelor germane. Se recomandă ca la ocuparea acestor sate toate puţurile să fie sever controlate pentru a face impracticabilă eventuala folosire a lor în felul de mai sus" [1, 627-629].

Operaţiunile militare pentru cucerirea Odessei au demonstrat o dată în plus importanţa informaţiilor în fundamentarea deciziilor tactico-operative. Monitorizarea continuă a acţiunilor inamicului a presupus realizarea recunoaşterilor prin patrulare şi agenţi acoperiţi infiltraţi în apropierea liniilor inamice; interogări ale prizonierilor şi dezertorilor, care au permis identificarea unităţilor şi a subunităţilor sovietice, a poziţiilor ocupate în câmpul de luptă, a direcţiilor sau intenţiilor de retragere etc.

Bibliografie:

1. Arhiva Naţională a Republicii Moldova. Chişinău, Fond 706, inv.2, d.4.
2. BORCESCU, T. Depoziţia martorului lt.-col. Traian Borcescu, fost şef al serviciului secretariatului S.S.I., audiat în ziua de 12 noiembrie 1945, de către acuzatorul public Dumitru Săracu. În: Matatias Carp. *Cartea Neagră. Suferinţele evreilor din România. 1940-1944.* Cu o prefaţă de dr. Al. Şafran, Şef Rabin al Cultului Mozaic din România. Ediţia a II-a. În III volume. Bucureşti: Diogene, 1996, vol.II, p.48-54.
3. LISSIEVICI, I. Amintirile unui fost lucrător în Serviciul de Informaţii al statului. În: Cr.Troncotă. *Glorie şi tragedii. Momente din istoria serviciilor de informaţii şi contrainformaţii române pe Frontul de Est (1941-1944).* Bucureşti: Nemira, 2003.
4. MORARU, P. *Informaţii militare pe frontul de est.* Bucureşti: Editura Militară, 2005.
5. MORARU, P. *Armata lui Stalin văzută de români.* Bucureşti: Editura Militară, 2006.
6. MORARU, P. *Momente din activitatea serviciilor secrete ale armatei române pe frontul din răsărit. Istorie în documente. 1941-1944.* Colecţia „Documente". Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului al Academiei Române. Bucureşti, 2009.
7. MORARU, P. *România şi bătălia informaţiilor între Prut şi Bug (1940-1944).* Bucureşti: Editura Militară, 2011.
8. MORARU, P. *SMERŞ în Basarabia. 1944-1954.* Bucureşti: Editura Militară, 2013.
9. STĂNESCU, N.D. *Întâmplări şi oameni din Serviciul Secret* / Cuvânt înainte, note şi selecţia textului M.Ştefan şi Gh.Neacşu. Bucureşti: Editura enciclopedică, 2002.
10. SUVOROV, V. *Spărgătorul de gheaţă. Cine a declanşat al doilea război mondial?* Iaşi: Polirom, 1995.
11. TRONCOTĂ, Cr. *Glorie şi tragedii. Momente din istoria serviciilor de informaţii şi contrainformaţii române pe Frontul de Est (1941-1944).* Bucureşti: Nemira, 2003.

Prezentat la 21.04.2014

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2015, nr.4(84)
Seria "Ştiinţe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.159-171

МАССОВЫЕ РЕПРЕССИИ В МАССР И ИХ ПОСЛЕДСТВИЯ ДЛЯ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ РЕСПУБЛИКИ

Людмила БУРМЕНКО

Тираспольский государственный университет

Рассматриваются некоторые аспекты массовых репрессий 1937-1938 годов в МАССР. Анализируется оперативные приказы НКВД СССР № 00447 и 00487, ставшие формальным обоснованием террора. В исследовании представлены фактические материалы, подтверждающие мнение автора об избирательности тоталитарного террора в отношении интеллигенции. Показана вся трагичность положения интеллигенции, к которой власть относилась как к неблагонадежному элементу общества, а потому преследовала в ходе любой карательной кампании. В итоге за счет интеллигенции тоталитаризм регулярно расширял круг репрессированных граждан.
Ключевые слова: *тоталитаризм, массовые репрессии, террор, интеллигенция, антисоветский элемент, карательные меры.*

REPRIMĂRILE ÎN MASĂ ÎN RASSM ŞI CONSECINȚELE LOR PENTRU INTELECTUALITATEA REPUBLICII

Sunt abordate unele aspecte ale represiunilor în masă din anii 1937-1938 în RASSM. Autorul face o analiză a ordinelor operative nr.00447 şi 00487 ale NCVD, devenite un argument formal al terorului. Sunt prezentate materiale faptice, care confirmă părerea autorului despre caracterul selectiv al terorului totalitar față de intelectualitate. Este prezentată situația cu adevărat tragică a intelectualității, considerată de autorități un element duşmanos (care nu inspiră încredere) al societății, pentru care fapt şi era prigonită în timpul oricărei campanii de reprimare. Ca rezultat, regimul totalitar regulat majora numărul reprimaților din contul intelectualilor.
Cuvinte-cheie: *totalitarism, reprimări în masă, teror, intelectualitate, element antisovietic, ordine operative.*

MASS REPRESSIONS IN MASSR AND THEIR IMPLICATIONS FOR THE INTELLIGENTSIA OF THE REPUBLIC

This article considers with some aspects of the mass repressions implementation of 1937-1938 in MASSR. The author analyses the NKVD operational orders № 00447 and 00487 which became formal justification for terror. The study presents actual materials which confirm the author's opinion about intelligentsia position selectivity. Intelligentsia was treated by the government an unreliable social element and was per sued by it in the course of any punitive company. As a result, due to the totalitarian regime intellectuals regularly expended the number of repressed citizens.
Keywords: *totalitarism, the mass repressions, terror, intelligentsia, antisovietic element, the operational orders.*

В историографии вопрос о причинах «Большого террора» (или «Большой чистки») по-прежнему актуален. Какова была цель репрессий? Существует несколько предположений, среди них – намерения Сталина ликвидировать саму возможность противодействия его внутренней политике во всех слоях общества: от партийной и советской элиты до рядовых граждан, а также предотвращение возникновения «пятой» колонны в стране в случае войны. Развертыванию кампании террора 1937-1938 гг. предшествовали открытые политические процессы 1935-1936 гг., которые должны были продемонстрировать обществу реальных врагов, боровшихся с системой изнутри и сотрудничавших с внешним врагом.

В *Докладе* на февральско-мартовском Пленуме 1937 г. Сталин предлагал: «Необходимо разъяснить нашим партийным товарищам, что троцкисты, представляющие активные элементы диверсионно-вредительской и шпионской работы иностранных разведывательных органов, давно уже перестали быть политическим течением в рабочем классе, что они давно уже перестали служить какой-либо идее, совместимой с интересами рабочего класса, что они превратились в беспринципную и безыдейную банду вредителей, диверсантов, шпионов, убийц, работающих по найму у иностранных разведывательных органов. Разъяснить, что в борьбе с современным троцкизмом нужны теперь не старые методы, не методы дискуссий, а новые методы, методы выкорчевывания и разгрома… Надо иметь в виду, что остатки разбитых классов в СССР неодиноки. Они имеют прямую поддержку со стороны наших врагов за пределами СССР. Ошибочно было бы думать, что сфера классовой борьбы ограничена пределами СССР. Если один конец классовой борьбы имеет свое действие в рамках СССР, то другой ее конец протягивается в пределы окружающих нас буржуазных государств. Об этом не могут

не знать остатки разбитых классов. И именно потому, что они об этом знают, они будут и впредь продолжать свои отчаянные вылазки. Так учит нас история. Так учит нас ленинизм. Необходимо помнить все это и быть начеку» [18]**.**

После подобных рекомендаций партийным организациям необходимо было реагировать, и, само собой, они не стали организовывать политические курсы для рядовых партийцев, чтобы помочь им отличить врагов от заблуждающихся или обманутых. Наученные опытом открытых политических процессов, они начали изыскивать «двурушников», «вредителей», «шпионов» и «диверсантов» в своих рядах.

12-17 мая 1937 г. состоялась X Молдавская областная партконференция, на которой в основном докладе прозвучало: «Гнилая и вредная теория о потухании у нас классовой борьбы… пустила у нас в Молдавии глубокие корни. Между тем, за последний период органами НКВД вскрыт ряд диверсионных и шпионских актов со стороны агентуры иностранных разведок… Вспомните спор между так называемыми самобытниками… и румынизаторами… Наши люди спорили, а агентура буржуазной Румынии делала свой вражеское дело, они тормозили процесс развития молдавской культуры… Наша партийная организация разоблачила этих буржуазных националистов, разгромила их. Однако не справилась с последующей задачей. Не разгромила этой враждебной и опасной теории, что местные молдаване не могут строить свою советскую национальную культуру без импортированных кадров, не взяла поэтому процесса строительства молдавской культуры в свои руки. Не вырастила своих кадров, не взяла в свои руки литературный фронт, не взялась по настоящему за строительство языка, за латинизацию» [4, 84-89]. Это было началом разработки кампании по преследованию «националистов». Среди первых действий – решение ЦК КП(б)У освободить Г.И. Старого и отозвать из МАССР. Арестованный 22 июня 1937 г., Г.И. Старый выдержал 10 дней допросов, прежде чем начал давать показания.

В докладе Н.И. Ежова на пленуме ЦК ВКП(б) 23 июня 1937 г. утверждалось, что «существует законспирированное подполье, страна находится на грани новой гражданской войны, и только органы государственной безопасности под мудрым руководством И.В. Сталина способны ее предотвратить». Через несколько недель началась подготовка оперативного приказа № 00447 от 30 июля 1937 г., который после ряда доработок получил название – *Об операции по репрессированию бывших кулаков, уголовников и других антисоветских элементов*.

Репрессируемые разбивались на 2 категории: наиболее враждебные подлежали немедленном аресту (дела их рассматривали «тройки» и расстрельный приговор был предопределен); остальные подлежали аресту и заключению в лагеря на 8 и 10 лет; наиболее злостные направлялись на такие же сроки в тюрьмы.

Первоначально приказ был направлен против кулаков и уголовников, но постепенно рамки репрессируемого контингента расширились, что не могло не сказаться на планируемых цифрах. Власти на местах должны были представить, говоря современным языком, базовые данные об учтенных «враждебных» элементах и о составе «троек». В течение 3-7 июля начали поступать первые сведения. Шифротелеграмма секретаря Молдобкома Тодреса в ЦК ВКП(б) была отправлена 11 июля 1937 г.

На основании представленной информации, *Постановлением Политбюро ЦК ВКП(б) (протокол заседания 51, пункт 212) об утверждении троек и лимитов репрессированных* от 11 июля 1937 года, по МАССР «тройка» утверждена в составе «т.т. Тодреса, Корнева, Коллодий», а лимит – «к расстрелу 11 чел. И высылке 248 чел.» [28, 85]. По данным, которые приводятся в коллективном исследовании *Через трупы врагов на благо народа*, «примерно 30% шифротелеграмм, поступивших в ЦК, содержали ходатайство региональных партийных руководителей подвергнуть репрессиям, наряду с кулаками и уголовниками, **другие слои населения**, **отмеченные печатью враждебности**» [выделено нами – Л.Б.]. Авторы исследования считают, что «желание регионов вовлечь и другие целевые группы в крупную акцию общесоюзного масштаба обосновывалось на коалиции интересов регионов и московского центра» (*Через трупы врагов*… Т1 [28, 31].

У всех, кто попадал под расширение списка, определенного властью, было прошлое, а это облегчало и упрощало для местных карательных органов процесс преследования. Напомним, что в МАССР преобладало крестьянское население, для которого была характерна естественная тяга к религиозным общинам (несмотря на все усилия власти сократить их влияние и в городе, и в селе: запреты благотворительной, просветительской деятельности, создания касс взаимопомощи и т.д). Кроме того, по данным Молдобкома за 1925 г., среди учителей духовенство составляло 4% [5, 3].

Это ставило духовенство в первые ряды потенциально опасных элементов для системы. Тем более, что по результатам проведенной в январе 1937 г. переписи населения СССР, 56,7% респондентов признали себя верующими, «ни одна возрастная группа среди грамотных и неграмотных не дала 100% верующих или неверующих. И у мужчин, и у женщин показатель религиозности с возрастом увеличивался…» [10, 102]. Учитывая, что по разным причинам не все были искренни в ответах, процент верующих мог быть и бóльшим. Итак, несмотря на все усилия власти, было очевидно, что преодолеть религиозность населения не удавалось. Хотя в МАССР властями сделано было немало: «до 1931 г. в автономии были закрыты 26 храмов и молитвенных домов, в 1932 г. – 6, в 1933 г. – 10, в 1934 г. – 20, в 1935 г. – 134, в 1936 г. – 70… По данным НКВД МАССР, из 248 священников, имевшихся в автономии летом 1925 г., к апрелю 1936 г. осталось всего 18. Общее число служителей культа составляло 73 человека» [27, 203]. Еще в марте 1937 г. по циркуляру из Москвы была проведена оперативная и агентурная работа по сбору материалов о деятельности религиозных общин, которая фактически подготовила решение «о включении духовенства в контингент, подлежащий репрессиям» [28, 32]. Нужно особо подчеркнуть, что преследованиям подвергались не только священнослужители традиционной православной церкви, но и те служители культа и их паства, что оказались в оппозиции и к власти, и к официальной линии церкви (баптисты, старообрядцы и др.).

В ряду тех, кто также попадал в ряды дополнительно репрессируемых, были и бывшие белые офицеры (кулацкого, разумеется, происхождения). Характерно дело Сушкевича П.П., офицера старой армии, которому удалось дважды избежать ссылки, как указано в материалах следствия, «благодаря родственным связям в сельсовете». Вернувшись в 1935 г. домой, в с. Рашково, он стал работать учителем в сельской школе и «проводил агитацию против… мероприятий Советской власти на селе… группировал вокруг себя отсталую часть колхозников…проводил среди учительства контрреволюционную работу». Согласно решению «особой тройки», по протоколу № 4 от 10 сентября 1937 г. приговорен к расстрелу [3, 24].

31 июля 1937 г. оперативный приказ № 00447 был одобрен Политбюро и в тот же день разослан по регионам. Было решено начать операцию 5 и 15 августа, завершить ее планировалось через 4 месяца. На оперативные расходы НКВД должно было быть выделено 75 миллионов рублей, их которых 25 миллионов – на железнодорожный тариф. Всех приговоренных к заключению в лагеря было постановлено использовать: «а) на ведущихся сейчас строительствах ГУЛАГа НКВД; б) на строительстве новых лагерей в глубинных пунктах Казахстана; в) для постройки новых лагерей, специально организуемых для лесозаготовительных работ силами осужденных». Госплану СССР, ГУЛАГу НКВД, Наркомлесу было поручено в 20-дневный срок подготовить для будущих осужденных план лесозаготовительных работ(!) [3, 118-119]. Оперативным приказом перед органами государственной безопасности ставилась задача: «самым беспощадным образом разгромить всю эту банду антисоветских элементов, защитить трудящийся советский народ от их контрреволюционных происков и, наконец, раз и навсегда покончить с их подлой подрывной работой против основ советского государства».

В разделе I приказа был существенно расширен контингент подлежащих репрессиям лиц. Первые 3 пункта содержали различные категории «бывших кулаков», 7 и 8 посвящены уголовникам, ведущим преступную деятельность, находясь на свободе или в заключении. Для нашего исследования особенно важны 4, 5 и 9 пункты:

«4. Члены антисоветских партий (эсеры, грузмеки, муссаватисты, иттихадисты и дашнаки), бывшие белые, жандармы, чиновники, каратели, бандиты, бандопособники, переправщики, реэмигранты, скрывшиеся от репрессий, бежавшие из мест заключения и продолжающие вести активную антисоветскую деятельность».

Если просмотреть опубликованные материалы следственных дел, то в МАССР под эту категорию подходили люди самых разных социальных групп, и не в последнюю очередь интеллигенция. Например, Урсул С.И (бывший эсер, в прошлом депутат Ананьевской городской управы – расстрелян) [3, 292]; Долгополов А.Ф. (бывший эсер, преподаватель экономической географии в Балтском педтехникуме – расстрелян) [3, 560]; Кравченко П.П. (эмигрант из Бессарабии, служил начальником погранпоста, пытался официально вернуться в Румынию – расстрелян) [3, 292]; Горошко С.Д. (бывший капитан царской и белой армий – расстрелян) [3, 33].

«5. Изобличенные следственными и проверенными агентурными материалами наиболее враждебные и активные участники ликвидируемых сейчас казачье-белогвардейских повстанческих организаций, фашистских, террористических и шпионско-диверсионных контрреволюционных формирований.

Репрессированию подлежат также элементы этой категории, содержащиеся в данное время под стражей, следствие по делам которых закончено, но дела еще судебными органами не рассмотрены».

В мае 1937 г. были освобождены от должностей, затем исключены из партии и арестованы Старый Г.И. (Председатель СНК МАССР), Воронович Е.П. (Председатель ЦИК МАССР), Мороз Д.А. (Нарком земледелия МАССР), Скульский Д.Г. (Нарком юстиции) и другие. В момент исполнения приказа их допросы велись интенсивно: «На допросе 30 июня 1937 г. Старый отрицал свою связь с румынской разведкой, через месяц – показал, что был завербован…» [13, 53-54].

«9. Репрессии подлежат все перечисленные выше контингенты, находящиеся в данный момент в деревне – в колхозах, совхозах, сельскохозяйственных предприятиях, и в городе – на промышленных и торговых предприятиях, транспорте, в советских учреждениях и на строительстве».

Этот пункт «развязывал руки», позволял распространять зону поиска врагов народа и наращивать количественные показатели, не ограничиваясь ни должностью, ни социальным происхождением, ни сферой деятельности. Более того, последовавший за приказом № 00447 приказ № 00485 еще больше расширил эти границы за счет национальной принадлежности жертв.

В разделе II приказа № 00447 утверждалось количество подлежащих репрессии, причем оговаривалось, что «утвержденные цифры являются ориентировочными. Однако наркомы республиканских НКВД и начальники краевых и областных управлений НКВД не имеют права самостоятельно их превышать. Какие бы то ни было самостоятельные увеличения цифр не допускаются.

В случаях, когда обстановка будет требовать увеличения утвержденных цифр, наркомы республиканских НКВД и начальники краевых и областных управлений НКВД обязаны представлять мне соответствующие мотивированные ходатайства.

Уменьшение цифр, а равно и перевод лиц, намеченных к репрессированию по первой категории — во вторую категорию и наоборот — разрешается» [выделено мной – *Л.Б.*].

В соответствии с тем, что оперативный приказ распространялся и на «другие антисоветские элементы», цифры в нем для всех республик (и МАССР) были уже другими. Хотя, по результатам исследования авторами *Через трупы врага на благо народа,* утверждается факт, что по многим регионам цифры были даже сокращены: «…в ходе подготовки операции в 59 республиках, краях и областях были зарегистрированы 263 076 чел. «бывших кулаков и уголовников», из которых 81 514 чел. были отнесены к первой и 181 562 чел. – ко второй категории. Согласно же приказу № 00447, количество репрессируемых по первой категории составляло 59 200 чел., по второй – 174 500 чел., а общее количество подлежащих репрессии составляло 233 700 чел. Это означает, что в соответствии с приказом № 00447 количество репрессируемых по первой категории сократилось на 22 314 чел., по второй категории, соответственно, – на 7 062 чел., а всего на 29 376 чел.» [28, 42]. Опираясь на собранные в вышеуказанном научном труде данные, приведем составленную нами сравнительную **таблицу** по УССР и МАССР, с целью показать, что несмотря на имевшееся незначительное сокращение общих цифр по категориям, в УССР и в МАССР число репрессированных по первой категории возросло.

Сравнительная таблица по статистическим данным шифротелеграмм региональных партийных руководителей УССР и МАССР и оперативного приказа № 00447

УССР	**Начальные цифры с мест (июль 1937 г.)**			**По приказу № 00447**			**Разница**		
	1 кат.	2 кат.	Всего	1 кат.	2 кат.	Всего	1 кат.	2 кат.	Всего
1. Харьковская область	2000	4000	6000	1500	4000	5500	-500	-	-500
2. Киевская область	1095	5521	6616	2000	3500	5500	+905	-2021	-1116
3. Винницкая область	479	2999	3478	1000	3000	4000	+521	+1	+522
4. Донецкая область	466	1355	1821	1000	3000	4000	+534	+1645	+2179
5. Одесская область	886	1069	1955	1000	3500	4500	+114	+2431	+2545
6. Днепропетров. область	2500	3000	5500	1000	2000	3000	-1500	-1000	-2500
7. Черниговская область	244	1379	1623	300	1300	1600	+56	-79	-23
МАССР	11	248	259	200	500	700	+189	+252	+441
Итого	**7681**	**19571**	**27252**	**8000**	**20800**	**28800**	**+319**	**+1229**	**+1548**

Только в МАССР произошло увеличение по первой категории на 189 человек, по второй – на 252 человека. В целом по УССР просчитывается результат, по которому существенные изменения в сторону уменьшения по обеим категориям (особенно в Харьковской, Киевской, Днепропетровской областях), в общем по республике, не давали сокращения репрессируемых. В дальнейшем лимиты по УССР и МАССР сохраняли тенденцию к росту и не только по инициативе «снизу», хотя мы не будем отрицать установленных фактов почти маниакального желания украинского руководства выделиться в ряду других республик.

В ответ на директиву Ежова закончить операцию к 10 декабря (по истечении положенных 4 месяцев) Нарком внутренних дел Украины в тот же день телеграфировал в Москву: «Я сообщаю, что установленный Вами в соответствии с приказом № 00447 лимит для Украины, а именно 24.150 чел. по первой категории и 47.800 чел. по второй, исчерпан. Ссылаясь на Вашу телеграмму № 50194, прошу Вас дополнительно предоставить лимит в 6 тыс. чел. по первой категории и 10 тыс. по второй для всех областных управлений НКВД Украины». 17 декабря руководство НКВД одобрило смертельную квоту [30, 151].

В IV разделе приказа № 00447 определялся порядок ведения следствия, в котором указывалось, что «следствие проводится ускоренно и в упрощенном порядке. В процессе следствия должны быть выявлены все преступные связи арестованного» [17]**.** Таким образом, карательным органам давалась практическая установка на максимальное расширение круга репрессируемых за счет родственников, друзей, сослуживцев и даже случайных знакомых.

1 августа 1937 г. вышел приказ НКВД СССР № 00485 о проведении «польской» операции. Людей арестовывали по специальным оперативным листам и спискам-протоколам. Принципиальным отличием было то, что при отборе контингента репрессируемых людей значение имели уже не социальное происхождение или политическое прошлое, а факт пребывания в стране «потенциального врага», родственные связи или любые контакты с ним. Началась борьба и против «пятой колонны». В УССР и МАССР, имевших общие границы с Польшей и Румынией, она была особенно жесткой.

31 января 1938 года Постановлением ЦК ВКП(б) НКВД было разрешено продолжить национальные операции «…по разгрому шпионско-диверсионных контингентов из поляков, латышей, немцев, финн, греков, иранцев, харбинцев, китайцев и румын, как иностранно-поданных, так и советских граждан, согласно существующих приказов НКВД СССР. 2. Оставить до 15 апреля существующий внесудебный порядок рассмотрения дел арестованных по этим операциям людей вне зависимости от их подданства» (Постановление 1938). Любой гражданин мог оказаться завербованным агентом, особенно если оказывался в связи с уже разоблаченным врагом. Например, Андроникова А.П. , служившего на Рыбницких каменных разработках, (согласно протоколу № 28 от 25 ноября 1937 г.) постановлено расстрелять: как чуждого по социальному происхождению (сын помещика, служителя религиозного культа); как политического врага (исключенный из партии троцкист); как «близкого друга агента рум. разведки Старого» [3, 468]. Судя по упомянутому протоколу, в Рыбнице, благодаря рекомендованному выявлению «всех преступных связей», была вскрыта «шпионская сеть» среди служащих. Помимо Андроникова А.П., в нее входил председатель колхоза Балан Х.А. («имел тесную связь» с осужденными по первой категории «БОРИСОВЫМ, КИОРОМ, ПАСКАРЕМ); Вакарчук С.И. («будучи на Советской руководящей работе… выдавал ложные справки, скрывал соц.происхождение кулаков, занимался вредительством», «был тесно связан с осужденными по первой категории ВОРОНОВИЧЕМ и ПАСКАРЕМ», «имел связь с агентом рум. разведки СТРАТОНОВЫМ, сообщал ему шпионские сведения»).

Здесь не было столь тщательной подготовки, как по проведению предыдущего приказа. Под подозрение попадали политэмигранты, реэмигранты и перебежчики, красноармейцы, побывавшие в плену. Для ареста было достаточно пересечь легально границу, побывав в служебной поездке. В воспоминаниях дочери Хрипливого В.И. (бывшего на разных витках карьеры в МАССР наркомом просвещения, завотделом Молдобкома и ректором Молдплодовощинститута), он очень не хотел выезжать в зарубежную командировку, поскольку «многих побывавших за границей арестовывали» [19, 2]. А у Христодуло-Финити Б.Д. (первого председателя колхоза «Красный интенсивник») в Измаиле и Кишиневе жили близкие родственники, которые смогли даже переслать ему наследственную долю за родительский дом. Деньги были потрачены на покупку первого в районе автомобиля «Форд» для колхоза (правда, потом на нем ездило партийное руководство Григориопольского района) [17,1].

По *Докладной записке* заместителя наркома НКВД СССР Бельского о репрессиях на Украине, по состоянию на 25 августа 1937 года арестовано 14 200 человек, «причем в эту цифру не входят арестованные по кулакам». Было арестовано «по польской контрреволюции и шпионажу» 5103 человека, «по антисоветской националистической контрреволюции 157, по немецкому шпионажу 1360, по румынскому шпионажу 751, по антисоветским троцкистским и правым организациям 2600, по военному заговору 391». «По румынам приступили несколько дней тому назад. Сознавшихся в румынском шпионаже 35 человек. Арестованные Криворуков, бывший директор Укрсадовинтреста, Киор – бывш. Секретарь РПК в Рыбнице, Престеско – бывш. Директор пединститута – сознались, что они завербованы румынской сигуранцей и по ее заданию проводили шпионскую работу, а также создали националистическую организацию, возглавлявшуюся агентом румынской сигуранцы с 1918 года бывш[им] пред[седателем] Совнаркома МАССР Старым. Ликвидированы шпионские группы в Тирасполе, Каменке, Рыбнице…» [27, 166, 169].

В *Резолюции о разоблачении буржуазно-националистической и контрреволюционной организации на Молдавии* V пленума Тираспольского городского комитета ВКП(б)У (17-18 сентября 1937 г.) говорилось: «Пленум Горкома считает установленным, что вскрытая органами НКВД буржуазно-националистическая контрреволюционная организация на Молдавии (Старый, Голуб, Престеско, Балух, Груман, Осадчий и друг.) проводила свою диверсионную и шпионскую работу по заданию румынской охранки в блоке с украинскими националистами и троцкистско-бухаринскими фашисткими агентами, пытаясь отторгнуть Советскую Молдавию от Советской Украины и от Союза Советских Социалистических Республик.

Особо засоренный буржуазно-националистическими и троцкистско-бухаринскими предателями был фронт национально-культурного строительства. Разоблаченная буржуазно-националистическая организация на Молдавии, прикрываясь вредительской теорией об отсутствии Молдавских большевистских кадров, насаждала шпионов, перебрасываемых румынской охранкой по маркой «политэмигрантов» земляков на важнейшие участки национально-культурного фронта (Госиздат, Научный Комитет, Радиокомитет, газета «Молдова сочиалистэ» и друг.), создавая в них гнезда для проведения контрреволюционной работы… Пленум … признает свою грубейшую политическую ошибку, выразившуюся в том, что он не принял всех необходимых большевистских мер к своевременному разоблачению врагов народа, оказавшихся в составе Пленума Горкома Тодрес, Голуб, Старый, Крестьянишин, Михайленко, кои разоблачены органами НКВД» [2, 291-292].

Докладная записка о состоянии оперативно-следственной работы НКВД МАССР сообщала, что на 5 октября 1937 года общее количество арестованных составило 2 036 человек, которые «распределяются следующим образом:

Румынский шпионаж 1689 чел.
Польский шпионаж 168 –«-
Немецкий шпионаж 132 –«-
Троцкисты 21*-«-
Правые 11*-«-
Меньшевики 9*-«-
Эсеры 15*-«-
Украинские националисты 22 –«-
Церковники и сектанты 16 –«-
Сельская к/р 47 –«-
Военнослужащие и окружение 45 –«-

ПРИМЕЧАНИЕ: В том числе арестованные по националистической к/р, шпионской, повстанческой организации в Молдавии и по операции.

Операцию продолжаем за счет дальнейшего использования оставшихся агентурно-оперативных материалов (архивы) и получаемых показаний от арестованных… **Усилием следственной работы количество сознавшихся арестованных увеличилось до 18,2% к общему числу арестованных… Считаем, что процент сознавшихся еще далеко недостаточен и делаем отсюда соответствующие выводы. Имеется значительно количество арестованных, ни разу не допрошенных…** [выделено нами – *Л.Б.*]

Кроме того по операции по кулачеству, уголовному и к/р элементу всего арестовано 727 чел., из них:
Кулаков 321 чел.
К/р элемента 165 –«-
Уголовников 241 –«-
Осуждено Тройкой всего 591 чел.
По I-й категории 206 чел.
По II-й категории 385 –«-
Намечено к аресту по кулачеству 158 чел.

…Всего по контингентам вскрыто 66 групповых дел, охватывающих всего 720 арестованных. Из них созналось 262 чел.

Особое внимание было уделено развороту следствия по делу к/р националистической, шпионско-повстанченской организации (дело «ЛИТЕРАТОРЫ»)… Вся повстанческая деятельность в Молдавии проводилась в полном контакте с украинскими националистами…» [28, 522-524]. «Бездушная машина, перемалывающая своими зубьями судьбы целых поколений, проглотила мастеров художественного слова, стоявших у истоков молдавской советской литературы: Н.Кабака, Д.Милева, Н.Маркова, Ф.Малая, С.Лехтцира…» [13, 64]. В Деле № 130309 Малая Ф.К., арестованного 17 июля 1938 г, говорилось, что еще с 1927 г. он был вовлечен в молдавскую националистическую контрреволюционную организацию Д.Милевым. По указаниям Милева (буржуазного националиста и агента румынской разведки), он проводил активную шпионскую деятельность, организовывал акты саботажа в области языка и литературы (вводил в молдавский язык румынские термины и обороты). Как и все участники организации, писал контрреволюционные произведения, в которых восхвалял врагов народа. Вину признал. Протокол № 16 от 8 октября 1938 г. содержит решение – «расстрелять» (Д.П. Милев был расстрелян за год до этого, 18 октября 1937 г.) [1, 435]. Н.Кабак по обвинительному заключению, «будучи еще студентом Молдавского пединститута с 1931 г. являлся участником контрреволюционной националистической группировки, возглавлявшейся ныне расстрелянными членами контрреволюционной организации Кафтанатием и Марковым… был связан и посещал ныне арестованных членов контрреволюционной националистической организации, агентов румынской разведки Милева и Василенко. Находился в близкой связи с осужденным в 1936 г. за контрреволюционную деятельность участником контрреволюционной группировки Дойбаном». Последним в деле был подшитый 17 ноября 1937 г. документ, который гласил: «Приговор НКВД СССР по протоколу № 33 (по румынской операции) в отношении осужденного к ВМН – расстрелу Кабака Н.П. Приведен в исполнение 16.XI.1937» [7, 75]. Я.Дойбань по праву считался одним из самых талантливых поэтов республики, в 1935 г. был призван в армию, стал курсантом командирской школы в г. Киеве. Был арестован за антисоветскую агитацию и приговорен 30 мая 1937 г. к 10 годам ИТЛ и 5 годам поражения в правах [16, 102]. Поэт выжил, вернулся в родные места, но односельчане вспоминали, что он уже был совсем другим и походил на «призрак»: истощенный, дряхлый, «с испугом в глазах» [13, 72-73].

В ходе национальных операций страшный удар был нанесен сельскому учительству. В селе Бутор осенью 1937 г. «за несколько ночей были взяты учителя Ф.Д. Диордиев, П.И. Переверзев, С.П. Гинкулов». В течение мая-июля 1937 г. в с. Перерыта было арестовано 270 человек, в том числе молодые учителя Н.Писарь, С.Лапшин и агроном Н.И. Бошканян (ему из-за недостатка педагогических кадров пришлось побывать учителем математики и директором школы). В декабре 1937 г. пришел черед Б.Д. Христодуло-Финити, который работал в Григориопольской школе № 1 с 1934 г. Его взяли вслед за директором школы, арестованным накануне ночью: «пришли в дом два с винтовками и предъявили ордер…переписки с заграницей и оружия не нашли, а отца забрали. Это было 17 декабря…». Семью выселили из дома (они жили до того в школьном здании). Старшая дочь, Антонина, была исключена из комсомола из-за отца – «врага народа», но проявила такую волю и настойчивость, что в 1938 г. была восстановлена, поскольку вождем было сказано: «Сын за отца не отвечает» [20, 2, 3]. Младшая дочь сумела закончить педучилище, а затем филологический факультет. Она всегда помнила об отце и написала стихи, посвященные памяти о трагедии своей семьи:

Семья «врага народа» нас ругали…
Нас сторонились все – упрек! Упрек!
А мама говорила: «Это Сталин
Сгубил отца, страну не уберег!» [21, 1].

В болгарском селе Парканы были арестованы учителя М.Г. Стоянов, П.И. Киосев и В.М. Мильчевский (им напомнили о забастовке), И.А. Карионов, А.И. Проданов, Г.Ф. Инсаров-Дерменжи. Учитель Парканской школы №1 Г.Ф. Инсаров-Дерменжи (выходец из Бессарабии) как ищущий педагог хотел создать в своей школе класс «выравнивания», чтобы подтянуть неуспевающих. С точки зрения партийных властей, он «комплектовал 5-й класс «В» из отстающих учеников, что давало тридцать процентов неуспеваемости» [6, 149].

Первая половина 1938 года была исключительно кровавым периодом для Украины, а следовательно – и для МАССР. По мнению специалистов, основанном на скрупулезной статистике НКВД УССР этого периода, «высшая мера наказания внезапно стала применяться сверхпропорционально. С 1 января 1938 г. по 1 августа 1938 г. «тройки» на Украине осудили, включая также «молдавскую тройку», 36.393 чел., из них 35.563 чел. – к смерти и только 830 – к лагерному заключению. Доля смертных приговоров в 1938 г. составила 98 %, далеко оставив позади показатели 1937 г. с его «только» 39% [30, 278].

В феврале 1938 года, выступая в Киеве перед начальниками областных управлений НКВД УССР и МАССР, нарком Ежов объявил, что массовые операции выходят на новый этап. Этот этап должны были отличать три момента:

- качество следствия;
- перенесение центра тяжести операции на города, промышленность, транспорт, приграничные районы;
- концентрирование удара на иных целевых группах – националистах, бывших членах царских карательных органов, сторонниках других социалистических партий и групп, противниках большевиков в гражданской войне, кулаках-повстанцах, членах религиозных общин.

Кандидатов на арест было рекомендовано отбирать исходя из их «социального клейма» (прежние судимости, социальное и политическое прошлое) и индивидуального поведения. О кулаках, а тем более об уголовниках, речь практически уже не шла. Вообще, в это время Центр начал отказывать регионам в увеличении лимитов в осуществлении «кулацкой операции» (исключение составила УССР, которой предоставили не только лимит в 30 000 человек, но и разрешили самостоятельно определять категории для жертв). С этого момента репрессии были нацелены на тех, кто, по мнению режима, мог стать опорой угрозы извне. Таким образом, карательные органы были сосредоточены на «национальных операциях», в которых главным было уже не количество арестованных, а качество, «строго дифференцированный, индивидуальный подход» [30, 279].

Согласно сведениям органов УГБ НКВД УССР о количестве контрреволюционных элементов, на 1 февраля 1938 г. в МАССР на оперативном учете состояло:

Меньшевики – 3 чел.
Эсеры – 18 чел.
Украинские контрреволюционные политические партии – 150 чел.
Сельская контрреволюция – 462 чел.
Прочий антисоветский элемент – 148 чел.
Польская контрреволюция и шпионаж – 54 чел.
Румынская контрреволюция и шпионаж – 96 чел.
Немецкая контрреволюция и шпионаж – 95 чел.
Разная контрреволюция и шпионаж – 17 чел.
Диверсии и вредительство – 35 чел. [29, 53-55].

По сведениям о национальном составе арестованных с 1 января по 1 августа 1938 года, представленным начальником 1-го спецотдела УГБ НКВД УССР А.Г. Назаренко, в МАССР аресту подвергались 3374 человека, среди которых:

1194 – украинца
776 – молдаван
444 – русских
330 – евреев
318 – немцев
138 – поляков

109 – болгар
20 – румын
14 – чехов
9 – прочих
8 – белорусов
7 – латышей
4 – армянина
3 – грека [29, 142].

В ходе национальной операции упор делался на поиск организованных враждебных сил, на «групповые дела». Одним из них было сфабрикованное дело о контрреволюционной болгарской националистической повстанческо-террористической организации, занимавшейся вредительством, контрреволюционной агитацией и «активной» подготовкой убийства Г.Димитрова. Следователь Маглеванный заявил на суде в 1939 г., что получил задание «подготовить операцию на 500 человек по болгарам». Однако, по признанию самого следователя, несмотря на то, что «все состоявшие на учете уже арестованы», руководство в лице Ривлина и Зинько настаивало на «увеличении дела». Было арестовано около 90 человек, «т.к. больше не имелось материалов» [8, 7]. Кроме «малограмотных» (как указано в деле) колхозников, в их числе были: счетовод Радулов К.В.; табельщик Владов М.М.; инспектор Тираспольского городского Совета Владов И.Я. (беспартийный, грамотный); помощник начальника почтового отделения Николаев А.М. (бывший член партии); секретарь Парканского сельского Совета Степанов К.С. Все они – выдвиженцы, те самые «необходимые кадры», на взращивание и образование которых так затрачивалась система.

В *Заключении* об этом «болгарском деле» сказано, что «из материалов дела видно, что… обвинение было построено на противоречивых и сомнительных показаниях самих арестованных, без каких-либо других убедительных доказательств». Следователь Власов привел пример: «…ВЛАДОВ Иван Павлович на следствии показал, что его односельчанин ДИВОВ Тимофей Михайлович вербовал его в шпионскую группу в присутствии агента сигуранцы ГРАДИНАР Григория Степановича, при просмотре архивно-следственного дела № 25438 установлено, что ВЛАДОВ И.П. по показаниям ГРАДИНАР Г.П. и ДИВОВА Т.М. не проходил…» [8, 5]. Следователям было достаточно признания арестованных, а необходимости в подтверждении уже не было, ведь «признание стало царицей доказательств» в период Большого террора. Не то, что доказательную базу собирать, не всегда у следователей время на допрос находилось. Мы уже говорили о судьбе священника, допрошенного 1 раз. В Тираспольской тюрьме люди в переполненных камерах ждали допроса месяцами. Так, арестованные по «болгарскому делу» 1 марта 1938 г. ждали допроса более трех месяцев, а один из них, Диордиев С.Д., «содержался в тюрьме около года без допроса и в апреле 1939 г. был из-под стражи освобожден». Мокан Ф.И., бухгалтер, выдвиженец, был арестован 2 марта, вслед за отцом Моканом И.А. Свидетель, которому удалось выйти из-под стражи, показал, что отец и сын «говорили ему, что они не знают, за что они арестованы. Возвращаясь с допросов, МОКАН Филипп в камере жаловался, что следователь МАГЛЕВАННЫЙ бил его, а МОКАН Илья Андреевич после одного из допросов со слезами на глазах заявил: «…Я не могу больше переносить и дал вымышленные показания…». В показаниях свидетелей упоминается и учитель Инсаров-Дерменжи, оказавшийся в одной камере с Добровым Н.Г. (бывшим чекистом). Доброва допрашивали в течение года иногда по 7 раз в сутки, в его камере перебывало много разных людей «По заявлению ДОБРОВА, ИНСАРОВ-ДЕРМЕНЖИ был обессилен побоями, и на голове его образовалась рана…» [8, 6]. Учителя били регулярно, вся его голова была «в шрамах от ударов рукояткой пистолета» [6, 149]. В конце концов, его приговорили к 10 годам высылки с правом переписки.

Слухи о жестокости следователей проникали сквозь стены Тираспольской тюрьмы. Среди тех, кому удавалось чудом выйти на свободу, находились те, кто передавал родным и близким последние слова и просьбы арестованных. Дочь В.И. Хрипливого вспоминала, как к ним зашел человек, сидевший в одной камере с отцом: «он…зашел по просьбе отца к нам. Руки у него были забинтованы… Обо всем он рассказывал с большой опаской, так как подписал документы о неразглашении… Помню, по вечерам и ночью по городу разъезжал «черный ворон», забирали людей. Люди ходили подавленные…» [19, 1]. Я.Сумишевская, вдова репрессированного выдвиженца В.И. Сумишевского, вспоминала: «В 1938 году,

когда их перевозили с одной тюрьмы в другую тюрьму, я получила письмо, которое он, муж мой, выбросил из вагона… и нашелся добрый человек, который выполнил его просьбу» [22, 1-2]. Вдова Ильчикеса Г.С. вывезла детей к родственникам в г. Одессу, а сама носила передачи, получая взамен чистого белья окровавленное [11, 12]. Б.С. Ильчикес была арестована в сентябре 1937 г. и осуждена на 8 лет за недонесение на мужа. По той же причине была исключена из партии жена Ф.Г. Кырлига – А.Д. Кырлиг. Ее обвинили в том, что она не раскрыла отношений супруга с врагами народа Престеско и Осадчим, не отказалась от мужа и разделила его судьбу. Заведующий кафедрой истории Тираспольского пединститута И.Е. Борисюк был исключен из партии за то, что сознательно «затягивал» расследование при разборе персональных дел врагов народа, причем он решительно игнорировал доносы [26, 92].

В одной камере оказались жёны Е.П. Вороновича и Г.И. Старого, также осужденные за родственные связи. Е.С. Алмазова (бывший ректор Комвуза), отбыв в лагерях Коми АССР свой срок, вернулась, но поселилась в г. Кишиневе. Она оставила машинописные воспоминания, которые посвятила только годам революции и гражданской войны, когда она встретила Г.И. Старого. Неизвестно почему, сознательно или по иной причине, мемуары обрывались, но в них можно прочитать: «…У Революции своя логика, свои законы… Даже физически уничтоженные врагом далеко не всегда перестают быть опасными для тех, кто уничтожает…» [23, 77а].

Судьбу супруга М.В. Альхимовича разделила и Г.С. Вираховская, которая поддерживала его и в лагере. Их записки и письма в 1980 г. прочел советский русский писатель Ф.А. Абрамов. В Тираспольском государственном объединенном музее хранится его письмо, в котором есть строки: «нельзя читать спокойно. Еще и еще раз встает перед глазами эпоха во всем ее бытовом, повседневном кошмаре… ибо везде и повсюду – и за проволокой, и на «воле», были попраны самые элементарные человеческие права. А какие были люди! С каким удивительным человеческим материалом мы выходили на строительство нового мира! …я сейчас снова и снова задаюсь вопросом: за что? За что искалечили и сломали Вашу жизнь, зачем Вам-то надо было всю жизнь дрожать, жить в четверть себя?» [24, 1].

Прямым указанием на свертывание террора стало *Постановление СНК СССР и ЦК ВКП(б) Об арестах, прокурорском надзоре и ведении следствия* от 17 ноября 1938 г. В нем о «большой работе» органов НКВД по разгрому врагов народа было отмечено: «Очистка страны от диверсионных повстанческих и шпионских кадров сыграла свою положительную роль в деле обеспечения дальнейших успехов социалистического строительства. Однако не следует думать, что на этом дело очистки СССР от шпионов, вредителей, террористов и диверсантов окончено…». И далее – «…массовые операции по разгрому и выкорчевыванию вражеских элементов, проведенные органами НКВД в 1937-1938 гг., при упрощенном ведении следствия и суда – не могли не привести к ряду крупнейших недостатков и извращений в работе органов НКВД и Прокуратуры…». *Постановлением* были запрещены массовые операции, ликвидированы «тройки», аресты не должны были проводиться без санкции прокурора или суда [29, c.426]. По рекомендации «сверху» на местах стали проводиться партийные собрания и совещания по *Постановлению.* Во многих случаях это были достаточно откровенные выступления с осуждением методов и ошибок коллег по работе, руководства управлений. Это делалось без особого риска, так как все, кого подвергали жесткой критике, были уже сняты с должностей и арестованы.

23 ноября 1938 г. состоялось совещание оперативных работников НКВД МАССР, на котором выступил и следователь Маглеванный: «Проводя большую работу по очистке Молдавии от шпионских, петлюровских, повстанческих элементов, нашим аппаратом были допущены искривления, перегибы, которым во многом способствовал упрощенческий способ ведения следствия.

Мне кажется, что наиболее мы наломали дров после того, как во второй операции начали арестовывать по показаниям осужденных. Эти показания в упрощенном ведении следствия не проверялись и ясно, что по этим показаниям были арестованы и невинные люди…». Кроме всего, на совещании говорилось откровенно о существовании «штатных свидетелей», «которые давали показания на всех без исключения арестованных, фамилии которых называл работник УГБ или милиции» [29, 429-431].

В МАССР, согласно последним открытым архивным материалам и подсчетам Г.Негру и М.Ташкэ, в ходе исполнения оперативных приказов № 00447 и 00485 было арестовано 6 947 человек: 4 886 (70,3%) были приговорены к расстрелу, 2 004 (28,9%) отправлены в лагеря. На пересмотр были отправлены дела 57 человек (0,8%) [1, 442].

Наиболее засоренным «антисоветским мусором» был признан Тираспольский район, абсолютное же большинство этого «мусора» составили служащие, учителя и студенты. «Врагов народа», занимавших руководящие посты в 1937 г., выявлено 9, в органах Наркомзема – 4, в Молдавском Госиздате – 3, в Наркомпросе – 6, Радиокомитете и редакциях областных газет – 8 человек [12, 97]. Так мучительно созидаемые кадры, чрезвычайно необходимые для республики, безжалостно выкашивались вместе с наставниками, невзирая на заслуги и происхождение. Учебные заведения лишались специалистов высокого уровня, ученых и преподавателей высшей школы, таких как Г.И. Пысларь, А.С. Патрашко, А.Бынзарь, А.П. Дымбул, Л.А. Мадан, М.Тарантаев и других. Только в истории Тираспольского института целая череда репрессированных руководителей – А.Я. Бихман (директор с 1930 по 1932 г.), М.Я. Холостенко (директор в 1934 г.), А.Х. Похинин (директор с 1935 по 1937 г.), Д.Г. Престеско. Впрочем, косвенно эта потеря видна по некоторым данным, попавшим на страницы республиканских газет. Так, в 1940 г. директор Молдплодовощного института имени Котовского в статье «IV выпуск» сообщал, что «…в 1937 г. институт выпустил **36** агрономов, в 1938 – **25**, в 1939 – **48**. В этом [1940] году – **63**…» [17].

После «чистки» «к власти в МАССР пришли самобытники, но уже не бессарабского происхождения… многие получили образование в советских школах и вузах, что весьма ценилось в то время» [9, с.54].

К 1940 г. в республике работало более 43000 учителей, около 1000 врачей и средних медицинских работников, 700 специалистов народного хозяйства. Количество молдавских школ увеличилось с 11 до 126, действовало 505 общеобразовательных школ. МАССР с населением в 600 тысяч человек стала республикой сплошной грамотности (95% населения были грамотны, 2% неграмотными, остальные малограмотными) [25, с.159]. Нельзя отрицать фактов достижений, которых было достаточно, но сколько можно было еще сделать, если бы не был нанесен такой сокрушительный удар по интеллектуальным силам страны.

В дальнейшем система привычно жертвовала теми, кто уже истрачивал лимит веры. Подрастало поколение, которое не знало другой жизни, обучалось истории, которую редактировала власть. Воспитанное на мифических идеалах, оно должно было вынести на своих плечах, не колеблясь, все тяготы будущих испытаний и прежде всего – войну. Как и для всех тоталитарных систем в принципе, в этом послушном поколении и была заложена основа будущего распада. Это поколение, вернувшись с войны, станет настолько опасно, что спровоцирует следующую волну террора. Оно осознало реальную ответственность за каждый шаг, который на войне мог стоить жизни, по-другому воспринимало старые лозунги.

С первых дней прихода большевиков к власти террор стал основным методом её воздействия на общество. Существовал не только вертикальный (государственный), но и горизонтальный «террор» – втягивание членов общества в процесс разоблачений, намеренное связывание кровью. Центральная идея социальной политики тоталитарного режима – создание «нового общества» и «нового человека», новой «советской» (массовой) ментальности. С помощью террора тоталитарная система предъявляет массовому обществу образ врага, опираясь на самые различные идеологические обоснования (теорию обострения классовой борьбы, происки иностранных разведок и пр.). Под эту категорию (потенциально) подпадали все, кто обладал способностью к независимым суждениям, кем было бы сложно манипулировать, а интеллигенция – в первую очередь. Лояльность к системе или активная ее поддержка, членство в партии на определенном этапе не гарантировали ничего для советского человека, а произвольный характер репрессий приводил к исключению из привычной жизни без учета заслуг, убеждений, образа жизни. Страх оказаться за бортом, подвергнуть опасности близких людей вёл к слому и приспособленчеству. Каждый поступок и высказанная мысль должны были пройти в сознании человека идентификацию с существующими в системе установками. Однако даже в этой ситуации находились те, кто мог подняться над собственным страхом ради других. Эту черту интеллигенции тоталитаризму не удалось вытравить до конца.

Литература:

1. NEGRU, G., TAŞCĂ, M. Repressiunile politice din RASSM în anii 1937-1938 ("operaţiunea culăcească" şi "operaţiunea română"). În: *Fără termen de rescriptive. Aspecte ale investigării crimelor comunismului în Europa*/ Coordonat de S.Musteaţă, I.Caşu. Chişinău: Cartier, 2011, p.429-455.

2. Из резолюции V Пленума ГК КП(б)У. 17-18 сентября 1937. În: *Politica de moldovenizare în R.A.S.S. Moldovenească*: culeg. de doc. şi material./ Alcăt. şi st.: Argentina Gribincea, Mihai Gribincea, Ion Şişcanu. Chişinău: Civitas, 2004.
3. VARTA, I., VARTA, T., ŞAROV, I. *Asasinările în masă din RASSM în perioada Marii Terori*. Vol.I. *1937-1938*. Chişinău: Cartdidact, 2010.
4. Архив общественно-политических организаций Республики Молдова. Фонд 49, опись 1, дело 3610, лист 80-90.
5. АОПОРМ. Фонд 49, опись 1, дело 205, листы 1-5.
6. АСТВАЦАТУРОВ, Г.О. *Очерки истории села Парканы.* В 2-х ч. Часть вторая. Кишинев: Типарул, 1996. 184 с.
7. БЕЛЕНЬКИЙ, Б. Стихи, которых мы не прочитали. В: *Политика*, 1991, № 1-2, с.75-76.
8. *Заключение ст. оперуполномоченного УКГБ при СМ МССР по гор. Тирасполю* капитана Власова. 6 октября 1956 г. Архив Ассоциации жертв политических репрессий г. Тирасполя. Ксерокопия. 8 л.
9. ГАЛУЩЕНКО, О.С. Борьба между румынизаторами и самобытниками в Молдавской АССР (30-е годы). В: *Ежегодный исторический альманах Приднестровья*, 2003, № 7, с.46-55.
10. ЖИРОМСКАЯ, В.Б., КИСЕЛЕВ, И.Н., ПОЛЯКОВ, Ю.А. *Полвека под грифом «секретно»: Всесоюзная перепись населения 1937 года*. Москва: Наука, 1996.
11. ИЛЬЧИКЕС, Б.И. Влітку 1937 рока. В: *Ленінська змина*. Харьков, 12 вересеня 1989 р.
12. ИЧЕНКО, В.В. Приговор к забвению отменить. Политические репрессии 30-х годов в МАССР. В: *Ежегодный исторический альманах Приднестровья*, 2003, № 7, с.97-100.
13. МОВИЛЯНУ, Н. Политический смерч. В: *Восстанавливая правду истории*. Сб. статей. Кишинев: Картя молдовеняскэ, 1989, с.44-66.
14. Оперативный приказ НКВД СССР № 00447 «Об операции по репрессированию бывших кулаков, уголовников и других антисоветских элементов» 30.07.1937. http://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/1009099 (посещен 11.05.2013)
15. Постановление Политбюро ЦК ВКП(б) о продлении репрессий среди населения по признаку национальной принадлежности. 31.01.1938 г. http://alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/61278 (посещен 11.05.2013)
16. СИНЯК, Л.И. Ун адевэр амар, ун адевэр ынтырзият. В: *Ежегодный исторический альманах Приднестровья*, 2003, № 7, с.101-102.
17. *Соціалістична Молдавія*, 16.07.1940.
18. СТАЛИН, И.В. Доклад на февральско-мартовском Пленуме ЦК ВКП(б). 3 марта 1937 г. http://istmat.info/node/29839 (посещен 20.04.2013)
19. Тираспольский государственный объединенный музей (ТГОМ). *Воспоминания Власовой Р.В., дочери Хрипливого В.И*. Основной фонд , № 16776, 2 л.
20. Тираспольский государственный объединенный музей (ТГОМ). *Воспоминания о Б.Д. Христодуло-Финити, репрессированного в декабре 1937* г. Основной фонд, № 17402, 4 л.
21. Тираспольский государственный объединенный музей (ТГОМ). *Манзул Е.Б. Декабрь, 1937 год*. Основной фонд, № 17404, 2 л.
22. Тираспольский государственный объединенный музей (ТГОМ). *Воспоминания о муже Ядвиги Сумишевской*. 15.09.1989. Основной фонд, № 19873, 2 л.
23. Тираспольский государственный объединенный музей (ТГОМ). *Алмазова Е.С. Факты, события, встречи*. Научно-вспомогательный фонд, № 9465, 78 л.
24. Тираспольский государственный объединенный музей (ТГОМ). *Письмо Ф.А. Абрамова вдове Альхимовича М.В. 2.02.1980 г.* Копия. ТГОМ, Научно-вспомогательный фонд, № 7218, 2 л.
25. ФЕДОРОВ, Г.И. Народное образование в Приднестровье (1924-1940). В: *Приднестровская государственность: история и современность.* Тирасполь, Изд. ПГУ, 2005.
26. ФЛОКА, Е. В те тридцатые годы (о коммунистах республиканской парторганизации – жертвах сталинских репрессий). В: *Коммунист Молдавии*, 1990, № 3, с.87-93.
27. ЦАРАН, Т. Судьбы священников и церковных активистов в Молдавской АССР. В: *Русин* (международный исторический журнал), 2008, № 1-2 (11-12), с.199-205.
28. «Через трупы врага на благо народа». «Кулацкая операция» в Украинской ССР 1937-1941 гг. В 2 т.: Т.1: 1937 г. Подготовка приказа № 00447, первый этап «кулацкой операции»/ Сост. М.Юнге, С.А. Кокин, Р.Биннер и др. Москва, РОССПЭН, 2010.
29. «Через трупы врага на благо народа». «Кулацкая операция» в Украинской ССР 1937-1941 гг. В 2 т.: Т.2: 1938-1941 гг. Второй этап репрессий. Завершение Большого террора и восстановление «социалистической законности»/ Сост. М.Юнге, С.А. Кокин, Р.Биннер и др. Москва, РОССПЭН, 2010.
30. ЮНГЕ, М., БОРДЮГОВ, Г., БИННЕР, Р. *Вертикаль большого террора.* Москва: АИРО-XX, 2008.

Список аббревиатур
СССР – Союз Советских Социалистических Республик.
ЦИК СССР – Центральный Исполнительный Комитет СССР.
СНК (Совнарком) – Совет Народных Комиссаров.
ЦИК – Центральный Исполнительный Комитет.
АМССР – Автономная Молдавская Советская Социалистическая Республика.
МАССР – Молдавская Автономная Советская Социалистическая Республика.
МОЛДОБКОМ КП(б)У – Молдавский областной комитет Коммунистической партии (большевиков) Украины.
ЦК ВКП(б) – Центральный Комитет Всесоюзной Коммунистической партии (большевиков).
НАРКОМЛЕС – Народный Комиссариат лесного хозяйства.
НАРКОМПРОС – Народный Комиссариат просвещения.
НАРКОМЗЕМ – Народный Комиссариат земледелия.
КомВУЗ – Коммунистическое высшее учебное заведение.
Заготзерно – Комитет по заготовкам сельскохозяйственной продукции.
Укрсадовинтрест – Украинский садово-виноградный трест.
НКВД – Народный Комиссариат Внутренних Дел.
ГУЛАГ – Главное управление исправительно-трудовых лагерей.
ВМН – высшая мера наказания.

Prezentat la 15.04.2015

LIRICA BASARABEANĂ, UN CAZ DE *VERWANDELTE* AL MATRICEI CULTURALE ROMÂNEŞTI

Igor URSENCO

Universitatea „Petru Maior", Târgu-Mureş

Comunicarea este dedicată liricii basarabene postbelice în contextul mecanismului cultural românesc general. În ciuda faptului că poeţii trăitori într-un timp literar mistic-destructiv au fost strâmtoraţi în menghina ideologică dogmatică, studiul încearcă să demonstreze că există un *corpus intertextual* bine configurat al poeţilor basarabeni afirmaţi artistic în afara graniţelor româneşti oficiale, confirmând faptul că „individul e osândit prin timp şi spaţiu de-a lucra pentru acea singură parte căreia el îi aparţine. În zadar ar încerca de a lucra deodată pentru toată omenirea − el e legat prin lanţuri nedesfăcute de grupa de oameni în care s-a născut" (Mihai Eminescu).

Termenul *Verwandelte Form*, introdus iniţial de către Karl Marx în circuitul ştiinţific şi filosofic, este desemnat aici să testeze valabilitatea *Paїdeumei* româneşti – spaţiu psihic comun unei naţiuni inviolabile spiritual – în zonele sale limitrofe şi transfrontaliere, confirmând împărtăşirea aceloraşi valori spirituale în ciuda vicisitudinilor istorice şi a ideologiilor adverse.

Cuvinte-cheie: *liricăbasarabeană, diasporă, corpus poetic generaţionist, recluziune intertextuală, vicisitudine istorică.*

BESSARABIAN POETRY, A *VERWANDELTE* CASE OF THE ROMANIAN CULTURAL MATRIX

This paper is devoted to the postwar Bessarabian Poetry in the context of the general Romanian cultural mechanism. Despite the fact that living poets in a destructive-mystical-literary time were exposed to a various kind of dogmatic tribulation, the study seeks to demonstrate that there is a well-configured *Bessarabian intertextual corpus* of the artistically developed poets outside the official Romanian borders, confirming then that "the individual is condemned through time and space to work for the one part where he belongs. In vain would he try to work at once for all mankind − he's bound by unbroken chains of group of people where he was born"(Mihai Eminescu).

The term *Verwandelte Form*, originally introduced by Karl Marx in the scientific and philosophical network, is assigned here to test the validity of the Romanian Paїdeuma – a common psychic space of a inviolable stated nation − in his marchland and cross-border territory, thus confirming the common sharing of the same spiritual values despite the vicissitudes of history and the opposing ideologies.

Keywords: *Bessarabian poetry, Generational Poetical Corpus, Diaspora, intertextual retreat, historical vicissitude.*

Termenul *Verwandelte Form*, introdus iniţial de către Karl Marx în circuitul ştiinţific şi filosofic, este desemnat să surprindă, în comunicarea de faţă, inclusiv caracteristicile şi modul de funcţionare specifice sistemelor complexe („organice", în termenii lui Marx) sau materializarea existenţei specifice sub formă de substanţă autotelică [14, 507]. Şi dacă pentru filosoful german exemplul cel mai relevant de *Verwandelte* îl constituie în mod exemplar pseudomagia de *autoreproducere a valorii capitalizate* în economia burgheză, începând cu un gânditor umanist precum Mihail Bahtin, pentru care „textul (scris şi vorbit) este practic unica, irepetabila şi singura formă de afirmare proprie, ca identificare în afara „substanţei gânditoare"" [9, 282-283], cultura de pe mapamond îşi va revela *transsubstanţierea* profană de origine liturgică, ajungând să se comporte ca un Text dialogic aflat în plină metamorfozare structurală şi continuă convertire ideologică. Probabil, această intuiţie îl îndreptăţeşte şi pe culturologul rus Alexandr Piatigorsky să afirme că filosofia primei jumătăţi a secolului XX ar fi fost „lingvistică"; în contrast, filosofia din cea de-a doua jumătate a secolului el o numeşte „filologică" [15,127-130]. De exemplu, Lacan şi Derrida, pentru care limba este infinită şi neinterpretabilă, vin să-i înlocuiască pe Vittgenstein şi Alfred Ayer, respectiv viziunea asupra caracterului finit şi interpretabil al limbii. Cu alte cuvinte, filosofia filologică porneşte de la *textul palpabil* ca material primar doar pentru a-i depăşi cadrul său textual, „trăieşte doar prin contexte", „conţinutul său e de găsit numai în el, la fel precum conţinutul său este în afara sa, la frontierele sale, în neantul său ca text" [11, 76]. De unde şi ideea că „sensul nu poate (şi nu intenţionează) să modifice fenomenele fizice, materiale sau de altă natură, el nu poate acţiona ca o putere materială. Dar nici nu are nevoie de aşa ceva: el este mai puternic decât orice forţă, schimbă semnificaţia totală a evenimentelor şi a realităţii (transformare semantică e existenţei)" [11, 37].

Se pare că ideea a fost preluată în mod specific chiar de la simboliştii ruşi, care operau cu un sistem complex de substituţii culturale. Textelor literare străine li se atribuia, de exemplu, importanta funcţie de „codificare" a realităţii extratextuale (a „vieţii" în general). De unde şi rolul mai mult decât funcţional al citatelor/autocitatelor implicate de autor într-un joc cultural ierarhic complex. „Numai pe baza Ciclului (...) se cristalizează lent în conştiinţa receptivă Ansamblul general, care poate fi numit stil individual al poetului; anume din acest întreg se conturează „grăuntele" fiecărui poem luat aparte" [10, 5], susţinea recunoscutul teoritician Andrei Belâi, căruia i se va alătura şi practicianul Alexandr Bloc: „Multe dintre poezii, luate separat, nu au valoare în sine; dar fiecare poem este necesar pentru formarea unui capitol; din mai multe capitole se formează cartea; fiecare carte este parte a unei trilogii; abia întreaga trilogie pot să o numesc „roman în versuri"" [12, 559].

E de bănuit, aşadar, că acest mecanism cultural e general valabil atât literaturilor naţionale luate ca şi corpus de interrelaţionare continuă, cât şi la nivel de curent sau ideologie estetică. Un posibil studiu comparativ dedicat raporturilor în literatura română scrisă pe ambele maluri de râu Prut ar fi foarte util în acest sens; deocamdată ne limităm să prospectăm aria basarabaneană.

Dacă unul dintre scriitorii locali admitea că „dezvoltarea literaturii de aici se face într-un ritm lent" („Cineva spunea că avem o literatură inactuală cu şase decenii. Poate fi şi cu secole" [7, 12]), apologetul regionalismului literar dintre Nistru şi Prut era perfect îndreptăţit să creadă că „basarabenii au mult de realizat" din punct de vedere estetic („Noi trebuie dintr-o dată să creăm şi pentru clasici, şi pentru romantici, şi pentru parnasieni, sămănătorişti, poporanişti, modernişti şi pentru cei cu tendinţe sociale etc. Cazanul activităţii poetice e în fierbere, în clocot" [5, 114]). Un caz antologic e chiar direcţia eclectică asumată de Alexandru Robot care va urma esteticile diferite ale lui Mallarmé, Valéry, Ilarie Voronca, secondat de „nimfele, faunii şi silvanii" lui Ion Minulescu. La fel cum tânărul Eugen Coşeriu, viitorul lingvist de talie internaţională emigrat în Occident, experimentează un soi de „dadaism poporan": „Bucureşti, oraş pe vale,/ Fetele-s cu gura mare". Sau: „Ce te ţii, mândră, măreaţă,/ Că eşti cât o băcuiaţă!/ Băcuiaţă cu gunoi,/ Ochii tăi ca la broscoi!/ Băcuiaţă cu tărâţă,/ Ochii tăi cum îs la mâţă!". Totuşi, dintre experimentatorii pomeniţi aici doar soroceanul Neculae V. Coban, transfug la Bucureşti, va ajunge să construiască, via Lucian Blaga, un pod invizibil în timp cu generaţia basarabenilor şaicezişti din spaţiul sovietic: „Trăiesc pe pământ,/ sub paşi mai simt ţărână/ dar vin din nefiinţă/ unde-s toate/ de-o seamă-n conţinut/ şi în culoare/ O parte a zborului meu – cu rădăcina în neantul difuz,/ Se preface în vise şi dor,/ o alta în şoaptă şi-auz" (Trăiesc pe pământ).

Într-un cuvânt, aşa cum intuia Nicolai Costenco, „pentru a fi stăpâni la noi acasă; pentru a da putinţă spiritului local, basarabean, să triumfe cu toată originalitatea şi specificul care îl delimitează în speţă, fără a-l rupe cum cred mulţi neofiţi tricolori, a là D. Iov, din sânul familiei latine, româneşti; pentru a da posibilitate să se formeze un curent de idei sănătoase, în ozonul cărora să se purifice sufletele viitorilor scriitori basarabeni; pentru a cimenta toată suflarea basarabeană în jurul unui ideal comun; pentru a ne trezi din somnul blajin, asiatic, ce ne copleşeşte; pentru a ne pune în rând cu lumea civilizată; pentru a avea odată în faţa ochilor icoana progresului şi nu spectrul mizeriei – Societatea scriitorilor basarabeni trebuie să ia fiinţă şi va exista!"[5]. Ultima va ajunge la impresionantul număr de peste 120 de literaţi (poeţi, prozatori, eseişti, cărturari, publicişti, critici literari) reuniţi în jurul revistelor literare şi de cultură generală ca „Viaţa Basarabiei", „Cuget moldovenesc", „Bugeacul", „Generaţia nouă", „Pagini basarabene", „Poetul", „Itinerar". În speţă, „Viaţa Basarabiei", în calitate de revistă regională a centrelor culturale Chişinău, Bălţi, Bolgrad şi Cetatea Albă (ultimele două actualmente se află pe teritoriul Ucrainei) a fost supranumită „plămânii spirituali ai Basarabiei". Printre agenţii activi ai acesteia se regăseau Nicolae Costenco, Vasile Luţcan, Alexandru Robot, Magda Isanos, Teodor Nencev, Vladimir Cavarnali, George Meniuc, Sergiu Sârbu, Iacob Slavov, Andrei Lupan, Boris Baidan, Mihail Curicheru, Sergiu Matei Nica, Vladimir Neaga, Teodor Vicol, Elena Vasiliu-Hasnaş, Lotis Dolenga, Petre Ştefănucă, Ioan Sulacov, Mihail Borcă, Mihail Boboc, Gheorghe Bezviconi, Vasile I. Ghicu, Vasile Ghenzul, mulţi dintre ei căzuţi în anonimat, cunoscuţi de noi în prezent.

O metastază culturală benignă în cadrul *païdeumei* româneşti – înţeleasă ca spaţiu psihic comun unei naţiuni inviolabile spiritual – se va produce inclusiv prin valorificarea şi popularizarea operei lui Bogdan Petriceicu-Haşdeu Alexandru Hâjdău, Alecu Russo, Constantin Stamati, Constantin Stamati-Ciurea, Zamfir Arbure, Dimitrie Moruzi, Constantin Stere,Victor Crăsescu, Alexei Mateevici, Alexandru Donici.

Ca o ironie a sorții, disputa estetică dintre artiştii modernişti[1] (Nicolai Costenco, Vasile Luțcan, Sergiu Matei Nica, Vladimir Cavarnali, Bogdan Istru, Teodor Nencev, Petre Ştefănucă) şi tradiționalişti (în special scriitorii din „generația Unirii": Pantelimon Halippa, Ion Buzdugan, Sergiu Victor Cujbă, Iorgu Tudor, Teodor Vicol, Gheorghe V. Madan, Ştefan Ciobanu) din anii '30 va devia, odată cu instalarea guvernului sovietic, în luptă pe viață şi moarte fizică.

La celălalt pol, în România dejist-ceauşistă, „horațianismul" sau autoizolarea culturală va lua amploare. Ion Pillat se va refugia într-un soi de neoclasicism atemporal, iar Lucian Blaga îşi va scrie în taină ciclul apocaliptic expresionist „Vârsta de fier", publicat abia postum. Până şi suprarealiştii din categoria grea, Ştefan Roll şi Saşa Pana, se vor converti cu umilire la poezia socială. Iată o mostră din creația celui din urmă, intitulată sugestiv „Pentru libertate" (1944):

„zvârl la gunoi cuvintele mătăsoase,
parfumurile şi moliciunile cotidiene,
în care m-am bălăcit douăzeci de ani
şi dezghioc verb zgrunțuros precum faptele,
precum gândul de cremene al pionierilor".

Aşadar, nici la Bucureşti lucrurile nu se vor derula sub o manieră favorabilă în epocă, ca dovadă strofa de mai jos a lui Costenco:

Vreți în Bucureştiul vostru din Dudinka să mă duc,
Şi să fiu în poezie concurent vreunui Beniuc?
Mulțumesc pentru poftire şi de grijă, dar mă tem că
Alta urmăreşte-n viață şi în scris N.F. Costenco [4].

Şi dacă Geo Dumitrescu îşi permitea să se arunce, metaforic vorbind, tumbe zgomotoase acoperite cu fronde poetice („suntem o generație fără dascăli şi fără părinți spirituali. Ne caracterizează revolta, ura împotriva formelor, negativismul. Detestăm, umăr la umăr, literatura şi manualele de istorie națională"), scriitorii basarabeni rămaşi sub regimul ideologic stalinist vor porni la luptă estetică cu scalpul de *tabula rasa*, ca nişte extratereştri puşi în situația să populeze pământul în urma unui cataclism cultural care a fost sovietizarea spațiului dintre Prut şi Nistru.

O prima etapă de constituire a literaturii din Republica Autonomă Sovietică Socialistă Moldovenească (RASSM) are loc între anii 1924-1932. Tonul a fost dat prin intermediul ziarului „Plugarul roşu", care găzduia programatic pe paginile sale versuri, proză scurtă, creații folclorice, dar nu şi puține traduceri din limbile rusă şi ucraineană. În orice caz, baza teoretică şi ideologică era asigurată nemijlocit prin Cenzura oficială de la Moscova, ca să nu pomenim decât Scrisoarea Comitetului Central al Partidului Comunist (Bolşevic) din Rusia „Despre proletculturi" (1 decembrie 1920) şi Rezoluția Comitetului Central al Partidului Comunist (Bolşevic) din Rusia „Despre politica partidului în domeniul literaturii artistice" (18 iunie 1925). Odată intrate în zodia nefericită a cultului personalității, Congresele ulterioare ale scriitorilor basarabeni vor fi desfăşurate la reverul Hotărârii Comitetului Central (Moscova) al Partidului Comunist „Despre restructurarea organizațiilor literare şi artistice" (23 aprilie 1932) sau al Hotărârii Comitetului regional din Moldova al Partidului Comunist (Bolşevic) din Ucraina „Despre starea de lucruri în organizația scriitorilor din Moldova" (9 august 1932).

Deja în aprilie 1928 era întemeiată Organizația scriitorilor sovietici din Moldova intitulată sugestiv „Răsăritul", o replică intertextuală preluată duplicitar de la Mitropolitul Moldovei Dosoftei (1709-1711): „Lucoarea vine de la Răsărit". Scopul declarat al societății literare − ulterior apar revistele „Moldova literară" şi „Scânteia leninistă", ultima specializată pe literatura pentru copii − era să consolideze puterea literaților care împărtăşeau ideile bolşevice şi temele de bază: făurirea societății socialiste, formarea omului nou, lupta muncitorilor din Basarabia pentru reunirea cu Patria Sovetică, dar şi comemorarea izvoarelor (Octombrie, Lenin).

Spre sfârşitul deceniului al treilea din secolul XX Editura de Stat a Moldovei girează cu grijă apariția noilor etaloane estetice. Debutează cu poezie Constantin Coşărău („Poezii"), Teodor Malai („Oțelul viu"), Mihai Andriescu („Poezii"), Petru Cruceniuc („În razele vieții"), Simion Mospan („Glas tânăr"), Fiodor Ponomari

[1] Cf. articolele-manifeste ale lui Nicolai Costenco (Lumea veche şi lumea nouă. În: Viața Basarabiei, 1934, nr.7-8; Strigătul unei generații. În: Viața Basarabiei, 1934, nr.10; Generație tristă. În: Viața Basarabiei, 1938, nr.8-9) sau Vladimir Cavarnali (Considerații despre scriitorul tânăr. În: Viața Basarabiei, 1937, nr.1-2).

(„Cucoana şi argatul") şi proză scurtă (povestiri şi schiţe semnate de Dumitru Milev „În zori de zi" şi „Viespile încă bâzâie" sau Nichita Marcov cu ale sale „Panaghiica" şi „Spre viaţă nouă"). S.Lehtţir („Codreanu") şi I. Rom-Lebedev („Haiducii") mimează începutul prelucrărilor folclorice în dramaturgia moldovenească. Totodată, sunt susţinute încercările de critică literară (culegerile „Întrebări literare" de I.Vainberg şi S.Lehtţir).

Noua *limbă literară moldovenească*, derivată din graiul transnistrean prin grija ideologilor de la Kremlin, trebuia să difere cu orice preţ de *limba literară română de la Bucureşti*, chiar dacă nu putea evita esenţa câmpului estetic „genidentic"[2]. Lingvistul şi scriitorul I.D. Ceban şi prozatorul Ion Cana, ambii transnistreni, vor deveni promotorii ardenţi ai preluărilor directe de slavisme, calchieri semantice şi sintactice din limba rusă şi folclorizare primitiv. De altfel, confirmarea acestei realităţi va veni câţiva ani mai târziu printr-un proces-verbal al Conducerii Uniunii Scriitorilor Sovietici (Moscova), datat cu 1 decembrie 1948, având pe ordinea de zi şi rubrica „Despre situaţia din Uniunea Scriitorilor din R.S.S.M.[3]". Raportorii-delegaţi, sciitorii moscoviţi Altman şi Gorbatov, aveau misiunea de a aplana conflictul lingvistic cultural iscat între basarabeni şi transnistreni [8, 20-32]. Ultimul declară pe şleau că „organizaţia literară (de la Chişinău, p.n. – *I.U*) e cuprinsă de intrigi nemaivăzute, (...) o luptă între orientări, sunt scriitori sovietici, dar sunt şi scriitori antisovietici" [8, 20-32]. Acelaşi Gorbatov semnalează persecuţiile tinerilor scriitori, printre care George Meniuc, „care până în 1940 a locuit în Basarabia ocupată de români, doi ani la rând este etichetat ca scriitor străin. Actualmente el are 30 de ani şi deja de 8 ani trăieşte în noul stat sovietic" [8, 20-32].

În viziunea scriitorului moscovit, „literatura moldovenească este cea mai nedezvoltată dintre toate literaturile noastre naţionale. Ea nu numai că a rămas în urma marii literaturi ruse, ci este inferioară oricărei literaturi din republicile naţionale, chiar şi celor tinere, cum ar fi cea lituaniană, letonă şi estoniană" [8, 20-32]. Aşa cum va mărturisi ulterior, rudelor sale refugiate la Bucureşti, Nicolai Costenco din surghiunul pe peninsula arctică Taimâr, stând „ca un Daniil Sihastru, citind şi recitind slovă românească": „Cât mi-a lipsit, cât mi-a lipsit!... Fiind la Chişinău, am luat câteva cărţi prizărite, dar ce sânt ele pe lângă frumoasa noastră limbă românească. Actorii moldoveni pe scena literaturii norodnice sovietice sunt nişte clowni şi îmi pare bine că nu-s şi eu printre ei (…). Moldovenii noştri ca Barschi, Cornfeld, Averbush, Iţic, Ştrul şi alţi feciori de-ai lui moşu Gheorghe, după ce s-au ridicat la rangul de noi *dija sântem clasicii Mold. S.S.R.*[4], i-au recrutat în rândurile lor pe Eminescu(vici) şi Alecsandri, pe Negruzzi şi Creangă. Fireşte, ei nu recunosc în Eminescu autorul poeziei care începe cu *De la Nistru pân'la Tisa, Tot românul plânsu-mi-sa / Că nu mai poate străbate / De-atâta străinătate,* şi Creangă e bun, minus *Nichifor Coţcarul*. Dar ce au ei în comun cu Alecsandri şi Negruzzi, numai partidul poate să-i înţeleagă!" [4].

Or, „Pe tejgheua literară, / Poezia moldoveană, / O măsoară cu paharul / Ori cu metrul, ca-n dugheană. // Am ajuns ca vreun (Liviu) Deleanu, / Jidănaş din Bucureşti, / Să devină „uriaşul" / Clasicii moldoveneşti. // (Bogdan) Istru, în „Aleea păcii", / Că se teme de război, / Comersant cu minte rece, / Ne vorbeşte de „eroi". // (Emilian) Bucov, crezi pe Maiakovski, / De-a murit, să-l mai ciupeşti, / Măsluind pe un Kotovschi, / Laureat să te trezeşti?" [4].

Dincolo de regretabilul atac antisemitic, ironia tragică a istoriei va face ca scriitorul basarabean să-şi ducă el însuşi viaţa ca un *marran*[5], nici câini-nici ogar, fiind suspectat de către autorităţile de la Moscova că ar avea ceva de ascuns mereu [6]. Într-un mod similar se desfăşoară activitatea culturală în alte spaţii româneşti extrateritoriale. O confruntare, fie şi epidermică, cu bagajul cultural primar permis să pornească la drum literaturii basarabene postbelice, devine perfect valabilă, chiar dacă uneori pare ininteligibilă.

Vom invoca aici volumul liric în limba aromână „Njicâ antolghii" (Skopje, Macedonia, 1977) realizat de scriitoarea şi plasticiana Vanghea Mihanj-Steryu. Editoarea cărţii le propune puţinilor cititori să parcurgă „cântits di muljer poetesi Armâni", adică „poeme scrise de poetesele aromâne", care scriu „pi limba di dadâ, pi limba Armănească"[6]. Am selectat două exemple, credem, edificatoare în acest sens:

1) (Anita Steryu-Coiciu (Skopje): „Ocljilj ali mami / sunt două fântâni / sunt douâ di soari / sunt douâ arâdz di lunâ. // Ocljilj ali mami / sunt douâ scânteali, / tsi ascapirâ stri ohtu / ca dauâ steali. // Ocljilj ali mami /

---

[2] Termen utilizat de către Kurt Lewin, membru marcant al gestalt-psihologiei.
[3] Republica Sovietică Socialistă Moldovenească.
[4] O mostră concludentă din „noua limbă" romanico-slavă.
[5] E vorba despre sefarzii din Spania convertiţi forţat la catolocism colectiv, dar care practicau pe ascuns iudaismul şi urmau două morale, atitudini etc.
[6] Păstrez transcripţia originală preluată din revista „Convorbiri literare" (Iaşi), Anul CXXXII, 1998, nr.12 (36), p.13.

ca doi pulj njilji / sjiljiadzâ ca tserlu / yu shadi mama sum merlu. // Ocljilj ali mami / ma dultsi di njari, / ocljilj ali mami / sunt a mea aveari" (Ocljilj ali mami);

2) Ghena Nacovska (Bituli): „S-armânâ fârâ moarti / numa a tâ pi aestâ carti, / a tu nimâ u scriai / cându ti vidzui, yo, gione! / La aruu nâ shideam / sh-aclo / poala nji umpleam... // Cum gione, nu nâ shteam, / blastem mâri pitricush / câ featâ altâ nu pots s-vrei, / bana tsâ u dai ti antvitsari / sh dorlu a mel noari s-lu shtiy! // Nu vedz – aclo / yu soarli cu loclu s-bashi, / sh-cânva va s-dai diu lilichili / dit câmpul mari, / va tsâ adus aminti / câ numa a ta va-s armânâ / fârâ moarti" (Fârâ moarti).

Cele două poeme de esenţă naiv-populară ilustrează cu prisosinţă veridicitatea teoretizărilor transnaţionale făcute de către poetul şi teoreticianul rus Veaceslav Ivanov: „Cunoaşterea-amintire, aşa cum ne învaţă Platon, este justificată pe baza poetului, având în vedere că el, în calitatea sa de organ al conştiinţei naţionale, este în acelaşi timp organul amintirii populare. Anume prin intermediul lui poporul îşi aminteşte sufletul său vechi" [13, 713].

În încheiere trebuie de spus că revirimentul liricii basarabene din anii '60 − în plin totalitarism sovietic şi dezmăţ al cenzurii ideologice − se va produce, şi el, sub formă de „încălzire globală" a conştiinţei naţionale tot la energia compensatoare a *palimpsestului general românesc*[7]. Astfel se va materializa antologic ceea ce Sorin Alexandrescu, în calitatea sa de ilustru emigrant cultural român, numea „discontinuităţile în timp şi spaţiu, contradicţiile: o identitate în ruptură" [1].

Bibliografie:

1. ALEXANDRESCU, S. *Identitate în ruptură: mentalităţi româneşti postbelice.* Bucureşti: Univers, 2000.
2. Arhiva de stat a Federaţiei Ruse în domeniul Literaturii şi Artei (RGALI), f. 631, inv.15, dos. 900, f. 102-109.
3. Convorbiri literare, Iaşi, Anul CXXXII, 1998, nr.12 (36).
4. COSTENCO, N. *Din bezna temniţei. Scrisori din Gulag* (ediţie îngrijită de Costache Costenco). Chişinău: ARC, 2004.
5. COSTENCO, N. Literatura basarabeană de astăzi. În: *Viaţa Basarabiei*, 1937, nr.5-6.
6. LINDEMBERG, D. *Figures d'Israel: L'identite juive entre Marranisme et Sionisme (1648-1998*). NY: Hachette Book Group USA, 1997.
7. LUŢCAN, V. Ideologii basarabene. În: *Viaţa Basarabiei*, 1934, nr.12.
8. PLĂMĂDEALĂ, A.M. Modelul autohton al relaţiei „Artist-Putere" în contextul epocii staliniste. În*: Intertext*, 2010, nr.3-4.
9. БАХТИН, М.М. *Эстетика словесного творчества.* Москва: Искусство, 1979.
10. БЕЛЫЙ А. Вместо предисловия. В: Белый А. *Стихотворения*. Берлин; Пб.; М., 1923.
11. БИБЛЕР, В.С. *Михаил Михайлович Бахтин, или Поэтика и культура.* Москва: Прогресс, 1991.
12. БЛОК, А.А. *Сборник сочинений*, в 8 томах. Т.1. Москва, Ленинград, 1960.
13. ИВАНОВ В.И. Поэт и чернь. В: Иванов В.И. *Собрание сочинений*, в 6 томах. Т.1. Брюссель: Fouer oriental Chretien, 1971.
14. МАРКС, К., ЭНГЕЛЬС, Ф. *Сочинения*, в 26 томах. Т.III. Москва: Государственное издательство политической литературы, 1955.
15. ПЯТИГОРСКИЙ, А. Краткие заметки о философском в его отношении к филологическому. В: Philologica, 1995, nr.3-4.
16. Литература Молдавии, http://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/136664
17. Молдавская литература, http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_literature/3130/%D0%9C%D0%BE%D0%BB%D0%B4%D0%B0%D0%B2%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F

Prezentat la 21.04.2014

[7] Manuscris din piele de vacă care, după curăţarea prealabilă a straturilor grafice suprapuse, poate fi rescris repetat.

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2015, nr.4(84)
Seria "Ştiinţe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.177-186

О РОЛИ И ЗНАЧИМОСТИ ФАКТОРА ПРАВОСЛАВНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ В ИСТОРИОГРАФИИ И ИСТОРИИ ЭВОЛЮЦИИ ГАГАУЗСКОГО ЭТНОСА НА ТЕРРИТОРИИ АТО ГАГАУЗИЯ (ГАГАУЗ ЕРИ). КЛЮЧЕВЫЕ АСПЕКТЫ

Виталие БОЙКОВ

Комратский государственный университет

Istoria dezvoltării regiunii este strâns legată de procesele de formare a organizaţiei bisericeşti ortodoxe pe teritoriul Găgăuziei moderne. Astăzi puţini locuitori ai Găgăuziei (Gagauz-Yeri) se consideră atei sau reprezentanţi ai cultelor religioase, care nu au nicio legătură cu creştinismul. Majoritatea populaţiei se identifică, într-o măsură mai mare sau mai mică, drept urmaşi ai învăţăturii lui Hristos. La nivel ştiinţific şi educaţional, importanţa rolului istoric al ortodoxismului în viaţa poporului găgăuz este, în general, elucidată. Cu toate acestea, istoria evoluţiei Bisericii Ortodoxe pe teritoriul Găgăuziei moderne rămâne slab investigată şi necesită cercetări temeinice. În acest articol ne propunem să conturăm spectrul de probleme principale în cadrul temei alese şi să determinăm actualitatea lor.
Cuvinte-cheie: *dezvoltare socială, ideologie, religie şi statalitate, identitate ortodoxă, găgăuzi, Buceak, toponime, parohie, ctitor, organizarea bisericii, stat sovietic, politică ateistă în Găgăuzia (Gagauz-Yeri), istorie, societate, renaştere, templu, tradiţie, continuitate, culte religioase.*

ON THE ROLE AND IMPORTANCE OF THE ORTHODOX IDENTITY FACTOR IN THE HISTORY OF GAGAUZIANS IN THE ATU GAGAUZIA (GAGAUZ YERI). GENERAL CHARACTERISTICS

The history of region development is closely linked to the processes of formation of the Orthodox Church on the territory of modern Gagauzia. Today, few people in the region of ATU Gagauzia (Gagauz Yeri) classify themselves as atheists or members of religious denominations that are not related to Christianity. The vast majority of the population identify themselves, in varying degrees, as the followers of Christ's teaching. On scientific and educational level, the importance of the historical role played by the orthodoxy in the fate of the Gagauz people is generally elucidated in modern historiography. However, the history of the evolution of the Orthodox Church on the territory of modern Gagauzia remains poorly studied and requires further research. This issue looks especially topical at the background of the ideological vacuum formed in the cultural life of the regional community after the collapse of the Soviet state and its official atheist policy. The article aims to outline the main range of issues within the chosen topic and to determine the extent of its relevance in our time.
Keywords: *social development, ideology, religion, statehood, orthodoxy, identity, Gagauz, Budzhak, toponymy, the pre-revolutionary period, parish, churchwarden, church organization, the Soviet state, atheistic policy, Gagauzia (Gagauz Yeri), history, society, revival, temple, tradition, continuity, religious denomination.*

Сегодня, пожалуй, лишь один из десяти опрошенных жителей региона АТО Гагаузия (Гагауз Ери) условно относит себя к атеистам либо к представителям религиозных конфессий, не имеющих отношения к христианству, остальные идентифицируют себя как последователи и почитатели учения Христа. Данный факт указывает на высокую степень значимость христианских верований для жителей региона на современном этапе, а региональная история подтверждает устойчивость данных традиций в местной социокультурной среде.

Проблема паритетов сакрально-религиозного и рационального начал в человеке носит диалектический характер и волнует общество с тех пор, как человек впервые попытался идентифицировать самого себя, задаваясь вопросом: что он или кто он? Человеческая цивилизация проделала огромный путь в своём развитии, прежде чем сумела идентифицировать себя в рамках креационистской, эволюционистской и ряда других теорий происхождения жизни. Однако данное обстоятельство не решило проблемы приоритета одной концепции по отношению к другой, а лишь вывело человеческое самосознание на качественно новый уровень.

Попытки человека идентифицировать себя как составную часть окружающего его материального мира либо среды обитания привели к появлению науки, а попытки идентифицировать себя в отношении возможных сакральных проявлений и явлений природы привели к возникновению религии.

Примечательно, что в хронологическом аспекте для истории человечества религиозно-культовый пласт гораздо весомее и значительнее остальных историко-социальных пластов. Ни одна известная истории цивилизация не просуществовала дольше синхронно эволюционировавшей религии (или культа). Более того, религиозно-культовые верования и традиции предшествовали процессам генезиса государственности и являлись залогом её жизнеспособности. Так, Византийская империя – одна из самых долговечных империй в истории, образовавшаяся на заре христианства и опиравшаяся на него в укреплении и сохранении государственности, просуществовала более тысячелетия и канула в ле́ту. В то время как православие, обладавшее статусом официальной (с IV в.), а затем и доминирующей религии в Византии, продолжает оставаться одной из мировых религий и по сей день.

Подтверждением вышеизложенного может служить пример генезиса и эволюции, пожалуй, любого из известных истории государственных образований. Это объясняет и довольно высокий социальный статус служителей культа при любом социально-политическом устройстве: как в древних речных цивилизациях Египта, Месопотамии, Китая и т.п., так и в современных государствах религиозного и светского толка. Любая из существовавших и ныне существующих социально-политических формаций зарождалась и развивалась в недрах того или иного религиозного либо идеологического культа. Достаточно вспомнить историю образования таких государств, как Др. Египет и Месопотамия, Израиль, Королевство Франков, Арабский халифат, Киевская Русь, Молдавское княжество и др. Всем им присуща одна общая черта – в основе процессов становления государственности и самоопределения титульных этносов, помимо остальных особенностей, лежали идеи идеологически-культовой идентификации.

Не являются исключением и процессы генезиса и эволюции гагаузского этноса. История гагаузского народа насчитывает не одно столетие и имеет множество различных версий относительно его происхождения. Приведем лишь некоторые из них. Гагаузы – это

- отуреченные болгары-христиане (перенявшие турецкие лингвистические традиции);
- потомки малоазийских турок, переселившихся в XIII в. на Балканы и уже к моменту переселения являвшихся последователями Христа [20];
- народ, сформировавшийся в результате симбиоза тюркских племен: печенегов, узов, половцев, оседавших на Балканах (в районе исторической области Добруджа), начиная с X в., и принявший христианство по православному образцу. «Тюрки-узы – это огузы или тюрк-огузы, которых в русских летописях называли черными клобуками» [20];
- потомки куманов, появившихся в Буджаке в XI в. и ставших объектом повышенного внимания со стороны католической церкви. Свидетельством тому – Указ папы Григория IX от 1228 г. о создании Куманской епархии под управлением его ставленника Теодориха [23], что, несомненно, указывает на тот факт, что предполагаемые предки гагаузов уже тогда были христианами.

Существуют и другие версии.

Современная историография, по мнению М.Губогло, насчитывает около 21-ой [20] версии происхождения гагаузов. Примечателен тот факт, что ни одна из 21-ой версии не ставит под сомнение вопрос православной идентификации гагаузов. Следовательно, при изучении истории развития гагаузского народа, вполне закономерно делать акцент на изучении процессов религиозной идентификации гагаузов как на одну из отправных точек в истории развития гагаузского этноса.

Несомненен тот факт, что гагаузы могут быть идентифицированы как христиане – преимущественно православные. Наиболее изученный и богатый фактологическим материалом пласт истории гагаузского этноса, приходящийся в хронологическом плане на XIX - начало XXI в., позволяет сделать вывод о том, что процесс эволюции гагаузов как этноса тесно переплетается с эволюцией развития православия как религии, обладающей доминирующим влиянием в регионе. Однако степень научной изученности данного аспекта – истории гагаузского народа, несмотря на всю объёмность накопленных концепций и исторического материала в указанном направлении, оставляет желать большего.

Интерес к истории гагаузского народа в европейской и мировой исторической науке ярко проявляется лишь ко 2-ой половине XIX в. Одним из первых к проблеме происхождения гагаузов в своей работе «История болгар», изданной в 1878 г., обратился известный гагаузовед профессор Пражского университета Иречек Константин Иософович, который отмечал следующее: «Происхождение (история) современных гагаузов не ясна. Из всего многообразия версий остановлю своё внимание на одной из них: гагаузы это отуреченные болгары, которые сохранили свою православную идентичность…» [5, 80].

Среди явных либо умеренных сторонников данной гипотезы можно назвать ряд исследователей: И.Иванов, Г.Занетов, А.Защук, В.Маринов и др. [20].

Отсутствие единой общепринятой версии происхождения гагаузского этноса в сочетании с фактором православной идентичности гагаузов породили на заре гагаузоведения множество казусных ситуаций. Очень часто в историографии и письменных источниках XIX века гагаузов-переселенцев идентифицируют как болгарский этнический элемент на территории Бессарабии, в частности – в энциклопедическом словаре Брокгауза и Эфрона 1907 г. Несмотря на то, что к середине XIX в. в административных отчётах и церковных ведомостях православных приходов на территории колоний, в которых проживали гагаузские переселенцы из-за Дуная, а также в ряде других письменных источников, довольно часто фигурирует этноним гагаузы. Данное положение вещей сложилось в силу ряда геополитических и исторических особенностей того периода, а также в силу малоизученности проблем балканской полиэтничности в целом и истории гагаузского народа в частности. Данные обстоятельства вносят определённую сумятицу в процесс изучения истории эволюции гагаузского этноса и православных традиций гагаузов в целом.

Сохранившиеся и дошедшие до наших дней церковно-приходские архивные данные позволяют проследить динамику развития демографической картины края, в том числе в разрезе этнической и конфессиональной идентификации. Так, на основании проведенного анализа письменных материалов XIX-XX вв. в православном храме Архистратига Михаила села Авдарма удалось выявить следующий любопытный факт. Жители колонии Авдарма численностью 1473 человека идентифицированы в Церковной Ведомости за 1896 г. как болгары (православные), а по данным Церковной Ведомости за 1906 г. в том же селении проживало 2113 человек, идентифицированных уже как гагаузы и тоже православные.

Не до конца ясны причины и подробности, приведшие гагаузов в лоно ортодоксальной церкви. Является ли православная идентификация гагаузов следствием процессов обособления гагаузского этноса от традиционного для тюрко-язычных народов тяготения и культурно-эволюционных предпочтений мусульманских религиозно-культурных ценностей? Или же на вектор религиозной ориентации гагаузов повлиял ряд экономических, геополитических, исторических и иных факторов, сопутствовавших процессам эволюции гагаузского этноса? Это ещё предстоит выяснить. Несомненно одно: господствующей религией тюрко-язычных народов является мусульманство, и лишь гагаузы являются последовательными приверженцами христианства, преимущественно по православному образцу. Уже в 1870 г. профессор Одесского университета Д.Григорович отметил, что гагаузы – потомки куманов (половцев), которые поселились в Болгарии в XI-XII вв. и там приняли христианство [5, с.81], обратив таким образом внимание на религиозную идентификацию гагаузов и значимость этого события для процессов дальнейшей эволюции и религиозно-культурной дефильтрации гагаузов по отношению к народам мусульманского мира. То, насколько значима эта тенденция для истории эволюции гагаузского этноса, указывает и высказывание этнографа гагаузоведа Валентина Мошкова: «… зависимость гагаузов от их соседей в столь важном деле, как религия, повела за собою внутренние неурядицы в среде их, …» [14, 92]. А также взгляд на проблему известного гагаузского просветителя Михаила Чакира: «… Прежние гагаузы дали клятву, что они всегда будут православными христианами. Теперешние гагаузы не должны нарушать отцовскую веру…» [19, с.83].

В.Машков, уделивший особое внимание в этнографическом плане вопросу православных и сакральных традиций и воззрений гагаузов в своей работе «Гагаузы Бендерского уезда», заслуженно считается выдающимся представителем в области гагаузоведения. В своей работе он пишет: «…гагаузы, являющиеся потомками огузов, в 1064 году перешли через Дунай и осели на Балканском полуострове. Часть из них спустя некоторое время перешли на территорию России, смешались с другими тюркскими племенами и стали известны под именем «чёрные клобуки». После принятия христианства, спасаясь от монгольского нашествия, часть «чёрных клобуков», вновь перейдя через Дунай, осели в Болгарии» [20]. Начиная со второй половины XVIII в. гагаузы, уже сформировавшись на Балканах как этнос, стали активно переселяться в южную Бессарабию – в Буджак. Данное название, скорее всего, осталось от ранее проживавших в этой местности ногайцев. В переводе с тюркского на славянский (русский) топоним Буджак означает «угол»: «Турецкое название Буджака есть не что иное, как буквальный перевод слова угол» [20].

История генезиса и эволюции гагаузского этноса представлена в историографии вопроса солидным списком исследователей. Однако история развития православных приходов Гагаузии оказалась предметом малоизученным, особенно со стороны исторической науки в советский и ранний постсоветский период. Исследования историков в этой области носят эпизодический характер. Среди работ и исследователей, работающих или работавших в данном направлении, помимо перечисленных выше, можно отметить относительно скромный список названий работ и имён, в разное время и в той или иной степени освещавших проблему развития православия и православных приходов на территории Гагаузии. В частности, это такие труды и авторы как: А.Скальковский. *Болгарские Колонии в Бессарабии и Новороссийском крае* (1848 г.); П.Крушеван. *Бессарабия* (1903 г.); М.Чакир. *История бессарабских гагаузов* (1934 г.); Г.Стойнов. *Кирсово 180 лет Башкюю* (1990 г.); Д.Поштаренко, И.Демержи. *История села Башкалия* (2004 г.); С.Булгар. *История и культура гагаузов* (2006 г.); *История города Комрата* (2006 г.); Е.Квилинкова. *Традиционная духовная культура гагаузов: этнорегиональные особенности* (2007 г.); К.Курдогло. *История Свято-Никольской церкви с. Баурчи* (2008 г.); М.Карамиля, С.Орган. *Чешмикёй* (2009 г.); В.Пассат. *Православие в Молдавии* (2009); В.Бойков, С.Димогло. *Православные храмы Гагаузии* (2011 г.); Г.Атанасова. *Добруджанское деспотство*, где в 5-й и 7-й главах уделяется внимание теме религиозности гагаузов на уровне развёрнутых межпредметных связей, и некоторые другие. А также ряд авторских статей, размещённых в различных научных сборниках, периодических изданиях и на интернет-сайтах, в числе которых: Э.Брихунец. *Деревянная церковь Св. Афанасия села Етулия, Вулканешты*; (Тирагетия, 2002 г.); Д.Никогло. *Очерки протоиерея М. Чакира в контексте современных исследований по гагаузоведению* (Revista de etnologie si culturologie, Ch.: 2008, № 4); А.Папцова. *Роль православия в формировании соционормативной культуры. Опыт гагаузов* и *Тенденции развития религиозности в Республике Молдова* (Курсом развивающейся Молдовы, 2009 г.) и др.

Важную ценность в изучении процессов эволюции православной культуры и православных приходов Гагаузии представляют архивные церковно-приходские материалы, а также труды и фактологические материалы, опубликованные под патронажем Кишинёвской консистории, начиная со второй половины XIX в.. К числу исторических материалов данного формата следует отнести такие труды Секретаря Бессарабской Ученой Архивной Комиссии И. Халиппа, *как Идея губернских учёных комиссий*. Труды Бессарабской Губернской Учёной Архивной Комиссии. Том первый. (1900 г); *Сведения о состоянии церквей Бессарабии в 1812-13 гг.* Труды Бессарабской Губернской Учёной Архивной Комиссии. Том третий. (1907 г.), а также материалы Справочной книги *«Кишинёвская Епархия. Сёла Бессарабии»* (1915 г.). Особое значение для изучения эволюции православной культуры гагаузов имеют строения и предметы православного культа на территории АТО Гагауз Ери, дошедшие до наших дней. Ещё одним источником для изучения православной культуры гагаузов служат материалы краеведческих музеев в городах Комрат и Вулканешты, а также краеведческого музея имени Кара Чобана в с. Бешалма. Не менее значимы в исследовании нашей проблемы воспоминания очевидцев, а также материалы текущих архивов при территориально-административных центрах на территории АТО Гагаузия и личные архивы ряда местных жителей и священнослужителей, проживающих и служащих на территории АТО Гагаузия.

На фоне того многообразия версий происхождения гагаузов, которое представлено в историографии проблемы, вполне актуальным становится вопрос о методологии изучения и научности подходов, применяемых в ходе исследования. Данной тематике посвящена статья М.Губогло «О религиозной (ли?) идентичности. Методологические заметки в связи с изучением ментальности гагаузов», опубликованная в научном сборнике *Курсом изменяющейся Молдовы*, т.1, М., РАН, 2006. Основную массу историков и исследователей, занимавшихся и занимающихся проблемами истории гагаузов и косвенно вопросами их религиозной идентификации, в методологическом аспекте, объединяет одна общая особенность – практически все они делают акцент в своих исследованиях на физиократический, лингвокультурный и этнографический след в истории генезиса гагаузов. И за редким исключением мало кто акцентирует внимание на той роли, которую сыграло христианство в судьбе гагаузского этноса, делая данный аспект предметом своих исследований.

Если степень значимости вопроса об исторической роли, которую сыграло православие в судьбе гагаузского народа, в целом определена, то ситуация со степенью изученности истории эволюции

самой православной церкви на территории современной Гагаузии остаётся проблематичной и требует более тщательного исследования. Церковные православные структуры в крае на протяжении долгих лет, начиная с XVIII века, играли для гагаузского народа роль культурно-просветительских, религиозных и даже административных центров. Однако с течением времени не только историческая значимость, но и сама история этих центров, в силу тех или иных исторических реалий и обстоятельств, оказались в тени.

Особенно тяжёлым в истории развития православных приходов Гагаузии выдался советский период. Православие испытало сильнейший, не столько извне, сколько изнутри, удар, последствия которого носили не локальный, а тотальный характер. Трансформации и ломке подверглись моральные и культурные ценности. Проводимая официальной советской властью атеистическая политика изменила ментальное самосознание общества, а уничтожая письменные и материальные источники, хранителями и носителями которых являлись церковные структуры, нарушила связь времён. Десятилетиями накопленные в православных храмах Гагаузии письменные материалы статистического, описательного и иного характера, в том числе по истории края, за годы румынской администрации и советской власти были частично, а некоторые полностью утеряны.

За годы советской власти ортодоксальной церковной организации Молдовы был нанесён урон, последствия которого ощущаются и сейчас. Развивался этот процесс поступательно, методично и поэтапно. Первый удар по позициям и авторитету церкви в Бессарабии со стороны советской власти был нанесён в 1940 г., равно как и по письменному историческому наследию края. В соответствии со ст. 124 Конституции СССР – Об отделении церкви от государства и школы от церкви, а также в целях создания правильной работы органов записи актов гражданского состояния, Совет Народных Комиссаров Молдавской ССР постановлял: «Обязать всех представителей уездных и волостных Исполнительных Комитетов в 10-дневный срок, по получении настоящего Постановления, изъять и передать в ведение соответствующих территориальных органов НКВД все метрические книги, имеющиеся при церквях, синагогах, костёлах, кирхах и др. духовных управлениях всех вероисповеданий….» [15, с.96-97].

После окончательного установления советской власти в Бессарабии и вхождения её в состав СССР отношение властей к церкви не изменилось. Была лишь изменена методика борьбы светской власти с церковью. Приведём данные только за 1960-й г., на основании которых можно проследить динамику атеистической политики советской власти и её результаты. Из справки КГБ Молдавской ССР в КГБ СССР «Об организации агентурно-оперативной и профилактической работы по борьбе с враждебной деятельностью церковников и сектантов в Молдавии» от 8 января 1960 г.: …Агентурная сеть по линии православной церкви в настоящее время состоит из 16 человек, в том числе…занимают руководящее положение в епархии (завербованы в 1958-1959 гг.)… По нашей рекомендации эти агенты запретили священникам обслуживать по нескольку приходских церквей [15, с.774]. В результате численного сокращения священников и запрещения обслуживания храмов по совместительству количество действующих церквей сокращено с 546 до 385 [15, с.774]. В 1960 г. ЦК КПСС принял постановление «О мерах по ликвидации нарушений духовенством советского законодательства о культах». В связи с этим постановлением только с 1960 по 1967 г. в стране были закрыты 5588 православных храмов, или 43% от их общего числа [8, с.534].

Наиболее наглядную картину положения дел православной организации в масштабах Молдовы могут дать статистические показатели по итогам учёта православных приходов Кишинёвской епархии на 1912 и 2004 годы:

«1912: Архиерейских домов - 2; Церквей - 1089,… часовен и молитвенных домов - 8; Монастырей - 22 (6 женских); Духовная семинария, 3 духовных училища, 1 епархиальное женское училище, 612 церковных школ.

2004: 934 храма; 939 священнослужителей…» [21].

Ситуация по поводу отношений между светским и духовным в обществе стала коренным образом меняться лишь к концу 80-х гг. прошлого столетия. Данные перемены не могли не сказаться на менталитете гагаузского этноса и повлекли кардинальнее изменения паритетов ценностей на всех уровнях общественного сознания, включая и гуманитарные науки. В советский период в историографии и исторической науке акцент в изучении истории делался на эволюционистские концепции. В свете атеистической идеологии волюнтаристские концепции и роль религии в исторических эволюционных

процессах рассматривались как утопические либо не принимались во внимание вовсе, так же, как и фактор значимости изучения национальной истории. В связи с данными обстоятельствами, национальная история и историография на постсоветском пространстве испытывают новый подъем после исторического фиаско советской идеологии. В настоящее время государство, как на региональном, так и на общереспубликанском уровне, продолжает проявлять активный интерес к вопросу о роли православной веры и месте православной церкви в социальных процессах.

Вышесказанное, бесспорно, определяет высокую степень значимости фактора православной идентичности не только для истории развития гагаузского народа, но и для всего полиэтничного сообщества в рамках территории современной Республики Молдова. И по сей день этот фактор играет определяющую и жизнеутверждающую роль в эволюционных процессах развития гагаузского этноса и всего полиэтничного социума в регионе. Подтверждением актуальности данной тенденции служит ряд следующих фактов.

В 2009 году руководством АТО Гагауз Ери была инициирована на официальном и международном уровне крупномасштабная научно-культурная акция, посвящённая теме идентичности гагаузского народа и православия.

Летом 2010 г. правительство Республики Молдова и региональные власти принимают ряд положений, направленных на повышение духовного уровня и культуры общества. Было принято решение правительства о преподавании Слова божьего (в качестве факультатива) в учебных заведениях РМ и АТО Гагаузия (Гагауз Ери).

Выходит в свет ряд работ научного и научно-просветительского толка, посвящённых истории развития православно-церковных институтов на территории РМ и АТО Гагаузия (Гагауз Ери).

В октябре 2011 г. имел место визит Патриарха Московского и всея Руси Алексея в РМ. Намечался визит Патриарха и на территорию АТО Гагаузия (Гагауз Ери), но не состоялся по ряду причин.

Процесс этногенеза гагаузов, как и процессы этногенеза любого другого народа, является процессом сложным, длительным и многогранным. Путь, проделанный гагаузским народом от подразделения до государственного объединения союза тюркских племён, до статуса самобытного этноса, обретшего свою новую родину и территориальную принадлежность на территории исторической родины и в составе государственного образования другого православного народа – молдаван, весьма долог и труден.

Так же сложен, многогранен и долог путь становления христианства (православия) как мировой религии и религии, доминирующей в регионе АТО Гагаузия (Гагауз Ери) в частности и в РМ – в целом. Процесс этот растянулся на столетия. Уже в годы правления Александра Доброго Молдавская Православная Церковь обретает статус метрополии (1401 г.) и канонизирует своего первого святого – Иоанна Нового. А первые православные храмы и приходы в глубинных районах Буджака, в массе своей, появляются лишь во второй половине XVIII – первой половине XIX в. Данный период совпадает с периодом массовой колонизации края задунайскими переселенцами.

В силу уже сложившихся устойчивых православных традиций, параллельно с процессами освоения новых территорий задунайскими поселенцами, преимущественно болгарами и гагаузами – убеждёнными и ревностными последователями православия, как правило, шёл процесс возведения православных храмов. Промежуток времени между датой основания поселения и датой возведения культового здания составлял от одного до пяти лет, в зависимости от благосостояния и численности колонистов-переселенцев. Даже если у колонистов не хватало средств для возведения своего храма, они, в качестве паствы, передавались на попечительство клира близлежащих действующих православных приходов, до обоснования собственных. С таким положением вещей можно наглядно ознакомиться на примере данных, приведенных в таблице.

В силу сложившихся исторических и объективных обстоятельств, строения первых православных храмов на территории Гагаузии были плетневыми либо деревянными, в лучшем случае – на каменном фундаменте, о чём свидетельствуют архивные материалы таких православных храмов Комратско-Кагульской епархии Молдавской метрополии на территории АТО Гагаузия (Гагауз Ери), как храм Архистратига Михаила – с. Авдарма; Свято-Троицкий храм – с.Конгаз; Свято-Вознесенский храм – с. Чок-Майдан. Письменные материалы из истории остальных православных храмов эпохи русского царизма на территории АТО Гагаузия (Гагауз Ери) практически отсутствуют.

Последний раз наиболее полные сведения о состоянии православных приходов в Бессарабии, из которых можно было бы почерпнуть сведения о состоянии православных приходов на территории проживания гагаузов, публиковались в начале XX века в книге Кишинёвской консистории *Православные приходы Бессарабии*. Согласно данным этого источника, современные приходы Гагаузии в начале XX века входили в состав различных уездов и округов, на которые была поделена территория Бессарабской губернии. Православные приходы и населённые пункты современной Гагаузии были разделены следующим образом:

Аккерманский уезд, 3-й Округ – с. Копчак;

Измаильский уезд, 2-й Округ – сёла Вулканешты, Чешмикёй, Этулия;

Измаильский уезд, 4-й Округ – с. Карбалия;

Бендерский уезд, 2-й Округ – с. Томай;

Бендерский уезд, 3-й Округ – сёла Авдарма, Баурчи, Бешалма, Бешгиоз, Гайдары, Дезгинжа, Джалтай, Казайак, Кириетлунга, Кирсово, Комрат, Конгаз, Ферапонтьевка, Чадыр-Лунга, Чок Майдан.

Сегодня на территории АТО Гагаузия (Гагауз Ери) действует 27 (28) православных храмов, входящих в состав Кагульско-Комратской епархии Молдавской метрополии Московской патриархии. В состав АТО Гагаузия (Гагауз Ери) входят 26 территориально-административных субъекта, на территории 24-х из них действуют православные приходы и церковные храмы:

- на территории Чадыр-Лунги действуют три православных храма;
- на территории населённых пунктов Русская Киселия и Карбалия действующие капитальные храмовые строения отсутствуют, богослужение для православной паствы в этих населённых пунктах проводится священнослужителями близлежащих приходов;
- на территории населённых пунктов Вулканешты, Копчак, Конгазчик, Чадыр-Лунга и Чешмикёй активно ведётся строительство новых православных храмов [2, с.12].

В завершение следует отметить, что геополитические границы процессов конфессиональной идентификации в истории эволюции гагаузского народа обширны, исторические рамки несколько расплывчаты, а источниковедческая база носит эпизодический характер и требует дальнейшей научной разработки и систематизации. Что касается процессов генезиса и развития православных приходов на территории АТО Гагаузия (Гагауз Ери), то они напрямую связаны с процессами колонизации края задунайскими переселенцами, проходившими волнообразно – со второй половины XVIII века по 30-е годы XIX века включительно. В этот период было основано подавляющее большинство постоянных поселений и современных населённых пунктов на территории АТО Гагаузия (Гагауз Ери). Более того, анализ имеющихся статистических данных за вышеуказанный период и исторических сведений по истории края позволяет сделать вывод о том, что задунайские переселенцы – гагаузы и болгары, оказались наиболее последовательными проводниками православия в регионе и способствовали утверждению позиций православной церкви в крае.

Таблица

Название населённого пункта	**Год основания**	**История названия**	**Название храма**	**Год основания**
с. Авдарма	1811 г., первые упоминания отн. к 1563 г.	В честь одноимённой местности, недалеко от места Татар Чёшмеси (Татарский родник), где находилось на момент основания Авдармы татарское становище.	Архангела Михаила	Первые упоминания – 1819 г.
с. Алексеевка	1907 г.	Основано украинцами, с 1913 г. – в составе села (колонии) Новая Деневица (современный посёлок Светлый).		
с. Баурчи	1812 г.	Поселение Баурчи основано недалеко от пепелища турецкого поселения с одноимённым	Святого Николая	1812 г.

		названием, в переводе на русский означает «счастливый, богатый».		
с. Бешалма	Примерно к концу 18 в.	1. В переводе с тюркского «пять яблонь» – название места. 2. От родового имени нагайцев.	Св. Георгия	1810 г.
с. Бешгиоз	1811 г.	Близ одноимённого татарского поселения, в переводе на русский «Пять глаз».	Святого Афанасия (до 1962 г.)	В начале 19 века у А.Скальковского.
с. Буджак	1978 г.			
г. Вулканешты	1812 г. первые упомина-ния отно-сятся к 1443 г.	По имени рода гагаузских переселенцев – Валканы.	Покрова Св. Богородицы.	1816 г.
с. Гайдары	1796 / 1812 гг.	Возможно, от арабского «лев».	Успения Божией Матери	1903 г. 1906 г. – речь идёт о здании каменного храма
с. Дезгинжа	1812 г.	В честь одноимённой балки, название которой имеет ногайское происхождение и в переводе означает «ристалище».	Св. Троицы	1814 г.
с. Джолтай	1806 г.	Название села – слово татарского происхождения.	Святой Троицы	1895 г., речь идёт о завершении стр-ва каменного храма
с. Етулия	1810-1820 гг.		Св. Афанасия	1845 г.
с. Казаклия (Казайяк)	1812 г.?	По названию одноимённого места, в переводе с тюркского Казайяк означает «гусиная лапа».	Великому-ченика Георгия Победоносца.	1740 г. – деревянная церковь; 1845 г. – здание современно-го храма, из камня.
с. Карбалия	1806 г.	1. От имени Гарбалы, либо Карбалы. 2. Термин турецкого происхождения		
с. Кириетлунга	Конец 18 в.	По названию местности, имеющему тюркское происхождение: Кириет – название балки, примыкающей к руслу р. Лунга, где раскинулось поселение.	Св. Николая	1794 г. – первое упоминание о христианско-культовом строении; 1813 г. – дата основания по одним источникам; 1821 г. – дата основания по другим источникам.
с. Кирсово	1811 г.	Имеет второе название Баш-кьой, данное переселенцами в память о своей родине – одноимённом поселении в Болгарии.	Успения Пресвятой Богородицы	1817 г. 1868 г. современный храм
г. Комрат	1789/	Первые упоминания относятся к	Иоанна	Первые

	1443 гг.	1443 г. и связаны с легендой об одноимённом скакуне, принадлежавшем местному лидеру, татарину по происхождению.	Предтечи	упоминания – 1819 г.
с. Конгаз	1811 г.	Основано на месте одноимённого татарского поселения.	Св. Троицы	1814 г.
с. Конгазчик	1905 г. 1921 г.	Нижний Конгазчик. Верхний Конгазчик. Топоним конгазчик является производным от топонима Конгаз.	Св. Николая	2000 г. («первый камень»).
с. Копчак	1812 г.	На месте татарского пепелища.	Успения Божией Матери	1825 г.
с. Котовское (Кырланар)	1924 г.	Кырланар – от молд. «кырлан»-барашек, с 1950 г. – с. Котовское		
с. Русская Киселия	1891 г.			
Посёлок Светлый (Новая Деневица)	1913 г.	Основан немецкими колонистами, выходцами из с. Деневица в Германии, с 1950 г. переименован в Светлое.		2003-2007 гг. строительства
с. Томай		Томай с татарского переводится как «тёмная луна».	Успения Божией Матери	1819 г.
с. Фера-понтьевка	1828 г.	Основано выходцами из Запорожья и названо по имени основателя.		
г. Чадыр-Лунга	1819 г.	Первые упоминания о поселении Тирашпол,в районе современной Чадыр-Лунги, датируются 1458 годом. Чадыр в переводе с тюркского означает «палатка»; Лунга – название местной речки.	Святого Дмитрия Салунского. Встречаются упоминания о более ран-ней церкви в честь Св. Афанасия	1913 г.
с. Чешмикёй	1809 г.	Топоним Чешмикёй тюркского происхождения и состоит из двух частей: «чешме» – родник и «кёй» - село.	Св. Афанасия	1818 г.
с. Чок Майдан	1806-1811 гг.	с. Чок Майдан было образовано в 1811 г. на месте существовавшего с 1806 г. поселения Кагарлык; в переводе с гагаузского означает «много места».	Святого Вознесения Господнего	1845-1861 гг. (годы строительства зда-ния современного храма), встречаются упоминания о более ранней плетневой церкви, годы осно-вания которой сов-падают с датой образования села.

Данная таблица является авторским продуктом и приведена без изменений, основной источник – *Православные храмы Гагаузии*. Кишинёв, 2011 [3].

Литература:

1. АТАНАСОВ, Г. *Добруджанское деспотство*. Велико Тырново, 2009.
2. БОЙКОВ, В.Е, ДИМОГЛО, С.С. *Православные храмы Гагаузии.* Кишинёв, 2011.
3. БРИХУНЕЦ, Э. Деревянная церковь Св. Афанасия села Етулия, Вулканешты. В: *Тирагетия*. Кишинёв, 2002.
4. БРОКГАУЗ, Ф.А., ЕФРОН, И.А. Гагаузы. В: *Энциклопедический словарь*, т.VII. СПб, 1892, с.49.
5. БУЛГАР, С.С. *Гагаузия.* Кишинёв-Комрат, 2009.
6. БУЛГАР, С.С. *История и культура гагаузов.* Кишинёв, 2006.
7. ГУБОГЛО, М.Н. О религиозной идентичности (ли?) Методологические заметки в связи с изучением ментальности гагаузов. В: *Курсом развивающейся Молдовы*, т.1. Москва, 2006, с.206-231.
8. КАРАМИЛЯ, М., ОРГАН, С. *Чешмикёй.* Кишинёв, 2009.
9. КВИЛИНКОВА, Е.Н. *Традиционная духовная культура гагаузов: этнорегиональные особенности.* Кишинёв, 2007.
10. Кишиневская Епархия. Сёла Бессарабии. В: *Справочная книга*. Кишинёв, 1915.
11. КРУШЕВАН, П.А. *Бессарабия.* Москва, 1903.
12. КУРДОГЛО, К.И. *История Свято-Никольской церкви с. Баурчи.* Кишинёв, 2008.
13. НИКОГЛО, Д.Е. Очерки протоиерея М.Чакира в контексте современных исследований по гагаузоведению. В: *Revista de etnologie si culturologie*. (Кишинёв) 2008, № 4.
14. МОШКОВ, В.А. Гагаузы Бендерского уезда. В: *Этнографические очерки и материалы*. Кишинёв, 2004.
15. ПАССАТ, В. *Православие в Молдавии,* т.1. Москва, 2009.
16. ПАПЦОВА, А. Тенденции развития религиозности в Республике Молдова. В: *Курсом развивающейся Молдовы*, т. 6. Москва, 2009, с.420-425.
17. ПОШТАРЕНКО, Д., ДЕМЕРЖИ, И. *История села Башкалия.* Кишинёв, 2004.
18. СТОЙНОВ, Г. *Кирсово - 180 лет Башкёю.* Кишинёв, 1990.
19. ЧАКИР, М. История гагаузов Бессарабии. В: *Страницы истории и литературы гагаузов 19–нач. 20 в.* Кишинёв, 2005, с.80-108.

Интернетресурсы

20. Гагаузы. В: *Сведения о гагаузах и краткий экскурс в историю развития гагаузского языка*. www. gagauz.blogspot.com/2007/09 (Accesat: 13.05.2014).
21. Кишиневская епархия. В: *Кишинёвская епархия – древо*. www.drevo-info.ru (Accesat: 15.05.2014).
22. Церковь Бессарабии. В: *Краткая история православной церкви в Бессарабии*. www.bessarabia.ru (Accesat: 15.05.2014).
23. Румынская православная церковь. В: *Поместные церкви*. www.pravoslavie.ru (Accesat: 15.05.2014).

Prezentat la 28.03.2015

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2015, nr.4(84)
Seria "Ştiinţe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.187-192

ROLUL SPIRITULUI NAŢIONAL ÎN FORMAREA PROFESIONALĂ A STUDENŢILOR ŞI ANGAJAŢILOR DIN ORGANELE DE FORŢĂ

Simion CARP, Elena CARP
Academia „Ştefan cel Mare" a MAI

Mărturii ale prezenţei spiritului naţional la poporul nostru este atestată din cele mai timpurii perioade ale constituirii naţiunii române. Astfel, înaintaşii noştri au abordat mereu subiectul unităţii spirituale a poporului în lucrări istorice, precum Grigore Ureche, Miron Costin, Dimitrie Cantemir etc. Abordarea conceptului de unitate naţională s-a datorat în primul rând unicităţii etnogenezei poporului nostru.

În prezent, societatea noastră e marcată de diverse controverse, parcurgem o perioadă importantă atât în materie de integrare europeană, cât şi de reintegrare a ţării. În acest context, instituţiile statului trebuie să se racordeze mereu unor provocări de altă natură, altele decât cele tradiţionale. Prin urmare, altoirea spiritului naţional la tânăra generaţie şi în mod special tinerilor care sunt instruiţi în instituţiile de forţă, devine o necesitate.

Cuvinte-cheie: *patriotism, valori morale, spirit naţional, pregătire moral psihologică, instituţii de forţă.*

ROLE OF NATIONAL SPIRIT IN TRAINING STUDENTS AND EMPLOYEES OF BODIES OF FORCE

The evidence of national spirit in our society is attested from the earliest periods of the formation of Romanian nation, so our ancestors have always approached the subject of spiritual unity of the society in historical works such as Grigore Ureche, Miron Costin, Dimitrie Cantemir etc. This concept approaches national unity through ethnogenesis uniqueness of our nation.

Nowadays, our society is marked by various controversies, as we pass through an important period of European integration, as well as the reintegration of the country. In this context, state institutions must always connect to other challenges, other than the traditional ones, thus, grafting national spirit of the younger generation and especially of those who are trained in the law enforcement institutions.

Keywords: *patriotism, moral values, national spirit, moral and psychological training, law enforcement institutions (force institutions).*

La etapa actuală, Republica Moldova parcurge o perioadă importantă atât în materie de integrare europeană, cât şi de reintegrare a ţării. În acest context, instituţiile statului trebuie să se adapteze mereu noilor provocări şi, în acelaşi timp, să beneficieze de rezultatele obţinute. La fel şi ministerele de forţă care au un rol pregnant în prevenirea şi limitarea atentatelor la securitatea statului, conflictelor armate, în contracararea criminalităţii şi menţinerea ordinii publice se află într-un proces complex de adaptare la realităţile unei societăţi moderne şi la standardele internaţionale.

Pentru a face faţă noilor imperative sociale şi a realiza adecvat sarcinile stabilite prin lege, instituţiile de forţă trebuie să-şi ajusteze continuu activitatea la noul flux de evenimente şi provocări. Din aceste considerente, în scopul fortificării capacităţilor instituţionale este oportună şi reforma lor, astfel încât să asigure edificarea unei societăţi democratice, instaurarea supremaţiei legii, ordinii de drept, precum şi atingerea unor standarde europene în activitatea lor. Însă, reformarea acestor instituţii specifice este dificilă şi de durată, solicitând persoanelor implicate în procesul respectiv competenţă şi responsabilitate pentru deciziile luate şi urmările ce pot surveni.

Tendinţa spre schimbări calitative şi ralierea la standarde internaţionale, inclusiv recomandările experţilor străini, sunt mereu binevenite, însă, de rând cu continuarea demersurilor reformatoare, considerăm important de a pune în prim-plan interesele Republicii Moldova, ţinându-se cont de tradiţiile şi particularităţile naţionale. După cum menţiona ilustrul istoric militar, locotenent-colonelul V.Nădejde, „niciodată nu trebuie să lăsăm ca mijloacele pentru apărarea intereselor noastre naţionale să depindă de bunăvoinţa altora" [9].

De altfel, şi experienţa altor state a demonstrat că cele mai eficiente schimbări şi căi de realizare a obiectivelor trasate se produc prin combinarea tradiţiilor cu aderarea la noile valori, fapt care deseori este ignorat.

Cu regret, astăzi, în râvna exagerată de conformare la cerinţele din exterior, asistăm la o schimbare a sistemului de valori, chiar la o desconsiderare a valorilor morale, iar patriotismul, demnitatea şi onoarea capătă

un alt înţeles. În circumstanţele existente, militarii şi reprezentanţii ministerelor de forţă întâlnesc impedimente majore nu doar în exercitarea atribuţiilor funcţionale, dar şi în realizarea Jurământului depus.

Abordând teoretic această problemă, constatăm că noile provocări impun angajarea în cadrul acestor instituţii a unor persoane cu un diapazon de cunoştinţe şi o pregătire moral-psihologică corespunzătoare.

Trebuie să recunoaştem însă că, oricât se va vorbi despre elaborarea şi implementarea noilor forme şi metode moderne de instruire şi formare profesională, totuşi rezultate consistente nu se vor obţine atât timp cât aceste categorii de personal nu vor beneficia de condiţii decente de activitate, dotări logistice necesare, lipsa presiunilor din exterior şi de respectul faţă de angajaţii structurilor respective. Toate acestea constituie un factor destabilizator care canalizează climatul moral-psihologic spre frustrare, pierderea încrederii între colegi şi superiori etc.

Din considerentele enunţate, personalul ministerelor de forţă are nevoie de o încărcătură morală, care să-l însufleţească şi să-l ajute să depăşească unele situaţii specifice, să realizeze misiuni dificile şi, totodată, să menţină disciplina de serviciu. Astfel, pregătirea profesională şi moral-psihologică trebuie să includă, de rând cu alte activităţi, şi cultivarea prin educaţie a unor norme şi valori morale care au un mare rol în asigurarea stabilităţii, coeziunii şi eficacităţii grupului. Camaraderia, onoarea, demnitatea militară şi patriotismul sunt teme care nu trebuie marginalizate sau neglijate. Neavând la bază motivaţii morale serioase, profunde sentimente patriotice şi naţionale, orice metodă este sortită să sufere eşec şi să-şi demonstreze imperfecţiunea şi vulnerabilitatea, iar o disciplină de serviciu fără de patriotism şi responsabilitate civică se transformă într-un sistem de reguli corporatiste.

Iată de ce ne vom referi în continuare la pregătirea moral-psihologică a personalului ministerelor de forţă pe baza tradiţiilor militare şi a particularităţilor naţionale, care, în opinia multor autori, au un rol deosebit de important în educarea şi pregătirea efectivului. O atenţie deosebită se acordă pregătirii moral-psihologice a militarilor englezi. Cultivarea tradiţiilor forţelor armate constituie o componentă a procesului de educaţie, fiind considerată „baza ce cimentează armata engleză". În cazărmile engleze există numeroase exponate al căror moto este: „Armata se sprijină pe tradiţiile regimentelor şi pe disciplină" [7, 266].

Tradiţiile militare, la fel ca şi alte tradiţii, sunt compuse din valorile materiale şi spirituale ale unui popor, tradiţiile sunt moştenite şi clădite de fiecare generaţie în raport cu scopul şi interesele grupurilor şi claselor care le-au determinat sau influenţat.

E ştiut că tradiţia prin prezenţa ei influenţează prezentul şi l-a orientat în fiecare moment istoric, reprezentând o constantă în procesul de făurire a culturii şi civilizaţiei. Acest lucru a determinat ca multe fapte, fenomene sociale care au influenţat pozitiv viaţa colectivităţilor şi a individului să fie venerate, dorite şi respectate, chiar dacă astăzi reprezintă numai simbolic acele binefaceri de început [8, 29].

Educarea pe baza tradiţiilor este o prerogativă nu doar pentru ţările mari, deoarece fiecare stat, indiferent de mărimea teritoriului şi resursele de care dispune, în decursul constituirii şi consolidării sale ca entitate de sine stătătoare, a generat sisteme proprii de valori spirituale, tezaurizându-şi o anumită experienţă istorică şi unele modele exemplare după care îşi călăuzesc viaţa şi care orientează în timp formarea noilor generaţii.

Având în vedere cele relatate, putem afirma cu certitudine că orice stat îşi are specificul său naţional şi tradiţiile sale militare, inclusiv Republica Moldova, chiar dacă este un stat care şi-a recăpătat independenţa şi suveranitatea acum două decenii, fiind marcată de mai bine de 200 de ani de ocupaţie rusă (de la Regulamentul Organic încoace) cu multiplele evenimente cardinale, care au influenţat decisiv mentalitatea şi comportamentul cetăţenilor noştri.

E suficient de a face o incursiune în istorie pentru a ne convinge de bogatele tradiţii militare pe care poporul nostru le-a creat prin foc şi sabie, prin sângeroase lupte de apărare a meleagului natal şi, mai cu seamă, pentru a demonstra celor ce afirmă că noi nu avem tradiţii militare, argumentând aceasta prin faptul că secole de-a rândul conaţionalii noştri au luptat în componenţa diferitelor armate străine.

Iată de ce este necesar ca absolvenţii instituţiilor de învăţământ special, dar şi alte categorii care se încadrează în ministerele de forţă, să cunoască, pe lângă pregătirea temeinică în domeniu, tradiţiile militare şi particularităţile naţionale, să fie cu adevărat patrioţi ai neamului, însufleţiţi de trecutul nostru glorios, fără a se lăsa influenţaţi de reminiscenţele ideologiei sovietice, pe care unii sus-puşi continuă să o propage, plătind tributul de vasal ţărilor şi intereselor străine.

Mai mult ca atât, numeroase exemple din istoria neamului, transpuse în timp, pot fi de un real folos în anumite situaţii şi în prezent. Câteva dintre acestea le vom prezenta în continuare.

Din cele mai vechi timpuri, pe meleagurile noastre au trăit oameni destoinici şi muncitori, iscusiţi conducători de oşti şi viteji oşteni, care au luptat cu devotament şi credinţă fără a-şi cruţa viaţa pentru pământul natal, iar faptul că unităţile militare şi speciale poartă numele marilor domnitori Decebal, Alexandru cel Bun, Ştefan cel Mare ş.a. nu este o simplă întâmplare.

Să amintim de Decebal, despre care Dio Casius spunea că „...era foarte priceput la planurile de război şi iscusit în înfăptuirea lor, ştiind să aleagă prilejul pentru a ataca pe duşman şi a se retrage la timp. Dibaci la întins curse, era bun luptător şi se pricepea să folosească izbânda, dar şi să iasă cu bine dintr-o înfrângere. Din această pricină, multă vreme a fost un duşman de temut pentru romani..." [4, 19].

Tot în relatările izvoarelor antice se remarcă, de pildă, energia şi rapiditatea cu care a acţionat regele dac pentru a asigura oastei sale armamentul cel mai perfecţionat al epocii, inclusiv maşini de război, precum şi de a-i instrui pe luptători în aşa fel încât să fie în măsură să contracareze tactica militară a romanilor. Contemporan cu evenimentele, Dion Chrysostomul, orator grec care a vizitat Dacia în anul 96 e.n., în plină desfăşurare a pregătirilor militare iniţiate de Decebal, relatează: „A ajuns la nişte oameni întreprinzători, care nu aveau răgazul să asculte cuvântări, ci erau agitaţi şi tulburaţi ca nişte cai de curse la potou, înainte de plecare, nerăbdători să treacă vremea, cai pe care râvna şi înfocarea îi fac să lovească pământul cu copitele. Acolo la ei puteai să vezi peste tot săbii, platoşe, lănci, toate locurile fiind pline de cai, arme şi oameni înarmaţi" [3, 147].

Înseşi împrejurările istorice – îndeosebi confruntările continue cu adversari puternici, adeseori superiori numeric şi ca înzestrare tehnică – au imprimat un caracter popular, de masă, luptelor de apărare. Ca urmare, organizarea militară a cuprins întotdeauna, alături de trupele regulate, o serie de structuri nepermanente, iar participarea tuturor cetăţenilor capabili să poarte armele la apărarea ţării a fost, din cele mai vechi timpuri, de la strămoşii noştri geto-daci, o obligaţie consacrată prin tradiţie şi apoi prin legi.

Cu admiraţie sunt descrise şi tacticile folosite de Decebal în războaie. Astfel, în 88, Oastea dacă s-a retras în ordine, Decebal dovedea multă isteţime în a pune diferite obstacole în calea urmăritorilor. Tradiţia îi atribuie stratagema de a fi scurtat şi curăţat trunchiurile de copaci ale unui pâlc de pădure, îmbrăcându-le cu haine şi aninând de ele arme, ceea ce i-ar fi făcut pe romani să creadă, privindu-le din depărtare, că îi aşteptau puternice forţe dace, determinându-i astfel să se oprească din drum şi să piardă vremea. Ştirea despre această stratagemă reflectă reputaţia pe care şi-o dobândise regele dac de a folosi cu succes toate procedeele de luptă cunoscute în vremea lui spre a învinge un adversar superior în număr şi în înzestrare [3, 149].

Ca şi în războiul precedent, el a reuşit să supravegheze continuu mişcarea forţelor adversarului, prin elemente mobile de cercetare şi acoperire pe direcţiile de pătrundere; a aplicat din nou tactica de hărţuire ce se impunea, aceasta fiind combinată cu o repliere activă şi cu organizarea de acţiuni de rezistenţă succesive pe aliniamente şi puncte tari din teren.

În această ordine de idei, menţionăm că gândirea militară a poporului nostru a avut, în toate perioadele, reprezentanţi de seamă, ale căror opere s-au situat la nivelul concepţiilor avansate existente pe plan internaţional, iar faptul că tactica şi strategia conducătorului se manifestă prin iscusinţa de a alege din diversitatea de mijloace de care dispune pe cele care vor da rezultatele cele mai bune în situaţia şi la momentul oportun rămâne actual şi astăzi.

În ultimii ani democratizarea Republicii Moldova, aderarea la convenţiile şi tratatele internaţionale privind apărarea drepturilor şi libertăţilor omului, dezvoltarea relaţiilor sociale au condiţionat revizuirea procesului managerial cu personalul din cadrul ministerelor de forţă. În activitatea complicată şi variată a acestor ministere o importanţă deosebită are formarea deprinderilor şi cunoaşterea formelor de conducere cu efectivul subordonat.

Recomandările teoretice referitor la metodele de conducere şi calităţile conducătorului au fost şi rămân a fi pe cât de diverse, pe atât de contradictorii. Cert este că fiecare conducător reprezintă un exemplu pentru subalterni. El este persoana responsabilă de îndeplinirea la nivel a sarcinilor stabilite de instanţele ierarhic superioare, iar incapacitatea conducătorului de a dirija cu efectivul subordonat se răsfrânge negativ asupra activităţii subdiviziunii în întregime.

O dirijare eficientă presupune profilarea realelor probleme şi formularea lor corectă, înlăturarea falselor probleme, proiectarea scopurilor, a obiectivelor şi priorităţilor, inclusiv abordarea sistemică, raţională a acestora în vederea obţinerii rezultatelor reale.

Voinţa puternică a conducătorului şi colectivului asigură succesul misiunilor de serviciu, aşa precum în decursul veacurilor iscusinţa domnitorilor şi vitejia oştenilor asigurau obţinerea victoriilor în lupte; şi vice-

versa, un conducător incompetent va reduce capacitatea de activitate a subdiviziunii, conducând inevitabil la distrugerea ei.

Strămoşii noştri au respins atacurile numeroşilor duşmani şi au rezistat agresiunilor din exterior datorită bunei pregătiri, firii cutezătoare şi calităţilor înnăscute ale domnitorilor şi conducătorilor ce i-au avut. Exemple elocvente în acest sens se regăsesc în scrierile cronicarilor şi istoricilor despre luptele care au adus faimă ţării.

O pagină aparte în istoria ţării noastre o constituie marele domnitor al Moldovei Ştefan cel Mare şi Sfânt. După cum spunea N.Dabija „...e Mare şi Sfânt nu fiindcă a cucerit teritorii străine, ci pentru că şi le-a apărat pe ale sale. Regi şi cronicari de pretutindeni îl vor numi „erou al creştinătăţii", „cel mai viteaz dintre principii vremii acesteia", „zid pentru întregul Apus al Europei", „bărbat minunat, cu nimic mai prejos decât marii eroi ai antichităţii, pe care îi admirăm", „cel mai vrednic să i se încredinţeze conducerea şi stăpânirea lumii". Pentru noi Ştefan rămâne a fi unul dintre bărbaţii cei mai viteji ai neamului, un simbol al geniului poporului românesc care i-a dat suflare şi suflet din sufletul său..." [6, 16]. *Ştefan cel Mare constituie gloria la care se raportează până astăzi spiritul românesc* [2, 535].

Fiecare cunoaşte despre strategiile şi tacticile utilizate de Ştefan cel Mare în multiplele războaie înscrise în analele militare, care au fost preluate şi aplicate de alte popoare, servind la instruirea şi educarea multor generaţii de militari. Deşi nu mai puţin importante pentru pregătirea moral-psihologică a acestora sunt şi înfrângerile, dar pline de eroism şi sacrificiu. Un exemplu în acest sens pot fi luptele pentru Chilia, unde Ştefan cel Mare a suferit înfrângere. Conform unor surse istorice, cetatea ar fi fost cucerită prin trădare. De asemenea, nu se exclude că o parte din negustorii oraşului, de origine italiană, treceau de partea otomanilor în cazuri similare. Oricum, din cele relatate de Ursinius, completat de către cronicarii turci, se poate conchide că apărătorii cetăţii au luptat cu dârzenie împotriva unui duşman cu mult mai numeros şi bine dotat cu tehnică militară de asalt. Fiind supusă unui bombardament intens, în zidurile ei de apărare au apărut spărturi mari, au fost distruse porţile. Prin aceste spărturi turcii încercau să pătrundă în cetate. Un timp apărătorii ei au respins cu succes atacurile invadatorilor. Abia după 10 zile de lupte grele oraşul a fost cedat [4, 90].

Eroismul, spiritul de sacrificiu, onoarea şi demnitatea au persistat mereu în armata moldovenească. Aceste calităţi inerente poporului nostru au fost remarcate în toate războaiele, unde predecesorilor şi conaţionalilor noştri le-a fost dat să lupte pe tot parcursul istoriei: în războaiele cu turcii, tătarii, în războaiele ruso-turce, primul şi al doilea război mondial, în punctele fierbinţi unde îşi satisfăceau serviciul militar în termen, precum şi în războiul pentru apărarea independenţei şi integrităţii teritoriale a Republicii Moldova din 1992, în care mulţi angajaţi ai Ministerului de Interne şi ai armatei naţionale, fideli jurământului depus, nu şi-au cruţat viaţa pentru apărarea Patriei, rămânând exemplu pentru urmaşi.

Un loc aparte în armata moldovenească îi revenea pregătirii de luptă. Multe izvoare autohtone şi străine confirmă buna organizare şi arta militară ce o poseda armata moldovenească. Despre instruirea temeinică a oştenilor moldoveni ne relatează nu doar literatura de specialitate, ci şi cea artistică. Pentru a-şi apăra pământul, moldovenii erau obligaţi să cunoască echipamentul, armele şi tactica de luptă a agresorilor din Est şi din Vest, care se deosebeau esenţial. În lupte ei treceau cu uşurinţă de la tactica de luptă europeană la cea orientală. De aceea, un oştean trebuia să fie puternic şi rezistent, să poată mânui cu desăvârşire sabia, să ochească în ţintă cu arcul şi arbaleta, să poată prinde călăreţii din mers cu arcanul etc.

Desigur, trăim într-o altă epocă, avem un alt mod de trai şi este firesc ca cititorul să se întrebe care ar fi tangenţa celor relatate cu tema abordată. În această ordine de idei, precizăm că în prezent, deşi nu există pericolul unui război, ameninţările la adresa vieţii s-au amplificat într-o măsură greu de imaginat. Înalta tehnologie utilizată de către grupările criminale, sofisticarea armamentului şi mijloacelor explozive, precizia de tragere cu ajutorul laserelor fac vulnerabili în egală măsură atât angajaţii ministerelor de forţă, cât şi societatea civilă. În circumstanţele existente, activitatea acestora, îndeosebi a poliţiei, este eficientă doar dacă există performanţă continuă. Şi în condiţiile demilitarizării acestor instituţii, pregătirea de luptă, cunoaşterea armamentului din dotare este obligatorie pentru realizarea cu succes a sarcinilor ce le revin.

De menţionat că în toate timpurile, inclusiv în perioada sovietică, ofiţerii erau obligaţi să cunoască tehnica de luptă şi armamentul din dotarea armatelor altor state [9, 7].

Capacitatea de luptă şi moralul ostaşilor noştri în diferite perioade i-a impresionat pe străini şi chiar pe duşmanii cu care îşi încrucişau armele. Deseori, conaţionalii noştri, ostaşi de rând (fie ţăranii rupţi de la muncile câmpului, fie tinerii recrutaţi pentru a-şi face datoria de bărbat), au luptat şi au învins armate datorită acestor

calităţi. Drept exemplu este lupta de la Vaslui, despre care înseşi cronicile turce afirmă că „...în această luptă mândria sultanului a fost zdrobită fără drept de replică. Nicăieri vreo armată musulmană nu a fost decimată în asemenea hal. Atunci au fost tăiaţi peste 40000 de ieniceri şi spahii, care aveau o pregătire specială, alcătuiau elita armatei musulmane, erau aşii iataganului...". Acest caz constituie o dovadă în plus că oştenii moldoveni erau superiori în arta războiului şi în lupta corp la corp. Fapte de vitejie din partea moldovenilor s-au atestat nu doar în luptele pentru apărarea pământului natal, ci de fiecare dată, fiind chemaţi sub arme, şi-au îndeplinit conştiincios datoria. Solidaritatea poporului nostru cu alte popoare animate de idealurile libertăţii şi independenţei a îmbrăcat adeseori forma cooperării militare în luptele împotriva adversarilor comuni. Aşa a fost în timpul războiului ruso-japonez, în cel de-al Doilea Război Mondial, în Vietnam, Afganistan şi în alte puncte fierbinţi, având de înfruntat atacurile kamikazilor, mujahedinilor, mercenarilor şi ale altor categorii de adversari cu o pregătire mult mai serioasă. Au suportat atrocităţile greu de imaginat ale războaielor, păstrând demnitatea umană, adesea salvându-şi camarazii de arme cu preţul propriei vieţi, fapt pentru care mulţi s-au învrednicit de înalte distincţii ale diferitelor state. De menţionat că şi în prezent militarii din Armata Naţională, participând la operaţiuni şi misiuni de menţinere a păcii, sunt puşi în situaţii similare.

Un argument în plus în favoarea celor relatate poate fi găsit în broşura „Basarabia", scrisă fără părtinire, în baza documentelor autentice şi convingătoare asupra stărilor de lucruri din Basarabia din primăvara anului 1919, în care John Kaba, căpitan în armata americană, relatează: „...unde am vizitat liniile frontului, am văzut soldaţi desculţi, în zdrenţe, având doar o clipă de răgaz după o bătălie... Am gustat din hrana lor, le-am vizitat locurile de adăpost. Îţi face impresia că abia îşi ţineau sufletul în trupurile lor, dar apoi îţi dădeai seama că te înşeli, ei aveau un moral foarte ridicat, moral care nu cred să mai existe altundeva decât în armata română. Ostaşii sunt buni, bine instruiţi şi ascultători, se mulţumesc cu puţin, dar în ciuda acestora sunt în stare să înfăptuiască lucruri mari, tot ceea ce se aşteaptă de la ei să facă..." [5, 190]. Acest fapt confirmă încă o dată că arta militară românească a fost, în esenţa ei, modalitatea de a învinge, cu efectivele şi materialele reduse pe care le oferea potenţialul demografic şi economic al ţării, inamici puternici – armatele unor mari state agresoare. Aşa cum au atestat luptele şi bătăliile din toate timpurile, strămoşii noştri au reuşit adeseori să provoace înfrângeri zdrobitoare puternicilor ei adversari datorită aplicării cu măiestrie a principiilor strategiei şi tacticii, folosirii judicioase a terenului, îmbinării formelor şi procedeelor specifice „războiului clasic" cu acelea ale războiului întregului popor, participării alături de trupele regulate a unor formaţiuni înarmate ale populaţiei, moralul care a animat forţele naţionale angajate în lupta împotriva cotropitorilor.

Şi astăzi, în activitatea de zi cu zi, efectivul ministerelor de forţă în anumite situaţii şi condiţii trebuie să reuşească prin unele acţiuni de manevrabilitate, dinamism şi mobilitate să compenseze uneori insuficienţa tehnică.

Un compartiment aparte în activitatea ministerelor de forţă îl reprezintă disciplina de serviciu, a cărei respectare este o obligaţie pe care angajaţii şi-o asumă odată cu depunerea Jurământului. În toate perioadele istorice disciplina şi armata au fost indispensabile [1, 28].

Cu regret, în perioada de tranziţie, după anii `90 disciplina militară a fost într-un oarecare mod neglijată, în pofida importanţei ei atât pentru persoană, cât şi pentru societate. Efectuarea serviciului militar a încetat a fi conceput ca ceva absolut necesar, ca o etapă obligatorie în maturizarea socială şi formarea tinerilor pentru viaţă.

Un factor care a influenţat negativ scăderea disciplinei militare în perioada de referinţă l-a constituit excluderea pregătirii militare iniţiale din curicula şcolară. După cum s-a văzut în scurt timp, needucarea şi necultivarea patriotismului, respectului faţă de tradiţiile şi valorile naţionale a avut urmări negative pentru întreaga societate şi, în special, a creat mari dificultăţi pentru ministerele de forţă, generând eschivarea de la satisfacerea serviciului militar în termen, dezertarea din Forţele Armate şi Trupele de Carabinieri şi, nu în ultimul rând, săvârşirea diferitelor încălcări de lege.

Totuşi, e îmbucurător că în ultimii ani, conştientizând aceste momente, se întreprind unele măsuri de reanimare a activităţii de educare militaro-patriotică a tinerei generaţii. Disciplina militară, expusă la un nou nivel şi într-o nouă viziune, bazată pe principiile pedagogice, oferă tinerilor o temeinică pregătire psihologică necesară în situaţiile critice: calamităţi naturale, perturbaţii politice, le dezvoltă capacitatea de a evita şi depăşi momentele dificile, le formează personalitate fermă şi integră, demnă de aşa calităţi, precum bărbăţia, curajul şi dârzenia. Altfel spus, are menirea să educe şi să modeleze un cetăţean activ, încredinţat în forţele proprii, cu maximă valoare pentru societate şi, în special, pentru ministerele de forţă.

În contextul celor expuse, amintim de cuvintele generalului N.Alevra: „Nu putem aştepta disciplină de la armată, atunci când disciplina naţiunii este scăzută" [10].

Revenind la subiectul abordat, concretizăm că în prezentul articol am încercat să argumentăm, prin anumite exemple, existenţa tradiţiilor militare autohtone şi necesitatea cunoaşterii lor de către personalul ministerelor de forţă, în special cele care rezultă din textul Jurământului de credinţă patriei şi poporului. Totodată, în această succintă relatare a problemei abordate nu ne-am referit nemijlocit la pregătirea moral-psihologică a personalului din ministerele de forţă, care este o temă mult mai vastă, constituită dintr-un ansamblu de principii, măsuri, direcţii de acţiune, metode şi tehnici aplicate în realizarea misiunilor de serviciu, cu impact direct sau indirect asupra psihicului individual şi asupra psihologiei grupului profesional, având ca obiectiv instituirea unei stări psihice şi morale favorabile performanţei profesionale manifestate, în special cu prilejul îndeplinirii unor activităţi specifice.

Lăsând această temă pentru discuţii specialiştilor în domeniu, menţionăm că cunoaşterea istoriei şi tradiţiilor militare poate contribui la prevenirea şi înlăturarea stărilor de frică, panică colectivă, stresului şi altor probleme cu care adesea se confruntă aceste categorii de personal, activând într-un mediu riscant, unde există posibilitatea ca în misiunile operative desfăşurate să fie folosite agresiunea, forţa fizică şi armamentul letal din dotare. Totodată, utile în cultivarea sentimentului de încredere în forţele proprii şi formarea stabilităţii emoţional-volitive sunt exemplele predecesorilor şi conaţionalilor noştri din diferite perioade istorice.

Aşadar, educarea în baza tradiţiilor şi particularităţilor naţionale prevede cunoaşterea şi promovarea idealurilor nobile ale poporului nostru, libertatea, patriotismul, onoarea şi demnitatea militară, veneraţia trecutului şi tradiţiilor de luptă ale strămoşilor noştri, spiritul civic, democraţia, drepturile şi libertăţile fundamentale înscrise în Constituţie.

Cunoscând istoria glorioasă a poporului nostru, luptele şi sacrificiile înaintaşilor noştri, strădaniile lor în perfecţionarea creaţiei materiale şi spirituale învăţăm să preţuim şi să iubim mai mult şi mai profund cuceririle prezentului, să facem totul pentru a le dezvolta şi a făuri în continuare istoria patriei noastre.

Cunoaşterea acestor tradiţii ne învaţă să preţuim libertatea, independenţa, suveranitatea naţională, dobândite cu atâtea jertfe, ne obligă să ne unim eforturile pentru a contribui la consolidarea şi prosperarea ţării, pentru ca Republica Moldova să depăşească perioada dificilă pe care o parcurge, să fie ceea ce ne dorim fiecare – o ţară liberă, independentă şi prosperă aliniată statelor europene civilizate.

Bibliografie:

1. CANTEMIR, D. *Descrierea Moldovei*. Bucureşti-Chişinău, 2001; BĂLCESCU, N. *Puterea armată şi armata militară la români*. Bucureşti, 1990.
2. ŢARĂLUNGĂ, E. *Enciclopedia identităţii româneşti. Personalităţi*. Bucureşti, 2011.
3. BARNEA, I. et al. *Istoria militară a poporului român*. Bucureşti: Editura Militară, 1984.
4. CHIRTOAGĂ, I. *Din istoria Moldovei de sud-est până în anii '30 ai sec. al XIX-lea*. Chişinău: Museum, 1999.
5. BUTARIU, M. *O valoroasă lucrare aproape necunoscută despre Basarabia.* În: *Patrimoniu*. Revistă de lectură istorică (Chişinău), 1992, nr.1.
6. DABIJA, N. *Ştefan cel Mare şi Sfînt*. Chişinău: Editura Uniunii Scriitorilor, 1997.
7. *Efecte stresante ale câmpului de luptă*: Studii şi articole din publicaţii militare străine. Bucureşti, 1992.
8. GOLBAN, V. *Aspecte ale ceremonialului*. Piatra-Neamţ: NONA, 1996.
9. СЕМЕНОВ, Н. *Организация и вооружение армий и флотов капиталистических государств*. Москва: Военное издательство Министерства обороны СССР, 1965.
10. http://theo-phyl-politea.blogspot.com/2010/04/doctrina-militara-romaneasca-in.html

Prezentat la 18.02.2015

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2015, nr.4(84)
Seria "Ştiinţe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.193-198

FIGHTING OF *WESTERN INTELLIGENCE* WITH ISLAMIC TERRORISM

Asadi NEJMAH

Carmel Collage, Israel

The state of Israel even prior to its establishment, faces, in daily life, terrorist organizations that want to destroy it. Terrorism and terrorist acts as implied from the original meaning of the word – fear, anxiety, terror, are meant to plant fear amongst the attacked public and bring about its demoralization and confusion, and disruption of routine life. Occasionally it is performed also as an act of revenge in a blood circle of violence. A substantial part of terrorism weapons is the extensive publicity its activity gains in public, through electronic and printed media. In terrorism, a blow to the "soft stomach" of the state (civilians) is performed, with the purpose of causing the state to give in to the demands of terrorism operators. In the basis of terrorism is also an objection to the basis of legitimacy of the ruling government, in that it is not capable of guarantying the safety of its citizens and maintain public order.

This article presents the attitudes and ways of operation of terrorist organizations and how *Western intelligence* attempts to thwart, foil and prevent these organizations from casing for destruction and victims in human lives and state.

Keywords: *terrorism, Islamic terrorism, terrorist act, war, intelligence, policy, PLO.*

COMBATEREA TERORISMULUI ISLAMIC PRIN *WESTERN INTELLIGENCE*

Chiar de la înfiinţare, statul Israel s-a confruntat, în viaţa de zi cu zi, cu organizaţiile teroriste, care urmăresc să-l distrugă. Actele de terorism, aşa cum reiese din sensul originar al cuvântului – frică, anxietate, teroare, sunt menite să implanteze frica în rândul populaţiei, s-o demoralizeze şi să perturbeze viaţa cotidiană. Uneori teroarea se dovedeşte a fi un act de răzbunare. Prin acte de terorism se dă o lovitură la „stomacul moale" al statului, adică civililor. Actele de terorism sunt comise, de asemenea, pentru a „demonstra" lipsa de legitimitate a statului, incapacitatea lui de a asigura securitatea cetăţenilor săi.

În articol sunt specificate modalităţile de funcţionare a organizaţiilor teroriste, autorul informând cum *Western intelligence* luptă pentru a preveni şi contracara actele lor, astfel încât să nu provoace distrugeri de bunuri materiale şi să nu aducă pierderi de vieţi omeneşti.

Cuvinte-cheie: *terorism, terorism islamic, act terorist, război informaţional.*

Introduction

"I see only water and buildings. My god! My God!" – these were the last words of Madeline Amy Sweeney, flight attendant of "American Airlines" aircraft that crashed into one of the Twin Towers.

A "Boeing 767" airplane took off on September 11, from Boston on its way to Los Angeles, carrying aboard 81 passengers, 9 crewmembers and 2 pilots. The plane was one of four plains hijacked in that grim day and crashed into central buildings in the US. The planes were hijacked at that time by terrorists belonging to Islamic terrorism organizations and wreaked havoc and fear in the American public. In that cruel day, when thousands of people were killed, the cruel face of Islamic terrorism were revealed to the Western and democratic world, with which the Israeli society has been dealing for a long time, even prior to founding of the state of Israel.

The Islamic terrorism hits by surprise innocent people with the purpose of creating an atmosphere of anxiety and uncertainty. They attack public means of transportation and do not spare neither women nor children, this fact makes them particularly threatening and hated [14].

What is Islamic terrorism?

The term "terrorism" can be defined as a threat or use of violence for political purposes, in order to affect the attitudes and behaviors of a wider target group than the immediate victims. Terrorism can be also described as a kind of war – a war on a lower level or a war by proxy. When speaking about terrorism deterrence, the meaning is of taking measures that would cause terrorists to avoid an action or mitigating their behavior [5].

Terrorists know that terrorism is continuance of policy by other means and the actions serve the primary political purpose or at least one of the secondary purposes. Although, during committing acts of terrorism it is not clear to statesmen what exactly those terrorists want. The terrorists know exactly what they want and what they are fighting for, as they are the weak party, by their definition. They are focused on a single purpose. The structure of their organization is relatively simple, and they usually do not observe hierarchy [11].

The political purposes of Islamic terrorism organizations

The accumulated knowledge on PLO as a veteran terrorist organization can be used for understanding the rest of terrorist organizations. The main political purpose of the secular Palestinian organizations incorporated within PLO, originally was termination of the state of Israel and replacing it with a Palestinian state [3].

Over the years, the main political purpose has been accompanied by many secondary purposes, which are:

1. To hurt Israel in any way possible – physically and psychologically.
2. To undermine the legitimacy for existence of Israel (in the UN).
3. To isolate Israel physically and politically.
4. To deter the supporters of Israel from cooperating with it.
5. To shatter the image of Israel as an invincible country.
6. To divert the Israeli resources from preparing and arranging for war.
7. To present the Palestinian problem in a dramatic manner.
8. To reinforce the level of the Israeli-Arab conflict.
9. To reinforce self-confidence of the Palestinians.
10. To recruit other Palestinians and Arabs and make them more radical [8].

The "armed conflict" has been defined as the only strategy to free Palestine and therefore, it should not be considered as a tactic. It was important for the Arabs that the world would see in their action an "armed struggle", an expression that brings about an association of liberation, freedom and independence, rather than "terrorism" that invokes a negative response [3].

The political purpose of PLO presently is to realize the peace treaty between Israel and the Palestinians, which would lead to the establishment of a Palestinian state alongside with Israel. The change in political attitude of PLO has invoked objection from several Palestinian terrorist organizations remaining loyal to the original non-compromising notion [12].

Those organizations that joined PLO by way of peace are limited presently, due to:

a. Arafat renouncing terrorism and presently the Palestinian police is obligated to prevention of terrorist activity.
b. The silence of radical Arab countries (Libya and Syria).
c. The change is soviet attitude.
d. Operational and financial difficulties [5].

Religious terrorist organizations

The purposes of the religious terrorist organizations, such as Hezbollah, Islamic Amal in Lebanon, the Hamas and the Islamic Jihad (mainly in the Gaza strip), include two elements:

a. Elimination of the state of Israel.
b. Establishing an Islamic republic in Lebanon (Hezbollah) and in Palestine (Hamas and Islamic Jihad).

Hezbollah has additional purpose being the expulsion of Israel from Southern Lebanon, however, its primary purpose is establishing an Islamic republic [6].

What is termed by PLO the "armed struggle" is termed by religious organizations the "Jihad" – a religious war. These organizations are very much influenced by the Islamic religious teachers, their doctrine and preaching. The roots of Hezbollah are in Najaf – the Shi'ite study center in Iraq. A place where amongst others, Khomeini has been teaching and in which the idea has been instilled of establishing an Islamic republic in the minds and hearts of students. Regarding Hamas and Islamic Jihad, their leaders have been studying Islam in "Al-Azar" University of Cairo and have been influenced both by teachers and radical Islamic Egyptians (the "Muslim brothers" and others) [14].

It should be emphasized that the origin of all members of Hezbollah, is in the Muslim Shi'ite faction, whereas the origin of people of Hamas and Islamic Jihad in the Territories, as all Muslim Palestinians, are in the Sunni faction. In religious organizations (mainly in Hezbollah), the Alma'a (Muslim religious sages) are the most significant leading echelon, such as Sheikh Fadlallah in Southern Lebanon. All these organizations have relations to one Muslim country (Iran) or another, and they depend on it and are ruled by it one way or another [10].

Terrorism as a tool for achieving the purpose

Terrorism has a key function in these organization. The reason for this is simple: they have no other choice (according to their viewpoint) by being the weak party, they consider terrorism as the only effective measure

they can take in order to achieve their purpose. By terrorist acts they would be able to hurt the enemy with the hope of gaining a more extended assistance of the Palestinian people by raising its morale [1].

Suicide acts have been performed mainly by Shi'ite organizations in Lebanon; the fact is that nearly all these acts have caused great and extended damage, clarifies at least part of the reasons for decisions made by countries hurt by this terrorism to withdraw from Lebanon [12].

Many problems are entailed in holding hostages and in kidnapping. One of them is the humiliation of the governments involved, as any action taken by the government in light of an event entailing holding of hostages, is always subject to criticism. Surrendering to the demand of terrorists is interpreted by some, as weakness and as encouragement of terrorists to repeat the impressive deed they have performed. Non-compromising on the part of a government is interpreted by others, as lack of responsibility and recklessness, and as a failure of liberal democracy to express its most basic responsibility – maintaining the lives of its citizens [10].

Hostage kidnapping has been performed by various organizations in Lebanon and mainly by the fundamentalist Shi'ite organizations. In many instances, the terrorist attacks were meant to serve the "big brother" – Iran. In other instances, the purpose of kidnappings was retrieving brothers in arms from prison. General Bogi Yaelon says that terrorist acts of kidnapping of an Israeli soldier as well as a civilian, is a priority on the part of Hamas and the Islamic Jihad. It seems to them as a legitimate act in the Palestinian public opinion, should eventually, a negotiation be possible, at the end of which inmates will be released. We witness quite a few such attempts, of those arriving to hitchhiking stations and those stopped in the planning stage [13].

Terrorism deterrence

Terrorism and deterrence are two concepts that do not coincide. Terrorism, the weapon of the weak, assumes that its opponent has great power. The strategy of terrorist organizations, as well as tactics, is planned in a way that the opponent is not able to use its great power against it [15].

The term "deterrence" is based on "existing power" that deters by its existence, without being activated, whereas terrorism, which justification for existence is the action without which it would not achieve its purpose can be deterred only by elimination or by means of political solution, that would fulfil the purposes of a terrorist organization. The moment it ceases to operate, the organization is dismantled and is extinguished [15].

No terrorist organization will agree to stop acting or give in by its initiative, unless achieving its political purpose in full or on its most part, or forced to do so violently. Moreover, terrorist organizations are willing to pay a high price for their actions – sacrificing people's life! Therefore, deterrence is not effective. What is left to do is deter terror selectively, in some issues, in some areas and targets or in certain periods [12].

Selective or limited deterrence or alternately, deterrence, is the strategy Israel adopts against Palestinian terrorism for over 30 years, a strategy by exhaustion or prevention actions [10].

The purpose of Palestinian terrorism has been of an existential character in all matters of Israel; however, "armed struggle" has not posed an existential threat. For the last 30 years (not including the period of the bus terrorist attacks in the last 4 years) the losses of Israel due to Palestinian terrorism have been less than the losses caused by car accidents over a period of 18 months. Therefore, this is not an existential problem. The never-ending pool of human resources, at the disposal of the Palestinian organizations, their spreading in the Arab countries, as well as in Israel and in the Territories, the existence of hundreds of thousands of refugees, the pressure from hostile Arab countries, political, financial and military assistance on the part of many of the Arab countries, as well as a substantial international assistance – all these mean that the extermination of Palestinian and Islamic terrorism or its utter deterrence are far beyond the capabilities of Israel [13].

The limited deterrence of Israel against Islamic and Palestinian terrorism, have both defensive and offensive elements, and also non-military components such as public information, diplomatic actions international and multilateral cooperation – for example, anti-terrorist legislation [12].

The defensive elements include security and trips in public places, sophisticated electronic equipment integrated in defense posts and patrols along the border, as well as a line of defensive measures from planes in airports in embassies and representatives abroad [15].

The offensive elements include search for prevention and arrests based on intelligence information, raids by helicopters carried special forces, or navy forces on terrorist bases, air strikes, agents operations, elimination and capturing of planners of terrorist attacks, these attacks might have a deterring and driven effect [15].

In deterrence, the timing and choice of target or aim are of immense importance, as if the choice is not careful enough, the political and diplomatic response might yield opposite results and turn the political operation

into ineffective [7] (note: as in the commando attack of Beirut airport in 1968 and the bombing of 14 passenger airplanes of Arab countries. The world's response was that Israel operates "state terrorism").

A fundamental of maximal importance of intelligence that enacts anti-terrorist strategy and tactics has proven itself countless times. Intelligence that is ready in advance has a better starting point in the game of deterrence and prevention [7].

In order to avoid the dilemma between escalation which results cannot be considered fully in advance, and between being caught in a war of attrition that is costly for us – it is better to prevent a war of attrition through specific deterrence with promotion of the peace process. However, here is a catch which is common in deterrence: in order to deter a war of attrition we need to formulate and maintain a credible image of not following the "rules of the game" and of willingness of escalation in a limited conflict [1].

In order to escape these catches it is recommended to operate according to the principle adjacent to thinking in history that it is better to pay a higher price in one case in order to prevent a formulation of set strategy of war of attrition against Israel on a general level of conscious strategy, therefore, it is advisable to act against a war of attrition in four stages with a small time gap between them:

1. To act within limited rules of the game and hit the very sensitive spots in opposite side, such as the control and governing system as well as decision makers.
2. To warn the opposite side, be it directly or by proxy, that should the acts of attrition not cease immediately, there would be extreme escalation from our side and we will level retribution of very painful "surprises".
3. To hold to demonstrative actions, that illustrate our decisiveness to realize the threat, such as acts of demonstration, concentration of forces, etc.
4. To realize the threat and deliver a ten times harder blow to the one starting the war, while a tactical surprise and in a controlled manner that allows for ending the collision [1].

There might be instances when we have the interest to extend the collision as well as escalate towards a comprehensive war, while utilizing the war of attrition an enemy has started. In such a case, it is better to move towards a complete escalation [14].

What can be done against international terrorism?

Only a defensive approach will not suffice for withstanding this multiple-tentacle monster, that threatens not only Israel and the Middle East but the entire free world. It is clear that there is a vital need for alertness, preparedness, intelligence and rest of defensive efforts. But it is not enough. All the democratic countries need to take unequivocal offensive measures including the following:

First, the Islamic terrorist organizations have offices in many countries around the world. They operate propaganda through terrorism and serve as centers for terrorist acts. These offices should be closed down.

Second, the free nations should warn collaboratively, the governments of those states or any other government that supports terrorism, that they will not allow them to conceal terrorism behind the front and immunity of their embassies.

Third, as terrorism can cause harm rapidly and unexpectedly anywhere on the face of the Earth, the countries should reach an agreement regarding intelligence and military cooperation. This will facilitate the initiation of activity against terrorists [9].

The war of Western intelligence against Islamic terrorism

There is undoubtedly, a most serious intelligence failure behind the terrorist attack of September 11, 2001 in the United States. As the intelligence organizations of the US have extensive and diverse budgets and technical means, it is likely to assume (which has been put forward in foreign Networks) that bits of information have been afloat but the addressing thereof was incorrect [11].

Admiral Folbio Martini, one of the senior personnel of Italian intelligence, relates to what happened in the 60's and the 70's when for the first time, the Intelligence Services had to deal with a new reality, the reality of terrorism which arrived, on the most part, from the Middle East [14].

In this period, terrorism has become a component of a cold war. As opposed to Army Chiefs of Staff for whom the cold war was on paper only, for Intelligence Services around the world the situation was different. For them the cold war was very hot. In any case, in the 60's and the 70's, terrorism has become a problem of a different order of magnitude, which was not known until then [15].

In previous centuries, there have also been instances of anarchist terrorism, but it has always been an act of small groups that killed individuals. The First World War in fact, started as a result of such a terrorist act, but the phenomenon has never been thus complicated, as extensive and violent as in the period after Second World War. There has been terrorism with nationality association such as the Bask or Irish terrorism, and there has been Middle Eastern terrorism which source is Palestinian – a very large-scale activity [6].

The new terrorism employed tactics and techniques successfully attempted by national Guerilla fighters in the Second World War, and as well used the developments in the field of explosives and personal weapons, as well as the dramatic increase in air transportation and increased freedom of mobility between various countries [15].

Thus, it turned out that the Intelligence Services – that were born as a tool for being acquainted with plans and abilities of an enemy – have been assigned the task of war with terrorism, which was not at all similar to war between countries and was a new and unique breed of warfare. Since the Intelligence Services have not been facing the KGB any more, but rather, a long list of terrorist groups fighting by any means possible and that could be dealt with on a national level by the Security Services, in the process, beyond the borders there was a need for involving the Intelligence Services as well. Thus, the need was born for international cooperation and closer ties between Services operating on the same side [14]. The late developments in the Middle East have decreased to some degree the centrality of the international aspect of Palestinian terrorism that unfortunately has become an internal matter in the Middle East and the Territories [2].

However, it does not mean that the Services can decrease the level of their preparedness facing this kind of threat, as in parallel to the opinion of one, a new and ugly form of international terrorism arises and comes to sight, terrorism which source is Islamic fundamentalism [11].

This new type of terrorism, which is not less violent than its predecessors, and that has a more radical nature than these, seems presently as an even less controllable and therefore, much more dangerous than the Middle Eastern terrorism that is mostly Palestinian. This is a phenomenon with thousand faces, supported by a most complex psychological junction in which the definite wish for self-sacrifice is doubled by further factors the likes of a deeply rooted pride in the ancient history of Islam, aspirations of vengeance suppressed for a long period of time, raging religious fanaticism, hatred which roots lie in poverty and social problems, etc. [3].

Summary

Terrorism is use of violence for achieving political purposes and affecting a wider group than the immediate victims. Terrorist groups (according to their viewpoint) have not many options by being the weak party, they consider terrorism as the only effective measure that they can employ in order to achieve their purpose [9].

In can be seen in the terrorist attacks in the US, that the terrorist organization that committed the act has achieved what it has intended. It wreaked havoc, destruction, thousands of casualties and fear in the Western world, while achieving its purpose by losing the lives of only a small number of its people [5].

The religion of Islam is one of the largest religions in the world that adhere to moral values and do not encourage terrorism. Terrorism is imported into the Muslim world not less than bombs and guns, which the terrorist use. Some fundamentalist streams in the Islam interpret an uncompromising rendition of the Islam. The Western world is abhorred by an Islamic fundamentalist as it symbolizes democracy and equality and the Muslims, from time immemorial, have considered the West as being responsible for the restraining and fall of Islam in the history [9].

Terrorism would not have been able to reach its current size or international scope without the support of countries and without cooperation between terrorist groups around the world [4]. Six countries in the Middle East have adopted terrorism as a primary warfare method: Iraq, Libya, Syria, Southern Yemen, Iran and former Soviet Union [2]. Therefore, it is clear that only a defensive approach would not manage to withstand this multiple-tentacle monster and that unequivocal international offensive measure are to be taken [7].

Bibliography:

1. BEN-DAVID, L. *Terrorist organizations fighting Israel*. Israeli Knesset, 2004.
2. BEN-REUVEN, A. Challenges of a commander in fighting terrorism in our times, 2005. *Maarachot*, 401.
3. DERIDA, Z. In: G. BORADORI. *Philosophy in times of terrorism – talks with Habermas*. Tel Aviv, the Unified Kibbutz, 2004.

4. FOWLER, K. *Medieval Mercenaries, vol. 1: The Great Companies*. Oxford, 2001.
5. FROMKIN, D. The Strategy of Terrorism. In: *Foreign Affairs*, 2006, 53(4).
6. GAT, A. *War in Human Civilization*. Oxford, 2006.
7. GOLAN, A. Quicksand? Intelligence on partners and allies. In: *Strategic update*, 2011, 14(3).
8. HARARI, N. *What is terrorism*. Jerusalem: The Hebrew University, 2010.
9. HARARI, Y. *Special Operations in the Age of Chivalry*. Woodbridge, 2007, p.100-1550.
10. KALB, M. & SAIVETZ, C. *Israel Hezbollah war of 2006: Media as a weapon in asymmetric conflict*. Rothschild Caesarea school of communication. Tel-Aviv University, 2007.
11. PINHAS, E. *Aspects of terrorism and fight with terrorism*. Transmitted University series. Tel Aviv, 2004.
12. SHAUL, S. *Terrorism as emissary of the Imam: 20 year of Shi'ite terrorism*. The Interdisciplinary Center of Herzliya, 2001.
13. SHMIDEL, N. Logic-philosophic view on kidnapping business. In: *Haaretz*, Dec. 26, 2009.
14. SWEITZER, I., SIBONI, G. & YOGEV, E. Cyberspace and terrorist organizations. In: *Military and strategy*, 2011, 3(3).
15. WEINER, A. War against terrorism – by direct contact or contra warfare. In: *Maarachot*, 2006, 406.

Prezentat la 15.02.2015

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2015, nr.4(84)
Seria "Ştiinţe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.199-204

CUNOAŞTEREA ANTROPOLOGICĂ ÎN RAPORT CU TEORII ŞI PRACTICI ALE DEZVOLTĂRII

Vera ERHAN
Universitatea de Stat din Moldova

Relaţia ambivalentă dintre antropologie şi dezvoltare îşi are originile în cadrul proiectelor administrative coloniale de guvernare şi limitrofe cu acestea, în proiectele de îmbunătăţire a vieţii sociale, ceea ce a determinat apariţia, imediat primului război mondial, a unei subdiscipline antropologice, şi anume – *antropologia aplicată*. Mulţi dintre autorii consacraţi domeniului descriu relaţia dintre antropologie şi dezvoltare. Chiar şi cu acceptarea antropologilor în echipele marilor agenţii ale dezvoltării, mulţi autori încă descriu relaţia „neliniştită", „dificilă" dintre câmpul antropologic şi cel al dezvoltării, cel din urmă considerat de către James Ferguson, „diavolul geamăn" al primului. Anume aceste dispute, conform lui Doughty, devin caracteristici integrale ale relaţiei. Dincolo de aportul pe care îl poate avea antropologia în succesul politicilor dezvoltării, reprezentanţi ai acestei paradigme critică însuşi statutul ontologic al dezvoltării, considerată timp de decenii ca descriptor adevărat al realităţii, un limbaj neutru care poate fi utilizat în şi pentru diferite contexte politice. Dezvoltarea (socială, internaţională), care serveşte unor scopuri specifice politice, nu este atât de mult preocupată de specificul local, cât de (doar) producerea unor modele care pot fi aplicate în mai multe situaţii; pentru antropologie specific este descoperirea diferenţelor şi adaptarea politicilor după acest sens. De cele mai multe ori, în contextul internaţional politic şi financiar, transferele dintre guverne nu ţin cont de specificul cultural, de analizele comunităţilor beneficiare. Utilizând munca de teren, antropologul poate face o analiză clară a diverselor comportamente, societăţi, oferind observaţii importante întru realizarea cu succes a proiectelor de dezvoltare.
Cuvinte-cheie: *dezvoltare socială, modernizare, colonialism, postcolonialism.*

ANTHROPOLOGICAL KNOWLEDGE IN RELATION TO THEORIES AND PRACTICES OF DEVELOPMENT

Relationship between the anthropology and development theory has its origins in the colonial projects of governmental administration and its ambiguous sense was enhanced by social developmental projects. Today mostly of author describe anthropology and development theory relationship as one of the most "uneasy", "difficult" or that who is coming from the anthropological field of work called by James Ferguson as "Devil's twin". In this sense according to Doughty, those disputes became part of whole relationship. Besides the fact that anthropology can be important to increase the success of development policies, many representatives of Anthropology of Development criticized ontological path of this field, used for many years as main portrayer of social reality. Development serves almost of time to the specific policy purposes, and is not concerned about local conditions, but is interested into the production of models whih can be applied in many situations. While for Anthropology is important to discern the differencies and adoption of those policies which are compatibile with the local societal character. Using terrain work, anthropologist can make a clearer analysis of different societal communities, behaviours; he will bring a greater observation to the economists, or developers, or to other investigations groups.
Keywords: *social development, modernization, colonialism, postcolonialism.*

Demersul lucrării se va concentra pe încercarea de a elucida interferenţe dintre cunoaşterea antropologică şi teorii, practici ale dezvoltării de-a lungul istoriei. De asemenea, încercarea de a arăta relaţia continuă sau discontinuă dintre teoriile elaborate şi practica dezvoltării, şi anume: dezvoltarea socială prin programele sale tangibile, politicile, strategiile şi examinarea holistică a anumitor trăsături specifice acestora. Precum remarca Jean-Pierre Olivier de Sardan, „există un decalaj mare între discursuri şi practici: ceea ce se spune despre un proiect de dezvoltare, fie că este vorba de concepţie, organizare, formatare, modelare, finanţare, sau ceea ce îl justifică are puţine în comun cu proiectul în sine aşa cum există el în practică, odată ce ajunge în mâinile oamenilor cărora le este destinat" [10, p.4]. Aceeaşi idee o regăsim şi la James Ferguson, care exclamă contrastul relaţiei dintre teoreticienii şi practicienii domeniului. Pe de o parte, „teoreticienii care testează ideile dezvoltării înainte de a fi difuzate treptat spre exterior către diverse tipuri de „lume reală" şi, pe de altă parte, practicienii dezvoltării care par mult mai probabil să creadă că ideile importante ale dezvoltării tind să fie nimicite în practică şi că teoria academică este în mare măsură irelevantă pentru ceea ce fac ei" [6, p.140]. Rolul antropologiei, al acelei socioculturale, poate deveni în acest caz foarte important pentru înlesnirea sau asigurarea succesului implementării proiectelor de dezvoltare. În acest context se va face referire la tendinţele dezvoltării sociale din Republica Moldova.

Din toate timpurile, societăţile au fost inegal structurate, iar provocările economice, lipsa accesului către cele mai importante resurse, servicii şi chiar drepturi determină schimbări esenţiale atât de ordin intern, cât şi extern. O examinare şi înţelegere a acestor schimbări se poate realiza prin intermediul teoriilor şi practicilor dezvoltării sociale, dar şi a celor antropologice. Raportul dintre dezvoltare şi antropologie este unul complex analizat, dezbătut, nerecunoscut uneori, încă de la începuturile evoluţiei cunoaşterii antropologice. Relaţia ambivalentă dintre antropologie şi dezvoltare îşi are originile în cadrul proiectelor administrative coloniale de guvernare şi limitrofe cu acestea şi mai apoi în proiectele de îmbunătăţire a vieţii sociale, ceea ce a determinat apariţia, imediat primului război mondial, a antropologiei aplicate. Se susţine ideea că statutul epistemologic al antropologiei a fost determinat în raport cu teoriile şi practicile dezvoltării sociale.

Conceptul de dezvoltare poate fi considerat unul dintre cele mai criticate şi dezbătute concepte ale timpului, dat fiind multitudinea de perspective şi dimensiuni din care poate fi abordat, printre care: economicul, socialul, politicul, legalul, structurile instituţionale, tehnologia în formele sale variate, mediul, religia, artele şi cultura. După Foucault, termenul „dezvoltare" este subiectiv şi discursiv construit, iar acordarea semnificaţiilor depinde, inclusiv, de substratul colectiv de gândire al societăţilor, de predilecţiile şi poziţiile ideologico-politice.

Deşi termenul „dezvoltare", dar şi cel de „subdezvoltare", au fost inventate după cel de-al doilea război mondial, nefiind percepuţi iniţial ca „parte a unui nou proiect imperial pentru 'Lumea a treia' colonială şi postocolonială'' [11, p.3], acesta îşi are originea în perioada Iluminismului. Dezvoltarea se manifesta sub forma unui progres economic, politic, social şi cultural datorită revoluţiei ştiinţifice şi tehnologice europene, precum şi încrederii în raţiunea umană. Tot în această perioadă dihotomia dintre ţările „inferioare" şi cele „avansate" este înaintată de către agenţii raţionali ai progresului – europenii, care în acest mod îşi legitimizau misiunea civilizatoare asupra coloniilor. Aceste aspecte reprezentau unele din ideile antropologiei evoluţioniste, astfel după cum vom observa mai jos. Rezultatul misiunii era, mai ales, dezvoltarea economică a ţărilor metropole. Începutul secolului XX se caracterizează prin planificarea dezvoltării economice a coloniilor, complementată de responsabilitatea pentru „nivelurile minime de sănătate, educaţie şi nutriţie a subiecţilor coloniali" [8, p.4]. Menţionarea acestor fapte este importantă, deoarece în acest mod se poate observa relaţia graduală dintre fenomenul colonialismului, dezvoltarea epistemologică a antropologiei în raport, mai târziu, cu teoriile dezvoltării.

Sub egida evoluţionismului, antropologii Edward Tylor şi Lewis Morgan formulează teoria progresului, „dezvoltării" societăţii, care presupunea urmărirea aceluiaşi model evolutiv: trecerea treptată de la formele simple de organizare a societăţii către cele mai complexe. Societatea europeană reprezenta modelul complex de dezvoltare, utilizat de către europeni în scopurile sale ideologiste de colonizatoare.

Ideile şcolilor difuzioniste antropologice de la sfârşitul secolului XX, după cum remarca şi profesorul american J.Ferguson, nu fac referire în mod special la relaţionarea ideii de dezvoltare sau progres cu situaţia coloniilor europene, atenţia fiind concentrată pe analiza conceptelor de „asimilare", „aculturaţie" şi a dezvoltării culturale a personalităţii.

În anii 1930 – 1940 antropologia demonstra aplicabilitatea sa prin munca de teren iniţiată de către britanicul Bronislaw Malinowski. Tot el pleda pentru rolul antropologului ca consultant de politici pentru administratorii colonialiştilor africani. Antropologia devenea o disciplină consolidată prin accesarea de fonduri publice, instituţionalizată, se separă de caracterul doar academic către cel aplicat şi paralel are loc şi o nouă diviziune a forţei de muncă dintre administratori ca „oameni ai puterii" asupra populaţiilor colonizate şi antropologi ca „oameni-cunoştinţe" despre aceştia [12, p.117]. Părerile despre rolul antropologilor în facilitarea exploatării colonialiste, inclusiv sub pretextul dezvoltării acestora, sunt împărţite. Totuşi, cunoaşterea antropologică a înlesnit accesul către înţelegerea localului, particularului, a indigenului, cunoştinţe utilizate de către colonizatori în procesul de dominare. Acest fapt demonstra caracterul structurat al relaţiei dintre dezvoltarea cunoaşterii antropologice şi „aventura colonială", remarca L' Estoile.

Diacronic, perioada postocolonialistă se caracterizează prin iniţierea proiectelor de dezvoltare a ţărilor Lumii a treia. Se amplifică rolul organizaţiilor şi al forţelor internaţionale care antrenează în aceste proiecte academicieni, oameni de ştiinţă, în vederea cercetării forţelor, mecanismelor proprii proceselor de dezvoltare.

Cele care oferă explicaţii despre cum are loc dezvoltarea, procesele pe care le implică, schimbările calitative din structura şi cadrul unei societăţi care o ajută către o mai bună înţelegere a obiectivelor şi scopurilor sale, precum menţiona Garry Jacobs, sunt teoriile dezvoltării, formulate după cel de-al doilea război mondial.

Înțelegerea ideii de „dezvoltare” este variată şi depinde de abordările teoretice specifice şcolilor, paradigmelor de gândire.

Astfel, dezvoltarea poate fi analizată „ca o disciplină tehnică bazată pe ceea ce se pretinde a fi competențele de bază în practica dezvoltării care, recunoscând în acelaşi timp importanța procesului, rămâne în esență angajată unei abordări tehnocratice şi scientiste a analizei sociale ca o condiție prealabilă transformării sociale” (Green, International Development, Social Analysis… and Anthropology? Applying Anthropology in and to Development). Rolul teoriilor dezvoltării este şi trebuie să explice procesele prin care potențialele, precum pacea, democrația, dinamica socială, aplicațiile tehnologice şi motoarele de creştere globală, sunt create şi rolul acestora în dezvoltare. „Dezvoltarea trebuie să explice modul în care acestea se combină şi interacționează pentru determinarea direcției şi vitezei progresului social”, menționa G.Jacobs în unul din articolele sale „Comprehensive Theory of Social Development”.

De cele mai multe ori, termenului „dezvoltare” îi este asociată o semnificație economică şi primele formulări ale teoriei dezvoltării au fost enunțate de către economişti. Devenit o idee dominantă a secolului XX, prin dezvoltare se înțelegea aspirațiile, necesitățile şi schimbările necesare, mai ales ale țărilor în curs de dezvoltare, majoritatea foste colonii. Evident, dezvoltarea nu poate implica doar aspectele economice, aceasta antrenând forțe sociale instituționale, administrative, comportamentale, culturale etc. Ca proces multidimensional cu reorientarea şi reorganizarea întregului sistem social şi economic, dezvoltarea poate fi înțeleasă făcându-se apel la condițiile şi contextul istoric. Astfel, una dintre cele mai cunoscute interpretări oferite termenului de dezvoltare este cel de „proces al schimbării”. A.Thomas se referă la înțelesul dezvoltării ca „proces al schimbării istorice”. Ideea centrală este că dezvoltarea include din perspectivă diacronică o serie de schimbări structurale ce au consecințe de lungă durată. Această paradigmă de interpretare a dezvoltării este numită în literatura de specialitate *teoria modernizării*. Teoria modernizării face parte din perspectiva sistemică de caracterizare a schimbării sociale, alături de alte teorii, precum sunt cele conflictualiste, funcționaliste, ciclice etc. [9, p.17].

Teoria modernizării este specifică perioadei anilor 1950-1960, fiind dezvoltată de către sociologici, economişti, cercetători americani, unii angajați de către guvernul american în procesele de expertizare a situației economice regionale. În cadrul acestei paradigme, dezvoltarea era abordată făcându-se referire la situația țărilor Lumii a treia, cu descrierea unor paşi de modernizare a acesteia conform modelelor europene şi americane. De asemenea, dezvoltarea se invoca drept o schimbare socială planificată şi reprezenta ideea intervenției externe asupra unui grup social. Intervenția era necesară şi văzută ca eforturi de reducere a sărăciei „după Bretton Woods Conference” din 1944, la sfârşitul celui de-al doilea război mondial şi, mai ales, după adresarea de inaugurare a lui Harry Truman din 1949, care a propus utilizarea expertizelor ştiințifice şi tehnologice americane în vederea stimulării creşterii economice şi dezvoltării standardelor de viață în „arealele subdezvoltate” [4, p.6].

După cum remarca şi Ferguson, „schimbarea socială progresivă” era înțeleasă drept „dezvoltare socială”, iar ideile evoluționiste antropologice formulate la sfârşitul secolului al XIX-lea erau apropiate teoriei modernizării. La fel, se poate de menționat factura evoluționistă de interpretare a progresului social de către sociologul Em.Durkheim. Progresul presupunea creşterea complexă la nivel economic, social şi politic a societăților în procesul lor de tranziție de la structuri tradiționale către cele moderne.

Cel mai cunoscut reprezentat al teoriei modernizării este economistul şi istoricul W.W. Rostow, care a formulat teoria lineară sau a stagiilor dezvoltării sociale. Conform autorului, dezvoltarea are un şir de trăsături economice specifice unor perioade istorice, economice şi sociale, caracteristice tuturor societăților umane. Progresul tehnologic şi investițiile financiare externe dețin rolul dominant în procesul de modernizare, adică dezvoltare. În cadrul a cinci categorii de trăsături economice ale societăților umane pot fi încadrate:

– societatea tradițională;
– apariția precondițiilor desprinderii;
– desprinderea (decolarea);
– drumul spre maturitate;
– societatea de consum.

Teoria lui Rostow a avut o influență considerabilă asupra politicilor de dezvoltare atât în formularea programelor de ajutor, cât şi în conceperea strategiilor de dezvoltare pentru anumite regiuni ale lumii, inițiate mai ales de către statul american în politica sa de extindere globală. Se acredita astfel ideea că o „doză masivă

de ajutor şi de capitaluri străine administrată ţărilor mai puţin dezvoltate pregătite de decolare ar fi permis statelor beneficiare să atingă un stadiu în care ajutorul extern nu ar mai fi fost necesar". Parte a acestor idei rămân valide şi astăzi, ca priorităţi ale unor agenţii internaţionale, precum Fondul Internaţional Monetar şi Banca Mondială. Republica Moldova este şi ea membră a Fondului Internaţional Monetar din anul 1992, iar de atunci Moldova a semnat mai multe acorduri pentru susţinerea programelor de ajustare economică ale autorităţilor. Conform datelor FMI, suma totală a creditelor neachitate acordate Republicii Moldova a constituit 379,6 milioane DST (cca 587 milioane dolari SUA) la finele lunii martie 2014.[1]

Aplicând Republicii Moldova interpretarea creşterii economice a lui Rostow, deducem că aceasta se situează la începutul celui de-al treilea stadiu de dezvoltare, cel al „decolării" sau desprinderii. În „Strategia Naţională de dezvoltare: 7 soluţii pentru creşterea economică şi reducerea sărăciei, Moldova 2020" este indicat că economia Republicii Moldova se bazează pe fluxul de remitenţe şi consumul generat de acestea, ceea ce expun economia Republicii Moldova la un şir întreg de vulnerabilităţi. Unul dintre scopurile strategice de dezvoltare a ţării presupune dezvoltarea „unui model dinamic, bazat pe atragerea de investiţii, precum şi pe dezvoltarea industriilor exportatoare de bunuri şi servicii". Acestea de fapt sunt deja condiţiile existente în „decolarea" economiei formulată de Rostow, iar pentru Republica Moldova încă un deziderat. Totuşi, conform aceluiaşi document de politici, economia Republicii Moldova a înregistrat o creştere în anii 2000-2010, atribuită majorării capitalului, a stocului productiv de capital fix. Acesta s-a majorat, în medie, cu 8,2% anual, ceea ce reprezintă un ritm destul de înalt, dar care s-a dovedit a fi insuficient. În al doilea rând, creşterea PIB a fost condiţionată şi de creşterea productivităţii muncii şi a capitalului (4,7%): „Trecerea activităţii economice din sfera producţiei agricole, caracterizată printr-o productivitate joasă, în sfera industriei şi a serviciilor, unde productivitatea este mai înaltă, explică această performanţă relativă". Dar, dezvoltarea necesită investiţii financiare majore, iar pentru a facilita creşterea în statele în curs de dezvoltare, printre care şi Moldova, trebuie create o serie de premise, precum atingerea economică a stadiului, aici analizat – cel al „decolării". După cum remarca şi cercetătorul român A.Dan, „cheia dezvoltării o constituie mobilizarea economiilor pe baza profiturilor anterioare, pentru a genera noi investiţii ce vor declanşa o autogenerare a creşterii economice şi nou ciclu al dezvoltării". În contextul actual al paradigmei economice existente în Republica Moldova, „în lipsa unui efort susţinut de schimbare a paradigmei de dezvoltare, potenţialul de creştere pentru următorii 10 ani se limitează la cel mult 4,5-5% anual. Chiar şi acest scenariu de dezvoltare destul de moderat se bazează pe presupuneri rigide că exodul forţei de muncă va fi stopat, iar remitenţele vor rămâne cel puţin la nivelul actual, fapt absolut negarantat", se stipulează în Strategie.

Un rol important în această etapă îl are educaţia prin dezvoltarea sa instituţională. În aceeaşi Strategie, problema educaţiei, de rând cu altele trei (drumurile, accesul la finanţe şi mediul de afaceri), reprezintă ţinte strategice reflectate în obiective, şi anume: „racordarea sistemului educaţional la cerinţele pieţei forţei de muncă, în scopul sporirii productivităţii forţei de muncă şi majorării ratei de ocupare în economie". Deşi ca document de politici Strategia de dezvoltare întruneşte şi reflectă situaţia economică a ţării, practica de dezvoltare s-ar putea să nu înregistreze rezultatele scontate stipulate în document. Unul dintre cele mai mari obstacole în acest sens constă în conştientizarea „schimbării paradigmei de dezvoltare" de către societatea însăşi şi a consolidării eforturilor de colaborare a autorităţilor publice centrale cu cele locale şi cu societatea civilă. Nu de puţine ori ceea ce este reflectat în strategiile de dezvoltare rămân a fi aspecte neînţelese de către populaţie, dat fiind comunicarea deficitară dintre părţi, neincluderea sau includerea parţială a acestora în consultarea publică a strategiilor şi, caracteristic, mai ales, Republicii Moldova, slaba educaţie a necesităţii de implicare participativ - activă a societăţii în întreg procesul de dezvoltare socială.

Revenind la modelul Rostow prezentat, menţionăm că acesta de-a lungul timpului a înregistrat multiple critici, dar, totodată, a reprezentat un salt de pornire pentru dezvoltarea antropologiei aplicate şi includerea antropologilor atât ca teoreticieni, cât şi ca practicieni în proiectele de dezvoltare de după anii 1960. Chiar dacă preocupările antropologilor din perioada anilor 1950-1960 s-au caracterizat prin dezvoltarea unui cadru teoretic privind particularităţile societăţilor indigene şi legat, mai puţin, de subiectul dezvoltării, acesta totuşi a avut contribuţii deosebite în diseminarea cunoştinţelor societăţilor numite exotice. Vorbim în acest caz de cercetările Institutului Rhodes – Livingstone[2] sub egida britanicului M.Gluckman, care a evidenţiat natura

---

[1] *A se vedea*: http://www.imf.md/imfmoldrom.html. Accesat 24.04.2014

[2] Fondat în anul 1937, Rhodes-Livingstone Institute a fost primul care a iniţiat studii calitative locale ale populaţiilor africane, considerat ca având un rol important în cauza independenţei africane.

controversată a colonialismului şi a descris contextul cultural african influenţat şi forţat de un sistem economic, social şi politic străin.

O altă categorie de teorie ce necesită atenţia noastră este cea a dependenţei specifică anilor '60-'80, formulată ca reacţie la teoria modernizării. Incapacitatea explicării în cadrul teoriei modernizării a diferenţelor de dezvoltare dintre ţările avansate şi cele subdezvoltate este abordată în cadrul teoriei dependenţei, prin care se demonstra dependenţa fostelor colonii de ţările metropole şi, respectiv, relaţia inegală dintre Nord şi Sud, Centru şi Periferie. Unul dintre reprezentanţii de bază al acestei teorii este latino-americanul A.G. Frank. „Explicaţia sa a relaţiilor de dependenţă este centrată pe raportul de exploatare dintre ţările bogate şi cele sărace, în care ţările sărace reprezintă surse de materii prime pentru cei bogaţi şi, de asemenea, ca pieţe pentru bunurile fabricate de către centru" [3, p.28]. Autorul arăta că relaţia de exploatare economică, financiară a ţărilor fostelor colonii de către metropole avea ca rezultat „dezvoltarea subdezvoltării". Astfel, dezvoltarea era analizată ca „discursul dominant al modernităţii vestice" [13, p.11]. Unul dintre cei mai importanţi critici ai proceselor de dezvoltare planificate în perioada sus-menţionată de către puterile europene este Arturo Escobar, cunoscut şi prin susţinerea implicării antropologiei în implementarea proiectelor de dezvoltare. Teza centrală subliniată de Escobar în una din lucrările sale de referinţă – „Encountering development: The making and Unmaking of the Third World" – este că nu există niciun model liniar sau universal al dezvoltării economice şi sociale care poate fi obiectiv aplicat diverselor culturi locale ale societăţilor „eronat" grupate sub poziţia „Lumii a 3-a". Escobar argumentează că constructul „Lumea a 3-a" este o invenţie etnocentrică a „postrăzboiului II mondial" şi că dezvoltarea este un „regim de reprezentări" conceput, la fel de greşit, dintr-un ansamblu conflictual de ideologii, interese parţiale şi încercările Vestului de a-şi impune puterea asupra populaţiilor nonvestice.

Atenţie construcţiilor etnocentriste ale vesticilor, inclusiv celor ale dezvoltării, este acordată şi de către autorii americani Sumner şi Tribe în lucrarea „International Development Studies: Theories and Methods in Research and Practice". Aceştia analizează „dezvoltarea" ca „discurs" dominant al modernităţii vestice. Aceasta „este bazată pe ideea că dezvoltarea se conţine din „eşuate" schimbări, dar şi din rezultate „eşuate" prin impunerea noţiunilor etnocentrice vestice ale dezvoltării asupra Lumii a treia" [13, p.14-15]. Conform autorilor, acest punct de vedere mai este numit postmodernist, postocolonialist şi poststructuralist. Un punct de vedere comun îl găsim şi la David Lewis, dansul făcând referire la caracteristicile postdezvoltării. După Lewis, „era postdezvoltării" (anii 1990) se caracterizează prin eforturile academice şi nu doar de „regândire a ipotezelor şi scopurilor dezvoltării". Ca şi alţi autori analizaţi în această paradigmă de critică a teoriilor dezvoltării, Lewis denunţă „impunerea hemogităţii vestice a valorilor, puterii idealizate ştiinţifice – raţionale şi crearea unor nemaivăzute niveluri de distrugere a mediului", iar cunoscutul teoretician Antonio Gramsci în lucrarea „Selections from the Prison Notebooks" utilizează conceptul de hegemonitate pentru a descrie, în general, influenţa vestică în comunitatea globală. Tipul de dominare europeană continuă şi până astăzi, schimbate fiind mecanismele prin care se induce dependenţa, fie ea de tip politic, economic şi/sau chiar sociocultural.

O altă critică inclusă în teoria dependenţei a fost cea a procesului prin care corporaţiile şi agenţiile internaţionale se angajau în asigurarea dezvoltării ţărilor slab dezvoltate. Conform lui A.G. Frank, investiţiile financiare în infrastructura şi producţia ţărilor sărace erau de fapt orientate nevoilor ţărilor bogate, făcând imposibilă crearea unui echilibru al creşterii economice, precum şi oferirea condiţiilor dezvoltării periferiei. Totodată, profitul de pe urma comerţului şi a producţiei circula mai mult în capitalul internaţional decât în cel al populaţiei locale. În contextul dezbaterilor academice, al „eşuării" politicilor de dezvoltare, Banca Mondială şi alte structuri internaţionale sesiza necesitatea schimbării opticii acestor politici prin includerea în echipele de proiectare nu doar a specialiştilor de factură economistă.

Începând cu anii 1970-1990, potrivit sociologului şi antropologului român Cernea Mihail, antropologii erau incluşi în programele de dezvoltare internaţională, inclusiv ale Băncii Mondiale, dar funcţiile lor nu erau antropologice în sensul clasic al disciplinei, ci acelea de manager, administratori şi funcţionari publici ai programelor de dezvoltare [5, p.117]. De fapt, cercetătorul român către anii '80 a revoluţionat gândirea şi proiectele Băncii Mondiale, evidenţiind ineficacitatea programelor de dezvoltare axate doar pe aspectele economice şi financiare, în defavoarea celor sociale şi culturale.[3] Astfel, dezvoltarea, care, după Escobar, este un limbaj neutru şi poate fi utilizat în şi pentru diferite contexte politice, nu este atât de mult preocupată de specificul local, ci mai mult de (doar) producerea unor modele care pot fi aplicate în mai multe situaţii. Pentru

[3] Lucrare de referinţă - *Putting People first: Sociological Variables in Rural Development*, 1985.

antropologie specific este descoperirea diferenţelor şi adaptarea politicilor după acestea.[4] De cele mai multe ori, remarcă şi cercetătoarea americană Maia Green în lucrarea „Doing development and writing culture: exploring knowledge practices in international development and anthropology", în contextul internaţional politic şi financiar, transferele dintre guverne nu ţin cont de specificul cultural, de analizele acestora, ale comunităţilor beneficiare. Demersurile antropologilor vizavi de practicile dezvoltării sunt insuficient prezentate aici, dat fiind complexitatea ideilor şi spaţiului relativ mic al acestei lucrări.

Chiar şi cu acceptarea antropologilor în echipele marilor agenţii ale dezvoltării, mulţi autori încă descriu relaţia „neliniştită" (Lewis D.), „dificilă" (Moose D.) dintre câmpul antropologic şi cel al dezvoltării, cel din urmă considerat de către J. Ferguson „diavolul geamăn" al primului. Anume aceste dispute, conform lui Doughty, devin „caracteristici integrale ale relaţiei".

Teoriile şi cadrele de interpretare a dezvoltării nu se reduc la cele prezentate mai sus. Astăzi demersuri noi antropologice sunt elaborate ca urmare a reacţiilor politicilor de neocolonialism existente peste tot în lume. Sub pretextul dezvoltării sunt iniţiate noi forme de dominare şi exploatare economică, iar relaţiile comerciale şi de marketing servesc intereselor neocolonialiste globale. Aceste aspecte sunt analizate în cadrul antropologiei prin intermediul paradigmei postmoderniste, care critică caracterul omogenizat, holistic, „sensul totalizator şi presupus finit al culturilor", aşa cum sunt ele abordate în cadrul dezvoltării. Iar interesul pentru local, particular încă predomină în discursul antropologic, asta fiind, după cum s-a subliniat, şi o necesitate impetuoasă procesului de elaborare a strategiilor, politicilor de dezvoltare.

Bibliografie:

1. ARCE, A., LONG, N. *Anthropology, Development and Modernities: Exploring Discourse, Counter-Tendencies and Violence.* Routledge, Psychology Press, 2003.
2. CORBRIDGE, S. *Development: Challenges for development*. London, Routledge, 2000.
3. EADES, J.S. Anthropology, political economy and world-system theory. In: *A handbook of economic anthropology*, edited by James G. Carrier. USA: Edward Elgar Publishing Limited, 2005, p.26-41.
4. EDELMAN, M., HAUGERUD, A. *Anthropology of Develoment and Globalization. From Classical Political Economy to Contemporary*. USA: Blackwell Publishing, 2005.
5. Green, M. International development, Social Analysis,..and anthropology? In: *Applications of Anthropoloy. Professional Anthropology in the Twenty-first century*, edited by Pink Sarah. Berghahn Books, p.110-130.
6. GUPTA, A., FERGUSON, J. Discipline and Practice: „The field as Site". Method, and Location in Anthropology. In: *Anthropological Locations. Boundaries and Grounds of a field Science*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California press, 1997.
7. GARRY, J., ASOKAN, N. *Comprehensive Theory of Social Development*. International Center for Peace and Development. USA: Stonehouse Drive, 1997.
8. LEWIS, D. *Anthropology and development: the uneasy relationship*. London: LSE Research Online, 2005. Accessed april 24, 2014 http://eprints.lse.ac.uk/253/
9. MORARIU, C.N., IGNAT, M.D. Conexiuni teoretice socioeconomice: Teoriile schimbării sociale. În: *Revista de Economie Socială*. Bucureşti: Hamangiu, 2011, p.3-49.
10. Olivier de Sardan Jean-Pierre. *Anthropology and Development: Understanding Comtemporary Social Change*. London&New York, Zed Books, 2006.
11. PEET, R., HARTWICK, E. *Theories of Development, Second Edition: Contentions, Arguments, Alternatives*. USA: Guilford Press, 2009.
12. PINK, S. *Applications of Anthropoloy. Professional Anthropology in the Twenty-first century*. Berghahn Books, 2006.
13. SUMNER, A., MICHAEL, A. *Tribe International Development Studies: Theories and Methods in Research and Practice*. London: SAGE, 2008.
14. THOMAS, A. *The Study of Development*. Paper prepared for DSA Annual Conference, 6 November. London, Church House, 2004.
15. VENKATESAN, S., YARROW, T. *Differentiating Development: Beyond an Anthropology of Critique*. USA: Berghahn Books, 2012.
16. ZAMFIR, C., STĂNESCU, S. *Enciclopedia dezvoltării sociale*. Iaşi: Polirom, 2007.

Prezentat la 03.05.2014

[4] *A se vedea*: Gupta&Ferguson. *Discipline and Practice: „The field as Site", Method, and Location in Anthropology*, 1996.

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2015, nr.4(84)
Seria "Ştiinţe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.205-209

POSTMARXISMUL DESPRE APLICAREA IDEILOR MARXISTE ÎN CONTEXTUL SOCIAL-POLITIC ACTUAL

Angela POPA
Universitatea de Stat din Moldova

Teoria postmarxistă reprezintă o abordare alternativă în raport cu teoria marxistă ortodoxă a fenomenelor de ordin sociopolitic şi, sub aspect teoretic, propune o revizuire a arsenalului conceptual marxist, iar sub aspect metodologic extinde spectrul analitic cu noi metode împrumutate din psihanaliză, structuralism şi poststructuralism. Promotorii postmarxismului sunt interesaţi în înţelegerea şi explicarea mecanismelor de formare a subiectivităţii individuale şi în revelarea diferenţelor identitare în cadrul societăţii contemporane.
Cuvinte-cheie: *postmarxism, discurs, subiect social, subiectivitate, autonomie, emancipare.*

THE POST-MARXISM ON THE APPLICATION OF MARXIST IDEAS IN SOCIAL-POLITICAL ACTUAL CONTEXT

Post-Marxist theory is an alternative approach to the classical Marxist theory of socio-political phenomena and proposes, theoretically, a revision of Marxist conceptual arsenal. Methodological, it extends the analytical spectrum with new borrowed methods from psychoanalysis, structuralism and poststructuralism. The promoters of Post-Marxism are interested in understanding and explaining the mechanisms of individual subjectivity formation and in revealing the identity differences in contemporary society.
Keywords: *postmarxism, discourse, social subject, subjectivity, autonomy, emancipation.*

Caracteristica gândirii filosofice contemporane presupune o coroborare a raţiunii şi a experienţei. Orientarea majoră a filosofiei către individ şi practicile sale sociale poate fi explicată prin criza raţionalităţii filosofice care a fost resimţită acut între anii 70 şi 90 ai secolului XX. La hotarul anilor 60-70 ai sec.XX are loc o schimbare de paradigmă în cadrul filosofiei şi al disciplinelor socioumanistice la general. Mişcările interne ale societăţii au generat transformări şi restructurări de doctrine, precum şi critici intense soldate cu contestarea necesităţii filosofiei sub aspectul său tradiţional, ca domeniu de analiză. Astfel, apare necesitatea de a revizui componentele raţionalităţii filosofice. Raţionalitatea, vazută prin prisma filosofiei, reprezintă un set normativ de cunoştinţe teoretice aplicate de către agentul social în activităţile sale practice. Individul şi acţiunile sale devin centrul reflecţiei filosofice.

Cât priveşte interesul sporit faţă de evoluţia fenomenelor sociale, în mare parte acest lucru se datorează apariţiei noilor mişcări sociale[1], orientate spre transformarea priorităţilor valorice şi a stereotipurilor culturale în societate. Problemele inaintate de aceste mişcări sociale pun în prim plan necesitatea exprimării identitare, perceperii diferenţelor existente şi a necesitaţii de exprimare. Dacă filosofia clasică miza pe o interpretare unitară, uniformizată a faptelor sociale, are loc o deplasare a modului de interpretare spre o abordare pluralistă. Astfel, lumea contemporană este privită ca fiind una a simulacrelor, un joc al diferenţei şi repetiţiei. Cât priveşte interpretarea fenomenelor sociale, propunem o incursiune în filosofia postmarxistă, care reprezintă o modalitate revizuită a marxismului şi care, spre deosebire de marxismul clasic, nu are pretenţii de a pastra fidelitate ideilor marxiste, ci propune o diluare a marxismului cu idei poststructuraliste şi postfreudiste. Elementul comun pentru marxism şi postmarxism ar fi ideea de emancipare a societăţii şi necesitatea de a atenţiona asupra carenţelor sociale. În continuare, ne propunem să trecem în revistă ideile de bază ale postmarxismului, să facem o analiză comparată între marxismul clasic şi postmarxism ca teorie ce reflectă societatea actuală, să urmărim transformările survenite sub influenţa psihanalizei şi a structuralismului, să analizăm evoluţia subiectului social descentrat.

Criza filosofiei enunţată mai sus a expus în văzul tuturor lipsa unor modalităţi eficiente de interpretare şi de soluţionare a problemelor sociale. Astfel, anul 1968 a devenit unul crucial, inclusiv pentru teoria marxistă, care a fost compromisă sau, mai bine zis, ineficientă, în special în spaţiul ţărilor socialiste. Deoarece marxismul clasic pretinde la menţinerea şi extinderea continuităţii ideilor marxiste, totuşi, sub aspect teoretic, avem un set de interpretări care diferă în mare parte de la teoria originală.

[1] Mişcări sociale alternative în raport cu cele tradiţionale, cum ar fi cele ecologiste, pacifiste, comunitare, feministe etc.

Teoria postmarxistă este una dintre puţinele în domeniul filosofiei sociale şi politice contemporane care analizează noile forme de subiectivitate şi oferă explicaţii despre transformările ce au loc în câmpul social contemporan. Sim Stuart consideră că postmarxismul este o mişcare intelectuală, lipsită de un hotar net între marxism şi neomarxism [4]. După Tormey Simion şi Townshend Jules, caracteristica definitorie a postmarxismului ar fi renunţarea la metoda dialectică şi orientarea spre metodologia poststructuralistă – cea a analizei discursului, a deconstrucţiei şi a interpretării psihanalitice [5]. După Petras James, marxismul a devenit o platformă ideologică pentru diverse mişcări politice şi civile, care cuprind tot spectrul de stânga al spaţiului politic şi care sunt implementate în practica politică [3]. Furs Vladimir caracterizează postmarxismul ca fiind o abordare antiesenţialistă; conform lui, societatea nu este un sistem social unitar, bine structurat, ci este o formaţiune discursivă, unde integrarea membrilor se realizează prin mecanisme discursive ale interpretării, iar legăturile interne sunt concentrate în jurul unor probleme nodale, care organizează articulaţiile sistemice şi care creează condiţii pentru hegemonia socială; renunţarea la o explicaţie universală a realităţii sociale pune în evidenţă necesitatea constituirii şi susţinerii unor noi forme identitare sub aspect politic, economic, cultural etc. La fel, autorul e convins că postmarxismul este o teorie alternativă pentru hegemonia neoliberală, o încercare de reanimare a stângii politice [9].

Orişeva Olga conceptualizează postmarxismul ca fiind o re-activare a intenţiilor politice şi practice promovate de către marxismul clasic şi o revizuire a terminologiei marxiste; el nu este un curent filosofic, ci mai curând un mod de interpretare a marxismului la momentul de faţă [7]. Postmarxismul poate fi definit în opoziţie cu marxismul tradiţional şi neomarxismul (care pretind la continuitate şi la autenticitate). Postmarxismul suferă un şir de transformări care se datorează în special atitudinii postmoderne; într-o manieră nouă sunt interpretate temele predilecte ale marxismului, ca, de exemplu: prevalarea economicului în raport cu alte domenii ale socialului; caracterul obiectiv al legilor istoriei; lupta de clasă; proletariatul în calitate de agent social eliberator. Postmarxismul menţine obiectivul emancipării sociale prin promovarea unor concepte alternative în raport cu cele clasice. După Laclau Ernesto şi Mouffe Chantal, postmarxismul ar trebui să se axeze pe discrepanţele dintre revendicările teoriei clasice asupra lumii social-politice, pe de o parte, şi realitatea societăţii actuale, pe de altă parte [3].

Din cele expuse deducem că postmarxismul este o abordare teoretică postmetafizică a ideilor de ordin politic şi social şi reprezintă o revalorizare a postulatelor marxiste tradiţionale. Aspectul postmetafizic se datorează renunţării la o interpretare holistă şi esenţialistă a faptelor sociale şi a subiectului social, precum şi aplicării terminologiei poststructuralste de interpretare a practicilor discursive în câmpul social.

Obiectivele abordării postmetafizice ar fi următoarele: elaborarea unei noi teorii sociale şi politice; lecturarea antisistemică a operei marxiste; renunţarea la interpretările holiste şi esenţialiste; atragerea atenţiei la concepte alternative marxismului clasic, ca, de exemplu, postfreudismul sau poststructuralismul; aplicarea analizei discursive; interesul sporit faţă de noile mişcări sociale de stânga.

Termenul „postmarxism" pentru prima dată a fost aplicat de către Laclau Ernesto şi Mouffe Chantal. În viziunea lor, postmarxismul presupune depăşirea unor teme clasice ale marxismului tradiţional, precum ar fi *conştiinţa de clasă*, *teleologia istoriei*, *ideea comunismului* sau cea a *subiectului social.*

Poziţiile esenţiale ale marxismului ar fi următoarele:

- ✓ *Interpretarea istoriei:* procesul istoric este abordat sub aspect teleologic (moştenire hegeliană), agentul social central devine clasa muncitoare căreia îi este atribuit rolul de demolator al capitalismului şi de instaurator al unei noi ordini sociale, bazate pe etichitate socială şi acces la bunurile materiale;
- ✓ *Despre subiectivitate:* în tradiţia clasică, subiectul este parte din sistemul social, el nu este înzestrat cu autonomie, nu e ghidat de propriile necesităţi, ci de cele colective, el nu posedă independenţă; subiectul social se identifică cu clasa (grupul social identitar), iar acţiunea lui este determinată de relaţiile de producere, care îi şi determină sensul vieţii;
- ✓ *Subiectul revoluţionar:* agentul social este clasa muncitorilor – proletariatul, căruia îi este rezervat rolul de trasformator al realităţii sociale, iar partidului comunist – cel de arhivar al cunoştinţelor teoretice;
- ✓ *Învăţătura despre etică:* marxismul clasic vine cu o abordare raţională a motivaţiei şi a acţiunii clasei muncitoare. Lupta revoluţionară urmează să solidarizeze muncitorii contra problemelor comune: exploatare capitalistă, sărăcie, alienare etc.; aici sunt neglijate aspectele inconştiente, instinctuale sau pasionale care ghidează acţiunea umană;
- ✓ *Abordarea pozitivistă:* marxismul se bazează pe metodologia pozitivistă, unde în prim-plan se află prioritatea unei singure construcţii identitare în detrimentul celorlalte identităţi prezente în societate;

- ✓ *Despre democraţie:* poate fi o mişcare de eliberare democratică dacă interesul adevărat al societăţii este reprezentat doar de un singur partid, de o singură construcţie identitară care are pretenţii autoritare.

În continuare vom prezenta ideile filosofice ale lui Castoriadis Cornelius, Lacau Ernesto şi Mouffe Chantal. Primul, reprezentant al postmarxismului, vine din spaţiul francez şi a fost unul dintre puţinii care, deşi se considera un marxist fidel, a promovat un proiect politic orientat contra politicii partidului comunist francez şi a promovat soluţii alternative, iar Laclau Ernesto şi Mouffe Chantal vin din spaţii diferite, dar împărtăşesc idei similare, astfel devenind coautori la mai multe lucrări filosofico-politice.

Castoriadis Cornelius este o figură marcantă a filosofiei franceze contemporane, fiind întâi de toate un admirator al ideilor marxiste, un spirit revoluţionar şi unul dintre întemeietorii grupului independent *Socialism sau Barbarie* (un soi de comunism alternativ şi antileninist, care organiza consultaţii cu muncitorii cu scopul de a transforma/revoluţiona realitatea socială). Opera sa este profund influenţată de ideile marxiste, dar şi de cele ale structuralismului (Levi-Strauss), funcţionalismului (Parsons), freudismului şi postfreudismului (Lacan). După Honneth Axel, esenţa operei şi activităţii lui Castoriadis ar fi salvarea ontologică a revoluţiei [8].

De la Marx este păstrat interesul faţă de evoluţia vieţii sociale. Marx vine cu o abordare holistă a societăţii în detrimentul individualismului metodologic; la fel, opera marxistă menţine ca un fir roşu legătura intrinsecă dintre cunoştinţele despre societate şi necesitatea elaborării unui proiect politic. După Castoriadis, aceasta poate genera noi utopii sociale, neviabile, elementul esenţial ar fi valorificarea tendiţelor sociale, a noilor mişcări constituite în societate care vor indica modul cum ar trebui să arate societatea în viitorul apropiat. Ideea marxistă despre societate a generat situaţii confuze, chiar paradoxale: pe de o parte, este valorificată practica socială şi se face apel la transformarea societăţii, ceea ce presupune că viitorul poate fi gestionat creativ; pe de altă parte, evoluţia istorică este determinată de capacitatea de producere a bunurilor materiale, care e ghidată de legile obiective ale procesului istoric. La Marx, abordarea pozitivistă prevalează în interpretarea cauzelor istorice, acest aspect limitează potenţialul creativ al concepţiei marxiste şi deschide o perspectivă nouă, mai puţin plăcută, asupra birocraţiei ideologice. Istoria politică a marxismului, după Castoriadis, a culminat în cadrul regimului stalinist, care demonstrează net că marxismul s-a transformat într-un regim birocratic, fiind aplicată în practică doar abordarea detetministă a teoriei; deci, trebuie de exclus tot ce ţine de logica pozitivistă a dezvoltării istorico-sociale.

Funcţionalismul i-a trezit interes faţă de conceptul *institut social*, care, de regulă, este explicat şi interpretat prin funcţiile sale. Filosoful tinde să extindă conceptul, amintind că acesta este, întâi de toate, un construct istoric care a fost constituit, păstrat sau transformat pe parcursul evoluţiei societăţii. Abordarea istorică este mai eficientă în raport cu metoda funcţionalistă în explicarea rolului instituţiilor în cadrul societăţii contemporane.

Pentru a explica realitatea socială, Castoriadis apelează la realizările psihanalizei, care ar ajuta individul să atingă propria autonomie. Sarcina psihanalizei constă în cunoaşterea şi acceptarea conţinuturilor inconştiente, ceea ce ar permite constituirea unui subiect social activ, reflexiv, capabil să gestioneze conflictele psihice interne. Psihanaliza devine un instrument în transformarea individului, este o activitate practică (realizarea autonomiei individuale) şi poetică (generată de creaţia individuală), unde atât terapeutul, cât şi clientul devin actori activi ai acţiunii sociale. Psihanaliza devine o metodă complementară în cunoaşterea vieţii sociale, alături de metoda funcţionalistă de interpretare a funcţiilor sociale şi a evoluţiei instituţiilor sociale. Ambele metode contribuie la dobândirea autonomiei umane.

O altă influenţă majoră vine din partea structuralismului lui Levi-Strauss: tot ce ţine de spaţiul social implică semnificaţii şi, respectiv, interpretări semantice; totul este redus la semn. Acţiunea individuală sau cea colectivă – munca, educaţia, producerea bunurilor – nu pot fi categorizate ca simboluri, dare ele nu pot fi interpretate în afara câmpului semantic. Semnul ţine de limbaj, de buna relaţie între instituţiile sociale; respectiv, interpretarea semiotică la fel ne ajută să înţelegem realitatea socială.

În continuare vom analiza conceptul de *imaginar* care, după Castoriadis, nu e format de stadia oglinzii sau în urma privirii celuilalt (Lacan); el este inventat [1]. Imaginarul nu reprezintă imaginea a „ceva", este o creaţie a imaginilor nedeterminate în esenţă, în baza cărora poate să apară un „ceva", iar imaginarul social presupune nu crearea unor imagini în cadrul unei societăţi, ci crearea unor posibilităţi noi în cadrul societăţii existente. Imaginarul social este o magmă de sensuri sociale, de caractere imaginare a căror producţie nu se referă la una sau mai multe elaborări psihice sau chiar la grupuri sau organizaţii individuale. „Sensurile sociale imaginare nu sunt nici reprezentări, nici cifre sau forme sau concepte", scrie Castoriadis [1]. Ele nu sunt „tipuri

ideale" în sensul lui Max Weber, ele sunt istorice, deci evolutive şi produc instituţii care nu pot fi analizate decât în contextul cultural al timpului. *Imaginarul* nu poate fi reductibil la realitatea socială şi nici la cea raţională. El implică magma psihicului şi a lumii sociale, adică elementul din care rezultă un flux creativ constant de noi sensuri al cărui domeniu de aplicare poate fi pozitiv sau negativ pentru om. Imaginarul este gândit sub două aspecte: pe de o parte, el este instituit de individ prin activitate şi munca creativă; pe de altă parte, el este deja instituit de către instituţiile sociale prin norme, limbaj, legi, reprezentări. Astfel, Castoriadis defineşte social-istoricul ca fiind uniunea şi tensiunea dintre societatea instituantă şi cea instituită; de aici reiese că istoria se face şi istoria este făcută [1].

Proiectul alternativ înaintat de Castoriadis vizează dobândirea autonomiei individuale şi a celei colective, este un proiect ce presupune o nouă ontologie politică, centrată de diverse procese creative, procese polivalente care ar oferi noi soluţii de dezvoltare. Proiectul autonomiei se suprapune cu cel al emancipării umane şi implică asemeni valori precum libertatea alegerii, libertatea creaţiei şi exprimării, resprectarea principiilor democratice. Autonomia este gândită ca fiind o depăşire a stării actuale sociale care e caracterizată prin heteronomie, iar aceasta se manifestă prin procesul de alienare. Autonomia e revenirea spre sine, e perceperea transparentă a sinelui, e eliberarea imaginarului creator, însă atingerea stării de autonomie e posibilă doar prin acţiune revoluţionară; omul autonom e propriul făuritor, legiuitor, iar într-o societate autonomă modelul deliberativ va asigura menţinerea dreptăţii şi a echităţii sociale.

Ernesto Laclau şi Chantal Mouffe preiau conceptul de autonomie şi oferă un model social-politic ce îmbină elemente sintetice din traditia marxistă, poststructuralistă şi postfreudistă. Laclau şi Mouffe publică în 1985 celebra lucrare *Hegemony and Social Strategy: Towards a Radical Democratic Politics* [2]. Textul lor este o revizuire a lui Marx prin intermediul teoriei despre hegemonie a lui Gramsci şi al modului în care Lacan înţelege subiectivitatea, ca fiind una scindată şi descentrată. Drept altă sursă de inspiraţie a servit mişcarea operaistă şi aşa gânditori precum Paolo Virno [6].

Ideile înaintate de Laclau şi Mouffe ne ajută să analizăm transformările ce au loc în cadrul societăţii contemporane. Explicarea teoriei sociale este construită în baza conceptului de discurs, care pune în evidenţă caracterul contingent al obiectelor existente. Realitatea socială este determinată de un set de practici discursive, constituite istoric, dar care la moment sunt dislocate şi sunt supuse transformărilor mai frecvent ca în alte perioade istorice, ele tansformând perceperea obiectelor. Realitatea socială este un continuu joc al diferenţelor, este un câmp al discursivităţii, ale cărui elemente sunt semnificaţii plutitoare ce au determinări multiple, polisemantice. Jocul diferenţei este articulat în câmpul social după anumite criterii; drept urmare, societatea este un sistem stabil constituit din momente diferenţiale. Relaţiile sociale se împletesc în contexte închise şi exacte. La fel spaţiul social este ghidat de două tipuri de logici: a diferenţei şi a echivalenţei. Prima, cea a diferenţei, funcţionează ca posibilitate de extindere a spaţiului social şi conferă grade de complexitate generând formarea poziţiilor subiective diferenţiale; logica echivalenţei, din contra, are o funcţie de uniformizare, de reducere a spaţiului politic la contexte noi. Ambele logici nu pot exista de sine stătător, de aceea spaţiul social apelează la practici de excludere a Celuilalt, care este radical diferit. Excluderea se face prin două posibilităţi: a) reducerea excesului de semnificaţii care periclitează ordinea socială existentă sau b) este postulat un *antagonism* (diferenţă) ce nu se include în sistem şi care prezintă pericol pentru toate elementele sistemului. Practica excluderii este o dovadă a eşecului construcţiei unei societăţi bazate pe diferenţe pozitive.

Laclau şi Mouffe readuc în actualitate conceptul de hegemonie, promovat de Antonio Gramsci, şi îl transformă într-o teorie generală. Hegemonia reprezintă un raport între o forţă particulară şi dimensiunea universală a revendicării ei politice. Conceptul de hegemonie la Gramsci este pluriform; hegemonia reprezintă o formă a dominaţiei intelectuale a societăţii civile. Pentru ca un anumit grup sau clasă să-şi asigure dominaţia, nu e suficient ca aceasta să ia în stăpânire instituţile constitutive ale statului, ci trebuie să cucerească *„hegemonia culturală"*, adică creierul şi simţul comun al indivizilor. După Laclau, revendicările înaintate nu pot mobiliza un grup ori altul; pentru a avea succes, e nevoie de o alianţă extinsă care ar cuprinde cât mai multe grupuri şi revendicări posibile. Astfel, hegemonia consta din mişcarea universalizării unui proiect politic particular.

Laclau şi Mouffe susţin că o societate democratică pe deplin funcţională nu este una în care au dispărut toate antagonismele, ci aceea în care în mod constant sunt trasate şi puse în discuţie noi frontiere politice, o societate democratică este una în care relaţiile conflictuale sunt menţinute, nu distruse. În lipsa antagonismului există doar consensul impus al ordinii autoritare – o suprimare totală a dezbaterii şi a discuţiei care îi este ostilă democraţiei. Este de subliniat aici că ideea de antagonism nu este înţeleasă de Laclau şi Mouffe ca o

acceptare pesimistă a blocajului politic; dimpotrivă, ei susțin că în lipsa conceptului de utopie nu există posibilitatea unui imaginar radical. Problema este de a echilibra tensiunea dintre idealul imaginar şi administrarea pragmatică a unei pozitivități sociale, fără a glisa într-o dominație totalitară.

Acest mod de a înțelege antagonismul se întemeiază pe teoria despre subiectivitate. Urmându-l pe Lacan, ei susțin că subiectivitatea nu este o prezență pură, transparentă şi rațională, ci e iremediabil descentrată şi incompletă. *Descentrarea* presupune lipsa unui subiect unificat, în timp ce *activismul* presupune un subiect autonom, înzestrat cu voință politică şi cu autodeterminare. Laclau susține că acest conflict e fals, întrucât subiectul nu este nici pe de-a-ntregul descentrat (dominat de psihoză), nici cu totul unificat (subiect absolut). Întrucât subiectivitatea presupune procesul de identificare, indivizii sunt în mod necesar entități incomplete. Antagonismul este deci acel tip de raport care se iscă între astfel de entități incomplete. În cazul antagonismului, susțin Laclau şi Mouffe, „suntem confruntați cu o situație diferită: prezența *Celuilalt* mă împiedică să fiu în întregime eu însumi. Relația decurge nu din entități complete, ci din imposibilitatea constituirii lor" [2]. Prezența a ceea ce este Celălalt face ca identitatea mea să fie vulnerabilă, iar amenințarea reprezentată de Celălalt îmi transformă propria conştiință de sine în ceva problematic.

La nivel social, antagonismul poate fi privit ca limită a capacității societății de a se constitui integral: „Drept condiții de posibilitate ale existenței unei democrații pluraliste, conflictele şi antagonismele sunt în acelaşi timp condiția imposibilității realizării ei finale" [3]. În viziunea teoreticienilor postmarxişti, modelul antagonist (confruntarea între adversari care recunosc legitimarea pretențiilor înaintate şi care presupune un consens momentan al conflictului) devine o condiție a realizării democrației pluraliste şi radicale.

În concluzie afirmăm că postmarxismul reprezintă o nouă formă de conceptualizare a ideilor de stânga, care nu pretinde la fidelitate față de marxismul clasic, ci mai curând serveşte drept pistă de lansare şi de menținere a dezideratului modern – cel de emancipare şi de atingere a autonomiei umane.

Bibliografie:

1. CASTORIADIS, C. *The Imaginary Institution of Society*. Cambridge: Polity Press, 1987, p.127-128, 161. ISBN 0-262-53155-0
2. LACLAU, E., MOUFFE Ch. *Hegemony and Social Strategy: Towards a Radical Democratic Politics*. London, Verso, 1985, p.125. ISBN 1-85984-621-1
3. MOUFFE, Ch. *Introduction* in *Deconstruction and Pragmatism*. London/New York: Routledge, 1996, p.11, 66. ISBN 0-203-73972-8
4. PETRAS, J. *Intellectuals: a marxist critique of post-marxists*, http://www.reggen.org.br/midia/documentos/intellectuaisamarxistcritiquepfposm.pdf
5. SIM, St. *Post-Marxism: an intellectual history.* London and N.Y. Routledge, 2000. ISBN 0-415-21814-4
6. TORMEY, S. and TOWNSHEND, J. *Key Thinkers from Critical Theory to Post-Marxism.* London: SAGE Publications, 2006. ISBN-10 0-7619-6762-1
7. ВИРНО, П. *Грамматика множества. К анализу форм современной жизни*. Москва: Ad Marginem, 2013. ISBN 978-5-91103-130-5
8. ОРИШЕВА, О. *Политическое измерение социальной теории в постмарксизме.* Минск: РИВШ, 2007. ISBN 978-985-500-144-8
9. ФУРС, Вл. Динамическая концепция социального в философии К.Касториадеса. В: *Греческая традиция в современной культуре***.** Докса, вып.8, Одесса, 2005.
10. ФУРС, Вл. Рецепция идей Маркса в современной критической теории. В: *Общественные науки и современность*, 2002, №5, с.115-130.

Prezentat la 19.06.2015